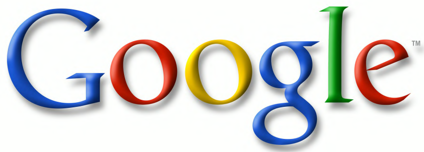
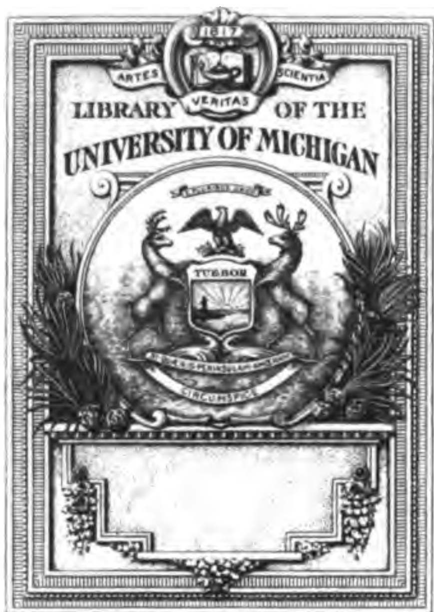

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

Received in Exchange
from
Göteborg Stadtsbibliotek

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS

ÅRSSKRIFT

BAND I. 1895.

UTGIFVEN PÅ BEKOSTNAD AF HÖGSKOLANS
GUSTAF-ADOLFSFOND

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER.

INNEHÅLL:

STUDIER

I

STÅNDSRIKSDAGENS SENARE

HISTORIA

PRESTESTÅNDETS SAMMANSÄTTNING

OCH FORMERNA FÖR DESS RIKSDAGSMANNAVAL

AF

LUDVIG STAVENOW

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1895

Den gamla ståndsriksdagens historia är ingalunda så bearbetad, att icke stora områden ännu utgöra så att säga en nästan obruten mark. Särskildt är detta fallet med den period, då riksdagen dock framträder såsom det politiska lifvets främsta organ, frihetstiden. Den utveckling, som riksdagens organisation då vann, blef en beståndande vinst, i det att den i hufvudsak bestämt ståndsriksdagens sammansättning under hela dess följande tillvaro. Sättet för denna utveckling har emellertid i viss mån undandolt dess faktiska förlopp och försvårar en undersökning däraf. Den försiggår i väsentlig mån genom en rikt utbildad och skiftande praxis, sammanhållen genom en del allmänna lagbestämmelser, hvilkas betydelse dock först framstår i sin rätta belysning såsom försök att i någon mån regelbinda en fritt skeende begrepps- och formutveckling. Afsigten med denna undersökning har varit att påpeka denna utveckling af den äldre svenska representativa rätten och att söka finna dess grunddrag. Materialets splittring och delvis oerhörda rikedom, delvis stora bristfällighet har emellertid tvingat att inskränka undersökningen till det främsta af de valda stånden, presteståndet, och härvid har fullständighet ingalunda uppnåtts eller åsyftats, ty därtill skulle fordras mer

omfattande förberedande undersökningar i alla de särskilda stiftsarkiven och dessa forskningars genomarbetande i särskilda monografier. Då principerna för utvecklingen och källorna till en kunskap därom öfverhufvud äro likartade för alla de ofrälse stånden, torde en undersökning i detalj af ett visst stånds valformer i icke obetydlig mån befordra insigten om utvecklingen äfven inom de andra, och författaren har därföre funnit lämpligt att beteckna denna undersökning såsom studier i ståndsriksdagens senare historia.

En hufvudkälla för undersökningen utgöres af presteståndets protokoll med bilagor i riksarkivet samt ståndets riksdagsskrifvelser till stiftsstyrelserna, hvilka i regel torde från 1731 hafva utfärdats i tryck, churu de i denna form för den äldre tiden äro så ofullständigt bevarade och svåråtkomliga, att författaren nödgats uppsöka concepten till desamma bland presteståndets enskilda handlingar. Af icke mindre betydelse hafva de mer lokala källorna varit, domkapitlens och prestmötenas protokoll samt framför allt domkapitlens rundskrifvelser till stiftens presterskap. Dessa skrifvelser, hvilka i olika stift bära olika beteckningar: circulär, circulärbref, embetsbref, memorial m. m., citeras i afhandlingen under den gemensamma titeln circulär. I somliga stift började dessa skrifvelser ganska tidigt utgifvas af trycket, och Upsala universitetsbibliotek eger omfattande, churu långt ifrån fullständiga samlingar af tryckta domkapitelscirculär. I Linköpings stift begynner circulärens regelbundna tryckning redan 1729, i Upsala 1758, i Vesterås 1737, i Strängnäs 1748, i Skara omkring 1751, i öfriga stift först närmare århundradets slut. Till följd af de äldre tryckta circulärens sällsynthet och defekthet hafva de i några stift såsom Vexiö, Kalmar och Strängnäs i vårt århundrade blifvit samlade och utgifna ånyo vanligen i sammandrag. I Abo stift utgafs en samling af äldre förut otryckta circulär 1824 af professor G. Hällström. Sedan skedde en fullständigare samling af alla äldre circulär, som kunde uppletas i de särskilda

pastorsarkiven och en första volym omfattande tiden 1564—1700 utgafs 1836 af ärkebiskop Jakob Tengström och V. G. Lagus. Denna samling är mycket belysande för den äldre tidens valförhållanden, innan ännu den representativa lagstiftningen begynt i mer omfattande grad. Äfven de i slutet af föregående århundrade begynnande stiftstidningarna hafva lemnat åtskilliga upplysningar. För att komplettera undersökningen af den lokala valrättens utbildning har författaren därjämte i Upsala domkapitels arkiv genomgått protokoll och registraturböcker i den mån det ansetts behöfligt. För öfriga stift har samma fullständighet ej kunnat uppnås, men dock den upplysning, som utöfver de tryckta cirkulärbrefven varit nödig, vunnits genom studium af den massa afskrifter af äldre konsistoriecirculär, extract af domkapitelsprotokoll, fullmakter och besvärskrifter jämte andra handlingar rörande stridiga riksdagsmannaval, ibland upprörande stiftets hela föregående valhistoria, hvilka finnas bland preståndets mycket rika samlingar af enskilda handlingar i riksarkivet. För några afskrifter af äldre domkapitelscirculär ur stiftsarkiven i Kalmar, Vexiö, Skara och Vesterås hembär jag härmed min tacksägelse till docenten vid Upsala universitet, v. pastor Herman Lundström.

Författaren.

Den svenska riksdagen är till sin historiska uppkomst en form för samverkan mellan regeringsmakt och folk, sammanfattande de krafter, som funnos organiserade i det svenska samhället, för att binda dem till medverkan och ansvar för gemensamt fattade och beseglade beslut. Men den var en form bland många andra. Tanken af hela folkets indragande i det politiska lifvet såsom stöd för det nationela riksföreståndarskapet i dess kamp för Sveriges inre frihet och yttre själfständighet under unionstidens virrvarr samt för dess afkomling, Gustaf Vasas, Karl IX:s och Gustaf Adolfs nationella konungadöme i dess oaflåtliga sträfvan att häfda statens rätt, sökte sitt uttryck på mångahanda sätt. Den nyare tidens första sekel kände många olika slag af möten, centrala eller lokala, representativa eller primära för att bruka en senare tids begreppsbestämningar; de brukades om hvarandra och förete en rikedom af skiftande former och mellanformer, hvilka flyta nästan omärkligt öfver i hvarandra och af samtiden knappt kändes såsom olika arter. Bland dessa olika möten höjer sig så småningom den s. k. allmänna riksdagen såsom den lifskraftigaste till en dominerande betydelse och undantränger till slut alla andra arter af ständermöten. Denna utvecklingsprocess är väsentligen afslutad i 1600-talets senare hälft, och frihetstidens regeringsformer gifva endast ett uttryck i lag åt ett faktiskt bestående och i allmänna medvetandet redan rotadt förhållande, då de allenast omnämna riksens ständers allmänna möten såsom politiskt organ för det numer i privilegierade stånd fördelade svenska samhället.

Förhållandet mellan herredagsmännen och de väljande korporationer, som befullmäktigade och underhöllo dem, blef dock icke klart bestämdt förr, än principalatsstriderna på 1740-talet fastslogo det moderna representantbegreppet såsom den juridiska formuleringen af de allsmäktige riksens ständers seger öfver sina revolterande principaler.

Riksdagens inre organisation hade före frihetstiden icke nått någon synnerligen rik utveckling. Indelningen i fyra stånd stod fast från 1500-talets slut, men ståndens sammansättning var icke närmare bestämd och berodde af konungens kallelsebref, som endast angåfvo de allmännaste dragen. Riddarhusordningen 1626 ordnade visserligen i hufvudsak det främsta ståndets, ridderskapets och adelns, uppträdande vid riksdag, och 1634 års regeringsform sökte att fixera den häfd, som utvecklat sig i fråga om, hvilka personer af regeringen lämpligen borde kallas till allmän riksdag. Men då dessa förordningar endast voro tillkomna i administrativt syfte såsom stadgar, genom hvilka regeringen afsåg att reglera sin egen och sina organs verksamhet på lämpligaste sätt, äro de ingalunda att betrakta såsom någon sorts konstitutionela lagar i modern mening och fattades icke häller såsom bindande i detalj. Kallelsebrefven äro fortfarande och ända in till frihetstiden den enda normen för riksdagens sammansättning, liksom de äfven ända till dess utgöra enda rättsgrunden för riksdagens hela tillvaro och verksamhet.

Det är däraf en följd, att ståndens sammansättning väsentligen skulle komma att bestämmas efter statens behof och från dess synpunkter. De allmänna föreskrifter, som innebäras i de kungliga kallelserna, äro äfven gifna med hänsyn till riksdagens mest framträdande uppgifter, nämligen dels dess representativa befogenhet eller dess makt att utöfva den beslutanderätt, som urgammal lag och det allmänna föreställningssättet gaf det svenska folket vid nya skatters bestämmande och lags stiftande eller ändring, dels dess ställning såsom ett af statsförvaltningens främsta organ, sammanfattningen af de krafter, som arbetade i dess tjänst, såsom rådgifvare vid förordningsmaktens utöfning och till förvaltningsarbetets yppersta kontroll.

Faktiskt blefvo emellertid riksdagskallelserna ingalunda den enda grunden för riksståndens bildande. Äfven i sättet att åtlyda och i detalj tillämpa dessa kallelser utbildade sig en viss, af regeringen tåld, ehuru ej gillad praxis, som blef en viktig faktor med i riksdagens verkliga sammansättning, och som var ett uttryck för den uppfattning, som inom de väljande ståndskorporationerna gjorde sig gällande beträffande riksdagsmannaskapet, och för de sociala maktförhållanden, hvarpå det offentliga lifvets organisation till viss grad hvilade. Ur föreningen af kallelsebrefvens allmänna normerande föreskrifter med en genom häfd utbildad metod att tillämpa desamma, af den offentliga synpunkten och den privata, framgick den äldre svenska riksdagens sammansättning och karaktär ända till dess, att den begynnande frihetstiden så godt som strök bort den ena af dessa faktorer och grundade en ny utvecklingsperiod för den gamla ståndsriksdagen, som i det väsentliga fortfor ända till dess undergång.

Denna undersökning har — såsom ofvan angifvits — begränsat sig till den utveckling af preseståndets sammansättning, som tillhör denna senare period af ståndsriksdagens historia. Men då denna utveckling är förberedd redan under föregående period, väsentligen 1600-talet, anknyter sig helt naturligt en sådan undersökning till hvad som då var lag och praxis i detta hänseende. En skizzering af preseståndets vid riksdag bildande före 1700-talet har därföre att iakttaga å ena sidan hvad som de kungliga kallelsebrefven föreskrefvo och å den andra det sätt och de tendenser, hvari tillämpningen däraf framträder.

1634 års regeringsform (§ 45) stadgade, att till riksdag skulle förskrifvas och komma »*bisperne och superintendenterne i Sverige och Finland sampt med tvenne af hvart capitulo och därtill en präst af hvarie tvenne härad*». Riksdagskallelserna följde denna regel med den ringa förändring, att från och med 1639 alltid en prest kallades af hvarje härad i stället för hvarje tvenne. Tendensen i dessa föreskrifter framträder synnerligen tydligt. Stiftsstyrelserna eller domkapitlen voro under 1600-talet i själfva verket den kyrkliga förvaltningens hufvudorgan med stark myndighet inom de särskilda stiften och föga kon-

trollerade eller influerade af någon högre central kyrkomakt. Deras starka representerande vid riksdag var därföre ganska naturligt från synpunkten af statsförvaltningens behof, ty först därigenom vanns under 1600-talet den centralisering och sammanfattning af kyrkoadministrationens organ, som dock i hufvudsak vunnits för den verldsliga förvaltningen genom de centrala rikskollegiernas utbildning under 1600-talets tidigare hälft. De lägre prester åter, som under 1600-talet kallades till riksdag, företrädde tydligen icke den kyrkliga förvaltningen i egentlig mening. De kallades ej för stiftet, utan för häradet, den tidens förnämsta verldsliga kommun, och afsågo att representera det demokratiska elementet i den lutherska statskyrkan med dess stora betydelse för den verldsliga kommunalförvaltningen och dess inflytande på allmogen.

Redan från början låg det en viss motsats mellan de båda hufvudbeståndsdelar, af hvilka preståndet var sammansatt, både i socialt afseende och i den hänsyn till förvaltningens behof, af hvilken regeringens kallelse bestämdes. Denna motsats hade under slutet af 1500-talet framträdt i lågpresterskapets tendens att sammansluta sig med allmogen landskapsvis och skulle äfven för framtiden icke blifva utan betydelse. Men i 1600-talets Sverige var den aristokratiska tendensen och den självständiga kyrkoförvaltningens individualiseringsförmåga så stark, att ej blott de båda grupperna af presterliga ledamöter sammanslöto sig till ett slutet riksdagsstånd, som betraktade sig själf såsom den samlade statskyrkans främsta organ, utan äfven inom detta fördelade sig efter stiften med deras allt starkare utbildade skiljaktigheter i administrativt och till och med rituelt afseende, såsom målsmän för deras särskilda intressen. Inom hvarje sådan stiftsgrupp af representanter dominerade under det sjuttonde seklet det hierarkiska elementet temligen allsmäktigt.

Vid tillämpningen af kallelsebrefven sökte de väljande korporationerna framför allt att minska antalet af kallade ombud och därmed bördan af deras underhåll vid riksdag. Ju längre riksmötena blefvo, desto drygare blef äfven denna börda. Af konsistorierna kommo därföre jämte biskopen eller superintendenten vanligen blott en ledamot, och i stället för att af-

sända en prest för hvarje härad, förenade sig flera kontrakt om en fullmäktig. Regeringen måste finna sig i, att blott omkring en tredjedel eller en fjärdedel af det antal, som vederborde enligt kallelsebrefvens oförändrade ordalag, infann sig, särskildt från de aflägsnare stiften, för hvilka ombudens resekostnad blef mer betungande. För regeringen var det äfven hufvudsaken, att ett någorlunda tillräckligt antal ombud infann sig, försedda med de hemmavarandes fullmakt. Det heter i ett circulär af Åbo domkapitel till samtliga prostar 13 Jan. 1668, att enligt K. M:ts påbud väl en prestman af hvarje härad borde resa åstad, men som omkostnaderna därvid, särdeles där små härad äro, blefve för stora, *förmodar man K. M. vara nöjd, när så många prester från stiftet affärdas, som förr vanligt varit,* om hvilkas väljande, fullmakter, medhafvande gravamina och nödtorftiga uppehälle ven. clerus därföre anmodas att besörja.[1] Denna uppfattning af kallelsernas efterlefvande torde varit den allmänna.

Valsättet var föga utbildadt. Konsistorium utsåg naturligtvis sina egna representanter. Äfven på valet af kontraktens fullmäktige hade det ett afgörande inflytande genom sin stora myndighet och auktoritet i öfrigt. Men detta faktiska inflytande, som endast är uttryck för det verkliga maktförhållandet inom stiftet, får icke undanskymma, att det dock alltid är kontraktens presterskap, som ger fullmakt och underhåll samt medsänder besvär. Valrätt eller snarare skyldighet att utse fullmäktig hvilade alltid hos presterna själfva, och teoretiskt åtminstone ansågos väl valen såsom fria, men då representationsrätten snarast fattades såsom en börda, var man icke synnerligen angelägen vare sig om att välja eller att väljas. Därföre hemställdes ofta besväret att utse herredagsmän till konsistorium, som fick underhandla med lämpliga personer och ofta vände sig till dem, som ändock hade något ärende i hufvudstaden att besörja. Utaf bevarade notiser framgår, att följande former användts, antagligen med tillfällig variation inom olika stift beträffande öfvervigten af det ena eller andra

[1] *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref ifrån år 1564—1700,* utgifven af Jacob Tengström och V. G. Lagus, Åbo 1836.

valsättet: *Val på stiftsmöten af det samlade presterskapet*, hvilket torde förekommit, så ofta dylika möten varit samlade eller inom kort skulle sammanträda, då kallelsen kommit.[1] *Val af presterskapet inom de särskilda kontrakten*, hvilket synes hafva bestått i, att prostarne inhemtat kontraktisternas mening antingen vid någon sammankomst eller genom bud och insändt förslag på en eller flera till konsistorium, som därefter varit oförhindradt att af de nämde utse de tjänligaste inom olika delar af stiftet till tillräckligt antal och ibland till och med gått alldeles utom förslagen, hvarefter fullmakter kringsändts till underskrift i kontrakten.[2] *Direkt utnämning af konsistorium* till följd af tidens korthet, af ärendets vigt eller för besparing af besvär. Konsistorium har därvid helt enkelt från kontrakten efterskrifvit fullmakter, stälda på en viss person, eller också på förhand infordrat fullmakter in blanco, för att af konsistorium efter förhandling med tjänliga personer ifyllas.[3] Någon egentlig opposition mot konsistorii ledande ställning synes ej hafva förekommit,

[1] T. ex. i Åbo stift 1672 »*Acta synodalia*» etc., tr. i ofvan cit. Samling af Åbo stifts circulär, i Linköpings stift 1659 o. 1672. *Beckman: Bidrag till svenska riksdagens historia 1650—1680*, s. 13.

[2] I Åbo stift uppmanar kons. kontraktspresterskapet »välja» eller »förena sig» om fullmäktig, t. ex. 1668, *circ.* 13 Jan., 1676 *circ.* 19 Juli och 1677, *circ.* 14 Dec. — I *Upsala domkapitels circ. och protokoll*, 21 Febr. 1710 heter det, att »contractisterna behagade ofördröjligen utse och utnämna någon, som de mena der til wara den tienligaste... på det efter samtlige Hrr Contractisternes inhämtade förslag E. Ehrew. må kunna Domcapitlet ofördröjligen derom gifwa underrättelse och domcapitlet således af de nämde utwälja en, den af alla sedan kan befullmäktigas.» Prostarne inhemta kontraktisternas mening »med Klåckarepåsten genom natt och dag». — I Linköpings stift välja kontrakten, konsistorium godkänner, t. ex. 1676, *Beckman a. a.* 14. — I Vesterås 1655 o. 1672 val af kontrakten under konsistorii uppsigt, *därs.*, m. fl. ex.

[3] *Åbo stifts circulär* 22 Juli 1680, 18 Dec. 1688, *Upsala stifts circ.* 5 Sept., 8 Okt. 1659, 6 Sept. 1682, 1 Juli 1686, 15 Juni 1697. I *circ. och prot.* 11 Nov. 1713 heter det, att »cons. förmodar, thet presterskapet icke lärer misstycka, om cons. utnämner thesse Fullmäcktige, dels för tidsens korthet, dels för ärendets wichtighet skul, såsom ock för omkostnadens besparing, och at presterskapet will med det första verbis generalibus sig utlåta, om icke de wilja wara nöjde med de Fulmäcktige, som cons. utwäljer.» Konsistorium erkänner dock tydligt, att valrätten egentligen tillkommer presterna själfva.

men företeelserna i Upsala stift, där dock konsistorii ställning var mycket stark, visa, att medvetandet om pastorernas rätt lefde kvar. Då riksens ständers eget anseende växte, under det envåldskonungadömets sjönk, och långsamt en förändring i det allmänna åskådningssättet beträffande riksdagsmannaskapet försiggick till dess uppfattande såsom en rättighet i stället för en tung pligt, framträdde af sig själf fordran på emancipation af konsistoriernas öfvervägande inflytande eller åtminstone ett skarpare betonande af de fullmaktsgifvandes fria valrätt.

Underhållet af såväl kontraktsfullmäktige som stiftsstyrelsens representanter utgick af dem, som innehade pastorat. Då bidrag härtill ursprungligen torde hafva fattats såsom aflösning af egen skyldighet att infinna sig,[1] utgjordes afgiften helt naturligt lika af alla.[2] Men ju mer skyldigheten ansågs tillkomma själfva korporationen, kontraktet eller stiftet, antogo riksdagspenningarna karakteren af en skatt, som hvilade på pastoraten och borde utgöras i mån af deras godhet. I valcirculären börja förekomma, att konsistorium föreslår en viss allmän afgift, men med tillägg, att de som hafva mer i inkomst böra kontribuera något mer, andra mindre,[3] och till slut uppträda ordentliga längder för de särskilda pastoratens riksdagskontingent, bestämd vanligen efter mantalet.[4]

I slutet af 1600-talet framträda äfven de första försöken att indraga kapellanerna såsom medbetalande till riksdagsmännens underhåll. Deras ställning började då särskildt genom kyrkolagen antaga karaktären af ordinarie prestembeten, och utom underhåll af pastorn fingo de lönebidrag af församlingen

[1] Till 1600 års riksdag kallade hertig Carl alla prester i Finland som besitta gäll, hvarföre biskop och konsistorium befaller alla pastorer gifva sig i väg vid förlust af embetet. *Åbo circ.* 13 Nov. 1599.

[2] I Upsala stift 2 d. s. m. af hvarje pastorat 1659 och 1686, i Åbo 2, 3, 4, 6 d. s. m., vexlande för olika riksdagar.

[3] I *Åbo stifts acta synodalia* 1672 heter det »dhe, som besittia bättre Lägenheeter och åtniuta större intrader varda till förrige qvantum något tilläggiandes.» I *circ.* 22 Juli 1680 fastställes lika afgift, men tillägges »uti dhe små och mycket ringa pastorater pläga dhe contribuera lijtet mindre.»

[4] I Upsala stift medsändes 1710 specificationslista på hvad hvarje pastorat borde gifva. 1713 återgicks till det gamla sättet, att hvarje pastor gaf 2 d. s. m.

och boställen.[1] Man ansåg dem därföre böra bidraga i någon proportion till riksdagsskatten, då herredagsmännen förfäktade stiftets gemensamma angelägenheter.[2] Härmed sammanhänger naturligtvis, att de äfven kunde få medunderteckna fullmakterna och äfven undantagsvis, om de egde konsistoriets och stiftets förtroende, sändas till herredagen.[3] Men om någon egentlig valrätt kan ej vara tal, då öfverhufvud inga ordentliga val förekommo, utan dessa afgjordes genom ömsesidig öfverenskommelse, hvarvid naturligtvis kapellanerna spelade en allt för beroende och obetydlig rol. Till riksdag kunde äfven sändas lektorer, professorer, konsistorienotarier, någon gång fältprester eller skoladjunkter, men de förstnämda voro väl i regeln medlemmar af domkapitlen, och då dessutom det ofta ännu var svårt att finna någon, som ville resa till riksdagen, och vanligen den, som hade andra ärenden att uträtta i hufvudstaden, gärna antogs såsom ombud, behöfva dessa undantag ej betyda någon egentlig valrätt eller valbarhet för dessa kategorier af kyrkliga tjänstemän. Väsentligen synas prostar och kyrkoherdar hafva uppfattats såsom de egentligen valberättigade, emedan de ännu voro de enda självständiga presterliga embetsmännen.[4] Men noggranna eller skarpt utpräglade former förekomma ej denna tid.[5] Det tillhör först en senare period att draga finare gränser

[1] *Anjou: Svenska kyrkans historia ifrån Upsala möte 1593* etc. s. 487 o. f.

[2] Första gången kapellanerna åläggas kontribuera är i *Åbo stift* 1672: *acta synodalia* etc.: »D:ni Sacellani varda ock, hvar och een effter sine vilkor något till Herredagsmännens reesa hjelpandes». 1677 bestämmes kaplanernas bidrag till 1/3 af pastorernas och »coadjutores'» till 1/6, likaså 1680. — Det är dock endast från Åbo stift kapellanernas beskattning så tidigt omtalas; möjligen äfven i *Linköpings*, där det 1730 kallas för gammal praxis.

[3] För Åbo stift 1659 o. 1680. I Åbo stift torde kapellanernas självständigare ställning varit tidigare utbildad.

[4] I *Upsala stifts circ.* 1659, 5 Sept.: »Begäres aff D:nis *præpositis et pastoribus* fulmachter af alla Underskrefne udi sine contracter.» — *Ups. domk. prot.* 1 Juli 1686: »Om riksdagen uthskrifwes i stiftet till *pastores* och Herredagsmän blifva» etc.

[5] 1713 ville Upsala domkapitel att consistorium academicum särskildt skulle representeras och hemställde till detsamma att välja en fullmäktig, men cons. academ. afböjde.

för de särskilda beståndsdelarne af en gemensam kår och utfila detaljerade former i öfverensstämmelse med någon herskande princip.

* * *

Den första riksdagskallelsen efter Karl XII:s död var ännu fullständigt lika med de äldre kallelserna i fråga om ståndens sammansättning.[1] Men därmed upphöra föreskrifterna från regeringens sida. Det låg i det nya statsskickets natur, att riksens ständer själfva skulle bestämma sin organisation, och att hvarje inflytande från regeringens sida skulle anses såsom obefogadt. Det är ett betydande moment i riksens ständers historia, som ligger däri, att konungens kallelsebref, hvarpå förut hela deras tillvarelserätt hvilat, krymper till en tom formalitet. Häruti ligger ett tydligt uttryck för en ny statsrättslig åskådning af riksdagens hela väsen, som långsamt mognat: det är ej konungens bud, som kallar rikets tjänstemän och undersåtar till rådgifvande möte efter hans behof af sakkunnige rådgifvare eller politiskt och socialt mäktiga stöd för sina beslut; riksens ständer sammanträda i kraft af egen rätt i sin historiskt gifna organisation, närmare bestämd efter ståndens egna tendenser och inre sociala gruppering. Ännu kallelsen till 1720 års riksmöte innehöll en del bestämmelser, som dock beträffande presteståndet inskränkte sig till att jämte stiftscheferna kalla »allenast några prestmän af hvart stift» för lindrings skull i omkostnaderna efter ständernas egen begäran.[2] Men från och med kallelsebrefvet den 3 Okt. 1722 heter det blott: »*Wi bjude och anbefalle... at de stånden, hwilka efter wanligheten pläga hitsända Fullmäcktige eller Deputerade, sådant behörigen i anledning och til följe af den sidst stadfästade R. F:s 47 § wärckställa samt de af dem sielfwe utsedde utskickade med nöijacktige Fullmachter förse*». Den praxis som härmed inleddes var ytterligare garanterad genom det nya statsskickets regeringsformer och konunga-

[1] Af presterskapet kallades »alla Biskopar och Superintendenter med tvänne skickelige Män af hwart Consistorio och en prästman af hwarje härad». *Riksdagskallelse* 15 Dec. 1718.

[2] *Riksdagskallelse* 14 Okt. 1719.

försäkringar, som inskärpte ståndens fulla valfrihet. R. F. 1720 § 47 förklarade, att »*ständerna hafva makt sjelfve att utse och välja deras utskickade till riksdagar*».[1] Då samma R. F. § 45 icke nämde, hvilka dessa utskickade skulle vara mer än, att vid riksdag »alle tillbörligen sig inställa,[2] ansågs därefter hvarje bestämmelse härom, som icke utgått från ständerna själfva, såsom ett ingrepp i deras valfrihet, och regeringskallelserna från 1722 rättade sig härefter. Ståndens sammansättning var fullständigt hänskjuten till de väljande korporationernas eget skön och full frihet lemnad åt praxis och en kommande parlamentarisk lagstiftning att bestämma de maktegande riksens ständers organisation.

Då platsen sålunda var röjd för nydaningsarbete, var det naturligt, att utvecklingen skulle gå i den riktning, som redan förut trots kallelsebrefvens ordalag inverkat bestämmande på ståndens riksdagsmannaval. Vid 1719 års riksdag voro visserligen flera än vanligt närvarande trots kriget och den allmänna fattigdomen på grund af de ärendens vigt, som man visste förestå, om också ej så många, som kallelsebrefvet föreskrifvit.[3] Men vid de närmast följande riksdagarne sammanfördes öfverallt inom stiften ett flertal kontrakt för att gemensamt befullmäktiga och underhålla egen herredagsman, dock ännu utan bestämd regel.[4] Häradet, den verldsliga kommunen, såsom valkrets för preseståndet bortföll alldeles. Redan på 1600-talet hade domkapitlen alltid i sina valcirculär substituerat kontrakt i stället för härad trots kallelsebrefven. Efter 1718 är ej tal vidare om häradet. Detta förhållande har föga praktisk vigt, då kontraktsindelningen var byggd på häradsindelningen så,

---

1 *Kon. Förs.* 1719 § 7, *Kon. Förs.* 1720 § 9.

2 Härvidlag finns en liten skillnad mellan Reg. F. 1719 och den af 1720, i det R. F. 1719 § 36 säger att vid riksdag »alle efter vanlighet och förordningar sig inställa.»

3 Ståndet utgjorde omkr. 90 medlemmar. — Upsala domkapitel sökte denna gång upprätthålla fordran på att hvarje kontrakt skulle sända en representant, *prot.* 14 Jan. 1719. Stiftet var äfven företrädt af 3 konsistoriimedlemmar och 11 prester utom dem från Stockholm.

4 Så t. ex. i Upsala stift enligt *kons. circ.* 11 Nov. och *prot.* 3, 9 Dec. 1719 samt *prot.* 19 Dec. 1722.

att kontrakten i regel antingen sammanföllo med häradena eller omfattade ett flertal smärre härad. Men teoretiskt var det icke utan betydelse, att den rent kyrkliga indelningen allena lägges såsom grund för ståndets representation. En skarpare brytning med den föregående tidens valförhållanden ligger i den minskning af domkapitlens öfvervägande inflytande, som genast inträdde. Härvid var det icke utan betydelse, att till formen presternas egen fullmakt fordrats och teoretiskt åtminstone rätten att utse deputerade tillkommit dem. Det låg såsom en konsekvens i den hastigt växande uppskattningen af riksens ständers värdighet och makt, att de kommunala korporationer, af hvilkas deputerade de ofrälse stånden bildades, obehindradt af all öfverordnad auktoritet och ledning utsågo sina fullmäktige. Dock gjorde konsistoriernas traditionela makt, presternas ovana vid uppträdande på egen hand och behofvet af en valledning, innan fasta valområden utbildats, att stiftsstyrelserna fortfarande vid de första riksdagsvalen under den nya tiden bibehöllo och utöfvade en uppsigt öfver pastorernas val i orterna med eller mot deras vilja.[1]

[1] Vid 1720 års riksdag inlemnade Hallands presterskap en böneskrift att själf få tillsätta riksdagsman, utan att kons. gjorde dem intrång eller tillsatte någon utom provinsen, som ej förstod dess särskilda ekonomi. K. M. biföll detta, »allenast at vederbörande sådant deras i detta fallet giorde val communicera med Biskopen och consistorio, som derutinnan ej någon ändring lärer göra, så framt ej något sädeles deremot vore at påminna». *Kongl. Resol.* 1 Aug. 1720, tr. i transsumt hos *Modée VI* s. 4432 o. f. K. M. tillerkänner således stifsstyrelsen ännu en rätt till uppsigt på samma gång, som den fria valrätten garanteras. Hufvudvigten i det halländska presterskapets anhållan ligger emellertid på att få bilda en sluten valkrets. — Upsala ärkestifts myndiga domkapitel, som hittills i regel utsett riksdagsman, nöjde sig vid kringsändandet af 1718 års kallelsebref att föreskrifva, det prostarna göra anstalt, »at den prestman, som samma riksdag bevista skal, så tidigt utses antingen in- eller utom prosteriet, at densamme efter påbudets innehåll med behörig fullmacht af them allom som honom utvälja kan sig i tid infinna.» *Circ.* 20 Dec. 1718 i Conceptboken. Följande år sträckte konsistorium sin myndighet längre, hvilket delvis föranleddes af kontraktens sammanförande i 3 valkretsar efter länen. Kons. uppmanade prosten och hans medbröder i hvarje kontrakt »at pläga ofördröjligt samråd och Consistorio kungiöra, hvem the vilja såsom tienligast och skickeligast thertil utse, så at thensamme med behörig fullmacht af samtlige sine medbröder i länet försedd kan i rättan tid några dagar före den 14 Jan. i Stockholm sig infinna.» *Circ.* 11 Nov.

Riksdagsordningen 1723 fastslog de första bestämmelserna för riksståndens sammansättning på den nya grundvalen af deras egna åsigter och önskningar såsom enda norm. Den är därför helt naturligt endast ett preciseradt uttryck i lag för den uppfattning, hvilken som bäst höll på att nydana eller omforma valsättet inom de särskilda valkorporationerna, och som hyllades af riksstånden själfva. Beträffande presteståndet stadgade R. O. följande grundbestämmelser, hvilka bilda utgångspunkten för den kommande utvecklingen: (§ 6) »*Vid riksdagar skola sig infinna... biskoparne och superintendenterne eller en skicklig man af hvart consistorio, försedd med hela stiftets enhälliga vahl och fullmackt; såväl som ock en prestman af hvarje tvenne eller trenne probsterier eller contracter;*» (§ 7) »*Utom biskopen eller den, som i biskopens ställe ifrån consistorio kommer, väljer prästerskapet i hvart probsterie eller contract sin fullmäcktig; och der presterskapet i flera probsterier åsämjäs om en fullmäcktig, står det dem fritt..... Vid alla riksdagsmans vahl bör den blifva riksdagsman, som mäste rösterne falla uppå, och får den, som valder blifvit, sig ej derifrån undandraga med mindre han laga förfall hafver, och njute han fritt och tillräckligt underhåld och resepenningar af dem, som han är fullmächtig före.*»

I dessa ordalag framträder kontraktet eller prosteriet såsom den egentliga valkretsen för presterskapets representation; häradet är formligen genom lag ersatt med den rent kyrkliga indelningen. Genom medgifvandet, att två eller flere prosterier kunna förena sig till obestämdt antal, är antalet fullmäktige i

1719. Så litet voro presterna ännu ömtåliga om sin valrätt, att en stor del hemstälde ärendet till konsistorii godtfinnande, andra begärde konsistorienotarien till fullmäktig. Kons. resolverade, att notarien blir fullmäktig för dem, som det behaga, och utnämnde af de öfriga föreslagne en för hvarje län. *Prot.* 3, 9 o. 16 Dec. 1719. — Till 1723 års riksdag befalde domkapitlet prosten att öfverlägga med sina medbröder och meddela konsistorium, hvem de hälst önskade till fullmäktig, »at när samtlige vederbörandes betenkiande utur Stiftet är inkommet, cons. må therefter kunna foga then anstalt, som vil ytterligare nödig vara.» Äfven denna gång hemstälde en del fortfarande ärendet till kons., som utsåg 1 eller 2 representanter af de föreslagna för hvarje län, men icke ansåg sig kunna förhindra någon annan, som valts af ett kontrakt och ej ville afstå sin rätt, att resa till riksdagen. *Circ.* 24 Okt.; *prot.* 21 Nov., 5, 19 Dec. 1722, 9 Jan, 6 Febr. 1723.

preteståndet hemställdt till dess eget godtfinnande, på samma gång som möjlighet gifven till utbildning af större valkretsar.

Biskopar och superintendenter erkännas såsom stiftsstyrelsernas självskrifne representanter, ehuru icke med uttryckliga ordalag, men endast i fall de icke komma till riksdagen, kan en annan medlem af konsistorium (i denna egenskap) väljas till riksdagsman och det ej af konsistorium själf, utan af hela stiftets presterskap. Stiftsstyrelsen är således hädanefter företrädd af *en* person i stället för tre, såsom föregående kallelser föreskrefvo, och äfven denne person företräder tydligen ej längre domkapitlet, utan stiftets presterskap.

Stiftet är härmed infördt såsom valkrets jämte kontraktet. I båda fallen ligger tydligen den uppfattningen bakom lagbestämmelserna, att det är presterskapet inom olika kretsar, som representeras, såsom delar af ett stånd, ej såsom förvaltningsinstitutioner. Detta är ett af de vigtigaste och mest betecknande dragen i den nya utveckling, som riksdagen får med frihetstiden, att hänsyn till statens behof ej längre är den dominerande, utan de privata intressenas representation. Stånden vid riksdag företedde ej längre olika förvaltningsskicklighet utan allena fyra privilegierade samhällsklasser, låt vara att embetsmannaintresse och skicklighet var djupt inveckladt i dessa stånd. Denna utveckling af riksdagen är ej ny, den finnes redan under 1600-talet, bildas då och växer i styrka, men dess seger och allenavälde gent emot de synpunkter, ur hvilka riksdagen i äldsta tiden af regeringen kallats, inträdde med enväldets fall.

R. O:s bestämmelser framträda äfven däri såsom en brytning mot en äldre åskådning, att de föreskrifva ett ordentligt val, där uttryckligen majoriteten af röster förklaras afgörande. Denna princip strider alldeles både emot konsistoriernas förra ingripande och ledande ställning, som härmed för framtiden lagligen är omintetgjord, och mot det gamla bruket att förena sig genom allmän öfverenskommelse. I praxis tränger denna bestämmelse först så småningom igenom. Ännu så sent som på 1740-talet förekomma enskilda direkta ingrepp af konsistorium för att leda valen.[1] Men principen af fritt och ordentligt

[1] *Ups. cons. prot. o. circ.* 29 Okt. 1740.

val har trängt till seger, och synpunkten, hvarifrån denna princip urgeras och vinner sin kraft, är den af valrätten såsom en dyrbar rättighet, som måste vårdas och bevaras såsom medel att göra sina intressen och sina åsigter gällande i statslifvet till bevarande af häfdvunnen statsordning och till förhindrande af statsintressets ensidiga tillgodoseende gent emot bestående ståndsprivilegier och det privata samhällslifvet öfverhufvud.

R. O. 1723 gör det till en skyldighet för den af majoriteten valde att emottaga valet, icke såsom förut till föremål för långa förhandlingar, helt säkert mindre ur synpunkten af plikt till det offentliga uppdraget än af majoritetens rätt att representeras såsom den vill. I ersättning fastställde R. O. tillräckligt underhåll, hvilken bestämmelse uttryckligen förvandlade riksdagspenningarna till en skattebörda för de väljande, ehuru de lemnade frihet för dess belopp, sätt att utgå m. m.

* * *

Det är endast de allmännaste normerna, själfva grundprinciperna för riksståndens sammansättning, som 1723 års R. O. dragit. Men ju mer det politiska lifvet utvecklades, och ju mer det politiska intresset trängde ned i de djupa lagren, dess mer måste dessa hufvuddrag suppleras, tolkas och utfilas i detaljerade bestämmelser. En synnerligen rik utveckling egde rum under frihetstidens lopp, hvilken företer oändligt många skiftande former.

Denna utveckling försiggår å ena sidan genom allmänna bestämmelser, gemensamma för hela ståndet och alla dess valkorporationer. Dessa allmänna bestämmelser framträda dels i form af kungliga förordningar, resolutioner eller förklaringar beslutade af riksens ständer såsom tolkning och supplering af grundlagen, dels — hvad presteståndet beträffar — genom ståndets beslut, förvarade i dess protokoll och vanligen genom allmänna rundskrifvelser till stiftsstyrelserna, »cleri comitialis circulär», direkt af ståndet meddelade till efterrättelse. Stånden ansågo sig ega befogenhet att på detta sätt bestämma det mer

detaljerade ordnandet af sin egen sammansättning — ståndets »economicum», såsom det kallas i protokollen. Angående dess förbindande kraft kunde man visserligen diskutera, och särskildt var gränsen mellan de båda formerna för allmänna centrala bestämmelser ofta sväfvande och oviss. Vid frihetstidens slut skulle partierna sammandrabba äfven härom och frågan nå en egendomlig vikt.

Å andra sidan försiggår utvecklingen af valsättet inom de särskilda valkorporationerna genom fri praxis eller formliga beslut, fattade hvad preteståndet beträffar inom stiften under form af synodbeslut eller konsistorii föreskrifter. Det var härigenom, som detaljutförandet och mångfalden af former kom till stånd. Denna inom de särskilda korporationerna uppvuxna valrätt fick här och där sitt uttryck i omfattande valordningar, och det är denna rika och fritt växande planta af valbestämmelser, som förklarar frånvaron af mer utförda allmänna stadganden under en period, då dock representationens vikt och det politiska intresset skulle gifvit anledning att vänta sådana. Den bildar äfven ett egendomligt drag i det förflutna århundradets statsrätt, som skiljer denna bestämdt från det moderna statslifvets skematiska, centraliserande och formstränga rättsåskådning.

De många invecklade och delvis motstridiga bestämmelser, som uppkommo ur de olika arterna af parlamentarisk rättsbildning, möjliggjorde så småningom en ständigt växande mängd af valstrider, klagomål och partiafgöranden, som till slut blefvo ett af partikampens främsta medel och vid frihetstidens slut hotade att undergräfva all värklig rätt för de valda ståndens sammansättning. Detta framtvang försök att sammanfatta och kodifiera de många rättsnormerna i detaljerade allmänna valordningar, försök, som förekomma i alla stånd och erbjuda intressanta exempel på tidigt utvecklade parlamentariska vallagar på den gamla ståndsprincipens grund. Men denna utveckling hann ej att vinna fasta resultat, innan 1772 års revolution mellankom och gjorde slut på det politiska intresset och därmed på valrättsutvecklingen. Den följande tiden till ståndsriksdagens fall betecknar endast utjämningen af de föregående egendomligheterna och öfvergången till mer skematiska, likformiga och enkla former.

Vi betrakta först utvecklingen af preseståndets valsätt genom allmänna bestämmelser, därefter den i stiften skeende utvecklingen, vidare konflikten mellan de olika valrättsprinciperna och lagbestämmelserna samt de samtidigt fortgående kodifikationsförsöken och till sist valrättens förenkling genom sedvanerättens undergång.

I.

Den fråga, som utöfver R. O:s bud tedde sig såsom vigtigast att genom ett allmänt stadgande afgöra, var den om *prestesståndets antal vid riksdag.*

R. O. gaf tämligen stor frihet åt benägenheten att minska underhållsbördan genom att minska representantantalet, och denna benägenhet motvägdes ännu icke af det politiska intresset eller de särskilda valkorporationernas begär att skaffa sig ökadt inflytande i ståndet och därmed på det politiska lifvet öfverhufvud. Men ståndets behof af ett tillräckligt antal medlemmar för att kunna fylla sin egen plats i riksdagsarbetet och besätta det växande antalet af deputationer med presterliga ledamöter tvingade det att yrka ett minimeantal fullmäktige för hvarje stift. Man utgick därvid från den naturliga principen, att de större stiften borde förpligtas att hålla ett större antal representanter, hvilket äfven häfd och i viss mån R. O:s ordalag syntes angifva, ehuru ännu i ståndet indelningen af dess ledamöter efter stift var så djupt rotad, att man till viss grad synes hafva ansett de särskilda stiftsgrupperna af representanter såsom en sorts likaberättigade enheter.[1] Därjämte ansåg man, att äfven de minsta stiften efter R. O. måste

[1] Vid val inom prestesståndet gjorde sig principen af stiftens lika rätt gällande om ock med aftagande styrka ända till periodens slut. Se min afhandling: *Om formerna för utskottsval* etc. Vid votering fastslog R. O. § 16 hufvudtalsprincipen för alla stånd; dock förekommer fortfarande votering stiftsvis inom prestesståndet, särskildt vid afgörande af ståndets enskilda angelägenheter. Ex. härpå i *prestest:s prot.* 12 Oct. 1726. Ett uttryck af samma uppfattning är ett beslut 17 Juli 1723 att fördela ståndets gemensamma utgifter lika på hvarje stift.

representeras af åtminstone en prestman utom biskopen eller annan konsistoriemedlem, på det att pastorernas intressen måtte vara behörigen företrädda.

Från dessa synpunkter sökte ståndet under de första riksdagarne 1723 och 1726 upprätthålla ett någorlunda tillräckligt antal genom att inskrida mot tredskande stift med förmaningar, befallningar och böter.[1] Men de hopade försöken att undandraga sig representation tvungo ståndet att genom en allmän bestämmelse supplera riksdagsordningen. I s. k. ekonomiskt plenum den *8 Aug. 1727* öfverenskoms, att hädanefter *Upsala stift och Stockholm stad afsända 8 deputerade förutom Upsala konsistorienotarie, Linköpings och Vesterås stift 5, Skara, Strängnäs, Lunds och Åbo stift 4, Vexiö, Göteborgs och Hernösands stift 3, samt Borgå, Kalmar, Karlstads och Visby stift*

[1] Vid 1723 års riksdag kom endast biskopen i Kalmar, försedd med »allas desiderier». Häremot invändes af flera »att det både emot R. F. är stridande såsom ock *kan i framtiden hafva sådan påföljd, som icke är god, att en biskop reser till riksdagen hel allena och allsingen prästman ifrån stiftet, som dock nödvändigt vara bör.* Biskopen föredrog stiftets ringhet, hållande före, att när hans stift är thermed nöjdt, kan ther uppå intet tahlas. Dock blef för godt funnit, att herr Biskopen skrifver med nästa post, at en prästman med thet första ifrån stiftet upkommer, försedd med theras fullmacht, som kunna vara närmast till, och att the fleres fullmacht för honom sedan hit kommer», *prestest:s prot.* 21 Jan. 1723. — 1726 infunno sig från Skara stift endast två deputerade af presterskapet och ingen af konsistorium i biskopens ställe. Ståndet lät de deputerade genom skrifvelse antyda för konsistorium, att dess fullmäktig, försedd med stiftets fullmakt, måtte sig infinna vid riksdagen. *Prot.* 2 Sept. 1726. Kons. svarade i skrifvelse 13 Sept. med en ursäkt och förklaring, att det skulle taga allt för lång tid, innan någon consistorialis hann att utväljas och behörigen fullmäktigas. Ståndet ansåg detsamma, men beslöt, att Skara stift, »*som i anseende til thess storlek bordt sända 4 deputerade til riksdagen*», skulle bidraga till ståndets förnödenheter med underhållet för en riksdagsman. Genom votering bestämdes vitet till 300 d. s. m. *prot.* 20 Sept. 1726. Försök att upprifva beslutet misslyckades, *prot.* 12 Okt. 1726, och ståndet uppdrog åt not. sec. att utkräfva vitet och vid tredska anlita landshöfdingens hjälp(!), *prot.* 9 Aug. 1727. — Begäran om att blott behöfva sända en representant, biskopen eller annan framstäldes vid samma riksdag både genom bref af superint. Esberg för Visby stift, *prot.* 7 Sept. 1726, och genom memorial af lektor Catonius för Kalmar, hvilket senare närmast synes hafva föranledt beslutet att fastställa bestämdt antal en gång för alla, *prot.* 8 Juli 1727.

hvartdera 2 fullmäktige. Tillsamman utgjorde ståndet efter denna norm 51 så att säga ordinarie medlemmar jämte Upsala konsistorienotarie.

Detta beslut, som aldrig underställdes medståndens betänkande eller K. M:ts bekräftelse, blef grundläggande för ståndets sammansättning för framtiden, och ståndet upprätthöll detsamma, ehuru än ett, än ett annat stift under förebärande af sin fattigdom begärde nedsättning eller på eget bevåg undandrog sig att sända det föreskrifna antalet.[1] Ståndet måste gång på gång i sina riksdagsskrifvelser till stiftsstyrelserna inskärpa beslutets bestämmelser.[2] Dess laglighet eller bindande kraft bestreds aldrig, och så småningom trängde det fullständigt igenom.

Vid fastställandet af 1727 års konvention hade ståndet endast afsett att bestämma det minsta antal, som hvarje stift borde sända till riksdag, ty syftet hade endast varit att försäkra ståndet om ett tillräckligt antal medlemmar. Dessutom syntes R. O:s föreskrift, att hvarje kontrakts presterskap väljer sin representant, ehuru med rätt för flera att förena sig om en

[1] Redan dagen efter beslutets fattande protesterade biskopen i Linköping och »samtyckte endast till, att 4 måtte deputeras», *prestest:s prot.* 9 Aug. 1727. — Till 1731 års riksdag hade Borgå stift endast sändt biskopen, den valde fullmäktige hade insjuknat. Ståndet beslöt, att underhållet för en riksdagsman skulle af Borgå stift remitteras till dess gemensamma kassa. På stiftets begäran sänktes vitet till 300 d. k. m., *prestest:s prot.* 13 o. 20 April 1731. En begäran vid samma riksdag af Hernösands stifts riksdagsmän, att stiftet hädanefter blott skulle behöfva underhålla 2 ombud, afslogs, *prot.* 21 Juni 1731. — Vid 1742 års riksdag hade Strängnäs blott sändt 3 riksdagsmän. Presteståndet beslöt utkräfva vite af 50 d. s. m. för hvarje kvartal af riksdagen, tills. 200 d. s. m., hvilka not. sec. fick i uppdrag att utkräfva. 1746 upprepades detta, och stiftet hade ej häller erlagt böterna för föregående riksdag trots krafbref. Kons. urskuldade sig med den fattigdom, som den ryska inkvarteringen åstadkommit, och begärde befrielse för denna riksdag, hvilket ståndet beviljade, men med vilkor att böterna för föregående riksdag erlades. *Extr. af Cons. Strengnensis prot.* 10 Sept. 1746; *Utdrag af prot. hållet hos prestest.* 18 Okt. 1746 bland *presteståndets enskilda handlingar.* Äfven Hernösands stift, för fåtaligt representeradt 1746, ålades fylla föreskrifvet antal. *prot.* 16 Sept — Därefter synas försöken att undandraga sig representation upphöra.

[2] *Cleri comitialis circulär* 1741, 1747, 1756 o. 1762.

fullmäktig, ej fullt kunna stå tillsamman med ett fastställande af ett maximeantal för de särskilda stiftens representation, som nödvändiggjorde sammanförandet af en mångfald kontrakt till en valkrets. Både af ståndet själf och af de särskilda stiftsstyrelserna tolkades äfven 1727 års öfverenskommelse såsom endast innebärande minimum.[1] Men så småningom ändrades uppfattningen till följd af den växande känslan för fasta, i detalj ordnade former och genom behofvet af stadga för den begynnande divisionsindelningen och för riksdagsafgiftens ordnande. 1727 års beslut började uppfattas såsom ett maximum, som ej fick öfverskridas, och detta fastslås första gången af ståndet genom dess riksdagsskrifvelse 21 Aug. 1741, § 8, hvari stiftsstyrelserna uppmanas tillse, »at härredagsmännernas antal *icke ökas eller minskas* öfver thet som stiften emellan på 1727 års riksdag är belefvat och faststält.» Denna uppfattning öfvergafs icke sedan formligen, men då den var svår att förfäkta gent emot R. O., undvek ståndet i följande riksdagscirculär att upprepa förbudet mot antalets öfverskridande.[2] Vid tillämpningen vacklade ståndet[3], och under frihetstidens sista period hyllade partierna olika uppfattning allt efter som de af partiskäl funno lämpligt godkänna eller utesluta någon öfvertalig ledamot. Frågan sammanhänger för öfrigt med den vigtigare om divisionsindelningen, hvarom nedan.

1727 års stadgande om antalet utvecklades eller ändrades endast i följande bestämmelser. Af de åtta utom notarien, som

[1] I *Ups. Domk. circ.* 21 Aug. 1730, i hvilket 1727 års bestämmelser om antalet riksdagsmän omnämnas, tillägges *»doch obetagit om något stift vil sända flera»*. Samma uppfattning hade domkap. ännu 1740, då det ej ansåg sig kunna förhindra Bollnäs kontrakt att hålla egen fullmäktig öfver stiftets ordinarie antal. *Ups. Domk. prot. o. circ.* 22, 29 Okt. 1740. Öfvertaliga ledamöter för Stockholm förekomma oupphörligt på grund af denna uppfattning af 1727 års beslut, 1731, 1738, 1751, 1755, 1765 och 1771.

[2] I conceptet till 1756 års *Cleri. com. circ.* bland prestest:s enskilda handlingar förklaras 1727 års antal såsom maximum, men detta utströks vid justeringen, *prot.* 25 Okt. 1756.

[3] 1755 strid om Stockholms 4 fullmäktige, hvarvid dessa förfäkta, att 1727 års konvention blott nämnde minimum. Ståndet medgaf, att alla 4 fingo stanna för denna gång, »men sedan blifver efter 1727 års förordning,» *prot.* 15 Okt. 1755.

skulle väljas af ärkestiftet jämte Stockholm, tillkommo stiftet fem och Stockholms presterskap tre. Så delades genast det gemensamma antalet af de väljande själfva,[1] och ståndet förklarade flera gånger själf sitt beslut på detta sätt.[2] Dock fattades icke formligt ståndsbeslut härom, hvarför äfven denna fråga beredde tillfälle till olika tolkning och partiafgöranden under slutet af frihetstiden. — 1746 medgafs Borgå stift, som lidit svårt af kriget och genom freden i Åbo minskats i omfång, rätt att sända en eller fortfarande två fullmäktige efter behag.[3] — Upsala konsistorienotarie, som af gammalt var ståndets själfskrifne första notarie, plägade under frihetstiden äfven betraktas såsom formlig medlem af ståndet. Till andra notarie valdes i regeln Stockholms konsistorienotarie, emedan han efter riksdagens slut kvarstannade i hufvudstaden och kunde utföra en mängd nödiga uppdrag och expeditioner. Härom formligt beslut 1731.[4] — I 1727 års bestämmelser om antalet föreskrifves icke uttryckligen, att biskopar och superintendenter skulle inräknas, men beslutet tillämpas så undantagslöst.

Till dessa bestämmelser, som så att säga reglera ståndets ordinarie antal, komma särskilda stadganden om kapellanernas valrätt, som tillförde ståndet ytterligare ett antal medlemmar. Någon enda gång infunno sig därjämte fullmäktige från andra presterliga societeter och tillätos undantagsvis att taga säte i ståndet.[5]

* * *

[1] *Ups. Domk. circ.* 21 Aug. 1730.

[2] *Prestest:s prot.* 15 Okt. m. fl. 1755; *Cleri com. circ.* 21 Aug. 1756 återgaf 1727 års beslut uttryckligen på det sätt, att: »således blifva ifrån Upsala stift utom notarien 5 fullmäcktige, ifrån Stockholms stad 3», etc.

[3] I *prestest:s prot.* 18 Sept. 1746 medges Borgå stift denna rätt endast för innevarande riksdag, men *cleri com. circ.* 1756 upptar detsamma såsom en bestående ändring af 1727 års konvention. Från 1760 begagnade för öfrigt Borgå stift alltid sin rätt att sända två riksdagsmän.

[4] *Prestest:s prot.* 23 Juni 1731.

[5] Särskildt var detta fallet med amiralitetskonsistorium i Karlskrona. Dess præses, amiralitetssuperintendenten, var flera gånger närvarande, 1719 jämte en annan pastor amiralitatis, 1726, dock äfven försedd med fullmakt för stiftet, 1734 och 1751, då superint. väl antogs i ståndet på grund af sin långa resa, men med uttryckligt tillägg båda gångerna, att det ej fick lända

Näst frågan om antalet af stiftens representanter framträdde såsom föremål för allmänna stadganden den om *kapellanernas förhållande till prestståndets riksdagsmäns val och underhåll.*

Före frihetstiden torde kapellanerna endast i Åbo stift, möjligen äfven i Linköpings, hafva deltagit i riksdagspenningarnas utgörande. I början af frihetstiden funno både Upsala och Hernösands domkapitel godt att ålägga dem en dylik börda.[1] Naturligtvis skulle denna nyhet ega sitt motiv i det gemensamma intresse med pastorerna, som komministrarne egde i bevakandet af stiftets angelägenheter och i deras rätt att medsända besvär.

De fattiga kapellanerna voro emellertid föga trakterade af den nya bördan, som för deras vilkor var kännbar nog.[2] Deras intressen voro dessutom så skiljaktiga från pastorernas, att de icke med synnerligt förtroende lemnade sina särskilda besvärs bevakande åt deras deputerade.[3] Det var därför föga underligt, att kapellanerna yrkade att antingen befrias från riksdagspengar eller att få fullmäktiga en af dem själfva vald deputerad till deras besvärs förfäktande. R. O. gaf ingen be-

till prejudikat för framtiden. *Prestest:s prot.* 24 Maj 1734, 19 Sept. 1751. — Från krigspresterna i Pommern kom 1760 en deputerad, men uteslöts enhälligt. *Prot.* 18 Okt.

[1] Om *Åbo stift* se ofvan s. 8 not 2. — I *Linköpings stifts circ.* 15 Juli 1730, § 4 kallas kapellanerna »af vanlig praxi långt tillbaka förbundne» till riksdagspengars utgörande. — I *Upsala stift* är *domk. circ.* 11 Nov. 1719 det första, som ålägger kapellanerna att bidraga till herredagsmännens underhåll. Det fastställdes till 1/2 mot pastorernas, i följande *circ.* 24 Okt. 1722, 28 Juni 1726 till 1/3. — I *Hernösands stift* omtalas det såsom en nyhet att affordra kapellanerna riksdagspengar i klagomål vid 1726 års riksdag. Möjligen har dylik beskattning äfven skett i andra stift.

[2] Kyrkoherden i Vendel skref till kons. om herredagspenningarnes upptagande, att »capellanen Hedin ifrån den utgiften sig alldeles ursäktar.» *Ups. domk. prot.* 21 Nov. 1722.

[3] Till dessa skiljaktiga intressen hörde kapellanernas sträfvan att få särskilda boställen af prestebolen vid annexerna, hvilket ännu ej i alla trakter var genomfördt. — Kapellanerna synas vid förfäktandet häraf snarast känt sig solidariska med allmogen. Vid 1731 års riksdag lemnade en del kapellaner i Vestergötland sina besvärspunkter åt bondeståndets talman Håkan Olofsson i stället för till stiftets fullmäktige. *Prestest:ts prot.* 18 Febr. 1731.

stämd ledning. Den nämde »presterskapet» i hvarje kontrakt såsom valkorporation, men kapellanernas ännu ej öfvervunna mellanställning mellan kyrkoherdens medhjälpare och ordinarie presterliga tjänstemän gjorde, att detta stadgande kunde lemna skäl både för och emot kapellanernas medväljarskap. Riksens ständer beslöto på grund af inkommande klagomål mot presteståndets uttryckliga mening vid 1726—27 års riksdag en förklaring, som af K. M. utfärdades såsom en formlig förordning 1727: »*Wi wele hädanefter hafwa lemnat til Capellanernas frija wilja, om de uti Herredagsmans vahlet interessera vilja och äfven skicka upp någon fullmäktig af sine Medbröder til Riksdagen, i hwilket fall de böra betala Herredagspenningar, men elliest intet.*»[1]

1727 års förordning blef hufvudgrunden i det följande för kapellanernas representationsrätt i presteståndet. Den afskilde kapellankåren från pastorerna och gaf denna kår en fakultativ valrätt, därmed skapande en ny valkorporation till presteståndet. Förordningen var emellertid så oklar, att man vid tillämpningen i de särskilda stiften fortfarande ansåg sig oförhindrad att söka förmå kapellanerna till delaktighet i pastorernas utgifter. Ordalagen att de kunna »uti Herredagsmansvalet intressera *och* äfven skicka upp någon fullmäktig af sina medbröder» etc. tolkades såsom ett alternativ, hvarföre man gjorde gällande, att 1727 års förordning medgaf tre möjligheter: antingen att kapellanerna välja och underhålla särskild fullmäktig, eller förena sig med pastorerna till gemensamt val och underhåll af riksdagsman

[1] »*Kongl. Maj:ts nådige förordning uti några måhl, som angå capellanerne i Riket, gifven Stockholm i Råd-cammaren den 16 Nov. 1727*», § 1. — Uppslaget till denna förordning kom genom en besvärsskrift från kapellanerna i Jämtland, hvari de bland annat klagade öfver, att de icke hade någon deputerad vid riksdagen, men dock affordrats herredagspengar. Allm. Besvärsdep., till hvilken frågan hänsköts, förslog genom extr. prot. 19 Juni 1727 den förändring, som sedan blef lag. Men presteståndet anmärkte, att »som presteståndets deputerade vid Riksdagarne hafva at bevaka icke mindre capellanernas än kyrkoherdarnes nytta och fördel, så kunna icke heller capellanerna undgå at proportionaliter sammanskjuta til Deputatorum underhåld, uti hvilckas utveljande de äfven böra interessera», *prestest:s prot.* 18 Mars 5 Juli 1727. Presteståndet har således vid frihetstidens början intagit den ståndpunkten, att kapellankåren skulle deltaga i riksdagsmännens val och underhåll.

ur deras klass, eller också icke alls välja och i sådant fall ej häller betala någon afgift.

Med stöd häraf sökte stiftsstyrelserna i flera stift förmå kapellanerna att deltaga i pastorernas val för att minska underhållsbördan, fast detta ej längre kunde åläggas såsom tvång. Såsom motiv anfördes i domkapitelscirculären vanligen en vädjan till kårandan att ej skilja sig från sina medbröder i stiftet, och att kyrkoherdarnes fullmäktige äfven skulle bevaka deras besvär, hvilket för kapellanerna blefve ett billigare sätt att få dem medsända och förfäktade än genom afsändande af egen representant. I Linköpings stift stadgade sig äfven såsom bestämd och i formliga valordningar uttalad praxis, att stiftets komministrar förenade sig med pastorerna och med dem bildade en gemensam presterlig valkorporation, som valde alla stiftets riksdagsmän. Denna stiftspraxis blef här så djupt rotad, att den öfverlefde alla följande ståndsbeslut, allmänna förordningar och till och med klara grundlagsbud långt in i följande århundrade.[1] I de andra stiften däremot strandade alla dylika

[1] Då 1727 års förordning publicerades, ville en del kapellaner i Linköpings stift med stöd däraf undandraga sig de rester af riksdagskontingenten, som ännu ej voro erlagda. Kons. åter erinrade, att pengarne bort vara betalda långt innan förordningen utkom och grundade sig på gammal praxis, men erkände, att frihet därifrån för framtiden kunde erhållas, »så framt de skulle vilja afsöndra sig från Ståndet och icke interessera i Herredagsmansvalet, som 1 § af ofvanberörde förordning förmäler.» *Link. Domk. circ.* 15 Juli 1730. Vid den följande riksdagskallelsens ankomst föranstaltade konsistorium en allmän öfverläggning om stiftets valsätt och uppmanade äfven komministrarne, att betänka sig och delgifva sin åsigt *Circ.* 9 Sept. 1730. På sammankomster i kontrakten uttalade sig komministrarne för att vilja »interessera uti valet af then Riksdagsman, som Divisionen utkorar, samt til thes underhåld contribuera något, allenast thet proportioneras efter theras vilkor.» I det *Beslut angående stiftets Herredagsmäns val och underhåll*, som blef resultatet af förhandlingarna i Linköping *27 Okt. 1730* och sedan utgjorde stiftets valordning för framtiden, heter det i § 5 att på grund af kapellanernas eget utlåtande »finne vi skiäligt Capellanernas afgift så moderera, at the uti the största pastorater om 70 mantal och theröfver en gång för alla och icke mera vid hvar Riksdag betala 1 dal. 16 ö. s. m. och af the mindre 1 dal. s. m. pro persona; men äro två capellaner uti en mindre eller större Landförsamling gifves 1 d. s. m. af hvardera. Hvilken afgift är så lindrig, at the icke kunna skiäligen afsöndra sig ifrå Ståndet och hvar sin Division, som kunde i längden draga med sig för them någon svår conse-

försök att indraga kapellanerna i pastorernas val på deras sega motstånd och öfvergåfvos alldeles efter en tid. Af circulären är tydligt, att man därvid i början tänkt sig att deltagandet skulle bestå i medunderteckande af fullmakterna och bidrag till underhållet. Men naturligtvis innebar ett sådant deltagande anspråk på att vara medväljande, ehuru kapellanernas underordnade ställning och den ännu brukliga öppna voteringen omintetgjorde alla farliga följder. Här och där observerades emellertid snart, att kapellanernas medväljarskap i längden kunde blifva besvärligt för kyrkoherdarnes inflytande, och man började sätta i fråga, om deras vota vid gemensamma val kunde tillerkännas lika betydelse med kyrkoherdarnes. Säkert har denna insigt bidragit till, att sträfvan att indraga kapellanerna i de ordinarie riksdagsmannavalen upphör från konsistoriernas sida vid århundradets midt. Före 1760 hade kapellanerna faktiskt i de flesta stift afsöndrat sig från kyrkoherdarne såsom särskild presterlig valkår.[1]

quence och äfventyr.» I följande valcirculär 11 Mars 1734 och senare anmodas prostarne alltid att sammankalla »contractisterna, pastores och capellaner til sin Divisions Riksdagsmans val» och angående fullmakten heter det, att den »underskrifves af alla pastoribus och comministris i contractet.» Här är tydligen en gemensam valkår bildad, och om äfven kapellanerna intagit en underordnad ställning i början, har dock denna blifvit fullt likaberättigad genom ordentligare voteringssätts och sluten omröstnings införande. I *1793 års stadga om riksdagsmannaval i Linköpings stift* art. I, § 5 bekräftas 1730 års beslut och kapellanerna äro fullkomligt likstälda med pastorerna i de gemensamma riksdagsmannavalen. Så blef det ända till 1820, se nedan.

[1] Såsom exempel på domkapitlens förhållande till kapellanernas egen valrätt kan följande tjäna: I *Upsala stift* hade före 1727 års F. O. kapellanerna börjat beskattas. 1730 års valcirculär nämde dock intet härom, tydligen emedan domk. var ovisst om tolkning af den nya förordningen; men då prosten i Bollnäs begärde att få upptaga någon hjälp af komministrarne till riksdagsmännens underhåll, svarade kons. i bref 22 Okt. 1730, att det har intet däremot »allenast E. Ärev. kan på godt manér förmå dem därtil.» Sedan valen skett, svarade kons. på inkommande förfrågningar mer bestämdt, att »comministri, som förenadt sig med pastoribus uti riksdagsmannavalet, böra jemväl participera med dem uti underhållet.» *Domk. prot.* 18 Nov. 1730. Vid följande riksdag fann domkapitlet godt att låta inhemta komministrarnes utlåtande »antingen de vilja i detta målet förtro sig till pastores och göra ett med dem eller sjelfva utnämna fullmäktig.» *Circ.* 4 Mars 1734. En del af komministrarne undanbad sig allt deltagande, andra gjorde ett med

Under den långsamma utbildningen af kapellanernas afskilda ställning såsom egen valkorporation uppkom en mängd frågor, som fordrade en lösning. Dit hörde, huruvida de nödvändigt behöfde fullmäktiga en egen representant för att få sina besvär medsända eller om det ej var en skyldighet för stiftets ordinarie fullmäktige att emottaga och bevaka äfven deras besvär, ehuru de ej erlade något bidrag till de fullmäktiges underhåll. Tydligen berodde detta på, huruvida man uppfattade den valde riksdagsmannen såsom de fullmaktgifvandes representant allena eller såsom den på visst sätt valde representanten för

pastorerna, åter andra valde egen fullmäktig, och kons. ansåg sig intet kunna göra för att åstadkomma någon enhet. *Bref till prosten i Gefle* 24 April 1734. Denna praxis fortgick en tid så att åtminstone en del af kapellankåren valde tillsamman med pastorerna Men ju mer partistriden trängde ned i samhället och olika meningar bekämpade hvarandra med ofta lika styrka, dess mer betydande kunde kapellanernas röster vara. Vid ett *bref* 29 Okt. 1740 i conceptboken är tillfogad den anmärkningen, att en del komministrar röstat på k. h. Wiman; »frågas om dessa vota böra considereras af lika vickt och proportion med pastorernas» och yrkas, att denna fråga afgöres. Frågan blef ej afgjord, men anm. visar, att man började betrakta komministrarnes medväljarskap från annan synpunkt, och i 1746 års valcirc. 28 Maj markeras tydligt, att endast pastorer deltaga i valet af stiftsfullmäktige. — I *Vesterås stift* ålägger domk. i valcirc. 7 Febr. 1738 (troligen första gången, ty intet därom i föreg. circ. såsom 1726 och 1730, *odat. concept)* prostarne att inhemta kapellanernas votum »hvilket dem bättre synes, antingen at giöra enskilt fullmäcktig *en eller flera* till sina riksdagsehrenders vårdande eller ock med någon liten hielp at understödia Hrr probstarnas och kyrkioherdarnes afgift och öfverlemna deras fullmäcktige de ehrender, som kunna röra deras nytta och förmoner.» Då en del af stiftets kapellaner anmälde i kons., att de ville participera till 1/3 eller 1/4 mot pastorerna, utsträckte kons. deltagandet till alla med nedsättning af bidraget till 1/8, för att ingen skulle undandraga sig. De deltagande fingo insända besvär och pengar samt underskrifva fullmakterna med pastorerna för »stiftets utvalde riksdagsmän.» *Circ.* 24 Mars 1738. I följande riksdagscirculär nämnes intet om, att kapellanerna böra rösta med, men som kons. efter valet »af de inkomne fullmakterna för riksdagsmännerne funnit det en stor del af Hrr comministris desamma underskrifvit, så lefver man i det hoppet, at de ej lära undandraga sig med en liten hjelp af 4 ö. k. m. på hemman understödja de valde.» *Circ.* 16 Dec. 1740. Ännu circ. 2 Sept. 1755 medger kapellanerna att intressera i valet eller utse egen fullmäktig. Först circ. 24 Sept. 1764 lemnar denna ståndpunkt och förklarar, att komministrarne ej kunna deltaga i pastorernas val, med åberopande af prestest:s beslut 1762.

en bestämd korporation eller institution, här närmast stiftets samtliga presterskap. Otvifvelaktigt är denna senare uppfattning modernare. Herredagsmannen företrädde ursprungligen dem, som gåfvo fullmakt och underhåll; det var deras intressen och uppfattning han ansågs böra göra gällande, och det var de, som hans underskrift och besegling af riksdagsbeslutet bundit till medverkan och ansvar. Men ju mer representationsbegreppet stadgades, löstes herredagsmännen i begreppet från sina valmän och fattades såsom målsmän för vissa ståndskorporationer, för ett helt riksstånd och i sista hand för hela riket. I R. O:s fullmaktsformulär (§ 9) framträder redan riksdagspresten såsom vårdare af hela rikets intressen, därjämte såsom ett särskildt stånds, men i synnerhet såsom de väljandes representant, ålagd att »sig ombeflita at til et rättvist slut befordra de angelägenheter, som honom i synnerhet på (mina) våra vägnar anförtrodde blifva». Detta »på våra vägnar» börjar så småningom öfverallt ersättas med »på stiftets vägnar» och de valde fullmäktige i första hand uppfattas såsom »stiftets fullmäktige». Men utvecklingen är långsam och olika långt hunnen i olika stift. I Upsala stift yrkade kapellanerna redan 1746, att deras besvär skulle medtagas, ehuru de vägrat bidraga till riksdagsmännens underhåll med stöd af 1727 års förordning. Domkapitlet vågade icke afgöra frågan; äfven hos dess medlemmar stredo äldre och nyare begrepp. Svaret blef, att besvären medtagas, men att kons. »lemnar frågan, om de ändock skola utgöra riksdagspengar, till deras eget betänkande».[1] Vid riksdagen fick frågan delvis en lösning, i det preståndet i sin riksdagsskrifvelse 14 Dec. 1747 förklarade, att »scholæ Betjenters och Adjuncters desiderier kunna af the ifrån stiftet utskickade deputerade föredragas och bevakas». Ståndet medgaf således sådan besvärsrätt åt andra presterliga tjenstemän, som det ej ville tillerkänna valrätt, men beträffande kapellanerna, hvilkas ställning var reglerad genom särskild förordning, lemnades frågan oafgjord.

Den erkända särskilda valrätt, som kapellanerna på grund af 1727 års F. O. egde, blef icke mycket brukad till följd af

[1] *Bref till prosten i Tierp* 13 Aug. 1746.

deras fattigdom, men äfven därföre, att den icke uppmuntrades från stiftstyrelsernas sida, hvilka underläto att därvid taga det initiativ, som var nödvändigt. Så fort det blef klart, att man icke kunde indraga dem i underhållningsskyldigheten för de ordinarie riksdagsmännen, förbigås kapellanerna alldeles i domkapitlens valcirculär eller omnämnas med en enkel hänvisning till 1727 års stadgande utan förklaring alls, huru valet skulle ske eller ledas.[1] Endast undantagsvis tillfrågas de personligen genom prostarne, om de vilja bruka sin valrätt eller ej.[2] De sökte därför någon gång på egen hand föranstalta val. I ståndet sågos de ej gärna, men kunde ej utan särskild anledning uteslutas.[3]

Man tog för gifvet, att det var hvarje stifts kapellankår, som fått rätt att sända en af sina medbröder till riksdagen enligt 1727 års förordning, ehuru förordningen ej bestämmer detta uttryckligen. Härvid ansågs Stockholms kapellankår utgöra en med stiftens jämstäld valkorporation i analogi med att Stockholms presterskap enligt gammal praxis, tydligen erkänd i 1727 års presteståndsbeslut, bildade ett eget valkollegium. Detta sattes ej i fråga och gillades indirekt genom erkännandet af stockholmskapellanernas ombud såsom riksdagsmän i ståndet. Men något formligt beslut härpå fanns ej, och detta kunde och skulle möjliggöra partihänsyn. — Det var äfven ovisst, om hvarje stifts kapellaner ej kunde få sända mer än en representant. 1755 infunno sig tre komministrar såsom fullmäktige för

[1] Så t. ex. i *Ups. Domk. circ.* 4 Juni 1755, 27 Juni 1760.

[2] Så t. ex. i *Vexiö stift, Domk. circ.* 1 Sept 1730 och i *Kalmar stift*, hvarest de kallades till personlig inställelse vid en allmän sammankomst. Vid denna hemstäldes till dem, hur de ämnade göra. »I anledning hvaraf comministri anhöllo at få utvällia sig sin egen herredagsman och togo därför afträde at härom med hvarannan conferera. Då de sedermera inkommo berättandes, at de således kommit öfverens, det de för denna gången intet villia interessera med uti herredagsmansvalet, utan åstunda blifva vid den gamla praxi». *Domk. circ.* 12 Aug. och *prot.* 16 Sept. 1730.

[3] Kapellaner vanligen närvarande från Stockholm och Abo stift redan fran 1731. Från andra åter mer enstaka ss. Vexiö 1731, 1746, Hernösands 1731 m. m. De i *Bexell: Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnes historia* förekommande listorna på medlemmar i presteståndet äro ej fullständiga, emedan de blott upptaga de närvarande vid första uppropet.

stockholmskapellanerna. Detta antal erkände ståndet icke, utan ålade de tre att med sina kommittenter förena sig om en riksdagsman.[1] Man satte vidare i fråga, huruvida kapellanerna nödvändigt måste representeras af en kapellan eller om ej »medbröder» äfven kunde innefatta pastorer. 1760 voro både Stockholms och Strängnäs stifts kapellaner representerade af en kyrkoherde. — Till sist framträdde äfven den frågan, i hvad mån hela stiftets kapellankår behöfde vara med om valet. Från Åbo stift kommo kapellaner endast befullmäktigade från Österbotten;[2] äfven från andra stift kommo riksdagsmän med fullmakt af ett fåtal kapellaner.[3]

Den växande mängden af tvistiga frågor angående kapellanernas val förmådde presteståndet att vid 1760—62 års riksdag genom ett allmänt stadgande förtydliga och supplera 1727 års förordning. *I riksdagsskrifvelse den 13 Okt. 1762 § 14* föreskref ståndet af egen myndighet till förekommande af missbruk och oreda vid utöfningen af den frihet, som kapellanerna blifvit förunnad, att »*thet bör vara lämnadt till Capellanernas fria vilja, antingen öfverlämna sina riksdagsangelägenheter till någon af de fullmägtige, hvilka kyrkoherdarne af stiftet ordenteligen valt, eller i den händelsen pluraliteten af Capellanerne inom stiftet åstundar egen särskild fullmägtig, då dertill utses en Capellan, hvilken af dem med lika underhåll kommer att förses, som hvar och en af de ordentelige stiftets fullmägtige: börande den Capellan, som detta åstundar, vid det af prosten anställta ordenteliga valet dess tanka skrifteligen aflämna, hvilken med den öfriga voteringen till consistorium insändes, der pluralitetens mening utrönas bör.*»[4]

[1] *Prestest:s prot.* 15 Okt. 1755. Jmf. äfven *Vesterås Domk. circ.* 7 Febr. 1738, som förutsätter att kapellanerna kunna välja en eller flera. Se ofvan sid. 26, not.

[2] T. ex. 1755; fullmakten godkändes, *prot.* 15 Okt.

[3] T. ex. 1731 komminister Phragmensis såsom fullmäktig för »några capellaner uti Gestrike- och Helsingeland» *prot.* 19 Jan.

[4] Till grund för detta beslut ligger ett utkast från 1755—1756 års riksdag, som ej blef fastställdt af ståndet. Detta utkast nämner äfven uttryckligen, att Stockholms kapellaner ega lika rätt med de särskilda stiftens. Concept till *1756 års cleri comit. circ.* bland *ståndets enskilda handlingar.*

Genom detta beslut röjdes de mest omtvistade tvistefrågorna undan. 1727 års förordning förklaras bestämdt innebära rätt att fritt välja egen fullmäktig eller ej alls välja; möjligheten att deltaga i pastorernas val är utesluten, men kapellanernas rätt att öfverlemna sina besvärs bevakande utan ersättning åt de ordinarie stiftsrepresentanterna erkännes. Hela stiftets kapellankår bildar här uttryckligen en valkrets, inom hvilken majoriteten afgör, om val skall ske, och i fall af val väljes endast en kapellan, som har rätt till lika underhåll, som hvardera af stiftets ordinarie fullmäktige. Till sist gifvas äfven föreskrifter om sättet för inhemtande af kapellanernas votum, hvarigenom först deras valrätt blir effektiv i de flesta stift, i det att prostarne åläggas att vid de vanliga riksdagsmannavalen i kontrakten inhemta skriftligt utlåtande af kontraktets komministrar för att jämte kyrkoherdarnes vota insändas till konsistorium, som naturligtvis i sådant fall egde att uträkna pluraliteten och föranstalta utskrifvandet af fullmakter.

I trots af 1762 års ganska utförliga bestämmelser för kapellanernas riksdagsmannaval visste emellertid det upprörda partilifvet under frihetstidens sista period finna en mängd nya tvistefrågor, hvilka möjliggjorde olika tolkningar, föranledda af partihänsyn. Det politiska intresset dref äfven kapellanerna att trots sin klena ekonomiska ställning visa mera intresse för sin valrätt än förut. De flesta af dessa nya frågor voro föranledda af den egenskapen hos kapellanernas valrätt, att den var fakultativ. Man stred om, huruvida nödvändigt två omröstningar borde ske, en preliminär de quæstione an och en egentlig valakt, eller om de kunde sammanslås, så att de, som önskade val, direkt röstade på en kandidat; vidare om för val fordrades pluralitet af samtliga stiftets komministrar eller blott af dem, som yttrat sig, d. v. s. om de som underläto att rösta skulle anses hafva röstat emot val, m. m. dylikt. Härtill kommo äfven sådana frågor, som om designati, d. v. s. sådana, som väl voro utnämnda och skötte tjänsten, men än ej tillträdt lönen, voro röstberättigade. Alla dessa frågor och flera därtill drogos fram och diskuterades. Olika domkapitel hade olika meningar och anordnade olika former. Somliga togo ej ens notis om ståndets beslut 1762, utan följde gammal praxis. Så

kommo därtill de vexlande tolkningarna hos preseståndet själf, allt efter som partiintresset fordrade. Här fanns ett rikt tillfälle till klagomål och partiafgöranden, som kunde göra hela valrätten så godt som illusorisk.

* * *

Ännu en grupp af frågor rörande presteståndets riksdagsmannaval vann en något så när genomgripande lösning eller reglering genom allmänna stadganden. Det var angående *valkrets och valbarhet.*

K. M:s bref till consistorium angående rätta förståndet af 6 och 7 §§ i 1723 års R. O. beträffande prästerskapets riksdagsfullmäktiges val af den 15 Dec. 1741 är härvid hufvudstadgandet, som i en mängd vigtiga punkter sökte normera de olika uppfattningarna; men kungliga brefvet är både något ofullständigt och svårfattligt, såsom egentligen varande uttryck för en ännu blott halffärdig och ej fullt stadgad begreppsutveckling.

R. O. föreskref såsom valkrets för presteståndets representation egentligen endast kontraktet. På kontraktens val skulle presteståndets sammansättning vara byggd. Blott för det enda fall, att i biskopens ställe annan konsistoriemedlem skulle utses, nämdes stiftet såsom valkrets. Men genom R. O:s medgifvande att två eller flera kontrakt kunde förena sig om en fullmäktig gafs möjligheten till en tredje valkrets' bildande, och då 1727 års prestestånd fastslog ett bestämdt antal representanter för hvarje stift, var äfven en särskild uppfordran att reglera valområdena inom stiften och förutsättningen för stadga härvid gifven. Inom stiften började efter 1727, här och där icke utan förutsättning i äldre praxis, en utveckling, som i somliga stift skapade särskilda kontraktsföreningar eller divisioner, bestående af en flerhet kontrakt, på stadigvarande sätt förenade för att gemensamt utse, fullmäktiga och underhålla en riksdagsman. I andra stift åter trängde stiftet såsom valkrets direkt undan kontraktet, så att samtliga valmän röstade på hela det antal riksdagsmän, som stiftet borde hafva. I båda fallen sköts den i R. O. erkända valkretsen, kontraktet, undan såsom för liten och icke öfverensstämmande

med den tendens att minska representationsbördan, som i frihetstidens början skarpt gjorde sig gällande. Men medvetandet om kontraktets presterskap såsom laglig valkorporation lefde naturligtvis kvar och hotade att spränga de nyvunna kretsarne och förrycka den ordning för val, fullmaktsgifvande och underhåll, som långsamt arbetade sig fram. Denna strid mellan de nybildade valkretsarne, stift och division, å ena sidan, kontraktet å den andra, fordrade ett afgörande af allmän art, om någon stadga i den sig utvecklande praxis skulle komma till stånd.

Men äfven mellan de båda nya valkretsarne, stift och division, var förhållandet icke klart. Begreppet af stiftet såsom valenhet för presterskapet trängde in, äfven där divisionen utvecklats, ej blott så, att divisionen naturligtvis blott kunde bildas af kontrakt inom samma stift och dess riksdagsmän betraktades såsom hela stiftets, hvarigenom divisionen framstod såsom en underafdelning af detta, utan äfven så att en mängd mellanformer uppstodo. Detta skedde, när på somliga ställen valbarheten blef fri öfver hela stiftet trots val divisionsvis eller på andra valen förrättades gemensamt på stiftets alla representanter, ehuru divisionerna stodo kvar såsom valbarhetsdistrikt, i viss mån äfven då trots val och fullmakt från viss division riksdagskontingenten gick till gemensam stiftskassa för att delas lika mellan stiftets riksdagsmän m. m.[1]

Såsom ett väsentligt moment i denna konflikt mellan olika valkretsar framstår frågan om *valbarhetens bindande vid visst område*. Den naturliga principen därvidlag var, att herredagsmannen företrädde sina medbröder och deras intressen samt därföre ansågs böra känna förhållandena i orten och tillhöra dess presterskap. Så fast var denna princip emellertid icke, att ej undantag förekomma. I äldre tider fick ofta en consistorialis, vanligen notarien, som ändock skulle resa till riksdag, fullmakt att bevaka en mängd kontrakts besvär mot ersättning, utan att tillhöra eller hafva tillhört ortens presterskap. Vid den rika formutveckling, som i frihetstidens början begynte, trängde äfven denna fråga till fasta lagbestämmelser eller normer.

[1] Se nedan vid redogörelsen för de olika valformerna i stiften.

Att binda valbarheten vid kontraktet kunde naturligtvis ej komma i fråga, då detta icke framträdde såsom verklig valkrets annat än tillfälligtvis och i opposition mot den faktiska utvecklingen.[1] Men i stället fäste sig valbarheten vid stiftet eller divisionen. Valbarhetens inskränkning till stiftet var vid den utomordentliga betydelse som detta egde för hela ståndets organisation och den kyrkliga utvecklingen öfverhufvud, helt naturlig och självklar. Frågan blef därföre närmast, om divisionen, där sådan fanns, kunde fasthålla valbarhetens bindande vid densamma gent emot stiftet. I de fall, där divisionsindelningen — såsom i Göteborgs stift — hvilade på naturlig grund af olika ekonomisk organisation och andra förhållanden, var de lokala intressenas representation afgörande motiv, och den i praxis utvecklade rättsuppfattningen tillät icke att vid val gå utom divisionens presterskap. Men kontraktsföreningarna hade icke alltid samma naturliga grund. De voro ibland endast ändamålsenliga sätt för val och underhåll, tillfälligt bildade. I sådana fall fanns ej rimlig anledning att binda valbarheten vid divisionerna, då känslan af stiftets presterskap såsom enhet var starkare än den af divisionens, och då partiförhållanden eller annan lämplighetshänsyn kunde göra val utom divisionen önskvärdt. Härvid fanns, liksom i fråga om de olika valkretsarnes rättmätighet, hvarmed den lokala valbarhetsfrågan nära sammanhänger, dels stridiga begrepp, utvecklade i olika trakter och motiverade af vexlande partiförhållanden, hvilka begrepp sökte att mot hvarandra vinna lagligt fastställande såsom stöd, dels tämligen allmänt omfattade, men nyutvecklade begreppsuppfattningar, hvilka trängde till någon sorts sanktion.

Till dessa frågor om valkrets och valbarhetens lokala bundenhet kom äfven den om valbarhet från en helt annan synpunkt, nämligen den *personliga eller korporativa valbarhet*, som drog gräns mellan det väljande presterskapet och närstående samhällsmedlemmar. R. O. gaf härvid otillräcklig ledning. Den

[1] Endast i Göteborgs stift förekommer kontraktet såsom ordinarie valkrets, näml. i Bohusläns valdision, där de båda kontrakten, Vikorna och Elfsyssel, alternerade om att utöfva divisionens valrätt.

bestämde aktiv och passiv valrätt så, att såsom ombud för kontrakten skulle komma en »prestman», vald af »presterskapet», och i biskopens ställe en »skicklig man af konsistorium» med fullmakt af »hela stiftet». Men såsom väljande presterskap hade under 1600-talet väsentligen pastorerna ensamma i den mån verkliga val förekommit uppträdt, i det att öfriga presterliga tjänstemän haft en allt för underordnad och osjälfständig ställning för att kunna eller önska bidraga till herredagsmännens underhåll. Trots enskilda undantag var äldre praxis och uppfattning så utpräglad, att det ingalunda var underligt, att när behofvet af noggranna distinktioner framträdde, man skulle fatta det valberättigade presterskapet såsom lika med kyrkoherdar eller innehafvare af pastorat och detta desto mer, som den närmast stående klassen, komministrarne, själfva afsöndrade sig och genom 1727 års förordning tydligen betraktades såsom särskild korporation, skild från det i R. O. omtalade väljande presterskapet. Med 1727 års förordning kan denna utveckling anses afgjord. I praxis och allmänna medvetandet tränger den så fullständigt igenom, att knappt någon olika mening härom uttalas. Naturligtvis följde med denna uppfattning, att äfven valbarhet ansågs tillkomma endast kyrkoherdar.

Denna begränsning af det väljande presterskapet sökte äfven tränga igenom i fråga om det särskilda val, som ifrågakom vid biskopens frånvaro från riksdag, och härvid förenade sig med den skematiserande sträfvan äfven en begynnande opposition mot konsistoriernas ledande eller influerande ställning. I många fall partimotsats, i andra endast ömtålig vaksamhet om en rättighet, som började framstå allt dyrbarare, alstrade en genomgående tendens att motverka de förut i stiftens ledning allsmäktige stiftsstyrelserna. Såsom det valberättigade »hela stiftet» förklarade man därför dess samtliga kyrkoherdar, och drog däraf den konsekvens att vid utväljandet af konsistoriifullmäktig i riksdagens ställe konsistoriemedlemmarne såsom sådana icke voro valberättigade, utan endast i fall de innehade pastorat. Till och med beträffande valbarheten i detta fall, som R. O. uttryckligen tillerkänt hvarje skicklig man af konsistorium, trängde begreppet om kyrkoherden såsom allena valbar bakom såsom självklar högre bestämning, och den fordran

gjordes gällande, att endast de konsistoriemedlemmar, som egde valrätt, d. v. s. voro utrustade med prebendepastorat, voro valbare i biskopens ställe till stiftets representant.

Det var midt i denna mängd af stridiga och outvecklade begrepp, som ett afgörande af Upsala domkapitel drogs under riksdagens pröfning. I fjärde valdivisionen af Upsala stift (Gestrikland och Helsingland) hade Bollnäs kontrakt röstat på professor Ullén i Upsala och begärde i bref till domkapitlet honom till kontraktets särskilda fullmäktig, i fall öfriga kontrakt i divisionen valt någon annan, hvilket äfven var fallet, i det att divisionen i öfrigt utsåg prosten Lenæus. Då Ullén förklarade sig vilja mottaga uppdraget, ansåg domkapitlet, att det enligt R. O. ej kunde hindra Bollnäs kontrakt att bilda egen valkrets, och utfärdade fullmakt för Ullén. Men därigenom bröts fjärde divisionen såsom enhetlig valkrets och underhållet minskades för den af divisionens pluralitet på vanligt sätt valde. Här trädde kontraktet såsom laglig valkrets emot den nybildade divisionen. Då dessutom Ullén ej var bosatt i kontraktet, ej häller, ehuru prestvigd, egde pastorat eller var medlem af domkapitlet, ingrepo på samma gång flera frågor om valbarhet.[1] Med anledning häraf beslöto riksens ständer den förklaring i dessa frågor, som utfärdades af K. M. i ofvan anförda kungl. bref af den 15 Dec. 1741: *I de stift, där 2, 3 eller flera prob-*

[1] Striden mellan Lenæus och Ullén väckte mycket uppseende. L. bestred Ulléns riksdagsmannarätt i vidlyftiga memorial och denne svarade, hvarvid han bland annat förklarade sig såsom prestvigd höra till presterskapet och förnekade, att R. O. band valrätten vid innehafvande pastorat. »Det har ock ifrån långliga tider tillbakars oftast varit och är brukeligit, att lectores vid gymnasierne och Rectorer och Conrectorer vid scholarne blifvit ifrån landsorterne befullmägtigade, som dock icke ägt pastorater». Ståndet godkände först båda två såsom riksdagsmän, *prot.* 6 Dec. 1740, och beslöt att framdeles afgöra frågan. Men då Lenæus ej nöjde sig härmed och sympatierna i ståndet utpräglade gingo för att binda valbarhet och valrätt vid innehafvande pastorat samt att för underhållets skull stadga de nybildade divisionerna, upprördes frågan om Ulléns riksdagsmannaskap flera gånger, och till slut förmåddes Ullén att själf till utseendet frivilligt begära att få lemna riksdagen »för sin ohälsa». *Prot.* 2 April 1741. Frågan hade då redan blifvit föremål för samtlige R. St:s lagförklarande verksamhet, emedan K. M. genom extr. prot. ur rådet 14 Jan. 1741 hemställt densamma till ständerna. Presteståndet var icke alldeles med om, att denna angelägenhet skulle blifva

sterier antingen genom uttryckelig förbindelse eller tyst samtycke sig förenat om en fullmäcktigs affärdande och underhållande vid Riksdagen, där väljer Presterskapet i hvart förenat Probsteri eller Contract en af deras medlemmar, som innom deras sammansättning bor och sielf en väljande Ledamot är, til sin fullmäcktig, då den, som mästa Rösterne undfådt hafver, af samtelige de väljande Ledamöterne kommer at med fullmackt förses. Men i de Stift, där inga sådane föreningar Probsterierna emellan än träffade och faststälde äro eller härefter träffas kunna, där väljer Prästerskapet i hvart Probsteri eller Contract äfven sin Fullmäcktig af dem, som innom samma Stift af deras Medel äro och Valrätt äga, då de, som igenom flästa Rösterne således utnämnde varda, af Stiftet sedan efter vanligheten befullmäcktigas».

Genom denna förordning är kontraktet såsom självständig valkrets formligen åsidosatt och i dess ställe division och stift fastslagna såsom valkretsar för preseståndets riksdagsmannaval. Men visserligen sker ej detta med så uttryckliga ordalag, att icke fortfarande ett och annat kontrakt väljer på egen hand och lyckas få sitt val erkändt i ståndet, ehuru alltid med tillägg, att det ej länder till prejudikat.[1] Förhållandet mellan division och stift fastställer kungl. brefvet så, att där divisioner finnas, sker valet efter röstpluralitet inom divisionens presterskap och den valde fullmäktigas af divisionspresterskapet. Bestämmelsen, att hvarje division väljer en fullmäktig, utesluter divisionens förvandling till blott valbarhetsdistrikt inom stiftet. Där stiftsval åter eger rum, synes meningen vara, att hela stiftets presterskap röstar på alla dess fullmäktige och majoriteten af röster

föremål för de öfriga ståndens medverkan, och inom ståndet höjdes röster för att endast afgöra saken genom ståndets circulärbref. Prosten Anagrius yttrade, att »angående oredas förekommande i framtiden nog blifver præcaverat igenom circulärbrefvet, som vid riksdagens slut til consistorierna kommer at afgå», *prot.* 19 Febr. 1741. Men då detta ej lät sig göra, utsåg ståndet 2 April en deputerad af hvarje stift för att föreslå svaret på K. M:s remiss, hvilket svar af ståndet justerades 22 April och af de öfriga stånden utan motstånd gillades.

[1] Vasa kontrakt valde 1746 egen fullmäktig, som erkändes i ståndet, ehuru ej med prejudikatverkan. *Presterst:s prot.* 1746, 27 Sept. Ålands presterskap valde från 1760 egen fullmäktig, som ibland godkändes af ståndet, ibland uteslöts. Se nedan.

afgör; rösterna upptagas härvid kontraktsvis. Divisionen är tydligen afsedd såsom det normala. Där kontraktsförening redan finns genom formligt beslut eller tyst samtycke eller framdeles bildas, blir den i lag fastslagen såsom beståndande, och endast där divisioner ej kunna bildas, genom att stiftet endast väljer en riksdagsman utom biskopen, synes meningen vara, att allmänt stiftsval eger rum. Detta är dock ej häller uttryckligen sagdt. Behofvet att vinna stadga är hufvudsaken, och i presteståndets riksdagsskrifvelse samma år uppmanas äfven stiften att bestämma sig för ett visst valsätt. Den frihet för de lokala valkorporationernas eget bestämmande, som häri medges, lät emellertid icke binda sig vid 1741 års skema af rena divisions- eller rena stiftsval, utan man ansåg sig fortfarande oförhindrad att öfvergå från det ena till det andra och därjämte fasthålla eller skapa en mängd mellanformer, ofta i ganska uppenbar strid med både ordalag och mening i det kungliga brefvet.

Valbarhetens territoriela bundenhet afgöres genom 1741 års stadgande; där divisionsval finnas, är valbarheten bunden vid divisionens presterskap, vid stiftsval vid stiftets. Mindre bestämdt afgör kungl. brefvet den personliga valbarheten. Den genomgående tanken i detsamma är, att valbarhet bindes vid valrätt, men hvilka valrätt tillkommer, är icke utsagdt, utan blott förutsatt. Då uppfattningen härom var otvetydigt bestämd för pastorerna allena, var konsekvensen ganska klar och drogs formligen i *prestståndets riksdagsskrifvelse 1747*, som förklarade 1741 års k. bref så, att *endast prostar och kyrkoherdar voro valbara.*[1]

[1] *Cleri Comitialis circulärbref till samtliga konsistorier 14 Dec. 1747* § 4: »Bör vid riksdagsmäns väljande noga märkas, hvad K. Brefvet til Consistorierne af den 15 Dec. 1741 til förklaring öfver 6 o. 7 §§ i Riksdagsordningen innehåller, at the orden: väljes af egna medel och väljande Ledamot i synnerhet lämpas till Probstar och Kyrkoherdar i stiftet». Detta föranleddes närmast af, att vid riksdagen såsom fullmäktig för Bohusläns division af Elfsyssels kontrakt valts pedagogen i Kongelf Tranchell, af Vikornas kontrakt åter pr. Oedmann. Om öfverenskommelsen mellan dessa båda kontrakt att alternerande välja riksdagsman för divisionen och de häraf föranledda ständiga valstriderna se nedan. Men utom på grund af denna öfverenskommelse bestred pr. Oedmann Tranchells rätt såsom ej varande medlem af presterskapet. Tranchell åberopade en cons. Gothoburgensis Resol. 1740, 12 Mars, som visade, att rectores och scholæ Betiente äro kontraktsmedlemmar och dess-

Det kungl. brefvet gaf äfven stöd för den mer långsökta konsekvensen, att egenskapen af prost eller kyrkoherde äfven var kompetensvilkor för den, som valdes af konsistorium i biskopens ställe; detta genom valbarhetens och valrättens förening såsom genomgående princip. Ännu 1746 skydde ståndet att draga denna konsekvens, som knappt var förenlig med R. O. och afgjordt i strid med äldre praxis, men i *riksdagsskrifvelsen till konsistorierna den 21 Okt. 1756* heter det »*som kongl. brefvet, dateradt den 15 Dec. 1741, tydeligen vid handen gifver, at ingen vid Riksdagar bör blifva presterskapets fullmägtig, som icke sielf är väljande Ledamot, så måste jemväl i akt tagas, när Biskopen icke sielf kan åtaga sig komma til Riksdagen, at i hans ställe ingen af consistorii Ledamöter blifver dertil utsedd eller ställd under omröstning, som ei tillika är Kyrkoherde och således sielf äger valrätt vid samma tillfälle*».[1] 1762 års riksdagscirculär inskärpte ytterligare samma grundsats, som därmed trängde fullt igenom. Preseståndets renhet var betryggad gent emot alla element, som ej direkt hörde till detsamma såsom socialt och privilegieradt stånd, och inom sig var detta stånds representation allena byggd på pastorerna, med det lilla, illa tålda undantag, som kapellanernas prekära representationsrätt utgjorde.[2]

---

utom det i Stjernman tryckta 1594 års riksdagsbeslut, af hvilket framgick, att scholæ-betjente varit närvarande. Båda fingo stanna i ståndet, men ståndet beslöt, »att lectores vid Gymnasierne, lectores vid Scholar eller andra Scholæ Betjente, som ej tillika äro kyrkoherdar och hafva sina egna församlingar, hädanefter icke böra välja, ej eller väljas til Riksdagsmän för någon viss Division i Stiftet, men väl en lector af consistorio, när biskopen sielf ej kommer, hvarom jämte krigspresters och Adjuncters uteslutande härifrån vidare skall införas i circulärbrefvet, som vid slutet af Riksdagen til Stiften kommer att afgå». *Prestest:s prot.* 20 Sept. 1746.

[1] Vid 1746 års riksdag erkände preseståndet såsom medlem och konsistoriefullmäktig lektor Odhelius från Skara stift, ehuru icke försedd med pastorat. Men 1755, då lektor Roempke och lektor Jacobsson båda kommo såsom biskopens ställföreträdare för Göteborgs stift, uteslöt ståndet lektor Roempke, emedan han ej egde pastorat och således ej hade votum activum, *Prot.* 15 Okt. Detta fall synes varit närmaste anledningen till cleri com. circ. vid riksdagens slut.

[2] En ännu längre gående konsekvens af sträfvan att beröfva consistoriales hvarje förmån såsom sådana framför stiftets prester låg däri, att man ifrågasatte, om ej deras särskilda kompetens till konsistorii fullmäktig måste

Den sista perioden af frihetstiden, som förde partistriden djupt ned i de väljande menigheterna och ofta gjorde utgången beroende af några få röster vid partiernas jämstyrka, framkallade ytterligare en del frågor, hvilka alla rörde den rösträtt, som tillkom innehafvare af pastorat. Ju mer riksdagskontingenten antog karaktären af en ständig skatt, som hvilade på pastoratets inkomster, började därjämte den rättighet, som utgjorde förutsättningen för denna skatts tillkomst, betraktas såsom fäst vid skatteutgörandet i och för sig och sådana frågor kunde uppstå, som om prestenkor under tjänste- och nådår själfva eller genom nådårspredikanter kunde utöfva rösträtt samt om vice-pastorer och designati eller sådana, som voro utnämde till pastoratet och därför skulle komma att vidkännas utgiften för riksdagsmännens underhåll, men ännu ej vid dagen för valet hade tillträdt embetet, egde valrätt. Praxis vacklade i de olika stiften, men tendensen i preteståndet gick alldeles bestämdt till att afskilja dem alla. Hvad prestenkor beträffar, fanns härom ingen tvekan och detta dess hällre, som K. M:s resolution på Åbo stifts besvär 28 Mars 1732 fritog prestenka under nådår från riksdagspengars utgörande. Denna resolution blef dock först långsamt känd eller tillämpad i de öfriga stiften, i somliga ej alls, då den till viss grad försvårade eller förryckte försöken att ordna riksdags-

---

medföra en minskning i kompetens på annat håll, så att de icke kunde väljas såsom representanter för kontraktspresterskapet. Man menade sig hafva stöd härför däri, att R. O. föreskref, att biskopen eller en annan konsistoriemedlem skulle komma, hvilket antydde, att inga flera af kons. finge komma. Denna konsekvens ifrågasattes af Celsius i Ups. domk. *Prot.* 29 Okt. 1740. Vid riksdagarne förekomma flerfaldiga gånger, att konsistorieledamöter infinna sig såsom fullmäktige för presterskapet utöfver den i R. O. för kons. omtalade särskilda representationen, utan att detta af ståndet ogillas, men väl ansågs passande, att där stiftet utom konsistorierepresentanten endast höll en riksdagsman, denne borde tillhöra det öfriga presterskapet i stiftet. Frågan blef föremål för direkt uttalande af ståndet vid 1755 års riksdag, då Carlstads stift jämte superint. valt prosten lektor Ullholm. Ett klagomål häröfver till K. M. remitterades till ståndet, som visserligen ej underkände Ullmans fullmakt, men beslöt att låta inflyta i circulärbrefvet vid riksdagens slut »consilii loco», att »när stiftets biskop är å consistorii vägnar sielf närvarande och ej flere utom honom än en fullmägtig för stiftet hålles, samme fullmäktig vore utom consistorium». *Prestest:s prot.* 29 Okt. 1755. I circulärbrefvet inflöt emellertid intet härom.

afgiften såsom en ständig, fixerad skattebörda.[1] Beträffande vice pastorer och sådana designati, som före tillträdet skötte embetet, stannade ståndet icke vid lika bestämdt resultat. 1765 års ständer kasserade väl hela Vesterås stifts val »i anseende dertil at de, som i ledige församlingar haft curam ecclesiæ, fått vid samma tillfälle votera», men de stora valordningarna vid periodens slut synas endast utesluta dem från valbarhet, och de olika åsigterna om designatis och vice pastorers rösträtt ökade de många öppna frågor, som gåfvo partiandan så rik näring vid periodens slut.[2]

Utöfver dessa tre ofvan skildrade hufvudgrupper af stadganden med deras kompletterande afgöranden i preseståndets riksdagsskrifvelser kom icke den på ståndsbeslut eller kungliga förordningar hvilande allmänna rätten för preseståndets riksdagsmannaval. Antalet af stiftens representanter, kapellanernas ställning till valet och valkretsarnes utbildning i nära förening med den aktiva och passiva valrättens detaljerade ordnande var allt hvarmed den allmänna lagstiftningen befattat sig, och äfven detta i många fall blott i hufvuddrag, som måste kompletteras af den lokala ordnande verksamheten.

---

[1] I Link. stift t. ex. är denna resolution först åberopad i *circ.* 19 Dec. 1764.

[2] Såsom bestämda resultat utöfver hvad formlig lag eller preseståndets riksdagscirc. föreskrifva nämner *Link. Domkapitels circ.* 27 Mars 1771, »at ingen får voteras til Riksdagsfullmäktig uti prästeståndet, som ännu ej värckeligen har tillträdt en viss församling såsom pastor eller capellan: och ändteligen, at ingen prästänka får votera Riksdagsman, hvarken under Tjenstår eller Nådåret». Däremot nämnes ej, att vice-pastorer och designati sakna aktiv rösträtt. I Ups. domk. har man samma uppfattning. 1771 är härom häftig strid i domk., men det stannar vid att tillerkänna designati rösträtt, därför att de kommo att deltaga i riksdagspenningarnes utgörande. *Ups. domk. prot. 27, 28 Mars 1771.* Trots det att ståndet i sina afgöranden af stridiga val i regel förkastar alla designatis rösträtt, se nedan, var härvid tydligen ej definitivt och erkändt slut vunnet.

II.

Den utveckling af valformerna, som försiggick inom de särskilda stiften, hvilade på det åskådningssättet, att kommuner eller lokala korporationer själfva egde att genom uttrycklig öfverenskommelse eller stadgad praxis ordna sina angelägenheter äfven i de fall, då dessa omedelbart anknöto sig till statslifvets allmänna företeelser, därest icke genom statens lagstiftning bestämmelser voro gifna eller tillräckliga.

Redan under 1600-talet var sättet för herredagsmännens utnämnande och underhåll de väljandes ensak, men först 1700-talets förändrade uppfattning af riksdagsmannaskapets betydelse och det djupt ned i samhället trängande politiska intresset gaf den egentliga drifkraften till den frodiga utveckling af den representativa rätten, som då egde rum. Val blef just formen för det öfvertagande af den offentliga makten från det privata samhällets sida, som 1719 års revolution från viss synpunkt kan anses innebära — naturligtvis med det undantag, som de adliga ättehufvudmännens självskrifna representation innebar. Ur mängden af val och valstrider framgick en sorts representation af samhället och dess olika intressen, och i den mån man i denna kamp om representation af eget åskådningssätt och egna önskningar lyckades göra sig själf gällande och nedtrycka motsatta sträfvanden, i samma mån öfvade man inflytande på statens politik inåt och utåt och disponerade dess förordningsmakt till de egna intressenas befordring. Därföre blefvo valförhållandena med ens af en så öfverväldigande vikt och föremål för så detaljerad ordnande verksamhet, emedan det gällde att i lag skapa eller fastslå vederbörligt uttryck för politiska maktförhållanden och garanti för eget inflytande.

Det är väsentligen efter 1727 års fixering af stiftens representantantal, som utvecklingen af valordningar i stiften begynner. Omkring 1730 torde i de flesta stift den hufvudsakliga grunden hafva lagts för stiftets följande valmetod, ehuru utfilandet af detaljbestämmelser i förening här och där med häftiga omkastningar tillhör den senare frihetstiden och fortgår långt in i följande perioder. Denna lagstiftande verksamhet bestreds ingalunda af presteståndet självt, utan fattades såsom nyttig och nödvändig. Dess förbindande kraft var för ståndets medlemmar en erkänd princip, och när väl ståndet kom i omedelbar beröring med den mångskiftande sedvanerätten genom begynnande valstrider, som drogos inför ståndets forum, utbildades en bestämd uppfattning af hvad såsom »stiftets economicum» väsentligen tillkom dess reglerande myndighet och hvad såsom »ståndets economicum» borde blifva föremål för dess beslut, påbjudna af egen myndighet i dess circulär eller af riksens ständers i K. M:s resolutioner.

I 1741 års riksdagscirculär uttalar sig ståndet första gången formligen om den lokala valrättens giltighet och förhållande till den allmänna.[1] »*Till at undanvika mycken olust, hinder och bryderi uti Ståndet vid Riksdagarne synes rådligast, ja ock nyttigt, at consistorierne uti vänlighet vid årliga prestamöten eller andra cleri sammankomster helst näst för instundande Riksdagar ville förmå Stichtets clerum at sins emellan öfverlägga och fastställa ett visst sätt til riksdagsmännernes utväljande och underhållande med annat, som ther hän hörer.*» Ståndet uppfordrar således stiftens presterskap att själfva reglera valsätt och underhåll. Dessa båda hufvudmoment af en representativ lagstiftning tillerkännas stiften, under det att bestämmandet af antal samt den aktiva och passiva valrättens reglering förbehölls ståndet. Ytterligare prononceras samma mening i 1747 års cirkulärbref, som innehåller en trängande maning till stiften att fixera valsättet: »*The ifrån et eller annat Stift upkomne tvister om kallelsens giltighet til Riksdagsman, fordra nödvändigt at uti*

---

[1] Redan 1738 hade ståndet med anledning af klagomål öfver Skara stifts valsätt förklarat, att »ståndet icke finner sig befogadt at häfva eller rubba den i Scara stift varande praxin, at välja riksdagsmän», *prestest:s prot.* 20 Juni.

the Stift, therest intet vist öfverenskommande om sättet til Riksdagsmäns kallelse redan är faststält, thet oumgängeligen med forderligaste måtte författas.» Ståndet vägrade vid samma och följande riksdagar att själf fatta något beslut om dessa ärenden, äfven då detta begärdes med anledning af stridigheter inom stiften; ståndet förklarade på en sådan ansökan helt kategoriskt 1751: *»Som riksdagsmans val och underhållande hörer til stiftens egna economiska mål, som de hafva inom sig at rätta och skicka, så varder äfven detta til stiftets afgiörande remitteradt.»*

Principen för ståndets uppfattning af de lokala myndigheternas befogenhet i detta fall och ståndets eget förhållande därtill är således tydlig nog, och den frångicks först, då de trots all sådan lokal lagstiftning växande valstriderna vid periodens slut tvungo ståndet att försöka ingripa med allmänna stadganden äfven för valsättets detaljer. Men ståndet erkände icke desto mindre fortfarande den bindande kraften af de valordningar, som funnos, så länge försöken till centralisation på detta område ej nått framgång.[1]

Däremot erkände ståndet icke såsom bindande stiftens afgörande myndighet inom de frågor, som ståndet själf gjort till föremål för sin lagstiftning. Naturligen måste de allmänna bestämmelserna i detta fall äfven tolkas och kompletteras, hvilket skedde på olika sätt i de särskilda stiften och bildar ett betydande moment i den inom stiften utvecklade sedvanerätten, men så snart dessa tolkningar eller kompletteringar kommo i konflikt med de allmänna stadgandena eller den uppfattning, som preseståndets majoritet af dem ville göra gällande, erkändes ingalunda stiftets eget förordnande såsom skäl för be-

---

[1] *I prot. hos de deputerade till fullmakternas granskning* den 15 juni 1771 (i presteståndets enskilda handlingar) § 1 heter det: »Till ett sådant vigtigt göromåls förrättande, då det framdeles kommer att i hela sin vidd företagas, ansågo Deputerade nödigt att *icke allenast iakttaga R. O. af den 17 Okt. 1723 och de flera i detta mål vidtagna författningar, utan äfven därjämte hafva afseende uppå hvarje Stifts särskildte val-method, hvilken såsom vid välloflige stiftens allmänna prestmöten gillad och fastställd bör såsom en oeconomisk författning och oklandrad praxis ega laga kraft och härvid tjena till vederbörlig efterrättelse».*

hörighet, icke ens i de fall, hvarom ståndet ej förut yttrat sig.[1] Äfven i detta fall, utveckling af bestämmelserna rörande antal, valrätt och valbarhet, var principen klar: inom stiftsmyndigheternas befogenhet låg att gifva förklarande och kompletterande stadganden, men endast i full öfverensstämmelse med de allmänna stadgandenas principer eller den ofta vexlande uppfattning, som ståndet däraf hyllade.

De myndigheter, som det tillkom att utöfva stiftets reglerande myndighet inom dess erkända gränser, voro dels domkapitlet genom sina skrifvelser och circulär, dels samtliga det väljande presterskapet antingen på synoder eller prestmöten eller föranledt af tillfälliga förhållanden genom kontraktsvis inhemtade uttalanden, hvilka med eller utan särskilda kontraktsdeputerade insändes till konsistorium för att sammanfattas till presterskapets beslut. Enligt den allmänna uppfattningen, uttalad äfven af preseståndet i dess riksdagsskrifvelser, var det presterskapet själf, som egde bestämmande rätten, och domkapitlet egde icke att ändra de af prestmötena fastställda valordningarna, men i början af frihetstiden var motsatsen mellan stiftsstyrelsen och presterskapet icke sådan, att man med ömhet vakade öfver gränserna mellan hvarderas befogenhet, och i flera stift hvila valsättets grunder endast på äldre konsistoriecirculär, hvilkas bestämmelser efter en tids utöfning vunno karaktären af gammal stadgad praxis. Under den senare delen af frihetstiden vakades med större omsorg, att valsättet ej af konsistorium ensidigt ändrades. Domkapitlen tillerkände sig ej häller längre själfva denna befogenhet, men erkändes i dess ställe ega bestämd rätt att komplettera valsättet med nödiga detaljstadganden samt att i första hand afgöra stridiga frågor. Uppfattningen är äfven här klar i stort: prestmöte fastställer

---

[1] Då 1746 pedagogen Tranchell anförde en convention i stiftet och en konsistorieresolution för att scholæbetjente egde rösträtt, erkändes detta ingalunda såsom behörig grund, men emedan T. stod på kyrkoherdeförslag och af andra orsaker fick han kvarstanna utan prejudikatverkan. Till 1765 års val hade kons. i Vesterås i sitt valcirculär enligt praxis lemnat designati och vice pastores rösträtt. Ståndet gillade ej denna uppfattning, se ofvan s. 40, och kasserade hela valet, ehuru frågan förut ej varit föremål för formligt uttalande af ståndet.

stiftets val- och underhållssätt, domkapitlet ger nödiga förklaringar och föreskrifter vid verkställigheten.[1]

Äfven denna gräns kunde emellertid icke undgå att alstra en mängd strider vid konsistoriernas benägenhet att utsträcka sitt inflytande så långt möjligt å ena sidan och stark misstro

---

[1] Några exempel belysa förhållandet mellan prestmöte och konsist. samt uppfattningen af prestmötets rätt: *I Upsala stift* var det endast domkapitlets circulär 1730, som skapade den fasta divisionsindelning, som efter en tid vann häfd. 1746 var det äfven domk. circ., som inom divisionerna upprättade särskilda valstyrelser. Vid valsättets omkastning 1750 är det åter prestmöte, som beslutar ny valordning, men domk. circ. 1755 och 1760, som i detalj utfila densamma. På samma sätt är det 1764 prestmötet som afskaffar 1750 års valsätt. Det heter i *prot. vid prestmötet* 24 Febr. 1764: »Emedan presterskapet vid ett så beskaffadt mål, som detta är, äger fri- och rättighet, som ven. clerus vid ofvanförmäldte prestmöte (1750) lagligen nyttjadt, att efter skäligt godtfinnande annan ny författning göra, ty pröfvades godt» etc. 1771 är det åter prestmöte, som omkastar 1764 års valsätt. — *I Skara stift* fastställde presterskapet 1740 ett valsätt, hvarom kons. på eget bevåg gaf närmare bestämmelser i circ. 1755. Kons. förklarade emellertid därvid uttryckligen, att det »hvarken bör eller vil Ven. Cleri laglikmätiga och vederbörliga frihet i ringaste mån inskränka; men cons. tror sig giöra hela stiftet och dess Ven. Clero en skyldig tjenst, när det til följe af sitt öfverinseende i stiftet och til likhets befordrande öfver allt samt redighets och ordentelighets erhållande föreskrifter följ.» etc. Kons. känner och erkänner gränsen för sin befogenhet. — *I Strängnäs stift* kom det till formlig strid om giltigheten af konsistorii förordnande. Prestmöte 1751 fastställde en divisionsindelning, men ett förslag, som samtidigt gjordes, att hvarje pastor skulle rösta på alla tre riksdagsmännen, en ur hvarje division, blef af somliga ogilladt, af andra hänskjutet till öfverläggning med de hemmavarande. Men kons., som fann förslaget lämpligt, fastställde detsamma i sitt valcirculär s. år till efterrättelse. Några följde konsistorii uppmaning, andra ansågo den olaglig och röstade blott på en kandidat för samma division. Både 1751 och 1755 drogs tvisten under preseståndets pröfning, och vid den senare riksdagen infunno sig två representanter, den ena vald af divisionens, den andre af stiftets majoritet. Preseståndet kunde ej göra annat än kraftigt påyrka ett ordentligt valsätts fastställande genom prestmötesbeslut, som ock 1759 kom till stånd och slet tvisten mellan kons. och presterskap. — *I Linköpings stift* togs initiativ til en valordnings fastställande af kons., som utarbetade förslag, hvilket debatterades på kontraktsmöten, hvarefter fullmäktige för kontrakten på sammanträde i Linköping 1730 fastställde den sedan bestående vallagen, hvilken slutar med förklaring: »Thessa ofvanskrefna puncter åtage vi oss och våre medbröder at framgent oförkränkt hålla; och förthenskull them nu å theras och våra vägnar frivilleligen samtycke, stadfäste och

å den andra, i synnerhet då politisk partimotsats skilde domkapitlets och stiftspresterskapets majoritet. I slutet af frihetstiden framträdde äfven den fordran, att prestmötesbeslut, om det icke var majoritetens af samtliga rätt- och röstegande pastorer, ej kunde vara bindande, utan att en sorts referendum på grund af rösträttens utomordentliga helgd måste göras.[1] Icke blott gränserna mellan den allmänna centrala lagstiftningsmyndigheten vid den representativa rättens utbildning, och den kommunalt-korporativa, utan äfven motsatta uppfattningar inom hvardera af dessa båda arter gåfvo anledning till häftiga rättstvister, som vid frihetstidens slut skapade en storartad röra af kompetenskonflikter.

* * *

underskrifve; bediandes, at ven. cons. ville thetta til större visshet med sitt sigill bekräfta, och för alt öfrigit giöra then handräckning, som til verkställigheten af thet ofvanskrefna kan erfordras». Den uppgift, som här tillerkändes kons. fyllde det äfven genom detaljbestämmelser i sina följande circulär. Den helgd, som tillades 1730 års stadga, framgår af den utaf biskop Rhyzelius 1742 författade ingressen, hvari det förklaras, att ingen må »besvära sig med förfrågningar eller tencka sig hafva orsak at i någon motto söka ändring och rubbning» uti densamma. Men alla uttalanden om kraften af prestmötes lagstiftande myndighet vid fastställandet af stiftets valsätt öfverträffas af de ordalag, hvari 1730 års stadga i omarbetad form af 1793 års prestmöte bekräftades. Den uppfattning, som där utttalas, är ett uttryck för frihetstidens åskådningssätt i detta fall. Det heter: »Hvad vi nu således i förberörde articlar... öfverenskommit och stadgat, skal nu och framdeles vid Riksdagsmannavalen i Linköpings stift tjena til efterrättelse och lag, hvaruti ingen utan presterskapets vetskap, pröfning och samtycke vid allmänt prestmöte, må ändring åsyfta eller verkställa, utan skal alt hvad i mer eller mindre måtto häremot vill försökas och göras vara kraftlöst och förkastas. Skulle tidens omständigheter gifva anledning til nödige ändringar, bör sådant med skälen och förslaget dertil på allmänt prestmöte til pröfning uppgifvas, men ej då, utan nästföljande prestmöte, sedan presterskapet haft utrymme at saken närmare eftertänka, afgöras.» Det är tydligen med samma garantier, hvilka riksens ständer uppfunnit till grundlagarnes hägn, som Link. prestmöte vill skydda sin valordning (!).

[1] Vid 1771 års prestmöte i Upsala, då 1764 års valsätt omstörtades, förfäktade minoriteten, att de frånvarande borde höras, då det gällde deras dyrbara och oförytterliga riksdagsmannarätt. Ett referendum blef äfven genomdrifvet och det af synoden fattade beslutet skulle circulera i kontrakten till pastorernas utlåtande *prestmötes prot.* 14 Febr. 1771.

Den uppgift, som i första rummet löstes genom stiftens egen myndighet, var fastställandet af valsättets hufvudgrunder genom *valkretsarnes bestämmande.*

Såsom ofvan framhållits öfvergicks allmänt från kontraktet såsom valkrets till divisionen eller stiftet. *Samfälda stiftsval* utan divisionsindelning uppstodo i de minsta stiften, hvilka ej utsågo mer än en representant jämte biskopen eller annan konsistoriifullmäktig: *Visby, Kalmar, Karlstads och Borgå stift* och därjämte i de två stora stiften *Lunds och Vesterås.*

Divisionsval i en eller annan form infördes i *Upsala, Linköpings, Strängnäs, Skara, Vexiö, Åbo, Göteborgs och Hernösands stift.* De beteckningar, som användes för dessa nybildade valområden i stiften, olika i olika stift, äro kontraktsförening, sammansättning, klass eller division.

Normen för divisionernas bildande var dels att skapa lika stora valkretsar i anseende till pastoratens antal och godhet för att bereda stiftets riksdagsmän lika underhåll och dess väljande presterskap lika rätt och skattebörda, dels den naturliga gruppering, hvari ett stifts kontrakt voro sammanförda. Dessa båda principer stredo i viss mån emot hvarandra, och det var en af stiftsmyndigheternas förnämsta uppgifter att jämka och förbättra divisionsindelningen, så att så vidt möjligt hänsyn togs till båda. Härvid måste ibland ett kontrakt styckas på flera divisioner, t. ex. i Skara stift, där Billings kontrakt var deladt på tre divisioner, i Hernösands, där flera liknande exempel finnas, ehuru ett sådant styckande synes föga förenligt med R. O. Ju större hänsyn tagits till den naturliga indelningen i stiftet, dess kraftigare och betydelsefullare var divisionsindelningen, under det att de divisioner, som blott grundats på hänsyn till lika underhåll för riksdagsmännen, vid det småningom skeende bildandet af gemensamma stiftskassor förlorade sin egentliga grund och i regel tidigare försvunno. De naturliga valdivisionerna hvila dels på den verldsliga administrationens former, länen, såsom t. ex. i Vexiö stift, som sönderföll i två divisioner, Kronobergs läns och Jönköpings läns, dels på olika hufvudnäring och ekonomiska intressen i skilda trakter af stiftet, såsom t. ex. i Strängnäs stift, som fördelades i skär-, slättlands- och bergs-

divisionen, dels på olika kyrkligt-administrativa inrättningar och presteprivilegier, ofta i förening med någon af de förra grunderna, t. ex. i Göteborgs stift, där Hallands presterskap bildade en division, Bohusläns en annan och den till Vestergötland hörande delen af stiftet en tredje, trots mycket stor olikhet i pastoratens antal, samt Åbo stift, som sönderföll i Österbottens division och nedre delen af stiftet.

Divisionernas betydelse för valsättet är olika. I regel var både aktiv och passiv valrätt bunden vid divisionen, så att divisionens presterskap endast röstade på riksdagsman för sin division och ibland dess röstberättigade. Sådana rena divisionsval voro föreskrifna i 1741 års k. bref. Men i några stift spela divisionerna endast roll af valbarhetsdistrikt, så att samtliga stiftets pastorer röstade på hela antalet af stiftets riksdagsmän, men blott på en pastor ur hvarje division. Detta förekommer i Strängnäs stift efter 1759 års valordning, i Upsala efter 1750 och 1771 års valsätt. Undantagsvis förekommer, att divisionerna förklaras vara krets endast för den aktiva valrätten, så att dess pastorer tillsammans utsågo en af stiftets riksdagsmän, men valbarheten var fri öfver hela stiftet. Så tolkas Linköpings stifts valordning på prestmöte 1742, men denna tolkning torde hafva varit tillfällig.

Dessa olika arter af divisionsval jämte rena stiftsval, där alla utan inskränkning röstade på alla stiftsrepresentanter, bilda valsättets hufvudformer, hvilka alltid faststäldes af stiftets samtliga presterskap.

Den andra hufvudgruppen af bestämmelser rörande valsättet utgöres af *föreskrifter rörande själfva valakten,* hvilka såsom mer speciella hufvudsakligen ega sin grund i konsistoriicirculären.

I regel sker rösternas afgifvande på sammankomster i kontrakten, utlysta och ledda af prostarne, eller vid deras förfall af äldste honorarieprost eller äldste närvarande kyrkoherde. Dock förekommer, att rösterna inhemtas af prostarne genom kringsänd klockarepost i de vidsträckta kontrakten i norra delen af Hernösands stift och de båda finska stiften, eller att hela divisionens eller stiftets presterskap sammanträder till gemensam

valsammankomst, det förra stundom i Hallands valdivision, det senare i Kalmar och Visby stift.[1]

Omröstningen försiggår muntligen eller skriftligen, det senare med öppna eller slutna sedlar. Med tiden införes sluten skriftlig votering öfverallt och särskilda bestämmelser uppkomma om valsedlars beskaffenhet: omärkta, förseglade eller vikna, ounderskrifna eller med påskrift för hvilket pastorat, sedeln afgifvits etc., olika på olika ställen. En hel rad af vexlande bestämmelser föreskrifva, i hvilka fall frånvarande få afgifva röster. På somliga ställen sändas de insamlade sedlarne utan att brytas direkt till konsistorium, på andra uppbrytas de under visst antal personers kontroll och valprotokoll föras, hvilka med eller utan sedlarna inskickas till vederbörande valstyrelse.

Såsom valledare tjänstgör i regel konsistorium, som på grund af de inkommande valsedlarne eller protokollen uträknar majoriteten och afgör i första hand omtvistade spörsmål samt således bestämmer, hvem som skall anses vald till stiftets eller divisionens riksdagsman. I somliga stift äro härvid kontraktsdeputerade närvarande såsom vitnen, i andra icke. I en del stift är ledningen af valet beröfvad konsistorium och öfverlemnad åt särskilda kontraktsdeputerade från en viss division, som tillsamman uppbryta vallistorna, uträkna majoriteten och afgöra stridiga fall ibland utan, ibland med vadrätt till konsistorium; i Linköpings stift kallas dessa valstyrelser för »divisionsdeputationer». I Skara stift sammanträda dessa divisionsdeputationer för sin förrättning i Skara domkyrka och konsistorium fungerar såsom vitne, i andra samlas de på någon ort inom divisionen, bestämd ibland af konsistorium, ibland genom brefvexling mellan de deputerade själfva.

Fullmakterna inrättas efter R. O:s formulär, men stiliseras olika: på våra vägnar, på divisionens vägnar, på stiftets vägnar. De äro antingen ställda gemensamt på alla stiftets riksdagsmän eller vanligen på hvar och en särskildt. De äro undertecknade i regel af alla väljande och circulerade därföre till

[1] Egentligt prestmöte såsom valkorporation förekommer blott några gånger i början af frihetstiden, t. ex. i Skara stift 1726, men under den senare delen af perioden torde det ej ansetts ega befogenhet, om ej alla röstegande voro samlade.

underskrift efter valets slut. I de vidsträckta norrländska och finska kontrakten underskrefvos de in blanco före valet och medsändes röstsedlarne. Någon gång äro fullmakterna blott undertecknade af presterna eller kontraktsdeputerade å kontraktspresterskapets vägnar, i något enstaka fall endast af konsistorium.[1] I somliga stift förfärdigas en fullmakt för hvarje särskildt kontrakt, i andra för en hel division, i åter andra för ena hälften af stiftet, t. ex. i Karlstads stift, m. m.

Jämte valsättets reglering tillkom stiften att själfva gifva *bestämmelser om riksdagsmännens underhåll.*

I frihetstidens början fördelades i de flesta stift ännu underhållet lika på alla pastorer, och gick direkt från de fullmaktgifvande till deras riksdagsman. Men öfverallt genomföres under den tidigare frihetstiden bruket att underhållsbördan fördelas efter pastoratens inkomster. Såsom grund härför ligger vanligen pastoratens mantal; i Linköpings stift valdes 1730 såsom grund för riksdagspenningarnes utgörande den taxa, efter hvilken vid pastoratens tillträde krigsmanshusafgift och chartæ-sigillatæ-recognition i förening erlades. I nästan alla stift bildades äfven gemensam kassa, ur hvilken samtliga stiftets riksdagsmän, oberoende af divisionens storlek, fingo lika dagtraktamente och resekostnad. Dagtraktamentet bestämdes vanligen genom presterskapets utlåtande vid valen för hvarje riksdag och är ganska växlande för olika stift, i frihetstidens början i regel omkring 2 d. s. m., vid dess slut 3 à 5.

I sammanhang härmed bör påpekas det förhållandet, att i samtliga stiftens valordningar gäller såsom axiom, att samtliga röstegande ega lika rösträtt, trots det att pastoratens inkomster lades till grund för underhållsbördan. Presteståndet var, så länge ståndsriksdagen fanns till, det enda af de valda stånden, inom hvilket den personliga likheten vid riksdagsmannaval fanns genomförd. Inom både borgare- och bondestånden röstades efter utskylder eller förmögenhet, allt ifrån det under frihetstiden ordnade valformer uppstodo i dessa stånd. Det var icke den presterliga egendomen och inkomsten, som

[1] T. ex. fullmakterna för Strängnäs stift 1771, bland *presteståndets enskilda handlingar* i R. A.

representerades, utan ståndet, dess kultur och samhällsuppgifter.

Endast ett och annat exempel gifves, att en annan uppfattning icke alldeles saknats från Upsala stift, där fordran på val efter pastoratens mantal framställdes vid en divisionssammankomst i Gestrike—Helsinglands valdivision 1746 och ytterligare på en allmän synod 1751, men tämligen enhälligt afvisades.[1] I Visby stift finnes från följande århundrade det enda exemplet på, att graderad röstskala varit verkligen gällande vid val inom preseståndet.[2]

* * *

Till en fullständigare belysning af den inom de särskilda stiften utvecklade valrätten följer här en redogörelse för valsättets utveckling inom hvarje stift.

I *Upsala stift* ordnades valsättet först genom konsistorii circulär 21 Aug. 1730. Stiftets kontrakt sammanfördes i 4 valdivisioner, hvartill grunden förklarades vara »dels prosteriernas belägenhet, dels mantalens jämkning till lika kvantum för riksdagsmännen i underhålls åtnjutande». Indelningen saknade icke äldre förutsättningar så till vida, som Gestriklands och Helsinglands presterskap redan på 1600-talet vanligen haft sin särskilda herredagsman. Med undantag af Gestrike-Helsinglands division hvilade de ej på någon naturlig indelning af stiftet, men sammanföllo något så när med den populära indelningen i Roslagen, Uppland och Fjerdhundra, hvarföre divisionerna ibland uppträda under dessa namn.[3]

De nya divisionerna betraktades i början såsom frivilliga föreningar af de med självständig valrätt utrustade kontrakten, hvarföre beteckningen »sammansättning» brukades. Först 1746 i domk. circ. 28 Maj kallas de »divisioner eller för detta sammansatta contracter» och särskild valstyrelse införes. Kons. föreskref »på någras uti sidst håldne synodo anmäldta åstundan», att valen ske på kontraktssammankomster på bestämd dag, och att »skriftlig

[1] *Upsala Domk. prot.* 25 Febr. 1747; *prot. vid synoden i Upsala* 8 Febr. 1751.

[2] Se nedan.

[3] En förteckning på de olika kontrakten i hvarje division finnes tryckt och bilagd *domk. circ.* 27 Dec. 1768.

votering» aflemnas på någon inom div. bosatt valberättigad ledamot. 14 dagar därefter samlas kontraktsprostarne själfva eller genom ombud på utsatt ställe i div., kontraktsvoteringarna öppnas i allas närvaro, och »rösterna öfver hela divisionen samlas på ett papper, som med samtlige de närvarandes underskrift förses och till Consistorium insändes, på det Cons. må veta, ho den är, som herredagsman varda skal». Hvarje prost drar omedelbart försorg om utskrifvande af behörig fullmakt för den, som fått flesta rösterna; fullmakterna undertecknas för hvarje kontrakt »å divisionens vägnar». Kons. har intet annat inflytande än att pröfva valbesvär, tvistiga fall och afsägelser. Härmed voro rena divisionsval i typisk form med särskild valstyrelse färdigbildade.

Vid prestmöte 1750 skedde en fullständig omkastning af stiftets hela valsätt. Divisionerna erhöllo namnet »classer», för att undgå föreskrifterna i 1741 års k. bref. Dessa klasser utgjorde valbarhetsdistrikt för ett i öfrigt gemensamt stiftsval, i det hvarje pastor röstade på 4 kandidater, en ur hvarje klass, och de kontraktsvis från hela stiftet upptagna vota insändes till kons., som uträknade pluraliteten för de särskilda klasskandidaterna och utskref en fullmakt för hvarje klass' riksdagsman, hvilken fullmakt undertecknades endast af klassens prostar å kontraktens vägnar. Underhållet skulle gå ur gemensam kassa lika till alla riksdagsmännen. Förändringen betecknar en öfvergång från rena divisionsval till stiftsval, ehuru ej fullt genomförda, hvarmed följde ökadt inflytande för kons. såsom valledare. Det nya valsättet fastslogs i en formlig valordning i 6 §§ och bekräftades trots häftig opposition vid prestmötet följande år.[1] De följande domkapitelscirculären 19 Juni 1751, 4 Juni 1755 och i synnerhet 27 Juni 1760 utförde 1750 års valordning i fina detaljer, som tyda på begynnande häftiga valintriger och stark meningssplittring. 1755 återgicks till att låta underteckna fullmakterna af samtliga valmän. 1760 års circ. upptog noggranna bestämmelser om valförrättningen i kontrakten ur K. Förordn. om biskops- och superintendentval 30 Maj 1759 och stadgade, att prosten eller vid prostvakans præpos. honorarius eller äldste kyrkoherde sammankallar kontraktisterna, voteringen sker endast med slutna, icke underskrifne sedlar, protokoll föres och »tillses noga, att ej flera sedlar ingifvas än vederbör». Sedlarne öppnas i allas närvaro, i protokollet antecknas, hvilka röstat När- eller frånvarande, huru många sedlar lemnats, och hvilka deruti blifvit nämda; protokollet justeras, innan de

[1] *Protocoll vid consistorium synodale* 18 Jan. 1750 § XXIV; *synodalprotokoll* 7, 8 Febr. 1751.

väljande åtskilts, underskrifves af alla och insändes till kons. utan att sedlarne behöfva medsändas.

Under frihetstidens sista stormiga period omkastas valsättet ytterligare några gånger, såsom det synes egentligen af behof att söka genom formerna så vidt möjligt minska möjligheten till valintriger, klagomål, korruption och obehörigt inflytande af utomstående. Därjämte torde dessa omkastningar hafva berott på vexlande partiberäkningar att minska eller öka konsistorii ledande rol, att lägga afgörandet af hela valet hos majoriteten af stiftets presterskap eller rädda någon plats genom att gifva en annorlunda färgad partimajoritet i en division fri valrätt m. m. 1764 års prestmöte beslöt återgå till det före 1750 brukade valsättet.[1] Konsistorii vidlyftiga riksdagscirculär 13 Sept. s. år bestämde på grund häraf, att »hvarje class eller sammansättning af Stiftets Kyrkoherdar nu allenast har att utnämna och välja dess egen Herredagsman af dess Medlemmar eller de Kyrkoherdar, som till den classen höra». Men formerna för valet förblefvo i öfrigt desamma, som funnos påbjudna i 1760 års circ.; konsistorium behöll sin ledande ställning, och beträffande underhållets utgående ur gemensam kassa gjordes ingen ändring. Det blef således ingen fullständig återgång till 1746 års divisionsval, utan förändringen bestod egentligen i valrättens begränsning till klassfullmäktigens i stället för alla 4 stiftsriksdagsmännens utväljande. 1767 års kungl. stadfästelse på presteståndets stora allmänna valordning, som ingrep i den fria stiftspraxis med sin mot konsistoriernas inflytande skarpt utpräglade tendens, tvang emellertid till ytterligare steg i återgång till 1746 års valsätt. Konsistorii valcirc. 27 Dec. 1768 skapade ånyo särskilda valstyrelser för divisionerna, hvilket fullständigt emanciperade valen från konsistorii ledning. Kons. fick ej ens föreskrifva plats för kontraktsdeputerades sammanträde till valstyrelse för klassen. Men 1767 års valordning blef snart upphäfd, och vid 1771 års prestmöte beslöts under synnerligen häftig debatt återgång till 1750 års valsätt. Minoriteten framtvang dock, att de frånvarande pastorernas röster skulle inhemtas genom formliga voteringar i kontrakten, till hvilka tryckta utdrag af prestmötesprotokollet, men äfven privata anmärkningar utsändes för att bearbeta opinionen.[2] Med stor majoritet bekräftade stiftets presterskap 1750 års valordning, som ånyo påbjöds i circ. 28 Mars 1771 med de former, som 1760 användts. Man hade således ånyo kommit till en sorts

---

[1] *Synodprotokoll* 24 Febr. 1764.

[2] »*Utdrag af synodal-protocollet den 14 Febr. 1771*» samt »*Påminnelser vid det den 14 Febr. 1771 hållne Prästmötesprotocoll*» utaf prosten *C. Wijkman.*

gemensamma stiftsval med divisioner såsom valbarhetsdistrikt, när 1772 års revolution inträffade.

Beträffande underhållet öfvergicks 1722 från likhet för alla personligen till att lägga pastoratens mantal såsom grund för afgiften, men hvarje fullmäktig uppbar arfvode af sina kommittenter ända till 1750, då gemensam kassa skapades, hvarur stiftets 5 riksdagsmän och notarien skulle få lika dagtraktamente, dock ärkebiskopen hälften mer än de andra. Afgiften var under denna period 15 ö. k. m. per mantal i kvartalet och dagtraktamentet gick till 7 dal. 2 ö. k. m.

Stockholms stads presterskap ansågs jämstäldt med ett stift. Dess riksdagsmannaval förrättades af konsistorium. Præses consistorii eller pastor primarius ansågs såsom själfskrifven, men försågs med fullmakt liksom i regel öfriga biskopar. Preteståndet själf erkände denna likställighet 1755, då det ogillade, att Stockholms presterskap valt fyra, och förklarade, »at ståndet håller sig vid 1727 års konvention, hvarefter bör vara allenast *tre fullmäktige för Stockholm, näml. præses och twå til honom.*» Men på något formligt beslut hvilade ej denna själfskrifvenhet för pastor primarius och anfäktades därföre vid frihetstidens slut.

Stockholms komministrar erkändes äfven såsom egen valkrets.[1] De valde på egen hand till 1760, då ståndet med anledning af påstådda oordentligheter vid valet uteslöt den valde representanten och föreskref, att »både nu och framdeles sådant val bör skie under Consistorii præsidis inseende och närvaro.»[2]

Linköpings stifts valsätt ordnas likaså först 1730, men äfven här i anslutning till äldre förutsättningar.[3] Kons. tog initiativet och förelade stiftets presterskap ett förslag till en hel ordning för riksdagsmännens val och underhåll i circ. 9 Sept. Detta förslag debatterades på möten i kontrakten, och deputerade från dessa sammanträdde i Linköping och fastställde där den i 7 §§ affattade valordning, som efter prestmötes beslut 1742 utfärdades å trycket med af biskop Rhyzelius författad rubrik: »Prästerskapets i Linköpings Sticht enhälleligen fattade Beslut angående thes Herredagsmäns val och underhåll så väl vid nu instundande Riksdag som fram-

---

[1] Se ofvan s. 28.

[2] *Prestest:s prot.* 21 Okt. 1760.

[3] Kontrakten hade förut på vexlande sätt sammanförts; 1726 kallas redan de väljande områdena för stiftets riksdagsmän »divisioner» och underhållet utgick af dess presterskap, äfven kapellaner, rectores och collegæ scholarum, direkt till divisionens herredagsman.

gent vid slika tillfällen, til förekommande af all vidare klagan, oredo och vidlyftighet samt til en god ordnings inrättande och vidmakthållande, såsom til lag och rettesnöre nu och framdeles gjordt, samtyckt och förafskedadt på then allmänna Cleri sammankomst uti Consistorio Lincopensi then 27 Octobris 1730.»

Enligt denna stadga delades stiftet i 4 divisioner med hänsyn till kontraktens belägenhet och storlek: Linköpings, Östanstångs eller Norrköpings, Kalmar och Vestanstångs divisioner, omfattande hvardera omkr. 33 à 37 pastorat. »Thesse fyra divisioner komma at genom val förordna och genom penningaförskott at underhålla hvar sin Riksdagsman.» De voro således afsedda att vara verkliga valkretsar, hvilka hvar för sig valde, fullmäktigade och underhöllo sin egen riksdagsman. Kapellanerna fingo enligt egen önskan och i öfverensstämmelse med äldre praxis deltaga i pastorernas val mot ringa afgift, hvarigenom en för Linköpings stift säregen valkorporation skapades.[1] »Rectores, collegæ scholarum samt Hospitals- och Krigspräster» förskonades däremot från all afgift, »fast the äro af Ståndet och efter Staten niuta lön». Närmare bestämmelser om valsättet saknades, men domkapitlets circulär 11 Mars 1734 kompletterade härvid 1730 års valordning så, att kontraktens deputerade sammanträdde inom hvar division på af kons. föreslagen ort till en särskild valstyrelse (»divisionsdeputation» enligt 1793 års stadga), för att »utse en til Riksdagsman för hela divisionen». Valbarhetens bindande vid divisionen var icke uttryckligen föreskrifvet, men tydligen förutsatt. 1741 års kungl. bref, som föreskref detta såsom lag för de stift, där divisioner funnos, borde i detta fall varit afgörande. Men egendomligt nog ville Linköpings presterskap icke anse sig bundet af K. M:s bref. På prestmöte i Linköping[2] 1742 väcktes med anledning af 1741 års förordning på tal huruvida divisionernas presterskap icke egde rätt att välja någon skicklig man utom divisionen, i fall ej någon inom densamma vore af samma vigör och anseende. Härpå svarades, att de i stiftet år 1730 sammansatta divisioner »voro allenast til Riksdagspenningarnes utgifvande och beqvämligheten af sammankomsten til väljandet, men icke til valet af sjelfva Riksdagsmännen, hvarom uti berörda förening intet något finnes slutit.» På den grund ansåg man sig trots K. M:s bref oförhindrad att välja fritt öfver hela stiftet, hvarigenom Linköpings divisioner öfvergingo till en sorts kretsar för valrättens begränsning och utöfning, under det att stiftet blir krets för valbar-

---

[1] Se ofvan s. 24.

[2] »*Utdrag af Prestemötes Handlingarna i Linköping*» 2 Juli 1742.

heten. Presterskapet förklarade äfven uttryckligen, att »Rikdagsmännen äro gemensamma för hela stiftet, så att hvem af thessa the hafva bästa förtroende til, kunna the sina besvär tillefverera», och detta befästes ytterligare genom att en gemensam kassa bildades af de inkommande bidragen, hvarur utgifterna till riksdagsmännens underhåll och till preseståndets kansli m. m. skulle utgå, hvilket infördes i en del tilläggsbestämmelser till 1730 års stadga. 1744 års prestmöte stadfäste ytterligare den 1742 uttalade uppfattningen med anledning af en tvist mellan biskop och konsistorium om den rubrik eller den ingress, som biskopen på eget bevåg författat vid tryckningen af 1730 års valordning med 1742 års tilläggspunkter.[1] 1742 års beslut har dock mer teoretiskt intresse såsom uttryckande uppfattningen af riksdagsmännen såsom stiftets gemensamma representanter. I praxis hade det ingen betydelse; man valde inom divisionen, och i 1793 års stadga uttryckes detta äfven såsom lag. Linköpings valsätt var divisionsval, ej stiftsval.

Det valsätt som sålunda utvecklat sig i Linköpings stift, förblef oförändradt hela denna period. 1762 års preseståndsbeslut om kapellanernas valrätt citeras väl i circ. 12 Sept. 1764, men utan att föranleda någon ändring i stiftets stadgade praxis. Äfven 1767 års allmänna förordning gjorde ingen förändring, emedan Linköpings valsätt i det närmaste öfverensstämde med det däri föreskrifna, men sambandet med kapellanerna måste för ett ögonblick brytas för att återupptagas vid 1771 års riksdag i sin gamla form.[2] I detalj utfilades valsättet naturligtvis genom praxis och konsistoriecirculär i en mängd bestämmelser om valsedlar, protokoll, kontroll, rätt att rösta genom ombud m. m., hvilket allt upptogs i den stora »*stadga om Riksdagsmannaval i Linköpings stift, förnyad och fastställd på allmänt prestmöte, jubelaret den 12 Sept. 1793*», som i 3 artiklar med tillsammans 25 vidlyftiga §§ sammanfattade den rika utveckling af valformerna, som frihetstiden alstrat inom Linköpings stift, och som är det förnämsta uttrycket af den lokala, fritt utvecklade valrätten från 1700-talet.

Riksdagskontingenten utgick enligt 1730 års stadga af hvarje pastorat efter 1699 års taxa för Vadstena-Krigsmanshus-afgiftens och chartæ-sigillatæ-recognitions erläggande vid pastorats tillträde på det sätt, att ett »sammanskott» eller ett kvartals riksdagskontingent bestod för hvarje pastorat af en summa lika med dessa båda afgifter i förening. 1742 bildades af dessa bi-

---

1 ›*Utdrag af Linköpings Domcapitels protokoll, hollit then 12 Aug. 1742*› samt ›*Utdrag af Prestemötes Handlingarna i Linköping then 6 Sept. 1744, § XIX*›.

2 *Link. domk. circ. 27 mars 1771.*

drag en gemensam stiftskassa. Stiftets riksdagsmän erhöllo 1730 2 d. s. m., från 1751 tre och från 1764 4 d. s. m. i dagtraktamente.

I Skara stift ordnas valsättet först 1740. Dessförinnan utsågos stiftets riksdagsmän på prestmöten eller (åtm. på 1730-talet) genom gemensamt val i kontrakten på alla stiftets riksdagsmän.[1] 1740 års prestmöte införde divisionsval. Pastoraten sammanfördes (med delning af flera kontrakt) i 4 divisioner efter lokalt sammanhang samt hemmantal och vederlags- och donationsspannmål. En division i tur och ordning skulle underhålla biskopen eller den af stiftet i hans ställe valde konsistoriefullmäktige, och dess särskilda valrätt hvilade i sådant fall för den riksdagen — ett valsätt, som knappast var förenligt med riksdagsordningen och alstrade åtskillig opposition. Bestämmandet af hvilken divisions valrätt skulle hvila skedde dessutom icke utan partiberäkning, i det 1746 tredje divisionens kontraktsdeputerade erbjödo sig underhålla konsistoriefullmäktig, ehuru div. gjort detta föregående riksdag, mot det att vid nästa omgång mellan de 4 divisionerna af denna skyldighet tredje div. befriades. Meningen var naturligtvis att utestänga den, som majoriteten af presterskapet i 3:dje div. valt, och bereda rum för den som fjärde div. utsett, ehuru dess valrätt då bestämdes genom lott skola hvila.[2]

Valsättets detaljer utbildades genom domk. circ. 4 Juni 1755. På möten i kontrakten skulle först en muntlig konferens i vänlighet anställas, hvarefter hvar och en, »på det han må äga sin fullkommeliga frihet», skrifver en voteringssedel, »den han straxt förseglar med utanskrift: »votering til Riksdagsman för N. N. Församling». Dessa sedlar jämte prostens inneslutas i ett papper, som af samtliga närvarande förseglas med påskrift: »votering till Riksdagsman för N. N. Contract». Därpå utses en eller två deputerade, som på bestämd tid infinna sig i Skara domkyrka, hvarest »alla dessa voteringar blifva öpnade och det i den ordning, at först förekallas med sina voteringar första classens deputerade, i hvilkas närvaro vota på den eller den antecknas och pluraliteten för en utrönes. Samma sätt följes sedan vid 2:dra och 3:dje classerna: lärandes ej falla ven. clero obehageligit, at Biskopen med Consistorio såsom vitnen äro tilstädes och med dem sielfva om riktigheten intyga, då ock genom Guds nåd all oreda, tvist och missämja skal

[1] *Skara domk. circ.* 30 Juli 1730. *I prestest:s prot.* 20 Sept. 1726 sägas stiftets riksdagsmän vara »i synodo af hela stiftets presterskap til Riksdagsmän utvalde och befullmäktigade».

[2] »*Utdrag af prot., hållet vid riksdagsmannavalet i Skara den 22 och 23 Juli 1746*» bland preseståndets enskilda handlingar.

lyckeligen och efter önskan förkommas, såsom äfven på detta sätt all ensidig afsikt, om någon sådan skulle gifvas, icke skal ega rum». De deputerade skulle medföra färdiga och af de väljande underskrifna fullmakter in blanco, hvari namnet fylldes för den genom divisionens pluralitet valde. Genom detta circ. var en särskild valstyrelse anordnad för hvarje division, ehuru under konsistorii uppsigt. 1767 års förordning tvang till en ändring, så att divisionsfullmäktige emanciperades från domkapitlets ledning och sammanträdde inom hvarje division, men 1771 återgicks till 1755 års oförändrade valsätt.

Riksdagsafgiften utgjordes efter pastoratens mantal samt tunn- eller skäpptal vederlagsspannmål. Hvarje division underhöll i början sin riksdagsman, men redan före 1760 har gemensam kassa kommit till stånd.

I Vesterås stift sammanfördes såsom öfverallt annorstädes i början kontrakten på vexlande sätt till gemensamt val och underhåll af en riksdagsman, men 1726 öfvergicks direkt till rena stiftsval, så att alla stiftets pastorer röstade på 4 riksdagsmän, två från Dalarne och två från Vestmanland med Nora och Lindes bergslag. Gemensamma fullmakter för dem alla utskrefvos i kontrakten och lika underhåll ur gemensam kassa bestämdes. I circ. 26 Sept. 1740 hemställde domkapitlet, om ej pastorerna vilja rösta på 4 utan afseende på om de äro från Dalarne eller Vestmanland, hvarmed äfven denna inskränkning bortföll. Såsom en egenhet kan nämnas, att biskopen alltid ställdes under valet för att utgöra stiftets femte riksdagsman; stiftet ansågs ega rätt välja 5 utom honom.

Domkapitlets circulär 5 Juli 1760, § II ordnade valsättets detaljer så, som det sedan förblef: »valet sker — i kontrakten — med ounderskrifne sedlar, uti hvilka fem Riksdagsmäns ämnen med theras namn och embeten nämnas, hvarefter och sedan voteringen således för sig gått alla sedlar på en gång öpnas, tå the, som röster undfått, på en förteckning uppföras, hvarunder Hr Prosten med the öfrige väljande sluteligen sätta sina namn och berörde Förteckning sedermera utan att tillika öfverskicka sielfva voteringssedlarne hit skyndsamligen insända», m. fl. detaljbestämmelser om frånvarandes rösträtt etc.

Såsom grund för riksdagsafgiften låg efter 1738 pastoratens hemmantal (dessförinnan någon särskild taxa). 1763 års prestmöte uppgjorde en formlig taxering af pastoratens inkomster på grund af de närvarandes kännedom, hvarefter riksdagskontingenten skulle utgöras. Dagtraktamente sattes då till 4 d. s. m.

Strängnäs stift erhöll först sent ordnadt valsätt. I regel utsåg Nerikes presterskap en och Södermanlands två utom biskopen, ehuru utan bestämd gruppering af kontrakten i Södermanland, som dessutom vid flera riksdagar blott höll en representant.[1] Först prestmöte i Strängnäs 1751 beslöt införa en fast divisionsindelning. Men ytterligt häftiga tvister om divisionerna blott skulle vara valbarhetsdistrikt för gemensamt stiftsval eller verkliga valkretsar upprörde hela femtiotalet och föranledde klagomål och valstrider[2] ända till dess att 1759 års prestmöte gaf stiftet en definitiv valordning. Stiftet delades »efter sjelfva orten och den utvertes oeconomien i pastoraterne» i tre divisioner: »Slättlands- eller Land-divisionen, Skär-divisionen och Bergslags- eller Nerikes-divisionen». Hvarje pastor röstade på tre, en ur hvarje division. Divisionerna blefvo således blott valbarhetsdistrikt. Omröstningen i kontrakten var muntlig eller skriftlig efter behag, och valprotokollet, undertecknadt af alla närvarande, insändes till kons. »Til all misstankes undanrödjande har max. ven. Cons. på presterskapets begäran lofvat, at de på en gång ifrån contracterne upbrutne vallistorna skulle blifva tryckta», hvilket äfven flera gånger skedde.[3] Egendomligt nog synes Strängnäs konsistorium äfven under frihetstidens slut utfärdat fullmakt för de valde riksdagsmännen »nomine cleri suffragantis».

Riksdagsmännens underhåll har från 1751 utgått lika från gemensam kassa. Till grund för afgiften låg oförmedlade mantalet till 1764, då prestmöte beslöt lägga förmedladt mantal till grund. 1765 var dagtrakt. 5 d. s. m. Biskopen hade dubbelt till 1769, då hans traktamente nedsattes till 1½ gång de andra riksdagsmännens.

Vexiö stift delades i två divisioner efter länen, Kronobergs läns och Jönköpings läns division. Valprotokollen insändes underskrifna med kontraktsdeputerade, hvilka fungerade såsom vitnen i kons. vid valakternas öppnande och underskrefvo fullmakterna å sina härads vägnar. Grund för afgiftens utgörande var hemmantalet.

I *Lunds stift* uppkommo i frihetstidens början gemensamma stiftsval, så att alla pastorer röstade utan inskränkning på tre kandidater utom konsistoriefullmäktigen. Kontraktsdeputerade infunno sig med valprotokollen i

---

[1] Se ofvan s. 19 not [1].

[2] Se ofvan s. 45 not [1].

[3] *Vallqvist: Sammandrag af Strängnäs Consistorii tryckta circulairer ifrån år 1748* etc., art. riksdagsman.

kons. och fungerade såsom vitnen; de synas äfven i regel hafva undertecknat fullmakterna å kontraktens vägnar.

Hernösands stift vacklade länge mellan indelning i 2 eller 3 divisioner. Först omkr. 1755 uppkom fast indelning i två valkretsar, norra och södra divisionen. Valsättet fick en viss egendomlighet genom pastoratens vidlyftighet. Prostarne skulle antingen ställa till kontraktsmöten på vanligt sätt eller genom klockarpost inhemta förseglade sedlar och underskrifter på fullmakter in blanco. Valsedlarne öppnades af prosten i några pastorers närvaro och insändes jämte protokoll och fullmakter till konsistorium.

I *Göteborgs stift* hvilade divisionsindelningen på särskilda ekonomiska förhållanden och presteprivilegier i de olika delar, hvaraf stiftet bestod. Hallands presterskap hade af ålder valt egen riksdagsman och 1720 utverkat en K. M:s resolution, som bekräftade denna rätt för framtiden. Bohusläns presterskap bildade likaledes en särskild valkår med egna ekonomiska rättigheter. Den öfriga delen af stiftet, domprosteriet med Kind och Mark, utgjorde den tredje divisionen, som vanligen benämndes Elfsborgs division. Divisionsindelningen fick sin egentliga styrka först sedan stiftets representantantal 1727 fastslagits till tre.[1] Biskopen eller annan konsistoriefullmäktig var representant för en af divisionerna i tur och ordning, och denna divisions särskilda valrätt skulle då hvila. De strider, som häraf uppkommo, gjorde, att preseståndet öfverság med att vid frihetstidens slut Göteborgs stift sände tre representanter utom biskopen. Hvarje division valde för öfrigt inom sig och underhöll sin representant. Särskild valstyrelse synes hafva bildats inom hvarje division genom kontraktsdeputerade. Hallands presterskap torde hafva sammanträdt ibland till gemensamt val i Falkenberg.

I Bohusläns valdivision uppkommo egendomliga förvecklingar, som alstrade oupphörliga dubbelval, i det att dess båda kontrakt, Vikornas och Elfsyssels, enligt en öfverenskommelse 1726 27 Juli skulle alternera om att välja divisionens riksdagsman. Men då Elfsyssels kontrakt var nästan dubbelt så stort, vägrade snart Elfsyssels pastorer erkänna öfverenskommelsen och fordrade enligt R. O. rätt att deltaga i divisionens val hvarje gång och att rösternas pluralitet skulle gälla. Tvisten stannade i början inom stiftet, där allmänna prestmöten 1730, 1735 och 1740 samt kons. 1742 afgjorde frågan så, att riksdagsmannavalen inom länen ej kunna bindas till något

[1] Ännu 1723 förekom, att konsistoriefullmäktigen hade fullmakt för Elfsborgs division och dessutom för några kontrakt i Halland och ett i Bohuslän.

visst kontrakt. Men Vikornas kontrakt förklarade, att öfverenskommelsen ej ensidigt kunde häfvas, och från 1746 drogs tvisten under prestetändets pröfning, i det hvardera kontraktet valde sin fullmäktig. Vid alla riksdagar från 1760 utom 1769 rördes frågan upp på samma sätt. Presteståndet bekräftade formligen 1726 års öfverenskommelse den 23 Jan. 1765. K. M. åter gaf utan kännedom härom på besvär formlig resolution 3 April 1765 »att hvartdera af dessa contracter vid härefter infallande Riksdagsmannaval må ega den voteringsfrihet, som R. O. och 1741 års k. bref detsamma tillägga». Först efter frihetstidens slut upphörde denna sega strid, och de båda kontrakten sammansmälte till en verklig valdivision.

Åbo stift, som före frihetstiden varit mycket talrikt representeradt (omkr. 7 riksdagsmän i regel), sönderföll af sig själf i Österbotten och nedra delen af stiftet på grund af olika ekonomiska rättigheter och andra presteprivilegier. Då antalet riksdagsmän blef fixeradt, tre utom biskopen, blef därföre praxis, att Österbottens presterskap valde en, den södra eller nedra delens presterskap gemensamt två riksdagsmän. Prostarne insände de kontraktsvis insamlade vota och in blanco underskrifna fullmakter till konsistorium. Under den tidigare frihetstiden alternerade Österbotten och nedra delen af stiftet trots denna senares ojämförligt större antal pastorat om att sända två riksdagsmän (1731, 1738 och 1742 underhöll Österbotten de två), men efter 1742 vägrade Österbottens presterskap att bära denna börda eller att bidraga till underhållet af den ena riksdagsmannen för södra stiftet.[1]

Ännu en del af stiftet var utrustadt med särskilda rättigheter, nämligen Ålands presterskap. På grund häraf fordrade det särskild representation, framhållande att Åländska allmogens representant utverkade inskränkningar i dess särskilda presträttigheter, »dragandes Åland uti allt under Finland». Från 1760 kom regelbundet särskild representant för Ålands presterskap, vald af både pastorer och komministrar; han ömsom godkändes, ömsom uteslöts ur ståndet. 1772 beslöt dock ståndet formligen 24 febr., att Ålands kontrakt eger frihet på grund af särskilda ekonomiska inrättningar att välja egen riksdagsfullmäktig, och att det skall anmäla sin åstundan att bruka denna rätt hos domkapitlet »nästa år för infallande Riksdag, kommandes hvad ståndet härutinnan beslutit i det framdeles tilgörande Reglemente för prästerskapets Riksdagsmannaval at intagas». Något sådant reglemente kom väl ej till stånd, men Ålands fullmäktig skyndade sig att begära formligt prot. extr. på

[1] Klagomål häröfver både 1751 och 1755 i preseståndet bland dess enskilda handlingar.

ståndets beslut, hvilket medgafs. Ålands presterskap utgjorde därigenom vid frihetstidens slut en sorts tredje division i Åbo stift, utrustad med fakultativ valrätt. Det fick själf underhålla sin riksdagsman.

De små stiften, *Visby, Kalmar, Karlstad och Borgå*, hvilka hvartdera utom sin biskop eller annan medlem af konsistorium utsågo endast en riksdagsman, erbjuda inga märkvärdiga valformer. Valen skedde på vanligt sätt i kontrakten, och protokoll med eller utan valsedlar insändes till konsistorium. I Visby och Kalmar förekom mycket ofta, att samtliga presterskapet kallades till gemensamt möte i stifsstaden och där förrättade valet. För riksdagsafgiften låg pastoratens mantal till grund.

III.

Det sätt, hvarpå de ofrälse ståndens representation under 1700-talet historiskt utvecklat sig, förmådde icke att gent emot den växande partisplittringen garantera laga ordning vid de upprörda valakter, hvarur den sista frihetstidens ständer framgingo, eller att upprätthålla helgden af de väljande korporationernas i laga former förrättade riksdagsmannaval. De allmänna reglernas otillräcklighet och sväfvande art lemnade på hvarje punkt en mångfald af öppna frågor och den inom stiften utbildade valrätten gaf likaledes öfver allt en mängd oklara och tvistiga spörsmål. En växande mängd af valstrider, klagomål och kompetenskonflikter drogs vid hvarje riksdag inför ståndens forum, upptog deras tid och krafter, upprörde lidelserna och framkallade partidomslut, som i själfva verket vid periodens slut i hänsynslöshet kommit därhän, att egentligen all valrätt var omintetgjord och det hela en ohygglig partikamp om makten, begynnande vid valen i orterna, följande alla klagoinstanser och kulminerande i striden inom hvarje stånd — en kamp dess farligare och mer demoraliserande, som den oupphörligen rörde sig med laga former och rättens åthäfvor.

I presteståndet begynna dessa valstrider egentligen först med 1740-talet efter den stora partihvälfning, som störtade Horn och inledde den utbildade parlamentariska perioden. Ståndet sökte tills vidare hjelpa sig genom att uppmana stiftsstyrelserna att ordna valsättet i stiften. 1746 besvärades ståndet redan af 4 svåra frågor, berörande 7 medlemmars riksdagsmannarätt och härrörande dels af obestämdhet i de allmänna stadgandena, dels af stridiga meningar om stiftens valsätt. Ståndet gjorde i sitt riksdagscirculär nya trängande uppmaningar att ordna valsättet och gaf själf en del tolkningar och före-

skrifter om omstridda förhållanden,[1] hvilka ståndet förklarade sig hoppas, att stiftsstyrelserna »täcktes låta sig vara til benägen efterrättelse». Men valstriderna växte icke desto mindre. Det tycktes finnas en outtömlig möjlighet till nya frågor, förutom det att en senare riksdag ingalunda ansåg sig bunden af den föregåendes utslag i liknande fråga såsom ett giltigt prejudikat, utan ofta af partihänsyn hade en annan uppfattning. 1755 hade de deputerade till fullmakternas granskning att hemställa till ståndets afgörande åtta anmärkningar, berörande 17 personers riksdagsmannaskap (nära $^1/_3$ af ståndet). Ännu pröfvade ståndet samma metod att bättra missförhållandena genom nya föreskrifter i sin riksdagsskrifvelse till domkapitlen och nya uppmaningar. Men frihetstidens sista period endast skärpte bitterheten i striden om representation. 1765 gjordes anmärkningar mot 15 personers riksdagsmannaskap. 1769 gälde det 11 personer, och ståndet tilldelade hänsynslöst rätt åt majoritetens anhängare och sträng skrapa åt sådana, som anfört klagomål, hvilka under en annan partiställning helt säkert skulle hafva godkänts. Den sista riksdagen 1771 är häftigast upprörd af dessa strider; partierna möttes jämstarka i ståndet, och det gällde, hvilket skulle kunna skaffa sig afgjord majoritet. Under flera veckor upptogs ståndets tid häraf. 14 af dem, som infunnit sig med fullmakter, och 3 därtill, som gjorde anspråk på säte i ståndet, voro föremål för häftiga debatter. Striden afgjordes genom en rad af domar, hvarigenom mösspartiet stadgade sitt välde i ståndet för hela riksdagen med elfva personers uteslutande samt ytterligare utvotering ur ståndet något senare under riksdagen af två laga fullmaktsegande och godkända representanter för Stockholms presterskap. Till belysning af dessa strider i preseståndet under frihetstidens sista epok med den egendomliga konflikten mellan olika arter af parlamentarisk lagstiftning meddelas här nedan en öfversigt af valstriderna från och med 1760 till frihetstidens slut.

Vid *1760 års riksdag* gjorde de deputerade till fullmakternas granskning anmärkning mot valen i sex stift: 1:o mot prosten Wahlborg och kyrkoherden Kloth från Göteborgs stift, hvilka båda gjorde anspråk på att repre-

[1] Se ofvan s. 37.

sentera Bohusläns division, W. såsom vald af divisionens pluralitet, Kloth af Vikornas kontrakt enligt gammal öfverenskommelse, att Elfsyssels och Vikornas presterskap alternerande skulle utse riksdagsman (se ofvan s. 60.) Båda erkändes för denna riksdagen. 2:o mot kyrkoh. Vigelius för Kemi Lappmarks prosteri och öfverhofpredikanten Grunnerus för Ålands kontrakt af Åbo stift, hvarvid fråga om kontraktets rätt att bilda egen valkrets mot bestämmelserna om stiftens representantantal och divisionsindelningens helgd. Båda erkändes, ehuru utan prejudikatverkan. 3:o mot doktor Rutström såsom fullmäktig för kapellanerna i Stockholm, hvarvid fråga om kapellanernas rätt att välja en kyrkoherde till fullmäktig, om Stockholms kapellaners rätt att bilda egen valkrets och om deras valsätt. R. uteslöts enhälligt »på grund af oriktigheter vid valet», och Stockholms kapellaner uppmanades välja en medlem af sin egen kår under pastor primarii uppsigt. 4:o mot prosten Tiburtius från Linköpings stift, hvilken infunnit sig med fullmakt af blott 16 kapellaner, af hvilka en del redan deltagit i pastorernas val enligt stiftets valordning. Anm. vidrörde samma fråga om kapellanernas rätt att välja en kyrkoherde och därjämte frågan om en del af ett stifts kapellaner kunde bilda egen valkorporation. T. intogs enhälligt i ståndet. 5:o mot kyrkoh. Lenngren såsom fullmäktig för Strängnäs' stifts kapellaner, hvarvid samma frågor som vid föregående anm. Lenngren erkändes. 6:o mot kyrkoh. Forssén såsom fullmäktig för krigspresterna i Pommern, hvarvid fråga om särskilda presterliga societeters valrätt. F. uteslöts enhälligt.[1]

1765 hemstälde de deputerade icke mindre än 12 anmärkningar. 1:o mot teol. professoren, designatus pastor i Vaksala, J. Amnell såsom ej hafvande tillträdt sitt prebendepastorat. A. godkändes af 27 r. mot 21. 2:o mot prosten Valdii fullmakt, att en designatus pastor undertecknat densamma, hvilket dock var betydelselöst såsom ej inverkande på valresultatet. 3:o mot prosten Vangells fullmakt af Linköpings stift, emedan den undertecknats af två pastorsenkor. Ståndet begärde upplysning, om dessa röster inverkat, hvarpå svarades ej fullt klart, att man ej trodde det; ståndet lät bero. 4:o mot hela valet af Vesterås stifts fullmäktige, emedan nådårspredikanter deltagit (till ett antal af 60 st.) samt på grund af valintriger. Ståndet beslöt, att ett fullständigt nytt val i Vesterås stift af alla dess 5 representanter skulle anställas, och upphäfde med 33 r. mot 17 biskop Benzelstjernas självskrifna representationsrätt på grund af olagligheter vid valet. 5:o mot öfverhofpred. Grunnerus för Ålands kontrakt. G. erkändes äfven denna gång, dock med

[1] *Prestest:s prot.* 18, 20, 21 Okt. 1760 samt *preståndets enskilda handlingar* 1760—1762.

anmodan till Åbo biskop att tillse, det hädanefter ej något kontrakt ensamt deputerade fullmäktig. 6:o mot komminister Chydenius såsom fullmäktig för Österbottens kapellaner, hvarvid fråga om Österbottens kapellaner kunde bilda egen valkår. Chydenius erkändes utan prejudikatverkan för framtiden. 7:o mot lektor Rosén vid Göteborgs gymnasium, hvilken företett fullmakter af några gymnasielektorer, skolbetjente vid trivialskolan och kapellaner, hvarvid fråga om skolstatens rätt, om kapellanernas rätt att välja utom sin egen kår samt, då R. åberopat en konvention i stiftet, om giltigheten af en sådan gent emot kungl. förordning. R. uteslöts. 8:o mot prosten Wahlborg och prosten Ekström, båda fullmäktige för Bohusläns presterskap på grund af den gamla tvisten mellan Elfsyssels och Vikornas kontrakt. Prosten W. uteslöts, och konventionen 1726 bekräftades. 9:o mot kyrkoh. Krok, deputerad af några kyrkoherdar och kapellaner i Borgå stift att bevaka deras besvär, ehuru de deltagit i det gemensamma valet. 10:o mot kyrkoh. Stenius, deputerad af 2 pastorer och några kapellaner i Karelen för särskildt bevakande af deras besvär. 11:o mot komminister Carlqvist, likaledes deputerad af några kapellaner i Borgå stift — i alla tre fallen fråga om, huruvida en del af kapellankåren i ett stift egde representationsrätt, i de två förra därjämte om deras rätt att välja kyrkoherdar. Alla tre uteslötos. 12:o mot Visby stift såsom blott representeradt af en riksdagsman, hvilken anm. förföll vid upplysning, att superintendenten var på väg till riksdagen.[1]

1769 gjorde de deputerade anmärkning mot valen i Upsala stift och Stockholms stad, Linköpings, Strängnäs, Skara, Göteborgs och Åbo stift. Valstriderna berodde i många fall af den nya förordningen 1767 (hvarom nedan), hvilken kommit på många håll i skarp konflikt med de inom stiften gängse valordningarna. Af Upsala stifts riksdagsmän hade teol. adjunkten, prosten Annerstedt fullmakt för andra divisionen. Kyrkoh. Hernodius, som äfven fått röster inom div., bestred A:s val, emedan teol. professor Clewberg var konsistorii fullmäktig och enligt 1767 års regler ej två, som stodo på samma akademi- eller gymnasiestat kunde väljas. Men ståndet godkände A. under förklaring, att 1767 års regler endast stadgade förbud för val af riksdagsman ur samma konsistorie- eller gymnasiestat, då biskopen själf var närvarande(!). Hernodius, ifrig mössa och divisionens representant 1765 och 1771, förekallades, fick sträng skrapa, befriades endast af nåd från plikt och ålades återtaga sina besvär hos K. M:t samt inom en månad inlemna bevis härom i ståndet. — Vidare gjordes anmärkning mot komminister Stenbeck från Stockholm.

[1] *Presterst:s prot.* och *enskilda handlingar* 1765—1766 passim.

Stenbeck var vald af Stockholms komministrar på ett möte i Jan. Därpå hade hemställan gjorts vid prestmöte i Upsala i Febr., om stiftets kapellaner ville förena sig om Stenbeck såsom fullmäktig, hvilket de närvarande fåtaligt församlade kapellanerna gillat. Enligt 1767 års regler skulle Stockholms kapellankår ej vidare ha någon särskild valrätt utan välja tillsammans med stiftets, hvilka först på prestmöte egde att besluta, om något val skulle ega rum. Men nu anmärktes, att Stockholms kapellaner handlat på egen hand och betraktat sig (17 pers.) såsom en kår jämställd och till hälften berättigad mot stiftets (160 pers.) Prosten Acrelius utfor häftigt i ståndet mot stockholmskapellanerna därför, »at de räknat en stiftets capellan som 1/8-del mot en Stockholms kapellan, gifvandes dermed en oerhörd imposition på medborgare» (!). Förgäfves sökte mössorna Serenius, Kröger m. fl. göra gällande, att Stockholms kapellaner ej kunnat handla på annat sätt, då de icke kallades till stiftets möten, och att i alla händelser Stenbecks fullmakt nu kunde anses giltig, då 1767 års regler upphäfts. St. utvoterades med 38 r. mot 16. — I Linköpings stift hade valet i Vestanstångs division utfallit så, att prosten Livin och prosten Meurling fått lika många röster hvar af de väljande kyrkoherdarne, men enligt stiftets valordning hade domkapitlet äfven beräknat de kapellaners röster, som afgifvits tillsammans med pastorernas och på denna grund utfärdat fullmakt för Livin. M. besvärade sig ej, men i hans ställe en af valmännen, prosten Ekman, först hos kons. och sedan hos K. M. på den grund, att 1767 års valregler (tydligt nog) ej medgåfvo, att kapellanerna röstade tillsamman med kyrkoherdarne. K. M. remitterade besvären till preseståndet, som godkände Livin. Ekman frikallades väl från ifrågasatt plikt, men skulle af Cons. Lincop. erhålla en skrapa för sina obefogade klagomål (!). — I Skara stift var för en div. vald prosten Anders Victorin, men valet bestreds af prosten Lidin, emedan dels en vice pastor fått rösta, dels några af de afgifna rösterna varit alternativa, dels Victorin själf först afsagt sig. Men häremot framhölls för ståndet, att V. egde pluralitet, äfven om en röst afdrogs för vice pastorn, att de alternativa rösterna egentligen blott varit motiverade röster på V., emedan de varit så affattade, att emedan N. N. är sjuk och ej kan bevista riksdagen alltså röstas på V., samt att V. visserligen först tvekat för det knappa underhållet, men att detta hjälpts därmed, att arfvodet ökats. Ståndet godkände enhälligt V. — För en annan division af samma stift var vald doktor Carl Vilhelm Victorin. Valet bestreds, emedan en mängd alternativa röster lydt på prosten Vennerbom, hvilken äfven haft div:s majoritet, men då Vennerbom afsagt sig, hade de utan nytt val beräknats för Victorin; dessutom hade emot 1767 års regler

icke röstats på en och samma dag i kontrakten, ej häller särskild divisionsdeputation fungerat, utan valakterna öppnats i kons. Valet förkastades, och ståndet infordrade protokoll från kons. i Skara. Vid nytt val valdes sedan C. V. Victorin ånyo. — I Strängnäs stift hade kapellanerna med stor pluralitet förklarat sig ej vilja välja egen representant, utan uppdragit bevakandet af sina besvär åt biskopen; endast några få hade röstat på komminister Ljunglöf. Biskop Serenius hade emellertid i ett circ. förklarat, att han ej ville åtaga sig mödan att bevaka kapellanernas besvär och låtit utfärda fullmakt för L., som kringsändts och fått några underskrifter. Ståndet kasserade L:s fullmakt och beslöt, att biskop och stiftsdeputerade skulle åtaga sig kapellanernas besvär. Då Serenius envist vägrade gifva några upplysningar, lät ståndet inhemta konsistorii förklaring, hvem som utfärdat och kringsändt fullmakten för L. Serenius fann godt att frivilligt lemna ståndet under föregifvande af sjukdom, tydligen mot något löfte, att saken ej vidare skulle vidröras. Ståndet befalde dock i en skrifvelse Strängnäs kons. att förehålla biskopen hvad han felat. — I Åbo stift hade Ålands presterskap liksom föregående två riksdagar valt prosten Grunnerus. Men denna gång uteslöt ståndet G. med underkännande af alla skäl för Ålands särskilda representationsrätt och med stöd af 1767 års regler. — Inom samma stift var komminister Chydenius vald af Österbottens kapellaner och därjämte befullmäktigad af en del kapellaner från nedre delen af stiftet. Någon gemensam synod enligt 1767 års stadfästelse hade ej kunnat hållas, men kons. kontraktsvis inhemtat kapellanernas yttranden. Därvid hade af stiftets kapellaner 45 ej yttrat sig, 60 lemnat sina angelägenheter åt stiftets biskop, 84 röstat på egen fullmäktig, däraf 62 på Chydenius. C. åberopade, att majoriteten af dem som yttrat sig förklarat sig för underhåll af egen fullmäktig, och majoriteten af dessa åter röstat på C. Men ståndet fann, att de som ej alls yttrat sig måste anses hafva röstat emot val af egen fullmäktig, och att majoriteten af stiftets kapellaner således varit emot val. C. sökte då göra gällande, att Österbottens presterskap utgjorde en särskild korporation inom stiftet med egna privilegier och egna synoder, att 1767 års regler ej upphäft den valrätt Österbottens kapellaner förut haft, då den förklarar, att där division förut valt egen riksdagsman, må detta fortfarande ske. C. uteslöts ur ståndet för denna och följande riksdag (!). — För Göteborgs stift hade mot praxis och 1767 års regler infunnit sig fyra deputerade i stället för 3. Det berodde däraf, att Hallands presterskap, som enligt öfverenskommelse denna gång skulle underhålla biskopen och låta sin valrätt hvila, med åberopande af en äldre k. resol., som tillförsäkrade det valrätt, ändock afsändt egen representant. Man åberopade

därjämte, att 1767 års regler nu upphäfts, och ståndet erkände alla 4 såsom lagliga representanter. — Såsom fullmäktig för samma stifts komministrar hade infunnit sig kom. Bundy med fullmakt af 14 kapellaner. Men stiftets kapellaner voro 62, och de vota, som afgifvits, hade ej inkommit till kons. på samma gång eller tillräckligt tidigt. B. uteslöts. — Såsom ytterligare bevis på ståndets godtyckliga sätt förtjänar nämnas, att Stockholms presterskap, som enl. 1767 års regler valt blott 2, nu sedan reglerna voro upphäfda inbjöds att sända ytterligare två riksdagsmän. Ibland godkändes den förbindande kraften af 1767 års regler för den innevarande riksdagens sammansättning, ibland ansåg man sig ej bunden af dem.[1]

Vid *1771 års riksdag* gjorde de deputerade vid sitt första sammanträde en provisorisk granskning af fullmakterna för att urskilja dem, som »utan påtaglig gensägelse voro klanderfria», i och för talmansvalets förrättande. Alla riksdagsmän godkändes provisoriskt utom 17, hvaraf 3 infunnit sig och kräfde plats, utan att kunna förete någon fullmakt. Inom ståndet uppkom häftig tvist, huruvida de, som hade stridiga fullmakter skulle deltaga i talmansvalet; den afgjordes den 19 Juni så, att alla som voro försedda med fullmakter, äfven om de voro omstridda, skulle få deltaga, men de som saknade fullmakt icke. Med 34 r. mot 33 segrade därpå biskop Forssenius i Skara vid talmansvalet. Därpå uppstodo häftiga strider, hvilka skulle få vara med och afdöma de stridiga valen. Den 26 Juni föreslogs slutligen att antingen öfverlemna afgörandet af fullmakterna åt en kommitté af 6 personer eller företaga en omständlig granskning i ståndet, men ståndet kunde ej enas om, hvilka skulle få vara med om att votera om detta alternativ. Den 27 Juni kom man ändtligen så långt, att ståndet beslöt votering, huruvida alla, som deltagit i talmansvalet, skulle afgöra om fullmakterna. 33 röster stannade mot 33. Den 28 beslöts enhälligt, att de fullmakter »hvarvid redan är tiläcklig redo» genast skulle företagas, och utan votering gillades teol. lektor Rogberg från Vexiö, hvars fullmakt ifrågasattes därföre, att biskopen var närvarande och ståndet förut i 1767 års reglor fastställt, att ej ytterligare en, som stod på samma gymnasiestat, fick komma jämte biskopen. För öfrigt återremitterades alla öfriga omstridda fall till de deputerade, hvilka skulle inkomma med särskildt betänkande öfver hvarje mål, vid hvars afgörande endast de hvilkas rätt i detta mål var ifrågasatt, skulle aflägsna sig. Den 3 Juli bör-

[1] Valstriderna drogo ut från 22 April ända till 11 Maj. Se *presterst:s prot.* och de vidlyftiga handlingarna, delvis tryckta, i *presterst:s enskilda handlingar* 1769—1770.

jade målen inkomma. Det första gällde kom. Sandberg, som hade fullmakt af 30 kapellaner i Skara stift. Stiftet egde emellertid 117, och ehuru domk. circ. ej kommit alla till handa, ej häller däri angifvits, huruvida direkt val skulle ske eller föregående omröstning de quæstione an och flere af ovisshet häröfver afhållit sig från att rösta samt slutligen ledningen af komministrarnes val från prostarnes sida varit sådan, att flera af okunnighet om tid och rum ej kunnat infinna sig, beslöt ståndet Sandbergs uteslutande med 36 r. mot 29. — S. dag föredrogs de deputerades betänkande om komministervalet i Strängnäs stift. Både Strand och Ljung hade nått 36 röster hvar, men bland rösterna för Strand var en afgifven af en designatus capellan, som bort uteslutas i analogi med designati pastores enl. 1759 års ordning i Strängnäs stift; vidare hade en komminister, som redan afgifvit röst, förklarat densamma ogiltig och röstat på Strand och ytterligare en annan först efter valdagen röstat på Strand. Domk. gaf fullmakt åt Strand. K. M. befalde domk. gifva fullmakt åt Ljung. Ståndet uteslöt nu med 33 r. mot 30 Ljung och förklarade Strand för laglig ledamot (!). Den 5 Juli behandlades de deputerades betänkande om prosten Stricker. Han var vald af Blekinge presterskap, ehuru det redan deltagit i Lunds stifts allmänna val, och utan konsistorii hörande, emedan Blekinge presterskap, som utgjorde 3 kontrakt, ansåg sig berättigadt hålla egen fullmäktig och endast deltagit i det allmänna valet med förklaring, att om ingen valdes af Blekinge presterskap ämnade det själf utse en egen representant. Ståndet uteslöt Stricker med 33 r. mot 30. — Följande dag behandlades valet för Norrköpings division af Linköpings stift. Prosten Breding hade fullmakt grundad på 27 vota, men kyrkoh. Lindorff bestred Bredings val på grund af flera oegentligheter, såsom att flera, som redan insändt röstsedel, ändrat vota på valdagen genom ny valsedel och bref, att designati röstat, att somliga insändt röstsedel först efter valdagen. Lindorff, som fått 19 röster, ansåg sig vid granskning af rösternas rättmätighet vara den lagligen valde. En utredning af de många invecklade spörsmål och motsägande uppgifter, som i massor af handlingar framlades, var omöjlig, och ståndet beslöt med 33 r. mot 29 ett bref till Linköpings kons. att anställa nytt val. — S. d. behandlades äfven den gamla frågan om Ålands presterskaps egen valrätt. Kyrkoh. Backman hade fullmakt därifrån. Denna gång godkändes valet, och Åland skulle för framtiden få välja egen representant. — Den gamla striden mellan Vikornas och Elfsyssels kontrakt var äfven nu före. Prosten Jeurling hade fullmakt såsom vald af div:s pluralitet, kyrkoh. Kloth gjorde anspråk på fullmakt såsom vald af Vikornas kontrakt, som denna gång hade turen. Ståndet kasserade Jeurlings val med 31 r. mot 29 och anbefalde i skrifvelse

till Göteborgs domk. anställande af nytt val för Bohusläns presterskap, hvarvid en kyrkoherde ur Vikornas kontrakt skulle väljas. — Den 8 Juli uteslöts utan votering kom. Rossander från Kalmar stift, hvilken på eget bevåg rest omkring och samlat några namn för egen räkning af sina medbröder; men kons. hade hvarken brytt sig om att inhemta kapellanernas mening, ej häller ville det utfärda fullmakt åt R. på grund af de röster han samlat, utan anstälde i stället fiskalisk aktion mot R. Ståndet påbjöd i bref till Kalmar kons. att inställa åtalet mot R., ehuru det erkände hans fel och misstag. — Ändtligen den 9 Juli behandlades den sista frågan rörande valet i Vesterås. Därvid hade åberopats en mängd formfel för och emot, hvarpå pluraliteten berodde till tre rum bland stiftets 5 deputerade. Sådana omstridda förhållanden voro, att somliga röstat med öppna, andra med slutna sedlar, att en del designati pastores hade röstat, att somliga insändt sina sedlar direkt till kons. i stället för att aflemna dem vid kontraktssammankomsterna. Ståndet gillade såsom riksdagsmän prostarne Acrelius, Brander och kyrkoh. Sundius, men uteslöt prostarne Isak och Olof Lindbom samt kyrkoh. Diurman. — Genom en rad af afgöranden hade ståndet skilt ifrån sig elfva medlemmar och däremot fäst vid sig en del andra med fullmakter af omtvistadt värde, tämligen efter behag. Något senare angreps Stockholms pastorers val, ehuru lemnadt utan anmärkning af de deputerade, genom memorial af prosten Sundelius. Stockholms prester hade enligt flerfaldiga föregående exempel och ståndets egen uppmaning vid föregående riksdag valt 4 representanter. Nu påstods med oriktigt citat af 1727 års konvention, att Stockholms pastorer endast egde att välja två representanter, och ståndet afgjorde till och med, hvilka af de 4 skulle kvarstå och hvilka uteslutas. Genom 32 r. mot 20 utstöttes ur ståndet kyrkoh. Celsius och Stenbeck den 17 Aug. 1771 (!). På sådant sätt skapades mössornas pluralitet vid 1771 års riksdag.[1]

* * *

[1] Jemf. *prestest:s prot.* samt de synnerligen omfångsrika delvis tryckta handlingarna bland *prestest:s enskilda handlingar*, i synnerhet *protokollen för de deputerades till fullmakternas granskning sammanträden* från 15 Juni till 5 Juli och ytterligare 9 Aug. och 18 Okt. 1771.

Samtidigt med den växande oredan gingo äfven försöken att råda bot därpå. Inom alla ofrälse stånd gjorde sig under frihetstidens sista period starka tendenser gällande att skapa en likformig, detaljerad representativ lagstiftning genom särskilda vallagar för de olika stånden, hvilka voro afsedda att utgöra både en sammanfattning af de spridda allmänna valbestämmelserna, supplerade i detalj efter den erfarenhet, som den sista tiden lemnat, och därjämte en kodifikation af den gällande sedvanerätten. Det är ett försök att alldeles undantränga den lokala valpraxis, som hittills uppmuntrats, för att i stället sätta endast allmänna likformiga bestämmelser och göra slut på de eviga konflikterna mellan olika rättsnormer.

Af största intresse både genom sin omfattning och sitt innehåll är den stora vallag för borgarståndet, hvarpå under flera riksdagar arbetats ända till dess den blef färdig och antogs af ståndet den 19 Okt. 1771.[1] Revolutionen afbröt dess långsamma passage genom de andra stånden för att blifva en K. M:s förordning, som skulle upphäfva alla regler, som förut ländt till efterrättelse. Tillsammans bilda dessa stora vallagsprojekt otvifvelaktigt de mest utvecklade exempel på representativ lagstiftning för det gamla ståndssamhället öfverhufvud.

Redan vid 1760—1762 års riksdag började arbetet på valsättets ordnande, då presteståndet den 22 Jan. 1762 utsåg deputerade att »reglera hvad som hörer till bättre ordning vid Riksdagsfullmäktiges väljande och antagande». De deputerade fattade sin uppgift så, att de närmast skulle föreslå bestämmelser emot de missförhållanden, som vid de senaste riksdagarne framträdt, och utarbetade ett vidlyftigt betänkande, som grupperade sig kring tre hufvudfrågor: kapellanernas valrätt med dit hörande invecklade spörsmål, konsistorieassessorers, som icke voro kyrkoherdar, valbarhet och antalet af stiftens representanter. Beträffande den sista frågan hemstälde deputerade endast, att ståndet skulle stadfästa 1727 års konvention, men för de båda föregående ansågo de nödigt, att ståndet sökte de andra ståndens

[1] Finns i samtida tryck under titel: »Kungl. Maj:s nådiga Stadga och Förordning, huru hädanefter med Riksdagsmäns väljande i Stockholm samt öfrige Städerne i Riket kommer at förhållas. Gifwen Stockholm i Rådkammaren» etc.

bifall till utfärdande af en kungl. förordning, hvartill deputerade författat ett projekt.[1] Det var således ännu icke fråga om att samla alla valbestämmelser i en stor vallag, utan blott att fortgå på den förra vägen att öka och förtydliga de allmänna bestämmelserna och för öfrigt lemna åt stiften själfva att sörja för valsättet. Men det är dock betecknande, att prestesståndet själf nu börjar ifrågasätta att fortbilda de allmänna föreskrifterna genom kungl. förordningar, ej blott genom ståndsriksdagens beslut. Som tiden emellertid ansågs för kort att inhemta de öfriga ståndens utlåtande, nöjde sig ståndet såsom förut med att inskärpa, hvad de deputerade föreslagit, af egen myndighet genom riksdagscirculär till konsistorierna.[2]

Vid den följande riksdagen hemstäldes genast i början af de deputerade till fullmakternas granskning, »att den vid förflutna riksdag af presteståndet projecterade förnyade stadgan om Riksdagsmannaval måtte vid närvarande Riksens Ständers sammankomst med det första, som görligen ske kan, genomgå Högv. presteståndets närmare granskning och öfverseende samt sedan till undvikande af all obehagelig oreda för framtiden läggas under samteliga de öfriga resp. Ståndens ögon och derå begäras deras bifall och samtycke». Ståndet tillsatte ett utskott af en ledamot från hvarje stift för att sammanträda och »utarbeta hvad till Riksdagsmannavalens reglering kan vara nödigt för Ståndet at genom Lag få stadgat». Det var en tämligen obegränsad fullmakt, enligt hvilken de deputerade utarbetade ett förslag, som oförändradt antogs af ståndet den 8 Sept. 1766, och på riksens ständers anhållan utfärdades såsom *K. M:s nådiga Stadfästelse uppå åtskillige af Presteståndet författade Reglor til vinnande af mera redighet och ordning vid Riksdagsmäns*

[1] »Högw. presteståndets Deputerades utlåtande öfver de mål rörande presterskapets riksdagsmannaval, som denna Riksdag i Högw. Ståndet förevarit» och »project till K. M:s nådiga förklaring öfver Kongl. Förordningen af den 16 Nov. 1727 och Kongl. Brefvet till samteliga Consistorierne af den 15 Dec. 1741 rörande Presterskapets Riksdagsmannaval. Gifven Stockholm» etc. Bland *prestest:s enskilda handlingar* 1760—1762.

[2] *Prestest:s prot.* 17 Juni 1762.

väljande i bemälte Stånd samt at sedan försätta detsamma vid Riksdagarne uti erforderlig activitet, den 31 Mars 1767.[1]

Denna valordning fastslår antalet af presterskapets riksdagsmän i enlighet med 1727 års konvention blott med den ändring, att representantantalet för Upsala stift fixeras till 5 och för Stockholms till 2. Det sålunda faststälda antalet får hädanefter hvarken minskas eller öfverskridas, och däri inräknas de, »som för consistorierne utnämnas». Såsom ståndets förste notarie erkännes ej längre Upsala konsistorienotarie, utan stiften skola i tur och ordning anskaffa förste notarie. Valrätt tillkommer endast kyrkoherdar och valbarhet likaså med uttryckligt tillägg, att den valde måste, då valet anställes, verkligen hafva tillträdt sitt pastorat. När biskopen infinner sig vid riksdag, får ej därjämte väljas någon annan medlem af konsistorierne eller någon, som stod på samma akademi- eller gymnasiestat. Icke valbare äro dessutom de, som äro fullmäktige vid riksens ständers bank eller annat ständernas verk och skyldiga redovisning inför stånden, samt de, som själfve voro födda adelsmän eller för sina barn emottagit adlig värdighet. I fall biskopen eller superintendenten ej själf kan infinna sig vid riksdag, bör detta tillkännages redan i det circulär till stiftets presterskap, som meddelar konungens kallelse och utsätter viss dag för valet i stiften. I biskopens ställe väljes i sådant fall af stiftets kyrkoherdar till konsistoriefullmäktig någon bland stiftets pastorer inom eller utom konsistorierna.

Valen ega rum på utsatt dag i kontrakten och förrättas muntligen eller med slutna sedlar. Alla närvarande teckna sina namn under valprotokollet. Den, som är hindrad att personligen inställa sig, kan insända sitt votum skriftligen för att i kontraktisternas närvaro uppbrytas. Försummar han detta, eger han sedan ingen talan. I de stift, hvarest presterskapet samfäldt väljer alla stiftets riksdagsmän, infinna sig kontraktsdeputerade på uti valcirculäret bestämd dag i konsistorium med kontraktens voteringslistor för att fastställa stiftets besvär och närvara vid valresultatets bestämmande. I de stift, där divisioner voro inrättade, skola kontraktsdeputerade från divisionen

[1] *Modée VIII*, 597.

samlas på en bekvämt belägen ort inom densamma, för att uppbryta vallängderna och uppsätta fullmakter, hvilka jämte valprotokollen circulera i divisionen till underskrift. I de vidsträckta divisionerna uti Åbo och Hernösands stift ega kontraktsdeputerade att å kontraktens vägnar underskrifva både fullmakt och besvär. Borgå stift, som ånyo åligges att välja 2 riksdagsmän, får vid nästa prestmöte själf bestämma det bekvämaste sättet för sig att välja och underhålla sina riksdagsmän. Vid valet till konsistoriefullmäktig öppnas alla vallistorna på en gång i fullsutet konsistorium och konsistorium utfärdar fullmakt.

Kapellanerna ega frihet att välja en fullmäktig för hvarje stift. Stockholms kapellaner förena sig med Upsala stifts om en riksdagsman. Valbar är endast kapellan, som verkligen tillträdt embetet. Huruvida val skall ske, bestämmes af samtliga (!) kapellaner vid närmaste synod före riksdagen. Valen ske på kontraktssammanträden.

Valens frihet garanteras mot allt embetsmannainflytande därigenom, att tvister om rätt riksdagsman hädanefter endast böra pröfvas af ståndet och ej annorstädes (vare sig af konsistorium eller K. M.), och den, som inblandar sig i presterskapets val eller öfverläggningar eller söker att värfva röster, förklaras förfallen till 1000 dalers s. m. vite, vid hvars utkräfvande ståndet eger rätt att anmoda landshöfdingeembetena om biträde.

Tydligen afsåg denna vallag att utgöra en fullständig ersättning för alla föregående valbestämmelser, vare sig allmänna eller speciela för ett visst stift, och i detta syfte upptagas detaljbestämmelser om valsättet, hemtade ur den skiftande praxis, ehuru formerna reducerats till två allmänna valsätt. Dock är fortfarande en viss frihet lemnad stiftets myndigheter, som synas ega att välja mellan divisions- eller samfälda stiftsval, muntlig och skriftlig votering och fortfarande eger reglerandet af underhållets storlek och fördelning. Öfverhufvud taget är 1767 års vallag såsom en sammanfattning af det resultat, som vunnits genom frihetstidens rika utveckling af valregler för presteståndet, ett förtjänstfullt arbete med korta och klara föreskrifter. Men arbetet bar ett utprägladt drag af partitendens, som omintetgjorde dess bestånd. Förordningen var ett verk af mösspartiet.

med dess i viss mening demokratiska och antibyråkratiska tendens. Detta framträder särskildt i en del bestämmelser, som drabba stiftstyrelserna och det högre presterskapet. Dit hör, att om biskopen är vid riksdag ingen annan consistorialis eller medlem af samma akademi- eller gymnasiestat, äfven om han därjämte är pastor, är valbar — en inskränkning i konsistoriemedlemmars rätt, som icke hade något stöd vare sig i lag eller praxis. Ännu tydligare framträder samma tendens i bestämmelsen, att när biskopen ej reser till riksdag, en pastor väljes till »stiftets samfälde fullmäktig» utan inskränkning till consistoriales, som både R. O. och häfd fordrade.[1] Härigenom försvann hvarje sken af, att stiftsstyrelsen såsom sådan var representerad; det var till och med en tydlig minskning i kompetens till riksdagsmannaskapet för en pastor, om han var medlem af domkapitlet, då han förlorade valbarhet, så fort biskopen besökte riksdag. Äfven mot biskoparnes självskrifvenhet vände sig partihatet i förening med ömhet om ståndets renhet i det stadgande, som uteslöt sådana prester, som voro födda adelsmän eller för sina barn emottagit adlig sköld. Icke mindre än ärkebiskopen, 7 biskopar och 3 teologie doktorer drabbades häraf. Samma ovilja mot byråkratiskt inflytande i förening med parti-

[1] I ståndet angreps äfven denna bestämmelse häftigt af prof. Amnell, som anförde, att »så nödvändigt, som pastorats innehafvande i stiftet och inom divisionen går in i idén af en riksdagsman, hvilken pastores i stiftet af egna medel kunna välja samt i sitt namn och å sina vägnar till riksdag affärda, så litet synes å andra sidan idén af innehafvande pastorat utgöra något constitutivum af en eligible consistorii fullmäktig, hvilken, om han än tillika vore pastor, dock icke nu såsom pastor i stiftet eller någon dess division, utan såsom bisittare i stiftets consistorio i händelse af biskopens frånvaro från riksdag väljes och utnämnes; så att, om han ock ej vore pastor, skulle han ändock kunna förtjäna och vinna sitt stifts förtroende och kallelse til det slags fullmäktigskapet». Men det herskande partiet försvarade nyheten såsom en förbättring af R. O. »Som casus flerstädes är — heter det i det extr. prot., hvari preteståndet begärde de andra ofrälse våndens stöd för sin valordning — då Biskopen icke sjelf kan resa, at antingen ingen eller en enda är i Consistorio, som pastorat hafver (en qualification, som K. förordn. 1741 förskrifver), så skulle presterskapet förlora deras efter R. O. tilständiga rätt at välja Consistorii fullmägtig af consistorii adjungerade ledamöter af pastores, om annorlunda skedde, än denna författning medgifver, hvilken derföre med presterskapets vahlrättighet är lämpeligast at förena».

syften dikterade bestämmelserna om Stockholms presterskap, som representerade starka hatt- eller hofsympatier och dessutom utgjordes af ett konsistorium. Dess representationsrätt inskränktes till två riksdagsmäns väljande i stället för 3 à 4; præses' själfskrifvenhet var alldeles förbigången, och dess kapellaner, som förut bildat egen valkrets, hänvisades att rösta tillsamman med stiftets, hvaraf de blott utgjorde en bråkdel.

Det var därföre ingalunda märkvärdigt, att den nya valordningen mötte starkt motstånd hos hattpartiet, och att adeln gjorde sig till representant härför, i synnerhet som angreppet mot de adliga presterna retade. Adeln gjorde flera anmärkningar och förklarade fastställandet af ett maximeantal samt bestämmelserna om hvarje pastors valbarhet till konsistoriefullmäktig och de adlades uteslutande för stridande dels mot R. O., dels mot adelsprivilegierna. Striden blef het. Preståndet sökte och vann de andra ofrälse ståndens hjälp. Adelns försök att hindra expeditionen gick om intet, och mössornas valordning blef stadfäst.

Den följande riksdagen med andra partiförhållanden upphäfde genast i början 1767 års vallag.[1] Men vid fullmaktsstriderna hade behofvet af en ny vallag framträdt mer tvingande än någonsin. Vid riksdagens slut framlades därföre ett nytt förslag till valordning, utarbetadt af doktor Celsius. Denna gång gjorde sig den åsigten gällande, att ståndet kunde härom besluta såsom sitt economicum. »Denna sak — förklarade biskop Benzelstjerna — vore så mycket mer et ståndets oeconomicum, som deruti inlöpa omständigheter, hvilka icke en gång ståndet lärer vilja decidera utan öfverlämnat til hvarje stifts egen öfverenskommelse såsom stiftens oeconomiska ärender; och för öfrigt om någon hand skulle utom ståndet läggas vid dess författningar om ordning i presterskapets riksdagsmannavahl, så borde sådant hälst til K. M:s höga stadfästelse böra anmälas.» Detta blef äfven ståndets beslut, och preståndet fastställde af egen maktfullkomlighet en *ny vallag den 30 Jan. 1770,* som

---

[1] *Prestest:s prot.* 21 April; *ständernas skrifvelse till K. M.* 5 Maj och *K. M:s kungörelse om upphäfvandet af 1767 års stadfästelse* 11 Maj 1769.

det efter adelns mönster 1762 vid riddarhusordningens stadfästelse anmälde till K. M:s bekräftelse.[1]

Äfven 1770 års valordning[2] afsåg att utgöra en fullständig vallag, liksom 1767 års och var i hufvudsak blott en reviderad upplaga af sin föregångare. Men den är skapad af det motsatta partiet och bär därföre flera drag af opposition mot de åsigter, som ligga till grund för mössornas försök att bestämma ståndets sammansättning. Förslaget begränsar valrätt och valbarhet till biskopar, superintendenter samt kyrkoherdar och capellaner, hvilka verkligen vid församlingar tjäna, då valet sker. Det framhålles särskildt, att biskopar och superintendenter, »såsom af Oss sielfve i Nåder kallade», icke få uteblifva utan tillstånd samt icke behöfva någon enskild fullmakt. Uteblifver biskopen, »bör en consistoriefullmäktig af stiftet genom val utses». Denna bestämmelse torde beteckna en återgång till R. O:s ståndpunkt genom utelemnandet af 1767 års föreskrift, att en pastor äfven utom konsistorium kunde väljas. Förslaget inskränkte äfven förbudet att jämte biskopen välja en consistorialis till de stift, som blott välja två representanter. Stiftsstyrelsens representationsrätt är således vida bättre garanterad, äfven om fortfarande innehafvandet af pastorat är vilkor för konsistoriemedlemmars aktiva och passiva valrätt. Upphäfvandet af de adliga presternas uteslutande från ståndet tryggade ytterligare det högre presterskapets representation.

Beträffande antalet af stiftens medlemmar återgick 1770 års vallag till mer öfverensstämmelse med R. O., i det att 1727 års konvention stadfästes med tillägg, att »deräst något stift skulle vilja nytja den i R. O. presterskapet förvarade rättighet att afgifva flere personer, än dem 1727 års förening inneholler, kan sådant icke förmenas». Men behofvet af stadga fram-

[1] Denna uppfattning af ståndets makt väckte nu häftig opposition af det undertryckta partiet. Dompr. Wåhlin ansåg målet fordra samtliga respective medståndens yttrande och lät trycka sin kritik, hvarigenom frågan om giltigheten af preteståndets egna beslut om dess sammansättning och valformer drogs under allmänhetens och valmännens pröfning. Den diskuterades äfven ifrigt på valmöten i stiften 1771. Se *Utdrag ur Synodal-protokollet* den 14 Febr. 1771 i Upsala stift.

[2] Finnes i concept bland *prestst:s enskilda Handlingar* 1769—1770.

kallade dock det tillägget, att i sådant fall hvarje stift, som önskar tillökning i sitt representantantal, på första prestmöte efter nu öfverståndna riksdag ordentligen därom fattar beslut för framtiden, hvarom protokoll insändes till ståndets arkiv, och må sedan ingen tillökning af antalet ske. Redan häraf framträder, att 1770 års vallag skarpare framhållit stiftens rätt att deltaga i valsättets ordnande. Den nämner uttryckligen, att prestmöte i stiftet eger bestämma om divisions- eller stiftsval skall ega rum i öfverensstämmelse med de två alternativ, som vallagen liksom 1767 års fastställt. »Uti hvad således på prestmötet är afgjordt driste sig ingen at någon egenvillig ändring föreslå eller i verket ställa, så länge ett således fattat beslut icke igenom någon sednare samt lika laglig åtgärd blifvit häfvit».

Stockholms stads konsistorium väljer »efter förra vanligheten»; dess kapellaner återfå rätten att bilda egen valkår. Beträffande kapellanernas valsätt upphäfves den orimliga bestämmelsen 1767, att de samtligen skulle besluta de quæstione an på en föregående synod, och lämpliga föreskrifter gifvas ändtligen, hvilka beteckna ett afgjordt företräde. Kapellanerna skola af prostarne sammankallas på särskild valdag och i en enda omröstning förklara, om de vilja hålla egen riksdagsman eller ej, hvarvid i det förra fallet den, som de önska till representant, direkt nämnes. De, som ej rösta alls, anses hafva röstat emot underhåll af egen fullmäktig. Valprotokollen insändas till konsistorium, som uträknar valets resultat.

Otvifvelaktigt är 1770 års vallagsförslag ett förtjänstfullt framsteg. På samma gång det smyger sig närmare R. O:s bud och mer varsamt vidrör den fria lagstifning, som fortfarande kunde och behöfde finnas i de särskilda stiften, har det frigjort sig från de tydliga partistadganden, som fördärfvat mösspartiets valordning. Det hör med till de många sträfvanden till bättre och fullkomligare former, som trots eller snarare såsom reaktion mot den växande oredan framträder vid frihetstidens sista riksdagar. Förslaget blef emellertid aldrig lag. Det var afsedt att vinna kraft af presterskapets egen myndighet, som ju upprepade gånger i riksdagsskrifvelserna afgjort frågor rörande sitt valsätt. Men erfarenheten hade visat, att huru mäktigt än ståndet var gent emot de särskilda stiftens presterskap, hade det

dock svårt att framtvinga efterlefnad för sina beslut utan K. M:s sanktion, åtminstone utan ideliga förmaningar och upprepanden. Ståndet nöjde sig därföre med att i sitt riksdagscirculär (§ 16) omtala, att en ny vallag inom kort var att vänta. Men K. M. tog icke samma hänsyn till prestesståndets anspråk att vara en självständig beslutande kår öfver sina angelägenheter, som till ridderskapets och adelns, och någon stadfästelse kom ej. Mössorna, som beherskade ståndet vid 1771 års riksdag, kräfde ingen efterräkning för, att ett beslut, som de ogillat, ej vunnit den hänsyn, hvarpå ståndet gjorde anspråk. Men äfven 1771 års riksdag uppgaf icke tanken på att vinna reda i ståndets sammansättning och utsåg deputerade till att föreslå »ett reglemente för Rikets presterskap vid dess riksdagsmannaval».[1] Något förslag hann dock icke framläggas, innan 1772 års revolution gjorde slut på alla sträfvanden att utveckla och förbättra valsättet. Frihetstiden stannade midt uppe i en rik, mångskiftande och egendomlig parlamentarisk rättsutveckling, hvars drifvande krafter, det politiska intresset, partikampen och riksdagens oerhörda betydelse, med ens upphörde att verka.

[1] Se »vallista den 18 Nov. 1771» bland *prestest:s enskilda Handlingar* 1771—1772.

IV.

De efter frihetstiden följande perioderna af ståndsriksdagens historia innebära mindre af intresse för utvecklingen af ståndens sammansättning. Öfverhufvud taget har man kvarstått vid de resultat, som vunnits under frihetstiden, men så småningom befriade från de egendomligheter, som den förut i frihet växande lokala sedvanerätten framkallat, och utförda i detalj där så behöfts. Utvecklingen gick allt mer till genomförandet af likformighet och enkelhet genom af staten gifven lagstiftning. Särskildt för prestesåndet betecknar den sista perioden af ståndsriksdagens tillvaro den lokala sedvanerättens försvinnande för allmänna normer.

1772 års R. F. (§ 39) förklarade alla »ifrån år 1680 till närvarande tid såsom grundlag ansedda stadgar afskaffade och förkastade». Därmed måste naturligtvis 1723 års R. O. anses upphäfd. Men ståndens sammansättning var däri endast till sina grunddrag bestämd. Det fanns en hel mängd speciella kungliga stadgar och ståndsresolutioner samt häfdvunnen praxis, som visserligen på basis af R. O., men dock själfständigt och fullständigt samt delvis på ett med dess ordalag föga förenligt sätt ordnat de särskilda ståndens valsätt. Fråga kunde blifva, om dessa normer skulle anses upphäfda, såsom till viss grad egande sin förutsättning i R. O. Naturligtvis blir genom återgång till 1600-talets statsrättsliga förhållanden i princip konungens kallelsebref härvid afgörande. Gustaf III förklarade i *riksdagskallelsen den 9 Sept. 1778,* att ridderskapet och adeln har att ställa sig 1626 års riddarhusordning till efterrättelse; af prestesåndet kallades *samtliga præsides »jemte så många af hvarje stift, som vanligen pläga kallas,* och ifrån de öfriga stånden så många som öfligit varit». Konungen begagnade således R. F:s ord om upphäfvandet af förut såsom grundlag ansedda stadgar

till att omintetgöra 1762 års riddarhusordning, men lemnade de ofrälse ståndens sammansättning, sådan den under frihetstiden utvecklat sig, orubbad.

I preteståndets valsätt har ingen förändring skett under tiden 1772—1810 genom allmän föreskrift. Man stannade vid den obestämdhet både i de gällande normernas egen innebörd och rörande deras förbindande kraft, som vidlådde de förordningar och ståndsbeslut, hvilka reglerade den representativa rätten. De stora försöken till kodifikation och komplettering af denna lagstiftning, som utmärkt frihetstidens sista riksdagar, upptogos ej vidare. Den enda vinsten utöfver frihetstidens bestämmelser för preteståndet var, att de kungliga kallelsebrefven afgjorde frågan om pastor primarii självskrifvenhet, i det han hädanefter kallades särskildt liksom biskoparne. De valordningar, som funnos i stiften, blefvo i sin fulla kraft, och de myndigheter, som haft denna art af lagstiftning om hand, erkändes fortfarande ega densamma. Men äfven inom de väljande korporationerna var intresset borta och därmed drifkraften till en mer betydande utveckling. Först i periodens slut återkommer detsamma i någon mån.[1] Endast här och där förekomma en del förändringar eller närmare bestämmelser af valsätt och underhåll, hvilka emellertid hänga ihop med liknande företeelser under följande period, den sista af ståndsriksdagens tillvaro.

1810 års R. O. gaf en ny allmän lagstiftning för de ofrälse stånden. För preteståndet föreskref dess 13:de paragraf samma antal representanter för stiftens kyrkoherdar, som 1727 års konvention, blott med den förklaring att Stockholms pastorer valde två, Upsala stifts 5 riksdagsmän. Men i detta antal fingo ej längre biskoparne och pastor primarius inberäknas, utan kallades därutöfver, hvarigenom ståndet i själfva verket fick en icke obetydlig och synnerligen välbehöflig förstärkning af arbetskraft. Stiften tvungos härigenom anordna val af ytterligare en riksdagsman, hvilket förryckte den divisionsindelning,

[1] Såsom tecken härtill kan nämnas utarbetandet af den stora vallagen för Linköpings stift 1793 och den begynnande opposition, som vid 1797 års synod framträdde mot konsistorii egenmäktiga ändring 1778 af stiftets faststälda valsätt.

som flerstädes fanns. Därmed följde äfven ökad underhållsbörda, men i regel afstodo biskoparne frivilligt eller efter påstötning sin förra andel i riksdagspenningarna, emedan de icke längre ingingo i stiftens föreskrifna valda representantantal. Särskild fullmäktig för konsistorium i biskopens ställe vid dennes förhinder finnes ej längre omtalad. Detta konsistoriefullmäktigens bortfallande löste en af de svårare frågorna i den äldre valrätten. Komministrarne i hvarje stift och Stockholms stad tillerkändes såsom förut rätt att, om de önskade, välja en representant af sin egen kår. Ståndet utsåg sjelf sekreterare, notarie och öfrig kanslibetjening. Den själfskrifvenhet, som Upsala stifts konsistorienotarie förut egt enligt 1727 års beslut, finnes icke omnämnd.[1]

En bestämd vinst och förenkling af valsättet gaf R. O. (§ 23) genom den bestämmelsen, att fullmakterna för prestesåndet endast skulle underskrifvas af biskop och konsistorium, hvarigenom konsistorierna erkändes såsom valförrättare, äfven där enligt den lokala valrätten särskild divisionsdeputation fanns inrättad.

Utom dessa allmänna föreskrifter hänvisade R. O. uttryckligen till den förut brukliga lagstiftningen i orterna rörande valsättets detaljer. Det heter i § 13, att hvarje stift väljer »på sätt dess presterskap inom sig öfverenskommer,» och § 12 föreskrifver, att de olika ståndsordningarna böra vara författade i öfverensstämmelse med grundlagarna. Äfven underhållets bestämmande och fördelning till utgörande förblef de lokala myndigheternas ensak. R. O. (§ 17, mom. 2) inskränkte sig till att föreskrifva anständigt och tillräckligt underhåll, som jämte reskostnad skulle bestämmas före valet och utgå af dem, som voro berättigade att välja.

Ännu under den sista perioden af ståndsriksdagens historia eger således den kompletterande valrätt, som stiftades i orterna, sin erkända kraft, men väsentligen arbetar den öfverallt att afskaffa alla mellanformer från den tidigare utvecklingen och att i stället genomföra likformiga samfälda stiftsval. Typ härför blef det enkla skemat af val inom kontrakten, hvarest de

[1] Redan 1789 beslöt ståndet, att första notarie skulle kunna väljas af hvilket stift som hälst.

röstande kyrkoherdarne med slutna sedlar valde på alla stiftets riksdagsmän bland dess kyrkoherdar utan inskränkning; valprotokollen insändes till konsistorium, där valets utgång faststäldes. Denna utveckling befordrades genom förhöjningen af stiftens representantantal, hvilken tvang till en ändring af divisionsindelningen, som uppfordrade att taga hela institutionen i skärskådande. Divisionsvalen förlorade äfven därigenom sin naturliga grund, att den gamla besvärsrätten, bevakandet af en viss orts klagomål och önskningar, miste sin betydelse. Det nya formulär till fullmakt, som R. O. § 22 föreskref, löd endast på fullmäktigskap för ett visst stift till att deltaga uti de i ståndet förekommande rådslag och beslut. Förpligtelsen att särskildt vårda sig om valmännens angelägenheter hade bortfallit. Men öfvergången från divisionsval till gemensamma stiftsval är långsam, ty det gamla åskådningssättet är dock på flera håll djupt rotadt. I Skara stift hade divisionsindelningen fallit redan 1794, i Upsala skedde det först 1843, i Linköping 1820, i Strängnäs 1810, i Vexiö 1810, i Göteborgs stift 1859. I Hernösands stift kvarstod divisionsindelningen ännu 1866. I det närmaste var med smärre modifikationer samma valsätt herskande öfverallt vid periodens slut.

Kapellanerna brukade sällan sin valrätt. Domkapitlen synas på flera ställen ej ens hafva inhemtat deras yttranden. Vanligen skedde valen så, att domkapitlen först läto anställa votering, om val skulle förrättas, hvarefter sådant anordnades i kontrakten. Såsom anmärkningsvärdt kan påpekas, att val af komministrarne tämligen allmänt förekommo till 1844, 1847 och 1859 års riksmöten; 1865 däremot, då den stora frågan om hela ståndets tillvaro skulle afgöras, röstade de nästan enhälligt mot afsändandet af egna riksdagsmän.

Regleringen af underhållsbördan framträder såsom det väljande stiftspresterskapets hufvudsakliga verksamhet denna period. Öfverhufvud växer dagtraktamentet och därmed utgiftens storlek under tiden 1772—1866. Det var en nödvändig följd af penningvärdets fall och ökade lefnadsbehof, men äfven af den föregående korruptionens upphörande. Stegringen af dagtraktamentet sker olika hastigt i olika stift, men så småningom blir det arfvode, som bestods riksdagens revisorer, 6

rdr r. m., allmän regel för underhållet af presteståndets riksdagsmän från alla stift. Därjämte sträfvade utvecklingen att vinna en jämnare fördelningsgrund än den gamla efter pastoratens hemmantal, och särskilda pastoratstaxor, uppgjorda efter taxeringsmäns värdering eller annan norm, införas och jämkas ständigt. Afgiften öfvergår dessutom tämligen allmänt till en årlig skatt, i det att presterskapet för att slippa att med ens erlägga den dryga afgiften de år, då riksdag hölls, beslöt att med vexlande beräkning af riksdagarnes längd och talrikhet fördela den afgift, som härtill behöfdes, lika på hvarje år. Det genomgående i denna fråga liksom beträffande valsättet är, att den föregående tidens mångskiftande former försvinna, och att man stannar vid en fast, likformig och enkel lagstiftning.

De förändringar, som hvarje särskildt stifts valformer och sätt att underhålla sina riksdagsmän under tiden 1772—1866 undergingo, voro i hufvuddrag följande:

I *Upsala stift* vågade domkapitlet vid de första riksdagsmannavalen efter revolutionen i sitt circ. 16 Sept. 1778 af egen myndighet åsidosätta det valsätt, som 1771 års prestmöte beslutit, och anbefalde prostarne att på lämplig dag hemma hos sig eller å tjänlig ort i kontraktet anställa val med iakttagande af den vanliga praxis: »hvar class eller division utser inom sig sin riksdagsman utan deltagande i de öfriga classernas val». Valprotokollen insändas till kons., som besörjer fullmakternas kringsändande till underskrift. Härmed hade domkapitlet i det närmaste återställt det valsätt, som brukades 1764, d. v. s. rena divisionsval. Redan i valcirculäret den 8 April 1786 förklaras den nya valmetoden »grundad på förut vid sådana tillfällen vanlig praxi». Först vid 1797 års prestmöte uppträdde en svag opposition mot konsistorii egenmäktiga ändring af 1771 års valsätt, men nedtystades snart.[1]

Då 1810 års R. O. fastställde stiftets representantantal till 5 utom ärkebiskopen, men ny riksdagskallelse kom så hastigt efter R. O:s antagande, att divisionsindelningen i stiftet ej hann ändras, bestämde kons. i circ. 8 Juni 1810, att hvarje division såsom förut väljer sin riksdagsman, och att »dessutom vid samma val hela stiftets presterskap samfält och utan att vara bundet inom någon division väljer den femte riksdagsmannen». Vid prestmöte i Febr. 1812 indelades stiftet i 5 divisioner eller classer, af hvilka Gestrike-

[1] Memorial af prosten Insulin; *prot. vid prästemötet i Upsala* den 3, 4, o. 5 Julii 1797, § 28.

Helsinglands presterskap fortfarande bildade en; men de nya divisionerna blefvo blott valbarhetsdistrikt, då valsättet bestämdes så, att »hvar och en kyrkoherde voterar på 5 kyrkoherdar, en utur hvardera af de 5 divisioner, uti hvilka Erkestiftet nu blifvit indelt». Först vid prestmöte 1832 yrkades fritt och gemensamt stiftsval, men föll för att återuppväckas vid prestmöte 1843, då ändtligen hela divisionsindelningen afskaffades med det undantag, att alltid en riksdagsman valdes från Göteborgs län »såsom af bestämda lokalförhållanden påkalladt». Därmed var den långsamma utvecklingsprocessen till rena stifsval med någon modifikation färdig. Valsättet undergick ingen vidare förändring.

Riksdagspenningarna ordnades 1832 såsom ständig, årlig skatt. Dagtraktamentet bestämdes till 3 rdr 16 sk. b. utom reskostnad; med beräkning af 6 månaders riksdag hvart femte år erhölls en summa, som fördelades till 1/5 för hvarje år. Såsom grund för dess utgörande lades medeltalet af de 10 sista årens taxeringsvärde på pastoratsinkomsterna, och i öfverenstämmelse härmed skulle hvart 5:te år ny taxa utarbetas. Senare höjdes det årliga bidraget liksom dagtraktamentet.

I *Linköpings stift* bestämde 1793 års stadga valformerna i öfverensstämmelse med bruket under frihetstiden, till dess 1810 års R. O. föreskref, att konsistorium, ej divisionsdeputationerna, undertecknar fullmakterna, och antalet sattes till 5 riksdagsmän. Detta föranledde kons. 1810 att såsom tillfällig inrättning påbjuda, att utom de vanliga divisionsvalen hvarje pastor skulle rösta på en riksdagsman bland hela stiftets pastorer, och att kontraktsprotokollen öfver detta val samt divisionsprotokollen med bilagor för de andra valen skulle insändas till kons. Först på prestmöte 1820 ordnades stiftets valsätt på nya grunder i öfverensstämmelse med R. O:s bud. Divisionerna upphäfdes, och ven. clerus beslöt, att »stiftets fem riksdagsmän fritt väljas på det sätt, att hvar och en väljande voterar på fem pastorer, hvilka han pröfvar till denna befattning tjenligast vara, utan afseende på om de äro från samma ort eller ifrån särskilda trakter af stiftet». Vid samma tillfälle väcktes fråga om kapellanernas afskiljande från deltagande i pastorernas riksdagsmannaval, »emedan någon rättighet att deltaga icke genom nu gällande grundlagar synes vara dem lemnad och äfven i flera afseenden är mindre lämplig.» Prestmötet beslöt inhemta komministrarnes yttranden. Dessa yttranden inkommo följande år till en kommitté, som sammanträdt i Linköping i Febr. för att därjämte reglera en del frågor om riksdagsafgiften. Komministrarne hade uttalat delade meningar, och kommittén ansåg, att frågan borde hemställas till ständerna, men domkapitlet hade ingen tvekan,

och dess valcirc. den 2 Okt. 1822 förklarade, att »pastorerna numer ensamma välja och underhålla 5 riksdagsmän». Därmed var den egendomliga sammansättningen af valkåren i Linköpings stift upphäfd och därjämte allmänna stiftsval införda. För att komplettera bestämmelserna om det nya valsättet utfärdade konsistorium i circ. 18 April 1821 en del föreskrifter, »hämtade dels ur den i vissa delar af vörd. presterskapet oförändrade valstadgan af 12 Sept. 1793, dels ur presterskapets comités protokoll». De bildade i själfva verket en hel ny valordning i 5 §§, som endast innebar val i kontrakten med slutna sedlar och valprotokollens insändande till kons. Någon vidare utveckling var ej möjlig.

För riksdagsafgiften uppgjordes 1821 nya grunder, i det att en kommitté af kontraktsdeputerade på grund af personlig kännedom uppgjorde en särskild taxering af hvarje pastorats inkomster och i öfverensstämmelse härmed en tariff, efter hvilken riksdagspenningarna skulle fördelas. 1843 års prestmöte faststälde en årlig afgift af ett kvartal för bördans lättande. Biskopens särskilda bidrag borttogs först 1821.

I *Skara stift* beslöt presterskapet på prestmöte 1794, att hvarje kyrkoherde hädanefter skulle rösta på stiftets alla riksdagsmän »utan afseende på de förr brukelige divisioner och län», hvarmed den egendomliga formen af divisionsval bortföll. Deputerade af kontrakten skulle dock fortfarande sammanträda i Skara på viss dag för att fastställa valets utgång och underskrifva fullmakterna. Men äfven denna sista egendomlighet försvann, då R. O. 1810 föreskref kons. såsom valledare. De deputerade blefvo endast vitnen. Så småningom bortföll äfven detta bruk och ersattes med att kontraktens valprotokoll insändes utan sedlar eller vitnen till kons. liksom i andra stift.

1833 års prestmöte införde en klassifikation af pastoraten, något jämkad 1859, för riksdagsafgiftens utgörande. Pastoraten delades i 6 klasser efter taxering, hvilka hvar utgjorde en bestämd kvot af hela afgiften.

I *Strängnäs stift* afskaffades divisionerna aldrig genom formligt prestmötesbeslut, utan konsistorium förklarade i circ. 9 Juni 1810 med anledning af, att antalet riksdagsmän höjts till 4, »med lag och redan gjorda öfverenskommelser förenligast, att hvar suffragant nu bör rösta på 4 kyrkoherdar ifrån stiftet utan afseende på de förra divisionerna, dock så, att ibland dessa 4 af Nerikes presterskap en och Södermanlands presterskap 2 hrr pastores ovilkorligen kallas». Därjämte sammanfattades de äldre föreskrifterna om valsättet i flera §§ tämligen oförändrade. Efter 1822 hänvisades till föregående circulär, utan att föreskrifterna i detalj upprepas. Någon särskild hänsyn till divisionerna togs ej vidare i praxis.

1831 års prestmöte ändrade grunden för riksdagsafgiften så, att taxeringsmän faststälde ett visst nummertal å hvarje pastorat, hvarefter afgiften fördelades, revideradt 1847. Dagtr. var 1778 43 sk. 6 r., 1792 1 rdr 16 sk., 1809 2 rdr 16 sk. b., 1828 3 rdr b., 1859 6 rdr r. m. jämte särskild reskostnad.

I *Vexiö stift* upphäfdes divisionerna 1810 genom konsistorii circ. 12 Juni, som föreskref, att »hvarje pastor röstar på tre utan afseende på länen». Kontraktsfullmäktige skulle fortfarande infinna sig i Vexiö såsom vitnen. I circ. 9 Sept. 1828 sammanfattas valsättet i flera §§. Det blir oförändradt till 1866.

1836 års prestmöte beslöt, att en särskild taxa skulle uträknas för hvarje pastorat efter inhemtade upplysningar om dess inkomster, afgifna i form af svar på 10 i ett formulär faststälda frågor. I sammanhang härmed förvandlades afgiften till årlig, så att dagtr. och reskostnad för stiftets fullmäktige under 1 års riksdag skulle upptagas med 1/5 årligen. Biskopen synes hela tiden åtnjutit lika underhåll med öfriga stiftets deputerade.

I *Hernösands stift* föreskref domkapitlet 11 Juni 1810 såsom provisorisk åtgärd med anledning af att stiftet numera skulle välja tre riksdagsmän, att utom den representant hvarje division valde ytterligare alla pastorer i stiftet gemensamt röstade på en tredje. 1812 års prestmöte beslöt att dela stiftet i 3 divisioner (norra, mellersta och södra), hvilka såsom förut valde hvar inom sig. 1839 jämkades indelningen något, men divisionsvalen fortforo för öfrigt till 1866.

Prestmöte i Piteå 1842 lade pastoratens taxeringsöre till grund för riksdagsafgiften i stället för mantalet.

I *Göteborgs stift* föranledde 1810 års R. O. ingen ändring, då stiftet redan var deladt i 3 divisioner, hvilka nu, utan att endera divisionens valrätt behöfde hvila, inom sig både valde och underhöllo hvar sin riksdagsman. 1836 väcktes på prestmöte förslag om en genomgripande förändring, så att gemensamt stiftsval skulle införas och gemensam kassa bildas med lika beskattning af hvarje pastorat efter lika norm. Men Hallands presterskap förkastade båda delarne och medgaf endast, att lika dagtraktamente skulle tillerkännas stiftets 3 riksdagsmän. Prestmötets beslut blef i öfverensstämmelse härmed, men öfverklagades hos K. M., som dock efter förnyadt inhemtande af konsistorii och presterskapets utlåtande lät bero vid det fattade beslutet.[1] Först 1859 beslöt prestmöte upphäfvande af de vanliga divisionerna, så att hvarje pastor röstar på 3 riksdagsmän utan afseende på länen.

[1] *Kungl. resolution* 16 April 1839.

Samtidigt härmed delades pastoraten i 5 klasser efter deras inkomster, hvarom uppgift gafs af hvarje pastor och jämfördes med senaste bevillningstaxering. Hvarje klass bidrog efter viss proportion till underhållet.

De *öfriga stiften* (utom de finska, hvilka 1809 skildes från Sverige) undergingo inga anmärkningsvärda förändringar beträffande valsättet, då rena stiftsval redan voro införda därstädes. Blott beträffande *Visby* stift är att framhålla det egendomliga beslutet vid 1822 års prestmöte den 10 Dec., som fastställde en valordning i 10 §§, enligt hvilken pastorernas röster vid riksdagsmannaval hädanefter skulle beräknas »till lika belopp med hvarje pastorats fulla hemmantal efter gamla skattläggningen».[1] 1859 upphäfdes dock denna valmetod, och stiftet återgick till lika personlig rösträtt för alla pastorer.

Riksdagsafgiften var däremot föremål för ständig reglering. I *Vesterås stift* omarbetades 1763 års taxa på prestmöte 1824, och 1842 fastställdes en årlig kontingent till ett belopp af ett kvartal efter 1824 års taxa. I *Lunds stift* lades till grund för riksdagsafgiften hvarje 100 d. s. m. uti en fastställd pastoratstaxa, hvilken oupphörligt jämkades. I *Karlstads stift* utgick afgiften efter pastoratens fördelning i 5 klasser för enkehjälpens utgörande ända till 1828, då pastoratens till allmän bevillning taxerade löneinkomster blef grund på det sätt, att tariffen hvarje gång skulle bestämmas efter mediet af de 6 sista årens bevillning. 1831 års prestmöte beslöt med beräkning af 8 månaders riksdag hvart 5:te år, att en femtedel af den så uppkommande summan skulle erläggas årligen. I *Visby* och möjligen äfven *Kalmar stift* låg den gamla beräkningsgrunden efter pastoratens mantal oförändradt till grund.

Såsom exempel på, hur tryckande denna beskattning var för den relativt fåtaliga valmanskår, hvarur det gamla preesteståndet framgick, kan förtjäna nämnas, att kostnaden för Lunds stifts pastorer vid 1809—1810 års riksdag uppgick till 7,581 rdr 16 sk. b., för Visby vid 1859—60 års riksdag 4,856 rdr, för Hernösands vid samma riksdag 6,634 rdr, för Göteborgs 1862—63 9,650 rdr och 1865—66 6,086 rdr o. s. v. Med upphörandet af ståndsriksdagen bortföll denna dryga skattebörda.

* * *

---

[1] 1822 års valordning är tryckt i *Visby stifts tidningar.*

Genom bestämmelserna i 1810 års R. O., som borttogo den särskilda konsistorierepresentant, hvilken hittills valts i biskopens ställe, försvann det sista spår, som åtminstone skenbart funnits kvar af den äldre uppfattningen från 1600-talet, att prestesståndet utgjorde en representation af den kyrkliga förvaltningen. Denna förvaltningssynpunkt vid ståndets sammansättning hade under 1700-talet mer och mer fått maka åt sig för synpunkten af de privata ståndsintressenas representation, som nu efter bortfallandet af den sista resten af 1600-talets normer framstod i sin fulla renhet.

Men denna senare synpunkt af privilegierade samhällsstånds representation fick i sin tur maka åt sig för en ny uppfattning af stånden vid riksdag såsom företrädande naturliga klasser och samhällsintressen. Preseståndet började uppfattas såsom det politiska uttrycket för samhällets upplysningsintressen, lärdomen, undervisningen, konsten, och en begynnelse till ståndets omdaning efter en dylik uppfattning ligger i den utvidgning af det gamla preseståndet, som beslöts vid 1823 års riksdag, då universiteten i Upsala och Lund ålades att hvar välja en professor af de verldsliga fakulteterna dock med rätt att utse två dylika riksdagsmän, och vetenskapsakademien att utse två ofrälse civila ledamöter. Förslaget till denna förändring utgick medvetet från en sådan ny uppfattning af preseståndets representativa karaktär och syftade äfven längre än hvad som blef rikets ständers beslut. Det ville äfven bereda rum åt en representant för de fria konsternas akademi samt en verldslig lektor af hvart konsistorium i de fyra största stiften.[1] Samma betraktelsesätt går ofta igen i senare anföranden och skrifter och torde kanske i längden hafva i högre grad än hvad som blef fallet omformat preseståndet till ytterligare en ny skapelse, om en vidare utveckling varit ståndet beskärd.

Denna nya utveckling är otvifvelaktigt en generel företeelse, som sammanhänger med ståndsförfattningens förfall inom samhället för öfrigt. Inom de öfriga ofrälse stånden spåras omdaningsprocessen skarpare och tydligare. En närmare be-

[1] Ledamoten af Konstitutionsutskottet, friherre Ehrenheims förslag vid 1818 års riksdag.

traktelse af borgarståndets utveckling skulle visa, att i dess äldre sammansättning, sådan som 1600-talets kallelsebref afsett densamma, förvaltningshänsyn spelat den dominerande rolen, men att denna hänsyn under 1700-talet fått vika för intresset af ståndets renhet, dess privilegiers och dess åskådningssätts representerande, till dess att det nittonde århundradet äfven här medfört ytterligare en förändring i uppfattningen, som så småningom, men grundligt och fullständigt omdanat ståndet till en målsman för landets stadsmannanäringar, dess handel och industri. Till och med en undersökning af bondeståndets utveckling torde lemna samma resultat, ehuru visserligen förvaltningssynpunkten vid dess sammansättning under 1600-talet icke spelat en så dominerande rol som vid de andra ofrälse ståndens. Under 1700-talet blir äfven här omsorgen om ståndets renhet förherskande för att under 1800-talet lemna rum för en ny uppfattning af det ofrälse jordbrukareintressets representation.

På sådant sätt hafva ständigt nya idéer och åskådningssätt legat bakom såsom den drifvande kraften till den gamla ståndsriksdagens utveckling och gestaltat dess sammansättning på olika sätt under olika tider. Den har alltid varit afsedd att utgöra en sammanfattning af de krafter, som funnos organiserade i det svenska samhället, men syftet och synpunkterna hafva vexlat. I begynnelsen har denna sammanfattning väsentligen afsett att stödja och befordra statens verksamhet, och det har då äfven varit staten, som bestämt normerna för dess sammansättning efter sina behof. Under de två senare seklen af ståndsriksdagens tillvaro har den åsyftat att begränsa statens makt, att förfäkta och mot densamma göra gällande de privata samhällsintressenas, privilegierade stånds eller naturliga klassers. Under denna tid har det hufvudsakligen varit de väljande själfva, som reglerat sammansättning och valsätt, och först från denna uppfattning har intresset kommit till den rikare formutveckling, som det varit denna undersöknings syfte att klargöra i den mån den rör prestesståndet.

OM

NATURSAMMANHANG

OCH

FRIHET

SYSTEMATISKA STUDIER

AF

VITALIS NORSTRÖM

INNEHÅLL:

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1895

Förord.

Jag anser mig böra med några ord redogöra för denna boks tillkomstsätt. Hon är nämligen icke, såsom vanligen är fallet, skrifven efter en från början uppgjord och sedan stadigt fasthållen plan — om ett och samma ämne och i en och samma form — utan hon utgör en sammanställning af tre från början fristående afhandlingar. Dessa afhandlingar, hvilka utgöra min boks tre afdelningar, skrefvos: den första om **Naturalismen i vår tids filosofi** *vintern 1892, den andra om* **Frihetens möjlighet och väsen** *sommaren 1892, den tredje om* **Frihetsbegreppets ställning och betydelse inom filosofiens system** *sommaren 1893. Det är dessa afhandlingar, som här framläggas, men sammanarbetade till en bok, som i rätlinigt framryckande sammanhang behandlar ett och samma ämne. Möjligheten till en sådan sammanarbetning och sammansmältning, som företagits under sistförflutna vår och sommar och som medfört längre partiers icke blott omarbetning, utan också nyskrifning, förelåg dels i ämnenas begreppsangränsning, dels i afhandlingarnas oafbrutna subjektiva utvecklingssammanhang. Den första har gifvit anledning och eggelse till den andra, och den andra har framkallat den tredje. Framställningen om* **Naturalismen i vår tids filosofi** *gafs först såsom*

en kort serie **populära föreläsningar** *vid Göteborgs högskola och är här bibehållen i nästan oförändradt skick. Det var det i denna framställnings sista del skizzerade förhållandet mellan naturvetenskaperna och filosofien i våra dagar, som gaf mig impuls till att söka systematiskt och ingående klara dessa vetenskapers grundväsentligt olika typ och form och att söka ett objektivt fäste för denna motsats i motsatsen mellan natursammanhanget och frihetssammanhanget i verlden. Jag ämnade till den ändan utföra en grundlig undersökning om frihetsbegreppet — icke historisk, men systematiskt resonnerande och förutsättande begreppets historia — och började skrifva en utförlig plan för mitt arbete. Men denna planritning växte vid utförandet öfver sin natur såsom sådan och svälde ut till en tämligen fyllig öfversigt öfver ämnet. Det utförliga arbetet kom, af vissa privata skäl, icke till stånd, utan fick planritningen stå för det hela. Det är nu denna sista, som icke blott ligger till grund för, utan som väsentligen utgör den andra afdelningen af min bok.*

Från denna andra afdelning fördes jag öfver till den tredje undersökningen af det skäl, att den personlighetens filosofi, hvilken jag omfattar, icke kom fullt klart fram i den mellersta undersökningen, och att jag kände behof af att se och framställa frihetsbegreppet i det fulla ljuset af denna filosofiska åskådning.

Hvad som i min tanke berättigat mig till att sammanföra dessa tre framställningar under en och samma titel har alltså varit, jag upprepar det, dels ämnenas objektiva likhet, som medgifvit deras bearbetning ur gemensamma synpunkter, dels mitt eget lifliga medvetande om en inre utvecklingsserie, som hållit jemna steg med deras utarbetande.

Om **Naturalismen i vår tids filosofi** *vill jag specielt framhålla, att jag, vid den mera detaljerade framställningen af vissa fakta och teorier, här och der gjort tämligen betydande lån både af innehåll och ordalag ur några vetenskapliga skrifter, som jag i texten antingen icke alls eller också ofullständigt citerat. Dessa*

arbeten äro följande: **Wundt's Logik, Dilthey's Einleitung in die Geisteswissenschaften, Otto Liebmann's Die Klimax der Theorieen** *samt* **Høffding's** *och* **Rein's Psykologier.**

Jag anser mig kunna försvara detta tillvägagångssätt dels med min framställnings ursprungliga populära syfte, dels med den oförnekliga sjelfständigheten i det stora hela också hos denna del af mitt arbete, en sjelfständighet, som i de efterföljande delarne utan inskränkning gäller såväl om det hela som om detaljerna. Det är icke brist på sjelfständighet, som man rimligtvis kan lägga mitt arbete till last. Men detsamma lider i stället af en annan brist, som jag djupt känner och beklagar, nämligen det helas alltför knappa utförande, hvartill företrädesvis hör den nästan fullständiga frånvaron af ingående historiska utredningar. Dock kan jag i denna punkt försvara mig med nödvändigheten, som ej annorlunda medgifvit. Denna nödvändighet har helt enkelt legat deri, att mina i öfrigt af min föreläsningsskyldighet i anspråk tagna krafter icke varit tillräckliga för att inom den tid, då jag ansett mig böra se ett i det yttre föreliggande resultat af mitt tankearbete, åstadkomma något mera, än hvad här bjudes.

Göteborg i september 1895.

Vitalis Norström.

I.

Naturalismen i vår tids filosofi.

Det moderna medvetandet har af kristendomen lärt sig att uppdraga en skarp gräns mellan *menniskan* och *naturen*. En sådan gräns var främmande för antikens åskådning. För de gamle betydde *natur* det väsentliga och oföränderliga hos ett föremål eller enheten af allt sådant i hela den gifna erfarenheten, men den sammanföll för dem icke med den dunkla sfär, dit menniskan faktiskt är försatt, der hon har vilkoren för sitt lif gifna, men öfver hvilken hon känner sig höjd genom sitt medvetande och sin frihet, sitt lifs moraliska och religiösa innehåll. Lika visst emellertid som den kristna reflektionen har gjort en sådan skarp åtskilnad mellan menniskan och naturen, lika säkert är det, att vetenskapen icke enstämmigt godkänt densamma, än mindre alltjemt utgått från densamma, såsom en för sig principielt bestämmande synpunkt. Jag tänker härvid naturligen i främsta rummet på filosofien, den enda vetenskap, som haft till uppgift att på allmänna erfarenhets- och förståndsgrunder afgöra öfver förhållandet mellan menniskan och de s. k. rena naturvarelserna. Filosofien har, under nyare tider, långa perioder igenom varit beherskad af tendensen att hemta sina förklaringsgrunder ur den yttre erfarenheten och tillämpa dem äfven på menniskan. Och detta är enligt min åsigt det mest karakteristiska draget hos den naturalistiska filosofien, att den förlägger all kunskaps källa till den yttre erfarenheten eller

att den fattar den vetenskapliga klarheten under formen af yttre föremåls påtaglighet och naturlighet. Gent emot menniskan blir då vetenskapens uppgift att utreda hennes förhållanden till de öfriga naturföremålen, att ställa henne på sin rätta plats inom naturen eller, der vetenskapens metod är genetisk, att rätt infoga henne såsom länk i naturens utvecklingskedja. Detta är den positiva sidan i uppgiften, som går hand i hand med den negativa, d. v. s. med försöket att nedbringa det specifikt menskliga hos menniskan till naturföremålets mått, eller att bortförklara det egendomligt menskliga. Detta är gemensamt för all naturalism, den antika såväl som den moderna. De nästan i oändlighet skiftande nyanserna af den naturalistiska verldsåsigten bero sedan gifvetvis på för det första huru långt åsigterna utföras i sin riktning, d. v. s. på graden af deras inre följdriktighet, och för det andra på det område eller den sida hos naturen, hvarifrån man hemtar sina förklaringsgrunder och allmänna synpunkter. De särskilda formerna af naturalistisk filosofi sammanhänga alltså noga med ståndpunkten i naturuppfattning. Och det är en klar sak, att ingen faktor kan djupare och varaktigare inverka på naturuppfattningen än naturvetenskapen. Derför blir filosofiens ställning till naturvetenskapen af afgörande vigt vid bestämmandet af de riktningar inom henne, hvilka sammanfattas under namnet *naturalism.* I många fall äro de naturalistiska åskådningarna inom filosofien ingenting annat än naturbetraktelser, som framvuxit från någon speciel gren af naturforskningen och svält ut öfver de empiriska gränserna för all sådan. I andra fall åter äro väl de naturalistiska filosofemerna äkta barn af den till universel verldsförklaring trängtande filosofiska anden, hvars kännetecken det är att redan från början tumla sig fritt inom den obegränsade rymd, som heter mensklig erfarenhet öfver hufvud. Men de äro då i alla fall barn, som filosofien har i sin förening med naturvetenskapen. Detta gäller om den moderna naturalismen inom filosofien i alldeles bestämd motsats mot den antika formen deraf, som var naturalistisk, icke genom inverkan från naturvetenskaperna, utan af en vetenskaplig omogenhet och oförmåga, som framför allt röjde sig i bristande skärpa i analysen och i en utan reflektion antagen likställighet mellan menniskan

och naturen. Under antiken rönte filosofien knappast några befruktande inflytelser från någon annan vetenskap — om jag undantar matematiken, företrädesvis geometrien. Filosofien var då det hela, som inneslöt de öfriga vetenskapernas frön. De hafva på det hela taget fått en sjelfständig tillvaro först genom att bryta sig lös från henne. Annorlunda under den moderna tiden, då de särskilda naturvetenskaperna, hvartill jag räknar matematiken såsom vetenskapen om vissa allmännaste former hos naturföreteelserna, stadigt stå för sig sjelfva — med strängt begränsade områden, starkt utbildade vetenskapliga metoder och med lysande resultat. Derför är naturalismen i filosofien under nyare tider i stigande grad att betrakta såsom uttryck för naturvetenskapernas direkta inverkan på verldsåskådningsståndpunkten. Deraf följer, att, då jag nu ämnar söka gifva en framställning af naturalismen i vår tids filosofi, det måste vara min första omsorg att i den moderna naturvetenskapens problemställning, förfaringssätt och vunna resultater söka fäste för den egendomliga form, som utmärker denna vår tids filosofiska naturalism till skilnad från andra tiders. Jag måste derföre något ingå på denna moderna naturvetenskaps art och i de sidor och riktningar, som der kunna röja sig, söka ursprunget till den moderna filosofiska naturalismens egendomliga beskaffenhet och väsentliga former.

Det finnes ett område inom menniskans själslif, der hennes medvetande antar karakteren af subjektivt godtycke och upplösande vänder sig mot den yttre åskådningens fasta gestalter och hela den gifna verklighetens lagbundna verld. Detta område vidtager der, hvarest den troget afbildande föreställningsreproduktionen aflöses af fantasiens formförändrande verksamhet. Om föreställningsreproduktionen endast förflyttar de verkliga yttre föremålen, med deras sidor, egenskaper och förhållanden, från det s. k. verkliga yttre rummet och den s. k. verkliga yttre tiden, in uti föreställningsbilderna af rum och tid och tack vare minnet kan göra detta med bevarande af påtaglig likhet med det yttre, som reproduceras, så förstör fantasien åter denna likhet med det yttre. Den reproducerande eller kopierande föreställningsförmågan yttrar sig i bilder, som återgifva det yttres form, medan fantasien i sina bilder söker återgifva

— icke det yttre, utan medvetandets eget inre tillstånd. Det är det nya och egendomliga med fantasibilden, att han väl är sammansatt af verklighetselementer, af spillror af sönderbrutna varseblifningar och erinringar, men att dessa såsom sådana icke hafva något intresse för den fantiserande, utan endast för så vidt de låta honom deri finna något annat, som alls icke omedelbart ligger der. I denna mening kunna fantasibilderna sägas vara symboliska. Fantasiföreställningarna äro uttryck för subjektets tillstånd, behof, intressen och önskningar och sammansätta, objektive sedda, en efter en sådan subjektiv måttstock mer eller mindre våldsamt omdanad bild af verkligheten. Denna symboliserande och efter subjektiva grunder danande fantasiverksamhet har en utomordentlig omfattning i de flesta menniskors lif och har i slägtets historia spelat en oerhörd roll. Jag har icke att här ingå på betydelsen af fantasiens subjektiva omformning och omtydning af det gifna i och för menniskans utveckling till högre medvetenhetsgrader och kunskapsformer. Utan i detta sammanhang har jag endast att konstatera, att fantasiens bildverld utgör en stark och bestämd motsats mot erfarenhetens faktiska verld, sådan denna genom sensationen för åskådning och erinring är gifven. De stå till hvarandra i den motsats, som man brukar framhålla genom att sätta subjektiva hugskott gent emot den objektiva sanningen. Den objektiva sanningen hos ett yttre erfarenhetsföremål röjer sig i dess konstanta förhållande såväl till andra sådana föremål som till det uppfattande medvetandet.' Hvad särskildt angår naturföremålens konstans i förhållande till menniskans medvetande, så finna vi, att naturföremålet tvingar sig på den normala uppfattningen och deri liksom ingraverar sina konturer och afmålar sina egenskaper. Medvetandet synes med andra ord stå liksom passivt gent emot de yttre objekterna, och detsamma får lof att taga emot dem sådana de äro utan att godtyckligt kunna ändra något vid dem. En normal menniska måste uppfatta t. ex. ett träd på ett visst gifvet sätt — i likhet med andra normala menniskor — och kan icke efter egen önskan se t. ex. dess blad än gröna, än blå, än hvita, dess stam än täckt af bark, än af hud. På samma sätt med erinringen af ett träd, medan deremot fantasibilden träd visserligen måste

hemta sitt hufvudsakliga stoff från verkliga träd, men deremot i anseende till delarnes gestaltning, sammansättning och qvalificering lemnar godtycket mycket stort spelrum.

All naturvetenskap har sin psykologiska anledning i uppfattningen af motsatsen mellan fantasiens subjektiva bildverld och erfarenhetens yttre, objektiva verld. Till jemförelse vill jag här i förbigående nämna, att filosofien leder sitt ursprung från en helt annan psykologisk motsättning än den nu angifna, om också denna stundom kan spela in såsom driffjeder till filosoferande. Filosofen drifves icke såsom naturvetenskapsmannen i främsta rummet af behofvet att konstatera hvad som är yttre erfarenhet och verklighet och följaktligen att befria detta verkliga från osanna subjektiva tillsatser, utan han stannar inför sjelfva den yttre verklighetens osamstämmighet med förståndets fordringar, och hans uppgift blir att tänka en verklighet, yttre eller inre, som står i samklang med hans förstånd. Derför betyder objektivitet inom filosofien tänkandets egen allmängiltiga och nödvändiga karakter, och derför blir det verkliga för filosofen i första hand — jemte hvad det är för öfrigt — det tänkta eller begreppet sjelft, hvilket griper öfver såväl fantasiens godtyckliga skapelser, som den yttre erfarenhetens i konstant motsats mot medvetandet stående föremål. Naturvetenskapen och filosofien uppställa alltså olika fordringar på sanning, i det att de se densamma på olika sätt. Inom den förra vetenskapen är en uppfattning sann, hvilken väl motsvarar en yttre verklighet. Inom den senare är en uppfattning sann, om hon är ett klart uttryck af förståndet. Filosofen kan derför icke nöja sig med den omedelbart gifna verkligheten såsom den sanna och objektiva, om densamma visar sig vara motsägande för förståndet, utan skjuter då bakom denna företeelsens verld en väsendets verld. Naturforskaren deremot förutsätter den yttre verkligheten såsom sann och objektiv, antager, att menniskan kan hafva en häremot svarande uppfattning och syftar aldrig ut öfver densamma. Att bevisa något betyder derför inom naturvetenskapen att uppvisa något såsom led i den yttre verklighet, inom hvilken den rör sig och hvilken den vill rensa från alla af subjektet i densamma inlagda föreställningssätt. Frågar man nu vidare, hur det går

till att uppvisa något såsom yttre faktisk verklighet eller såsom egenskap, sida eller lag hos en sådan verklighet, så måste svaret blifva: det är antingen senterandets eller åskådliggörandets väg, hvilken leder derhän. Naturvetenskaperna sönderfalla i två stora hufvudgrupper, som tydligt kunna skiljas, om de också här och der omärkbart flyta öfver i hvarandra och taga hjelp och stöd af hvarandra. Dessa grupper äro de *empiriskt-deskriptiva* och de *matematiskt-demonstrativa*. Denna indelning grundar sig på motsatsen mellan den qvalitativa och den qvantitativa sidan i erfarenheten, i hvars ställe man ock kan sätta erfarenhetens innehåll och form. Den qvalitativa sidan eller innehållet i erfarenheten, det är sensationerna, den qvantitativa eller formela sidan, det är de allmänna former, i hvilka sensationerna sammanslutas till åskådningar. Af dessa former vill jag här upptaga tre, nämligen rummet, tiden och rörelsen. De empiriskt-deskriptiva naturvetenskaperna, såsom t. ex. mineralogien, botaniken, anatomien, äro jemförelsevis konkreta. De utsöndra hvar och en speciela partier af den gifna erfarenheten, hvilka partier de upptaga i deras åskådliga och faktiska form och hvilka de undersöka väsentligen från synpunkten af hvarderas egendomliga innehåll. Inom dessa vetenskaper spela sådana egenskaper som färg, lukt, smak, hårdhet, glatthet sin stora och betydelsefulla roll. När den empiriskt-deskriptiva typen är rent utbildad, såsom t. ex. inom den klassificerande botaniken, består hela den vetenskapliga fortgången i att utsäga sådana qvaliteter om de föremål, som tillhöra vetenskapens område, hvarmed då dessa föremåls klassifikation går hand i hand. Ofvanför de rent deskriptiva klassifikationsvetenskaperna ligger en klass, der qvaliteten hos forskningens objekt ännu starkt träder fram, men der dock abstraktionen gått längre. Dessa igenkännas derpå, att de icke uttaga grupper af naturföremål för sin undersökning, hvilka i sin åskådliga form ställas mot andra grupper — såsom t. ex. växter i motsats mot djur — utan undersöka totaliteten af naturföremål från speciela sidor. Dit höra t. ex. kemien och fysiken. Det finnes intet naturföremål, som är helt fjärmadt från kemistens eller fysikerns forskning. Deraf framgår dessa vetenskapers större omfattning i jemförelse med t. ex. den deskriptiva bo-

taniken eller zoologien. Men den experimentela fysiken och kemien tillhöra dock ännu den empiriska gruppen af naturvetenskaper, ty ingen af dem höjer sig till att uteslutande för sig fixera en sida hos naturen, som ingår i alla naturföremål och således är fullt generel. Kropparnes allmänna fysiska egenskaper, såsom t. ex. soliditet, kohæsion, repulsion, utgöra väl intet till omfattningen begränsadt ämne för uppmärksamhet och forskning och grunda väl intet specialiseradt forskningsområde inom naturen, alldenstund dessa egenskaper tillkomma alla naturföremål öfver hufvud. Man skulle kanske på grund häraf vilja påstå, att fysiken, som talar om dem, verkligen har höjt sig till att isolera fullt generela naturformer. Men så är det dock icke, ty den experimentela fysikens egentliga innehåll utgöres icke af några abstrakta satser om kropparnas allmänna fysiska egenskaper, vunna genom borttänkande af hvarje speciel grupp af sådana. Tvärtom är det de särskilda fenomen, som hänföras till särskilda kraftkällor, såsom värmet, ljuset, ljudet, magnetismen, elektriciteten, hvilka fysiken handlar om, dervidlag endast förutsättande kropparnes allmänna fysiska egenskaper såsom gifna och begagnande sig af dessa förutsättningar vid undersökningarnas utförande. Fysiken hvilar på ett allmänt matematiskt-mekaniskt underlag, bestående i expressioner för kroppslighetens allmänna form, men får icke sin egendomlighet genom sina från annat håll hemtade formelementer, utan genom den tillämpning, hvilken den gör utaf dessa på qvalitativt bestämda fenomen. Detta kan uttryckas så, att det i fysiken är fråga om krafter och kraftverkningar af specifikt slag. Väl har man funnit, hurusom krafterna i naturen öfvergå i hvarandra, så att en viss mängd af en kraft enligt en konstant lag omsättes i en viss mängd af en annan, och denna senare, under vissa gifna betingelser och i ett bestämdt mått, återgår till den förra, men denna sats om krafternas enhet och vexelbestämdhet är till sin användning inom fysiken afgjordt begränsad till vissa empiriskt iakttagna fakta, utanför hvilka satsen der icke eger någon giltighet, och har der ingalunda karakteren af en fullt generel princip, ur hvilken fysikens alla satser härledas genom demonstration. Inom fysiken fasthålles alltid i det hela motsatsen mellan qvalitativt skilda krafter, och

derför förutsättes alltid vid hvarje fysisk undersökning kännedom om en mångfald empiriska betingelser för hvarje fenomen, som undersökes, enär hvarje fenomen antingen är af akustisk, magnetisk, elektrisk natur o. s. v. Derför är fysiken en empirisk vetenskap med ett matematiskt-mekaniskt underlag. Så förhåller det sig äfven med den experimentela kemien, som aldrig kan abstrahera från ämnen, som till qvaliteten skilja sig från hvarandra och hvilka derför måste empiriskt konstateras. Den åsigt, som förklarar de kemiska elementernas qvalitativa olikhet för ett gäckande sken, som endast beror på hurudan gestalt de i ett element förenade materiela delarne hafva, på deras ömsesidiga läge och antal, måste nämligen reduceras till en hypotes, som väl kan hämta stöd af vissa kemiska företeelser, såsom t. ex. af den bekanta *isomerien*, d. v. s. det förhållandet att två af samma ämnen i samma proportion sammansatta kroppar förete olika egenskaper, och äfven af andra kemiska förhållanden, hvilka jag vill i korthet beröra i annat sammanhang, då jag ämnar närmare gå in på den atomistiska hypotesen. Men denna hypotes må dock i det hela snarare stämplas såsom uttryck för en viss allmän, om ock närmast med kemien sammanhängande, naturåskådning än såsom den vetenskapliga princip, ur hvilken kemien härleder sina speciela satser.

Från alla till arten skilda krafter och ämnen abstrahera matematiken och den rena teoretiska mekaniken, de mest förståndsmässiga naturvetenskaperna. Jag kallar dem naturvetenskaper dels derför att de handla om naturens allmännaste former, rummet, tiden och rörelsen, dels derför att de utgå från naturvetenskapernas allmänna förutsättning för sina satsers beskaffenhet och giltighet, nämligen att de, till sitt innehåll, låta åskåda sig och kunna bekräftas af erfarenheten, d. v. s. motsvaras af åskådade verkligheter. Till och med den rena matematiken upptar i sitt system ingen sats, som icke låter konstruera sig i den inre åskådningen, hvilken är den form af erfarenhet, som matematiken har att göra med, under det att de lägre naturvetenskaperna tillika och öfvervägande stå i omedelbart beroende af sensationen och den yttre varseblifningen. Här är tydligen alldeles omöjligt att ingå på den svåra och i våra dagar mycket omhandlade frågan om förståndets

och erfarenhetens förhållande till hvarandra inom matematiken — om vissheten der är empirisk i den mening, att den är vunnen genom sammanstämmande erfarenheter eller rationel i den mening, att förståndets egen natur går i borgen för dess satser och är enda vehikel för fortgång derinom. Jag kan här endast antyda min åsigt, som är den, att i båda dessa påståenden, ställda i skarp motsättning mot hvarandra, ligger en påtaglig öfverdrift. Det är nämligen felaktigt att strängt söndra erfarenheten från förståndet och säga om den förra, att den blott är en summa af med sinnena iakttagna, isolerade fakta, och om det senare, att det framträder i ett system af uppfattningar, absolute producerade af medvetandets egen inre förmåga. Emellan den rena senterade och passiva erfarenheten, som blott är en abstraktion, och det rena aktiva förståndet, som också är en abstraktion, ligger den verkliga erfarenheten, som visserligen såsom all sådan är sammansatt af yttre, empiriska momenter, men som dock är genomdragen af sammanbindande förståndselementer och derför på samma gång empirisk och förståndsmässig. Den mest förståndsenliga sidan hos denna erfarenhet är nu matematikens och mekanikens föremål, nämligen verklighetens abstraktaste former. Jag vill om dessa vetenskaper säga, att de grunda sina satser hvarken på jemförelsevis ren iakttagelse af yttre fakta, såsom t. ex. botaniken, zoologien, men äfven fysiken och kemien, ej heller på jemförelsevis ren förståndsanvändning, såsom t. ex. logiken, utan på förståndsmässig åskådning och detta icke blott så, att de sakna all mening och allt innehåll utan åskådningen, utan äfven så, att deras satsers sanning ytterst hvilar på åskådning. Matematiken utgår nämligen från vissa åskådningens grundfakta, som intet förstånd kan bevisa. Dessa grundfakta äro de enkla, icke vidare upplösbara elementer, som vetenskapen sedan kombinerar och om hvilka kombinationer den utsäger sina härledda satser. Dessa grundfakta måste matematiken nöja sig med att fastställa genom definitioner, egnade att i hvarje normalt medvetande framkalla likartade åskådningsbilder. Definitionerna på t. ex. punkten och den räta linien hvila uteslutande på bilder i den inre åskådningen, äro så att säga beskrifningar deraf och kunna alldeles icke produceras genom förståndsbevis.

Men när de i åskådningen liggande förutsättningarna äro gifna, då kan förståndet kombinera dem och draga slutsatser ur dem. I sista hand måste likväl dessa slutsatsers sanning betingas af de förutsatta åskådningsbildernas kunskapsvärde eller, egentligare uttryckt, af kunskapsvärdet hos de definitionsomdömen öfver sina elementära beståndsdelar, hvarifrån matematiken ständigt utgår och hvilka ständigt der komma till användning. Ännu afgjordare hvilar mekaniken på åskådningen såsom grundval. Mekaniken förutsätter nämligen icke blott fakta, hemtade ur erfarenheten, utan rent af lagar, som icke hafva någon annan grund. Exempelvis den lagen, att alla rörelsekrafter i naturen tendera att verka i den räta liniens riktning. Eller tröghetslagen, som bland annat säger, att en i rörelse försatt kropp så länge fortsätter att röra sig, tills hans rörelse upphäfves af en motverkande kropp. Eller den satsen, att summan af aktuel och potentiel rörelseenergi i naturen alltid är den samma, hvarmed står i nära sammanhang, att ingen materia kan uppkomma eller förgås. Alla dessa för mekaniken oundgängliga antaganden hafva empiriskt ursprung, bildande de betingelser, under hvilka ensamt en mekanisk beräkning är möjlig, men med hvilkas riktighet också dessa beräkningar stå eller falla. Alltnog: matematiken och mekaniken hvila på empiriska förutsättningar i den mening, att deras sanning beror på dessa förutsättningars sanning. Dessa empiriska förutsättningar sammangå i en hos alla medvetna varelser i erfarenheten konstant åskådning af rum, tid och rörelse, i hvilken åskådning deras elementer äro innehållna och deras begrepp kunna konstrueras. Dock må man akta sig för att uppfatta bundenheten vid en sådan åskådning såsom en vetenskaplig olägenhet. Tvärtom bringar åskådningen de abstrakta naturvetenskaperna fördelen af en utmärkt kontroll och bekräftelse. De abstrakta naturvetenskapernas resultater kunna på empirisk väg i dubbel måtto kontrolleras och bekräftas. Först ur den synpunkten, om de låta forma sig till klara bilder i den inre åskådningen. Vidare ur den synpunkten, om de kunna tilllämpas på den yttre erfarenheten. Man tänke i senare afseendet blott på astronomiska förutbestämmelser af sol- och månförmörkelser och på matematiskt-mekaniska konstruktioners

utförbarhet i det yttre — vid byggnads- och maskinarbeten o. d. Genom en sådan tillämpning tar den matematiskt- mekaniska sanningen så att säga kroppslig gestalt, och om den dermed också icke vinner något i ett ökadt inre kunskapsvärde, så låter det dock icke förneka sig, att den vinner det subjektiva företrädet af en ökad visshet.

Dessa nu i yttersta korthet karakteriserade grupper af naturvetenskaper, den empiriskt-deskriptiva gruppen, hvilken har en rent utbildad form i botaniken, zoologien, biologien, anatomien m. fl. å ena sidan, och å den andra den matematiskt-mekaniska gruppen, mellan hvilka öfvergången bildas af hvad jag skulle vilja kalla de dynamiska vetenskaperna, kemien och fysiken, utgöra nu olika utgångspunkter för en betraktelse, som sväller ut öfver gränserna för hvarje särskild naturvetenskap och för hvarje klass af sådana och vidgar sig till en allmän naturbetraktelse. Man kan nämligen försöka att se — och man har försökt det — icke blott ett särskildt område inom naturen, utan hela naturen med biologens, fysikerns eller mekanikerns öga. Och man behöfver icke stanna vid de biologiska, fysikaliska eller rent mekaniska principernas genomförande inom naturen, utan man kan utsträcka deras användning till all möjlig erfarenhet och inom deras åtkomst söka rycka äfven menniskan och hennes personlighetslif, hvartill också samhällslifvet hör. Man vidgar då sin naturåskådning till en verldsåskådning, sin naturvetenskap till filosofi. Och ingen tänker gerna i våra dagar lågt om sådana försök att förklara hela tillvaron ur förklaringsgrunder, hemtade från naturvetenskaperna, äfven om man är medveten om uppgiftens inre omöjlighet. Ty för det första finnes intet föremål för mensklig kunskap, som icke vänder en sida mot naturen, hvilken sida följaktligen är tillgänglig för empirisk forskning och förklaring. För det andra: den naturvetenskapliga formen af sanning är långt lättare tillgänglig och långt mera egnad att sprida klarhet öfver verlden för flertalet menniskor än den filosofiska, som är betydligt mera svåråtkomlig. Naturvetenskapen är utan tvifvel i vår tid, då densamma nått en så hög utveckling, det verksammaste medlet af vetenskaplig natur till att sprida allmän upplysning. Enhvar kan lära sig att skilja en nattens ljugande spökbild från en

bestämd sinnesuppfattning på en klar dag. Naturvetenskapens sanning — det är den yttre verklighetens sanning, åskådningens och iakttagelsens sanning. Gentemot denna klara sanning står en hel här af mörkrets barn, af inbillningar, fördomar, spökrädsla, hvilka alla sammanhållas af okunnighetens starka band. Det är sannerligen ingen ringa sak att få sin föreställningskrets rensad från fantasiens hugskott och sin verld upplyst af det ljus, som kommer från kunskapen om naturliga orsaker, hvilka ersatt och trädt i stället för dessa dämoniska dubbelgångare af det egna jaget, som inbillningen sköt bakom hvarje naturföreteelse, menniskorna till skräck, omdömet till förmörkelse och handlingskraften till förlamning. Mytologiernas, sagans och romantikens tidehvarf te sig enligt en psykologisk lag för ett tillbakaskådande öga i en lockande dager. Menniskorna söka alltid guldåldern i det förgångna, liksom den äldre gerna ser tillbaka på sin ungdom såsom en lyckligare period, i det att han tröttnat förlägga sina lifvet och verlden uppförgyllande illusioner i framtidens riktning och i stället kastar dem tillbaka på det förflutna, i hvilket läge de ej egga till fåfängligt, rastlöst sträfvande. Men det estetiska värdet hos fornåldern må icke locka oss att förgäta, hvilket grymt förtryck de personliknande spökbilders falska hierarki öfvat mot menskligheten, hvarmed fantasien befolkat naturen för att förklara åskan, jordbäfningen, öfversvämningen, farsoten, ja, snart sagdt hvarje naturföreteelse, men hvilka den också frammanat, utan märkbart behof af att finna upp orsaker till naturliga händelser, än för egennyttiga syften, än blott af en inneboende yr och godtycklig bilddrift. Om naturvetenskapen ses ur den synpunkten, att den är egnad upplösa osunda och fantastiska naturuppfattningar och i stället låter oss komma till kunskap om och inre frihet i förhållande till den verkliga, yttre verldens föremål, krafter och lagar, då framträder den — ur denna psykologiska synpunkt — i sitt vackraste ljus. Detta psykologiska värde väger i min tanke tyngre än det sammanlagda värdet af alla de praktiska fördelar, vår materiela kultur af densamma skördat. Det är också om det förra värdet ensamt jag här har anledning att tala, då det är fråga om hurudan den moderna naturvetenskapen ter sig såsom naturalism, som

är en form af filosofi, af verldsåskådningslära. Det är då verklighetssinnet, som söker finna sig till rätta i den gifna faktiska verlden sådan den är och försmår att omdikta henne efter menskliga önskningar och intressen, efter hopp och fruktan, jag prisar hos naturvetenskapen äfven då den föder af sig en naturalistisk verldsåskådning, hvilken jag på intet vis kan biträda, utan hvilken jag — i kraft af mitt sanningsbegär och mitt moraliska och religiösa medvetande — vill i mon af min ringa, men yttersta förmåga bekämpa. Det är oförnekligt, att naturalismen förkastar alla personliga och inre realiteter, som den icke kan omsätta i yttre, handgripliga och varseblifleliga värden. Detta är i enlighet med dess uppfattning af sanning och objektivitet. Men det är lika sannt, att den med sitt mått på sanning och objektivitet befriar vårt medvetande från en mängd skenvärden och derför inom dess område utför ett välgörande rensningsarbete. Denna psykologiska synpunkt må icke förgätas, när man vill bedöma naturvetenskapens och den naturvetenskapliga verldsåskådningens betydelse i det stora hela.

Jag har i det föregående visat, att den kunskapskälla, som vi kalla erfarenheten, förgrenar sig i rent faktisk sinnesiakttagelse och i förståndsmässig åskådning. På sinnesiakttagelser bygger den rena empirien, på den förståndsmässiga åskådningen de abstrakta och demonstrativa naturvetenskaperna. Om man vill skaffa sig en sammanhängande och universel naturuppfattning med utgångspunkten tagen från naturvetenskaperna, så kan man hemta sina förklaringsgrunder och dermed hela sin syn på naturen antingen från den rena empirien eller från den matematiska mekaniken, förstärkt af kemien och fysiken. I vetenskapens historia framträder den mekaniska naturbetraktelsen såsom en vetenskapligt hel, för forskningen fruktbar och positiv ståndpunkt, långt före den rent empiriska, som först i vårt århundrade mäktat sammanfatta naturföreteelserna under en gemensam synpunkt, medan den förut knappast hade att uppvisa annat än skeptiska och negativa resultat. En ändring till det bättre inträdde härutinnan först genom biologiens uppblomstring under vårt århundrade — förnämligast genom *Darwins* epokgörande undersökningar om arternas uppkomst, hvarigenom alla olika former i den organiska naturen kommo

att ställas under utvecklingens gemensamma vy, hvilken *Spencer* utsträckt så vidt, att den kommit att omfatta alla föremål i hela den gifna erfarenheten, således äfven de oorganiska och »öfverorganiska». Den moderna empirien i sin mest egendomliga form, det är utvecklingsläran. Jag anser mig emellertid böra spara redogörelsen för densamma, tills jag skildrat hennes äldre syster, af hvilken hon lånat så många drag, och som hon alltjemt stödjer sig på. Jag öfvergår alltså nu till en kort framställning af den mekaniska naturåsigten, sådan denna genomgår den moderna naturforskningens mest skilda områden, sammanhållande alla forskningsgrenar med sin fasta benstomme, och sådan den öppet träder i dagen inom de filosofiska skolor, som stå under naturvetenskapens fälttecken.

En icke ringa svårighet möter mellertid min framställning i form af mitt ämnes skiftande natur. Men hur mångfaldiga riktningarna än må vara inom den mekaniska verldsåsigten, så är det dock ingalunda omöjligt att fixera konstanta grundtankar hos vår tids naturvetenskap. Vilkoret för att lyckas häri är företrädesvis blott att vara rättvis och försigtig, så att man undviker att framställa ensidigheter och öfverdrifter hos enskilde män såsom karakteristiska för ett helt tidehvarf och undflyr konstruktioner under form af objektiva slutsatser och förklaringar.

Mot slutet af medeltiden och i början af den moderna tiden började vetenskapen lösgöra sig från undersökningen af alltings yttersta grunder, från sina metafysiska driffjedrar och mottaga impulser från samhällets praktiska ändamål, från handeln, industrien, medicinen. Uppfinningsandan hos det arbetsamma tredje ståndet, som förenade handtverksmässig utbildning med djupsinne och eftertanke, skapade åt den experimentela, mätande och vägande vetenskapen hjelpmedel af högsta vigt. Så frigjorde sig den säkra positiva naturkunskapen på ett allt bestämdare sätt från den andliga bildningens organism, hvilken hette filosofi och hvilken, såsom verldsåskådningsståndpunkt öfver hufvud, hade hemtat sin näring från alla menniskans psykiska krafter utan undantag, känslan och fantasien ej mindre än förståndet. Naturvetenskapen differentierar sig från den psykiska organismens totala sammanhang och bortstöter allt flera af de förutsättningar, som äro förenade med detta sam-

manhang. Dess principer förenklas och dess uppgift inskränkes till att undersöka den yttre åskådningens objekter. Dock arbetade ännu det 16:de århundradets naturvetenskap med fantasier om psykiska faktorer såsom ingripande i naturförloppet. *Galilei* och *Cartesius* hade ännu att kämpa med de från medeltiden qvarlefvande fantastiska naturorsakerna, mot s. k. qvalitates occultæ, som dock långt före dem hade begynt få vika för naturliga och kända orsaker. Redan studiet af kemien, sådant det representeras af *Paracelsus*, begagnar sig af den kemiska analysens deskriptiva metod för att på denna väg söka framtränga till de verkliga faktorer, af hvilka materien består. Han skiljer mellan tre slags grundkroppar eller elementer: det som brinner, Sulphur, det som uppgår i rök och sublimeras, Mercurius, och hvad som qvarblifver såsom oförbrännelig aska, Sal. Detta var ett försök att komma till resultat på experimentel väg. Denna tanke att använda förbränningsprocessen för att skilja materiens beståndsdelar åt var åtminstone att på experimentel väg närma sig de kemiska elementerna, hvilka man förut, utgående från den grofva varseblifningen, naivt benämt jord, luft, eld och vatten, utan att söka sönderdela dessa mångfaldigt sammansatta kroppar i deras komponenter, om man också skjutit bakom fyrtalet hypotetiska förklaringar af mer eller mindre vågad natur och med mer eller mindre fäste i metafysiska spekulationer (den gamla fysikens förtätning och förtunning af ett och samma grundämne, Platos geometriska konstruktion, Aristoteles' antagna ursprungliga motsats mellan det tunga och det lätta o. s. v.). Just förbränningsprocessen, från hvilken Paracelsus utgick, skulle sedan förhjelpa *Lavoisier* till hans qvantitativa forskningsmetod. Mellertid lade naturligtvis Paracelsus ännu ingalunda säkra grundvalar åt kemien (han qvarstod *i det hela* ännu på den Aristoteliska elementlärans ståndpunkt). Innan det lyckades för kemien att få hvila på sådana, blef mekaniken genom *Galilei* en exakt vetenskap. Med afseende på detta Galilei's verk har *Lagrange* framhållit, att upptäckten af Jupiters drabanter, af Venusphaserna och solfläckarna blott erfordrat teleskopet och fliten, under det att endast en utomordentlig ande förmått afslöja de naturliga lagarne för före-

teelser, hvilka man ständigt haft framför sina ögon, men dittills icke kunnat förklara. De enkla, men bestämda föreställningar, som Galilei tog till utgångspunkt, förutsatte rörelseprocessens sönderläggande i abstrakta komponenter och möjliggjorde genom sjelfva enkelheten i sina inbördes förhållanden, att rörelserna underordnades under matematiken. Den Galilei'ska lagen om kropparnes tröghet sönderbröt hela den äldre naturåskådningen, som hade antagit, att en rörelse blott på det vilkor kan vidmakthållas, att rörelseorsaken fortfarande verkar, hvadan man alltid måste söka en likformigt verkande orsak till den likformigt fortgående rörelsen. Denna äldre teori, hvilken tycktes hemta stöd deraf, att kroppar, som genom stöt satts i rörelse, sjelfmant syntes återgå till hvila, öppnade dörren för antagandet af psykiska väsen såsom orsaker till vissa konstant fortgående rörelser inom naturen, såsom t. ex. himlakropparnes. Nu visade Galilei's princip, hvilken orsaken till rörelsens fortgång var, nämligen nödvändigheten för en kropp att framhärda i sitt rörelsetillstånd. Enligt denna nödvändighet genomlöper en kropp hvarje följande del af sin bana, blott emedan han passerat den föregående. Å andra sidan innebar Galilei's tröghetslag, och detta väl närmast, att en kropp är i hvila, tills den af en annan kropp sättes i rörelse. Hvarje rörelse af en kropp förutsätter således alltid en annan kropps rörelse. Det finnes inga andliga krafter, som omedelbart, d. v. s. utan kroppslig förmedling, kunna röra kroppar eller bringa dem till hvila — hvarken efter plan och ändamål eller af nyck. Naturvetenskapernas vetenskapliga giltighet förutsätter just detta: att kropp alltid endast af kropp sättes i rörelse.

Mekanikens första användning på ett inveckladt system af fakta riktade sig på massornas väldiga rörelser i verldsrymden. Så uppstod den coelesta mekaniken, som möjliggjordes genom matematikens framsteg i analytisk geometri och differentialkalkyl. Genom teorien om gravitationen underordnades de i rymden kretsande stjernornas rörelser det mekaniska betraktelsesättet. Dermed förlorade såväl den fantasirika antika naturuppfattningens stjernandar, som Aristoles' gudomlighet, som rörde verlden vid periferien, sin aktuela betydelse för den exakta vetenskapen.

Den betydelsefulla förändring i vyn öfver den himmelska verlden, som försiggått under moderna tider, knyter sig företrädesvis till namnen på den coelesta mekanikens stormän, *Copernicus, Kepler* och *Newton*. Copernicus stälde solen i verldens midt — kanske med impuls från Pythagoréernas och andre grekiske tänkares föredöme. De tre Keplerska lagarna angåfvo figuren och talförhållandena för de kring solen kretsande planeternas rörelser, d. v. s. för deras banor och omloppshastighet. Newton sökte förklaringen till dessa så till sin form bestämda rörelser. Och han sökte förklaringen i två faktorer; den första faktorn är en stöt, som planeterna fått i riktning af en tangent till deras n. v. banor, den andra faktorn är gravitationen. På detta sätt kan krökningen af planetbanorna förklaras.

Genom Copernicus', Keplers och Newtons teorier kan totaliteten af de coelesta fenomenen liknas vid en enda mekanism eller vid verket på ett oerhördt ur, under det att man förut låtit andliga väsen verka himlakropparnes mekaniskt sammanhangslösa rörelser. Och medlet att nå detta resultat var endast att bringa å bane en söndrande analys och en trogen beskrifning af de söndrade faktorerna och sedan att bringa dessa faktorer i förbindelse med matematiken. Men ännu Kepler och Newton höllo i vissa punkter fast vid öfvernaturliga förklaringsgrunder. Så ansåg sig Newton t. ex. i behof af en sådan för att förklara den stöt, hvarigenom en planet med en viss hastighet instyrts på sin n. v. omloppsbana. Vidare påstår han, att denna fullkomliga sammanfogning af solar, planeter och kometer blott har kunnat framgå ur ett vist och mäktigt väsendes rådslut och makt. Newton menar, att planeterna och kometerna numera visserligen gå i sina banor efter tyngdlagen, men att man måste antaga gudomligheten såsom orsak till dessa banors regelbundna läge och till planeternas första instyrande på dem. Sedan har emellertid *Kants* och *Laplace's* mekaniska kosmogoni brukat vändas mot denna Newtons inblandning af supranaturalistiska faktorer i naturförklaringen. De enkla förutsättningarna för denna kosmogoniska åsikt, enligt hvilken verldsbyggnaden och planetrörelsen uppstått på mekanisk väg, äro materiens båda grundkrafter, attraktion och repulsion, och hennes kaotiska urtillstånd såsom en verldsdimma med elementer

af olika täthet, hvarur den ordnade kosmos steg för steg lagbundet utvecklat sig.

Men den mekaniska naturförklaringen inom den moderna vetenskapen har icke slagit sig till ro inom astronomien: hon har äfven gjort sitt intåg i kemien och fysiken. I den moderna kemien har hon uppträdt under form af den sedan *Daltons* dagar allt skarpare utbildade kemiska atomistiken. Det är fyra allmänna fakta i experimentalkemien, för hvilka denna teori förmår lemna ytterst plausibla förklaringar, och hvilka alltså tjena henne till stöd. Dessa äro de kemiska eqvivalenterna, de multipla proportionernas erfarenhetslag, den s. k. isomerien och allotropien. Det hypotetiska underlaget för denna teori är, att hvarje varsebliflelig kropp utgöres af ett aggregat af små osynliga, icke vidare delbara kroppar, atomer, och att fenomenet af qvalitativ förändring hos fysiska ting uteslutande betingas af de der små, i sig konstanta och oföränderliga atomernas platsvexling, rörelser, föreningar och skilsmessor. Nu är det en allsidigt bestyrkt erfarenhetslag inom kemien, att ämnena städse förbinda sig med hvarandra efter konstanta vigtförhållanden, såsom t. ex. i vattnet ständigt 8 vigtdelar syre äro förenade med en vigtdel väte, i svafvelvätegas 16 vigtdelar svafvel med en vigtdel väte. Dessa s. k. eqvivalenter förklaras lättast medelst det antagandet, att den kemiska föreningen mellan två elementer icke är något annat än en genom affinitet verkad sammangruppering och hoplagring af deras atomer, hvilka atomer till hvarandra stå i samma vigtförhållanden, enligt hvilka elementerna, såsom erfarenheten visar, förena sig, så att t. ex. en syreatom är 8 gånger och en svafvelatom 16 gånger så tung som en väteatom.

Om man nu ej tar någon anstöt af den mystiska s. k. affinitetskraften, som drifver atomerna tillsammans, så har den atomistiska hypotesen den stora fördelen att verkligen förklara hvad den skulle förklara och att der ej tillgripes en förklaringsgrund, som ej kan omsättas i en för åskådningen klar och fattlig bild.

Den atomistiska hypotesen hemtar också stöd af den Daltonska lagen om de multipla proportionerna. Dalton fann på experimentel väg, att om två elementer förena sig i en gradserie enligt flera olika vigtförhållanden till flera qvalitativt

skilda ämnen, dessa föreningar försiggå i enlighet med eqvivalenternas multipler. Så förhålla sig de relativa vigtqvanta hos svafvel och syre i svaflets tre syrsättningsgrader successive såsom 16:8, 16:16 och 16:24, d. v. s. de i syrsättningsgraderna innehållna syremängderna stå i proportionen 1:2:3. Äfven denna omständighet låter väl förklara sig ur den atomistiska hypotesen, i det att man antager, att i andra fallet städse en svafvelatom förenar sig med dubbelt så många syreatomer som i första fallet och att i tredje fallet en svafvelatom förenar sig med tre gånger så många syreatomer som i första. Och så generelt.

Hit hör också *isomeriens* fenomen, d. v. s. den omständigheten, att det finnes ämnen af alldeles samma kemiska sammansättning, som det oaktadt äro qvalitativt olika, såsom t. ex. socker, stärkelse och träfiberämne, som äro fullt heterogena till sina empiriska egenskaper, men som dock på samma sätt innehålla samma vigtdelar af elementerna kol, väte och syre. Detta förklaras helt enkelt deraf, att i sådana fall anordningen och grupperingen af atomerna är varierande. Och samma förklaringsgrund kan användas för *allotropiens* ännu egendomligare företeelse, bestående deri, att ett och samma element uppträder än i en form och qvalitet, än i en annan, t. ex. samma kolstoff än såsom ljusdiamantkristall, än såsom grå grafit m. m.

Den atomistiska hypotesen öppnar den möjlighet, vid hvilken all på frukter rik naturforskning är bunden, nämligen att kunna lägga åskådliga fakta och förhållanden till grund för det som undandrager sig all åskådning. De klara föreställningarna om antal, vigt, rörelse, hastighet, afstånd, som bildas genom iakttagelse af de stora, synliga kropparne och som bekräftas vid studiet af massorna i verldsrymden, begagnas äfven då, när sinnena måste ersättas af föreställningen. Det är atomistikens innebörd att på de inre osynliga delarne af en kropp öfverföra de figur-, vigt- och rörelseförhållanden, som vi med våra sinnen iakttaga hos densamma, betraktad såsom yttre erfarenhetsföremål. Denna öfverföring sker visserligen medelst föreställningen och det dertill den formförändrande föreställning, som vi kalla inbillningskraft eller fantasi. Vi reproducera ej endast den yttre verklighetens erfarenhetsrörelse, då vi tala om den i kroppens inre försiggående

molekylära processen, utan vi begagna oss äfven af en i högsta grad förminskande fantasi. Men längre än till en sådan, ända ned till åskådlighetens tröskel drifven förminskning tages heller icke fantasiverksamheten i anspråk. I atomistiken uppträda alltså allenast klara och åskådliga faktorer, lånade från den med sinnena gripbara verkligheten. Det är detta, som skänker densamma en fruktbärande användning och dermed också hemortsrätt inom vetenskapen.

Innan jag lemnar atomistiken, såsom den påtagliga tillämpningen af mekanikens principer på kemiens föremål, vill jag blott tillägga, att densamma också bestyrkes af den på experimentel väg vunna satsen om materiens oförstörbarhet, som framför allt kemistens våg hjelpt att bringa i dagen. Vår kemiska erfarenhet visar oss, att, i vexlingen af de kemiska föreningarna och upplösningarna, ingen materia uppkommer och ingen förgås. Detta är en grundlag inom den moderna naturforskningen, som har sitt komplement i dess andra grundlag, den om kraftens bibehållelse vid samma qvantum eller, om man vill vidga begreppet kraft till begreppet energi, deri innefattande äfven lägets energi, den potentiela energien eller spännkraften, i lagen om energiens bibehållelse vid samma verkningsförmåga. Dessa två lagar[1] innehålla det lika och gemensamma i alla speciela naturlagar, som utan denna gemensamma innebörd skulle slå öfver i ren oberäknelighet och tillfällighet. Upplösningen af lagarne om materiens och kraftens bibehållelse vid samma mått skulle upplösa allt kausalt sammanhang i naturen, hvilket sammanhang tydligen beror derpå, att ett senare naturtillstånd på ett konstant sätt följer på ett föregående, så att ett efterföljande derur kan beräknas och förutsägas. Men ett sådant förutsägande vore tydligen alldeles meningslöst, om nya krafter och ämnen kunde uppträda eller också försvinna i degeln, på vågen, i maskinen, utan att detta uppträdande eller försvinnande kunde utletas såsom grundadt i föregående naturtillstånd och naturförlopp. Nu menar jag att, för materiens vidkommande, atombegreppet väl motsvarar lagen om dess oföränderliga qvantum,

[1] Utan tvifvel kan man med all rätt ock — med t. ex. *Spencer* — låta lagen om materiens konstans uppgå i lagen om kraftens, ty denna senare är dock princip för den förra, och endast tala om *en* grundlag inom naturen.

ity att detsamma just är begreppet om något fast och konstant hos tinget, som fortvarar under all egenskapsvexling, d. v. s. i och under alla de relationer, hvari det undan för undan träder till andra ting.

Inom fysiken har tillämpningen af mekaniska synpunkter förberedts genom upplösning af den gamla aristoteliska uppfattningen af kraften såsom en idéel faktor, hvilken verkade efter i henne inneboende ändamål. *Energi* var för Aristoteles omedelbart *entelcki*, emedan han fattade energien i det närmaste sammanhang med konkreta naturfenomen, framför allt med de organiska varelserna. Så uppstod uppfattningen af kraften såsom en qvalitativt differentierad, mystiskt färgad lifskraft, hvilken lifskraft på intet sätt skarpt hölls i sär från de krafter, som verka inom den oorganiska naturen. Den mekaniska fysiken uppstod derigenom, att kraftens qvantitet skildes från de konkreta naturföreteelserna. Hvarje maskin visar en mätbar drifkraft, hvars qvantum är skildt från den form, i hvilken kraften uppträder. Maskiner, drifna af elektricitet, ånga, vattenkraft presentera den rörande faktorn i olika form, men äro jemförliga med afseende på mängden af arbete, som de kunna utföra.' Alla krafter hafva en gemensam sida i sin mängd eller sitt mått, hur olika de för öfrigt må vara. Men de hafva icke blott en gemensam sida, med afseende på hvilken de kunna jemföras med hvarandra, i det att de kunna sägas prestera mera eller mindre arbete, utan de kunna äfven realt öfvergå i hvarandra enligt en bestämd lag, som lyder så: ingen energi i naturen uppkommer och ingen förgås, utan dess summa är alltid densamma. Vid kemisk förening kan värme uppstå. Men alldeles lika mycket värme, som uppstår vid föreningen, försvinner der, när föreningen upplöses. Har nu detta värme absolut uppkommit och absolut försvunnit? Nej, det uppstod såsom eqvivalent för den elastiska kraft, som höll de kroppsliga delarne isär före föreningen, och det återfår sin eqvivalent i den spännkraft, hvarmed delarne, efter föreningens upplösning, hållas söndrade från hvarandra. Den kraft, hvarmed en sten faller till marken, beror på höjden, hvarifrån den fallit. Men dess höjd åter beror på den kraft, hvarmed den slungats upp. När stenen i sitt fall hejdas af jorden, synes

kraft gå förlorad, men så är icke fallet: den omsättes endast i värme. Omvändt kan värme framkalla mekanisk rörelse, såsom vi se i en ångmaskin, som drifver ett lokomotiv. Och upprepade, städse bekräftade försök hafva visat, att det qvantum energi, som försvinner under en form får sin bestämda eqvivalent under en annan form, så att samma qvantum af samma art energi kan återställas.

Vid ordet *energi*, som i detta sammanhang brukar användas i stället för det mångtydiga ordet *kraft*, må man emellertid icke blott tänka på den lefvande, aktuela energien, som åstadkommer ett bestämdt resultat i utfördt arbete, utan äfven på hvad *Wundt* kallar lägets energi, den potentiela energien. Om jag spänner en bågsträng, så har icke min ansträngning gått förlorad, utan har sin eqvivalent i läget af bågsträngens delar, som representerar ett sparadt arbete, som kan frigöras och användas. Den spända strängen representerar en större energi än den slappa. Det är alltså summan af aktuel och potentiel energi i erfarenheten såsom ett helt betraktad, som ständigt förblir densamma.

För att nu denna lag skall hafva någon mening, så måste man kunna bedöma det utförda arbetets storlek. Man måste kunna bestämma, att, vid kraftförvandlingen, den ena kraften verkligen är den andras eqvivalent. Detta går nu så till, att man i rörelsen eger en enhet eller ett mått för alla krafter, hvilket medför, att hvarje kraftanvändning kan omsättas i en viss rörelsesumma. Inom naturen uppenbarar sig ett genomgående kausalt sammanhang derigenom, att den ena naturkraften efter den andra upplöses i rörelse, som är det medium, hvari hvarje krafts qvantitiva sida, dess storlek eller mått framträder och låter beräkna sig, och derigenom att rörelsen underordnas under den omfattande lagen, att hvarje verkan är effekt af en föregående lika stor orsak och hvarje verkan orsak till en annan lika stor effekt. Denna så formulerade lag innehåller det abstrakta uttrycket för lagen om energiens bibehållelse eller konstans. Tillsammans med lagen om materiens konstans utsöndra de det konstanta i förändringarne i naturen och erbjuda derigenom en fast utgångspunkt icke blott för speciela grenar af naturforskningen, utan äfven för bildandet af en

åskådning, som går utanför hvarje enskildt naturområdes gränser och sträcker sig till ett försök att omfatta all gifven erfarenhet.

När jag nu mellertid i sammanhang med den moderna naturforskningen talar om en verldsåskådning, finner jag det vara min oeftergifliga skyldighet att i rättvisans namn tillägga, att det ingalunda är något betecknande drag för den exakta naturforskningen i våra dagar att vilja vara en sådan åskådning. Väl ha på hennes initiativ och med hennes hjelpmedel verldsåskådningsläror uppbyggts och väl hvilar den vidt utbredda, populärt obestämda och vaga s. k. naturvetenskapliga verldsåskådningen på henne. Men sjelf vill icke naturvetenskapen såsom sådan något mer än hålla sitt eget forskningsområde rent från främmande inblandning och sin egen metod blank och skarp som en nyslipad dolk. Det är för densamma ett lifsvilkor att från detta sitt forskningsområde förvisa alla inverkande faktorer, som af fantasien bildats efter analogien med andekroppsliga varelser, som antagas gestalta naturförloppet efter sitt eget fria skön. Men naturvetenskapen stannar icke vid att afvisa hvarje försök till animistisk naturförklaring. Utan den kan heller icke godkänna några från menniskans förnuftiga medvetande lånade idéer såsom egande hemul inom naturförklaringen. Godhet, kärlek, rättvisa, straff, synd, nåd o. d. begrepp få alldeles icke spela in i naturforskningen. Detta är ett gammalt väl kändt förhållande, vid hvilket naturvetenskapen i våra dagar mellertid icke stannar. Den tar ett ytterligare steg i den antydda riktningen, i det att densamma äfven söker aflägsna alla andliga begrepp, som först kommit till bruk inom filosofien och de öfriga psykiska vetenskaperna, och detta oaktadt de nämnda begreppen endast hafva en fullt profan betydelse. Ingen äkta naturforskare af den moderna skolan vill medge begreppen *idé, ändamål, substans* någon användning inom naturvetenskapen. Ja, man går så långt åt detta håll, att t. o. m. begreppen *materia, atom, kraft* der endast få användas i en strängt begränsad och modifierad betydelse. Hufvudregeln härvidlag är, att endast de föreställningar, som kunna fattas på åskådningens väg, hafva reel betydelse inom naturvetenskapen. Derför hafva t. ex. föreställningarna *antal, rörelse,*

figur, vigt derinom en fullt god klang, medan åter begreppen atom och kraft endast få betraktas såsom pädagogiska och kunskapsteoretiska hjelpmedel att på kropparnes icke åskådliga inre öfverflytta de egenskaper och förhållanden, som med sinnena iakttagas hos de yttre tingen. Man missförstår groft våra dagars mekaniska naturförklaring, om man föreställer sig, att hon vill tillskrifva sina atomer och krafter självständig verklighet. Hon har i detta fall alldeles emanciperat sig från de gamla atomisterna, från de franske encyklopedisterna och från den tyska materialismen under 50- och 60-talen, sådan denna företräddes af *Moleschott* och *Büchner*. Dessa utgåfvo den kraftbestämda materien för det enda verkliga och sökte derur förklara det organiska lifvet och menniskans förnuft, som icke fingo lof att öfverskjuta sin förklaringsgrunds mått, om de icke skulle förklaras för tomma hjernspöken. De samvetsgranne, positive forskarne i våra dagar förmena sig alldeles icke kunna med sin atomistiska teori afslöja naturens inre väsen, utan acceptera endast atomen såsom en formel eller en symbol, hvarmed de komma till praktiska resultat, d. v. s. till konstruktioner, som stämma öfverens med erfarenheten och till förutsägelser om framtida naturförlopp, som verkligen slå in. Den moderna naturvetenskapen har alltigenom en praktisk och opportunistisk prägel, men alldeles ingen metafysisk. På samma sätt är man böjd för att alldeles lemna ur sigte all fråga om kraftens realitet och söker i allmänhet att begagna detta begrepp så litet som möjligt, ersättande detsamma med formler af rent foronomisk natur. Träffande yttrar sig *Fechner* i sin skrift om den fysikaliska och filosofiska atomläran på följande sätt om kraften: »kraft är i fysiken ingenting annat än ett hjelputtryck för framställning af lagarne om jemnvigt och rörelse, och hvarje klar uppfattning af den fysiska kraften för tillbaka derpå. Vi tala om lagarne för kraften. Dock om vi närmare se på saken, är det endast fråga om lagar för jemnvigt och rörelse, hvilka gälla då en kropp står gent emot en annan. Att solen och jorden utöfva attraktionskraft på hvarandra betyder ingenting annat än: solen och jorden bestämma sin rörelse enligt en viss lag efter hvarandra. Af kraften känner fysiken endast lagen och kan endast genom lagen karak-

terisera densamma. Allt hvad fysikern härleder ur kraften är blott en härledning ur lagar medelst hjelpordet kraft, hvaremot han icke omvändt kan återföra lagens begrepp på kraftens». Så långt Fechner. Om vi nu i stället för lagen sätta en viss matematisk formel för rörelseriktning och hastighet, såsom vi utan tvifvel i de flesta fall hafva rättighet till, då inse vi genast, att det åtminstone aldrig kan bli fråga om att tillerkänna kraften betydelsen af någon sjelfständig realitet inom naturvetenskapen.

Utanför de konstaterade sinnesiakttagelserna eller fakta finnes i naturvetenskapen egentligen blott ett enda element, som har en fullt erkänd ställning der, och det är just *lagen* eller det — merendels matematiska — uttrycket för relationen mellan fakta eller inom en viss grupp af fakta. Hvarför använder då naturvetenskapsmannen i alla fall sådana begrepp som atom och kraft, då de smaka honom illa i munnen såsom egande en filosofisk bismak? Svaret härpå måste blifva: derföre att han icke kan undvara dem. All vetenskap måste nämligen foga sig efter den menskliga kunskapens och det menskliga kunskapsmeddelandets form. Men denna form är omdömet. Det finnes ingen mensklig kunskap, som icke måste kläda sig i omdömets form. Der måste alltid finnas något som bestämmes och något som bestämmer, d. v. s. subjekt och predikat. Det visar sig vidare ganska snart, att förhållandet mellan subjekt och predikat i det vetenskapliga omdömet icke kan vara af samma utomordentligt lösa struktur som i dessa empiriska varseblifningsomdömen: nu springer en hund förbi på gatan, denna mat smakar mig förträffligt. Det måste m. a. o. i hvarje vetenskapligt omdöme alltid finnas något logiskt kitt mellan subjekt och predikat, som höjer varaktigheten i sammanhanget mellan dem öfver stundens sensation. Denna sammanbindningskraft ligger nu, enligt sakens natur, i subjektet eller substantivet. Det ligger i den predikativa beståndsdelen i omdömet eller adjektivet att bli lagdt till, hänfördt till subjektet. Hvarför nu just den bestämningen hänföres till subjektet och icke den motsatta måste — i det sanna omdömet — bero på subjektets natur och väsen. Denna prioritet hos subjektet i omdömet väcker den oundvikliga föreställningen om substans,

d. v. s. af något, som uppbär och ligger till grund för alla vetenskapens predikat. Men substansen är substans icke blott ur den synpunkten, att hon så att säga ligger under predikaten såsom den grund, på hvilken de hvila. Hon är det också derför, att under omdömesverksamheten i henne ligger en afgörelse, öfver hvilka predikat, som kunna förenas och hvilka som icke kunna förenas med henne. Denna decision öfver omdömesverksamhetens riktning, som måste tänkas ligga i hvarje subjekt, om det skall vara subjekt, kan kallas kausalitet eller sägas utgöra en form deraf. Dessa begrepp, *substantialitet* och *kausalitet*, äro nu former af kunskapsteoretisk och logisk natur, som uppstå på samma gång som omdömet, d. v. s. på samma gång som hvarje mensklig tankeverksamhet, allt menskligt kunskapsarbete, och som blifva allt mera bestämdt utpräglade, i samma mon som omdömet är klart och vetenskapligt. Efter dessa former måste allt kunskapsinnehåll gifvetvis rätta sig, enär det är omöjligt att hafva kunskap utan att fälla omdömen och omöjligt att fälla omdömen af en något så när klar och bestämd typ utan att tänka en substans, som eger en kauserande kraft. Man får icke glömma, att allmänt kunskapsteoretiska förutsättningar finnas, hvilka äro produkter af subjektets organisation, och hvilka ligga till grund för alla vetenskapers möjlighet. Den som vill hålla sig au niveau med sin samtids vetenskaplighet måste veta att skilja vetenskapens kunskapsteoretiskt-logiska formelementer från dess reala och objektiva beståndsdelar. Äfven naturvetenskapen har i våra dagar underkastats genomgripande kunskapsteoretiska undersökningar, hvarur framgått såsom resultat åtskillnad mellan vårt sätt att döma om naturföreteelserna och det hos dem senterade innehållet. Jag vill väl icke påstå, att man ännu på alla eller ens alla vigtigare punkter lyckats genomföra denna distinktion, men så mycket är säkert, som att tendensen dertill är gifven och att den utförts i icke ringa mon. I öfverensstämmelse härmed fattar man nu begreppen atom och kraft såsom kunskapsteoretiska vilkor för vårt dömande om naturföreteelserna, men man aktar sig för att med t. ex. den tyska materialismen vid århundradets midt påstå att den s. k. yttre verlden verkligen i och för sig tagen består af atomer med vidhängande

krafter. I atomen går det gamla filosofiska begreppet substans igen, i kraften det yngre begreppet kausalitet. Atomen eller, om vi heldre vilja säga, materien är den hypostaserade tankeform, hvilken lägges till grund för naturvetenskapens predikater, eller om hvilken naturvetenskapen utsäger sina predikater. Kraften är den hypostaserade tankeform, i hvilken materiens sammanhang med sina egenskaper tänkes, hvilket sammanhang, om det uttages för sig och ställes oberoende af den substantiela och substantiviska materien, heter lag.

Den moderne naturforskaren känner sig stå inför en mångfald sensations- och varseblifningsdata. Sin vetenskapliga uppgift fattar han såsom liggande deri, att han skall förutbestämma och förutsäga, hvilka erfarenhetsdata som under gifna betingelser skola inträda, men som ännu icke inträdt. Hans uppgift är att förutsäga hvad som kommer att erfaras. Ledtråden härvidlag är för honom gifven i de faktiska erfarenheter, hvilka han så att säga redan har på hand. Men det går ingalunda att omedelbart från de yttre, grofva, påtagliga och obearbetade erfarenheterna sluta sig till efter dem uppträdande fenomen. De måste först förallmänligas genom en jemförande abstraktion, sublimeras och förinnerligas. De måste m. a. o. först underkastas en förståndsbearbetning, som har den dubbla verkan att ikläda dem förståndets omdömeskategorier och att på kropparnes icke erfarbara inre öfverföra de varseblifleliga yttre, s. k. verkliga kropparnes klart fattliga egenskaper såsom antal, vigt, rörelse m. m. På detta sätt uppstår en hypotetisk atomverld med inneboende krafter af attraktion och repulsion. Om man nu från de yttre grofva erfarenheterna sluter sig till hypotesen om ett sådant med sinnena icke fattbart inre hos kropparne, så kan man, enligt hvad erfarenheten visar, sedan med tillhjelp af denna hypotes komma fram till de förutbestämmelser af kommande naturförlopp man önskar. Denna mekaniska hypotes, der kraften och materien spela en hufvudroll, hjelper fram till upptäckten af ett kausalt sammanhang i naturen. Och det är just dit naturvetenskapen vill komma. Det är just dess ideala mål att kunna sammanbinda orsaker och verkningar med ett oupplösligt band och att sträcka ut detta band till hvarje föremål och händelse i erfarenheten, så att hvarje

kommande fas i verldsutvecklingen såväl i det stora hela som till hvarje detalj låter förutsäga sig endast och allenast på grund af kännedomen om tingens n. v. mekaniska förhållanden.

Genom den skildring af de matematiskt-mekaniska naturvetenskapernas uppgift, metod och allmänna resultat, som jag gifvit i det föregående, har den ram blifvit fastslagen, inom hvilken naturalismen i enskilda drag utför sin verldsmålning. Sin konkreta utfyllnad hemtar naturalismen från de empiriskt-deskriptiva naturvetenskaperna, medan dess formelementer tagas hufvudsakligen från matematiken, mekaniken, fysiken och kemien. Inom den naturalistiska åskådningen i våra dagar stå alltså dessa vetenskapsgrupper i samma intima förhållande till hvarandra, i hvilket innehållet öfver hufvud står till formen. Nu kan ej nekas, att en verklig innehålls- eller artmotsats ofta röjt sig mellan filosofiska ståndpunkter, som öfvervägande stödt sig på matematiken, tillämpande dess demonstrativa metod, och andra filosofiska ståndpunkter, som stått i närmare förhållande till de empiriska vetenskapernas induktiva förfaringssätt. I icke ringa mon kan den djupa differensen, till anda och resultat, mellan *Platonismen* och *Aristotelismen* på detta sätt förklaras. Så äfven motsatsen mellan *Cartesius* och *Bacon*. Men härmed kan jag icke nu uppehålla mig, då min uppgift är att skildra naturalismen, för hvilken ett närgående förhållande till de empiriska naturvetenskaperna är väsentligt och karakteristiskt. Filosofiens historia visar till öfverflöd, att denna vetenskaps anslutning till matematiken och dess metod, långt ifrån att föra henne i naturalismens armar, tvärtom varit ett af de säkraste medlen till att framkalla en supranaturalistisk och rationel åskådning af verlden i det hela, om den också tenderat till att inom naturfilosofien leda uppmärksamheten på öfvervägande mekaniska orsaker. Så stannade *Platos* geometriskt skolade ande vid idén såsom den sanna verkligheten, så grundlade den matematiska metodens store förkämpar och tillämpare, *Cartesius, Spinoza, Leibnitz* metafysiska systemer med en starkt rationel och, om jag undantar Spinoza, supranaturalistisk prägel. Och detta oaktadt hafva Cartesius och Leibnitz inom naturförklaringens speciela område varit afgjorda mekanister, hållande t. ex. ett djur endast för en högst komplicerad,

död mekanism, bredvid hvilken mekaniska tendens de lika afgjordt häfdat själens substantialitet och odödlighet och verldens skapelse af ett allvist och allsmäktigt förnuft. Men ett sådant förbund mellan matematisk metod och mekanisk naturförklaring å ena sidan och rationel metafysik å den andra eger icke rum i våra dagar, som i stället förete skådespelet af de under matematikens fälttecken till en kompakt enhet sammanslutna naturvetenskaperna contra de psykiska vetenskaperna eller de s. k. Geisteswissenschaften. Det är detta man måste bestämdt fasthålla, att *alla* naturvetenskapliga elementer förenat sig med hvarandra och ur sig framfödt en total åskådning, nämligen den moderna naturalismen, hvilken, som sagdt, får sin allmänt vetenskapliga form eller inramning gifven genom de abstrakta naturvetenskaperna och sitt innehåll från de konkreta. Det allmänna uttrycket för denna form är den mekaniska kausallagen, som uppbäres af de tvenne pelarne, materiens och kraftens bibehållelse vid samma qvantitet, och hvilken kan formuleras så: hvarje naturföreteelse är en rörelsekomplex, som är verkan af en föregående lika stor rörelsekomplex såsom orsak och hvilken i sin ordning är orsak till en qvantitativt lika rörelsekomplex såsom verkan. Denna kausallag drager genom allt hvad som är, händer och sker i naturen, den vetenskapliga nödvändighetens kedja, der ingen länk fattas och ingen har en tillfällig plats. Deri ligga ock den vetenskapliga uppgiften och metoden gifna, uppgiften att subjektive klargöra detta sammanhang med afseende på hvarje särskild företeelse och metoden att af de genom erfarenheten bekanta qvantitets- och rörelseförhållandena beräkna dem som ännu icke kunna erfaras. Lösen för vetenskapen blir alltså: fortgå medelst matematisk bevisning från empiriska förutsättningar! De empiriska förutsättningarna, som bestå i kända, konstaterade och ordnade fakta, måste naturligtvis vara till hands, innan deduktionen kan börja. Det är nu de empiriska vetenskapernas uppgift att tillhandahålla dem åt de deduktiva. Och detta arbete med att samla, beskrifva och ordna fakta blir utan tvifvel den långt öfvervägande delen af naturvetenskapens uppgift. Det är ett gammalt kändt förhållande, att vetenskapen samlar och på ett yttre sätt systematiserar långt mera material, än densamma för-

mår att härleda ur sina högsta grundsatser och på det sättet förklara eller, om man heldre vill, verificera. Derför måste också den naturalistiska verldsåsigten i våra dagar, hvars utmärkande drag det är att i allt lita till naturvetenskapen, nöja sig med att ösa den långt större delen af sina satser ur de empiriska vetenskapernas förråd på ordnade fakta, då den icke får mottaga dem såsom slutsatser, dragna ur kausalitetslagen.

Här möter mig nu uppgiften att redogöra för den moderna empirien såsom den filosofiska naturalismens i qvantitativt afseende vigtigaste kunskapskälla, hvilken redogörelse skall motsvara min framställning af de abstrakta naturvetenskapernas till densamma lemnade bidrag. Jag måste dock bedja om öfverseende dermed, att jag härvidlag måste stanna vid ytterst knapphändiga antydningar, ity att det är af vigt att så snart som möjligt få öfvergå till att sätta den moderna naturkunskapen i en specielt filosofisk belysning och i denna belysning se efter, hur naturkunskapen ställer sig till de filosofiska frågorna om medvetandet, förnuftet och gudomligheten. Jag nöjer mig derför med att uttaga den mest karakteristiska företeelsen i den moderna empirien, nämligen biologien — oaktadt jag också borde något tala om biologiens motstycke, geologien — och lemna några upplysningar om biologiens metod och filosofiskt användbara resultat.

Biologiens metod innesluter, i likhet med hvarje deskriptiv naturvetenskap, tvenne elementer, ett abstrakt och ett konkret. Det abstrakta elementet är de allmänna, förut omtalade naturlagarne om materiens och kraftens konstans. Biologien använder dessa lagar för att verificera på induktiv väg funna fakta genom att visa dem vara specialfall af de allmänna grundsatserna och på detta sätt bevisa dem. När man subordinerar biologiens föremål, organismen, under de nämnda allmänna naturlagarne, så betraktas organismen såsom en sig sjelf reglerande mekanism eller såsom ett inom sig slutet system af stoff- och kraftvexling, såsom vi kunna iakttaga det hos konstgjorda maskiner. Med stoffvexlingen går nu kraftförvandlingen hand i hand. Här komma alltså kemiens och fysikens läror till omedelbar användning, i det att organismen uteslutande betraktas såsom ett område, der kemiska föreningar och upplösningar uppträda och der

värme, ljus, mekanisk rörelse, elektricitet, magnetism öfvergå i hvarandra. För den moderna fysiologien ter sig organismen under bilden af en utomordentligt invecklad vexelverkan af allmänna kemiska och fysiska ämnen och krafter, kvilken vexelverkan står under lagen om energiens och materiens konstans. »För allt hvad som uppstår och försvinner i organismen», säger *Hoffding*, »må man söka fysiska och kemiska eqvivalenter antingen i eller utanför organismen. Det organiska lifvet indrages dermed i naturens stora kretslopp. Under ljusets inflytande försiggår, t. ex. i växtcellerna, ombildningen af oorganiska ämnen till mera sammansatta organiska. Det sålunda samlade organiska materialet förbrukas genom och under växtens och djurets funktioner. Stoffvexlingen är beroende af energiens konstans och af stoffvexlingen — eller ämnesomsättningen — är åter de organiska väsendenas verksamhet beroende». En organism blir alltså strängt naturvetenskapligt förklarad, när man kan visa, af hvilka ämnen han består, af hvilka krafter dessa beherskas samt huru ämnena omsättas och krafterna öfvergå i hvarandra.

Men metoden att vetenskapligt undersöka det organiska lifvet består icke endast i tillämpningen af sådana jemförelsevis abstrakta naturvetenskapliga synpunkter derpå. Man måste också konstatera och beskrifva lifvets fakta både med och utan möjlighet till att öfversätta dem i kemiens och fysikens abstrakta språk. Detta är den konkreta sidan i metoden, som lemnar materiel åt den fysikaliskt-kemiska förklaringen af lifvet, men ock samlar och ordnar fakta, hvilka man på vetenskapens nuvarande ståndpunkt icke kan förklara såsom nödvändiga momenter i systemet af kemiska och fysikaliska förändringar. Denna konkreta sida i metoden är experimentel analys af lifvets funktioner. Dermed har man att förstå hvarje fritt ingrepp i lifsförloppet, som medför påvisliga förändringar deri. I de flesta fall medför ett sådant ingrepp, att delarnes sammanhang ändras genom mekaniskt våld, i det att man än rent af borttager enskilda organer, än gör dem tillgängliga för instrumentela påverkningar af olika slag. Det vanligaste hjelpmedlet för funktionsanalysen är vivisektionen, utan att dock vara det enda. Till biologiens undersökningsmetod höra, utom

en på konstig väg framkallad qvantitativ funktionsändring, t. ex. då en nervrot retas för att framkalla häftiga muskelsammandragningar, och rent upphäfvande af en funktion, då ett organ borttages, också sådant som intoxikationer eller kemiska inverkningar på organismen, t. ex. genom gifter m. m.

Genom sin funktionsanalys och sina derpå bygda induktioner konstaterar biologen hvad som är faktiskt gifvet hos organismen och höjer det till empirisk allmängiltighet. Det så vunna resultatet söker han sedan verificera, d. v. s. höja till matematiskt-rationel allmängiltighet, genom att härleda det ur lagarne om materiens och kraftens konstans. Samstämmighet mellan på experimentel väg vunna resultat och slutsatser dragna ur naturens högsta lagar, betecknar idealet af naturvetenskaplig och empirisk sanning. Det är det medvetna mål, dit den moderna empirien sträfvar, medan den också samtidigt erkänner, att detta mål aldrig på någon gifven tidpunkt kan vinnas mer än tillnärmelsevis.

Fråga vi nu: hvilket är det allmänna resultat, som den moderna biologien på nu angifna väg anser sig hafva vunnit? så måste svaret blifva: det är *utvecklingslagen*. Utvecklingslagen, som blifvit förberedd genom *Agassiz'* paläontologiska forskningar och funnit ett epokgörande uttryck i *Darwins* teori, har icke afseende endast på individens utveckling, hvilken var den enda, som traditionen bland de äldre naturvetenskapsmännen erkände, utan äfven på artens utveckling. Denna lag säger, att alla organiska väsen ursprungligen hafva uppstått derigenom, att enkla former af likartad beskaffenhet hafva skiljt sig från, eller, som man brukar uttrycka det, differentierat sig från hvarandra, och att denna differentieringsprocess alltjemt fortgått och fortgår i och under individernas utveckling. Den Darwin'ska teorien sönderlägger utvecklingslagen i två specielare lagar: ärftlighetslagen och afpassningslagen. Emellan dessa båda fördelas utvecklingsproblemen på det sätt, att på ärftlighetslagen återföras alla processer, som äro underkastade en konstant upprepning, på afpassningslagen åter alla företeelser, i hvilka regeln om konstant upprepning har undantag. Ärftlighetslagen har derför hufvudsakligen till uppgift att göra den individuela utvecklingen, d. v. s. utvecklingen inom arten, begriplig, medan

afpassningslagen skall förklara den generela, d. v. s. arternas öfvergång i hvarandra. Emellertid få dessa principer icke tänkas verka utan all förbindelse med hvarandra. Endast i förbindelse med hvarandra kunna de förklara utvecklingen. Ärftligheten upprepar sig nämligen icke monotont från generation till generation, utan i densamma framträda ock hufvuddragen i den generela utvecklingen. Organismerna ärfva nämligen icke blott redan för länge sedan eller, om man vill, från början konstanta egenskaper hos arten, utan äfven egenskaper, som ursprungligen voro produkter af en tillfällig individens afpassning efter omgifningen, men som slutligen blifvit konstanta artkännemärken. Icke blott en relativt fast grundfond af artegenskaper ärfves, utan äfven tillfälligt förvärfvade egenskaper af ursprungligen individuel natur, hvilka genom arf blifva artmärken. Afpassningen åter har ett momentant förlopp och kan derför endast yttra sig i förändringar, som individerna undergå under sin utveckling. Men ett befästande och hopande af sådana förändringar kunna endast med tillhjelp af ärftlighetslagen begripas. Med andra ord: ärftlighet utan afpassning skulle endast konservera arttypen, medan åter afpassning utan ärftlighet blott skulle förändra arten. I förra fallet skulle organismernas individuela differenser och arternas derpå grundade öfvergång i hvarandra blifva oförklarliga, i senare fallet skulle all artkarakter upplösas i gränslös individuel vexling. Derför måste båda principerna samverka på det sätt, att, medan afpassningen leder till förändringar i artens egenskaper, verkar ärftligheten, att de på en gång timade förändringarna för långa tider bevaras och befästas.

Vi kunna alldeles förbigå all utredning af det Darwin'ska begreppet ärftlighet, som, åtminstone enligt *Wundt's* åsigt, är högst oklart och problematiskt, egentligen blott ett sväfvande mellan två motsatta åsigter, af hvilka den ena gör återkomsten af samma egenskaper hos organismerna beroende på närvaron af samma yttre omständigheter, och af hvilka den andra förklarar ärftligheten genom en frigörelse af latenta krafter, som från föräldrarne öfvergå på afkomman och derför hafva sin urkälla hos stamföräldrarne till hvarje art. Afpassningen har han deremot klarare bestämt. Derinom kunna tre

olika former skiljas: en mekanisk, en kemi
Den mekaniska afpassningen består deri,
och organerna växa, deras delar forma sig
der inflytelse af de spänningar växandet
inverkan af yttre krafter, som draga och tr
nar t. ex. växandet hos växten af rent mek
tydligaste spår i cellernas och väfnadernas st
också t. ex. ljus och tyngdkraft gifva åt väx
en riktning, som tydligt bestämmer deras
kemiska afpassningen beträffar, så veta vi all
växternas och djurens tillväxt är utaf deras n
förändrad näring medför tydliga variationer,
acklimatisation. De funktionela afpassningsfeno
lika deri, att utöfringen af vissa fysiologiska
verkar på kroppens bygnad i det hela och på an
Och detta antingen så, att inverkan begränsa
viduel organism eller också sträcker sig till en
sådana, som stå i vexelverkan med hvarandra. Ex
på det förra slaget erbjuda öfningen af ett organ
drar dess utbildning, och underlåtandet af öfning, s
dess utbildning. Svårare att förklara är den in
organismerna genom funktionel afpassning utöfv
andra. Hvad beror det nämligen på, att insekte
mor, som insekterna uppsöka, synbarligen rätta sig
andra, i det att formen på insekternas mundelar
på blommornas organer äro lämpade för hvarand
djurens färger stämma med deras omgifning, ja, at
och färg stundom troget synas härma omgifninge
ett djur liknar ett blad eller en trädgren? Darwi
klara dessa och liknande företeelser genom två fört
först genom antagandet af en obegränsad föränd
individerna, för det andra genom en kamp fö
hvilken endast tillåt sådana varieteter att fortle
egenskaper bäst passade för lifvets, d. v. s. för nä
fortplantningens vilkor. Så t. ex. förklarar han fä
hos vissa blommor efter deras nytta för växtens
morna hafva nämligen utvecklat färgen och lukten
tidsåldrar åt ett visst håll, nämligen så, att dessa

ssa insekter till blommorna, hvilka insekter
ornas frömjöl från en växtindivid till en
äro behjelpliga vid deras fortplantning.
gsintresse har utrustat t. ex. tuppen med
lejonhanen med man — allt med resultat,
fva en starkare attraktion på det motsatta

emellertid akta sig för att tro, att Darwin
naturen liggande ändamål såsom verksam
smernas utveckling. Detta vore att alldeles
hela den moderna biologiens ståndpunkt, en-
vets befordran icke är en i naturen verksam
utan en följd af bakifrån verkande, blinda och
yttre och i denna mening tillfälliga orsaker,
sammanfattas under namn af *det naturliga ur-*
ampen för tillvaron. Enligt denna teori uppstår
nliga eller för lifvet tjenliga genom en tillfällig-
r konstant genom arf. Det icke-ändamålsenliga
gen gå under i kampen för tillvaron. Det natur-
är ett såll, som släpper igenom allt hvad som icke
för lifvets utveckling. Sålunda: enligt den Dar-
gten uppstår och fortlefver det ändamålsenliga, utan
ålet är verksam orsak eller utan att organismerna
ot anlag att fortskrida från lägre till högre ståndpunkt.
om läran om den funktionela afpassningen och det
urvalet i kampen för tillvaron röjer Darwins teori på
ydigt sätt sin mekaniska tendens. Lifvet formar icke,
onom, sin utveckling efter inneboende slumrande anlag,
er påtagliga kausala rörelsekrafter, som från det lefvandes
ing bearbeta detsamma. Det är det egendomliga för den
na biologien, att densamma förklarar lifvets skiftande
ter ur dess omgifning. Och utan tvifvel är detta sätt
ripa verket an ett bevis på vetenskaplig hållning. Ty
tal om en lifskraft och om slumrande anlag, som hafva
källa i denna lifskraft, är och förblir otillbörligt inom em-
en, en blott och bar tillflykt för okunnigheten. Till sist
det endast mekanisk rörelse, kemiska och fysiska krafter,
arom, inom naturvetenskapen, något med klarhet kan sägas.

Derför är det en afgjordt vetenskaplig tendens att ur dem förklara lifvet — i den mening och till det omfång, som en naturvetenskaplig förklaring är möjlig. Och så vidt jag kan se, håller sig Darwinismen stricte innanför denna möjlighet, i det att densamma hvarken ger en mer eller mindre äfventyrlig teori för lifvets uppkomst eller för dess fortvarande förmåga till att bestå och utveckla sig. Darwinismen söker icke lifvets orsak, utan endast hvad man bör kalla de kausala vilkor, hvilka ligga i de lefvande varelsernas omgifning och som variera och differentiera detsamma. Och der dessa kausala vilkor äro fullt bestämdt och vetenskapligt fattade, der äro de också matematiskt fattade eller der äro de till riktning och hastighet bestämda mekaniska rörelser. Väl står den af Darwin grundlagda moderna biologien ännu långt ifrån att kunna verificera sina empiriska data genom att uppvisa dem såsom mekaniska rörelser af ett visst mått, men jag vågar beteckna det såsom denna biologis mål att söka lifvets kausala vilkor i en omgifning af mekaniska rörelser.

Vi öfvergå nu till de filosofiska slutsatser, som samtiden har trott sig kunna draga ur den mekaniska naturåsigten, sådan denna hufvudsakligen sammansättes af den matematiska mekanikens, kemiens, fysikens och biologiens elementer. Jag vill emellertid icke uppehålla mig vid den filosofiska vy öfver naturen och hela den sinliga erfarenheten, som filosoferande naturalister, såsom t. ex. Herbert Spencer, konstruerat med påstådd anslutning till och beroende af naturvetenskapens resultater. Herbert Spencers utvecklingslära, som vidgar den Darwin'ska utvecklingslagen till universalitet, d. v. s. till att omfatta icke blott organismerna, utan äfven det oorganiska, menniskooch samhällslifvet, och utblåser allt konkret innehåll ur utvecklingens kausala betingelser, så att de blifva tomma skal, med ursprung hvarken från mekaniken eller biologien, hvarken från de abstrakta eller de konkreta naturvetenskaperna, utan från en formalistisk och subjektiv reflektion, denna utvecklingslära anser jag icke hafva någon oumbärlig upplysning att lemna om naturen och naturförloppet. När jag skall framställa naturalismen i våra dagar, då är det min skyldighet att hålla mig till densamma i dess bästa och mest representativa

form. Och denna form är naturvetenskaperna sjelfva, men inga filosofemer öfver dem af mer eller mindre godtycklig beskaffenhet. Häremot hjelper ej den invändningen, att naturvetenskaperna äro fackvetenskaper, som hvarken hvar för sig eller alla tillsammans kunna lemna en i händerna någon enhetlig naturåsigt, som omfattar och genomtränger *alla* naturens områden, utan att man, för att få en sådan, måste vända sig till en komparativ och samlande filosofisk naturbetraktelse, stödd på naturvetenskaperna. Ty det är icke sant, att naturvetenskaperna i våra dagar blott representera skilda fack med blott och bar områdesangränsning, utan de hafva inre gemensamma principer, som sammanhålla dem till verklig enhet i uppgift och metod. Alla naturvetenskaper i våra dagar beherskas af hvad jag vill kalla *rörelsernas matematik,* hvarur med all rätt kan uttagas en gemensam mekanisk naturåskådning, omisskännelig för hvar och en, som har ögon och öron öppna. Denna i naturvetenskaperna sjelfva lefvande mekaniska anda och åskådning kallar jag för den rätta naturalistiska åsigten om naturen, äfven om den ännu har brister i systematiskt afseende. Bredvid densamma, sådan jag i det föregående öfversigtligt skildrat den, bör, enligt min åsigt, en Spencers ytterst hypotetiska och sjelfgjorda systematik ej få jembördig plats. Vill man hafva ordentligt reda på den moderna mekaniska naturåsigten, då vände man sig till de filosofiskt bildade naturforskarne och de djupt i naturvetenskaperna invigde filosoferna i Tyskland, en *Helmholtz,* en *Du Bois-Reymond,* en *Wundt,* för att blott nämna de yppersta namnen. Enligt min mening är detta det ojemförligt tryggaste.

De konseqvenser af den mekaniska naturåsigten, hvarom jag i det följande vill tala, hafva afseende på menniskan. Det är nämligen en bekant sak, att denna åsigt icke slagit sig till ro inom naturen, utan velat blifva tillämpad äfven på menniskan. Det är tre s. k. tillämpningar af den moderna naturåsigten på menniskan, hvarmed denna ovedersägligen lemnar naturvetenskapens botten och går öfver till verldsåskådningslära eller filosofi. Dessa gå ut på dels *medvetandet och förnimmelsen,* dels *den fria viljan och det sedliga lifvet,* dels *det religiösa medvetandet och Gud.* I dessa tre punkter har näm-

ligen våra dagars naturkunskap gått öfver i naturalistisk filosofi och ur sig framfödt tre egendomliga filosofiska företeelser, nämligen den *fysiologiska psykologien,*[1] *utilitarismen* och *agnosticismen.*

Nu först till den fysiologiska psykologien! Vår tids psykologiska forskning har sin djupaste egendomlighet deri, att den sätter själslifvets företeelser under samma synpunkt som naturens. Dess sträfvan går med andra ord ut på att i den menskliga tankens och det menskliga språkets medium afbilda det mekaniskt-kausala sammanhanget mellan de psykiska fakta, som äro lika många psykiska processer. Hvarje orsak har på denna ståndpunkt karakteren af att vara en föregående, qvantitativt bestämd rörelse. Själslifvet faller då innanför den utvexling af rörelseformer, som är naturen sjelf, sådan hon företer sig för en abstrakt-mekanisk betraktelse. De orsaker, som bestämma detsamma, blifva då, jag upprepar det, inga andra än molekylära rörelser, hvilka, om de vore fullständigt kända, såsom de kanske en gång blifva i framtiden, kunde underkastas en matematisk beräkning. Om betraktelsen så att säga förtätas eller konkrescerar, så framträder naturen från fysikalisk synpunkt och visar sig såsom en kraftförvandlingsprocess, hvars högsta lag är, att kraftens totalsumma hvarken kan ökas eller minskas, och att det enda föränderliga är kraftens former, i det att ett qvantum kraft, som på en punkt skenbart försvinner, dyker upp på en annan under en ny gestalt. Om naturbetraktelsen än ytterligare förtätas, så blir synpunkten biologisk och naturen framträder under schemat af ett kontinuerligt helt af utvecklingsformer, stående under lagarne för ärftlighet och afpassning. I båda dessa senare fall blir ock uppfattningen af själslifvet svarande mot den totala naturåskådningen, så att detsamma, från fysikalisk synpunkt, blir en genomgångspunkt i kraftförvandlingsprocessen och, från biologisk, en ståndpunkt innanför naturens utveckling. Men i båda dessa senare fall, d. v. s. vare sig själslifvet sättes innanför den fysikaliska kraftförvandlings- eller den biologiska utvecklingsserien, är det alltid

[1] Jag syftar här med uttrycket »fysiologisk psykologi» på den företeelse, som annars går under namnet *psykofysisk monism* eller *parallelteori.*

underordnadt under den mekaniska kausalitetens grundlag. Endast de rörelseformer, som uppträda i själens omgifning, anlitas såsom förklaringsgrunder för allt hvad menniskan känner, tänker och vill. Hvad som psykologien på detta sätt aflägsnar såsom icke dugligt till att förklara det psykiska sammanhanget, det är ändamålet och friheten. Det är nämligen icke möjligt att mellan rörelseform och rörelseform infoga någon orsak af annat slag, såsom t. ex. en fri akt af en för förnuftiga ändamål verksam vilja, ty detta skulle vara att upphäfva den mekaniska kausalitetens lag: energiens totalbelopp skulle tydligen då ökas och äfvenledes skulle de materiela elementerna nödgas till andra och annorlunda riktade rörelser, än som följer ur de mekaniska faktorerna. Den moderna psykologien är afgjordt antiteleologisk och deterministisk, enär den söker alla sina orsaker i bakifrån — a tergo — verkande, blindt nödvändiga naturkrafter. Af samma skäl är den ock fysiologisk, enär den specifika form, hvari naturfaktorerna uppträda och verka på själslifvet, är nervrörelse. Härom skall jag snart närmare yttra mig.

Af denna den moderna psykologiens starkt framträdande fysiologiska läggning må man dock icke sluta till, att den skulle sitta fast i den gamla naiva materialismen, hvilken betraktar det psykiska antingen såsom en verkan af eller en egenskap hos den organiserade materien, fullkomligt likartad med andra fysiologiska företeelser, såsom t. ex. afsöndringen, muskelrörelsen, värmealstringen. Väl har den fysiologiska psykologien i våra dagar samma psykologiska utgångspunkter och fasthänger vid samma mekaniskt-kausala betraktelsesätt som materialismen. De psykologiska förutsättningarna för båda äro: dels den observationen, att våra föreställningar om den yttre verldens föremål hafva en relativt stor konstans och säkerhet i jemförelse med vår inre erfarenhets subjektiva bildverld, dels iakttagelsen af det beroende, som binder vårt andliga lif vid kroppsliga vilkor. Men man är nu för tiden tillräckligt försigtig i sin analys för att icke, såsom *Vogt* gjorde, förklara tankarne såsom en afsöndring ur hjernan, såsom gallan är en afsöndring ur lefvern eller urinen ur njurarne. Till en sådan slutsats kommer man icke ur sina förutsättningar. Det är icke materialismens teori, som främst representerar nutidens

sträfvan att gestalta naturvetenskapens resultater till ett filosofiskt system. Tvärtom söka de mest kände uppbärarne af detta sistnämnda sträfvande, såsom *F. A. Lange*, nykantianismens grundläggare, *Herbert Spencer, Häckel, Bain, Maudsley, Ribot, Høffding* m. fl. undvika materialismens ytterlighet och erkänna dess försök att härleda det psykiska ur det fysiska såsom förfeladt. Till samma åsigt bekänna sig hela den nykantiska skolan och positivisterna i Tyskland, dessutom de store, lika väl på naturvetenskapens, som filosofiens fält bevandrade forskarne Wilhelm Wundt, Helmholtz och Dubois-Reymondt jemte snart sagdt alla mera aktade forskare och vetenskapsmän i Tyskland. Alla dessa erkänna, för att begagna den finske psykologen och filosofen *Reins* ord, att »det psykiska lifvet i grunden är något annat än nervprocessen i hjernan och att dessa bilda två grupper af företeelser, af hvilka den ena icke sammanfaller med den andra». Men denna öfvervägande negativa, mot materialismen riktade öfverensstämmelse är dock alldeles för mager för att grunda en gemensam psykologisk åskådning hos de moderna tänkarne. Dock har man en viss rätt att tala om en sådan gemensamhet, ty väsentliga och positiva likheter kunna verkligen — i all olikhet och vexling — uppletas. Jag vill, med ett icke sällan begagnadt uttryck, kalla denna i våra dagar inom psykologien herskande åskådning för *monism*. Den är monism, emedan den ställer själslifvet under naturens kausala vy och sålunda inom psykologien använder naturvetenskapernas förklaringsprinciper. »Den moderna vetenskapen», säger *Ribot,* »sträfvar till en enhetlig doktrin, monismen; den betraktar yttringarna af det psykiska lifvet blott såsom ett fall, det högsta och mest sammansatta fallet af lifsverksamheten». Om nu lifsverksamheten, d. v. s. alla organiska processer, låta upplösa sig i enklare fysikaliskt-kemiska, och dessa i än enklare mekaniska processer, då framträder häri den allmänna möjligheten af en monistisk verldsförklaring, utförd med naturvetenskapens hjelpmedel. Men monismen är hvad den är endast genom att underordna det psykiska under det naturligas allmänna begrepp, men icke genom att sätta likhetstecken mellan andligt och kroppsligt. »Men deremot», säger *Rein,* »ställer monismen de båda grupperna af företeelser, de

andliga och de kroppsliga, såsom inbördes motsvariga eller parallela med hvarandra. Hvarje psykisk företeelse, förnimmelse, känsla eller viljeyttring, har sin fullkomliga motsvarighet i en hjernans akt, och hvarje hjernans akt sin motsvarighet i en psykisk företeelse. Öfver hufvud äro, enligt desse tänkares åsigt, »själ» och »kropp», det psykiska och det fysiska, såvidt de utgöra föremål för en möjlig erfarenhet, icke några reela ting. Det reela är oss till sitt väsen obekant, men det fysiska och det psykiska bilda olika sidor, olika faser eller »aspekter» af det reela. De psykiska fakta bilda den inre, subjektiva, de fysiska den yttre, objektiva aspekten deraf».

Våra dagars monism har brutit med den gamla åskådningen af själen såsom en substans. Själen är blott ett tillvarelsesätt hos och af det varande, liksom alldeles detsamma gäller om allt hvad vi kalla materia. Läran om de psykiska och fysiska företeelsernas parallelism brukar uttryckas under den bekanta bilden att »de förhålla sig till hvarandra såsom den konvexa och den konkava sidan af samma sferiska yta.» Men trots den nära samhörighet, som denna bild synes angifva, stå dessa båda områden skarpt skilda gent emot hvarandra. Hvarje öfvergång från det ena området till det andra är omöjligt, enär det strider mot lagen om energiens bestånd, på hvilken ytterst lagen om materiens konstans kan återföras. »De utveckla sig», säger *Høffding*, »hvart efter sina lagar samtidigt med hvarandra, så att till hvarje fenomen inom medvetandets verld finnes ett motsvarande innanför materiens, och omvändt. De paralleler, som kunna framdragas, hänvisa på ett sådant förhållande. Både parallelismen och proportionaliteten mellan medvetandets och hjernans verksamhet peka på en till grund liggande identitet. Den skilnad, som återstår trots all öfverensstämmelse, nödgar till det antagandet, att en och samma princip har funnit sitt uttryck i dubbel form. Vi hafva icke rätt till att sätta själ och kropp såsom två olika substanser i inbördes vexelverkan. Men vi föras till att uppfatta den materiela vexelverkan mellan de elementer, hvaraf hjernan och nervsystemet bestå, såsom en yttre form för den inre ideela enheten i medvetandet. Hvad vi i vår inre erfarenhet äro medvetna om såsom tanke, känsla och beslut har alltså inom den

materiela verlden sin representation i vissa materiela processer i hjernan, hvilka såsom sådana falla under lagen om energiens konstans, medan denna lag icke kan användas på förhållandet mellan hjernans och medvetandets processer. Det är som om ett och samma innehåll vore uttryckt på två språk».

Huru långt dessa tvenne serier, den andliga och den kroppsliga, sträcka sig, veta vi enligt monismens försigtigare målsmän ännu icke bestämdt. Endast erfarenheten kan möjligen en gång komma att säga oss det. Isynnerhet möter det vanskligheter att fastställa medvetenhets- eller själslifvets gränser nedåt. En del af de nutida monisterna antaga verkligen *alla materiela ting*, således äfven de oorganiska, vara besjälade och lifegande. Så anser t. ex. *Häckel* kristallisationen i mineralriket vara ett slags lifsverksamhet; ja, redan de materiela urbeståndsdelarne, atomerna, skola enligt hans åsigt förete vissa tillstymmelser till medvetande. Andra åter nöja sig med att låta själsverksamheten taga sin början hos de enklaste organismerna, medan åter andra inskränka densamma till de med hjerna försedda. Om man fullföljer serierna uppåt, så träffa vi deremot i våra dagar på en nästan fullständig enighet, i det att alla, äfven de högsta och ädlaste, andliga lifsyttringar antagas vara knutna till vissa nervprocesser. Erfarenheten synes sålunda gifva vid handen, att hvarje yttring af medvetande motsvaras af ett fysiskt förlopp, men att det fysiska nedåt sträcker sig längre än det psykiska. Dock påstår man det vara principielt omöjligt att fixera någon gränslinie för medvetandets gradserie, hvarför den allmänna möjligheten är gifven, att medvetenhetslifvet kan sträcka sig nedåt i oändligt fina förtoningar, hvilka löpa jemsides med den kroppsliga serien ända till dess slut, äfven om de ännu af oss icke kunna iakttagas.

Samma typ anses råda hos de enklaste och de högsta former af medvetande. »Så högt», säger Høffding härom, »som den ideala verlden af tankar och känslor synes höjd öfver de enkla, ögonblickliga förnimmelserna, råder dock samma princip i båda. Endast utvecklingsgraden är olika, icke byggnadsplanen eller byggnadsmaterialet». Det är sålunda omöjligt att draga en skarp gräns mellan ett lägre, sinligt och ett högre, förnuftigt innehåll i själslifvet. Just denna innehållets identitet

deri, som upplöser alla artskilnader i rena gradskilnader och vill låta en Plato's eller Leibniz' högsta tankar, en Mozart's och Haydn's ideala stämningar endast vara högre pinnar på samma stege, hvars nedersta pinnar äro t. ex. en bläckfisks hunger eller en grodas kärleksdrift, denna kontinuitet synes medgifva själslifvets utsträckning till snart sagdt hur enkelt bygda varelser som helst, äfven de rent oorganiska. I så fall blir parallelismen fullständig.

Fasthålles nu denna parallelismens ståndpunkt, så synes företrädet framför materialismen mycket bestämdt, och detta både med afseende på form och innehåll. Hvad formen beträffar, var materialismen dogmatisk, i det att densamma på god tro fixerade materien såsom en substantiel eller sjelfständig verklighet med vissa ursprungliga egenskaper, hvarur sedan de gifna föremålen i erfarenheten skulle förklaras. På denna väg uppstod en metafysik, icke en bit bättre med afseende på kritisk sofring af sina premisser än de för konstruktion och okritiskt förfarande mest utskrikna idealistiska system. Den moderna, strängt naturvetenskapliga skolan vill deremot gå till väga, icke dogmatiskt-metafysiskt, utan kritiskt-positivistiskt. Den söker med andra ord att strängt hålla sig till erfarenheten och bygga endast derpå, utan att vidhänga densamma några, som man säger, af vårt tänkande godtyckligt bildade antaganden. Denna skola vill gerna icke tala om några andra vetenskapliga begrepp än fakta och lagar för fakta och har specielt stor motvilja mot allt hvad som heter substans. Hypoteser kan den admittera, försåvidt de bekräftas på det sätt, att slutsatser, dragna ur dem, föregripa verkliga erfarenheter. Äfven företrädet till innehållet synes stort. Materialisterna buro våld på de psykiska företeelserna och gjorde icke rättvisa åt deras egendomliga art. Men icke blott deras psykologi, utan äfven deras kunskapslära blef ett missfoster. Psykologiens hufvudfel var, att förnimmelsen för dem *endast* blef nervrörelse utan att tillerkännas någon andlig sida. Kunskapsteorien utgick från den falska förutsättning, som härrör ända från den grekiska filosofiens barndomsdagar, nämligen att kunskap, d. v. s. medveten och sann uppfattning, betydde endast och allenast en sorts afspegling i »själen» af en yttre, objektiv verld. Våra dagars monister åter, eller, som jag skulle vilja kalla dem, de positivistiske monisterna

äro på det klara med själsföreteelsernas egendomliga art och skaplynne och ställa dem, åtminstone till principen, såsom jembördiga med de fysiska fenomenen. Förnimmelse är för dem något annat än nervrörelse, nämligen ett nervrörelsen åtföljande, derur ej förklarligt fenomen, en »Begleiterscheinung», »phénomène concordant» dertill. Äfvenledes hafva de brutit med åsigten om den yttre verlden såsom en objektiv verklighet, hvilken medvetandet endast behöfver afspegla för att sitta inne med den högsta sanningen. Derhän hafva de kommit genom fysiologiska undersökningar, som å ena sidan ådagalägga, att hvarje försök att förklara förnimmandet genom att jemföra det med fotografering, kopiering eller afspegling o. d. är ett tal utan mening, och å den andra, att den objektiva motsvarigheten till våra förnimmelser är långt mera begränsad, än man i allmänhet tror. Jag syftar på läran om sinnesförnimmelsernas subjektivitet, som säger, att det objektiva i våra sinnesförnimmelser endast är vågrörelser i ett visst medium, men alldeles icke alla dessa qvaliteter, som för oss äro præsenta. T. ex. ljud är endast en följd af luftvågor, men tonernas qvalitativt bestämda beskaffenhet kan icke förklaras utan vår andliga konstitution, som genomdrager hörselförnimmelserna med ett subjektivt element. På detta sätt ersätta monisterna materialismens godtrogna realism med en fenomenlära, som står i öfverensstämmelse med naturvetenskapens n. v. ståndpunkt.

Jag har i det föregående framhållit den samtida naturalistiska filosofiens framsteg öfver den gamla, vetenskapligt öfvervunna materialismen. Jag fortgår nu till att säga: dessa framsteg lofva mera, än de vid närmare påseende visa sig hålla. Den fysiologiska psykologien eller psykofysiska parallelteorien i våra dagar visar sig nämligen lika oförmögen, som den materialistiska läran på 50-talet, att gifva vetenskapens form åt någon mensklig egenart eller åt menniskans förnuftiga väsen. Väl ställa monisterna principielt det psykiska såsom jembördigt med det fysiska, men denna principiela ståndpunkt drifver dem icke till en förklaring, utan till en bortförklaring af menniskans moraliska och religiösa medvetande, sådana dessa enligt erfarenheten föreligga. Skälen härtill äro två: för det första att äfven det psykiska uteslutande ställes under synpunkten af

kausalitet, för det andra, att de fysiska förklaringsgrunderna inom psykologien få en afgjord öfvervigt öfver de psykiska. Af båda dessa skäl framgå såsom slutsatser dels att menniskans högre natur blott är en sammansatt form af enkla empiriska elementer, dels att någon verklig sjelfständighet och frihet icke kan tillerkännas menniskan i hennes handlande. Vi skola taga dessa saker i något närmare betraktande.

Det kausala sammanhanget betecknas ofta i våra dagar såsom det enda vetenskapliga. Att begripa något sättes såsom liktydigt med att fatta dess orsak, d. v. s. att fatta det såsom verkan af en orsak. Men orsaken är ett föregående tillstånd i tiden och verkan ett efterföljande. Följaktligen måste den vetenskapliga förklaringens uppgift blifva att rycka tillbaka i det förgångna och på det viset förlänga kedjan af orsaker. Denna tillbakalöpande orsaksutveckling upptager den naturalistiska filosofien från den mekaniska naturåsigten, som bakom hvarje företeelse skjuter en till sin storlek och riktning bestämd rörelse såsom dess eqvivalenta orsak. Lagen om orsak och verkan, återspeglad och fattbar i rörelsens reflekterande medium, är den abstrakta naturkausaliteten, som äfven tillämpas inom psykologien. Men kausallagen får ingen fruktbar användning inom psykologien, förrän densamma riktas och utbildas med ett element, hemtadt från den empiriska naturforskningen, företrädesvis biologien. Detta element ligger i den observation, man tror sig, med starka stöd från de mest skilda erfarenhetsområden, hafva gjort, nämligen att gången från orsak till verkan sammanfaller med gången från enklare till sammansattare former. Orsaken är det jemförelsevis enkla, verkan är det jemförelsevis sammansatta. Derför betingas den vetenskapliga undersökningen, som vill finna orsaken till det gifna, deraf att det gifna upplöses i sina enkla komponenter, och derför blir denna undersökning en fortgående förenkling. Vetenskapen söker orsaker, orsakerna äro föregående naturtillstånd, de föregående naturtillstånden äro enkla former. Så fattar också den fysiologiska eller empiriska psykologien sin uppgift. Det finnes ingen känsla, ingen viljeyttring, och intet begrepp, som icke med nödvändighet följer ur föregående medvetna eller omedvetna psykiska akter och tillstånd. På grund af den omgif-

vande verldens faktiska tillstånd och mina egna fysiska och psykiska antecedentia är jag, med sammanfallande natur- och tankenödvändighet, i detta ögonblick just sådan jag är och icke annorlunda. Och jag är i morgon en produkt af dessa samma betingelser, som verka nu i dag, plus dem, som fylla ut tiden från nu och till i morgon. Att på en enda punkt genombryta denna kedja af betingelser och säga: jag är något annat än hvad de göra mig till, det är att genomklippa en tråd, hvarpå en kula fritt hänger, och säga: kulan faller icke. Något absolut nytt inträder aldrig i mitt lif; allt är det gamla under nya former. Och formerna kunna enligt den abstrakt-mekaniska kausallagen vexla huru som helst, blott de qvantitativt uppväga hvarandra. Orsakslagen frågar blott efter jemvigt mellan orsak och verkan. Blott vigttungan visar, att vågen är i jemvigt, är det för densamma likgiltigt hvad som kastas i vågskålarne. Den allmänna orsakslagen är absolut likgiltig för hvarje progression i naturförloppet, för hvarje ordnande af naturformerna såsom högre och lägre. Men den genom utvecklingsläran kondenserade kausalitetslagen gör till den abstrakta det tillägget, att orsakerna äro relativt enkla och verkningarna relativt sammansatta. Derigenom vinner man utöfver det man har förut — nämligen sammanhang i vexlingen — fortgång deri från »lägre» ståndpunkt till »högre».

Nu till det andra momentet, som framhölls vid den empiriska psykologien, nämligen att den öfvervägande anlitar fysiska förklaringsgrunder, så att den påstådda parallelismen mellan det fysiska och det psykiska derigenom sättes i fara. Rein yttrar härom följande ord, hvilka jag här in extenso återger, emedan jag är ur stånd att mera träffande uttrycka den sak, som är i fråga: »Lärda af naturvetenskaperna att härleda sammansatta fenomener ur enklare komponenter, lägga de positivistiske tänkarne vid sin verldsförklaring till grund möjligast enkla urelementer, ur hvilkas sammansättning de för oss gifna fenomenerna skola följa. De förklara sålunda det högre ur det lägre och det relativt lägre ur det aldra lägsta. Det är till materiens enkla beståndsdelar och de mekaniska naturlagarne de härvid slutligen återgå. I denna förklaring inbegripas äfven medvetandet och dess fakta. Visserligen säges icke medvetandet

hafva förklaringsgrunden till sjelfva sin tillvaro öfver hufvud i det materiela, efter som man en gång i princip erkänt det för en särskild sida i det varande, lika elementär och ohärledbar som materien. Men vid förklaringen af det psykiska lifvets empiriska framträdande, dess faktiskt gifna art och beskaffenhet, griper man ständigt tillbaka till de fysiska förklaringsgrunderna såsom de enda vetenskapligt berättigade. Man uppsöker ständigt de fysiologiska betingelserna, och om man i nervsystemets byggnad och funktioner uppvisat regelbundna föregåenden till de psykiska tillstånden anser man sig hafva förklarat de senare på det enda sätt, hvarpå de vetenskapligt kunna förklaras. Om man också icke yrkar något orsaksförhållande mellan fysiskt och psykiskt, betraktade såsom realia i sig, eftersom man erkänner sig ingenting veta om dem i detta afseende, är man dock benägen anse det fysiska, empiriskt betraktadt, såsom orsaksmoment till det psykiska, d. v. s. att själsfenomenerna rätta sig efter de fysiologiska fenomenerna, men icke tvärtom. Det är ej svårt att förstå denna benägenhet. Erfarenheten visar, att en samstämmighet åtminstone i allmänna drag eger rum mellan de båda grupperna af företeelser. Vill man icke anse samstämmigheten tillfällig och afstå från all vetenskaplig förklaring, så återstår endast att förklara den antingen ur någon öfver båda företeelsegrupperna stående gemensam grund eller ock ur företeelsegruppernas inbördes förhållande. Men en förklaring ur en för båda gemensam grund skulle vara en metafysisk förklaring, hvartill man frånsagt sig all befogenhet, i det man förklarat hvarje metafysik omöjlig. Alltså återstår blott den andra utvägen, nämligen att hänvisa till företeelsegruppernas inbördes förhållande: samstämmigheten skall bero deraf, att den ena klassens fakta betingar den andra. Detta innefattar visserligen möjligheten, såväl att de psykiska fakta betinga de fysiska som tvärtom. Men från tillgripandet af den förra utvägen hindras man genom det naturvetenskapliga åskådningssättets och intressets öfvervigt öfver det rent psykologiska. De fysiska fenomenerna, inberäknadt rörelserna af hjernans molekyler, bilda, menar man, ett inom sig noga sammanhängande, af mekaniska lagar beherskadt helt, der hvarje faktum i föregående fysiska fakta har

sin tillräckliga orsak. De psykiska fakta åter, såsom korresponderande med de förra, äro funktioner af dessa och således indirekt jemväl beroende af de mekaniska lagarna samt ur dessa förklarliga. Deremot skola de fysiska fakta icke på samma sätt vara beroende af eller utgöra funktioner till de psykiska, emedan de förra då ej vore strängt inom sig sammanhängande, enär samtligheten af psykiska fakta icke bildar ett sammanhängande helt på samma sätt som de fysiska. T. ex. uppkomsten af en ny individuel själ är icke en direkt verkan af föregående, empiriskt uppvisbara psykiska orsaker (själ uppkommer ej af själ); det tyckes då ligga nära till hands att tänka de materiela vilkor, hvilka äro för handen vid den nya individuela själens uppkomst såsom dess tillräckliga orsak. Emedan kausalserien inom de fysiska fenomenerna bildar ett strängt sammanhang, hvilket ej låter sig uppvisa om de psykiska, har den moderna, naturalistiskt och positivistiskt stämda tankeriktningen ansett sig ega tillräckliga motiv att heldre tänka sig det fysiska såsom orsak till det psykiska, än tvärtom. Följaktligen gäller för den moderna positivismen den materiela tillvaron, om icke såsom *ett* med det sant varande, så dock såsom det primära fenomenet eller den egentliga symbolen af det sant varande. Det materiela är den empiriska realiteten par préférence, medan själen är den osjelfständiga baksidan af samma realitet. Ty själsfenomenen stå i sammanhang med och förklaras ur hvarandra endast så långt detta medgifves af deras korrespondens mot de fysiska fenomenerna. Själen är nervlifvets sjelflösa dubbelgångare, dess hela lif en återspegling af den för hjernan gällande mekaniska ordningen. Och då man sålunda förklarat det psykiska lifvet såsom en sjelflös afspegling af hjernans lif, har man ej blott förnekat hvarje inverkan af detsamma på det kroppsliga lifvet: man har äfven nekat, att de psykiska fakta inom sig stå i kausalförhållande eller att vissa sådana förorsaka andra. Det är då icke t. ex. vissheten om att en kär förhoppning svikit, som framkallar sorg, utan det är medelbart det fysiska tillstånd, som afspeglas i förhoppningen, och omedelbart det fysiska tillstånd, som deraf var en följd, som vållade sorgen. Ty om hvarje psykiskt tillstånd är blotta afspeglingen af ett fysiskt, så är också följden

af psykiska tillstånd blott en afspegling af fysiska tillstånds följd. Ett enskildt psykiskt tillstånd har då icke sin grund i föregående psykiska tillstånd, lika litet som den omständigheten, att molnet *nu* antager formen af ett torn, har sin grund deri, att det *förut* hade formen af ett berg, emedan tvärtom hela den serie former molnet antager har sin orsak i vinden». De fysiska fenomenen följa *af* hvarandra, de psykiska endast *efter* hvarandra.

Det fullständiga uttrycket för medvetandets beroende af fysiska processer ger Spencer, som indrager själslifvet i den allmänna kraftförvandlingsprocessen. Han frågar sig, huruvida själsakterna jemväl qvantitativt korrespondera med förändringarna i den nervösa centralapparaten eller m. a. o. om dessa nervförändringar hafva sin eqvivalent, d. v. s. sitt jemt motsvarande belopp, i de åtföljande psykiska förändringarna »på samma sätt som ett visst qvantum värme är eqvivalent till ett visst qvantum rörelse». På denna fråga svarar han ja, men anser denna eqvivalent på vetenskapens nuvarande ståndpunkt oåtkomlig, då vi ännu ej lärt oss mäta proportionen i anseende till styrka mellan retningen af nervernas ändapparater och retningen i hjernan. Emellertid antar han en sådan qvantitativ jemvigt mellan själs- och kroppsföreteelserna, hvarigenom lagen om energiens förvandlingar i en serie af hvarandra qvantitativt motvägande former inflyttas på själslifvets område och upphöjes äfven till dess grundlag. Sensationerna t. ex. af tryck, rörelse, ljus, ljud måste betraktas såsom former, hvilka antagits af de fysiskt-kemiska krafter, som genom inverkan på sinnena framkallat samma sensationer, hvarvid sensationens intensitet är eqvivalent mot den framkallande fysiskt-kemiska kraftens. Å andra sidan är en känsla, t. ex. af smärta, eqvivalent mot en densamma åtföljande muskelsammandragning eller annan kroppsrörelse. »Den metamorfosens lag», säger Spencer, »som gäller de fysiska krafterna emellan, gäller lika säkert mellan dem och de intellektuela. Dessa det ovetbaras uppenbarelsesätt eller modi, som vi kalla värme, ljus, kemisk frändskap o. s. v. kunna icke blott öfvergå i hvarandra, utan lika lätt i dessa det ovetbaras andra modi, dem vi särskilja såsom sensationer, sinnesrörelser och tankar». Härmed är tydligen öfvergången

från nervakt till själslif utsagd såsom ett specialfall af den allmänna, i universum såsom mekanisk och molekylär rörelse sig yttrande kraftens öfvergång från en form till en annan.

Det är klart, att en sådan verldsåsigt icke kan medgifva någon viljefrihet åt menniskan. Enligt densamma måste hvarje mensklig handling ega karakteren af potentiel nervenergies frigörelse och omsättning i aktuel nerv- och muskelrörelse. Det enda, som skiljer det högre viljelifvet från en fysisk rörelsegrupp hvilken som helst, är, utom dess högst komplicerade beskaffenhet, medvetandets åtföljande bifenomen (eller »epifenomen» som det blifvit kalladt). Hvarje viljeakt är medveten reflexrörelse och ingenting annat. Med reflexrörelse förstås en påverkning på en inåt gående nervtråd, som föres till ett inre centrum, en nervknut, och derifrån åter utlöser en impuls, som genom en utåt gående nervtråd sätter en muskel eller ett annat organ, t. ex. en körtel i rörelse. Detta skema öfver en enkel reflexrörelse kan kompliceras på mångfaldigt sätt, derigenom att en nervknut i regeln icke blott sänder utåt gående trådar till de organer, som skola sättas i rörelse, utan från densamma också utgå trådar inåt och uppåt till andra centra. Nervcentra mottaga alltså impulser från flera sidor, impulser, som dels kunna förstärka, dels hämma hvarandra. De periferiska intrycken omsättas icke ögonblickligt och impulsivt och i den form de vid periferien omedelbart ega i yttre rörelse, utan de undergå mångfaldig sammansättning, ökning och minskning i hjernans centrala apparater, innan de derifrån släppas ut till muskelmekanismerna och sätta dem i rörelse. Denna centrala bearbetning af intrycken är mera invecklad i samma mån nervstrukturen är rikt utbildad och medvetenhetslifvet står högt. Ur detta fysiska förlopp förklara nu monisterna viljelifvets företeelser. Vår öfvertygelse om att vi kunna handla fritt eller efter öfverläggning träffa vårt val mellan olika handlingsmöjligheter har sin enda objektiva anledning deri, att nervcentra utöfva ett hejdande inflytande på den från pereferien kommande impulsen, i det att nervprocessen försiggår långsammare i hjerna och ryggmärg, än då den går genom de periferiska nerverna. Detta hejdande möjliggör, att impulsen, innan den fortplantas vidare, kan ändras genom andra impulsers inflytande. Häraf uppstår skenet af öfverläggning och val.

»Alla menskliga handlingar», säger *F. A. Lange*, som tillhör samma moderna riktning, »följa, naturvetenskapligt sedt, icke af »tankar,» men af muskelrörelser. Dessa utlösas genom nervverksamhet, denna stammar från hjernfunktionerna, och dessa äro fullständigt bestämda genom hjernans struktur, ledningsbanorna, stoffomsättningens atomrörelser o. s. v. Man bör göra klart för sig, att lagen om kraftens bestånd icke kan lida något undantag i hjernans inre utan att blifva fullständigt meningslös, och man bör kunna höja sig till den slutsats, att all menniskornas diktan och traktan, de enskildas såväl som folkens, väl kunde gå för sig så som nu sker, utan att hos någon af dessa individer uppstode något sådant som tanke, känsla o. s. v.»

Jag anför ett likartadt yttrande af *Bain:*[1] »Då landtmannen om morgonen går ut att plöja sin åker, står han under inflytande af en vilja, och till denna vilja hör ett visst medvetande. Men det är icke medvetandet i sig sjelft, som gör det för honom möjligt att stanna vid sin plog. En betydlig tillgång på muskel- och nervenergie, härrörande ytterst från hans väl smälta föda och sunda andhämtning är den verkliga orsaken till denna muskelansträngning. Det är i våra dagar vanligt att jemföra ett lefvande djur med en ångmaskin i afseende å källan till rörelsekraften. Hvad kolet genom sin förbränning är för maskinen, är födan och den inandade luften för den lefvande organismen. Det åtföljande medvetandet om använd kraft är icke mera orsak till denna kraft än ljusskenet, hvilket kastas af maskinens ugn, är källan till de åstadkomna rörelserna».

Enligt denna moderna psykologi är vår vilja alltså ingenting annat än ett löf, som drifver för vinden, och hela vår personlighet ingenting annat än en *medveten automat.*

Den naturalistiska verldsåsigtens etiska teori är *utilitarismen.* Utilitarismen är en morallära utan viljefrihet, ansvarighet, samvete och ånger. Den är helt enkelt teorin om de komplicerade rörelser medvetna varelser företaga för att befordra sitt eget och sin arts lif. Såsom den utilitaristiska etikens grundläggare nämna vi *Bentham* och *John Stuart Mill,* såsom dess mest kända namn anföra vi *Herbert Spencer,* som i allt

[1] Citeradt, såsom flerestädes, efter Rein's Psykologi (sidd. 21 f.).

väsentligt hör till Mills skola, fastän han i vissa enskilda punkter polemiserar mot denne.

En väf består af trådar, ett hus af stockar och bräder. Enligt Spencer liknar menniskan dem båda deruti, att hon är en komposition, ett *unum compositionis*, icke ett *unum naturæ*. Kommer någon och frågar efter kompositören och komponenterna, så svarar Spencer: den förre är oss fullständigt obekant, de senare äro de fysiska krafter och ämnen, som efter jemvigtens lag i vexlande gestalter genomlöpa universi förvandlingsprocess, åtföljda af de flyktiga bilder eller afspeglingar, som vi kalla förnimmelser. Dessa senare verka intet, de blott mottaga och återgifva. Den grund, hvarpå spegelbilderna uppträda, är för oss fullständigt dunkel. Vi känna endast, att en serie af sådana bilder uppträder, hvilka bilder icke stå i orsaksförhållande sinsemellan, utan till innehåll och sammanhang förorsakas af de fysiska komponenterna. Det är en grupp af sådana komponenter, hållna i tillfällig rörlig jemvikt och beledsagade af en grupp dem återgifvande förnimmelsebilder, som vi kalla jaget eller personligheten. Jaget är för Spencer blott en ram, inom hvilken en mångfald företeelser uppträder och sammanfattas. Hvad taflan föreställer angår icke ramen, som deri alldeles icke har någon del. Företeelserna efterträda hvarandra inom personlighetens ram enligt lagar, som för densamma äro helt yttre och främmande. Hvad blir då af hvad vi bruka kalla det egentligt personliga innehållet i lifvet, och som är ett ord utan all mening, om man icke får antaga ett inre oupplösligt centrum hos menniskan, hvarifrån absolut inifrån bestämda impulser utgå? Jag menar sådant som pligt, heder, samvete, kärlek, godhet, hänförelse, inspiration. Jo, alla dessa namn finnas qvar i den naturalistiska etiken, men deras betydelse är fullständigt förändrad. De lefva der uteslutande på njutningens och den dermed hand i hand gående nyttans gunst och nåd. De äro psykiska funktioner, som menniskan eftersträfvar, när hon kommit långt i utveckling och fått insigt i deras höga njutningsvärde. Men till sitt väsen äro de endast yttringar af naturens attraktiva och repulsiva krafter, upptagna af medvetandets kamera.

Bakom denna summa af fysiska och psykiska företeelser, hvilka tillsammans bilda den komplex af relationer, som vi kalla verlden, står, enligt den moderna *agnostiska* åsigten, det ovetbara. Vi veta, *att* det finnes något annat än detta relativa, men icke i minsta mon *hvad* det är. Genom sjelfva arten af vår kunskap, som alltid oscillerar mellan subjekt och objekt, äro vi uteslutna från allt vetande om det obetingade, det absoluta. Metafysik är sålunda principielt omöjlig. Om denna åsigt förena sig alla s. k. moderna riktningar i samtidens tänkande, nykantianer och positivister, evolutionister och associationspsykologer. Och, märk väl, detta utdömande af metafysiken såsom vetenskap träffar lika väl den materialistiska metafysiken som den idealistiska. Spencer förnekar lika energiskt, att vi kunna framtränga till materiens och kraftens väsen, som till medvetandets. Båda äro former af ett och samma obekanta, hvars region vi aldrig kunna närma oss ens. Vi kunna blott studera fenomenernas orsakskedja, men den hand, som håller fast denna kedja, är för oss genom sjelfva naturen af vår kunskapsförmåga fördold.

Jag har framhållit naturvetenskapens studium såsom ett ypperligt medel att befria vårt sinne från osunda fantasterier. Jag måste nu fortgå till att tillägga: tillämpas det naturvetenskapliga åskådningssättet ensidigt på det menskliga lifvet, så att det får totalt uttränga de psykiska vetenskapernas anda och metod, då ser jag i detta åskådningssätt en oerhördt mäktig fiende till hela vår kultur, till vår oförvillade uppfattning af verlden och menniskorna, till vår sedliga utveckling och till vår lycka. Bibringa menniskorna på fullt allvar den öfvertygelse, att deras jag blott är en från olika håll sammanströmmande mångfald af ämnen, krafter och bilder utan väsentlig och oförgänglig enhet, att deras vilja blott är en valplats för stridande tendenser, af hvilka den starkaste naturnödvändigt måste segra, att de stå fullkomligt maktlösa mot ärfda anlag för sinnessjukdom, brott, liderlighet, att deras menniskokärlek är en förfinad egoism, deras samvete en känsla af fruktan för straff, att konsten icke eger någon urbild och tron ingen himmel, att staten är ett bolag för materiel fördel och fosterlandskärleken blott en blodig skugga från militarismens råa, ännu

icke flyktade tidehvarf, gör det, och lifvets källor skola vara fullständigt förgiftade! Lyckligtvis står en sådan öfvertygelse på längre afstånd från en vanlig sund, naiv och populär verldsåskådning än den mest frivågna metafysiks luftbilder. Men om denna sida af saken är icke här fråga. Här hafva vi endast att syssla med den naturalistiska filosofiens vetenskapliga värde eller ovärde, icke med densamma såsom en lycko- eller förderfbringande lifs- och kulturmakt. Ställer man nu synpunkten på detta sätt och frågar: hvilket sannings- eller kunskapsvärde har den naturvetenskapliga verldsåsigten i våra dagar? då måste jag medgifva, att svaret ej är lika lätt som i förra fallet. Hvarken den gamla metafysiken eller den teologiska apologetiken torde nämligen kunna få bugt med densamma. De hålla hårdt fast i lifvets ideala värden och äro ständigt beredda till försvar och anfall i deras tjenst, och det är deras ära. Men i båda fallen torde de draga det kortare strået. Ty de lida af det svåra felet att vilja förhålla motståndaren hans rätt och att söka sätta sig fast i ohållbara positioner. Det är icke möjligt i våra dagar att förneka naturens orsakssammanhang, uppenbaradt i energiens och materiens bestånd och i utvecklingens stora lag. Detta kausala sammanhang måste genomföras på alla områden, äfven själs- och samhällslifvets, så långt möjligt är. Det är heller icke möjligt att häfda frihetens sak på det sättet, att man i den kausala kedjan inskjuter öfverempiriska länkar. Den empiriska kausaliteten är gränslös och är genomgående nödvändig och det finnes intet föremål för mensklig erfarenhet, som icke faller under den synpunkten. När forskningen har bemäktigat sig ett föremål, hvilket tänkes såsom orsak till en företeelse, då fattas detsamma såsom nödvändigt, d. v. s. såsom i sin ordning verkan af en föregående orsak. Det är icke möjligt att tänka sig fritt verkande krafter eller viljor *inom* ett kausalt sammanhang. Tillfällighet och valfrihet äro fullkomligt främmande för all exakt empirisk vetenskap. Den empiriska forskningen har endast att göra med föregåenden, som göra det efterföljande naturnödvändigt. Der detta icke lyckas, stöter densamma på hämmande hinder, som snart undanrödjas, på gränser, som snart utflyttas. Den gamla metafysiken och teologien ända in i närvarande tider ha velat

och vilja fasthålla samma kausala betraktelsesätt, som de empiriska vetenskaperna, men här och der i den kausala kedjan statuera afbrott i den empiriska fortgången och öfverempirisk inverkan derpå. De hafva sökt slå mynt af de exakta vetenskapernas tidsbegränsning och, då dessa för tillfället icke hafva kunnat förklara en företeelse ur dess föregåenden, hafva de sagt: »se här är en absolut gräns för naturforskningen, längre än hit kan den aldrig komma, här vidtaga öfver allt naturförlopp höjda, transscendenta orsaker». Men gång på gång har denna förutsägelse blifvit bragt på skam, gång på gång har detta vapen vridits dem ur händerna. Den empiriska forskningen har gått stadigt framåt och eröfrat position på position från metafysiken och teologien. Och det skall alltjemt fortgå på samma sätt, så länge de vilja sätta sig fast i en ställning, som icke tillhör dem, och förmena de empiriska vetenskaperna att löpa sin lina fullt ut. Må de draga sig tillbaka inom sitt rätta område och hålla sig till sina egna synpunkter och metoder!

Filosofiens första och angelägnaste omsorg i våra dagar är att rena sig från naturvetenskapens förutsättningar och ställa sig på egen mark. Medlet för en sådan rening är kunskapsteoretiska och logiska undersökningar, genom hvilka det visar sig, att naturvetenskapernas kausala betraktelsesätt är en hypotetisk och försåvidt också subjektiv form för vetenskaplig nödvändighet, ett sätt, på hvilket vi för oss sönderlägga erfarenheten för att i detalj göra oss densamma begriplig, men ingalunda det enda, än mindre det mest förutsättningslösa betraktelsesättet. Vi måste tänka oss verkligheten såsom sönderlagd i momenter, som falla före och efter hvarandra och betinga hvarandra. Men vi måste än mer tänka oss verkligheten såsom ett helt. Bredvid, nej, icke bredvid, utan öfver *kausalitetens* tankeform står *substantialitetens*. Ett föremål är icke blott en företeelse, ett moment i förändringens schema, en orsak eller en verkan, ett föregående eller ett efterföljande. Innan det kan vara detta, måste det vara en enhet, som har en mångfald af egenskaper, ett logiskt subjekt. Tanken på ett logiskt subjekt med dess bestämningar är ursprungligare än tanken på grund och följd, orsak och verkan. Empirien upplöser verkligheten

i företeelser, som följa på hvarandra och framkalla hvarandra. Af dessa företeelser äro alla lika väsentliga och nödvändiga: den ena är, emedan den andra var. Men verkligheten visar oss icke blott eller ens företrädesvis bilden af företeelser, som betinga hvarandra i tidens riktning. Den visar oss ej blott bilden af extension, utan ock af koncentration. Hvarje föremål är hvad det är genom att hafva egenskaper. Fenomenerna gruppera sig kring en central kärna, de utsträcka sig således ej blott efter hvarandra. Ur denna substantialitetens synpunkt ter sig det ena fenomenet såsom väsentligare än det andra, allteftersom det är mer eller mindre centralt. Genom att se tingen från synpunkten af deras centrum, d. v. s. den enhet, som *har* egenskaper, men sjelf icke *är* en sådan, får man ett mått att mäta dem med såsom väsentligare och oväsentligare, högre och lägre, och dermed är den naturvetenskapliga eller naturalistiska betraktelsen af dem genombruten. Och detta genombrott, jag upprepar det, är endast möjligt genom att strängt och afgjordt tillämpa en annan synpunkt, ett annat betraktelsesätt på erfarenheten, än kausalitetens, nämligen substantialitetens. Och till en sådan synpunkt föra oss endast kunskapsteoretiska och logiska studier fram. Der och endast der är den *vetenskapliga* räddningen från naturalismens lifsödeläggelse att söka. Man skall pröfva naturvetenskapernas kunskapsteoretiska förutsättningar och lägga i dagen, att dessa ytterst äro långods från kunskapsförmågan, men ingalunda gripna ur en præsumerad oberoende och yttre verklighet. Man skall vidare ådagalägga, att det finnes en ursprunglig tankeform, af hvilken naturvetenskapens form är härledd. På den vägen skall det visa sig, att det icke går att förklara menniskan ur verlden, utan att verlden måste förklaras ur menniskan och, i sista hand, ur den obetingade och obegränsade personligheten. Så skall det visa sig, att tanken icke kan stanna vid fenomener, som framkalla hvarandra i tidsföljd och alla äro jemnhöga, utan att densamma med nödvändighet måste fortskrida till substantiela centra i tillvaron, och ytterst till ett enda sådant, från hvilket fenomenerna äro på längre eller kortare afstånd och hvarigenom de kunna bestämmas såsom väsentligare eller oväsentligare. I detta centrala betraktelse-

sätt af erfarenheten har filosofien en bestämd och af vår kunskapförmågas egen natur fastständ uppgift. Filosofien lefver allså. Om hennes resultat har jag icke ännu att yttra mig. Jag vill här endast antyda den egendomliga form, hon har antagit i våra dagar, genom att säga: filosofien fortlefver såsom kritisk undersökning af de empiriska vetenskapernas kunskapsteoretiska och logiska formelementer. Men dervid hvarken behöfver eller kan hon stanna. Sedan hon fastställt sin form genom en sådan kritik, har hon att dermed sammanbinda innehållet i menniskans moraliska och religiösa medvetande. På den vägen skall hon blifva hvad hon förr velat vara: vetenskapen om det gudomliga. Endast att utförandet då skall stämma bättre med afsigten, än förr varit fallet.

II.

Om frihetens möjlighet och väsen.

Vetenskapens uppgift är att samla erfarenhetens mångfald i tänkandets grundform, som är *samstämmighet*. Ju mera positivt man fattar samstämmigheten, desto mindre framträder densamma såsom en blott förenlighet och desto mera såsom helhet eller systematiskhet. I filosofien är en sådan positiv uppfattning af vetenskapens mål så mycket strängare fordrad, som krafvet på helhet der icke blott utgår från den formela vetenskapligheten öfver hufvud, utan äfven från universaliteten hos dess föremål, hvilket är erfarenheten utan all inskränkning till omfattningen eller erfarenheten såsom ett enda helt. Deraf framgår, att man inom den filosofiska vetenskapen och dithörande undersökningar är specielt uppfordrad att lägga vigt vid den systematiska formen. *Deri ligger, noga sedt, sjelfva bevisningen.* Filosofien löser sin uppgift genom sjelfva systematiseringen af sitt innehåll. Det finnes utan tvifvel också något annat, som skall utföras inom filosofien, än systematiseringen, nämligen konstaterandet af hvad som är faktiskt gifvet, men dermed *löses* icke filosofiens uppgift, utan *ställes* den endast. Med den rent yttre, i naiv bemärkelse objektiva fakticiteten har filosofien omedelbart ingenting att skaffa. Med sin egen hand tager hon icke upp det faktiska sådant det föreligger såsom ett råämne, utan tager emot detsamma af de andra vetenskaperna i den förädlade form, hvari deras bearbetning har

bragt detsamma. I den ställningen — då hon mottager det faktiska från de öfriga vetenskaperna eller från kulturen öfver hufvud — är filosofien ännu blott en verldsåskådning i betydelse af ett föreställningssätt, som sitter inne med en universel synpunkt. Hon är då kulturen i sammandrag och öfversigt. I verldsåskådningens bassin utmynna alla kulturens strömdrag, och rikedomen i kulturelementernas tillströmning till denna bassin har afgörande vigt för filosofien, hvilken, såsom vetenskap, skall uppstiga derur och näras deraf. Men filosofien växer icke fram såsom vetenskap, förrän olika verldsåskådningar framträdt ur kulturarbetet och börjat bryta sig mot hvarandra. Och det förhåller sig nu så, att erfarenheten ur flera olika synpunkter tenderar att sammangå till ett helt. T. ex. ur synpunkten af natur eller person, objekt eller subjekt. När olika verldsåskådningar föreligga, inom hvilka det gifna såsom ett helt framträder i olika belysning, då inställer sig otillfredsställelse vid att lugnt slå sig till ro vid en af dem och behof af att klargöra deras förhållande till hvarandra. Då uppträder filosofien, icke såsom en verldsåskådning, utan såsom en verldsåskådningslära eller verldsåskådningsvetenskap. Det som närmast och egentligast föreligger såsom faktiskt gifvet för filosofien är skilda och dermed också motsatta verldsåskådningar, hvilka kulturen öfverräcker henne till den behandling, som heter systematisering, d. v. s. bringande till samstämmighet. Den erfarenhet, filosofien har att konstatera, utgöres af verldsåskådningar, och den bevisning, hon har att åstadkomma, ligger i att systematiskt förena verldsåskådningar, d. v. s. att till samstämmighet bringa de motsatta synpunkter, ur hvilka erfarenhetens mångfald visar tendens till att sammangå till ett helt.

Hvad här nu antydts om filosofiens allmänna uppgift och metod vill tjena till att ställa i rätt dager uppgiften för och metoden i en filosofisk undersökning om friheten. Man har dervid — om nämligen undersökningen skall utföras fullständigt och i detalj, hvilket emellertid icke på något sätt ingår i min närvarande afsigt — att utgå från motsatta åskådningar om friheten, börjande med den punkt, hvarest dessa åskådningar kommunicera med de speciela vetenskapernas resultater. I dessa åskådningar har man att jaka allt positivt, bemödande

sig att låta dem hvar och en löpa sin lina ut, så långt den räcker. Dervid är det nödigt att så mycket som möjligt söka hålla synpunkterna rena och göra en fullständig tillämpning af dem. Dermed är det förberedande arbetet undangjordt. Fattas så i sigte en sådan betraktelse af åskådningarna, som först jemför dem med hvarandra och sedan tager jemförelsepunkterna till synpunkter för deras ordnande, så är uppgiften för en fullständig och ingående framställning af frihetens möjlighet och väsen enligt min åsigt rätt ställd. Ett sådant ordnande innebär, att åskådningarna förbindas med hvarandra genom att fattas såsom (utvecklings)grader och sidor af ett och detsamma, nämligen tanken, som är det hela, inom hvilket de sättas och hvaraf de få sin ordning bestämd. Tanken uppträder nämligen först såsom motsatta åskådningars indelnings- eller jemförelsegrund, sedan — vid ett intensivare tankearbete — såsom mått för deras gradering och till sist såsom det hela, af hvilket åskådningarna äro sidor. Der tankeverksamhet är, der lösas motsägelser och der förenas motsatser. Att vara verksam såsom tänkande betyder just att förena motsatser såsom arter under ett slägte, såsom grader med ett gemensamt mått och såsom sidor af ett och samma hela. Just denna sammanbindande eller syntetiserande verksamhet är bevisning i egentlig bemärkelse.

Om jag nu ställer mig inför problemet om friheten och erkänner detsamma vara ett filosofiskt problem, då måste jag också medgifva, att det framträder på något ställe inom ramen för en verldsåskådning. Det går icke att i tillfredsställande omfattning, d. v. s. verkligt filosofiskt, behandla frihetsproblemet, lika litet som någon annan filosofisk fråga, om man icke tager upp detsamma sådant det föreligger i en totalvy öfver erfarenheten. Ja, i sjelfva verket måste problemet framträda inom motsatta vyer af sådan omfattning, hvilka bryta sig mot hvarandra, för att förståndet deraf skall eggas till verksamhet. Man måste, med andra ord, se problemet ur universela synpunkter, som i viss mån äro motsatta. *Hvilka* dessa synpunkter äro och *huru* de uppstå — det blir ytterst erfarenhetens sak att afgöra, och det kan aldrig inom filosofien i egentlig mening ledas i bevis, enär synpunkterna hafva naturen af fakticitet. Erfarenhetens universela kategorier och synpunkter framföras af den

vetenskapliga kulturens utvecklingsström och aflastas i filosofiens sköte såsom det material, på hvilket hon har att sätta sin form. Till den allmänna kulturutvecklingen hör nu gifvetvis filosofien sjelf, nämligen såsom *historia* betraktad. Det är närmast till sin egen historia, som den systematiska filosofien har att adressera sig, när det för henne gäller att välja synpunkter för ett problems behandling. Ett lyckligt val af sådana synpunkter betingas framför allt och närmast af insigt i filosofiens historia och hennes resultater och har till kriterium den fullständighet, hvilken de medgifva åt problemets lösning.

Den här bestämmande verldsåskådningsmotsatsen anser jag böra utgå från begreppen *det yttre* och *det inre*. Erfarenhetens mångfald tenderar tydligen till att sammansluta sig till det yttres eller naturens enhet, hvarmed jag här förstår den empiriska kausalitetens form, och hvarje enskildt verkligt till att presentera sig såsom ett yttre föremål eller naturföremål, hvilket jag, hvart och ett, igenkänner derpå, att det står i empiriskt-kausala förhållanden till andra föremål och i dessa förhållanden har all sin begripliga bestämdhet gifven. Friheten bör då till att börja med betraktas inom naturalismens ram, hvarvid man har att tillse, hvad der blir af densamma. Naturligen har man att dervid i främsta rummet tänka på den moderna naturalismen eller den s. k. naturvetenskapliga verldsåskådningen i våra dagar, emedan alla andra former af naturalism kunna betraktas såsom på det hela taget historiskt öfvervunna ståndpunkter, hvilket, ur aktualitetens synpunkt, alldeles icke kan sägas om den moderna naturalismen, som tvärtom, med växande styrka och ökadt bifall, gör anspråk på att vara det sammanfattande uttrycket för den vetenskapliga forskningens resultater. En sådan undersökning af den moderna naturalismen sammanfaller faktiskt med en pröfning af frihetens möjlighet ur *en* och den mest primära synpunkt. Är naturalismen nämligen den fullständiga verldsåsigten, så att ingen möjlighet finnes till en fas i verldens betraktande, som öfverskrider naturalismens begränsning, då, det kan sägas på förhand, är friheten i hvarje mening absolute negerad. Visar det sig åter, att naturalismen pekar ut öfver sig själf — på det inre såsom utgångspunkt för en annan verldsåskådning — då framträder

frågan om frihetens möjlighet ur en *annan* synpunkt. Naturalismens öfvervinnelse sammanfaller tydligen icke med ett fullständigt häfdande af frihetens möjlighet. Men det är min bestämda öfvertygelse, att den första sida, problemet om friheten, i våra dagar åtminstone, vänder mot tänkaren, just sammanfaller med frågan om naturalismens fullständighet som verldsåsigt. Jag sluter detta deraf, att frihetsbegreppet i fall af sådan fullständighet konsekvent upphäfves i hvarenda historiskt gifven form, huru litet af dess egendomlighet än der har fått plats. I en konsekvent naturalism faller nämligen all verksamhetsgrund afgjordt utanför det verksamma väsendet sjelft. All verksamhetsgrund blir der en yttre orsak, hvilken skiljer sig från verkan, såsom ett yttre föremål skiljer sig från ett annat. När verkan är satt, så är orsaken alldeles främmande för densamma. Men en sådan uppfattning af verksamhetens grund upphäfver på ett kardinalt sätt *all* möjlighet till frihetens antagande.

När det emellertid genom propädevtiska och analytiska undersökningar visat sig, att den kausala synpunktens ensidiga tillämpning bär våldsam hand på erfarenheten, som faktiskt icke blott utsträcker sig i kausalitetens serie, utan också samlar och koncentrerar sig i det inres substantialitetsform, der orsak och verkan falla inom samma väsen, då framträder uppgiften att undersöka, hvad som är det inre eller substantiela eller väsendet i verlden, och att sedan tillse, huru frihetsbegreppet låter förena sig med svaret på den frågan eller, rättare, att tillse, om någon och, i så fall, hvilken form af frihet, som är möjlig inom den af en viss väsensuppfattning bestämda verldsåsigten. Man kommer då in på en metafysisk betraktelse af frihetens möjlighet.

Sedan man genom propädevtiska undersökningar — hufvudsakligen kunskapsteoretiska och logiska — nått en fast punkt, der den empiriska betingningsseriens ström har blifvit hejdad och liksom vänd i sitt lopp, så att orsaken icke längre ständigt jagar verkan framför sig, utan verkan så att säga vänder sig om mot orsaken och, noga sedt, visar sig vara den på visst sätt förändrade orsaken sjelf, då har man fått syn på en annan erfarenhetsform än den empiriskt-kausula. Då

presenterar sig det erfarna såsom ett helt, der orsak och verkan sammanfalla i verksamheten, eller der de båda ingå såsom sidor. Det skall då visa sig, att erfarenhetens hela mångfald äfven ur denna synpunkt tenderar till att sammangå till ett enda helt. Gör man så allvar af denna tendens till att tänka erfarenhetens mångfald ur väsendets eller det helas synpunkt, så skall det i stigande grad blifva klart, huru starkt den verldsuppfattning, till hvilken man på den vägen kommer, divergerar från den kausala. Det bestämdaste uttrycket för denna motsats vinnes genom att säga, att erfarenheten icke på allvar kan tänkas ur det helas synpunkt, utan att motsatsen mellan orsak och verkan mer och mer borttänkes ända till dess, att ren identitet dem emellan framträder, ty för den verksamma tankens sammansmältningsarbete står alltid såsom yttersta mål identiteten. Detta emedan tanken till sitt *begrepp* är identitet.

Tankens begrepp af identitet upphäfves ingalunda af det verksamma tänkandets diskursivitet, hvilket är en egenskap, som vidlåder tänkandet, för så vidt det stannar nedanför sitt begrepp. Åskådningen är icke till skilnad från tänkandet intuitiv, och tänkandet är icke till skilnad från åskådningen diskursivt. Tvärtom har åskådningen — såsom rumlig — diskretionens och — såsom tidlig — diskursivitetens form och är endast intuitiv i och med sin relativa tankebestämdhet. Och tänkandet är endast i sin bundenhet vid åskådningen diskret och diskursivt.

Med den *rena* identiteten är ingalunda att förstå en *alltigenom och i hvarje mening* tom och abstrakt sådan. Man måste noga begränsa den betydelse, som bestämningen *abstrakt* eger. All abstrakthet hänför sig strängt och uteslutande till det verksamma tänkande subjektet, karakteriserande dess förhållande under sitt tänkande och detta tänkandes resultat. När ett begrepp säges vara abstrakt, beskrifver man dermed dess psykologiska genesis och den bestämdhet det alltjemt eger, försåvidt det alltid är moment i en sådan genesis och derur icke kan uttagas. Abstraktheten hänför sig till den faktiska motsatsen mellan olika medvetenhetsgrader och uttrycker det lika faktiska vilkoret för den högre medvetenhetsgradens aktualisation. Denna bestämning berör tankeinnehållet, men icke tankeföremålet.

Den utsäger, att det verksamma tänkandet icke är fullständigt bestämdt eller är ett helt genom sitt tankeinnehåll eller genom sitt begrepp. Deremot upphäfver den icke på något sätt tankeföremålets fullständiga bestämdhet såsom ett verkligt. Det verkliga tankeföremålets bestämdhet skjuter öfver det verksamma tänkandets begrepp. Vore detta icke fallet, så kunde intet begrepp sägas vara abstrakt. Först i och genom detta öfverskott eger tankeföremålet konkretion och dermed objektivitet och verklighet. Men då nu *verklighet*, såsom senare med all tydlighet skall framhållas, sjelf är en tankebestämning (en *kategori)* och delar allting annats lott att sakna *hvarje* mening och betydelse, om densamma icke får fattas såsom en förnimmelse (allt som har någon mening är försåvidt förnimmelse) och en fullt bestämd, fixerad och konstant sådan, om den icke får fattas såsom tanke, så måste den nämda skilnaden mellan abstrakt och konkret ytterst återföras på tänkandet och tanken sjelfva, d. v. s. beteckna en derinom fallande motsats. Om motsatsen skall kunna fasthållas, så måste tanken å ena sidan kunna fattas såsom ett tankeföremål, som är fullständigt bestämdt eller är ett helt, medan den å den andra blott är ett abstrakt begrepp om tankeföremålet eller en dit hänförlig form. Det måste finnas en skilnad mellan den sanna och verkliga tanken, som är det hela, och det abstrakta begreppet, som är det helas form. Men såsom sann och verklig är tanken *väsende* och såsom väsendets motsats är det abstrakta begreppet såsom sådant *fenomen*. Motsatsen mellan konkret och abstrakt hänvisar ytterst på motsatsen mellan väsende och fenomen.

Tankeformen, som i sista hand är identitet, är icke tom, emedan den är väsendets form. Det innehåll, som subjektive och till sin omedelbara form går under i abstraktionsprocessen, står dock objektive och reelt qvar inom tankens form. Det verksamma tänkandets bundenhet vid abstraktionens betingelse upphäfver icke väsendets genomgående tankebestämdhet, utan utflyttar endast väsendets närmare bestämdhet och innehåll, dermed sjelfva dess verklighet och tillvaro utanför hvarje funktion af det verksamma förståndet och betecknar de inskränkande vilkor, under hvilka endast det verksamma tänkandet kan närma sig fullständig bestämdhet, d. v. s. det sätt, på

hvilket och den grad, i hvilken den identiska tanken kan vinna innehållsbestämdhet, vinna innehållsbestämdhet utan att uppge sin identitet eller, hvilket dermed är likabetydande, sig sjelf.

Tanken går ut öfver motsatser i många grader af motsatsöfvervinnelse. Men utan identitetens mål skulle denna fortgång sakna all fast riktningspunkt. Denna riktningspunkt kan icke ytterst sökas i blott och bar samstämmighet, som ingenting annat är än ofullgången identitet. Öfver den ofullgångna identiteten står den rena och fullkomliga. Men der nu tankens mål är att identifiera orsak och verkan, der söker han också att upphäfva all verksamhet, eller, egentligare uttryckt, att tänka verklighet utan verksamhet. I den verldsvy, som är ett väsensbegrepp i strängaste betydelse, har alltså verksamheten ingen plats. Men der verksamhet icke finnes, der saknar ock frihet all mening. Metafysiken synes sålunda göra både verksamheten och friheten omöjliga genom att sätta dem nedanför tanken.

I den verldsuppfattning, som utgår från det inre såsom det hela eller väsendet, och der tankens formela fordringar äro strängt tillgodosedda, der är tendensen gifven att sätta allt mångfaldigt såsom identiskt. Men lika sant, som detta är, lika tydligt är det också, att denna tendens betecknar en sträfvan mot en evig uppgift, en uppgift, som väl ligger i vårt tänkandes riktning, men hvilken dock måste anses befinna sig på ett oändligt afstånd från hvarje i tiden förverkligad vetenskaplig ståndpunkt. De faktiska vetenskapliga ståndpunkterna äro, med andra ord, aldrig några fullt rena tankeståndpunkter. Väl skall inom filosofien i egentlig bemärkelse väsendet vara tänkt och derför också vara tanke, och väl är väsendet det hela i filosofien, så att bredvid detsamma egentligen intet får rum der, men hos väsendet och bredvid väsendet finnes dock alltid något yttre qvar såsom yttre i något afseende. Tanken kan omfatta det yttre såsom dess indelningsgrund, ordna det såsom dess mått och införlifva det med sig såsom sidor. Men allt yttre kan aldrig uppvisas såsom bestämda former af tanken, och äfven formerna hos tanken falla, försåvidt de äro flera, alltid i någon mån isär såsom yttre för eller motsatta mot hvarandra och dermed också såsom yttre för och motsatta mot tanken sjelf. Derför kommer den

filosofiska väsensuppfattningen eller den verldsåsigt, som har det inre — »die Innerlichkeit» — till utgångspunkt, alltid att hafva jemte sig och begränsas af den empiriskt-kausala naturalismen, som har sin utgångspunkt i det yttre. Den filosofiska väsensuppfattningen eller den metafysiska verldsåsigten kan visserligen uppvisas vara den högre i förhållande till den kausala, emedan hon är formelt fullkomligare, men i sitt nödvändiga förhållande till denna senare har hon sin bestämda inskränkning gifven, så att säga, *utåt*. Detta nödvändiga förhållande innebär nämligen, att icke allt, som ingår i erfarenheten, i henne är tänkt med någon egentlighet.

Genom psykologiska, kunskapsteoretiska och logiska studier kan man visserligen allt klarare lära sig att inse den kausala verldsbetraktelsens otillräcklighet och bristfullhet och få allt bestämdare hänvisningar på den metafysiska verldsbetraktelsen såsom det, hvilket i dess ställe kräfves. Men att fullständigt substituera den senare för den förra — det är något, som visserligen alltid fordras af tanken, men som dock utgör en på hvarje empirisk tidpunkt olöslig uppgift.

Men den metafysiska väsensbetraktelsen har icke blott en — låt vara ständigt flyttbar — gräns *utåt*, utan också *inåt*. Gränsen inåt följer af gränsen utåt. Det yttre vägrar icke endast att fullständigt låta inflytta sig inom den metafysiska tankens råmärken. Äfven det, som kan der intagas, behåller till en del sin »Äusserlichkeit», under form af motsats inom sig och mot tanken. Det tänkta har karakteren af mångfaldiga tankeformer, som träda i ett visst yttre förhållande till hvarandra, iklädande sig drägten af rums-, tids- och verksamhetsanalogier. Endast genom en sådan inklädnad blifva formerna hvar för sig fattliga och från hvarandra skiljbara. Om nu metafysikens innehåll, hvilket sagts vara tankeformer, i en viss mening blifver fattligt och klart endast under det vilkor, att det sätter sig fast i åskådningens söndrande media, men motsättning kännetecknar det som *icke* är tänkt, så ser det ut, som om innehållets klarhet eller aktualitet skulle vara osamstämmig med formens renhet. Så kan dock icke vara förhållandet. Ty formens renhet är, från en sida sedd, intet annat än klarhet, och icke kan klarhet upphäfva klarhet. Den som tänker liknar

icke en, som springer omkring i ett mörkt rum med en tänd lykta i sin hand: när han befinner sig i det ena hörnet, så är der ljust, men när han kommer till ett annat hörn i rummet, så upplyses visserligen det, men det förra faller i samma dunkel som före ljusets närvaro derstädes. Riktningarna på innehåll och form i tänkandet få icke i hvarje mening upphäfva hvarandra, om det skall vara möjligt att vinna ett verkligt framsteg deri. Att de heller icke så göra, framgår deraf, att en högre ståndpunkt i formelt afseende icke kan vara fattigare på klart innehåll än en lägre. Jemför man en till större formel fullkomlighet fortskridande tankeutvecklings etapper med hvarandra, så skall man finna, att den högre fullkomligheten i hvarje fall ligger i tankens ökade makt att klart fatta sitt innehåll utan motsats mellan dess momenter och i helhetens form. Större samstämmighet är större klarhet, och större klarhet är rikare aktuelt innehåll. Med formens höjning ökas tankens aktuela innehåll. Formens renhet och det aktuela innehållets rikedom i tänkandet äro direkt proportionela mot hvarandra. Derom bär menniskans hela andliga, framför allt vetenskapliga utveckling vittnesbörd. Utan att formen är fixerad i en viss renhet, skulle denna utveckling löpa ut i ett oändligt antal divergerande riktningar, och de der ingående tankarna, som hörde hemma på ett och samma ställe och som utgingo från en och samma punkt, skulle, då de fullföljdes, gå isär, så att de snart fullständigt tappade bort hvarandra. Utan att tankeinnehållet ökades med formens tilltagande renhet, skulle ingen tankeföljd kunna blifva annat än en gränslös vexling innanför det tänkande medvetandet, men aldrig något framsteg eller någon utveckling.

Men form och innehåll stå dock otvifvelaktigt i en viss motsats mot hvarandra, om nämligen innehåll tages, icke i sträng betydelse af *tanke*-innehåll, utan i betydelse af tanke-*föremål* eller objekt. Ju större massor af objekter, som det menskliga tänkandet har hopade framför sig, desto svårare ställer sig dess koncentrerings- och identifieringsuppgift. Ju mera mättade de verldsåskådningar äro på innehåll, hvilka den filosofiska tanken har att sammanarbeta till ett helt, desto svårare blir detta hans arbete, d. v. s. desto svårare är det att

här tillgodose formens fordringar. Och denna motsats mellan riktningen på form och riktningen på innehåll eger naturligen icke rum endast då, så att säga, när uppgiften ställes och filosoferandet skall taga sin början. Ty gifvet är, att någon fix gräns mellan ett verldsåskådningsmaterial såsom objekt eller declarandum och filosofien sjelf såsom declaratio alldeles icke finnes — lika litet som det någonsin finnes en fix gräns mellan subjekt och objekt, så att det ena aldrig i något afseende med rätta kan sägas vara det andra. Derför eger ock denna motsats mellan riktningarna på form och innehåll rum *inom* filosofin sjelf, så långt som nämligen der alltid finnes ett innehåll, som icke är ett rent tankeinnehåll, utan öfvervägande tankeföremål och tankematerial och dermed ock tankeuppgift. Om allt tankeföremål, som icke är tankeinnehåll i egentlig mening, gäller, att det eger åskådningens objektivitet och klarhet, för hvilken det är väsentligt, att *ett* framträder i motsats mot *annat*. Är derför tänkaren angelägen om att pröfva sina krafter på rika uppgifter och att klart fatta sina uppgifter i sigte, så måste han synnerligen beflita sig om en sönderläggande erfarenhetsanalys, hvilken analys ju utgör vilkor för all tankeverksamhet. Men derför att den analytiska åskådningsklarheten kräfver söndringens form, hvari *ett* sättes bestämdt genom att *icke* sättas såsom *annat*, så får man icke glömma, att för tänkandet vinner *något* bestämdhet endast genom att *annat* fattas såsom varande detsamma. Icke derigenom, att uppmärksamheten drages från en tanke till en annan, tänkes den senare tanken, utan derigenom endast tänkes han, att den förra tanken fattas i den senare. Tänkandet är, formelt och subjektivt sedt, syntes. Filosofiens metod har derför två sidor: dels den abstraherande analysen, som söker att utprägla tankeföremålen till klar form i åskådningens söndrande media, dels den koncentrerande syntesen, som söker sammanarbeta till ett helt de i åskådningen liggande motsatserna, som äro klara just så långt som de äro motsatta. Dessa sidor åtfölja hvarandra på hvarje punkt i tankeverksamheten. Den abstraherande analysen är vilkor för den sammanskådande tankeverksamheten, i det att hon öfverräcker den senare hennes genom abstraktionen frigjorda uppgifter. Men i den uppgifter lösande

tankeverksamheten, i sin renhet fattad, finnes endast en riktning: från det abstrakta till det konkreta, från form till innehåll, från det skildas mångfald till det helas enhet. Men huru långt man än går från det abstrakta och till det konkreta, från form till innehåll, så kommer dock på sådan väg aldrig till aktualitet allt innehåll, utan i en viss mening endast form. Formen är form i en viss relation allena; i en annan åter är han innehåll. Det samma måste tydligen också gälla om innehållet. Hvarje på en viss tidpunkt gifven väsenstanke blir alltid form i förhållande till en möjlig konkretare uppfattning af väsendet. Väsenstankens utveckling består visserligen deri, att han alltjemt i sig indrager erfarenhetselementer och omsätter dem i sidor hos sig och på detta sätt vinner ökadt innehåll. Men hvarje aktuelt tankeinnehåll är fattigare än det möjliga. Då det nu är i sin ställning till erfarenheten såsom yttre, som tanken har ett möjligt innehåll, eller m. a. o., då det yttre är tankens möjliga innehåll, så kan tanken aldrig komma öfver en relativ innehållsfattigdom, så länge ett yttre står emot honom. I *denna* mening är tänkandets fortgång ständigt en fortgång från form till form. Vänd mot formelt lägre och faktiskt gifna ståndpunkter, är hvarje förefintlig filosofisk åsigt relativt innehållsrik; vänd mot formelt högre, faktiskt gifna eller blott möjliga ståndpunkter är hon relativt innehållsfattig. Men all form, hvilken det brister på innehåll, innebär fordran på innehåll och, naturligen, på innehåll af ett visst bestämdt slag — allt efter formens natur. Denna fordran kan aldrig tillfredsställas med mindre än att det yttre kan på något sätt förbindas med väsendet. Motsatsen mellan det yttre och det inre kan sublimeras, ända till dess att den endast står kvar såsom motsats mellan innehåll och form i tänkandet. Men detta är dock alltid en bestämd motsats. Att öfvervinna denna motsats mellan innehåll och form blir då en uppgift för tanken, som följer ur hans egen natur eller som blott är en speciel yttring af hans enande natur.

På en förbindelse mellan innehåll och form, det yttre och det inre, som också utgör en enhet af fenomenologiskt-kausal och metafysiskt-substantiel verldsbetraktelse, beror äfven frihetens möjlighet, enär den samma icke är gifven i någon af de

nämnda verldsåsigterna, ensidigt för sig tagen. Närmare bestämd, ligger denna möjlighet deri, att kausalserien i verlden kan tänkas vara determinerad af väsendet eller deri, att kausalserien når sin fullständiga bestämdhet och verklighet endast genom väsensbegreppet. Det är då härvidlag aldra först gifvet, att det strider mot väsendets begrepp att determinera kausalserien såsom sjelf utgörande en deri ingående orsak. Väsendet är väsende genom sin substantialitetsform, som är en annan än kausalitetens. I sin substantialitetsform är väsendet tanke och kan således icke vara en blott *causa efficiens*[1] till och i det yttre, om det icke i sitt förhållande dertill skall upphäfva sig sjelft. När man har faststält filosofiens form i dess renhet, så måste man också fasthålla densamma vid sina försök att vinna ett rikt innehåll deråt. Fortgången från tänkandets rena form till dess innehåll måste syfta till att prägla innehållet med formen eller till att genomdraga det med tänkandets formelementer. När man kommit upp på tankens bergspets, får man icke skynda sig hufvudstupa ned igen för att åter så fort som möjligt få tillfälle att fylla sina lungor med mindre tunn luft, utan att alls se sig om deruppe. Då har ju klättrandet varit fåfängt. Innehållet i tänkandet måste te sig annorlunda före och efter formens fastställande. Det måste vara sammanhang dem emellan i den mening, att formen är grund till innehållet, såsom en tanke är grund till en annan. Att kunna fatta väsendet såsom grund för erfarenhetens kausalserie eller de hvarandra framkallande förändringarna i verlden såsom följd i tänkandet — det är derför enligt min åsigt *conditio sine qua non* för frihetsproblemets lösning. Detta emedan endast häri ligger någon möjlighet att förbinda de motsatta verldsåsigter, hvilka jag i det föregående stält emot hvarandra och af hvilka ingen,

[1] Alla orsaker äro *causæ efficientes* (et antecedentes). Det finnes icke ett slags orsaker, som heta *causæ efficientes*, och ett annat slags, som heta *causæ finales*. Det finnes icke två jemsides stående slag af orsaker, utan endast två aspekter af *orsaken*. Ändamålet är ingen särskild form af orsak, utan en rationel sida hos orsaken öfver hufvud. När orsakens begrepp ordentligt genomtänkes, så kommer man fram till ändamålet såsom immanent deri. Men när ändamålet *blott* fattas såsom orsak, d. v. s. sjelfva *ratio* derifrån borttänkes, så fattas det också såsom causa efficiens.

om de fattas skarpt söndrade från hvarandra, admitterar frihetsbegreppet. Ur den kausala verldsåsigten måste man upptaga förändringarna, ur den metafysiska grunden dertill. I kombinationen mellan dessa ligger frihetens enda möjlighet.

Den filosofiska väsenstanken intager flere olika ställningar till erfarenhetens data. Den mest tankeenliga ställningen är den, då erfarenheten betraktas såsom ett helt af samstämmiga tankeformer och dermed också på samma gång af samstämmiga sidor hos väsendet. Erfarenheten ter sig såsom ett sådant helt, om man på densamma strängt tillämpar vetenskapens formela fordringar. Då fattas väsendet uteslutande såsom tanke och då bortses öfvervägande från *hvad* som i tanken tänkes. Det visar sig emellertid, att en sådan vetenskaplig ståndpunkt, som denna, är otillfredsställande, emedan den utesluter möjligheten af ett rikt innehåll. Det rent aktuela tankeinnehållet är der naturligen större än i formelt lägre uppfattningar, men det relativt potentiela innehållet är der synnerligen fattigt. Med det relativt potentiela innehållet förstår jag alla erfarenhetselementer, som icke äro fattade såsom tankeformer eller väsenssidor, men hvilka hos sig röja tankebestämdhet på det sätt, att tankebestämningar framträda hos dem såsom grunder för hvad de äro och blifva. Om sålunda erfarenhetens elementer också icke stå i det aldra intimaste förhållande till väsenstanken, så kunna de likväl faktiskt deraf vara bestämda, om också på ett sätt, som i jemförelse med den formelt högsta tankebestämdheten måste betecknas såsom potentialitet. Och potentialitetsgraderna äro i sjelfva verket oändligt många, emedan de kontinuerligt öfvergå i hvarandra. Om den systematiska filosofien skall vara annat än ett rent formschema, annat än en riktningspunkt, som ingen reel tankeutveckling kan närma sig, så får man icke inom filosofien förkasta de i någon mon och mer eller mindre formlösa uppfattningarna, utan så fort någon väsensbestämdhet röjer sig hos dem, måste de betraktas såsom innehåll i fiosofien. Endast på detta vilkor kan filosofien verkligen vara vetenskapen om hela erfarenheten. Endast på detta sätt kan den motsats öfvervinnas, som fordran på formrenhet sätter mellan det inre och det yttre, mellan form och innehåll i vetenskapen och hvilken hotar filosofiens universalitet med undergång. Det är

ingen fråga om, att icke en ren väsenstanke är den sig utvecklande filosofiens mål, och det är alldeles ingen fråga om, att icke den rena väsenstanken, just på grund af sin form, också till sitt begrepp eller i sig måste förutsättas vara en fullständigt bestämd tanke. Den genomförda formrenheten hos en tanke innebär nämligen helhet eller samstämmighet med alla andra tankar. Formel fullkomlighet syftar till konkretion. Man måste fasthålla den fordran på väsenstanken, att den är tanken om ett fullt konkret väsende. Det subjektiva förverkligandet af denna fordran blir dock ständigt endast approximativt. Man måste alltjemt upprepa försöken att rena väsenstanken äfven ur den synpunkt, att man derigenom också strängt taget fullständigar dess aktuela innehåll. Deri ligger, noga taget, filosofiens hela uppgift. I sträng bemärkelse äro nämligen alla filosofiens undersökningar förberedande i förhållande till väsenstanken. Men hvarje gifven ståndpunkt af jemförelsevis formelt rent tänkande för dock ständigt ut öfver sig sjelf (om också till sist blott för att återvända i den rena tanken). Han för ut öfver sig sjelf och till undersökningar, som innehålla den så kallade verldsförklaringen, och hvilka från det yttre upptaga bestämningar, som tillhöra väsendet. Verldsförklaringens betydelse ligger innerst i förståndets behof att fortgå till en reelare uppfattning af väsendet. Sjelfva verldsförklaringen får nämligen icke vara annat än en determination af väsensbegreppet, om hon skall falla inom filosofien sjelf. Från den mera exklusivt formela väsensbetraktelsen skiljer sig verldsförklaringen på det sätt, att hon icke fordrar sträng samstämmighet mellan väsendets sidor, hvilka få framträda i vissa gifna, söndrande åskådningsmedia och der taga en mer eller mindre åskådlig gestalt. Derför blir verldsförklaringen ett system af åskådningselementer, satta i sammanhang med och ordnade efter väsenstanken såsom princip. Från den i omedelbar mening propädevtiska verldsbetraktelsen, som direkt förbereder väsensbegreppets aktualitet, skiljer sig åter verldsförklaringen på det sätt, att den förra tager upp sina synpunkter direkt ur kulturutvecklingen i afsigt att sammanarbeta dem till ett logiskt helt, som just utgör uppfattningen af väsendet, medan deremot verldsförklaringen icke får använda andra syn-

ı, som äro metafysiskt förarbetade, d. v. s. syn-

väsentligen i tvenne åskådningsmedia, som tän-
lform, samstämmigheten, framträder och bryter
h rummet. Det filosofiska tänkandet kommer i
den och rummet, om erfarenheten såsom ett helt,
ekt, åskådas rumligt eller tidligt, d. v. s. om alla
momenter sättas i rums- eller tidsåskådningen,
synpunkter skola erhålla sin filosofiska förklaring.
g nämligen, att erfarenhetens mångfald sammangår
i både rum och tid, och att sålunda denna mång-
a former af helhet vänder sidor åt den filosofiska
ı. Det hela i rummet presenterar sig såsom full-
enom begränsning eller uteslutning. Hvarje moment
är hvad det är genom sina gränser mot omgifvande
och det hela sjelft har sin bestämdhet gifven endast
ıst genom systemet af sina momenters begränsningar.
bestämningar, som omedelbart framträda hos den i
och det inre rummet åskådade erfarenheten, är det
omfånget och dermed den logiska indelningsgrunden.
ripa det gifna, när det ses ur denna synpunkt, det är
la detsamma och att fullfölja indelningen deraf uppåt
ıåt i dess finaste förgreningar. All indelning hänför sig
område såsom dividendum, och allt område är en modi-
ı af rumsåskådningen. Derför förutsätter all indelning
ıkådningen. Å andra sidan röjer indelningen af det i
et varande en begynnande förståndets bearbetning deraf,
n förståndsverksamhet närmast regleras af tänkandets be-
ningslag *(principium exclusi tertii)*. Denna begränsningslag
genting annat än tänkandets grundform, samstämmigheten,
npad på det i rummet gifna.

Här går jag emellertid, efter dessa antydningar, genast
i verlden såsom ett helt i rummet eller såsom det fysiska
versum, endast upptagande, på ett faktiskt och fenomenolo-
kt sätt, de tankebestämningar, som röja sig hos det i rum-
t varande, men förbigående den utvecklingsfas hos dessa
stämningar, som resultera ur deras metafysiska bearbetning.
vad som här närmast intresserar mig, det är nämligen de

tankebestämningar, som framträda hos erfarenhetens mångfald, när denna ses såsom helt i *tiden*.

Det som är i tiden är hvad det är genom sina kausala relationer. Membra relata i tiden äro föregående och efterföljande tidsdelar; membra relata hos det i tiden varande äro orsaker och verkningar. Om man blott ser på tiden såsom en formel åskådning, så finner man der endast tidsdelar, som succedera hvarandra. Men då framträder tiden endast för den abstraherande analysen, hvilken icke betraktar tiden såsom ett helt i någon egentlig mening. I mera egentlig mening fattas tiden såsom ett helt, när hon ses tillsammans med tidsinnehållet. Då blir hvarje moment i tiden hvad det är genom sina orsaker och sina verkningar, och verlden såsom ett enda tidligt helt får sin bestämdhet gifven genom sina momenters kausala relationer eller genom att vara en serie af hvarandra betingande orsaker och verkningar. Om jag icke är det redan genom mitt ämnes natur, så är jag dock med visshet *här* vid denna blott öfversigtliga framställning alldeles fritagen från all närmare redogörelse för tidens bestämningar, sådana dessa angifvas af fenomenologien och psykologien, för dess förhållande till rummet m. m. Jag har här derför endast tagit upp hvad jag ansett mig oundgängligen behöfva af sådana bestämningar för att kunna påpeka, att erfarenheten genom vissa tankebestämningar framträder på ett strängare sätt såsom ett helt i tiden än genom dessa mera yttre bestämningar. De tankebestämningar, som framträda hos det tidliga hela, och hvarigenom detta får en mera sammanhängande form, äro grunden och följden. Om jag ser på tiden ur psykologisk synpunkt, så finner jag, att densamma utgör ett helt af föregående och efterföljande momenter. Det hela antager en bestämdare form, om det ses fenomenologiskt, i hvilket fall det framträder såsom en serie af orsaker och verkningar. Men allra afgjordast sammansluter sig erfarenheten till ett helt i tiden, om orsakerna och verkningarna kunna uppfattas logiskt, d. v. s. såsom grunder och följder. Förhållandet mellan grund och följd är den modifikation af tänkandets grundform, som uppstår, då samstämmigheten sättes i tiden eller såsom förbindelse mellan momenter i tiden. Härledandet af följder ur grunder

är den förståndsverksamhet, som riktar sig på de kausala förändringarna i tiden, hvilken verksamhet närmast regleras af tänkandets följdlag *(principium rationis sufficientis)*.

Förhållandet mellan grund och följd har en empirisk och en rationel sida. Den empiriska sidan röjer sig deri, att grunden alltid i någon mening måste fattas såsom orsak och följden alltid i någon mening såsom verkan. Emedan orsaken alltid i någon mening är föregående och verkan efterföljande, så måste också detsamma gälla om grunden och följden. Visserligen äro grunden och följden tankar, och visserligen ligger i förhållandet mellan dessa tankar såsom sådana endast det, att den ena måste tänkas i och med den andra. Detta är den rationela sidan i förhållandet eller sjelfva den logiska konsekvensen, men dermed är dess betydelse icke uttömd i anseende till sin egendomlighet. Det ligger nämligen i förhållandet mellan grund och följd icke blott det, att de involvera hvarandra eller äro samstämmiga i positiv bemärkelse. Deri ligger icke blott samstämmighet i tänkandet, utan ock en viss riktning deri: riktningen *från* grund och *till* följd. Utom den rent logiska bestämdheten, som är samstämmighet, ligger också deri en psykologisk och fenomenologisk bestämdhet. Ur rent logisk synpunkt kan icke finnas något skäl att fixera en tanke såsom grund och en annan såsom följd. Logiskt sedt, kan grunden lika väl vara följd och följden grund, ty *tanke*förhållandet är endast det, att den ena tanken måste tänkas i och med det, att den andra tänkes. För att en riktning i tankeförhållandet skall kunna fixeras — och dermed en skilnad mellan grunden och följden såsom sådana — måste de inflyttas i tidsformen. I förhållandet mellan grund och följd ingår alltid, det inses genast, en föreställning om tankarnes psykologiska genesis. I anseende till den psykologiska aktualiteten är alltid grundtanken föregående och följdtanken efterföljande. Grunden är den tanke, som måste vara aktualiserad, innan följden kan blifva aktuel. I denna psykologiska och subjektiva mening är förhållandet mellan grund och följd alltid tillika ett förhållande mellan ett föregående och ett efterföljande. Men vid en utförd empiriskt-kausal betraktelse måste alltid den subjektiva och psykologiska synpunkten te sig såsom beroende af

den objektiva och reala. Ser man erfarenheten blott såsom en mångfald af förändringar och tillämpar strängt denna synpunkt på henne, så måste alltid hvarje föreställnings- och tankeförlopp sättas såsom ytterst beroende af det yttres förändringar, enär det yttre är det primära vid den empiriskt-kausala verldsuppfattningen, som icke kan följdriktigt genomföras utan att blifva mekanisk. Det är under den gjorda förutsättningen det yttres förändringar, som måste anses kausera förändringarna inom medvetandet. Har man derför inom medvetandet en serie af föregående och efterföljande momenter, som aflösa hvarandra, så måste grunden till deras framträdande och inbördes ordning sökas utanför medvetandet och i det yttres förändringar och relationerna dem emellan. Den subjektiva och psykologiska synpunkten visar alltid utöfver sig — på en objektiv och fenomenologisk. Inom empirien — och dit hör den propädevtiska psykologien utan allt tvifvel — måste man alltid stanna vid det yttre såsom grund. Men bland föregående, yttre och i denna mening objektiva förändringar äro orsakerna att söka, och bland efterföljande, yttre och i denna mening objektiva förändringar verkningarna. Bindes förhållandet mellan grunden och följden vid förhållandet mellan det föregående och det efterföljande, så bindes det ock i sin mån vid förhållandet mellan orsak och verkan. Här påstås naturligtvis ingalunda det orimliga, att dessa förhållanden mellan det föregående och det efterföljande, mellan orsak och verkan, mellan grund och följd ur hvarje gifven och faktisk synpunkt i hvarje fall skola kunna inses såsom fullt motsvariga mot hvarandra. Utan här påstås endast, att, om man analyserar grundens och följdens begrepp, man alltid skall i grundens upptäcka det föregåendes och orsakens bestämdhet och i följdens det efterföljandes och verkans, samt att i hvarje enskildt fall, om det undersökes, det alltid skall visa sig, att en viss tanke, som tänkes såssom grund, alltid i *något* afseende är förenad med föreställningen om en orsak eller en real yttre förändring, hvilken i *samma* afseende alltid föreställes såsom föregående i förhållande till verkan, en annan real yttre förändring. I något afseende och ur samma alltjämt fasthållna synpunkt kan alltid motsvarighet visas ega rum mellan tankarne grund och följd,

de reala och objektiva föreställningarna, orsak och verkan, de formela och subjektiva föreställningarna, det föregående och det efterföljande. Och denna motsvarighet är väsentlig för förhållandet mellan grunden och följden. Den är lika väsentlig, som objektet är för den verksamma tanken öfver hufvud. Den logiska konsekvensen eger nämligen ingen användning annat än på de kausala förändringarna i tiden. Tänker jag nämligen erfarenheten uteslutande ur rummets synpunkt såsom ett helt af till hvarandra gränsande rumsdelar och delar i rummet, så finner jag der ingen annan logisk operation tillämplig än indelningen. Der finnes, af brist på all förändring och verksamhet, ingen möjlighet att anbringa den logiska konsekvensens synpunkt. Tänker jag åter erfarenheten såsom rent tankeinnehåll, så består densamma af idel identiska former, som involvera hvarandra, huru de än tagas och innehålla hvarandra i hvarje afseende. Men inom ett sådant identiskt tankeinnehåll är grunden icke längre grund och följden icke längre följd, emedan, då de involvera hvarandra i *hvarje* riktning, *all* bestämd riktning der är upphäfd. Endast om erfarenheten sammansluter sig, subjektive, ur tidens och, objektive, ur förändringens synpunkt, är det möjligt att finna någon användning för tänkandets följdlag. Det ur följdlagen slutledande tänkandet står alltid inför kausala förändringar i tiden såsom sitt objekt och material, hvarpå det arbetar för att höja orsakerna och verkningarna till grund- och följdtankar. Liksom en konstnär sitter inne med idealet och vill ge det gestalt i marmorn, så sitter det verksamma tänkandet inne med samstämmighetens grundform och vill derefter forma de kausala förändringarna i tiden. Och liksom den färdiga marmorbilden alltid stannar nedanför idealets mått, så lyckas det verksamma tänkandet heller aldrig att genomtänka de kausala förändringarna ända till full samstämmighet. Den relativa samstämmighet mellan förändringarna, som härflyter ur tankeverksamheten, det är förhållandet mellan grund och följd.

Förhåller det sig nu så, att väsendet till sitt begrepp är tanke, och har denna tanke såsom moment i tänkandets verksamhet, alltid ett potentielt innehåll, som, ur en synpunkt, ter sig såsom en kausal serie, då måste relationen dem emellan

vara den, att väsendet framträder såsom grund till kausalserien såsom följd. Emedan förhållandet mellan grund och följd är en tankeform — och den enda här tillämpliga — så kan och måste väsendet tänkas såsom grund till kausalserien. Alla andra relationer än tankerelationer måste nämligen här vara uteslutna. Och ju egentligare väsendet fattas såsom tanke, i desto egentligare mening är det också grund till erfarenhetens kausala förändringar.

Om man ser verlden med den moderne empiriske forskarens ögon, så ter hon sig så som en Heraklitisk vexling, som regleras af konstanta lagar. Det stora framsteget öfver Heraklit ligger i det noggranna empiriska och analytiska konstaterandet af de lagar eller mått, hvilka den grekiske naturfilosofen på ett ytterst godtyckligt och okritiskt sätt hade ponerat och fastställt. Åt dessa lagar söker empirien sjelf gifva en systematisk anordning, i det att den vill härleda dem alla ur en gemensam princip, nämligen lagen om energins qvantitativa konstans i mångfalden af förändringar i naturen. Genom analys af denna lag om energiens qvantitativa konstans föres man fram till en allmännare lag såsom förutsättning för denna. Man får syn på denna förutsättning, om man tager i betraktande, att energiens qvantum endast är mätbart i sina effekter, och att alla energieffekter eller förändringar äro mängder af rörelse. Derför äro alla energiformers omsättning i rörelse eller en beräkning af deras qvantum efter en rörelseenhet såsom mått ett oundgängligt vilkor för all tillämpning af energiprincipen. Men en sådan beräkning är tydligen endast möjlig under den förutsättning, att rörelsen står i ett konstant förhållande till energien. Det minsta, som ligger i ett sådant kontant förhållande, är utan tvifvel, att en rörelse icke kan framkallas af någon annan orsak än fysisk energi, eller, om man heller vill, af effekten af fysisk energi, d. v. s. af en annan rörelse. Energiprincipen fordrar ovilkorligen, att rörelse endast framkallas af rörelse, hvilket är *en* sida af den bekanta s. k. *trögletslagen.* Om denna energiprincipens förutsättning uttryckes allmännare, så lyder den: hvarje empirisk förändring förutsätter en annan empirisk förändring såsom sin orsak. Detta är den moderna empiriens högsta formela grundsats, hvarmed

lagen om energiens qvantitativa konstans står eller faller. För vårt nuvarande ändamål är det likgiltigt att veta, om förändring till sin omfattning alldeles sammanfaller med rörelse, så att *empirisk* utan vidare också är blott och bart *mekanisk,* eller om förändringens begrepp skjuter utanför rörelsens. Allt sammanhang mellan förändringarna i verlden, som bestämmes ur synpunkten af energiens oförminskade och oförökade mängd hos de i förändring stadda företeelserna, är dock tydligen mekaniskt. Alla förändringar, som tänkas reglerade af energiprincipen, äro för så vidt qvantitativt fattade och ingenting annat än mekaniska rörelser. Visserligen kunna förändringarna tänkas ega en empirisk sida, från hvilken de icke visa sig vara blotta mekaniska rörelser. De äro dock alltid detta, jemte hvad de för öfrigt möjligen kunna vara, och äro enbart detta, för så vidt de tänkas falla under energiprincipen. Just derför måste man om förändringarna i den empiriska forskningen göra gällande, att hvilken af dem som helst eller hvilken företeelse i tiden som helst måste hafva sin orsak i en föregående tidsföreteelse, enär detta gäller om hvarje rörelse öfver hufvud såsom stående under lagen om qvantitativ jemnvigt mellan orsak och verkan *(causa æquat effectum).* Följaktligen måste hvarje empirisk företeelse betingas af ett oändligt antal empiriska orsaker. Den empiriska kausalserien i verlden måste fattas som obegränsad a parte ante. Stötte man här på en gräns, så kunde denna endast ligga i en orsak, som sjelf icke vore verkan och då heller icke förändring eller företeelse i tiden, utan öfverempirisk. Men då kunde förändring framkallas af annat än förändring, rörelse af annat än rörelse, hvilket förhållande alldeles skulle upplösa det kausala sammanhanget i den empiriska erfarenheten. Emedan hvarje förändring alltid från en synpunkt är rörelse, och rörelse alltid representerar en viss mängd energi, så skulle följden deraf, att förändringar inom erfarenhetens verld framkallades af öfverempiriska orsaker, blifva den, att energiens mängd här och där i verlden kunde absolute ökas eller minskas. I så fall skulle aldrig en mekaniker eller fysiker kunna med säkerhet beräkna en kommande förändring ur empiriska data, ty att energien på detta sätt ökades eller minskades, det måste betyda, att en ökning eller minskning icke skulle

stå i något konstant förhållande till af honom kända och känbara orsaker. De af honom kända naturorsakerna skulle vid en öfverempirisk förändring antingen vara helt och hållet suspenderade eller också af den öfverempiriska orsaken modifierade. Genom det förra antagandet skulle man våldsamt upphäfva naturorsakernas karaktär af orsaker och godtyckligt afhugga erfarenhetens sammanhang. I senare fallet skulle man antaga en sidoinverkan på den empiriska kausalserien, som principielt skulle omöjliggöra all exakt naturforskning.

Jag vill såsom resultat af detta nu senast förda resonnement fastslå, att den empiriska kausalserien är gränslös, och att den empiriske forskaren har ett oändligt fält att röra sig inom, der han aldrig kan komma till andra orsaker än empiriska, d. v. s. sådana, som i sin ordning äro verkningar, och att han, såsom empiriker, är fullt berättigad att förneka alla orsaker, som suspendera eller i ringaste mån modifiera de empiriska orsakerna, detta i namn af den empiriska vetenskapens faktiska verklighet, hvars möjlighet i annat fall på ett radikalt sätt skulle upphäfvas. Under den empiriska betraktelsens räckvidd faller allt, som ingår i tiden och är underkastadt förändring, äfven menniskans förnuftiga lif. Allt, som ingår i tiden, förutsätter ett oändligt antal föregående förändringar såsom sina orsaker. Under denna allmänna lag måste hänföras allt, som ingår i menniskans erfarenhet, ty allting i menniskans erfarenhet ingår i tiden. Undantager man ett enda faktum i erfarenheten från ett obegränsadt beroende af i tiden föregående orsaker, då upphäfver man principielt möjligheten af all empirisk vetenskap. Den empiriska kausaliteten är en synpunkt, ur hvilken erfarenhetens mångfald kan ses såsom ett enda helt, och den empiriskt-kausala uppfattningen kan vidgas till en verldsuppfattning.

Enheten i den empiriska verldsåsigten utgöres af bandet mellan orsak och verkan. När detta band strängt åtdrages, och kausaliteten uttryckes i fullt nödvändiga och allmängiltiga satser, då fattas den gifna verkligheten såsom ett helt af hvarandra i bestämd riktning och med bestämd hastighet framkallande rörelseformer. Hvad som då begripes om verkligheten, det är endast extensiva och qvantitativa relationer. En em-

piri, som inskränker sig till att undersöka det verkliga, endast fattadt såsom en mångfald af rörelseformer, och som endast har till resultat bestämda satser om rörelseformernas riktning och hastighet, är ingenting annat än rent matematisk eller teoretisk mekanik. Matematiken tillämpas der helt enkelt på rörelseåskådningen, som genom en sådan tillämpning får sina momenter förlagda i en kausal serie, der hvarje moments förhållande till andra uttryckes i ett bestämdt tal och betecknas genom en bestämd figur. Det som genom tal uttryckes och genom figur betecknas är momenternas hastighet och riktning.

I en konkretare form framträder den empiriska verldsåsigten, om matematiken tillämpas på ett rikare åskådningsmaterial än det rent mekaniska, nämligen det fysiska och kemiska. De hvarandra kauserande momenterna i verkligheten te sig då icke blott såsom rörelseformer, utan ock såsom krafter och ämnen, hvilka öfvergå i hvarandra. Hvarje företeelse i erfarenheten betraktas inom den på fysiken och kemien stödda verldsåskådningen såsom led i en kraftförvandlingsprocess. Den matematiskt-mekaniska kausaliteten, som innebär, att en på visst sätt riktad rörelsemängd har till verkan en annan på visst sätt riktad, bestämd rörelsemängd, framträder, då den tillämpas på krafter och ämnen, såsom lagen om energiens konstans, hvaraf materiens blott är en sida.

Försåvidt krafterna och kraftverkningarna låta betrakta sig såsom rörelser, äro de matematiskt-mekaniskt bestämbara. Genom att tillämpas derpå lägges intet nytt rent vetenskapligt moment till den matematiska mekanikens innehåll. Det nya ligger endast i dessa satsers uppträdande i förening med andra och rikare åskådningselementer, hvilka derigenom få form af vetenskaplig ordning och sammanhang. Genom att bringa fysiken-kemiens ponerade åskådningselementer — krafter, atomer, molekyler — i förbindelse med den matematiska mekanikens abstrakta naturlagar vinner man en empirisk verldsuppfattning, som på en gång har en bestämd abstrakt-vetenskaplig hållning och tillräcklig konkretion för att te sig såsom en uppfattning af verlden i det hela.

Men den empiriska verldsuppfattningen har i våra dagar antagit en ännu konkretare gestalt än den, i hvilken verlden ter

sig såsom ett helt af kraftförvandlingar enligt lagen om energiens konstans. Det är den moderna biologien, som släpper till materialet för vinnande af en sådan förtätad verldsvy. Det moment, som här kommer till, är *progressionen* eller *utvecklingen*. Samma sak kan ock uttryckas så, att det moment, som utgör det nya i den företrädesvis på biologien stödda verldsuppfattningen, ligger i den observation, man tror sig, med starka stöd från skilda erfarenhets- och lifsområden, hafva gjort, nämligen att gången från orsak och till verkan i naturen sammanfaller med gången från enklare till sammansattare former, hvilken gång man vill kalla *utveckling*. Enligt den mera abstrakt fattade kausallagen få naturens former vexla huru som helst, blott att de qvantitativt uppväga hvarandra. Den abstrakta kausallagen frågar blott efter jemnvigt mellan de hvarandra framkallande rörelserna och de i hvarandra öfvergående krafterna. Mekaniken säger blott: på en rörelsemängd, som framträder under vissa yttre förhållanden, följer konstant en annan lika stor, som framträder under vissa yttre förhållanden, och fysiken-kemien: en specifik kraftform aflöses af en annan specifik kraftform, som är dess qvantitativa eqvivalent. Den abstrakta naturlagen är absolut likgiltig för hvarje progression i naturförloppet, för hvarje ordnande af naturens företeelser såsom högre och lägre. Men den genom biologiska studier kondenserade kausallagen gör till den abstrakta det tillägg, att orsakerna äro relativt enkla och verkningarna relativt sammansatta. Dermed anser man sig vinna fortgång från lägre till högre ståndpunkt i förändringen. Om nu emellertid den moderna empirien icke skall fördela sina slutsatser på premisser af olika ursprung och på det sättet råka in i ovetenskaplig dualism, så måste den biologiska utvecklingslärans satser kunna framställas såsom slutsatser, dragna ur lagen om energiens konstans. Att detta hittills endast i ringa omfattning lyckats och att utvecklingsläran sålunda ännu i det hela måste betraktas såsom på sin höjd utgörande ett sammanfattande uttryck för en mängd likformiga erfarenheter och icke såsom en deduktiv användning på lifvets företeelser af empiriens högsta principer, det är en sak för sig, som icke hör hit. Hvad som för det närvarande ändamålet är af vigt, det är endast att till de

yttersta konturerna teckna de olika formerna af den moderna empiriens kausala teori, hvarvid jag för öfrigt hänvisar till min nyss gifna framställning under rubrik »*Naturalismen i vår tids filosofi*», som kompletterar de nyss gjorda antydningarna. Det lika och gemensamma i alla dessa former är likställandet af vetenskaplig ordning och sammanhang med det kausala förhållandet. Det differerande är det åskådningsmaterial, hvari kausaliteten gifver sig tillkänna eller framträder såsom form, och hvilket åskådningsmaterial är fattigare eller rikare.

Om man vill kritiskt pröfva det empiriska föreställningssättets vetenskapliga värde och i sammanhang dermed tillse, om detta föreställningssätt eger en fullt universel karakter och dermed kan sägas utgöra den tillräckliga verldsåsigten, så erbjuder sig en anledning härtill i detta föreställningssätts likställande af vetenskaplig form med kausalitet. Kausalitet är det förhållande mellan företeelser i tiden, att den ena uppträder efter den andra efter en allmän lag, d. v. s. så, att den ena företeelsen, verkan, konstant framträder på ett visst sätt, sedan den föregående, orsaken, framträdt på ett visst bestämdt sätt. En kritisk punkt hos det empiriska föreställningssättet — och just den, på hvilken jag här vill fästa uppmärksamheten — är nu en så fattad kausalitets likställande med vetenskaplig form öfver hufvud. Jag vill söka framhålla, att empirien sjelf icke kan hålla fast vid ett sådant likställande, utan att densamma, vid en närmare undersökning, med sin egen vetenskapliga form måste förstå något väsentligt annat än empirisk kausalitet.

Det lider intet tvifvel, att ju den bas, på hvilken empirien i sin konkretaste gestalt anser sig stödja sina satser, är ren iakttagelse af företeelsers ofta inträffade upprepning efter hvarandra eller kausalitet i den strängt empiriska bemärkelse, i hvilken *Hume* tog densamma, då han deremot vände sin kritik, och att i ett sådant antagande ligger en relativt hög grad af berättigande. På grundvalen af en sådan samlande iakttagelse tror man sig aktualisera begrepp, men, gifvetvis, begrepp, som erkännas endast vara kollektivnamn på strängt isärfallande erfarenhetsföremål och deras egenskaper. Men det lider lika litet något tvifvel, att empirien, i samma mon hon blifver abstrakt och matematisk, förändrar den inre betydelsen

af den kausalitet, som uppbär och sammanbinder hennes satser. Om man ser naturen ur fysiskt-kemisk synpunkt, så finner man naturföreteelserna uppträda såsom specifika krafter eller kraftkomplexer — af elektrisk, magnetisk, akustisk, kemisk o. s. v. natur — hvilkas inbördes relationer väl endast äro empiriskt fattbara, så länge deras specifika fysiska eller kemiska karakter fasthålles, men hvilka röja en logisk bestämdhet, om man, bortseende från deras specifika karakter, betraktar dem rent qvantitativt eller såsom hvardera endast utgörande och representerande en viss rörelsemängd. Rörelseqvanta uttryckas i tal, och talens förhållanden äro logiska: inom matematiken medföra gifna premisser *nödvändiga* följder. Derigenom nu, att bestämda fysiska och kemiska fenomener utgöra ständiga följeslagare till bestämda rörelseqvanta och tal, få dessa fenomener sin ordning genom dem gifven, ehuru förhållandet mellan fenomenerna, när de endast ses konkret och qvalitativt, blott är rent empiriskt. I naturens matematiskt-mekaniska eller qvantitativa bestämdhet uppenbarar sig en kausalitet, som väl alltid är bunden vid fenomenernas följande på eller efter hvarandra i tiden, men der, i och med nödvändigheten i förbindelsen mellan orsak och verkan, kausaliteten får en förändrad betydelse. Det visar sig nämligen, att sjelfva objektiviteten i kausalförhållandet vid den rent empiriska kausaliteten ligger i företeelsers många gånger upprepade inträffande efter hvarandra, af hvilket inträffande den subjektiva uppfattningen ter sig såsom en blott och bar afspegling. Men vid den logiska kausaliteten i den matematiskt-mekaniska naturuppfattningen frigör sig objektiviteten från ordningen i faktas framträdande i tiden och öfverflyttas på den tänkande uppfattningen. Väl är den matematiskt-mekaniskt tänkande naturbetraktaren bunden vid hvarandra i tiden efterträdande fakta, men, märk väl, han betraktar dem icke såsom begripna *derför,* att de konstant upprepa sin succession, utan det är just denna succession han vill söka lära förstå. Den abstrakta naturbetraktelsen är bunden vid faktas konstanta succession i tiden, emedan dessa äro densammas objekt och material eller utgöra det psykologiskt-fenomenologiska vilkoret för att en sådan betraktelse skall kunna ega rum. Vid den relativt konkreta

och rent empiriska naturbetraktelsen sammanfaller kausalitetens egen verklighet eller objektivitet med iakttagelsen af en sådan succession, vid den abstrakta med *grunder* för densamma. Om dessa grunder — såsom hvilka jag exempelvis här vill framhålla talen och figurerna — gäller det, att de visserligen också uppträda i tidsföljd, men att de göra detta, sedda ur subjektiv, ej ur objektiv synpunkt. För den rena empirien är fenomenernas tidsföljd — det att uppträda *före* och *efter* hvarandra i bestämd ordning — sjelfva objektiviteten och verkligheten af deras kausalitet. Orsaken har der intet annat realt sammanhang med verkan än det att vara ett konstant föregående i förhållande dertill. I den matematiska naturbetraktelsen nedsättes tidsföljden från att vara ett realt sammanhang mellan fakta till ett subjektivt mellan föreställningar om fakta, medan det reala sammanhanget framträder i den nödvändighet, som förbinder det ena faktums form med det andras. Det blir då endast den psykologiska föreställningsförbindelsen, som får en empirisk karakter, medan deremot den reala förbindelsen mellan fakta får en rationel.

Om man analyserar empiriens form, så befinnes densamma vara kausalitet. Kausalitetens väsen framträder först och lägst endast i de kausala momenternas inbördes tidsläge. Ju närmare emellertid den erfarenhet, som undersökes, bringas matematiken, desto mera framträder det kausala förhållandets väsen såsom liggande i erfarenhetsmomenternas reala samhörighet, oberoende af deras angränsning i tiden, och desto mera ter sig angränsningen i tiden såsom en blott förbindelse mellan psykiska fenomener, som icke har något med erfarenhetens realitet att skaffa, utan endast med vilkoren för denna realitets subjektiva aktualisation. Erfarenhetens realitet visar sig då ligga i momenternas tankesamhörighet eller deri, att det ena måste tänkas i och med det, att det andra tänkes. På fullt allvar och vid verkligt eftersinnande borde ingen påstå, att t. ex. beräknandet af ett algebraiskt X endast och allenast stöder sig derpå, att hvad X är konstant framträder för medvetandet såsom ett *posterius* i tiden, sedan beräkningens på förhand kända faktorer framträdt såsom ett *prius*. Utan hvar och en borde inse, att tidsföljden endast är form för beräkningens subjek-

tiva genesis, men icke har något att skaffa med realiteten af de elementer, som ingå i beräkningen. X är hvad det är, d. v. s. står i bestämda relationer till andra storheter, oberoende af sättet för min beräkning deraf.

I den från konkretare till abstraktare ståndpunkt fortskridande empirien märkes, hurusom begreppet af realitet alltjemt flyttas från erfarenhetens empiriska förhållanden och till dess logiska. Erfarenhetens matematiska förhållanden sitta inne med tankenödvändighetens valör. I denna nödvändighet ligger deras verklighet, såsom *Kant* om all erfarenhet visat. Men karakteren af tankenödvändighet kan endast tillkomma erfarenhetens förhållanden, försåvidt de äro tankar. Erfarenhetens förhållanden — och dermed erfarenheten sjelf — ega alltså sin karakter af verklighet derigenom, att de äro tankar. Genom att rikta uppmärksamheten på den logiska karakteren hos de matematiska och matematiskt-mekaniska begreppen samt den dermed samhöriga lagen om energiens konstans genombryter man den rent empiriska forskningens form och tvingas att medgifva, att vetenskaplig form är något annat än ren empirisk kausalitet. Allt kommer här an på, om man medgifver den logiska karakteren hos erfarenhetsvetenskapens högsta principer. Striden mellan empirism och rationalism i våra dagar har denna logiska karakter till sitt egentliga föremål. Denna karakter antogs af Kant såsom ett *factum a quo,* på hvilket faktum hela resultatet af hans kritiska undersökning af kunskapsförmågan hänger, och såsom hvilket resultat kan betecknas just det, att erfarenheten eger sin objektivitet genom vetenskapliga principers logiska nödvändighet. Men denna nödvändighet har i nyaste tider blifvit bestridd på ett sätt och i en mening, som vill låta t. ex. matematikens slutsatser — och alla dess öfriga satser för resten — ytterst stödja sin giltighet på sinnesiakttagelser af ständigt upprepade likformigheter hos fakta i rum och tid. Man mäter figurer och man räknar tal, d. v. s. man mäter och räknar föremål, hos hvilka figur- och talförhållanden röja sig, och alla det matematiska tänkandets abstrakta operationer sägas ingenting annat vara än på erfarenhetsväg funna abbreviationer eller genvägar för ett detaljeradt mätande och räknande af föremål. Resultatet af det matema-

tiska arbetet blir då af samma natur, som när man — inom den systematiska botaniken — räknar växternas ståndare och sammanför växterna i klasser efter antalet ståndare, eller som när man — inom kemien — förenar vissa vigtsdelar af en elementär kropp med vissa vigtsdelar af en annan elementär kropp och genom den kemiska kraftens obegripliga, men konstanta verksamhet får fram en ny, men sammansatt kropp. Allt deduktivt förfarande fattas af den rena empirismen endast såsom ett hypotetiskt utsträckande af en på induktiv väg funnen och derigenom sannolik lag till fakta, som ännu icke äro empiriskt undersökta i det afseende, lagen betecknar. All deduktion blir på detta sätt endast ett föregripande af erfarenhetsanalysen, som bringar in en hypotetisk ordning i vetandets rike och styr den vetenskapliga forskningens gång i bestämda banor.

För att komma till rätta med den empiristiska åsigten om vetenskapens form kräfvas ingående undersökningar af psykologisk, kunskapsteoretisk och logisk natur, som jag här naturligen icke ämnar utföra. Här kan jag endast antyda min åsigt, som är den, att empirismens djupaste fel ligger i, eller kanske rättare, nära sammanhänger med dess uppfattning af induktionens form — såsom en utkristallisation af allmänna satsers, »lagars», giltighet ur enskilda och faktiska observationer. Enligt hvad jag kan se, så faller motsatsen mellan induktivt och deduktivt förfaringssätt icke inom logiken, enär *hvarje* vetenskaplig operation förutsätter aktualiteten af allmänna satser såsom sina utgångspunkter — ingen vetenskap har sin utgångspunkt i enskilda iakttagelser — och eger betydelsen af dessa allmänna satsers närmare determination. Induktionen är en psykologisk akt, som är ett empiriskt antecedens till den vetenskapliga undersökningen, hvilken till sitt verkliga väsen alltid är deduktion och ingenting annat än deduktion. All vetenskapligt styrkt sanning stöder sig på allmänna satser. Den s. k. induktionen utgör endast sättet för dessa satsers empiriska aktualisation och hör under psykologien.

Jag förutsätter den logiska valören hos erfarenhetsvetenskapernas principer, hvarmed jag förstår deras tankenödvändighet, och anser med Kant, att erfarenhetens objektivitet och

denna tankenödvändighet äro vexelbegrepp. Denna tankenödvändighet framträder deri, att den ena principen eller den ena tanken icke kan tänkas utan den andra. Den ligger deri, att matematikens, mekanikens och den mera abstrakta fysikens och kemiens satser involvera hvarandra, eller deri, att en nödvändig fortgång från den ena till den andra derinom röjer sig. Man kan också uttrycka samma sak så, att en rationel eller logisk kausalitet eger rum mellan erfarenhetsbegreppen, för hvilken kausalitet det är realiter likgiltigt, i hvilken tidsföljd begreppen blifva aktuela för ett eller flera subjekt. Begreppet af denna kausalitet ligger då tydligen i de kausala momenternas nödvändiga samhörighet: om det ena tänkes, så måste det andra, direkt eller indirekt, tänkas. Analyseras de empiriska vetenskaperna, så visar sig deras form frigöra sig från den blott och bart empiriska kausaliteten i mon af ståndpunktens vetenskaplighet ända till dess, att denna empiriska kausalitet blir helt och hållet tillfällig i förhållande till erfarenhetens objektivitet. Utsöndras empiriens rent vetenskapliga formelementer från den åskådningsmångfald, som de sammanbinda, så visa de sig bestå i en mångfald af nödvändiga tankar, som involvera hvarandra och som icke kunna tänkas utan hvarandra. Dessa tankar äro dels af ett mera specielt slag, såsom matematiska, mekaniska o. a. begrepp, dels logiska former af generel beskaffenhet. I den mon erfarenhetens verklighet och objektivitet bindes vid dessa tankar eller i den mon dessa begripas såsom det verkliga och objektiva i erfarenheten och, i följd deraf, ett erfarenhetsföremål finnes vara verkligt genom sina matematiska, mekaniska, logiska, öfverhufvudtaget formelt nödvändiga relationer och icke genom den blotta iakttagelsen af likformigheten i dess relationer till andra föremål i rum och tid, så måste den empiriska verkligheten te sig såsom sekundär. Men när man fattar den sanna verkligheten såsom en tankeform och låter den empiriska verkligheten, just derför, att hon icke är en tankeform, vara sekundär eller lida någon brist på verklighet, då har man i och med detsamma bestämt den empiriska verkligheten till att vara fenomen eller till att vara ett föreställningssätt, som är en gradform af tanke. I den mon det blir klart, att erfarenhetens väsen afslöjas genom

tänkande, och att detta afslöjande *genom* tänkande endast under den förutsättning är möjligt, att erfarenhetens väsen *består i* tanke, i samma mon framstår den omedelbart gifna, icke tänkta erfarenhetens fenomenela karakter. Erfarenhetens fenomenalitet är endast baksidan af dess väsensbestämdhet såsom tankeform. Samma vetenskapliga operationer, som utsöndra erfarenhetens formelementer såsom dess väsen, låta erfarenhetens innehåll te sig såsom fenomen. Vetenskapens principer äro erfarenhetens väsen och verklighet. Det i erfarenheten, som icke står i logisk förbindelse med dessa principer, är det icke-tänkta. Detta skiljer sig icke från tanken genom att vara något *annat* sant verkligt än tanken. Utan det skiljer sig från tanken såsom en grad skiljer sig från sitt mått. Det empiriska fattas på detta sätt såsom det ofullständigt tänkta eller det *relativt icke* tänkta. Det blir då ett föreställningssätt om tanken och verkligheten.

De konkretare empiriska vetenskaperna stödja sina satser på oförmedlad empirisk kausalitet. Ju bestämdare emellertid de empiriska vetenskapernas vetenskaplighet utbildas, desto mera träder i denna empiriska kausalitets ställe logisk samhörighet mellan tankar, och desto mera nedsättes den empiriska kausaliteten till en psykologisk form för tankarnes subjektiva aktualisation. Logiskt samhöriga tankar stå i en helt annan relation till hvarandra än kausala momenter i tiden. Det yttres form är der upphäfd i och med det, att tankarna icke kunna tänkas utan hvarandra, d. v. s. derigenom att de med nödvändighet ingå i hvarandra, hvilket ingående alldeles icke gäller om de kausala momenterna i tiden, hvilka blott följa efter hvarandra, men i sitt följande falla helt utom hvarandra. Derigenom, att de empiriska vetenskapernas vetenskaplighet utbildas, framkommer alltså en annan form af vetenskaplighet och verklighet än det yttres. Genom en formel stegring af den empiriska forskningen kommer det inre till synes såsom verklighetens sanna form. Man kan sålunda från det yttre såsom utgångspunkt genom tänkande deröfver eller deraf bana sig väg till det inre. Det inre föreligger i den empiriska forskningens och i derpå riktade kunskapsteoretiska och logiska undersökningars resultat — såsom en mångfald af i hvarandra ingående tankar. Den empiriska forskningen behöfver endast

besinna sig på sig sjelf och iakttaga hvad den i sina högsta former gör för att komma fram till ett sådant inre såsom sin egen och erfarenhetens sanna verklighet. Detta inre är erfarenhetens sanna verklighet, för så vidt den empiriska forskningen innehåller sann kunskap om erfarenheten. Och denna vetenskapliga sjelfbesinning och sjelfiakttagelse föreligga i kunskapslärans och logikens undersökningar om empiriens form. Kunskapsläran och logiken bevisa, ur faktum af den empiriska vetenskapen, att en mångfald af tankar, som ingå i hvarandra eller hvilka — genom sin nödvändighet — ega formen af »Innerlichkeit» är det sant verkliga i erfarenheten.

Den rent okritiska naturalismen ser i det yttres kausalitet erfarenhetens universela form. Af denna form fattas vetenskapens såsom en reflex eller en afspegling. I våra dagar brukar man mellertid på visst håll inom det naturalistiska lägret, iakttagande en viss försigtighet, uttrycka förhållandet mellan det yttre och det inre — till hvilket senare ju vetenskapen hör — så, att det inre är en »Begleiterscheinung», ett »epifenomen», som »korresponderar» med det yttre, en serie »medvetenhetsfenomener», som löper parallelt med serien af yttre kausala förändringar. I hvilken af dessa vändningar emellertid naturalismen framträder, förfelar densamma afgjordt grundtanken i Kants kunskapsteoretiska kritik, som utan tvifvel är identitet mellan vetenskapens rena och nödvändiga begrepp och grundsatser och erfarenhetens form. Den i Kants skola fostrade, kritiskt-naturvetenskapliga verldsåsigten kommer fram till och håller fast vid en fond af tankar såsom bildande och utgörande det objektiva i både medvetande och verklighet. Dermed är tydligen det inre gifvet till sin form, som är nödvändig samhörighet, samstämmighet och, ytterst, identitet. Den rena Kantiska tankens eller kategoriens grundbestämning är enhet, och hvarje speciel form deraf är en form af enhet. Nu ligger uppenbarligen i begreppet af en enhet samstämmighet och, ytterst, identitet. Men den rena Kantiska tankens sekundära bestämning är att vara syntetiserande, för hvars möjlighet förutsättes motsats och motsatsöfvervinnelse. Det inre i Kants kunskapsteoretiska verldsåsigt är en mångfald af samstämmiga och nödvändiga, men formela och abstrakta tankar, hvilka ut-

göra det objektiva i erfarenheten, men hvilka hafva emot sig det yttre, innehållet, hvars momenter genom tankarne sammanbindas och sålunda deraf nås, men hvilket yttre dock är något positivt annat än tanke, ett särskildt element i verkligheten bredvid tanken. Kants utgångspunkt är icke *vare sig* det inre *eller* det yttre, utan det är *både* det inre *och* det yttre. Så förhåller det sig ock med den naturvetenskapligt stämda, af Kants kriticism starkt påverkade tankeriktningen i våra dagar, som egentligen hör hemma i Tyskland (medan England är stamhållet för den mer eller mindre af kunskapsteoretisk kritik obesvärade naturalismen och realismen): tanken fattas endast såsom ett formelement. Väl icke blott såsom form för uppfattningen, utan ock lika väsentligt såsom form för verkligheten, men dock alltid såsom abstrakt form. Det yttre afklädes alla vetenskapliga predikat, hvilka öfverföras på det inre eller formen, men det står dock alltid qvar såsom ett oeftergifligt vilkor för att det inre — i och med motsatsen deremot — skall få någon fattlig betydelse. Kant sjelf gick längst i förtunningen af det yttre, som hos honom nedsjönk till en blott tankegräns eller till något, som alldeles icke på något sätt i och för sig kunde af medvetandet fasthållas, fastän det visserligen *præsumerades* ega positiv realitet. I den af Kants kritiska kunskapsteori påverkade naturvetenskapliga tankeriktningen i våra dagar fattas det yttre verkligen mera positivt: såsom otvifvelaktigt reala kroppar och rörelser hos dem, hvilka kroppars och rörelsers realitet icke blott ligger deri, att densamma icke kan upplösas i tankebestämningar, utan hvilka äro verkliga, emedan de äro verksamma eller emedan de åstadkomma verkningar, för hvilket verkande äfven medvetandet i vissa afseenden är material. Med afseende på den yttre erfarenhetens qvalitativa innehåll är för öfrigt den kritiskt-naturvetenskapliga verldsåsigten en långt förd fenomenlära.

Huru litet positivt emellertid man fattar det yttres realitet, så är dock visst, att man icke kommer till en afgörande brytning med empiriens kausala vyer och synpunkter, förrän det yttres realitet såsom sådan blifvit fullständigt negerad, och tanken blifvit fattad såsom *hela* verkligheten. Det är för en reelt filosofisk ståndpunkt icke nog med, att man fixerar tanken så-

som det inre i den kausala verkligheten och att man i verksamheten ser en samverkan mellan inre och yttre agentier, der aktiviteten förlägges än på den ena och än på den andra sidan. Man måste fortgå till att — med *Hegel* — fatta tanken såsom det hela och på ett lika afgjordt sätt taga det inre till utgångspunkt, som den okritiska naturalismen dertill tager det yttre. Ett sådant kraf framväxer direkt ur analysen af den gifna erfarenheten, som ger vid handen, att den vetenskapliga sanningen och den dermed sammanfallande objektiva verkligheten ligger i en mångfald logiskt förbundna tankar, i erfarenhetsvetenskapernas högsta begrepp och grundsatser. Det är den stora kritiska grundtanken i den moderna analysen af erfarenheten, att den vetenskapliga sanningen utgör grunden för erfarenhetens verklighet och objektivitet, och att detta förhållande mellan sanning och verklighet är ett oeftergifligt vilkor för vetenskapens egen möjlighet. Det är just såsom sådant vilkor eller, för att tala med Kant, ur *transscendental* synpunkt detta förhållande ledes i bevis. Men eger nu ett sådant förhållande rum, då måste man upphöra att fördela verkligheten i arter, det inre och det yttre, tanken och dess deremot motsatta föremål och att fatta den negativitet, som i följd af det inres primära karakter måste sägas vidlåda det yttre, såsom ett *annat vara*. Är tanken satt såsom all verklighets grund, så är ock all verklighet indragen i tanken, och då kan intet yttre sägas vara i sanning verkligt eller vara ett med tanken jembördigt element i verkligheten. Gör man allvar deraf, att tanken är grund till all verklighet, då följer deraf, att verkligheten sjelf i sin sanning är tanke och ingenting annat. Det yttres negativitet måste då betyda grad af tanke, men kan icke få betydelsen af en annan slags verklighet än tanken. Det yttre är det i olika grad tankebestämda fenomenet.

Verkligheten är en mångfald logiskt förbundna tankar, vetenskapernas principer. Den logiska förbindelsen är nödvändig samhörighet och deraf följande ömsesidig genomträngning. Logiken ger vid handen, att formen för tankars förbindelse med hvarandra är *omdömet*. Omdömet är verkligen logiskt i samma mon, som det innebär en närgående förbindelse mellan tankar. Den närmaste förbindelse, som är tänkbar — utan att

innebära identitet — är den, då det logiska subjektet innehåller sitt predikat såsom en sida hos sig, så att all den bestämdhet, som ligger i predikatets begrepp, utsäges om subjektet. Ren och ogrumlad framträder en sådan förbindelse i det kategoriska omdömet, som, strängt taget, är det enda rent logiska, medan deremot i de hypotetiska och disjunktiva formerna empiriska elementer, elementer i tids- och rumsåskådningarna, blanda sig med den logiska urformen, samstämmighet, och differentiera dem till särskilda former. Om en mångfald tankar äro förbundna med hvarandra i det kategoriska omdömets form, så måste detta innebära, att de förbindas med hvarandra eller äro samstämmiga med hvarandra derför, att de ingå såsom sidor hos en och samma tanke, som är deras gemensamma logiska subjekt. Den rent logiska formen hos tankarne förutsätter ett för alla gemensamt logiskt subjekt. Om man utgår derifrån, att en tillräckligt långt förd analys af erfarenheten utmynnar i en mångfald logiskt förbundna — d. v. s. med nödvändighet samhöriga — tankar, så följer emellertid icke deraf, att dessa tankars förbindelse är omedelbart gifven under form af sidor, som ingå hos ett och samma logiska subjekt. Så är heller ingalunda förhållandet, enär empiriens abstrakta principer väl förete tankenödvändighet, så att man — t. ex. inom matematiken — kan med full logisk konseqvens fortskrida från en sats till en annan, och så, att upphäfvandet af en följdsats upprifvande vänder sig mot andra satser, som äro dess grunder, men den inom matematiken rådande nödvändigheten är likväl af endast hypotetisk eller relativ natur. Detta ligger deri, att den matematiska nödvändigheten väsentligen och tillika består i förbindelse mellan en mångfald åskådningselementer i rum och tid. Den matematiska nödvändigheten är bunden vid relationer mellan för åskådningen faktiskt gifna företeelser, och den matematiska tanken är väsentligen form för dessa företeelsers syntes. Derför äro också, strängt taget, alla matematiska omdömen af det hypotetiska slaget: det ena matematiska begreppet är nödvändigt *under förutsättning af* det andras nödvändighet, men de matematiska begreppen hafva icke sin nödvändighet kategoriskt gifven genom att alla hänföra sig, såsom sidor, till ett och samma begrepp, som är deras identiska

subjekt. De äro logiskt-hypotetiska, medan den konkreta empiriens äro empiriskt-kausala.

Vänder man emellertid sin undersökning till det hypotetiska tankeförhållandet, sådant det föreligger i det hypotetiska omdömet, så skall man finna, hurusom i detta förhållande ingå två momenter, ett empiriskt och ett logiskt. Jag anser det empiriska momentet i det hypotetiska omdömet vara förhållandet mellan orsak och verkan öfver hufvud och det logiska eller rationela nödvändig samhörighet mellan orsak och verkan. I sin förening utgöra dessa båda för det hypotetiska omdömet konstitutiva momenter förhållandet mellan *grund* och *följd*. Förhållandet mellan grund och följd är icke rent logiskt, utan en användning eller tillämpning af den rent logiska formen, som är nödvändig samhörighet, samstämmighet, ytterst identitet, på företeelser, gifna i kausalt sammanhang. Förhållandet mellan grund och följd är en sida, hvarifrån fenomenet visar sig vara tankebestämdt, och slår sålunda en brygga mellan tanken och fenomenet, men ett rent förhållande mellan tankar är det icke. Lika litet är begränsningsförhållandet, sådant det fastställes af den s. k. tredje tankelagen, ett rent tankeförhållande, utan endast en närmare determination eller en utprägling af de empiriska vilkoren för grund- och följdförhållandets användbarhet.

Jag tillåter mig här att, i en längre digression, belysa min uppfattning af det logiska begränsningsförhållandet och andra dermed i samband stående former af logisk och metodisk natur med att anföra ett resonemang, som jag vid ett föregående tillfälle fört, och hvilket, om det än icke är fullständigt sammanarbetadt med den närvarande framställningen, dock med säkerhet dermed stämmer och bör bidraga att klargöra min ståndpunkt. Det har följande innehåll:

Den tredje tankelagen är till sitt tankeinnehåll ett korollarium till den andra. Om tänkandet är sjelfverksamt, så måste det gifva sig sjelf sin riktning. Den högre sidan i sjelfverksamheten, det är icke verksamheten, utan sjelfständigheten. Men från sjelfständigheten i verksamheten kan bestämmandet af riktning icke skiljas. Om a tänkes, så måste b tänkas. Lagen är icke blott denna: om något, t. ex. a, tänkes, så måste

något annat, t. ex. b eller c eller d eller hvilken annan tanke som helst också tänkas. I tänkandets sjelfverksamhet ligger icke blott det obestämda, att tänkandet sätter sig sjelf i rörelse eller att tankeverksamheten icke har yttre orsak, d. v. s. deri ligger icke endast, att tanke följer på tanke, och blott på tanke, utan också väsentligen, att en viss bestämd tanke (följden) följer på en annan bestämd tanke (grunden). Momenterna i tänkandets utveckling kallas det ena *grund* och det andra *följd* för att beteckna, att ordningen i utvecklingen är bestämd. I denna bestämdhet ligger den inre grunden till tankeverksamheten och hvarje tankes fullständighet, som med densamma är omedelbart gifven. I den tredje tankelagen bindes nu denna fullständighet eller helhet vid uteslutning af den kontradiktoriska motsatsen, d. v. s. vid begränsning. Begränsning är ingen ny sida hos tanken, som kommer till de sidor, samstämmighet och sjelfverksamhet, som i de två första lagarne betraktas såsom reglerande tankeverksamheten. Det är i stället en form hos erfarenhetsmaterialet, som tänkandet upptager från detsamma. När rummet och det i rummet varande skola tänkas, så kan tänkandets fullständighet och individualitet endast uppträda under form af begränsning. Tänkandet ikläder sig i denna relation det inre rummets bild, och dess ordning antager gestalten af en riktning i rummet med dess nota characteristica: att gå åt ett håll, som utesluter ett annat. Men genom denna bild skiner tänkandets rena fullständighet.

Då nu tänkandet för att kunna tänka den i en viss åskådningsform föreliggande erfarenheten måste fastbinda sin individualitet och dermed följande fullständighet vid begränsning, stannar det inför ofullständigt öfvervunna motsatser. Dessa motsatser heta arter. Det som tänkes i och hos arter är icke arternas mångfald, utan deras indelningsgrund. Indelningsgrund är tanken, då han icke är grund till en annan tanke såsom följd, utan allenast grund till ett system af tankebegränsningar. Indelningen är tänkandets lägsta form, den form, der det öfvervägande bestämmes genom relation till oförmedlade motsatser. Den stödjer sig omedelbart på tredje tankelagen, som egentligen blott innehåller det empiriska vilkoret för den andras tillämplighet. Detta vilkor heter, som vi veta,

begränsning, och begränsningens empiriska synpunkt återfinnes öfverallt i den traderade formela logiken. Den uppträder i begreppsläran under form af begrepps bestämdhet i anseende till omfång eller sfer och af begrepps förhållande till hvarandra såsom antingen subordinerade eller koordinerade. I omdömesläran inkommer begränsningssynpunkten under form af omdömets qvantitet, hvarpå subalternationsslutet helt och hållet är bygdt, och hvarmed äfven andra omdömesslut laborera. De logiska slutledningarna bruka betraktas såsom grundade på subsumtioner af mera omfångsfattiga eller begränsade begrepp under mera omfångsrika eller omfattande, och i vetenskapens formlära, läran om det logiska systemet, spelar indelningen sin betydelsefulla roll. Emellertid må ingen föreställa sig, att denna begränsningssynpunkt har något att göra med tankarna såsom sådana. Tankar äro aldrig subordinerade och koordinerade, och tankeutveckling vinnes aldrig genom subalternation och subsumtion. Qvantitet är en alldeles omöjlig bestämning hos den rent qvalitativa tanken. De s. k. klassbegreppen äro ingalunda tankar annat än i afseende på sin gemensamma indelningsgrund, men alldeles icke i sin specifikation, mångfald och motsättning. Arter kunde endast då vara tankar, om de såsom sådana *följde* ur sin indelningsgrund, men i så fall vore motsatsens form inflyttad i tanken genom att motsatta derur framginge, något, som de naturligen icke kunde, om de icke ursprungligen derinom funnes. Det är erfarenheten, som har formen af klassifikation, icke tanken, men erfarenheten har denna form *genom* tanken, som sammansluter erfarenhetens diskreta mångfald såsom indelningsgrund eller såsom utgörande en flerhet af sådana. Lika litet som indelning är en form *hos* tanken — i den mening, att tanken sjelf skulle vara indelad — lika litet äro subalternation och subsumtion immanenta former hos tankeutvecklingen. Att tillämpa hvad som gäller om *alla* på *några* och att subsumera en art under ett slägte, en underart under arten och dymedelst under slägtet, det betyder icke att fortgå i tänkande, ty det betyder icke *någon* fortgång, utan tvärtom tillbakagång, om det skall hafva någon mening alls. Den riktning, min uppmärksamhet inslår, när den vänder sig från *alla* till *några* eller från *slägte* till *art*, är en från tanken till erfarenheten åter-

gående riktning. Men detta betyder icke tankeutveckling, som går från tanke till tanke, utan tvärtom tänkandets — relativa — upphörande. När jag med tänkandets hjelp förenat erfarenhetsmomenter i ett slägte, så har jag dessa momenter allesammans upptagna i slägtet, så långt jag lyckats förena dem med ett tankeband, och det är en ren orimlighet, om jag i ett visst afseende tror mig kunna *tänka* något mera om en viss grupp af dessa momenter, d. v. s. en viss art, än jag tänker om honom i och med hans slägtbestämdhet. Så snart något tänkes om individer och klasser, så är detta tänkta eo ipso en generisk bestämdhet. Allt tänkande går med nödvändighet från *några* till *alla*, från *art* till *slägte* i *den* mening, att det går från omedelbart gifna motsatser till deras enhet och samstämmighet. Om uppmärksamheten också går åt motsatt håll, vill detta blott säga, att den subjektiva tankeutvecklingen icke är oafbruten, emedan den samma icke är förnimmelselifvets enda form. Det finnes derinom icke blott tankeverksamhet, utan också det mera passiva förnimmande, som väsentligen har sin betydelse i att vara icke en utveckling *inom* och *af* tänkande, utan en utveckling *till* tänkande. Detta relativt passiva förnimmande har sina gifna utgångspunkter inom erfarenheten och, närmare bestämdt, i det enskilda och individuela, som i erfarenheten omedelbart har formen af mångfald och olikhet. Från dessa utgångspunkter sträfvar det att höja sig mot tänkandet såsom sitt mål. Att med sin uppmärksamhet stiga ner från ett vunnet slägtbegrepp, hvilket är begrepp, så långt som det är indelningsgrund, till de arter och individer, som höra derunder, det innebär icke blott att momentant upphöra med sin tankeverksamhets fortgång och återgå till relativt omedelbara åskådningar och förutsättningar af yttre och inre slag, utan äfven att förbereda nya tankar. Dessa nya tankar fogas sedan såsom tillägg till den redan förut tänkta slägtbestämdheten. Att gå från slägte till art sammanfaller med att återvända till erfarenhetens omedelbara form och har sin enda logiska betydelse deri, att de nya erfarenhetsmomenter, som nu komma till medvetande, egga till nya och mera intensiva akter af tankekoncentration, hvarigenom nytt innehåll blir tänkt, d. v. s. hvarigenom slägtbestämdheten vinner i konkretion.

Man vinner ökad begreppsinsigt eller ökadt vetande om det enskilda endast genom att öka det allmännas aktuelt fattade bestämdhet och innehåll. Och medlet att öka denna det allmännas bestämdhet utgöres af allt jemt upprepade analyser af det enskilda. Indelningen eger nu sin betydelse såsom det omedelbara resultatet af dessa analyser: den fixerar det allmänna i motsats mot det enskilda och ställer derigenom tänkandets grundproblem eller fastslår dess väsentliga uppgift: att öfvervinna denna motsats genom att tänka det enskilda i det allmänna eller att fatta det enskilda såsom bestämning hos det allmänna. Men längre än dit når heller icke indelningen fram, i det att hon alldeles icke lemnar några bidrag till lösningen af det stälda problemet. Indelningen är icke det syntetiska och progressiva tänkandets form, såsom *Plato* antog. Indelningen betecknar tvärtom den form, som detta senare tänkande sträfvar att öfvervinna och frigöra sig från, i det att detsamma innefattar det enskilda *i* det allmänna, dermed låtande *innehållets* synpunkt, vid bestämmandet af begreppen, efterträda *omfångets*.

Det syntetiska tänkandets progression från det allmänna eller formen, som är den relativt klara och tydliga, men abstrakta bestämdheten hos kunskapsföremålet, till det enskilda, till innehållet, som är kunskapsföremålet sjelft in concreto och som, sådant det föreligger omedelbart gifvet, alltid är relativt dunkelt och otydligt, denna progression har alltid visat sig vara förknippad med stora svårigheter att förstå och förklara. Tänkandet kan icke nöja sig med att fixera det allmänna ur alla tillgängliga synpunkter, att nyansera det i alla dess förgreningar och låta det enskilda vinna formel ordning och sammanhang genom att indelas efter det allmänna såsom indelningsgrund eller en mångfald af sinsemellan förbundna sådana. Det allmänna är såsom sådant overkligt, det är en *essentia,* som i sig saknar *existentia.* Allt verkligt är enskildt och individuelt. Då nu tänkandet icke kan nöja sig med formela operationer, som resultera i verklighetslösa abstraktioner, då, med andra ord, dess framskridande icke kan innebära en riktning från det gifna enskilda och verkliga till allmänna begrepp, hvilka just i sin allmänhet och abstrakthet sakna verklighet, emedan

de sakna existens, så måste det fastställas såsom en *conditio sine qua non* för tänkandets möjlighet — försåvidt nämligen tänkandet skall vara *vetande* eller innebära kunskap — att det allmänna kan tänkas såsom enskildt. Eller: att det kan vinna realitet derigenom, att det enskilda på något sätt kan tänkas såsom dess bestämdhet.

Häri ligger nu sjelfva svårigheten. Det vetenskapliga sammanhanget mellan den abstrakta formen och det konkreta innehållet ligger deri, att den abstrakta formen är kunskapsgrund till det konkreta innehållet såsom följd i kunskapen. Men nu är, å andra sidan, formen något i sig osjelfständigt och något som endast är till hos och i och genom det konkreta. Detta har man uttryckt så, att det konkreta föremålet är realgrund till formen, som är en följd af eller bestämning hos föremålet. Råder alltså i kunskapen en omvänd ordning mot den som råder i verkligheten? Huru kan då kunskapen handla om det verkliga, huru kan kunskapens form då vara verklighetens? Kunna de abstrakta kunskapsgrunderna väl hafva någon realitet i sig, om de icke äro realgrunder? Äro den menskliga kunskapen och vetenskapen hänvisade till en illusorisk progression, som ständigt rör sig mellan det verkligas ovetbarhet såsom konkret och individuelt och det abstrakta begreppets overklighet, och till en utvecklingsordning, i hvilken intet finnes af verklighetens reala nexus? Svårigheten är denna: å ena sidan synes omöjligt att kunna härleda det konkreta ur det abstrakta och å den andra betecknar gången från det abstrakta, kunskapsgrunden, och till det konkreta, det i kunskapen härledda, tänkandets naturliga och enda möjliga riktning och framsteg. Om tänkandet skall kunna verkligen skrida framåt och ega någon utveckling, måste det ega en inre sjelfständighet, som röjer sig i makt till sjelfrörelse och sjelfutvidgning och måste det tänkta såsom sådant få en alldeles ny, ur erfarenheten oförklarlig form. Men denna sjelfständighet aktualiseras på intet annat sätt än derigenom, att det abstrakta successivt blir konkret och det generela successivt individuelt.

Denna knut kan icke lösas på annan väg än derigenom, att det visas, hurusom det abstrakta och generela, formen, i

någon mening och grad de facto i erfarenheten eger realitet och real prioritet framför det omedelbart konkreta och individuela, framför innehållet. I någon mening måste kunskapsgrunden visas vara realgrund, om tänkandets utvecklingsordning skall kunna sammanfalla med verklighetens inre sammanhang och tänkandet alltså kunna fattas såsom grund till någon kunskap. Det abstrakta visar sig också alldeles bestämdt, enligt en ojäfaktig erfarenhet, ega real betydelse ur en synpunkt, nämligen i det praktiska lifvet eller viljelifvet. Det uppträder der, under form af motiv eller bevekelsegrund, såsom real orsak till i det yttre konstaterade förändringar. Menniskans vilja sättes i rörelse och framträder såsom orsak, drifven af bestämningsgrunder, som äro begrepp, föreställningar, åskådningar och dylika teoretiska bestämningar af mer eller mindre allmän beskaffenhet. Såsom bestämningsgrund för viljan uppträder det abstrakta, inom hvars sfer äfven kunskapsgrunden faller, såsom något realt eller såsom verklig orsak till nya bestämningar hos det konkreta eller till detta såsom real följd, d. v. s. verkan i vissa hänseenden.

Kunskapsgrunden kan alltså vara tillika real, *om* den är ett sådant abstractum, hvilket, såsom bestämningsgrund åt viljan, framdrifver handlingar, som ombilda den gifna konkreta erfarenhetsverlden efter sin, d. v. s. efter begreppets, måttstock. Genom den ideela serien af grunder och följder i kunskapen, der denna serie innebär en verklig tankeutveckling, skiner verklighetens egen immanenta ordning under form af den medvetna och fria viljeverksamhetens fortgående aktualisation. Tänkandets sjelfrealisation i serien af grunder och följder stöder sig på och utgör endast en abstrakt sida af viljans sjelfrealisation i handlingarna. Först så har tänkandet en sannskyldig utveckling, der något i förhållande till erfarenheten *nytt* kommer till stånd, hvilket nya framträder dels såsom en utbildning af det allmänna till något relativt enskildt och individuelt och dels såsom en form hos det omedelbart gifna enskilda, som det i sig alldeles saknar och uteslutande får ur begreppet.

Den allmänna *möjligheten* af det abstrakta begreppets kausalitet i kunskapen är gifven i och med *verkligheten* af en

sådan kausalitet i viljan. Om denna kunskapsmöjlighet skall höjas till verklighet, det beror på, om de allmänna principer, ur hvilka tänkandet söker härleda sina närmare bestämningar och sina innehållsrikare kunskaper, äro faktiskt bestämmande motiv för viljan och dess verksamhet, det beror på kunskapsgrundernas aktuela realitet såsom den gifna erfarenheten ombildande makter af viljenatur. Det abstraktas realitet är ytterst dess successiva aktualitet i handlingens verld.

Efter denna långa utvikning återupptar jag nu den afklippta framställningens tråd.

Om man noga utdestillerar det logiska elementet ur de hypotetiska, empiriskt-kausala och disjunktiva förhållandena, så får man qvar tankesamstämmighet, ytterst identitet, som är det logiska grundförhållandet eller den rena logiska grundformen. Samstämmighet mellan tankar uttryckes rent endast i det kategoriska omdömet. Tankar fattas såsom fullt samstämmiga med hvarandra, när de begripas såsom sidor, hvilka ingå hos samma tanke, som är deras gemensamma logiska subjekt. Om man nu sammanfattar alla gifna tankar i deras form af hypotetisk nödvändighet, i hvilken form de framträda såsom involverande hvarandra i vissa gifna riktningar eller såsom ett system af grunder och följder, och abstraherar från alla åskådningselementer, som trycka sin prägel på deras inbördes förhållande, nämligen tidssuccessionen och begränsningen mot hvarandra inom samma sfer eller omfångsbestämdheten, då skall sammanhanget mellan tankarne te sig såsom förhållandet mellan ett helt och dess sidor. För verkligheten af ett sådant universelt sammanhang mellan tankar förutsättes, att det finnes en tanke af den fundamentala och universela natur, att han uppbär de öfriga såsom deras gemensamma subjekt och eger allt deras innehåll såsom sitt eget. Den strängt logiska formen för tankars immanens i hvarandra är deras koncentration kring en och samma tanke såsom sin kärna eller, utan bild, att en tanke är alla andra tankars enhet eller är ett helt, som innehåller dem alla.

På detta sätt framväxer ur analysen af de empiriska vetenskapernas form tanken på undersökningar, utförda efter ett strängare logiskt schema, än det, som ligger till grund för de

empiriska undersökningarna sjelfva. Sådana undersökningar hafva till omedelbart föremål och innehåll hvarken företeelser i tidsföljd eller tankar, som förhålla sig till hvarandra såsom grunder och följder eller såsom indelningsgrunder och indelningslemmar, utan de utgå från en tanke såsom ett strängt helt och hafva att utreda dess bestämningar såsom sidor hos detta hela. Denna form för undersökningar och deras utförande vill jag kalla den *logiska substantialitetens* i motsats mot den *kausalitets*form, som kännetecknar empiriens undersökningar.

Under medeltiden och länge derefter var den empiriska forskningens syn på sitt föremål densamma inspirerad af filosofien — respektive teologien — som utgjorde den vetenskapliga totalorganismen, ur hvars gemenskap de särskilda empiriska vetenskaperna bröto sig lös först i mån af ett starkt framträdande af sådana individens och samhällets yttre lefnadsbehof, som föranledde till naturundersökningar, hvilkas resultat voro praktiskt värdefulla eller nyttiga. Så länge empiriens beroende af filosofien varade, var det begreppet af substantiel verklighet, som der spelade hufvudrollen. Man utgick från fixa och sjelfständiga logiska subjekter — från de fyra »enkla» elementerna, från krafter, som förestäldes vara skarpt skilda åt till väsen och verkningssätt och som ofta personifierades, från arter och slägten af organismer, som ansågos söndrade genom ursprungliga och oöfverstigliga skrankor. Det organiska ansågs ega få eller inga beröringspunkter med det oorganiska, det menskliga med de lägre existensformerna. Allt som skedde inom organismen tillskrefs en hemlighetsfull »lifskraft» såsom orsak, och den fysiologiska lifsprocessen hos menniskan fattades i öfvervägande grad såsom en yttring af »själen». Hela naturåskådningen var antropocentrisk, och naturens företeelser fixerades såsom sjelfständiga enheter i analogi med den personliga enheten hos menniskan. I öfverensstämmelse härmed sattes vetenskapens uppgift i angifvandet och ordnandet af de egenskaper, som ansågos tillhöra hvarje substantielt centrum eller hvarje reel enhet inom naturen. Den moderna naturforskningen tenderar med bestämdhet till att upplösa de substantiela centra inom naturen eller åtminstone till att så långt möjligt är förtunna dem. De naturföreteelserna objektive differentierande och

individualiserande qvaliteterna förkastas såsom »*qvalitates occultæ*», och med dem försvinna sådana föreställningar som »lifskraft», »lifsandar» (spiritus animales), själ o. s. v. ur naturbetraktelsen, som icke längre tillskrifver dem någon verksam roll inom naturen. Inom naturforskningen reduceras hvarje qvalitativt färgad och individuel naturföreteelse till en qvantitativ och extensiv form, en form af gestalt och rörelse. Det nya i den moderna empirien ligger deri, att alla yttre fakta underordnas under vissa stora, gemensamma synpunkter, ur hvilka de förlora sin individuela gestaltning, framträdande än såsom till riktning och hastighet bestämda rörelser, än såsom olika skepnader af en och samma sig på mångahanda sätt manifesterande kraft, än såsom ståndpunkter inom en utveckling, som fortskrider genom sammansättning af relativt enkla elementer. Om alla företeelser i erfarenheten göres gällande, att de — mer eller mindre — framträda ur dessa gemensamma synpunkter och ur dem låta bestämma sig. Dermed utskjutas individuel egendomlighet, qvalitativ differens och fantastisk personifikation ur vetenskapen, och dermed nedbryter densamma skrankorna mellan naturens »riken» och mellan det »lägre» och det »högre». Det formela uttrycket för denna moderna ståndpunkt är, att vetenskapens föremål och innehåll är relationer mellan fakta, men icke faktiska väsen, bland hvilka relationer det kausala förhållandet är den vigtigaste och mest omfattande. Den moderna empirien sönderbryter fullständigt verlden, sådan hon — i individuela »väsen» och öfver hvarandra höjda »riken» — är gifven för den omedelbara populära uppfattningen. Fragmenterna af denna sönderbrutna verld äro alltigenom homogena, nämligen blott qvantitativt och extensivt skilda atomer och krafter, hvilka icke ega något inre eller någon substantialitet, utan hvilkas bestämdhet endast utgöres af konstanta ömsesidiga relationer, hvilka uttryckas i s. k. lagar. Af denna objektets beskaffenhet bestämmes den moderna naturvetenskapens uppgift och metod helt och hållet. Hvad metoden angår, så måste den, i följd häraf, blifva, i de mera konkreta formerna af empiri, fortgång enligt orsakslagen och, i de abstraktare, enligt lagen om grund och följd.

Filosofien tar deremot principielt *väsendet* till sin utgångspunkt och sitt föremål. Väsendet är till sin form det logiska subjektet. Den filosofiska vetenskapens uppgift är att utreda det logiska subjektets bestämningar, och den filosofiska metoden utgör fortgång från tanke till tanke enligt samstämmighetens lag. Filosofien har sin reala anknytningspunkt till naturvetenskapen i de atomer och krafter, hvilka den senare endast ser ur relationens synpunkt. Filosofien låter icke dessa atomer och krafter gälla för blotta »fakta», hvilkas »lagar», d. v. s. ömsesidiga konstanta relationer, empirien inskränker sig till att undersöka, utan hon utgår derifrån, att de verkligen ega ett inre och i något afseende äro sjelfbestämda. Om empirien gör fullt allvar af sin egendomliga ståndpunkt genom att se bort från erfarenhetsföremålens substantiela halt, från deras form af att vara för sig bestående logiska subjekter med egendomliga, det inre uttryckande egenskaper och skarpt fattar i sigte, att dess enda uppgift ligger i att fastställa deras relationer, så har filosofien tvärt om att lägga all vigt vid att ur sitt innehåll söka utmönstra alla relationer och strängt hålla sig till den substantiela synpunkten. Af denna synpunkts stränga tillämpning blir en följd, att filosofien icke kan nöja sig med att utgå från flera substantiela centra, utan måste tendera till att framställa hela sitt innehåll såsom ingående hos ett enda logiskt subjekt. Utgår nämligen filosofien från flera logiska subjekter med lika ursprunglighet, så kunna de filosofiska predikaten icke undgå att framträda i en relativ form eller såsom relationer mellan dessa subjekter.

Det gäller sålunda om empiriens och filosofiens uppgifter och metoder, att de äro skarpt motsatta. Detta förhållande utesluter dock icke en kontinuerlig öfvergång inom vetenskapen från empirisk till filosofisk och från filosofisk till empirisk synpunkt. Föreningsbandet mellan båda ligger i den logiska formen af tankars nödvändighet. Ju längre empirien aflägsnar sig från den deskriptiva typen och från den empiriska *lex causalitatis* såsom högsta princip, desto starkare framträder der mellan dess momenter logisk samhörighet. Denna samhörighet är väl endast gifven i omfångets och tidsförloppets former såsom förbindelse mellan hvarandra begränsande tankar, d. v. s.

slägten och arter, och hvarandra kauserande tankar, d. v. s. grunder och följder. Men man behöfver endast använda logikens rationela destilleringsapparat för att derur extrahera filosofiens form, samstämmigheten, skild från de åskådningselementer, som förorena densamma i empirien. På samma sätt kan det stränga, filosofiska tänkandet fortskrida från den substantialitetens vy, som utgör dess innersta egendomlighet och urtyp, till upptagande af empiriska synpunkter. Det empiriska visar sig nämligen i sin indelbarhet och kausalitet ega tankebestämdhet, hvilken tankebestämdhet kan vinna utbildning genom förbindelse med det filosofiska tänkandet. En sådan förbindelse åvägabringas och genomföres derigenom, att de empiriska momenterna indelas efter predikater, utsagda om filosofiens logiska subjekt, såsom indelningsgrunder, och att dessa momenters kausala sammanhang tänkes determineradt af den filosofiska väsenstanken. Det är en sådan bearbetning och omgestaltning af de empiriska åskådningselementerna förmedelst filosofiskt tänkande, som man brukar kalla eller åtminstone *bör* kalla *verldsförklaring*.

Såväl den kausala, som den substantiela verldsuppfattningen hafva den gifna erfarenheten till sitt föremål. Hvarje erfarenhetsföremål kan ses ur båda dessa synpunkter. Den kausala verldsåskådningen, som direkt resulterar ur den empiriska forskningen, har alldeles afgjordt icke något annat föremål än den gifna erfarenheten i tid och rum. Men ej heller den substantiela väsensbetraktelsen kan i det hela komma ut deröfver. Den kan höja sig deröfver i uppfattningens form, men alldeles icke i anseende till dess individuela innehåll. Filosofien har att erkänna sin begränsning till den transscendens i uppfattningen, hvilken endast till formen och syftningen actu höjer sig öfver totaliteten af den empiriska åskådningens objekter, den gifna verlden i tid och rum, upp till väsendets verld såsom varande något annat än allt empiriskt. Man måste, förkastande all falsk, till innehållet och individualiteten sig utsträckande transscendens, ställa sig på ståndpunkten af den immanens, som fasthåller, att alla väsenssidor på något sätt framträda för den empiriska åskådningen och uppträda i en kausal serie af empiriska förändringar, men att, å andra sidan,

hvarje empirisk företeelse kan ses såsom en väsenssida eller, åtminstone, ur väsendets synpunkt. Dessa verldsåsigter äro endast erfarenheten sjelf under olika aspekter. Väsendet är erfarenheten såsom tänkt, och den kausala mekanismen är erfarenheten såsom förestäld. Denna skilnad kan sedan skarpare fixeras derigenom, att man undersöker tankens och föreställningens förhållanden till det i erfarenheten gifna kunskapsföremålet och så lyckas ådagalägga, att hvad som konstituerar kunskapsföremålets väsen, objektiviteten, icke fördelas på den tänkande och den föreställande uppfattningen, utan helt tillkommer och har sin grund i den förra, medan den senare är objektiv endast genom tanken. Då skiljes föreställningen från tanken icke genom hvad hon är, utan genom hvad hon *icke* är, och skilnaden mellan det tänkta och det föreställda kommer då att få sitt skarpaste uttryck deri, att det fattas såsom skilnaden mellan det tänkta och det icke-tänkta. Men härmed är skilnaden mellan tanken och föreställningen fattad såsom en gradskilnad med tanken sjelf såsom graderingens grund. Rent intig kan nämligen föreställningen omöjligen vara, men då hon måste vara *tanke* för att vara *något*, måste hon vara tanke med en viss *inskränkning*. I öfverensstämmelse härmed blir också den kausala verldsaspekten en lägre form eller en grad af den substantiela.

Den empiriska verldens relativa brist på tankebestämdhet framträder som en blott och bar tänkbarhet hos densamma, medan väsendets verld kännetecknas af sin fullständiga tankebestämdhet. Att sätta den rationela och den empiriska verldsaspekten i förbindelse, närmare i den förbindelse, som tanken har med det tänkbara, och att genomföra denna förbindelse så långt som möjligt, det är verldsförklaringens uppgift.

Om denna verldsförklaring kan, i och för den rätta systematiska uppfattningen deraf, icke nog framhållas, att den till sitt begrepp ingenting annat är än väsenstankens determination, men alldeles ingen »öfvergång till ett annat slag». Den innebär öfvergången från ett fattigare till ett rikare väsensbegrepp. Att detta väsendets riktande med innehåll eller denna verldsförklaring i viss mån köpes på bekostnad af formens renhet, det utgör en svårighet, som löses derigenom, att hvarje

verldsförklaring åter i sin ordning är vehikel för det rena väsensbegreppets genesis, *hos hvilket begrepp man kan konstatera en fortgång i formrenhet, som tillika är en ökning i anseende till det aktuela innehållet, hvilken fortgång betingas af verldsförklaringens allt fullständigare genomförande.* Väsensbegreppets determination i verldsförklaringen faller nämligen ytterst under den rena metafysikens propädevtik. Inom den rena metafysiken åter fortgår en annan, egentlig och direkt, determination af väsensbegreppet eller en vidgning af dess innehåll, som är direkt proportionell mot eller, rättare, sammanfaller med formens upphöjelse till allt högre grad af renhet. Möjligheten af allt metafysiskt framsteg, dermed af metafysiken sjelf, beror på, att form och innehåll i sig eller absolute icke äro motsatta, utan att de der äro positivt samtämmiga. Det är för aktualiteten af en sådan samstämmighet som filosofins propädevtik ytterst tjenar såsom medel.

Förbindelsen mellan väsendet och den väsensbestämda, af tankebestämningar genomdragna eller ur synpunkten af tankekategorier fattliga föreställningsverlden, erfarenheten, måste tydligen vara logisk. Väsendet kan såsom tanke icke stå i andra än logiska förhållanden. Det logiska förhållande, som här öfvervägande och egentligen är tillämpligt, är förhållandet mellan grund och följd. Vore tankeförhållandet fullt rent, så skulle det i sjelfva verket upphöra att vara ett förhållande, enär erfarenheten då vore fullständigt indragen i och sammanfölle med tanken. I sin kausala gestalt står emellertid erfarenheten der alltjemt såsom ett yttre i förhållande till tanken, men hvilket yttre i sjelfva sitt empiriskt-kausala förlopp eller just som empiriskt-kausalt betraktadt röjer bestämdhet af tänkandets grundform. Sedd på detta sätt, framträder erfarenheten såsom följd af väsendet eller tanken såsom grund. Analyseras detta förhållande, så kommer genast till synes den empiriska inskränkning, som vidlåder tankeförbindelsen *grund-följd,* och som består i inklädnad i föreställningsförbindelsen *orsak-verkan.* Grunden kan icke skiljas från följden, om den icke såsom orsak motsättes mot följden såsom verkan. Derför spelar in, vid hvarje försök till verldsförklaring, en kausal analogi, som aldrig kan aflägsnas derifrån med mindre, än att sjelfva decla-

randum upphäfves såsom sådant. Om väsendet såsom tanke aldrig kan stå i andra än logiska förhållanden, så kan den föreställda erfarenhetsverlden icke undgå att i hvarje fall — äfven i förhållandet till väsendet — te sig såsom kausalt bestämd. Det är derför oundgängligen fordradt såsom förutsättning för möjligheten af hvarje förbindelse mellan väsendet och den gifna erfarenheten, d. v. s. för hvarje verldsförklaring, att väsendet tänkes såsom orsak eller såsom grund för förändringarna i den gifna erfarenheten. Detta är en förutsättning för verldsförklaringen, som psykologien och kunskapsteorien hafva att närmare utreda. Men det är å andra sidan gifvet, att låge ej i förhållandet mellan väsendet och den gifna erfarenheten något annat än detta, så skulle detta förhållande sakna all logisk karaktär, och väsendet upphäfvas såsom tanke och nedsättas till en kausal länk i föreställningsserien. Liksom det i förra fallet — då grund icke i någon mening får fattas såsom orsak — vore omöjligt att fasthålla något declarandum vid verldsförklaringen[1], så skulle det i detta senare fall — då grund ej får betyda något annat och mer än orsak — vara förspilld möda att syssla med någon sorts verldsförklaring, enär man då komme att sakna all vehikel för logisk fortgång, all förklaringsgrund. Verldsförklaringens psykologiska och kunskapsteoretiska förutsättningar förhålla sig till de logiska förutsättningarna för densamma, som möjlighet till verklighet, som declarandum till declaratio. Hvilken är då den logiska sidan i förhållandet mellan grund och följd? Det är samstämmigheten mellan grunden såsom orsak och följden såsom verkan.

[1] Mot all med kunskapsteori eller logik mer eller mindre förblandad metafysik måste fasthållas, att verldsförklaringen verkligen har ett från det förklarande subjektet skildt objekt, eller att den på verldens förklaring riktade, verksamma tanken har ett objekt, hvars verklighet icke sammanfaller med tankens verksamhet. Väl måste i väsendets rena begrepp subjekt och objekt på visst sätt fullständigt genomtränga hvarandra och sammanfalla till identitet: detta är vilkoret för att vi skola kunna ega en uppfattning, som är objektiv i högsta och egentligaste bemärkelse, i hvilken all »Äusserlichkeit» hos objektet är borta, och objektivitet endast betyder förnimmandets inre nödvändighet. På denna punkt måste hvad som är »för oss» sammanfalla med hvad som är »i sig», men blott för att genast åter, då verldsförklaringen från sin fasta punkt skall utföras eller, hvilket är alldeles det samma, då

Men innan jag går till det begrepp, i hvilket denna samstämmighet mellan orsak och verkan realiserar sig, vill jag se på det lägre och omedelbara förhållande, i hvilket väsendet och den gifna kausala mekanismen i verlden med nödvändighet måste fasthållas, om det förra skall kunna tänkas vara grund för den senare, förhållandet mellan orsak och verkan. *Väsendet är orsak till förändringarna i sinneverlden.* Detta är en på psykologiska och kunskapsteoretiska grunder hvilande förutsättning för all förbindelse mellan verlden sådan hon utsträcker sig i kausal följd för vår föreställning, och sådan hon samlar sig för vår tanke till ett enda helt eller till ett enda inom sig slutet väsende. Men en sådan förbindelse är vidare en oeftergiflig förutsättning för allt framsteg i sjelfva vår uppfattning af väsendet — utöfver hvarje en gång nådd, alltid relativt abstrakt ståndpunkt. Den innehåller, med andra ord, vilkoret för tänkandets lif och utveckling, hvarifrån upphöjelse från lägre till högre grad icke kan skiljas. I kraft af vårt verksamma tänkandes lif och utveckling och dermed också af utvecklingen af hela den högre menskliga kulturen måste vi uppfatta väsendet såsom orsak till förändringarna i sinneverlden. Här framträder nu begreppet af väsendet såsom *första orsak.* Detta begrepp kan till sin möjlighet pröfvas från olika utgångspunkter. Den utgångspnnkt, som först erbjuder sig, är det empiriska verldssammanhanget sjelft med dess deri inne-

---

väsendets begrepp genom tankeverksamhet skall determineras, genast åter gå i sär derifrån. Vill man låta »för oss» och »i sig» sammanfalla under hela denna determinationsverksamhet, så förfalskar man det senare genom det förra, i väsendet inflyttande såsom objektiva bestämningar de psykologiska betingelserna för vår kunskapsförmågas aktualitet.

Om det säges, att hvad som är för oss och hvad som är i sig sammanfalla i det rena väsensbegreppet, så får detta naturligen icke betyda, att den ändliga subjektiviteten fullständigt täcker den oändliga objektiviteten, utan man måste förvandla allt »för oss» till ett »för sig» för att få full ömsesidig motsvarighet. Den ändliga subjektiviteten är till fullo upptagen i den oändliga objektiviteten, men icke tvärt om. I denna mening finnes motsats mellan objekt och subjekt äfven i det rena väsensbegreppet. I det rena väsensbegreppet eller den rena metafysiken framträder denna motsats blott såsom kontradiktorisk, i verldsförklaringen eller kosmologin förtätar den sig till konträr.

burna vilkor för den empiriska forskningens möjlighet. Upphäfves verldens kausala lagbundenhet genom en första orsak till förändringarna i verlden? Råder ett »antinomiskt» förhållande mellan ett väsens kausalitet, som icke är natur, utan ytterst tanke, och kausaliteten efter naturlagar? Kant antog, att man med samma stringens kunde — indirekt — leda i bevis nödvändigheten af en »kausalitet genom frihet», d. v. s. af en kausalitet, som icke är empirisk, och af en »kausalitet efter naturlagar», och att häri låg en »antinomi», men visserligen en sådan, som genom ingående analys kunde lösas. Och utan tvifvel kan den det ock, om blott icke den öfverempiriska principen förlägges till en fix punkt i tiden, så att den empiriska orsaksseriens gränslöshet trädes för nära. Om man låter den »första orsaken» intaga en fix punkt i kausalförloppet, så måste man, om man vill göra allvar af att orsaken skall vara den *första,* godtyckligt afklippa den empiriska forskningens tråd och statuera en gräns, bortom hvilken densamma icke kan söka några orsaker. Då inträder orimligheten af empiriska fakta, som icke äro empiriskt betingade, och på den orimligheten faller naturlagen om kraftens qvantitativa konstans. Låter man åter kausalförloppet sträcka sig bortom den så kallade första orsaken, så kan väl postuleras hennes öfverempiriska karaktär, men måste hennes primära förnekas. Hon blir då icke längre den första orsaken, utan såsom sekundär, men ändå öfverempirisk, en sidoorsak, som ligger i ett annat plan än de empiriska fakta, men som modifierande inverkar på dem och upphäfver den empiriska undersökningens möjlighet med dess visshet. Man måste förena begreppet om en öfverempirisk första orsak med begreppet om alla gifna faktas gränslösa beroende af empiriska orsaker. Om kausalserien är gränslös a parte ante, så kan en första orsak dertill icke betyda annat än en sådan orsak, som är föregående i förhållande till hvarje empiriskt faktum för sig taget och till alla tillsammantagna. En sådan föreställning innehåller ingenting orimligare än föreställningen om en oändligt flyttbar gräns. I sjelfva verket ligger i en sådan föreställning ingenting annat än det, som ligger i kausalseriens gränslöshet a parte ante. Emedan serien är kausal, så måste hon bestå af orsaker, och emedan hon är

gränslös, så måste man der före hvarje orsak tänka en annan. Denna före hvarje annan orsak tänkta orsak är icke empirisk, emedan hon icke någonsin är närvarande i tiden, utan ständigt föregående. Men hon är en tanke som måste tänkas, då man gör allvar af att fixera den empiriska kausalitetens begrepp. Evighet är den positiva sidan af hvad som negativt kallas tidens gränslöshet. Hon är en rationel formbestämdhet hos tiden, som framträder i och vid hennes empiriska. Det finnes å ena sidan ingen evighet till för vår uppfattning, hvilken icke hänför sig till tidsåskådningen såsom den bakgrund, mot hvilken den framträder, men det finnes å den andra heller ingen tid, som icke röjer en evighetssida — genom sin kontinuitet eller sitt samband med alla andra tider. Här framträder samma förhållande som t. ex. med begreppen *tanke* och *föreställning* eller med begreppen *causa finalis* och *causa efficiens:* en rationel form framskjuter i och öfver det empiriskt gifna, som har ett deremot relativt motstridigt innehåll, men som derförutan icke kan tänkas. Denna form är den empiriska företeelsens inre sanning, mening och begripliga sida.

Emedan hvarje rationel form för oss är bunden vid en empirisk åskådning, så kan en yttersta grund icke fattas annorledes än såsom första orsak.

Naturforskningen fordrar endast frihet att i oändlighet få upprada sina resultater och att få dem alla erkända såsom vetenskapliga. Den som tänker öfver naturforskningen ser, att hon, sig sjelf oftast ovetande, hänger sina resultater på en tanke. Men den empiriska betingningsseriens gränslöshet upphäfves icke deraf, att hon hänger på en tanke. *Tanken kan nämligen kausera genom ett gränslöst antal betingelser.* Just i samband med gränslösheten hos kausalserien och hvarje del, som der ingår, framträder en öfverempirisk sida eller en tankebestämdhet derhos. Till denna tankebestämdhet drifves man inom naturforskningen sjelf, när det af en eller annan anledning gäller att återföra hennes grundsatser på en högsta princip eller, åtminstone, att uppvisa den yttersta, inom henne sjelf liggande förutsättningen för hennes möjlighet. Denna förutsättning är kausalseriens gränslöshet, hvilken är ett ord utan mening, om den icke får betyda en tanke, som kausalt före-

griper hvarje empiriskt faktum. En obegränsad eller oändlig kausalitet förutsätter först något obetingadt föregående, något som föregår hvarje faktum, som är eller har varit närvarande på en viss tidpunkt. Men ett sådant obetingadt föregående är icke sjelft ett faktum eller en företeelse i sinneverlden, utan hör endast till sinneverlden såsom en nödvändig och allmängiltig sida, enär sinneverlden annars alls icke kunde vara objekt för förståndsverksamhet, d. v. s. emedan den empiriska vetenskapen derförutan vore omöjlig. Men en allmängiltig och nödvändig sida hos tingen är en tanke. Vidare fordrar den oändliga kausaliteten, att tanken skall vara objektiv och vara *causa*. En oändlig eller obegränsad kausalitet är kausalitet genom tanke, men tanken måste framträda såsom en objektiv makt i erfarenheten för att kunna kausera.

Genom att fatta tanken såsom realt verksam genom och förmedelst en gränslös serie af empiriska fakta eller genom att fatta det kausala verldssammanhanget in toto såsom tanke- och väsensbestämdt träder man icke naturvetenskapernas möjlighet och rätt i någon mån för nära. Det är ingen fråga om, att väsendet skulle förorsaka partiela förändringar i verlden — vara orsak till *några* förändringar, men icke till *andra* — utan det är påstådt, att *alla* förändringar öfver hufvud hafva väsendet till orsak. Naturvetenskapen kan tryggt drifva sökandet efter sina partiela orsaker bortom hvarje bestämd tidsgräns. Intet hinder skall härvidlag för alltid stänga vägen för honom. Men så sant som detta är, lika visst är det å andra sidan, att, om han vill fixera förutsättningarna för sin egen möjlighet, han med ens drifves ut öfver alla empiriska orsaker till ett öfverempiriskt antecedens, hvaraf hela den kausala kedjan är betingad. Det förhåller sig i detta fall på samma sätt med rummet och kroppsligheten, som med tiden och förändringen: de hänvisa på oändligheten och andligheten såsom en oundviklig tanke, som är immanent i hvarje särskildt rum och i hvarje särskild kropp.

Enligt min åsigt är det alltså möjligt att fatta alla förändringar i fenomenverlden såsom verkningar af väsendet utan att rubba grundvalarne för naturvetenskapen, hvilken tvärtom, rätt besedt, innehåller bestämda hänvisningar på ett sådant

uppfattningssätt. Allt beror härvidlag å ena sidan på att man icke låter väsendet för sitt medvetande antaga någon sådan föreställningskonkrescens, som står i strid med dess form af tanke, i hvilket fall väsendet blir empiriskt fattadt och inryckt såsom ett moment i de kausala fenomenernas kedja, men med en pretention, som icke kan hållas upprätt, på att vara något annat, hvilket andra då endast kan blifva en mer eller mindre tankevidrig fantasibild; å den andra sidan kommer det an på att bestämdt häfda och framhålla naturvetenskapens och den empiriska verklighetens sammanfallande tankebestämdhet: förnekelsen af logisk nödvändighet i naturvetenskapens form och det empiriska verldssammanhanget afskär på ett kardinalt sätt all möjlighet att antaga väsendets kausalitet.

Men om nu sålunda naturvetenskapen icke kan hafva något att med rätt och skäl invända mot begreppet om väsendet såsom första orsak till förändringarna i naturen och verlden öfver hufvud, så faller det å andra sidan genast i ögonen, att orsaksbestämdhet är något, som filosofien icke utan vidare kan utsäga om väsendet. Förhållandet mellan orsak och verkan kan nämligen vara och är för sig taget ingenting annat än ett rent empiriskt förhållande mellan tidsföreteelser utan annan enhet än den, som ligger i upprepade iakttagelser af verkans inträffande efter orsaken. Orsak och verkan falla såsom fakta eller företeelser i tiden alldeles i sär, endast ofta uppträdande efter hvarandra. Om den ena inträder och der den ena är, der *måste* icke den andra *tänkas* inträda och vara. Det rent empiriska kausalförhållandet är blottadt på all logisk form. Det kan följaktligen såsom sådant icke tillskrifvas väsendet, som är tanke och som derför icke kan stå i andra än logiska förhållanden. Nu ligger det i den empiriska kausaliteten ingenting, som hindrar närvaron och framträdandet af tankebestämdhet hos den samma, hvarom de abstrakta vetenskaperna om naturen aflägga bestämdt vitnesbörd. Med ett sådant tillägg höjes den empiriska kausaliteten till logisk konseqvens eller förhållande mellan grund och följd. I den logiska konseqvensen ligger det logiska momentet, det nya, som skjuter öfver den blotta empiriska förbindelsen, samstämmigheten mellan membra relata eller deras nödvändiga, ingående

i hvarandra (formen af »Innerlichkeit»). I sådan form måste det kausala sammanhanget mellan väsendet och förändringarna i verlden vara gifvet, om det öfver hufvud skall kunna tänkas. Väsendet såsom orsak och förändringarna såsom verkan måste i något afseende visa sig vara samstämmiga med hvarandra och ingå i hvarandra. Orsak och verkan måste, med andra ord, kunna betraktas ur en synpunkt, ur hvilken de i viss mon sammanfalla.

Det begrepp, i hvilket ett sådant sammanfallande är aktuelt, är *ändamålet*. Ändamålet är enhet af orsak och verkan. I den ändamålsenliga verksamheten är orsaken en — lägre — form af verkan och verkan en — högre — form af orsaken, hvilket icke kan betyda något annat än det, att orsaken och verkan i den ändamålsenliga verksamheten äro former af ett och samma väsen, som, från en sida och i ett visst moment sedt, framträder såsom orsak och, från en annan sida och i ett annat moment sedt, framträder såsom verkan. I denna systematiska och öfversigtliga framställning kan det icke vara min afsigt att underkasta ändamålets och den ändamålsenliga verksamhetens begrepp någon ingående analys,[1] utan förutsätter jag här en i den mon nära bekantskap med det organiska och medvetna lifvet, att riktigheten af nyss framstälda allmänna satser om de nämda begreppen är insedd.

Väsendet kan, filosofiskt sedt, till den kausala mekanismen i verlden icke tänkas stå i det förhållande, att det kauserande väsendet befinner sig på ena sidan om en tidsgräns och förändringarna i denna mekanism på den andra sidan, så att båda, genom att icke vara samtidiga, äro yttre för hvarandra, d. v. s. äro två skilda föremål. Ett sådant förhållande innebär nämligen motsatsen till tankeförhållande. För att detta förhållande skall vara ett tankeförhållande fordras, att det kauserande väsendet på något sätt fattas såsom immanent i verlden och att det som genom de kausala förändringarna förverkligas i verlden röjer väsensbestämdhet. Begreppet om väsendet såsom grund till förändringarna i verlden aktualise-

---

[1] En sådan är gjord af *C. Y. Sahlin. Om det inre och yttre* ss. 26 ff. och i många andra skrifter af honom.

ras ur filosofisk synpunkt på det sätt eller under den form, att verlden eller hela den gifna erfarenheten fattas såsom ett enda föremål eller såsom ett helt, väsendet, hvilket utvecklar sig sjelft genom och i förändringarna i verlden. Väsendets kausalitet är, filosofiskt sedd, väsendets sjelfutveckling, och denna sjelfutveckling utgör högsta förklaringsgrund till allt hvad som händer och sker i verlden.

Utveckling är ett begrepp, som hänför sig till organismen och som förlorar all mening, om det flyttas utanför dess ram. I utvecklingen har det organiska lifvet sin karakteristiska form. Genom utvecklingen sammansluta sig organismens olika sidor till ett helt. Utvecklingen är bandet mellan det inre och det yttre, det aktuela och det potentiela i lifvet, mellan förmågan och dess material. Men utvecklingen innebär icke jemvigt mellan dessa olika sidor, utan alldeles afgjordt öfvervigt åt den ena sidan. I utvecklingen ligger nämligen en bestämd riktning i organismens förändringar: från det yttre och potentiela till det inre och aktuela. All utveckling innebär tillväxt i lifvet och dermed ökning af det inre och aktuela i organismen. Det inre och aktuela i organismen är icke blott utvecklingens drifkraft eller orsak, utan också dess verkan. Huru fattigt och ytligt man än må uppfatta det inre i lifvet och dermed också utvecklingen sjelf eller sjelfva progressen deri, så förnekar dock ingen utvecklingens riktning på lifvets tillväxt. Men lika visst som det nu är, att det inre åtnjuter ett afgjordt primat i utvecklingen, lika visst är det också å andra sidan, att det yttre aldrig kan tänkas bort derifrån, och att utvecklingen aldrig kan blifva annat än en relation mellan ett väsentligt inre och ett för utvecklingens möjlighet också väsentligt yttre. När man rör sig inom utvecklingens sfer, rör man sig afgjordt inom relativitetens. Formen för tänkandet af utvecklingen kan derför aldrig vara den rent logiska, hvarom jag ofvan har talat, och hvilken blifvit bestämd såsom alltigenom samstämmiga sidors ingående hos samma logiska subjekt, som är hvad det är uteslutande genom sitt eget innehåll, men icke genom relationer till ett annat, till det förra oreducerbart logiskt subjekt. Deraf följer, att utveckling icke är den form, som väsendet eger, när det strängt tänkes, utan

att denna ur strängt vetenskaplig och formel synpunkt är en relativ form. Från den empiriska forskningens utgångspunkt, det yttre, och under inverkan af dess kausala synpunkt föres man steg för steg fram till en vetenskaplig form, som afgjordt är en annan än empiriens egen. Under förutsättning nu, att vetenskapens form också är verklighetens, så föres man från den nämnda utgångspunkten också fram till fordran på en verklighet eller ett väsende, som eger en sådan form. Denna verklighet eller detta väsen ter sig då, om man ännu med ena foten står qvar på det kausala och empiriska föreställningssättets ståndpunkt, såsom en första eller ursprunglig orsak, såsom något, som står på ena sidan om en gräns och »sätter» det gifna på den andra. Ursprunglig verklighet framträder då under transscendensens form. Men vid en strängare tillämpning af just den vetenskapliga formens fordringar visar det sig omöjligt att upprätthålla en sådan gräns mellan väsendet och det gifna. När det kausala förhållandet logiseras, framträder det, reelt sedt, under form af ändamålsenlig verksamhet eller utveckling. Det gifna inflyttas då i väsendet såsom dess yttre, potentiela sida. Men den motsättning och relativitet, som trycker det sig från relativ »ytterlighet» till relativ »innerlighet» utvecklande väsendet, är endast en i viss mon tankeenlig och tankebestämd form, men ingen ren tankeform. Öfver det sig utvecklande väsendet står ett renare väsensbegrepp, hvilket nedsätter såväl den blotta första orsaken, som det sig utvecklande väsendet till fenomenalitet. Så stiger det verksamma tänkandet, med formens kriterium i sin hand, från ståndpunkt till ståndpunkt, högre och högre, och får alltjemt vidsträcktare utsigter öfver erfarenhetens verld. I den mon nu utsigtens vidd växer, försvinna detaljerna, såsom detaljer, ur åsynen. När erfarenhetens skiftande mångfald sammanföres till en totalbild, träda momenternas inre differenser tillbaka, hvilket tillbakaträdande betyder upplösning af åskådningens lägre form till förmon för tänkandets högre. Vi möta här den motsättning mellan innehåll och form i den menskliga vetenskapen, hvarom jag förut talat, och hvilken jag fattar såsom motsats mellan den aktuela formen och det potentiela innehållet deri. Ju högre tankeverksamheten står, desto bestäm-

dare afsöndras från tänkandet allt innehåll, som icke har en ren form, och ju lägre ståndpunkt den innehar, desto ymnigare ingå deri åskådningar och föreställningar, som endast från vissa sidor och synpunkter röja tankebestämdhet. Detta betyder, att det icke finnes någon inre motsats mellan form och innehåll i tänkandet sjelft, utan att motsatsen i detta afseende, strängt taget, faller mellan tänkandet och det för detsamma yttre, föreställandet, och att det tvärtom ur synpunkten af rikedom på tankeinnehåll är af afgörande betydelse, att man håller formen inom tänkandet och vetenskapen ren. Att höja formen i vetenskapen sammanfaller i sjelfva verket med att öka det aktuela innehållet deri. Den påpekade motsättningen kan endast hafva afseende på det sätt, på hvilket det verksamma tänkandet förverkligar sin uppgift, i det att detsamma med sin form upplöser det gifna erfarenhetsinnehållets omedelbara form och omsätter detta innehåll i sin egen. En sådan upplösning och omsättning eller en sådan ombildning är vilkor för det verksamma tänkandets utveckling, för dess fortskridande från abstraktare till konkretare ståndpunkt. Formen framträder i det verksamma tänkandets utveckling såsom det inre och innehållet såsom det yttre, hvilka i och under utvecklingen befrias från sin motsättning och sammansmältas med hvarandra. Häraf inses å andra sidan, att den högre vetenskapliga ståndpunkten måste stå i ständig kommunikation med de lägre. Den högre måste nämligen i sin egen utvecklings intresse upptaga innehåll ur dem. Om en filosofisk verldsåsigt vill vinna utveckling, så kan detta icke gå för sig på det sätt, att den förnämt afstänger sig mot lägre ståndpunkter, utan det kan endast ske på det vilkor, att hon betraktar sig såsom en organiserande princip för dem, d. v. s. såsom kunskapsprincip, *principium cognoscendi*, för dessa ståndpunkter, medan de kunna sägas utgöra hennes *kunskapskälla*. Derför blifva de lägre väsensuppfattningar inom filosofien, hvarom jag nyss talat, ingalunda gjorda öfverflödiga af den högsta, utan äro tvärtom nödvändiga vilkor för denna senares utveckling. En fullständigt utförd åsigt i filosofiens historia innebär relation mellan en mångfald i anseende till den vetenskapliga formen olika höga verldsåskådningar, af hvilka den högsta förhåller sig till de lägre,

som förmågan till materialet i verksamheten, och af hvilka de lägre äro, ur synpunkten af den högstas utbildning, ovilkorligen fordrade. De innehålla relativa sanningar, som utgöra vilkor för sanningens successiva aktualitet för oss.

I all utveckling ligger upphöjelse från lägre till högre grad, hvilken upphöjelse försiggår i riktningen *från* det yttre och *till* det inre eller som har form af det inres tillväxt. Det är det inre, som utvecklar sig. Denna upphöjelse kan icke fasthållas, om man endast utgår från utvecklingen, sådan hon gifver sig tillkänna inom det medvetslösa lifvet och, för att också nämna dem, hos de liflösa varelserna, som den moderna evolutionsläran också tillerkänner utveckling. Isoleras utvecklingens rent medvetslösa former från det medvetna lifvet, så försvinner utvecklingen i en gränslös vexling, emedan der icke finnes något skäl att kalla en form af lif och tillvaro högre och en annan lägre. Allt mått för mätande af lifs- och tillvarelseformer såsom högre och lägre hemtas från medvetandet eller subjektet. I den rent liflösa naturen och i de alla förnimmelser saknande organismerna immanerar intet ändamål, från hvilket formerna äro på längre eller kortare distans, och den empiriska naturforskningen, hvars syn på tillvaron är hemtad från det yttre, döda och medvetslösa i erfarenheten, kan aldrig göra ändamålets synpunkt till sin egen, om hon icke vill gå utanför empiriens räckvidd och förvandla sig till en filosofisk naturåskådning. Från naturvetenskapens ensidigt fasthållna, objektiva synpunkt, måste all sådan gradering och all dermed sammanhängande naturteleologi betraktas såsom ett »subjektivt föreställningssätt», som är »inlagdt» i naturen. Det är likväl ett allmänt kändt faktum, att den moderna naturforskningen — trots sin principielt antiteleologiska hållning — med all energie söker att underordna naturens alla företeelser under synpunkten af en s. k. *evolution.* Det är tydligt, att jag icke kan godkänna en utveckling utan ändamål och gradformer, d. v. s. erkänna densamma såsom varande en verklig utveckling. För mig ter sig den moderna naturforskningens »utveckling», der detta begrepp hålles strängt isoleradt från allt ändamål, endast såsom en form af regelbunden vexling eller förändring, hvilken just saknar utvecklingens karakteristiska be-

stämningar, nämligen upphöjelsen genom grader och graderingens mått, ändamålet. Den moderna naturalistiska evolutionsläran har heller icke, der densamma antagit en universel gestalt och framträdt såsom filosofisk verldsuppfattning — jag syftar på *Spencerismen* — kunnat undgå att, i strid med sin rent objektiva utgångspunkt, söka ett mått för förändringarna i erfarenheten, som är af subjektiv natur, nämligen de lefvande varelsernas förnimmelse af njutning, och dermed att åt hela evolutionen gifva ändamål, riktning och grader.

Det är meningslöst att tala om en utveckling, som icke i sista hand hänför sig till ett förnimmande väsen. Ser jag nu verldens utveckling såsom ett enda helt och vet, att vilkoret för verldsutvecklingen är alla orsakers och verkningars relativa sammanfallande i och hos ett väsen, som framträder i en serie af former, af hvilka de efterföljande icke blott äro verkningar af de föregående, utan ock dessa senares ändamål, d. v. s. ett väsen, hvars bestämningar visserligen hafva tidens form af föregående och efterföljande momenter, men hvilka momenter dock alltjemt äro något mer än detta, nämligen samhöriga och samtidiga delar af ett helt, ändamålet, då måste jag ock om detta väsen förutsätta, att det är förnimmande. Och jag måste förutsätta, att det är sig utvecklande och ändamålsegande just *såsom* förnimmande, hvilket ock kan uttryckas så, att detsammas utveckling försiggår inom förnimmandet och att det i förnimmandet har sitt ändamål. Och då det väsende, hvarom här är fråga, är hela den gifna verkligheten sjelf, så kan dess förnimmande icke gå utanför sig sjelft, utan måste vara ett sjelfförnimmande.

Den moderna empirien låter verklighet betyda kausalt sammanhang mellan företeelser. För densamma är ett föremål icke verkligt genom någon sin inre bestämdhet, hvari detsamma framhärdar och gör ett oöfvervinnerligt motstånd mot yttre påverkningar, utan endast genom att stå i vissa af vetenskapen bestämbara, kausala relationer. Underkastas nu denna konstanta kausalitet kunskapsteoretisk och logisk pröfning, så visar sig, att all konstans och all vetenskaplighet deri ligga i en mångfald af relativt eller hypotetiskt nödvändiga, d. v. s. ur synpunkten af hvarandra nödvändiga, tankar. Gör man nu

allvar af att i den konstanta kausaliteten se verkligheten sjelf, då måste man sätta likhetstecken mellan verklighet och de nödvändiga tankerelationer, hvari kausalitetens väsen visat sig ligga. Men i den mon tanken på abstraktionens och analysens väg framträder såsom verkligheten, i samma mon motsättes han mot den empiriska företeelsen, öfver hvilken fenomenalitetens slöja bredes. Så långt som till att i tanken se den sanna verkligheten och i de empiriska företeelserna fenomenet kan den i Kants kritiska skola uppfostrade naturvetenskapen i våra dagar gå, och dit går den faktiskt understundom. Men väl att märka är, att, när tanken af naturvetenskapen fattas såsom verkligheten, han likväl aldrig betraktas såsom ett realt väsende, utan endast såsom sann och objektiv form till skilnad från falsk och subjektiv. Och företeelsen betraktas såsom fenomen endast ur den synpunkt, att densamma *icke* heller är ett realt väsen, det väsen, som är grund till tankens form. För den moderna kritiska naturvetenskapen och den derur framvuxna naturvetenskapliga verldsåsigten är tingens realväsende obekant, och det enda af verkligheten, som erkännes vara bekant, är tankeformen. Då nu emellertid det obekanta realväsendet, just såsom obekant, alltid måste te sig såsom ett yttre, om det skall kunna fasthållas såsom *något* objekt för omdöme eller som *något,* om hvilket man kan tänka och tala, så kan man säga, att naturvetenskapen aldrig fullständigt förlorar känningen af det yttre såsom en realitet, och att densamma, hur prononceradt kritisk den än må vara, aldrig kommer ut ur dualismen mellan verkligheten såsom inre — tankeformen — och verkligheten såsom yttre. Och emedan det antagna obekanta realväsendet alltid ter sig såsom yttre, så blir det alltid försedt med en eller annan bestämning, tagen från det faktiskt gifna yttre, fenomenet, och dermed med detta faktiskt gifna yttre förblandadt. Den nämda dualismen reducerar sig derför ytterst till dualism mellan verklighetens form, tanken, och de empiriska företeelserna såsom verklighetens innehåll, hur bestämdt än det empiriskas verklighet i princip förnekas. Filosofiens framträdande i egentlig form betecknas af denna dualisms principiela öfvervinnelse, hvilken icke kan ske på annat sätt än derigenom, att tanken fattas såsom hel och fullständig verklighet eller som

ett realt väsende. Att dualismen måste öfvervinnas i denna riktning och icke i den motsatta, derför går den vetenskapliga utvecklingen inom empirien sjelf och dess kunskapsteoretiska kritik i fullgod borgen, hvilken utvecklings frukt i sista hand är den ur fenomenet extraherade tankeformens karakter af att vara den sanna verkligheten. Vetenskapen blir filosofi genom att i stället för tankens hypotetiska nödvändighet, d. v. s. dess nödvändighet såsom komplement till andra tankar eller under förutsättning af andra tankar, sätta dess kategoriska nödvändighet, d. v. s. dess sjelfnödvändighet och sjelftillräcklighet i och genom sitt eget innehåll. Emedan den så fattade tanken är allt hvad han är genom sitt eget innehåll, och icke i någon mån genom relationer till annat, så måste han också vara hela verkligheten eller vara verkligheten såsom ett enda realt väsen. På detta sätt framväxa två vetenskapliga vyer öfver verlden, den ena den kritiskt-empiriska, som i densamma ser ett tankebestämdt eller lagbundet fenomen af en obekant realitet, ett yttre, hos hvilket det inre framträder såsom i sig eller ur objektiv synpunkt abstrakt varande och verklighetslös form, hvilken form på mångfaldigt olika sätt och i mångfaldiga gradationer binder och reglerar detsamma, den andra den reelt-filosofiska, som i verlden ser ett väsende, som är ett helt af samstämmiga tankar. Det är sjelfklart, att denna senare verldsvy, i och för sig tagen, saknar hvarje öfvergång till, hvarje förbindelse med och, så att säga, hvarje behof af den förra, utgörande ett deremot fullständigt afslutadt helt. Men i den historiska utvecklingen framträder hon såsom en teoretisk makt, som med den förra står i lefvande vexelverkan och i densamma eger betingelser för sitt verksamma lif. Inom filosofiens historia framträda verldsåsigterna såsom utvecklingsgrader, hvilka enligt sin natur sammanhänga med hvarandra, såsom det inre i utvecklingen sammanhänger med det yttre eller som förmågan sammanhänger med materialet. De lägre verldsåsigterna innehålla vilkoren för den högres utveckling, medan den högre i sig sjelf har grunden eller makten till sin utveckling. Derför blifva lägre verldsåsigter egentligen aldrig i historien öfvervunna, utan endast ombildade. Så länge den högre verldsåsigten icke eger ett aktuelt innehåll, som är fullständigt, så upptager den-

samma alltid i fullständighetens intresse ett potentielt sådant från de lägre, hvilket innehåll undergår en successiv ombildning efter den högres form. Hvad som kunde helt öfvervinna lägre verldsåsigter, det är endast fullständig aktualitet af det formelt fullkomliga tänkandet, men en sådan aktualitet framträder aldrig såsom ett förverkligadt resultat i utvecklingen, utan är der i det hela endast närvarande såsom dess mått och ändamål.

Öfver filosofiens historia sväfvar tänkandets rena form såsom mått och ändamål. Han är det rent inre i alla utveckvecklingsformerna och det, hvarefter de värderas. Jemföras dessa former med hvarandra, så befinnas de högre vara relativt inre i förhållande till de lägre och i samma relativa mening tjena såsom måttstock för deras värdering. En högre filosofisk verldsåsigt står genom förmedling af lägre i organisk förbindelse med empirien. Ur empirien och hennes kunskapsteoretiska kritik, d. v. s. ur undersökningar af hennes yttersta förutsättningar, bryter sig filosofien fram, fattande vetenskapens tankeform såsom en fullständig och sjelfständig verklighet, hvilken är första orsak till allt hvad som är gifvet i tidens form. Genom att reflektera på den tänkandets form upphäfvande motsättning, som i en sådan uppfattning söndrar orsak och verkan, och som visar, att empiriens dualism här ännu icke är öfvervunnen, kommer man fram till en mera egentlig filosofisk ståndpunkt, på hvilken tanken icke är orsak till utom honom fallande verkningar, utan till sin egen utveckling, hvilken sammanfaller med verldens i det hela. Reflekterar man så på den empiriska sidan i utvecklingen och finner, att densamma är osamstämmig med tänkandets form, så extraherar man väsenstanken ur utvecklingen och söker allt mer och mer att fatta densamma såsom ett helt af bestämningar, som äro utan omfattning och grad.

Hvilken den tanke nu emellertid är, som är första orsak, det sig utvecklande universum — eller är den universela utvecklingens ändamål, ty detta är enheten af allt som ingår i utvecklingen — och det logiska subjekt, hos hvilket alla tankar ingå såsom samstämmiga sidor, det är i första hand en fråga efter det erfarenhetsområde och den föreställningskrets, från hvilka man skall låna den åskådliggörande inklädnaden åt sitt

begrepp. I den mon filosofien har en logisk form, i samma mon är riktningen på erfarenhetsområde och föreställningskrets bestämd, och i samma mon äro de derur upptagna närmare bestämningarna från början samstämmiga med tänkandet och blifva, genom dess organisationsarbete, gjorda samstämmiga dermed. Så har jag redan förut framhållit, huru uppfattningen af verlden såsom ett enda sig utvecklande väsen förlorar all mening, om detta väsen icke tänkes vara lefvande och förnimmande och i sitt förnimmande ega sin utvecklings ändamål. Detta följer ur utvecklingens eget begrepp redan deraf, att utvecklingen skulle sakna *hvarje* ändamål, om hon icke tillkomme ett lefvande och förnimmande väsen. Riktar man sedan strängare sin uppmärksamhet på ändamålet såsom det inre i utvecklingen, så framträda skärpta fordringar på det sig utvecklande väsendet. Det inre i utvecklingen kan nämligen icke undgå att vara ett i något afseende rent eller absolut inre. Ändamålet, som är enhet af orsak och verkan, kan såsom utvecklingsorsak icke tänkas annorlunda än såsom rent sjelfbestämdt eller såsom rent inifrån bestämdt. Är det alltigenom bestämdt af annat, så blir utvecklingen blott empirisk, d. v. s. nedsjunker till en blott förändring. Men det sjelfbestämda förnimmandet, det är medvetande och sjelfmedvetande, hvilket kan kallas förnuft, om man reflekterar derpå, att det sjelfbestämda medvetandet eger ett inre eller ett innehåll, som åt dess verksamhet och bestämningar ger en bestämd prägel och art.

Det är alltså från det *personliga* området i erfarenheten, de närmare bestämningar måste tagas, hvilka utfylla begreppet af det sig utvecklande väsendet. Om man tänker verlden såsom ett enda sig utvecklande väsen, så tänker man sig densamma såsom personlig eller såsom person. Personlighetens begrepp är, formaliter, begreppet af ett sjelfständigt och sjelfbestämdt inre och, realiter, af sjelfmedvetet förnuft eller förnuftigt sjelfmedvetande. Personligheten begripes först genom att motsättas mot det yttre, i det att densamma såsom sådan fattas såsom fullkomligt oberoende af det yttre och såsom makt att absolut inifrån bestämma det yttres förändringar. Personligheten lösgör sig från tingens och naturens bakgrund genom sin absoluta kausalitet. I begreppet om en *absolut* kausalitet

behöfver icke ligga någonting, som upphäfver begreppet *kausalitet*. Detta under två förutsättningar, som nära höra tillsammans: först, om den absoluta kausaliteten icke tänkes upphäfva, utan i sjelfva verket tvärtom innehålla föreställningen om kausalseriens gränslöshet och hvarje företeelses i sinneverlden åt alla håll gränslösa betingning af empiriska orsaker, vidare, om den absolut verkande orsaken tänkes verka universelt och icke partielt, d. v. s. i hvarje fall verka *hela* serien af empiriska förändringar och detta på ett genomgående sätt, så att verkan, så att säga, i ingen dimension blir begränsad. I en sådan uppfattning af de empiriska förändringarna såsom en universel och fullständig verkan af en och samma orsak ligger deras sammanfattning till ett helt. Denna sammanfattning är nu visserligen något, som alldeles icke framgår ur deras empiriska karakter, men i denna karakter ligger dock icke något som omöjliggör en sådan helhet eller kontinuitet. Detta lika litet, som rummets eller tidens kontinuitet upphäfves af deras diskretion. Lika väl som man har rätt att betrakta rummet och tiden såsom hela eller kontinuerliga, lika fullt är ett sådant åskådningssätt berättigadt med afseende på förändringen.

Under de gjorda förutsättningarna finnes det, ur empirisk synpunkt, intet hinder för att antaga en absolut första orsak till allt hvad som händer och sker i verlden. Än mindre kan ur denna synpunkt något hinder tänkas för denna orsaks personliga art. Det är min bestämda öfvertygelse, att ingen empirisk forskning kan, i namn af sin vetenskapliga möjlighet och giltighet, hafva skäl att opponera mot antagandet af en personlig orsak så att säga bakom och skild från förändringarna i verlden, d. v. s. mot en transscendent personlig orsak, om nämligen dessa förändringar betraktas såsom lika fullt, hvar och en, gränslöst empiriskt betingade och såsom en universel och fullständig verkan af den transscendenta orsaken.

Men om en sådan *transscendent teism* är oåtkomlig för empiriens vapen, så visar det sig ganska lätt, att densamma icke kan göras till föremål för en ingående filosofisk undersökning utan att drifvas öfver till formen af *immanent teism*. Förhållandet mellan orsak och verkan är nämligen, i och för sig taget, intet logiskt förhållande, utan endast den empiriska sidan

i det logiska förhållandet mellan grund och följd. Om väsendets förhållande till den kausala mekanismen i erfarenheten skall kunna *tänkas*, så måste deri framträda den samstämmighet mellan orsak och verkan, som utgör den rationela sidan i förhållandet mellan grund och följd. Den personliga orsaken måste tänkas framkalla verkningar, som icke falla utanför, utan innanför honom sjelf, hvilket är fallet, då den personliga orsaken tänkes såsom ett ändamålsenligt verksamt eller sig utvecklande väsen. Men det personliga, sig utvecklande väsendet är lika fullt *orsak*: den empiriska sidan i utvecklingen kan aldrig af tanken fullt aflägsnas, såvida någon bestämd betydelse skall kunna tilläggas utvecklingen sjelf. Ändamålet är enhet af orsak och verkan. Innan reflektionen finner denna enhet, måste den falla på orsaken och verkan såsom åtskilda eller såsom hvar och en något för sig varande. Och genom en sönderläggande analys af ändamålets och utvecklingens begrepp uttages orsaken städse i motsättning mot verkan och verkan i motsättning mot orsaken. Det kan sålunda icke hindras, att den immanenta teismen aldrig kan uppträda annat än i sammanhang med transscendenta och i viss mon mekaniska åskådningar. Dessa åskådningar uppbära ett innehåll hos väsendet, som icke dem förutan skulle kunna bringas till och hållas vid ett något så när klart medvetande. Till denna krets höra sådana föreställningar som t. ex. *skapelse*, *återlösning*, *uppenbarelse*, *dom*, hvilka alla äro på ett oupplösligt sätt fästade i den empiriska och mekaniska åskådningens isolerande och motsättande form: väsendet kan t. ex. såsom skapande omöjligen uppfattas annorlunda än såsom varande *öfver* eller *bredvid* sin skapelse. Om sådana åskådningar fixeras såsom absoluta sanningar i motsats mot högre ståndpunkter, hvilka såsom osanna förkastas, då lägga de försåvidt bestämda hinder i vägen för utvecklingen och måste undanrödjas. Men så är ingalunda händelsen, om de ställas såsom organiserbart material i förhållande till högre verldsuppfattningar eller till den verksamma tanken öfver hufvud såsom organiserande princip. De utgöra då ett potentielt innehåll hos denna tanke, som i dem eger utvecklingsmöjligheter och utvecklingsfermenter, för så vidt han kan införlifva dem med sig genom att skänka dem sin egen form.

Det är rationelare och riktigare att uppfatta förändringarna i verlden såsom yttringar af ett väsens verksamhet, som i verlden utvecklar sig till allt högre grad af sjelfmedvetande och förnuft, än att i dem se effekter af ett väsen, som står helt och hållet öfver och utanför verlden. Dessa effekter kunna väl fattas såsom framgångna ur förnuftiga afsigter, men orsakens transscendens öfver den sfer, der verkningarna falla, och hans dermed sammanhängande differens från dem, innesluta mekaniska föreställningar om förändringarnas frambringande och förlopp, som stå i strid med vilkoren för ett handlande ur förnuftig afsigt. Först i den immanenta teismen äro dessa vilkor uppfylda. Dock visar det sig vid en strängare tillämpning af tänkandets form, att också uppfattningen af den i oafbruten förändring inbegripna verlden såsom en lefvande och sig utvecklande absolut personlighet stöter på oöfvervinnerliga svårigheter. Det är motsatsen mellan det inre och det yttre i utvecklingen, mellan förmågan och materialet, hvilket alltid i visst afseende ställer sig utanför förmågan eller väsendet såsom dess derifrån artskilda omgifning, som icke kan öfvervinnas. Ett alltigenom sjelfständigt och sjelfbestämdt väsen kan icke tänkas under utvecklingens form, emedan det alltid der har emot sig en omgifning, som upphäfver dess obetingade sjelfständighet och påtvingar det en yttre bestämdhet. Verksamhet kan icke tänkas vara en tillfredsställande form för det absolut sjelfständiga och sjelfbestämda väsendets verklighet. Likasom den transscendenta teismen har öfver sig den immanenta, så visar denna senare öfver till den rena eller absoluta form af teism, der den absoluta personligheten hvarken är att söka utom eller i verlden, utan hvilken endast är i sig sjelf och för hvilken verlden icke i något afseende är eller hvilken icke i och för sig står i någon som helst relation till verlden. Personligheten är der det absolut hela — utan motsättning och utan grad. På densammas bestämningar eger ingen användning rum af förhållandet mellan grund och följd, utan der är tänkandets samstämmighetslag ensam tillämplig. Hvarje bestämning är det hela, och det hela är hvarje sin bestämning. Det är gifvet, att i samma mon som man drifver fordran på rationel samstämmighet inom det hela långt, sådant innehåll, som icke är rent tankeinnehåll, derifrån

bortstötes och att, inom tänkandets utveckling, begreppet af ett sådant i hög grad samstämmigt helt måste te sig såsom utomordentligt abstrakt och innehållsfattigt. Men i sjelfva verket är det abstrakt endast i förhållande till högre utvecklingsmöjligheter af begreppet, utvecklingsmöjligheter, som ligga just i riktning af formens upphöjelse till allt högre grad af samstämmighet. All sådan utveckling är betingad af det rationela begreppets organiska förhållande till lägre ståndpunkter. Den absoluta teismen vinner innehåll endast genom att ombilda de lägre formerna af filosofi efter sin egen form såsom mått. I detta organiska förhållande till lägre verldsuppfattningar är den absoluta teismen ingalunda en abstraktare ståndpunkt än dessa uppfattningar, utan alldeles tvärt om. Der finnes nämligen allt hvad i dem ingår, men derjemte begreppet om den öfver allt kausalt sammanhang och all utveckling höjda personligheten, som å ena sidan nedsätter den transscendenta första orsaken och det sig utvecklande väsendet i verlden till fenomenalitet, men å den andra är all kausalitets yttersta grund och riktningspunkt.

Den organiserande verksamhet, som en högre åskådning utöfvar på lägre, framträder, i anseende till resultatet, på två olika sätt, nämligen dels såsom en tillväxt af sjelfva den högre åskådningens eget innehåll, dels såsom en ny form hos de lägre. Det fullt samstämmiga personlighetsbegreppets genesis betecknar och innebär utvecklingen af filosofien sjelf i högsta bemärkelse. Ombildningen af de lägre verldsåskådningarnas form genom detta begrepp, hvilken ombildning ytterst måste anses vara propädevtisk i förhållande till den rena filosofien eller förbereda dess aktualitet, innefattar hvad man brukar kalla *verldsförklaringen*. Vid verldsförklaringen har man att begagna den fullt samstämmiga personlighetens begrepp såsom princip och att sätta denna princip i möjliga logiska förhållanden till den gifna verkligheten eller till verkligheten, sådan hon föreligger för en jemförelsevis omedelbar uppfattning. Det logiska grundförhållande, som här företrädesvis är användbart, är förhållandet mellan grund och följd, hvartill sedan kan läggas förhållandet mellan indelningsgrund och indelningslemmar, som är tillämpligt vid gränsen för erfarenhetens bestämbarhet genom

egentligt tänkande. Den absolut sjelfständiga och sjelfbestämda personen framträder såsom grund till den gifna verkligheten såsom följd. När den gifna verkligheten ses såsom följd, så betraktas hon ur tidens och förändringens synpunkt. Hon är då ett helt af förändringar, hvilka framgå såsom verkningar af en absolut eller första orsak. När den gifna verkligheten *endast* ses ur rummets och kroppslighetens synpunkt, så kan hon icke logiseras i någon annan form än indelningens. Men den rationela sidan i förhållandet mellan grund och följd innebär en samstämmighet mellan orsak och verkan, de empiriska element, som genom logisk konseqvens förenas, hvilken samstämmighet realiseras på det sätt, att den första orsaken framträder såsom sin egen verkan eller såsom *ändamål* för de förändringar, som han sjelf åstadkommer. Verlden vinner sin filosofiska förklaring derigenom, att den absoluta personligheten betraktas såsom den gifna verklighetens orsak och ändamål. En filosofisk förklaring af verlden är icke möjlig, om verlden betraktas ur *verklighetens* ensidigt fasthållna synpunkt, utan endast på det vilkor, att verkligheten fattas såsom *verksamhet*, enär förhållandet mellan grund och följd icke eger någon tillämplighet utanför verksamheten. Derför förutsätter verldsförklaringen det empiriskt verkligas eller det s. k. tingets upplösning i förändringar, och derför arbetar den moderna naturforskningen, som upplöser den föreställda kroppsliga substansen i rörelser, den filosofiska verldsförklaringen i händerna. När verlden ter sig såsom ett helt af hvarandra betingande rörelser och empiriska förändringar, och hvarje sken af orörlig och oföränderlig substantialitet hos tingen har blifvit aflägsnadt, då har den filosofiskt verksamma tanken sitt objekt gifvet i det skick, som han behöfver för att derpå kunna applicera sin form. I denna form framträder den kausala serien af förändringar ur en ny synpunkt, som icke i ringaste mon upphäfver den empiriska formen, utan tvärtom förutsätter densamma, men också dertill lägger ett nytt moment. Detta nya ligger deri, att orsak och verkan icke *blott* äro till såsom yttre för hvarandra, d. v. s. såsom det föregående och det efterföljande, som skiljas af en tidsgräns, utan att de *också* stå i inre relation till hvarandra och, upphäfvande tidsgränsen, sammanfalla med hvarandra, hvilken

inre relation är grund till den yttre. Den nya formen ligger m. a. o. deri, att de blotta förändringarna sammanfattas till verksamhet i och med det, att de erhålla ett ändamål.

Den kausala mekanism, vid hvilken naturvetenskapen stannar, är vilkor och förutsättning för den filosofiska verldsförklaringens teleologi alldeles så, som orsak och verkan äro vilkor och förutsättningar för ändamålet eller förändringar äro det för verksamheten. Teleologi utan kausal mekanism är ett begrepp utan användning på föremål, d. v. s. en form utan innehåll, och kausal mekanism utan teleologi är ett föremål utan begriplighet, d. v. s. ett innehåll utan form.

Förändringarna i verlden förklaras filosofiskt genom uppvisande af det förnuft, som i dem framträder och genom dem förverkligas. Det empiriska kan icke begripas genom sig sjelft. Men det kan heller icke begripas ur ett förnuftigt och personligt väsen, som ställes i ett abstrakt eller ensidigt kausalt förhållande dertill. Sin tillfredsställande förklaring erhåller det endast, om det uppfattas såsom vilkor och medel för personliga makters uppenbarelse och utveckling. Den filosofiska verldsförklaringen är en idéel värdering efter kärlekens, skönhetens, vishetens och andra idéers måttstock, hvilka tillhöra det personliga lifvets område, en värdering, som är reel just genom sin idealitet. Genom att tjena som medium för sådana idéers uppenbarelse framträder hos det yttre, hos naturen och tinget, *deras inre mening, som ligger i hvad de duga till eller hafva för ändamål,* hvilken inre mening och betydelse är deras rationela sida i reel bemärkelse. Denna sida är ett ljus, som sprides öfver de lägre: deri är den yttersta grunden till deras tänkbarhet att söka. Hvad det yttre duger till eller tjenar till, det bestämmes ur personliga synpunkter eller af personliga afsigter. I den belysning, som faller öfver det yttre, när det underordnas personlig utveckling och personliga ändamål, framträder det såsom material för förnuftig eller personlig praktisk verksamhet. Häraf framgår, att den filosofiska verldsförklaringen sammanfaller med vetenskapen om den förnuftiga viljeverksamheten eller med den praktiska filosofien.

Personlighetens ursprungliga karakter ligger, negative, i oberoende af empiriska orsaker. Positive, men formelt sedd,

framträder hennes karakter deri, att hon sjelf är orsak till alla empiriska förändringar öfver hufvud. Sin realitet afslöjar den verkande personligheten i det förnuft, som förverkligas i och genom de förändringar, hon åstadkommer. Personlighetens oberoende af empiriska orsaker innebär frihetens möjlighet. Personligheten kan i och med detta oberoende tänkas vara fri. Faktiskt tänkes hon så, när hon tänkes såsom makt att framkalla yttre förändringar och att derigenom aktualisera sitt förnuftiga innehåll. Frihetens väsen ligger i personlighetens eller förnuftets absoluta och universela kausalitet. Det ligger deri, att kausalitet efter förnuftiga ändamål är den empiriska kausalitetens inre sanning.

Frihetsproblemet brukar vanligen uppfattas såsom en fråga om den *menskliga* viljans frihet. Frågan om den menskliga viljans frihet är i allmänhet besvarad dermed, att frihetens väsen bestämmes såsom förnuftets absoluta och universela kausalitet. Den fritt verkande orsaken är å ena sidan absolut oberoende af det yttre och absolut inifrån bestämd. I annat fall inryckes den såsom ett kugghjul i den empiriskt-kausala mekanismen, der dess egendomliga art går alldeles förlorad. Å den andra sidan har den *hela* den kausala mekanismen i hvarje fall till sitt material. Framkallade den fritt verkande orsaken partiela förändringar i sinneverlden, så ginge naturvetenskapen under i och med upphäfvandet af hvarje naturföreteelses gränslösa empiriska betingning. Inom naturförloppet uppdroges då gränser för förändringars frambringande genom naturorsaker, hvaraf följden blefve, att kraft skulle gå spårlöst förlorad hos de naturorsaker, som vore föregående i förhållande till de öfverempiriskt verkade förändringarna. Skall den menskliga viljan vara fri, så måste hon alltså vara ett i logisk mening absolut prius i förhållande till allt empiriskt, och kunna bestämma detta i hela dess omfattning. Men det, som är oberoende af allt empiriskt, är icke mångfaldigt. Det fritt verkande förnuftet kan icke numeriskt bestämmas och kan icke hafva några possessiva pronomina till attribut. Det är icke rimligt att tillägga förnuft och personlighet *antal* såsom en inre bestämning. Då man talar om en mångfald af fritt verkande orsaker uttrycker man sig ingalunda fullt adeqvat. Det är personligheten — som

heter förnuft, om den ses från synpunkten af innehållet i sitt medvetande — hvilken verkar, och hvilken såsom verksam är fri vilja. Man kan icke indela den fria viljan i t. ex. Guds, samhällets och menniskans vilja efter en indelningsgrund, som ligger i viljan sjelf. En sådan indelningsgrund hemtas endast från det yttre, på hvilket viljan riktar sin verksamhet. Den fria viljan ter sig såsom mångfaldig endast i olika ställningar till sitt material. Man kan tala om Guds vilja, när den fria viljans verkningar ses sträcka sig utanför de områden, som utgöra mensklig omgifning i trängre och egentligare bemärkelse. Den fria viljan framträder specielt såsom Guds i den förnuftiga sammanlänkningen af händelser och förändringar, hvilka afgjordt falla utanför menskligt inflytande. När förnuft röjer sig i naturens förändringar och historiens gång i det hela, då säga vi Gud vara den verkande orsaken. Men när sådant endast gifver sig tillkänna och ses framträda i en mensklig omgifning i trängre bemärkelse, såsom t. ex. i den menskliga sinlighetens lif, d. v. s. i förändringar af relationerna mellan menniskans sinliga krafter, då tala vi om den fria menskliga viljan såsom orsak. Orsaken är dock i hvarje fall i grunden densamma, det fritt verkande förnuftet, som står öfver allt .tal.

III.

Frihetsbegreppets ställning och betydelse inom filosofiens system.

Allt naturens sammanhang har i tanken sitt bindemedel. Men tankens förbindande och enande makt kommer till synes icke endast inom naturen, utan också mellan naturen å ena sidan och frihetens sfer å den andra. Genom de undersökningar af naturens och naturformernas väsen, som filosofiens fenomenologiska och kunskapsteoretiska kritik utför, riktas den vetenskapliga uppmärksamheten på tanken såsom varande detta väsen. När sedan tanken skall fasthållas såsom väsendet i allt gifvet, så kan detta icke ske med mindre än att han antager en sådan gestalt för den inre åskådningen, att han på en gång fattas såsom reelt logiskt subjekt och som ett sådant logiskt subjekt, hvilket uppfyller det formelt fullkomliga tänkandets fordringar så långt nämligen detta i hvarje fall är möjligt. I denna gestalt är tanken personen. Personen är tankens åskådningsgestalt, och tanken är personens rena form.

Personen eger sin bestämmande karakter i *friheten.* Med frihet förstår jag tankens makt att röja sitt innehåll genom att trycka sin form och sin prägel på förändringarna i verlden. Friheten är den rena tankens absoluta kausalitet, men denna kausalitet är ett ord utan mening, om man icke förmår att finna en form åt den kauserande tanken, i hvilken han väsent-

ligen och i sig framträder såsom logiskt subjekt[1], icke längre endast såsom predikat eller egenskap. Egenskaper, bestämningar, predikater, synpunkter kunna icke vara verksamma. All grund för verksamhet måste i sig hafva formen af logiskt subjekt eller måste vara ett i någon mening egentligt helt. Den kauserande tanken har i personen sin substantiela och substantiviska form, och det är endast personen, som kan uppbära frihetens predikat.

Såsom fritt handlande är personen *vilja*. I den rena, tankebestämda viljan och hennes verk framlysa naturens sanning, mening och betydelse. Hon är den genom tanken förklarade naturen. Hon är frihetens bärare, och friheten är naturens förklaringsgrund.

Det sammanhang mellan *erfarenhetens fakta*, som den analyserande empiriske forskaren alltjemt upptäcker och ser vidgadt och bekräftadt, klarlägger filosofiens kunskapsteoretiska kritik såsom ytterst utgörande eller grundande sig på samhörighet mellan *förståndets begrepp*, medan den till en reel verldsförklaring fortskridande filosofien i och hos dem ser *förnuftets handlingar*. Natursammanhang, tankesammanhang och viljelif förhålla sig till hvarandra såsom erfarenhet, förstånd och förnuft. Erfarenheten är natursammanhangets princip, förståndet tankesammanhangets och förnuftet viljelifvets. I erfarenheten hafva vi att söka den närmaste grunden till all enhet och allt sammanhang i det gifna och dermed ock till det gifnas faktiska verklighet, som endast är ett annat uttryck för den konstanta och lagbundna relativitet, hvilken ensam gör ett faktum i verlden till ett visst bestämdt, existerande sådant. När erfarenheten bestämmes såsom en sådan grund till det gifnas verklighet eller såsom principen för all faktisk verklighet, ses hon naturligen från sin ursprungliga och i djupaste mening konstitutiva

[1] Egenskaper kunna väl sättas såsom subjekter i logiskt-grammatisk bemärkelse. Men urgeras den rent *logiska* betydelsen af egenskapen, så blir subjektet det egenskapsegande föremålet ur den synpunkt eller från den sida, egenskapen angifver, icke egenskapen för sig tagen. Adjektiviska begrepp och föreställningar, satta såsom subjekter, uttrycka endast en grammatisk abbreviation.

sida, den subjektiva. Hon betraktas då såsom den mera omedelbara menskliga uppfattningsform, som märker och konstaterar hvad som är faktiskt gifvet, och som mäktar sammanfatta det faktiskt gifna till sammanhang inom olika gränser eller olika omfattning, ytterst till den faktiskt gifna verlden. Men öfver faktiskt märkande och konstaterande samt faktiskt sammanbindande drifver erfarenheten det icke. Härutinnan röjer hon sitt hvilande på förutsättningar, sin blott hypotetiska karakter. Derför går förståndet ut öfver erfarenhetens faktiska verklighet och fram till dess nödvändiga förutsättning eller, som man ock kan uttrycka det, till dess nödvändiga möjlighet. Den i begreppet eller tanken liggande nödvändigheten är en blott möjlighet och ingenting annat, så länge begreppet är abstrakt. Att stiga från det faktiskt gifnas verklighet till dess i begreppet gifna nödvändighet betyder att negera det förra såsom strängt och egentligt verkligt i dess helhet och konkretion och att uttaga endast vissa sidor eller former hos detsamma såsom nödvändigt egande verklighetsnatur. Dessa former äro emellertid blott möjliga, när de ses ur synpunkten af fullständig verklighet. Men de äro vidare möjligheter, som peka i en bestämd riktning. De äro möjligheter, som icke kunna förverkligas i det faktiskas riktning, hvilket just genom dem eller genom deras form och de deri inneburna krafven är förkastadt såsom fnllt och sant verkligt. Begreppsformernas blotta möjlighet kräfver en annan utfyllnad än något faktiskt gifvet kan skänka. I ingen faktisk verklighetsgestalt kan denna möjlighet växa ut till verklighet. Begreppsformen visar ut öfver det faktiskt verkliga till det nödvändigt verkliga, men detta är *såsom sådant* till hvarken för mensklig erfarenhet eller menskligt förstånd. Erfarenheten är obevekligt hänvisad till det faktiskas tillfällighet, och förståndet till det nödvändigas overklighet. Men menniskoanden är dock icke dömd till att gagnlöst oscillera mellan dessa båda, utan eger i *förnuftet* ett medel att bryta sig ut ur denna circulus vitiosus. I förnuftet påträffa vi både erfarenhet och förstånd, men derjemte något, som skiljer det från och höjer det öfver båda. Förnuftet framträder såsom erfarenhet, då det konstaterar sin form af samstämmighet hos det faktiskt gifna såsom det reelt hela, af hvilket det så till vida

känner sig bestämdt och beroende. I sin relation till i den gifna verkligheten historiskt realiserade förnuftsformer framträder förnuftet såsom utifrån bestämdt i det gifnas och förflutnas riktning och dermed också såsom erfarenhet. Men väsentligen är förnuftet inifrån bestämdt i framtidens riktning. Det förnuftiga lifvets krafter, hvilka kunna vara teoretiska eller praktiska, äro väsentligen riktade inåt och framåt, såsom teoretiska *inåt* och såsom praktiska *framåt*. I riktningen inåt eger förnuftet sin form af förstånd och i riktningen framåt sitt innehåll och sin objektivitet. Förnuftets objekt är en verklighet i framtidens läge. Detta objekt är den nödvändiga verkligheten sjelf, teende sig i framtidens läge för menniskan genom att sätta sig såsom hennes mål och riktningspunkt och derigenom leda och bestämma hennes verksamhet. Det förnuftiga såsom gifvet för menniskan är alltid en abstrakt form och eger sin konkretion och sin fullhet endast såsom blifvande. Endast såsom verksamhet är det förnuftiga för oss till såsom ett helt, aldrig såsom verklighet.

Om förnuftet skiljer sig från erfarenheten genom sitt objekts läge, så skiljer det sig från förståndet genom sitt innehåll. Förståndet är den gifna faktiska verklighetens förbindande form, men förnuftet är den nödvändiga verkligheten sjelf såsom verksam och gestaltande makt. I denna sin karakter och i relation till förnuftet är förståndet alltid relativt subjektivt och abstrakt: det innehåller sitt föremåls form, men har dess innehåll utom sig. Förnuftet deremot eger, om ock endast såsom blifvande, äfven sitt objekts innehåll inom sig eller eger ett *reelt inre*. Förståndet är en blott och bar uppfattningsform (af något yttre eller inre gifvet), men förnuftet är *tillika* och väsentligen en real makt i verlden. Och då förnuftet, enligt sitt begrepp af uppfattningsform, icke kan fylla fordringarna på realitet och objektivitet på det sätt, att det är ett dödt och medvetlöst ting, utan måste vara lif och vara medvetande, så måste det också gälla, att förnuftet just såsom varande lif och medvetande är en real makt. Förnuftet är en sådan makt genom att skänka sitt innehåll objektivitet och realitet i handlingens verld, d. v. s. såsom vilja. Och vilja kan förnuftet endast på det vilkor vara, att dess innehåll redan såsom *inre*

eger en viss grad af realitet, den grad, som är oumbärlig för ändamålssättning och effektivitet. Redan såsom inre eller såsom blott uppfattadt måste förnuftets innehåll ega en viss grad af konkretion för att kunna framträda såsom bestämningsgrund. Men all grad af konkretion bindes vid det hela, och allt helt är till såsom åskådligt. Skall alltså den nödvändiga verkligheten kunna framträda såsom real makt i det gifna, d. v. s. öfver hufvud framträda för oss, så måste hon kunna gripas och utpräglas af en i framtidens riktning gestaltande åskådning (af en »produktiv inbillningskraft»), som sätter ändamål, och kunna förverkligas i handling. Det är den oundgängliga förutsättningen för all mensklig kunskap om den nödvändiga verkligheten, att förståndets form skall kunna åskådliggöras utan att gå under såsom sådan eller utan att offra sin renhet, och att sedan den åskådliggjorda formen kan realisera sig sjelf i viljeverksamheten. Om nu filosofien utgör sammanfattningen af all sådan kunskap, så kan man uttrycka vilkoret för dess möjlighet så, att begreppet måste kunna göras åskådligt — objektiveras — af inbillningskraften[1] och verkligt — realiseras — af viljan. Dessa faktorer, förstånd, inbillningskraft och vilja äro emellertid endast medvetandet sjelft i olika grader af fullständighet, helhet och konkretion. Derför kan det nämnda vilkoret ock så uttryckas, att filosofiens möjlighet i sista hand beror på aktualiteten af medvetandet såsom ett helt.

---

[1] Frågan om det filosofiska begreppets åskådlighet leder uppmärksamheten naturligt öfver till den faktiska form, i hvilken andra abstrakta vetenskapers objekt låta åskåda och i åskådningen bearbeta och gestalta sig. Eger filosofien en egendomlig åskådningsform *i samma mening*, som t. ex. geometrien har rummet? Fins det en med rum och tid samordnad förnuftets åskådningsform, i hvilken filosofiens objekter låta konstruera sig? Denna ytterst intressanta och vidt syftande fråga skulle lämpligast kunna besvaras med anknytning till Kants lära om åskådningsformerna och med korrektion af det ofullständiga i denna, men måste här tyvärr alldeles förbigås — liksom hvarje detaljundersökning öfver hufvud.

Jag tillåter mig blott att en passant och antydningsvis spörja: kan *skönheten* eller det objektiva elementet i skönheten sägas vara det förnuftigas och personligas åskådningsform? Kan det förnuftiga tänkandets progress finna sitt adeqvata afspeglande medium i skapelser af konstnärssnillet? Kunna dessa senare sättas i ett sådant sammanhang med det förnuftiga förståndets verksamhet, som det, figurerna hafva med de geometriska begreppen?

Inom det faktiskt verkliga råder naturens i och genom erfarenheten röjda sammanhang, sin förutsättning eller sin möjlighet har detta sammanhang i tankarnes logiska enhet och samband i och genom förståndet, sin nödvändiga verklighet åter afslöjar detta sammanhang successivt, för så vidt det kan begripas ega någon mening eller någon betydelse ur synpunkten af personlig utveckling och förnuftiga ändamål.

Till den gjorda karakteristiken af de omhandlade begreppen vill jag här nu endast lägga, dels att naturens sammanhang har formen af kausalitet, tankarnes af immanens och förnuftets af teleologi, dels att natursammanhanget in toto är objekt för filosofiens propedevtiska analys af de empiriska vetenskapernas resultat och form, tankesammanhanget för den teoretiska filosofien och det fria förnuftets genom ett och samma högsta personliga ändamål samhöriga handlingar för den praktiska filosofien, hvilken senare gifver verldsförklaringen in concreto.

Då jag nu skickar mig till en närmare belysning af frågan om frihetsbegreppets ställning och betydelse i filosofiens system, så måste jag bana mig väg dertill just genom en systematisk framställning, som icke kan undgå att medföra vissa omsägningar och upprepningar af hvad som redan förekommit i denna bok, och äfven mycket som vid första påseende synes icke höra hit. Man får emellertid finna sig deri, om blott resultatet till slut blir det åsyftade: nytt och klarare ljus öfver ämnet.

Tanken kan icke stanna vid och låta sig nöja med företeelsen, emedan densamma strider mot dess fordringar på motsägelselöshet, sammanhang, ordning och helhet, med ett ord emot dess form. Företeelsen finnes omedelbart till under tvenne väsentligt motsatta skepnader: såsom det tingliga, i första hand objektiva, yttre och kroppsliga, d. v. s. i rummet gifna, och såsom den i tidens ström framglidande mångfalden af medvetandets vexlande förnimmelser. Huru dessa två omedelbart gifna tillvarelseformer förhålla sig till hvarandra är här icke platsen att ingå på. Här bör endast konstateras, att tanken icke känner sig tillfredsställd med någon af dem eller kan erkänna vare sig den ena eller den andra såsom sann verklighet. Tanken kan icke sätta sann verklighet i ett dödt objekt, som utesluter lif och medvetande, men lika litet i ett subjekt, hvars

förnimmelser sakna all inre sanning och konstans och endast vinna sådan genom sina relationer till en främmande verklighet, som de kopiera. Den sanna filosofien är hvarken realism eller subjektiv idealism, hvarken den kroppsliga objektiviteten eller det vexlande empiriska medvetandet utgör dess utgångspunkt och princip. För densamma framträder den sanna verkligheten i bestämningar, som äro gemensamma för objekt och subjekt, men icke i sådana, som differentiera dem. Hon måste nämligen upptaga den Kantiska förnuftskritikens evigt beståndande resultat, att den yttre och kroppsliga verlden eger sin form af sammanhang och ordning endast genom att till sig hänföra förståndets begrepp såsom sina högsta bestämningar. Naturen har sin lagbundenhet genom förståndet, och tankens lagar äro naturens. Naturen kan göras till föremål för vetenskaplig forskning endast såvida hon företer lagbundenhet, sammanhang och ordning, men allt sådant kommer från förståndet. Förståndets begrepp äro tingens högsta predikater, de, som göra dem till hvad de i sanning, d. v. s. till hvad de för vetenskapen äro. Men förståndets begrepp tillhöra i första hand medvetandet eller subjektet. Det finnes intet begrepp annat än genom och hos den som begriper. I de begrepp, som utgöra naturens sanna verklighet, möter nu och sammanfaller det tänkande medvetandet med objektet eller med tankens föremål. Det blir sålunda en oafvislig fordran på den filosofiska vetenskapen att, sedan hon analyserat den omedelbart gifna erfarenheten, såväl den yttre, som den inre, och med Kant funnit den sanna eller vetenskapligt begripliga verklighetens begrepp, såsom sin princip fastställa ett objekt, som eger sin väsentliga karaktär i att vara begripet, och hvilket är begripet endast och allenast genom att ega det begripande subjektets bestämningar, eller att såsom sådan fastslå ett subjekt, som i och genom sina begrepp eller tankar eger objektiv verklighet. Det blir, med andra ord, filosofiens principiela uppgift att sammanböja de linier, utmed hvilka de objektiva och de subjektiva företeelserna i erfarenheten löpa. Deras konvergenspunkt är filosofiens Arkimediska punkt. Filosofien kan så litet utgöra en parallelteori, att det principiela bestämmandet af oöfvervinnerlig parallelism mellan subjekt och objekt, mellan ande och natur

beröfvar henne all fast utgångspunkt, ja, upphäfver vilkoren för den filosofiska kunskapens möjlighet, hvilken kunskap sedan i sitt fall drar med sig all annan. Filosofien är icke parallelteori, utan konvergenslära. Konvergenspunkten är identiteten mellan objekt och subjekt, den allmänna bestämdhet eller form, som är för båda gemensam, och hvilken tillkommer objektet såsom begripet och vetet och subjektet såsom begripande och vetande, och för hvilken form den formela logiken, såsom vetenskapen om erfarenhetens högsta form, har att lemna redogörelse. Denna form kan fattas mer eller mindre strängt logisk eller ren. I sin urbildliga renhet är erfarenhetens högsta form ren identitet mellan tankar eller en enda med sig sjelf identisk tanke. Om erfarenheten tänkes rent och strängt, så måste all åtskilnad och motsats i henne upplösas i ren identitet. Men en sådan identitet är för oss en rent abstrakt likformighet, i hvilken allt bestämdt tankeinnehåll går under. Om det rent identiska kan icke något utsägas, eller: detsamma eger inga predikater. Derför är den rena identiteten en yttersta abstraktion, till hvilken filosofien måste stiga för att få en högsta riktningspunkt för hela sin verksamhet och en formel approximationsgrund, men en reel princip utgör densamma icke. Den väsendets verld, hvilken vi söka ofvanför företeelsens, och på hvilken den identiska bestämdheten hos företeelseverldens båda sidor, den objektiva och den subjektiva, lemnar hänvisning, kan icke tänkas såsom egande sitt innehåll genom en mångfald af motsatser, såsom fallet är med vår erfarenhetsverld. Hon måste ega innehåll, bestämdhet och individualitet, utan att hafva någon mångfald af bestämningar. Hon är höjd öfver både enhet och mångfald. Såvida nu vårt verksamma tänkande likväl alltid är bundet vid succession och dermed också vid enhet och mångfald, så kan detsamma aldrig fortskrida till att fatta väsendets innehåll på ett fullt adeqvat sätt eller till att på sådant sätt fatta hvad det i sanning är. Det ligger så till vida en djup sanning i den Neoplatonska mystiska läran om det absoluta vara'ts upphöjdhet öfver menniskans exakta kunskap, såsom oåtkomligt för både jakande och nekande, såsom en orsak, som icke är någon orsak, såsom outsägligare än sjelfva tystnaden o. s. v. Och äfven den agnostiska relativismen i våra dagar har rätt, då den

förnekar, att menniskan kan fatta något absolut innehåll i en absolut form just på grund af kunskapsförmågans nödvändiga bundenhet vid motsatser, framför allt vid kardinalmotsatsen mellan subjekt och objekt. Men relativismen glömmer, att menniskan kan fatta en absolut form, och att hon kan värdera sina reela uppfattningar af det absoluta efter den absoluta formen såsom måttstock. Kant och hela den kritiska och transscendentala skolan hafva genom sina på den vetenskapliga kunskapens vilkor riktade undersökningar ådagalagt, att alla dessa vilkor utmynna deri, att den om sin egen verksamhet faktiskt medvetna kunskapsförmågan formaliter skapar erfarenheten genom att sammanbinda dess mångfald till enhet. Kärnan häri är, att detta syntetiska arbete ovilkorligen fordrar och förutsätter kunskapsförmågans eller medvetandets inre identitet i alla sina bestämningar och processer. Erfarenhetens sammanbindande till enhet genom medvetandets identitet innebär, att medvetandets identitet är den gemensamma formen för erfarenheten och medvetandet, för objekt och subjekt. Genom att vara gemensam för subjekt och objekt öfvergriper tankeidentiteten deras motsats och relativitet och är absolut. Men, märk väl, blott en absolut form! Identiteten är den absoluta uppfattningens och den absoluta verklighetens form. Identiteten är den ram, innanför hvilken det absolutas bild faller. Det rent identiska eller med allt ett varande är det absoluta, och det absoluta är det rent identiska. Går man sedan öfver till att fråga efter hvad det identiska är, eller hvad det är, som är rent identiskt, eller till att söka få blicka innanför identitetens ram, så måste svaret utfalla i det hela negativt. Om intet kan sägas, att det fullständigt sammanfaller med allt annat eller ens med något annat. Men om man sålunda icke om någon verklighet kan säga, att den har ren identitet till sin form, så kan dock å andra sidan icke förnekas, att all verklighet har en relativt identisk form, och att densamma har det i olika grad. Den relativa identiteten heter samstämmighet. Samstämmighet mellan de momenter, hvaraf något verkligt består, utgör den synpunkt, ur hvilken dess absoluta värdering är att företaga. Samstämmighet är den logiska grundformen, af hvilken alla andra logiska former endast äro olika sidor. När något eger

samstämmighet, så är det också motsägelselöst, sammanhängande, helt eller systematiskt och nödvändigt. I samstämmigheten uppfyllas alla logikens fordringar, så vidt de icke drifvas ända till identitet, och dermed är den logiska formen fullfärdig. Alla andra uttryck för denna form hafva ingen annan betydelse än att utgöra explikationer af samstämmigheten från olika håll.

Genom en grundlig analys af den föreliggande erfarenheten har filosofien att söka komma fram till insigt i tänkandets form, hvarefter hon har att fortgå till en tillämpning och användning af formen på allt i erfarenheten gifvet innehåll. Den nämnda analysen har att utgå från motsatsen mellan subjekt och objekt, att konstatera och fixera denna motsats och att öfvervinna den genom den transscendentala undersökningen om vetandets förutsättningar. I vetandet mötas subjekt och objekt. Der omsättes den yttre och naiva objektiviteten i en objektivitet, som är gifven genom tänkandet, och der fylles den tomma och vexlande subjektiviteten med ett objektivt och konstant innehåll. Det är den kunskapsteoretiska kritiken af vetenskapernas förutsättningar, som i filosofiens historia öfvervunnit den blotta relativiteten i uppfattningen genom att fixera tänkandets form såsom identisk för subjektiv och objektiv verklighet. Af detta kritikens resultat framgår såsom en tydlig slutsats, att subjektet har prioritet framför objektet, enär objektiviteten, fattad i sin sanna betydelse, visar sig vara en sida hos tänkandet. Den analytiska fortgången från erfarenheten i dess omedelbarhet till filosofiens form visar sig öfvervinna objektivitetens motsats mot subjektiviteten genom att förlägga den förra inom den senare. Visserligen öfvervinner hon också den omedelbara subjektiviteten, men icke med objektiviteten, utan genom att stiga från en lägre form af subjektivitet till en högre.

Erfarenheten presenterar sig såsom objekt för filosofisk undersökning egentligen först då, när hon låter sammanfatta sig till en totalitet ur den synpunkten, att allt som är till ingår i menniskans uppfattning eller utgör en mensklig förnimmelse. Ur denna syn på det gifna framgår filosofien såsom den universela vetenskapen. Men det visar sig snart, att objekterna i verlden, väl alla, men dock icke fullständigt låta

inrangera sig under den synpunkten eller att hela deras betydelse icke är uttömd med den roll de spela i menniskans förnimmelselif. Naturen träder upp i en väldig och öfverväldigande motsats mot menniskan och visar sig i det hela och i hvarje moment ega och bevara en sjelfständighet, en tillvaro i och för sig, som alldeles icke kan reduceras till en blott och bar företeelse inom menniskans medvetande. Då uppstår med nödvändighet frågan efter *hvad tingen äro i sig* och kräfver ett svar. Detta svar måste ovilkorligen kunna bringas i samklang med den synpunkt, ur hvilken de primärt te sig såsom objekter för filosofi och som icke kan aflägsnas, enligt hvilken de äro något för medvetandet. Hvad tingen äro i sig får icke upphäfva hvad de äro för medvetandet och tvärtom, om något vetande om dem skall vara möjligt. Motsättningen mellan hvad tingen äro i sig och hvad de äro för medvetandet löses derigenom, att tingen äro i sig sådana, som de äro för förståndet. När medvetandet fattas och begripes såsom förstånd, eger det sann objektivitet: dess bestämningar äro då tingens egna. De för förståndet och tingen gemensamma bestämningarna utgöra erfarenhetens logiska form. Sann verklighet eller objektivitet sammanfaller med logisk form. Den sanna verkligheten är väsende. Det som har logisk form är väsende, men både den omedelbara objektiviteten och subjektiviteten äro fenomen, d. v. s. hafva utseendet af att ega en verklighet, som de i sanning sakna. Det är alldeles orimligt att fixera verklighetens betydelse till att vara logisk form, utan att med det samma nedsätta det omedelbart gifna, som är irrationelt eller alogiskt, till fenomen. På abstraktionens stege klättrar tanken upp till en annan verklighet än den som framträder för den omedelbara uppfattningen. Men den sfer, dit tanken föres fram förmedelst egna krafter, enligt inneboende lagar och i nödvändighetens riktning, denna sfer måste vara den sanna verklighetens land, om namnet vetenskap skall vara något annat än ett meningslöst ord. Ty det är a och o inom vetenskapen, att det som är gifvet genom tänkandet är sant. Så visst nu som tänkandet föres fram till den logiska formen såsom den sanna verklighetens eller väsendets form, så säkert finnes det en annan verklighet till än den vi omedelbart fatta med vår åskåd-

ning och vår föreställning och hvilken vi måste beteckna såsom relativt osann på grund af frånvaron deri af logisk form. Den grundläggande filosofiska analysen i våra dagar, som har karakteren af en transscendental undersökning af vetandets förutsättningar eller som utgör vetenskapens eget eftertänkande öfver vilkoren för sin egen tillvaro och sitt eget lif, kommer med nödvändighet fram till en »Zweiweltentheorie» och till en fenomenlära. Väsendets verld, ställd i motsats mot fenomenets, utgör en grundförutsättning för vetandets egen möjlighet.

Motsatsen mellan subjekt och objekt är det primära problem, med hvars lösning den filosofiska forskningen har väsentligen varit upptagen till Kants dagar. Kant löste detta genom att bestämma verklighet såsom formel fullkomlighet i förnimmandet, och han bevisade sin lösnings riktighet genom utförda undersökningar. Sedan den logiska formen blifvit uppvisad såsom den omedelbara objektivitetens och subjektivitetens inre sanning, har sysslandet med motsatsen mellan dessa två leder, på hvilka tillvaron liksom fördelar sig, att träda tillbaka för ett annat problem, kring hvars knut den efterkantska filosofiens undersökningar samlat sig eller hafva att samla sig: problemet om motsatsen mellan *form* och *innehåll* i filosofien och i vetenskapen öfver hufvud. Filosofien kan icke stanna vid den sanna verklighetens form. Form är ett relativt begrepp, som har sin oumbärliga utfyllnad i begreppet innehåll. Det är icke nog med, att vetenskapen höjer sig till tänkandets aktualitetsgrad, *något* måste också inom vetenskapen blifva genom tänkande begripet, bestämdt och förklaradt. Det är icke nog med att fastslå den ram, inom hvilken den filosofiska forskningens föremål faller: någon bild måste också derinom framträda och visa sig. Att inom filosofien slå sig till ro vid väsendets logiska form af samstämmighet vore detsamma som att i geometrien icke komma öfver den satsen, att de som äro lika stora med ett och samma äro sinsemellan lika stora, eller inom mekaniken öfver rörelsens rätliniga riktning. Hvarje vetenskap förutsätter i erfarenheten gifna elementer, hvilka sammanställas och förbindas i dess form. Dessa elementer äro alla åskådningar. Formen förhåller sig till innehållet i vetenskapen, som begreppet till åskådningen. Allt menskligt begrepp har karak-

teren af förbindelse inom eller form hos en mångfald af åskådningar. Utan bilder i den inre åskådningen eger vetenskapen intet objekt att bestämma och förklara. Allt det, hvarom något utsäges, är åskådning. Alla logiska subjekter i vetenskapen äro åskådningar. När vi tala om något, sägande detsamma ega de eller de egenskaper, mena och förstå vi dermed alltid en viss åskådning. Intet är det, som icke kan gestaltas till någon åskådlighet. I hvarje åskådning ingår alltid en mångfald af momenter. Mångfald och dermed också motsats kan aldrig skiljas från åskådningen, enär densamma alltid faller under rumlighetens schema. Men mångfalden och motsatsen inom och hos en åskådning är aldrig absolut, enär hvarje sådan är ett tänkbart föremål. I sin tänkbarhet eger hvarje åskådning del af tänkandets form af enhet eller samstämmighet. Men å andra sidan framträder heller aldrig tänkandets form absolut i något innehåll, ty allt innehåll är en åskådningsmångfald. Tänkandets form framträder aldrig annorlunda än såsom en viss grad af enhet och förbindelse mellan åskådningselementer. I hvarje kunskap framträder en åskådning såsom det hela, hos hvilket samstämmighet — mellan det helas momenter — röjer sig. Det är det menskliga vetandets eviga begränsning, att tanken der aldrig kan fattas såsom det hela, utan endast såsom det helas form. I samma mon som formen växer och vinner i betydelse och egentlighet, i samma mon sublimeras åskådningsbilden genom relativt utplånande af gränserna mellan dess delar. Med detta utplånande håller det *totala*[1] innehållets tilltagande fattigdom i kunskapen jemna steg. Gäller det derför att förvärfva rikt vetande och ingående insigt i ett kunskapsföremål, så får fordran på formenhet icke drifvas för långt. Utan då måste formen fattas och gripas i närgående och oupplösligt sammanhang med en skapelse af bildkraften, hvars mångfald den bearbetar till samstämmighet, men i hvars momenter den också vinner uttryck och genom hvilken den framträder i en flerhet af bestämningar. Formen brytes genom bilden i mångfaldiga bestämningar, alldeles som det hvita solljuset genom ett prisma brytes i olikfärgade strålar.

---

[1] Naturligtvis icke det rent *aktuela*, ty det växer med ökad klarhet och bestämdhet.

Formen — begreppets förhållande till innehållet — bilden faller under organisationens schema. När lifvet möter sin omgifning i den organiska processen, så inträder dels en formförändring hos omgifningen, dels en tillväxt af innehåll hos lifvet. Produkten af detta möte är det lefvande organet, hvilket å ena sidan låter betrakta sig såsom en omsättning i en ny form af det yttre, dels såsom en nyvunnen betingelse för lifvet, som derigenom kan framträda på annat sätt eller i andra och flera bestämningar än förut. Den biologiska vetenskapen kan nu aldrig komma längre än till organismen eller enheten af organen såsom det hela. Hos organismen är lifvet form, men lifvet sjelft kan icke fattas såsom det hela. Men formen — lifvet vinner innehåll genom att sönderläggas i de bestämningar, lifvet visar sig ega i sin relation till eller under betingelse af olika organer. Det är icke forskningen förunnadt att taga sin ståndpunkt i lifvets centrum och derifrån afslöja dess innehåll. Utan undersökningen om lifvet är hänvisad till organismen eller till organerna såsom medium för lifvets framträdande: dess utgångspunkt är periferisk. Lifsundersökningen kommer aldrig öfver lifsvilkoren och de olika former, under hvilka dessa stå tillsammans i lifvets process. Uppvisningen af dessa formers gruppering och sammanhang är lifsundersökningens högsta möjliga uppgift.

Om filosofien skall kunna komma åt väsendets innehåll, så måste samstämmighetens form vara gifven i omedelbart sammanhang med ett samstämmigt innehåll. Samstämmigheten är omedelbart gifven såsom form hos tankar. Det är icke möjligt att uttaga samstämmighetsformen ur dess sammanhang med tankarna: denna förbindelse ligger præformerad i den filosofiska analysens utgångspunkt — att allt gifvet är till för medvetandet och att detta är ett oundgängligt vilkor för dess tillvaro — och hon framgår fullfärdig ur den logiska formens genombrott af den yttre objektiviteten och dess framfödande derur såsom dess inre sanning. Men ingen kan fästa någon betydelse vid eller mena något med tankar utan att i uppfattningen af dem inrymma föreställningen om ett tänkande subjekt. Ett subjekt, varande till såsom förstånd, är det föremål, hos hvilket alla tankar måste uppfattas. Och föreställningen om

ett förstånd skjuter rötter, som icke kunna uppryckas med någon abstraktionens kraftansträngning, ner i den konkreta personlighetens bild, sådan denna ensam i erfarenheten finnes till, d. v. s. under mensklig gestalt. Den som söker göra tankar, tänkande, förstånd till försigvarande eller sjelfständiga och sjelfbestående realiteter, han öfvervinner icke dessa abstraktioners nödvändiga behof af ett fäste i åskådningen, af ett åskådligt helt att hänföras till, utan han endast byter om åskådningsfäste, i det att han lånar sådant från det objektiva och yttre och opersonliga området i erfarenheten i stället för att hemta detsamma från det subjektiva, inre och personliga.

Med ett olösligt band är filosofiens formalprincip knuten vid personlighetens åskådliga bild. Det är personligheten, som eger samstämmighetens form, och hvilken i och med denna form eger enhet, sammanhang, ordning och helhet. Om man analyserar det personliga lifvet, så skall man hos detsamma upptäcka en mångfald, der samstämmighetens form är förverkligad i en långt fullständigare grad än hos något annat föremål i erfarenheten, hvilket det än vara må, och der perfektibiliteten i denna riktning är obegränsad. Den högsta grad af samstämmighet i erfarenheten visar sig i det organiska förhållandet mellan ett väsens grundformer i vidsträckt bemärkelse eller dess sidor. Grundform eller sida utgör hvarje bestämdhet hos ett väsen, som innebär och uttrycker väsendets hela innehåll från en viss synpunkt. Hvarje grundform är det hela sjelft i en viss ställning. Emedan hvarje grundform är det hela sjelft, så kan ingen grundform strida emot en annan: den ena kan icke innehålla något, som är uteslutet från den andra. Principen för grundformernas differentiering ligger icke i det hela — eller i grundformerna sjelfva — utan i det helas relation till den ändliga betraktelsens vexlande ståndpunkt. Det ligger i grundformerna sjelfva ingen anledning till att vara många, utan all sådan anledning är att söka i betraktarens yttre och varierande läge i förhållande till det föremål, som betraktas. Just emedan tanken eller begreppet aldrig sätter sig såsom det hela för menniskan, utan endast utgör form hos en åskådning, och all åskådning träder i ett på visst sätt yttre förhållande till uppfattningen — såsom ett annat och motsatt

— måste den reela betraktelsen af filosofiens föremål intaga ett yttre läge i anseende till detta. Det förhåller sig i detta fall med personligheten inom filosofien på samma sätt, som med atomen eller molekylen inom fysiken eller kemien: den kunskapsegande ställer sig såsom en åskådning mot kunskapsföremålet såsom en annan. Den immanenta ståndpunkten inom filosofien gäller formaliter och är till riktning och uppgift den enda rätta, men den låter icke fasthålla sig vid en reel betraktelse. Då nu filosofen vid den reela undersökningens genomförande står i flera olika yttre ställningar till sitt kunskapsföremål, måste detta, såsom ett helt, presentera sig från lika många olika sidor. Emedan det är det hela sjelft, som framträder från hvarje särskild sida, så måste allt innehåll presentera sig fullständigt från hvarje synpunkt. Mångfalden af och differensen mellan sidorna måste då uteslutande bero derpå, att det ena och fullständiga innehållet skiftar efter aktualitetens i uppfattningen olika beskaffenhet. Uppfattningen kan öfver hufvud vara mer eller mindre aktuel och aktualiteten olika fördelad inom det hela. Motsatsen mellan aktualitetsgrader i uppfattningen röjer sig i motsatsen mellan aktuelt och potentielt fattade momenter hos kunskapsföremålet. Grundformerna eller sidorna äro relative aktuelt fattade. Emedan de hafva mot sig ett potentielt innehåll, äro de relative abstrakta uppfattningar eller uppfattningar af det helas form. Men enär allt innehåll måste på något sätt vara gifvet i hvarje grundform, så måste också det potentiela innehållet vinna någon bestämdhet genom hvarje grundform. Det potentiela innehållet hos det hela vinner bestämdhet derigenom, att hvarje grundform framträder såsom indelningsgrund derför. Hvarje grundform är såsom abstrakt också generel och derför grund till en indelning af det helas ur tänkandets synpunkt potentiela innehåll i grad- och artformer. Under hvarje grundform faller en för densamma egendomlig indelning af det hela i grader och arter. Hvarje menskligt kunskapsföremål betraktas på ett uttömmande sätt genom angifvande och bestämmande af dess grund-, grad- och artformer. Härigenom klargöras synpunkterna för kunskapsföremålets uppfattning, dess egenskaper och förhållanden och dess momenter eller delar. Undersökningens

stadier kännetecknas deraf att synpunkterna, sidorna eller grundformerna ega organisk samstämmighet, i det att differensen mellan dem är subjektiv, men icke objektiv, d. v. s. inhærerar i uppfattningen af kunskapsföremålet, men icke i detta sjelft, hvadan ingen begränsning i anseende till omfånget der är förhanden, medan differensen sedan, vid egenskaperna och momenterna, grad- och artformerna, successive objektiveras under tilltagande inskränkning af omfånget.

Hvarje vetenskap är ett system af sitt objekts grund-, grad- och artformer. Inom detta system vinnes sammanhang och ordning derigenom, att grundformerna uppvisas vara en och samma form, gifven i flera successivt och i bestämd följd aktuela vändningar och uttryck, medan grad- och artformerna ådagaläggas vara leder i indelningar, der grundformerna i bestämd ordningsföljd tjena såsom indelningsgrunder. Fullständighet vinner systemet genom aktgifvande på och fastställande af kunskapsföremålets alla former. Inom vetenskaperna röjer sig en bestämd skilnad mellan tvenne olika grupper, allt eftersom de å ena sidan öfvervägande eller nästan uteslutande presentera sitt innehåll i artindelningens gestalt eller å den andra i väsentlig mon framhäfva dess vetenskapliga sida i grund- och gradformer. Ingen vetenskaps föremål saknar fullständigt samstämmiga sidor, som realiter icke falla utom hvarandra, utan uttrycka och angifva det hela från olika synpunkter. Men dessa äro ofta så allmänna, obestämda och formela, att föremålets egendomliga väsen derigenom blir föga eller intet karakteriseradt, hvarförutom de, såsom synpunkter för det helas betraktande, förefalla vara liksom från annat håll än från objektet sjelft påtvingade betraktaren och väsentligen sakna inre sammanhang. Sådana vetenskaper måste i det stora hela nöja sig med att angifva sitt kunskapsföremåls momenter eller de arter, som falla under de allmänna sidorna eller synpunkterna såsom indelningsgrunder. Sådana hufvudsakligen klassificerande vetenskaper sägas vara empiriska eller deskriptiva. Hos andra vetenskaper åter — de rationela — framträder en högre vetenskaplig typ, röjande sig deri, att formerna äro härledbara ur hvarandra och i stor utsträckning ingå i hvarandras innehåll. Derigenom vinna de vetenskapliga formerna innehåll, och

det hela kan i viss mon till sitt egendomliga reala väsen genom dem begripas och karakteriseras. De utgöra der icke endast eller hufvudsakligen enheter i grupper af arter, utan äro väsentligen relativt reela enheter af samstämmiga bestämningar. Till dessa senare vetenskaper, som öfvervägande gifva sitt innehåll gestalten af ordnade grund- och gradformer, hör filosofien, och hon är af dem den, som går längst i denna riktning. Det är utmärkande för filosofien, att hon går sitt föremåls realitet på lifvet genom en organisk uppfattning af dess bestämdhet såsom ett helt af samstämmiga sidor. I filosofien ingå icke endast vissa formela och negativa bestämningar, som sammanfalla i anseende till omfånget eller som hafva lika stort omfång och som sålunda ur den synpunkten icke kunna skiljas, såsom t. ex. oändlighet, evighet, andlighet, sjelfständighet, fullkomlighet, fullständighet, utan också innehållet hos filosofiens kunskapsföremål, bilden, som befinner sig innanför den filosofiska formramen, är fattlig och begriplig i sina innehållsbestämningar. Det som inom andra vetenskaper objektivt faller isär såsom grader och arter, hvilka utesluta hvarandra, sammangår här väsentligen till en i sig homogen enhet, hvars brytning i mångfaldiga bestämningar är att skrifva på den ändliga uppfattningens konto, men icke att hänföra till kunskapsföremålets egen natur. Hvarje egentlig och inre bestämning, som tilläggges filosofiens objekt, är en sida eller en synpunkt, från hvilken detsamma ses. Andra vetenskaper betrakta sitt objekt såsom en omfångsmångfald och göra detta ur olika formela synpunkter. Så ser t. ex. botaniken i växten objektive en mångfald af hvarandra bestämdt uteslutande växtarter och efter hvarandra uppträdande utvecklingsformer af växtlifvet, hvilka alla tillsammantagna kunna ses ur kemisk, fysikalisk, anatomisk och fysiologisk synpunkt, af hvilka hvarje synpunkt kan läggas till grund för särskilda indelningar i arter och grader. Filosofien uttömmer deremot hela sitt egentligt vetenskapliga innehåll genom att i bestämd ordning angifva de synpunkter, hvarifrån dess kunskapsföremål framträder såsom ett helt och hvilka derför måste ingå i hvarandra.

Ett innehåll, som väsentligen låter så se sig — se sig såsom idel i hvarandra ingående sidor eller såsom synpunkter för

betraktandet af det hela — föreligger i *personligheten*. Hvarje mensklig uppfattning af personligheten är visserligen bunden vid bilden af en lefvande eller organisk kropp och vid föreställningen om ett sinligt, d. v. s. till kroppen väsentligen hänfördt, förnimmande och viljande. Men med denna bild och denna föreställning är personligheten visserligen ännu icke gifven: de tjena densamma endast såsom betingning och underlag. Personligheten sjelf framträder såsom ett helt af samstämmiga former hos det sinliga lifvet eller såsom en ordning inom detsamma, som bryter dess egen form och sätter sig i dess ställe såsom en ny skapelse, till hvilken det sinliga sjelft på intet vis kan vara grund. Denna nya ordning heter förnuft. Förnuftet råder hos den sedliga och religiösa personen och framträder hos menniskan såsom en form hos eller enhet i mångfalden af det sinliga lifvets bestämningar och momenter. Genom sin relation till det sinliga söndergår denna form sjelf i en mångfald af bestämningar, hvilka, objektivt sedda, äro fullt samstämmiga, helt hvarandra genomträngande sidor. Det finnes inga objektiva motsatser inom det förnuftiga. Om någon eger en dygd, så är han derigenom icke förhindrad att ega någon annan, om någon uppfyller en pligt, så åsidosätter han dermed alldeles ingen annan. Ja, än mer: om någon eger en dygd och gör det fullständigt, så eger han eo ipso alla andra, om någon uppfyller en pligt, så handlar han eo ipso absolut rätt, och från det absolut rätta handlingssättet kan ingen pligtuppfyllelse af något slag vara undantagen. Det är det nya med det förnuftiga lifvet, att det, i motsats mot lifvet i sinliga drifter och begär, är ett systematiskt och harmoniskt helt. Det finnes ingen drift eller något begär, »som icke måste inskränkas för att icke leda till öfverdrift och för att icke blifva en grund till omstörtning i stället för till ordning.»[1] Deremot är det rent af meningslöst eller bevisar åtminstone den gröfsta okunnighet om det förnuftigas natur, om någon fordrar, att man skall reducera t. ex. sin sanningskärleks dimensioner till ett visst mått, på det att kärleken till nästan icke måtte trädas för nära, eller om någon håller för, att den strängt rättvise icke kan

[1] C. Y. Sahlin, Kants, Schleiermachers och Boströms etiska grundtankar, s. 96.

vara barmhertig och den barmhertige icke strängt rättvis. Den som på allvar yrkar sådant ådagalägger dermed, att han är blind för väsenskilnaden emellan det sinliga och det förnuftiga lifvet, och att han med sin sanningskärlek, rättvisa, barmhertighet o. s. v. förstår endast maximer, som han på abstraktionens väg vunnit, vunnit genom att uttaga det lika och identiska i en grupp af sinliga bestämningsgrunder. Han ådagalägger, att han icke framkommit till en lifsform, annan än den sinliga, utan endast till en formelt högre ståndpunkt inom det sinliga.

Det är icke ensamt de moraliska förhållandena, som utgöra en sådan samstämmig mångfald hos personligheten, utan sak samma gäller också om de juridiska rättigheterna och om den religiösa tron, hoppet och kärleken och deras momenter. Genom de förbindelser, en menniska i samhällslifvet ikläder sig, vinner hon ökade rättigheter och ett större mått af frihet och makt. Och ökningen af någras sanna frihet och makt bland alla de personer, som lefva och verka inom samma samhälle, innebär förutsättningar och garantier för en motsvarande ökning hos äfven de öfrige. Det förhåller sig så långt ifrån på det sätt, att den man är starkast, som står mest ensam, att en menniskas position stärkes i mon af mångfalden och fastheten af hennes samhälleliga förbindelser. Men äfven de religiösa förhållandena förete samma karaktär af samstämmighet. Frälsningen genom tron och tillväxten i kärlek och hopp på trons grund äro inga begränsade storheter, mätbara genom ett ändligt tal. De aftaga icke i samma mon många begagna sig deraf och utveckla dem hos sig. Guds nåd är en oändlig och outtömbar storhet, och hans nåds verkningar gripa öfver hvarje gräns. Icke heller strida de former, i hvilka det religiösa lifvet förverkligar sig, mot hvarandra, så att t. ex. ett mera af tro innebär ett mindre af kärlek, utan förhåller sig härmed alldeles tvärtom.

Det är af principiel vigt att kunna konstatera förefintligheten af ett förnuftigt innehåll, ett innehåll i samstämmighetens form, i menniskans erfarenhet. Det är nämligen endast den förnuftiga erfarenheten, som kan tjena såsom källa till ren kunskap om väsendet. Väsendets form är tankens logiska. Hvad

som icke har den formen hör icke till väsendet, men så snart den formen röjer sig hos något, röjer sig också dermed väsendets närvaro. I någon mon märkes en sådan form hos allt, som ingår i erfarenheten, ty derförutan skulle icke något kunna tänkas vara eller ega några vilkor för sin möjlighet uppfylda. Men hos den sinliga tillvaron är formen af motsats oupplösligt förbunden med dess egen objektivitet och verklighet, medan samstämmigheten blott är form för dess tänkbarhet eller möjlighet. Inom den förnuftiga erfarenheten åter är samstämmigheten sjelfva formen af verklighet, medan den motsats, som icke kan helt och hållet aflägsnas derifrån, blott är en subjektiv och psykologisk betingelse för en abstrakt och diskursiv uppfattning, som icke kan vinna aktualitet annat än i och genom åskådning. Häri ligger ett kriterium på, att det förnuftiga innehållet i erfarenheten är väsendets eget i åskådlig och derför också i sin mon inadeqvat form. Man måste inom metafysiken utgå från den moraliska, rättsliga och religiösa menskliga personen i åskådlig erfarenhetsgestalt och i densamma se en bild af väsendet eller den absoluta personen. Det bindande beviset för väsendets personlighet ligger i verklighetens betydelse af tankeform och i tankens oafvisliga behof af ett fäste i åskådningen *person*. Beviset åter för den absoluta personlighetens förnuftighet ligger i den förnuftiga erfarenhetens karakter af objektiv samstämmighet.

Den filosofiska erfarenhetsanalysen uppvisar tankens form såsom varande den sanna verklighetens egen och den förnuftiga personligheten såsom det innehåll, för hvilket denna form är relativt adeqvat. Metafysiken har sin utgångspunkt i personlighetens åskådliga bild, fattad och begripen i anseende till sina momenter ur en mångfald med hvarandra sammanstämmande synpunkter. Dess uppgift är att sammanföra personlighetens egenskaper och alla bestämningar öfver hufvud ur i hvarandra organiskt ingående, i bestämd ordningsföljd sig företeende synpunkter till ett allt strängare samstämmigt helt. Metafysiken uppstår sålunda då, när den rena tanken funnit en för sig passande åskådning att ingå förbindelse med, och den utföres genom en logisk ombildning af denna åskådnings

struktur, hvarigenom, successive, åskådningen tänkes och tanken erhåller bestämningar.

Genom att fästas vid en åskådning, som han ombildar, och hvilken, i sin ombildning, gör honom sjelf rikare bestämd, öfvervinner den rena tanken i viss mon den grundmotsats, som hotar filosofien med undergång just på den punkt, der hon, i gestalten af formel princip, framfödes ur erfarenhetsanalysen, motsatsen mellan form och innehåll. Personligheten i tankens form eller den absoluta personligheten är icke en ren abstraktion, blottad på allt innehåll, såsom den rent logiska formen är, ty hon är en inre bild i åskådningen, ett subjekt för predikater. Men hon är dock blott ett abstrakt subjekt, ett tankeföremål eller en idé, hvilket visar sig deri, att hvarje hennes bestämning endast är en allmän och derför också abstrakt synpunkt eller sida, hvarifrån totaliteten af hennes innehåll ses. Idén är i tanken det hela, men i den faktiska menskliga vetenskapen blott det helas form. Den rena logiska tanken kan icke vinna vetenskaplig utbildning och bestämdhet på annat sätt än det, att han hänföres till en viss åskådning, den absoluta personligheten, såsom det hela, men den absoluta personligheten sjelf är till sist en abstraktion, som har mot sig den omedelbart gifna erfarenhetens verld, och som i denna sin motsats saknar konkretion och totalitet. Motsatsen mellan form och innehåll inom filosofien öfvervinnes icke fullständigt dermed, att tankeformen bindes vid personlighetens åskådning. Genom en sådan förbindelse uppstår endast ett begrepp och ett verldsbegrepp — alla filosofiska begrepp äro verldsbegrepp till sin omfattning — som är en abstrakt idé. Derigenom endast vinner motsatsen mellan form och innehåll konkret gestalt och inre fördjupning, i det att den uppträder såsom motsatsen mellan den i tanken fattade och fasthållna absoluta personen och den omedelbara yttre erfarenheten, mellan Gud och verlden. Om Guds begrepp fixeras strängt för sig och angifves endast i sina logiska attributer, så faller verlden utanför detsamma såsom en obegripen och oförklarad rest, och då upplöses filosofien såsom den universela vetenskapen. Och till något mer än en sådan logisk uppfattning af Gud ger förbindelsen mellan tankens rena form och personlighetsåskådningen icke anledning.

I sina logiska attributer eger personligheten den strängaste vetenskapliga formen. Jag menar med ett logiskt attribut en med alla öfriga fullt samstämmig sida af Guds bestämdhet, ett uttryck för eller en form af hans totala innehåll. Det karakteristiska för det logiska attributet eller grundformen är, att det endast begränsar det gudomliga väsendets innehåll mot en ändlig uppfattning, men icke innebär och förutsätter något Guds förhållande till något annat kunskapsföremål än honom sjelf. Dervid är icke gudsåskådningen stäld emot en annan inom en omkrets, beherskad af ett öfverordnadt genusbegrepp, utan står densamma endast emot det diskursiva och abstrakta tänkandet. Genom att vara objekt för detta framträder dess bestämdhet i mångfaldens form. Genom frånvaron af hvarje bredvid fallande åskådning blir hvarje attribut logiskt, ett uttryck för hvad Gud, såsom objekt eller kunskapsföremål, är i och för sig. Den mångfald, som är till för en sådan logisk betraktelse af Gud, är mångfalden af hans egenskaper. Men Gud i mångfalden af sina egenskaper är en abstrakt idé, en form eller ett helt af former. Vid en sådan abstrakt gudsuppfattning kan emellertid icke filosofien, som vill lemna en universel förklaring af erfarenheten, slå sig till ro. Filosofiens uppgift är att fatta allt gifvet såsom väsensbestämdt, men detta sker icke genom en isolerande abstraktion, för hvilken Gud endast är till såsom ett helt af egenskaper. Bredvid Gud så fattad, faller den omedelbart gifna erfarenheten eller verlden såsom ett annat helt — med andra egenskaper och i andra former. Verlden måste fattas såsom ingående i Gud, och Gud såsom ett helt af allt som är till i erfarenheten. Det omedelbart gifna låter icke begripa sig såsom gudomliga egenskaper, utan kan endast fattas såsom i Gud ingående momenter. Efter den mera abstrakta betraktelsen af Gud såsom ett helt af egenskaper måste följa den mera konkreta af Gud såsom ett helt af i honom ingående, relativt sjelfständiga momenter, från hvilket hela intet föremål i verlden är uteslutet. Vid en sådan betraktelse ter sig hvarje egenskap, i hvilken gudomligheten förut fattats, såsom en synpunkt, efter hvilken mångfalden af momenter i Gud ordnas. Mellan mångfalden af Guds egenskaper råder ett rent innehållsförhållande. I Guds innehåll, sedt såsom en

mångfald af momenter, insmyger sig relativiteten under form af omfång. Deraf följer nu sättet för den närmare vetenskapliga framställningen och förklaringen af innehållet hos Gud — såsom en indelning i grad- och, i viss mon äfven, artformer efter de gudomliga egenskaperna i det logiska attributets form såsom indelningsgrunder. Häraf bestämmes också den vetenskapliga förklaringens utgångspunkt och uppgift. När innehållet i Gud ses såsom utgörande i honom ingående momenter, grad- och art-former, så glider substantialitetens synpunkt öfver från den absoluta personligheten med dess samstämmiga egenskaper till momenterna. Det blir då momenterna, som uppfattas såsom sjelfständiga realiteter. Hos dessa sjelfständiga realiteter framträder gudomligheten såsom deras gemensamma immanenta form. Liksom den rena logiska formen i tanken eller objektive är väsendet, men inom menniskans vetenskap sättes såsom en sida hos den absoluta personligheten, då denna vetenskap söker vinna en rikare eller fullständigare uppfattning af densamma, så medför också försöket att få en rikare insigt i det gudomliga väsendet, i dess innehåll, att detta framträder och fattas i och hos den fenomena verkligheten. Det är en grundfalsk och alldeles oberättigad förutsättning, att det logiska *procedere* skulle vara en alltigenom immanent tankerörelse eller att det verksamma tänkandet inom sig skulle ega alla vilkor för sin utveckling gifna. En sådan præsumtion upphäfver i sjelfva verket tankens egen karakter af samstämmighet, enär utvecklingen icke kan intagas inom tankens väsen, utan att detsamma får motsatsens form. Ett sådant antagande råkar också i uppenbar strid med den moderna kunskapsteoretiska kritikens grundresultat. Tankeverksamheten är, såsom verksamhet, bunden vid det organiska lifvets vilkor: den organiserande enheten såsom det inre och det bildbara materialet såsom det yttre. Det inre kan aldrig aktuelt vara det hela, emedan det ligger i det yttres begrepp att icke ingå i det inre. Men det yttre är aktuelt det hela, ty deri ingår det inre. Det inre i den vetenskapliga utvecklingen är tanken, och det yttre är tankeföremålet såsom åskådning. Men gränsen mellan tanken och åskådningen är flyttbar, allt eftersom tankens begrepp fattas mer eller mindre strängt, d. v. s. mer eller mindre pressas till blott

form. Karakteren af att utgöra det hela tillkommer nu alltid den led i motsatsen mellan det inre och det yttre i den vetenskapliga verksamheten, som i hvarje fall utgör åskådning och objekt. Ju rikare utbildad eller ju konkretare objektåskådningen blifver, desto bestämdare fattas en föregående mera abstrakt åskådning såsom blott form eller sida hos den senare. Den syntetiska fortgången från tankens rena form till allt rikare innehåll betingas deraf, att erfarenheten levererar åskådningar, som äro dermed i viss mon samstämmiga, och som deraf kunna sammanbindas till allt högre grad af samstämmighet: vilkoret för att kunna ådagalägga verkligheten af en sådan fortgång är, att tankeverksamheten kan uppvisas såsom en viss form af organisation. I denna organisation är hvarje föregående, genom tankeverksamhet syntetiserad och relativt abstrakt åskådning form åt hvarje senare, mera konkret sådan.

Skall det gudomliga innehållet blifva konkret uppfattadt, så får det icke isoleras från menniskans fenomenverld, utan måste ses i omedelbart sammanhang dermed. Det finnes tvenne olika sätt att uttrycka behofvet af att lemna den abstrakta ståndpunkten inom filosofien, nämligen å ena sidan, att det absoluta måste fattas på ett mera konkret sätt, och å den andra, att det relativa skall derur förklaras. I grunden löpa dessa uttryck ut på ett och detsamma. Strängt taget, ingår nämligen intet absolut innehåll i menniskans medvetande, utan endast en absolut synpunkt för allt innehålls ordnande och öfversigt. Denna synpunkt tillåter en mångfaldig gradation i egentlighet och en inre organisk artikulation. Det är dess grader och sidor och deras mått och enhet, som utgör filosofiens form in toto et tanto. Till denna form måste räknas den absoluta personligheten sjelf, när menniskans fenomenverld skall göras till föremål för förklaring ur filosofiens högsta princip. All förklaringsgrund inom vetenskapen utgör nämligen alltid en form hos sitt declarandum och ingenting annat, det inre eller den organiserande enheten i och hos det yttre eller bildbara materialet. När man säger, att det ändliga inom filosofien förklaras ur det oändliga, det relativa ur det absoluta, då ser man i det vetenskapliga förfarandet en ombildning af fenomenverldens, det ändligas, det relativas form till väsendets, det oändligas

ąger man åter, att väsendet der fattas in concreto, ıken så, att den filosofiska formen utbildas till het och innebörd genom ombildningen af fenome-n båda dessa ändamål förverkligas genom samma ıtgöra endast uttryck för den ena och samma organisationens förhållande till eller begränsning ıll, mot den organiserande enheten, tanken, å ena t bildbara materialet, åskådningen, å den andra. ud skall fattas konkret, så måste han sättas inom verlden i den mening, att allt derinom vinner genom honom. Gud kan nämligen icke bestämdt upp- uppfattas på ett jemförelsevis konkret sätt, med han fattas såsom princip för det ändligas förklaring. n sådan princip är han en organiserande eller be- e enhet i förhållande dertill. Detta kan ock så ut- ıtt gudsuppfattningens konkretion bindes vid det ct Gud begripes såsom grund till någon bestämdhet ändliga verlden. Filosofien får derför, sedan den sin princip, den uppgift sig pålagd, att uppvisa någon g bestämdhet i verlden, att gripa denna bestämdhet i ɪtiskt gifna momenter och sedan bringa in ordning deri att uppvisa dessa momenter såsom former af det rent ɔsolut personliga väsendet. Filosofiens yttersta mål är ɪrmare lära känna Gud i och för sig. Vägen dertill är ɪpleta och göra bekantskap med det gudomliga i verlden. Om man betraktar det absoluta väsendet såsom grund, tter man detsamma innanför utvecklingens schema, emedan ɛppet *grund* med ett olösligt band är fäst vid föreställningen ɛ och derförutan saknar mening och betydelse, och emedan absoluta väsendet, såsom alltigenom lefvande och medvetet, ast kan vara *organisk* orsak eller *utvecklingsorsak*. Denna på det gudomliga, att det är grund till allt det personliga ı förnuftiga, som i verldens utveckling framträder, innebär h medför den rikaste utfyllnad af förnuftets form som är möjlig. eri ligger ett betydligt öfverskott af realitet öfver det abstrakta udsbegreppets bestämdhet, sådant detta är gifvet, både när ɪud tänkes såsom enhet, princip och subjekt i och för sina ɪgenskaper och bestämningar och såsom det hela, hvilket omfattar

allt gifvet såsom sina som sjelfständiga betraktade, idéela momenter. Men innehållsrikedomen köpes blott på bekostnad af det absolutas *reala* fullständighet såsom absolut, som innebär, att utanför detsamma icke finnes någon realitet. Utvecklingen och allt som dit hänför sig laborerar med en immanent dualism, som aldrig kan öfvervinnas, dualismen mellan förmågan och materialet. Hänföres nu Gud till utvecklingen såsom dess grund, så sättes verlden emot honom såsom det material, i hvilket han verkar och hvilket han organiserar, men hvilket sätter sin form mot hans, hvilken form aldrig någonsin i tiden kan utplånas, utan endast så småningom ombildas.

Såsom utvecklingens grund är Gud det absolut oberoende och inifrån, d. v. s. fritt verkande förnuftet. Han är den första orsaken, som ger den empiriska kausala kedjan i dess helhet dess form och riktning, i det att han låter densamma, d. v. s. allt hvad som är, händer och sker i verlden, få en förnuftig mening och betydelse genom att ställa henne under och begagna henne såsom medel för ett högsta personligt ändamål. Han är den för det högsta godas förverkligande mot och på ett motspänstigt material, det opersonliga och förnuftslösa i verlden, eller, med ett ord, sinligheten, kämpande och arbetande anden. I denna kamp och i detta arbete deltager den förnuftiga menniskan såsom varande ett moment i Gud, i hvilken hon har all sin frihet och allt sitt förnuft. Menniskan är fri och förnuftig endast för så vidt hon är Gud sjelf, framträdande med bortstruken totalitet och sedd i en utomordentligt begränsad relation, nämligen till den menskliga omgifning, som den hvardagliga erfarenheten visar vara beroende af och gestaltbar genom mensklig viljeverksamhet. Denna begränsning af den gudomliga friheten till mensklig har icke sin grund i det gudomliga väsendet sjelft, ty deri kan icke grund ligga till *någon* begränsning, utan denna har sin kontur gifven genom den omedelbara erfarenheten. Denna begränsning eger ingen full objektivitet, utan endast faktisk och gifven subjektivitet. Den menskliga viljans frihet är icke genom någon objektiv gräns skild från den fria gudomliga nåden i dess verkningar, så att dessa på något sätt skulle hämma, inskränka eller rent af upphäfva hvarandra, hvilket skulle medföra behofvet af att

söndra och fördela de verkningskretsar, inom hvilka båda röra sig. I den medeltida striden mellan *augustinism, pelagianism* och *semipelagianism* ligger utan tvifvel den djupare och renare uppfattningen på augustinismens sida. Den filosofiska innebörden i Augustini prædestinationslära är den, att Gud är absolut äfven i förhållande till menniskans verksamhet. Det ligger en djupare sanning i denna än i pelagianism och semipelagianism, som helt ytligt och mekaniskt antaga en samverkan mellan Gud och menniskan såsom två olika, till det yttre skilda personer, utan att kunna utreda möjligheten häraf. På botten af Augustini lära ligger den spekulativa tanken, att Guds nåd och menniskans frihet äro samma sak, sedd från olika synpunkter, och från den rikare och fullständigare, när den kallas nåd. Guds frälsningsverksamhet är frihetens verksamhet, sedd i stort eller totalt sedd, menniskans sedliga lif är samma frihetens verksamhet, partielt sedd. Guds fria nådesverksamhet sammanfaller med utvecklingen af och till det goda, omfattande hela erfarenhetens verld, medan menniskans sedliga verksamhet blott innebär och utgör samma utveckling, för så vidt densamma betraktas såsom begränsad till hennes egna sinliga krafter. Principen för verksamheten är en och densamma, det fria förnuftet, som icke bor här eller der, i himmel eller på jord, icke är mitt eller ditt, icke är bundet vid den eller den gestalten och sålunda icke splittradt i hvarandra uteslutande motsatser: det fritt verkande förnuftet är ett och med och inom sig sjelft i alla yttringar samstämmigt. Det kallas Guds eller menniskans fria förnuft allt efter som det ses såsom verkande i större eller mindre omfattning. Den skenbara motsatsen mellan Guds nåd och menniskans frihet beror sålunda på det material, som påverkas, men icke på någon essentiel skilnad i verksamhetsprincip.

All menniskans sant fria verksamhet är i grunden det gudomliga väsendets egen. Den menskliga friheten har sin grund i det absoluta förnuftets ursprungliga kausalitet och vinner derur i alla sina former sin förklaring. Detta beror derpå, att den gudomliga friheten just är frihetens eget begrepp. Guds frihet innehåller grunden till menniskans, såsom begreppet öfver hufvud innehåller grunden till alla sina former. Ur denna

grund låta, ur synpunkten af det i friheten röjda förnuftets konkrescens och aktualitet, förklara sig friheten såsom makt till aktualisation af förnuftets form i handlingarna, af klok öfverläggning och välgrundadt val (den formela friheten), friheten såsom makt till renhet eller till oberoende af alla utifrån retande, sinliga bevekelsegrunder (den abstrakta eller moraliska friheten) och friheten såsom makt till aktualisation af förnuftets innehåll (den reela friheten).

Frihetens formela väsen ligger i dess nyskapande makt. Hon är principen för förnuftets absolut ursprungliga tillblifvande i verlden och dess historia, hvilket tillblifvande från empirisk synpunkt måste betraktas såsom rent obetingadt, såsom ett rent tillskott eller en ny insats i förhållande till det empiriska. Det genom friheten i verlden införda förnuftet inskjuter sig emellertid icke såsom en kausal länk i kedjan af orsaker och verkningar, utan det framväxer såsom en ny sida derhos, som alldeles öfverskjuter det empiriskas betydelse och lägger sig i ett plan, der de empiriska lagarne förlora all mening och användbarhet. Det förnuftiga inträder i verlden såsom ett nytt ljus öfver tingen, nya synpunkter för deras betraktande, öfver hufvud såsom en ny form hos dem. Lika litet som ett musikstyckes välljud kan, såsom sådant, strida mot akustikens lagar eller en målnings sköna färgspel mot optikens, lika litet kunna frihetens verk komma i strid med naturens kausala lag. Det rent yttre och empiriskt objektiva är öfvervuxet med det andliga subjektets former, hvilkas grund ytterst återgår till det absoluta förnuftet sjelft. Att det i yttre mening objektiva blir bärare af sådana former, det upphäfver icke dess natur af ett i lagbundna förhållanden stående yttre föremål eller naturföremål, lika litet som det upphäfver en ljudkomplex såsom sådan, om den, utgörande ett ord, får en förnuftig betydelse. Så är all religiös och moralisk bestämdhet, hvarmed friheten präglar den kausala mekanismen i verlden, icke ett element, som verkar upplösande derpå, utan ett fullkomnande tillskott dertill.

Det fritt skapande förnuftet är historiens källa. Det gjuter sin handlingsström öfver den sinliga erfarenhetens gränslösa, oordnade och obanade vidder. Genom denna ströms riktning sättes nu mål, och genom målet vinnes form. När

förnuftet ikläder sig erfarenhetens form genom att framträda såsom gudomliga och menskliga personers handlingar eller åtminstone referera sig till sådana handlingar såsom deras motiver, lagar och mål, och dessa handlingar och handlingsmomenter sammansluta sig under gemensamma synpunkter och bilda historia, då, men också först då, ligger förutsättningen gifven för filosofisk kunskap om förnuftets innehåll. Förnuftets innehåll kan åtkommas endast i den historiska symbolikens förklädnad, emedan detsamma har personlig utveckling till sin närmaste form. Af detta skäl är filosofien hänvisad till den historiska uppenbarelsen af personliga makter i handlingens gestalt, när det för henne gäller att förse sitt magra tankeskelett med det rika och lefvande vetandets kött och blod. I den historiska uppenbarelsen flyter den reela filosofiens källa, i den gudomliga frälsningshistorien och i den moraliska kulturens historia med allt hvad dit hänför sig af sedlig och intellektuel art och af privat och publik synpunkt.

Det är nu vidare min öfvertygelse, att, liksom filosofiens tankeform framfödes ur den psykologiska, kunskapsteoretiska och logiska analysen af det högsta och sammanfattande uttrycket af hela den sinliga erfarenheten, de empiriska vetenskaperna, så kan hon förmedla sitt innehåll endast genom analys af de historiska vetenskaper, som handla om det förnuftiga och det personliga i verlden. Filosofien refererar sig aldrig till erfarenheten i någon mera omedelbar bemärkelse, utan ständigt endast till erfarenheten i det förarbetade skick, hvari erfarenhetsvetenskaperna bragt densamma. Derför har man att fatta den reela filosofiens eller den utförda filosofiska verldsförklaringens uppgift så, att densamma har att logisera de nämnda historiska vetenskapernas form genom att derpå, så långt detta går, söka tillämpa tankens samstämmighetsschema såväl i sin renhet, då ur de historiska fakta och data och deras momenter vinnas sidor och bestämningar åt det rent förnuftiga och personliga väsendet såsom deras substantiela logiska subjekt eller hela, som i tids- och rumsåskådningens brytande media, då det historiska stoffet ordnas såsom ett helt af logiska grunder och följder samt, der man ej kan komma längre, såsom indelningsgrunder och indelningslemmar.

Hand i hand med erfarenhetsanalysen inom filosofien går hennes egen immanenta tankeutveckling, hennes *logiska procedere*. Den organiska kunskapsprocessen har sin djupaste betydelse, sitt rätta ändamål och sin rätta afsigt i begreppets egen utväxt och tillväxt eller i det endast genom begrepp ökade vetandet. Denna tanke- eller begreppsutveckling inom vetenskapen röjer sig deri, att formen aktualiseras utan men för sin renhet, eller deri, att begreppet riktas med innehåll utan att förlora något af sin formela fullkomlighet. Det må nu vara inom huru litet område som helst en sådan absolut progress inom vetenskapen kan märkas och konstateras, den är likväl sjelfva grundvilkoret för all verklig utveckling inom vetenskapen, dermed ock för vetenskapens egen möjlighet. Derförutan skulle vetenskapens metod vara uttömd i och genom dess analytiska sida och dess resultat föreligga enbart under form af klassifikation, men den egentligt syntetiska sidan vore der undertryckt och dermed också det verkliga beviset. Den vetenskapliga metodens vetenskapliga sida ligger nämligen djupast deri, att begreppet i och under och på föranledning af den organiska kunskapsprocessen, som innebär ombildning af kunskapsmaterialets form, absolut inifrån utvecklar nytt och med sig sjelft fullt samstämmigt innehåll. Och då detta innehåll i vetenskapen i aldra högsta mening, der den formela fordran på ren identitet aldrig får förloras ur sigte, icke kan söndergå i en mångfald bestämningar eller momenter, så måste denna absoluta sjelfutveckling af begreppet betyda dess vardande konkrescens såsom ett med sig sjelft på hvarje punkt fullständigt identiskt helt. Den måste betyda, att medvetandet kan vinna ökadt innehåll på rent qvalitativ och intensiv väg, genom en rent inre och rent odelad akt af sjelfbestämmande. Dock är visserligen detta sjelfbestämmande alltid förenadt med sin utomordentligt starka begränsning, hvarför blott är ett reelare uttryck, att det faktiskt endast uppträder i samband med organisationen af ett yttre material — såsom den högsta sidan i den organiska kunskapsprocessen.

Det är en gifven sak, att begreppets subjekt, förståndet, icke eger denna — låt vara än så begränsade och vid vilkor bundna — makt till sjelfutveckling, när det ses såsom blott

och bart sådant eller uteslutande ur sin egen teoretiska synpunkt. Det finnes ingen mensklig erfarenhet, som bekräftar ett sådant antagande af förståndets sjelftillräcklighet i verksamheten. Det finnes heller ingen möjlighet att fasthålla densamma, ty förståndet utgör ingalunda medvetandet såsom ett helt i egentlig bemärkelse eller såsom konkret och reel substans. Förståndet är formernas inre enhet, men faktiskt utesluter det medvetenhetsinnehåll från sig och isolerar sig från andra sidor af medvetandet och dess lif och verksamhet. Förståndet är t. ex. *icke på något sätt* vilja. Dess begrepp vidgar sig ingalunda dertill. Men viljan är förstånd tillika. Det finnes ingen sida hos menniskans väsende, som icke har sin plats innanför viljan, och det finnes ingen teoretisk eller praktisk utvecklingsgrad, som för henne är främmande. Genom sina syftemålsförnimmelser absorberar hon hela det teoretiska lifvet och genom sin determination hela det praktiska. Hon förses med innehåll genom känslan, åskådningen och föreställningen öfver hufvud, hon klaras genom förståndet, och hon göres effektiv genom driften och instinkten, men hon sättes genom sig sjelf. Af detta förhållande framgår, att hon är väsendet i verlden sjelft in concreto eller är det gifna faktiska sjelfmedvetandet och dermed ock väsendet i verlden. Viljan är, djupast sedt, väsendet i verlden, och viljandet är verldsprocessens väsende, emedan viljan är medvetandet sjelft ur total och konkret synpunkt. Det är då gifvet, att förståndet i förhållande till viljan måste te sig såsom en abstraktion, och att man derför icke hos förståndet kan finna den tillräckliga grunden till dess egen verksamhet. Denna grund måste fastmer sökas i viljan. I viljans frihet, som är makten till utveckling af ett, ur hela den gifna erfarenhetens synpunkt, absolut nytt innehåll, ligger också denna ensamt tillräckliga grund till förståndets och tänkandets rent inre och logiska fortskridande. I frihetsbegreppet föreligger derför nyckeln till hela den egentliga vetenskapen.[1]

Frihetens nyskapelser utgöra det alltjemt upprepade under, hvarpå äfven vetenskapen till sist grundar sin möjlighet. För denna möjlighet räcka inga förståndssynteser af ett gifvet inne-

---

[1] Huru detta närmare bör fattas inses genom att jemföra sidd. 98 ff.

håll till, här kräfves absolut produktion af nya elementer i och innanför det gifna.

Af det sagda framgår alltså, att principen för den fullständiga verldsförklaringen ligger i viljan, och att sålunda denna förklaring sjelf är af praktiskt-filosofisk natur. Men om viljan är väsendet i verlden ur totalitetens eller fullständighetens synpunkt, så är förståndet samma väsende ur fullkomlighetens mera abstrakta synpunkt. Förståndet utesluter från sig det gifna sjelfmedvetandets yttre och lägre momenter och konstitueras genom sin rena form, medan viljan i sig upptager äfven sådana momenter och har helhet eller fullständighet till sin konstitution. Nu kan verldens utveckling — i hvilken form det gifna föreligger såsom objekt för verldsförklaring — hänföras till förståndet såsom sin grund, i förståndets form vinna sin lag och i förståndets kunskap eller i vetandet finna sitt ändamål. Förståndet kan fattas såsom enhet, princip och subjekt i och för verldens förändringar, och verldsförklaringen antar i detta fall en teoretiskt-filosofisk, närmare en kunskapsteoretisk karakter. Men en sådan förklaring leder alltid ut öfver sig till den fullständigare, då viljan fattas såsom samma enhet, princip och subjekt och utvecklingens grund, lag och ändamål sökas i och hos henne. Verldsförklaringen ur förståndet, för hvilken verldsutvecklingen framstår såsom en kunskapsteoretisk process, har en högre grad af formel fullkomlighet och renhet, men verldsförklaringen ur viljan, för hvilken verldsutvecklingen framstår såsom det fria förnuftets sjelfdiktade saga, har en fullständighet och ett konkret lif, som den förras formrenhet icke kan ersätta och göra umbärlig. Sin utjemning och försoning finna dessa motsatser deri, att den teoretiska verldsförklaringen *förmedelst* den praktiska och alltjemt öfvergående deri, men också alltjemt återfödande sig derur, kan uppvisa en ökning i innehållsrikedom, som icke kräfver något offer af formens renhet, och att, ändtligen, båda samverka till aktualiteten af en på samma gång ren och rik uppfattning af det absoluta väsendet, sedt i och för sig och oberoende af verlden och dess utveckling. I förhållande till denna uppfattning tjenar nämligen i sista hand äfven den praktiska filosofien såsom förberedelse.

INBJUDNING

TILL DEN OFFENTLIGA FÖRELÄSNING

MED HVILKEN

PROFESSORN I HISTORIA OCH STATSKUNSKAP

VID GÖTEBORGS HÖGSKOLA

Fil. D:r LUDVIG VILHELM ALBERT STAVENOW

KOMMER ATT SITT ÄMBETE TILLTRÄDA

AF

HÖGSKOLANS REKTOR

Bifogad skrift: **Till frågan om Oidipus-sagans ursprung,**

af Johannes Paulson

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1895

Bland de sju professorsämbeten, hvilka enligt en paragraf i de för Högskolan vid hennes första verksamhet gällande öfvergångsstadganden skulle inrättas vid hennes öppnande, förekommer äfven professorsämbetet i *historia och statskunskap*. Det var naturligtvis endast hänsynen till de begränsade tillgångar, öfver hvilka Högskolan förfogade, som nödgade att under *en* lärostol förena tvenne så omfattande och viktiga ämnen som historia och statskunskap, af hvilka hvartdera med de anspråk, den akademiska undervisningen ställer på dem, fullt och helt kräfver sin man. Särskildt torde detta i eminent mening gälla om *historien*. Icke nog med att detta ämne i sig själf är så omfattande, att det snarast tyckes sakna gränser; det kräfver i synnerhet att väl tillgodoses äfven på den grund, att det i en humanistisk sektion framför andra är ett centralt ämne, då, i synnerhet med den historiska riktning, som i våra dagar gör sig gällande inom de humanistiska studierna öfver hufvud, ingen annan vetenskap i lika hög grad danar förbindelselänken mellan samtliga öfrige till den humanistiska gruppen hörande discipliner. Det var därför i riktig omtanke om de under nämnda professur hörande ämnen, som den förste professorn i historia och statskunskap vid Göteborgs Högskola redan från början fäste uppmärksamheten på krafvet af ännu en lärare i dessa discipliner, en framställning, som å vederbörlig ort vann bifall. Följaktligen har, alltsedan Högskolans öppnande, undervisningen i historia uppehållits af innehafvaren af (eller den som varit förordnad att förestå) professors-

ämbetet i historia och statskunskap, under det att undervisningen i detta senare ämne såväl som i det därmed förenade ämnet geografi uppehållits af en annan förtjänt lärare.

Till förste innehafvare af professuren i historia och statskunskap vid Göteborgs Högskola kallade Styrelsen den 16 oktober 1890 Lektorn vid Realläroverket i Göteborg, Fil. D:r *ERNST CARLSON*, hvilken kallelse den 12 december samma år vann Kungl. Maj:ts stadfästelse. Professor Carlson kom dock icke att länge tillhöra Högskolan som lärare. Redan den 1 december 1893 anhöll han om entledigande från och med utgången af då innevarande år från den professur, han innehade, en anhållan, hvilken icke lämnade Styrelsen annat val än att bevilja den.

Emellertid skulle det vara oriktigt att mäta Professor Carlsons förtjänster om Högskolan endast efter den jemförelsevis korta tid, han tillhörde henne som lärare. Det förtjänar framhållas, att han redan före Högskolans öppnande gjort sig förtjänt om henne genom att med energi och insikt deltaga i det arbete, som måste förbereda en sådan institutions trädande i verksamhet. Då vi, som fortfarande arbeta i Högskolans tjänst, väl känna gagnet af de fasta former, som från början hägnat hennes verksamhet, går vår tack tillbaka till de män, som skapat dem, och bland desse män finna vi Professor Carlson. Och det intresse, han under de år, han var som lärare knuten vid Högskolan, förstod att väcka för historiens studium, är ett vittnesbörd om, huru väl detta ämne skulle trifts under hans nitiska och insiktsfulla ledning. I det att här bringas honom Högskolans tack för hvad han för henne och i hennes tjänst uträttat, veta vi väl att han fortfarande kommer att med intresse följa Högskolans arbete och inom de områden, där hans verksamhet kommer att röra sig, främja hennes utveckling. Högskolan är därom så mycket vissare, som Professor Carlson mötes med henne i ett stort gemensamt intresse, den vetenskapliga forskningens.

— — — —

Sedan professuren i historia och statskunskap på sätt, som af det föregående framgår, blifvit ledig, utsåg Högskolans Styrelse, efter ärendets förutgående behandling i enlighet med § 12 af Högskolans statuter, sistlidne 14 september till innehafvare af nämnda lärostol Docenten i historia vid Upsala Universitet, Fil. D:r *LUDVIG VILHELM ALBERT STAVENOW,* och erhöll Styrelsens val den 11 oktober Kungl. Maj:ts stadfästelse. Professor Stavenow har om sitt lif meddelat:

Jag, LUDVIG VILHELM ALBERT STAVENOW, föddes i Stockholm den 12 oktober 1864. Mina föräldrar voro pianofabrikören Ludvig Stavenow och hans hustru Anna Christina Athenais Sundberg.

Genomgick Nya Elementarskolan i Stockholm 1874—1882 och aflade mogenhetsexamen därstädes den 17 maj 1882.

Inskrefs på hösten 1882 såsom student vid Upsala universitet. Aflade filosofie kandidatexamen därstädes den 26 maj 1885 och filosofie licentiatexamen den 28 maj 1890. Disputerade för doktorsgrad den 8 september 1890 och promoverades till filosofie doktor den 30 maj 1891.

Förordnades till docent i historia vid Upsala universitet den 20 september 1890 och samtidigt till filosofiska fakultetens stipendiat. Förestod extra ordinarie professuren i historia därstädes 15 januari—15 maj 1891, 15 januari—26 maj 1892, 15 januari—31 maj 1893.

Förestod professuren i historia och statskunskap vid Göteborgs Högskola 1 januari 1894—11 oktober 1895. Utsågs af Styrelsen vid Göteborgs Högskola till professor i historia och statskunskap vid samma högskola den 14 september 1895, hvilket val vann Kungl. Maj:ts stadfästelse den 11 oktober 1895.

Erhöll maj 1892 filosofiska fakultetens i Upsala pris för doktorsafhandling och i september 1893 Geijerska priset för historisk afhandling. Erhöll anslag för historiska forskningar af Letterstedtska föreningens styrelse april 1891 och anslag af Svenska Akademien april 1895.

Har af trycket utgifvit:

Ett förslag från frihetstiden om inrättande af en särskild högsta domstol (Historisk Tidskrift 1890).

Om formerna för utskottsval under frihetstiden. Bidrag till svenska riksdagsformernas historia. Upsala 1890.

Om riksrådsvalen under frihetstiden. Bidrag till svenska riksrådets historia. Akademisk afhandling. Upsala 1890.

Till belysning af partistriden vid riksdagen 1746—1747. Upsala 1890.

Gustaf II Adolf, hans personlighet och hans betydelse (N:r 16—17 af Föreningen Heimdals folkskrifter). Stockholm 1894.

Minnestal vid Göteborgs Högskolas Gustaf-Adolfs-fest. Göteborg 1895.

Studier i ståndsriksdagens senare historia. Preseståndets samman-

sättning och formerna för dess riksdagsmannaval (Göteborgs Högskolas Årsskrift 1895.)

Sveriges politik vid tiden för Altona-kongressen 1686—1689, I—III. (Historisk tidskrift 1895.)

Den stora engelska revolutionen i det sjuttonde århundradets midt. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola, II.) Göteborg 1895.

Östromerska rikets historia, med flera artiklar i Nordisk familjebok.

Anmälningar och kritiker i Historisk tidskrift 1890—1895.

Professor Stavenow är ingen främling för Göteborgs Högskola. Han har redan arbetat vid henne i mer än trenne läseterminer, i det att han under ledigheten uppehållit undervisningen i historia inom den professur, hvars innehafvare han numera är. Högskolan har därunder haft tillfälle att lära känna hans utmärkta förmåga som lärare, och hon vet därför, att det är med full rätt hon ställer de största förväntningar på hans fortfarande verksamhet i hennes tjänst. Men Högskolan har i honom icke blott förvärfvat en utmärkt lärare. Hans vetenskapliga förtjänster hafva fört honom — särskildt om man fäster sig vid svenska förhållanden — vid jämförelsevis unga år till en akademisk lärostol. I den författareverksamhet, han redan har bakom sig, ser Högskolan en borgen för att hon skall genom honom blifva med synnerlig heder representerad inom den historiska forskningen.

Professor Stavenow kommer att torsdagen den 14 november kl. 1 e. m. tillträda sitt ämbete med en offentlig föreläsning å Stora Hörsalen *Om förhållandet mellan politisk historia och kulturhistoria.*

Då jag nu, på uppdrag af Högskolans Styrelse, härmed utfärdar inbjudning till bevistande af nämnda offentliga inträdesföreläsning, anhåller jag att först få gifva uttryck åt Högskolans glädje att vid detta tillfälle åter få motse ett besök af de svenska Universitetens Kansler, *f. d. Statsrådet, R. o. K. af K. M. O., St. off. Fr. H. L., L. K. V. A. m. m. J. D. Herr PEHR JAKOB von EHRENHEIM.* Detta förnyade besök vid Högskolan af Universitetens Kansler innebär ett vältaligt bevis på intresse för Högskolan och hennes uppgift i det svenska kulturarbetet. Högskolan ser däri icke blott ett erkän-

nande åt hennes hittillsvarande verksamhet, utan äfven en uppmuntran till fortsatt troget arbete. Hon räknar det för en högtid att åter få bringa den vördade gästen personligen sin hälsning.

Högskolan gläder sig äfven åt att vid detta tillfälle få se närvarande *Ordföranden i Göteborgs Högskolas Examenskommission, En af de Aderton i Svenska Akademien, K. m. st. k. N. O., L. K. V. A. m. m., f. d. Professorn, Fil. D:r GUSTAF HÅKAN JORDAN LJUNGGREN.* Den tacksamhetsskuld, i hvilken Högskolan redan känner sig stå till professor Ljunggren, ökas än ytterligare genom den personliga sympati för henne, hvilken han genom detta sitt besök lägger i dagen.

Dessutom hoppas Högskolan att få se vid detta tillfälle närvarande *Biskopen öfver Göteborgs Stift, K. N. O. 1 kl., Teol. och Fil. D:r EDVARD HERMAN RODHE,* förre ledamoten af Högskolans Styrelse, *Redaktör S. A. HEDLUND,* samt förre innehafvaren af professuren i historia och statskunskap vid Göteborgs Högskola, *Lektorn D:r ERNST CARLSON.*

En särskild inbjudan riktar jag härmed, utom till Högskolans *Lärare* och *Lärjungar,* äfven till de korporationer, hvilka äro med Högskolan förbundna genom rätten att utse medlemmar i hennes Styrelse: *Herrar Stadsfullmäktige i Göteborg, Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets medlemmar, Göteborgs Musei styrelse,* samt *Rektorer och Lärare vid Elementarläroverken.*

Dessutom anhåller jag att få ställa en inbjudning äfven till *Herrar Medlemmar af Länsstyrelsen, af Stiftets Domkapitel, till Cheferna för 1:a och 2:a Kungl. Göta Artilleriregementen, till Göteborgs stads Borgmästare och Magistrat, Drätselkammarens Herrar Ledamöter,* samt för öfrigt till en hvar, som med intresse följer arbetet vid Göteborgs Högskola.

För dem som erhållit inträdesbiljetter till föreläsningen öppnas Stora Hörsalen kl. $^1/_2$ 1 e. m. Efter kl. 1 lämnas så långt utrymmet medgifver tillträde äfven åt personer utan biljetter.

Göteborg den 11 november 1895.

Johannes Paulson.

TILL FRÅGAN

OM

OIDIPUS-SAGANS URSPRUNG

AF

JOHANNES PAULSON

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1895

Grekernas episka diktning rör sig för den äldre tiden, då denna diktning ännu var annat än en lärd efterbildning, hufvudsakligen inom tvenne stora sagokretsar, den tebanska och den troianskt-argiviska. Det centrala i den senare sagokretsen är Troias fall för grekerna, men detta centrala innehåll är gifvet endast som bakgrund för skildringen af enskilda hjältar (främst Achilleus). Kring denna kärna är det, som hjältesagans öfriga aflagringar afsatt sig, dock så, att måhända vissa punkter erhållit en självständig utbildning och först sedermera kombinerats med den troianska sagan. I denna saga framträder först medvetenheten af de grekiska stammarnes enhet gent emot barbarerna. Den bildar inledningen till den karakteristiska grekiska historien. Den är i eminent mening en *nationell* saga.

Den tebanska sagans kärna är af helt annan art. Den saknar hvarje tillstymmelse till nationellt intresse. Den handlar såväl i sitt ursprungliga innehåll som i den utbildade, i hög grad mångformiga gestalt, i hvilken den i en senare tid före-

Denna uppsats framträder här i allt väsentligt i den form, i hvilken den ursprungligen hölls som föredrag i Göteborgs K. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle, blott att vid föredragets hållande enstaka punkter endast i korthet antyddes. Jag har sedan dess tagit kännedom om, som jag tror, det viktigaste af den nyare litteratur, som berör den fråga, hvilken här kommer till tals. Men den har icke föranledt mig att på någon punkt ändra hufvuddragen af min uppfattning. Däremot har den — som särskildt torde framgå af noterna — i många fall förmedlat min kännedom om textställen, hvilka eljest måhända undgått mig, men hvilka torde äga rätt att beaktas vid denna undersökning.

ligger hos tragici, om individer, icke om stammar, om sedliga begrepps oryggliga giltighet, icke om nationaliteters strid med hvarandra.[1]

Kärnan i den tebanska sagan bildas af berättelsen om Oidipus, hvilken, redan som späd skild från sina föräldrar och därför som vuxen icke kännande dem, kommer att döda sin egen fader och äkta sin egen moder. I egentligaste mening utgöres kärnan i denna saga af sonens äktenskap med modren.

Kring denna kärna är det, som den utbildade tebanska sagans hela innehåll så småningom aflagrat sig. Med utgångspunkten i detta centrala drag har den tragiskt diktande fantasien utbildat sagan såväl uppåt — till de släktled, som föregingo Oidipus —, som nedåt — till frukten af hans eget äktenskap med modren, Iokaste.[2]

Det var en hård lott, som drabbade Laïos, Oidipus' fader, den att dödas af sin egen son. Sedan människorna en gång tillägnat sig uppfattningen af ett orsaksförhållande mellan skuld och lidande, låg det den diktande fantasien nära att fråga sig, hvarför ett så hårdt öde drabbade honom. Den gaf sig heller ingen ro, förrän den på den frågan gifvit ett svar, som tillfredsställde dess etiska och estetiska känslor, och för sökandet efter ett sådant svar var den ledande synpunkten gifven. Då Laïos drabbades af den lotten att falla *för sin egen son,* måste det bero därpå, att han ådragit sig en tragisk skuld af den art, att den, därest han icke i ödmjukhet blidkade gudarne, *kräfde att hans egen son blefve verktyg för hämnden.* Med andra ord: stegras, hvad mordet på Laïos angår, rysligheten i att falla för en annans hand därigenom, att mördaren är den mördades son, så att följaktligen icke blott den allmänna synden begås, att den ene tager den andres lif, utan äfven de innerligaste och renaste känslor — faderskärlekens och den sonliga pietetens — lida den starkaste kränkning, som dem kan vederfaras, så måste det bero på att Laïos icke själf rätt aktat dessa känslors helgd. Därför diktade också myten att Laïos, då han i sin ungdom som landsflyktig vistades på Peloponnesos och blef gästvänligt mottagen vid konung Pelops' hof, kränkte gästvänskapen med att bereda sin värd en bitter sorg, i det att han från honom röfvade hans son Chrysippos

och därtill skändade sitt rof.[3] Då han icke, änskönt han åtnjutit Pelops' gästvänskap, aktade dennes faderskänsla högre än att han så kunde kränka den, måste myten låta straffet drabba honom just i denna samma punkt, i hans egen känsla som fader.[4]

Det är emellertid Laïos' egen ovishet, som gör att straffet blifver så hårdt. Gudarne stannade ursprungligen vid ett mildare straff. Sagan har instinktivt träffat ett synnerligen fint drag, då den låter Laïos, sedan han kränkt Pelops' faderskänsla, länge lefva i ett barnlöst äktenskap med Iokaste. Men barnlöshet betraktade greken som ett stort ondt. Därför kunde icke Laïos ödmjukt finna sig i detta gudarnes mindre straff för hans våldsdåd mot Chrysippos; han beder till dem att en son måtte skänkas honom;[5] gudarne höra hans bön, men låta honom på samma gång veta, att ur den bönhörelse, honom beviljas, straffet öfver hans orättfärdighet skulle växa fram.[6] På grund af bristande undergifvenhet under gudarnes vilja, invecklar han sig alltså i förhållanden, som logiskt föra till större skuld — och till hårdare straff. Då den son, han af gudarne utbedt sig, födes honom, drifves han att utsätta den späde för att så, utan att befläcka sina händer med hans mord, dock undgå den följd, med hvilken oraklet hotat. Men genom denna kränkning af den spädes rätt till föräldrakärlek ådrager han sig ytterligare skuld.[7] Han kan icke straffas med mindre än att han får låta lifvet för sin egen son, och, trots hans kalla beräkning, foga händelserna det så, att den eviga rättvisans kraf tillfredsställas.

Dikten lät äfven Oidipus' söner med Iokaste, affödan af det skändliga äktenskapet, Eteokles och Polyneikes,[8] komma in under den tragiska lotten af ett hämnande öde. Dock måste vi här märka att den tragiska sagan *icke* motiverar deras tragiska lidande *endast* därmed, att de voro födde ur ett de sedliga lagarne kränkande äktenskap.[9] Fädernas missgärningar hvila icke öfver dem i annan måtto än så, att de öden, som drabbade deras fader, blefvo dem, på grund af deras eget sinnes onda art, en eggelse till brott. Dikten låter dem alltså själfve ådraga sig sin skuld.[10] Äfven här spåra vi ett inre organiskt sammanhang mellan skuld och straff. Oidipus har tagit sin

faders lif. Därför kommer till annat lidande, som hans skuld ådrager honom, äfven det, att af sina egna söner störtas från sin tron.[11] Och å andra sidan: genom den kränkning af den sonliga pieteten, som desse söner därmed låtit komma sig till last, hade de själfva kommit in under hämnande makter. Sagan låter dem dö unga. Straffet kan därför icke drabba dem från den punkt, i hvilken deras egen försyndelse låg. Deras söner[12] blifva icke i någon mån verktyg för hämnden öfver dem. Men för så vida det var af lystenhet efter makten, som de kränkte den sonliga pietetens plikt, är det följdriktigt af sagan att låta dem i strid om denna makt taga hvarandras lif.[13]

Så har den tebanska sagan i dess senare, utbildade gestalt liksom organiskt vuxit fram ur sin egen kärna, närd af en etisk uppfattning af förhållandet mellan brott och straff.[14]

Den som senast behandlat den tebanska hjältesagan, N. Wecklein i inledningen till sin upplaga af Euripides' Feniciskor, finner, med åberopande af ett scholion till en vers i nämnda tragedi,[15] det i och för sig icke osannolikt att Oidipus-myten ursprungligen varit en solmyt. »Der Wechsel von Tag und Nacht, welcher auf die kindlichen Vorstellungen der ersten Menschheit grossen Eindruck machte, spricht sich in verschiedenen Mythen aus. Ödipus kann als der Tagesheld erscheinen, welcher irgendwo in der Fremde auferzogen in schöner und lichter Gestalt zurückkehrt, aber nach kurzem Glanze der Dunkelheit anheimfällt und damit auch seinem Vater, dem Helios, den Untergang bereitet. Seine Mutter ist die Nacht und Mutter und Sohn bringen sich gegenseitig Verderben.»[16]

Vi känna denna de lärdes böjelse att återfinna solmyten under snart sagdt alla ett folks första naiva mytföreställningar. I förevarande fall torde det vara nog att framhålla, det Weckleins uppfattning saknar stöd i mytens egen inre logik. Oidipus skulle vara den strålande dagen, född af solen; då myten låter Oidipus döda sin fader, skulle detta betyda att den döende dagen drager solen med sig in i nattens och dödens rike. Men de naiva människor, i hvilkas fantasi förhållandet mellan solen

och dagen iklädde sig den konkreta formen af förhållandet mellan fader och son, kunna icke på samma gång hafva tänkt sig att dagen bringar solen om lifvet, sonen fadren. Liksom solen för dem födde dagen, måste den äfven hafva lämnat sin egen son åt natten och döden. Och då Wecklein säger att moder och son (natt och dag) ömsesidigt bringa hvarandra fördärf, saknar detta för så vida hållpunkt i myten, som Iokaste där i ingen mån tager något initiativ, som ur sig föder tragisk skuld och tragiskt lidande.[17] Initiativet härtill ligger uteslutande hos Oidipus. Därtill kommer som afgörande att, enligt Weckleins uppfattning, sonens mord på fadren borde framträda som mytens grunddrag, icke hans äktenskap med modren. Men det är detta senare, ur hvilket myten i dess helhet vuxit fram; i förhållande till det är äfven det drag, som låter sonen taga sin faders lif, sekundärt.

Vi skola emellertid här lämna denna och andra tydningar åsido, och i deras ställe söka efter empiriska hållpunkter för mytens historiska utveckling.

Uppenbarligen äga vi ingen rätt att tillskrifva hjältesagans kronologi samma vitsord som en under historiens fulla ljus fallande period. Men otvifvelaktigt göra vi väl i att icke helt se bort från de antydningar om olika sagocyklers inbördes tidsförhållande, som finnas i myten. Om den troianskt-argiviska sagan står det fast att den anslutit sig till en kulturell period af synnerlig betydelse för det gamla Grekland. Vi torde väl då äfven vara berättigade att antaga, det den tebanska sagokretsen hvilar på förutsättningen att den lokalitet, till hvilken den anknöt sig, under det skede af Greklands förhistoria, till hvilket myten vill anses höra, spelat en kulturell roll, analog med den, hvilken tillkom (Mykenai-) Argos under den tid, till hvilken den troianskt-argiviska sagan hänvisar. Det är visserligen sannt att den tebanska myten, såsom ofvan framhållits, är till sin innebörd helt olika den troianskt-argiviska. Men i det att den t. ex. rör sig med konungar, visar den, att den själf tänkte sig hvila på en kultur, som mäktat frambringa ett ordnadt samhällsskick.

Nu möter oss emellertid det förhållandet, att myten betecknar den tebanska sagokretsen som hörande till en äldre tid än den troianskt-argiviska sagan. Detta förhållande framgår ur åtskilliga homeriska ställen, i hvilka hänsyn tages till den tebanska sagan. — Jag skall här nöja mig med att anföra ett par: I Iliadens tjugotredje sång skildrar skalden de kämpaspel, Achilleus föranstaltade vid Patroklos' högtidliga likbegängelse. Då Epeios trotsigt säger sig skola vinna ett af Achilleus utfäst segerpris, uppträder mot honom Euryalos:

> Steg då till tvekamp fram Euryalos, gudarnes like;
> Son till fursten han var af Talaïons ätt, till Mekisteus,
> Som, då Oidipus fallit i strid, hans begrafning att fira,
> Kom till Tebe och där besegrade alla tebaner.[18]

Euryalos, som upptager tvekampen med Epeios vid Patroklos' likbegängelse, är son till Mekisteus, den ypperste bland dem, som deltogo i kämpalekarne vid Oidipus' begrafning. — Bland hjältarne framför Troia finna vi dem, som deltogo i epigonernas tåg mot Tebe.[19] Den tebanska sagan ligger alltså till tiden en generation (eller två [20]) före den troianska. — Det var också i öfverensstämmelse därmed, som de dikter, hvilka hämtat sitt motiv ur den tebanska sagan, i den episka cykeln tänktes föregå de sånger, som rörde sig om Ilions förstöring och därmed sammanhängande händelser.

Men känna vi då, utom hjältesagan själf, något historiskt faktum, som, i öfverensstämmelse med denna sagas antydning, gör Tebe till en så uråldrig grekisk kulturort, att vi därur kunna förklara, att myten sätter den tebanska sagan i spetsen för grekernas nationella hjältesaga? Ett sådant faktum synes mig icke vara för handen.

Som representant för Beotien inom grekernas äldre episka tradition möta vi Orchomenos. Det synes under sitt välde hafva förenat alla de samhällen, som lågo rundt Kopaissjön, och hafva varit prisadt för sin rikedom. Då Achilleus i sin vrede mot Agamemnon säger, att man icke med några skatter skulle kunna förmå honom till en försoning med denne, »icke ens, om man bjöde honom allt hvad som föres till Orchomenos eller till det egyptiska Tebe, hvarest de största rikedomar förvaras», så visar detta att för den achilleiska myten

det beotiska Tebe stod tillbaka för Orchomenos.[21] Visserligen nämnes denna stad icke ofta i de homeriska sångerna: utom det redan anförda stället och med bortseende från den vers, i hvilken det förekommer i skeppskatalogen,[22] endast på tvenne ställen, bägge i Odysséens elfte bok (284, 459). Men där det nämnes, sker det icke, som med Tebe, på lån ur andra myter, utan så att säga med dess egen rätt som betydande stat.[23]

Vi skola emellertid närmare undersöka, hvilken roll de homeriska dikterna, Iliaden och Odysséen, tilldela det beotiska Tebe. Namnet på denna stad förekommer i dessa dikter dels i entalsform, dels, såsom ofta grekiska stadsnamn — att främst nämna den attiska hufvudstaden Ἀθῆναι — i flertalsform, Θήβη och Θῆβαι. Inalles nämnes denna stad i de anförda dikterna *fjorton* gånger. I flertalsform förekommer namnet *sju* gånger, af hvilka de sex ställena stå i Iliaden, endast ett i Odysséen. I entalsformen likaledes sju gånger, fyra gånger i Iliaden, tre gånger i Odysséen. Flertalsformen har det beotiska Tebe gemensam med den egyptiska staden af samma namn, hvilken nämnes tvenne gånger, en gång i hvardera dikten.[24] Äfven ett tredje Tebe, i Mysien, beläget på samma plats som det senare Adramyttion eller i hvarje fall i närheten af denna yngre stads läge, vid den innersta bukten af den idaiska viken, känner den homeriska dikten, och detta Tebe har med det beotiska Tebe såväl entals- som flertalsformen gemensam. Detta mysiska Tebe, som endast nämnes i Iliaden, förekommer i flertalsformen på ett ställe, i entalsformen på fyra.[25]

Men vi skola äfven taga närmare kännedom om innehållet af de ställen, där det beotiska Tebe nämnes, hvarvid vi gå i ställenas ordningsföljd inom dikterna.

Il. II. 505. Bland beotiska orter nämnes här äfven »det undre Tebe» (Ὑποθῆβαι) d. v. s. det på slätten belägna (nedanför den klippa, på hvilken borgen Kadmeia legat), i motsats mot den öfre staden, det mytiska (sjuportade) Tebe, hvilket, enligt de homeriska sångernas tradition, redan förstörts af epigonerna.[26] Detta ställe faller emellertid inom skeppskatalogen (Il. II, 494—785) eller den långa listan på de grekiska samhällen, som lämnade skepp till härfärden mot Troia. Detta

parti är, som allmänt medgifves, en sen tills
riska dikten.

IV, 378. Agamemnon tadlar Diomedes
sin fader, den tappre Tydeus, hvilken jämte P
i härnadståget mot Tebe.[27]

IV, 406. Sthenelos, Kapaneus' son, visa
mot Diomedes och epigonerna öfverhufvud.[28]

V, 804. Äfven gudinnan Athene framhål
var stridbarare än hans son Diomedes, och hon
särskildt för hans mod, då han som sändebud k
fientliga Tebe.[29]

VI, 223. Achaiernas stora manspillan framfö
tåg, i hvilket Tydeus deltog, nämnes.[30]

X, 280. Diomedes beder till Athene att hon
honom på hans färd till troernas läger, liksom ho
sagat hans fader, den gudomlige Tydeus, på dennes
sändebud till Tebe.[31]

XIV, 114. Diomedes nämner, i sammanhang m
begär aktning för sin ädla börd som Tydeus' so
fader ligger jordad i Tebe.[32]

XIV, 323. Bland de heroiner, med hvilka Zeu
bindelser, uppräknas äfven Alkmene i Tebe, hvilk
födde Herakles.[33]

XIX, 99. Stället nämner blott att Alkmene i
Herakles, och är alltså till innehållet liktydigt med

XXIII, 679. Innehåller hänsyftningen på kä
vid Oidipus' likbegängelse. Se ofvan s. 8.

Od. XI, 263—265. Amphion och Zethos nä
Tebes grundläggare; äfven skyddade de staden med to
de ej kunde bo i en obefäst stad.[34]

XI, 275. Omnämner att Oidipus fortfor att
Tebe, äfven sedan hans brottsliga äktenskap med Ie
tit henne att beröfva sig själf lifvet.[35]

XV, 247. Omtalar Amphiaraos' död framför T
hans gemål Eriphyle låtit besticka sig till att öfvert
att deltaga i härfärden mot nämnda stad.

Vilja vi nu undersöka, hvilka upplysningar de
ge oss om Tebe under den heroiska åldern ända n

tid, då de homeriska sångerna i det hela fingo sin nuvarande form, så måste vi för det första se bort från det ur Iliadens andra sång (v. 505) anförda stället, eftersom det förekommer i ett parti, som i sin helhet är yngre än sångernas öfriga massa. Äfven bland de öfriga ställena förekommer ett och annat, som med skäl misstänkes vara en senare inskjutning i texten, men ett kritiskt utsöndrande af sådana ställen är härvidlag af ingen vikt, emedan dessa ställen till sitt innehåll icke afvika från andra, hvilka med större rätt anses höra till en ursprungligare affattning af texten. De återstående ställena dela sig naturligt på följande grupper:

a) Il. XIV, 323, XIX, 99; dessa båda ställen sluta sig till berättelsen om den tebanska heroinen Alkmene, som med Zeus födde Herakles.

b) Od. XI, 263, 265, som referera myten om Tebes grundande och befästande genom Amphion och Zethos;

c) samtliga öfriga ställen, hvilka äro att hänföra till den i inskränktare mening s. k. tebanska hjältesagan: till den egentliga Oidipus-myten Il. XXIII, 679; Od. XI, 275; till berättelsen om (de sju) furstarnes (och sedermera epigonernas) tåg mot Tebe Il. IV, 378; 406; V, 804; VI, 223; X, 286; XIV, 114; Od. XV, 247.[36]

Det beotiska Tebe är alltså icke representeradt i den homeriska diktens galleri af hjältar. Att de homeriska sångerna öfverhufvud känna denna stad, det beror endast och allenast på den sagobildande fantasiens sträfvan att med hvarandra förbinda olika mytkretsar.[37] Det ligger utom ramen för denna undersökning att inlåta sig på frågan, till hvilket skede af den troianskt-argiviska sagans utbildning denna inväfning af drag, som hämtats från den tebanska sagan, kan anses höra. Men det är naturligt att denna amalgamering af sagokretsarne hör till en jämförelsevis sen tid, som icke var främmande för behofvet af en systematiserande sammangjutning af skilda sagocykler,[38] och lika naturligt är att den förutsätter att äfven den tebanska sagocykeln förelåg i utförliga episka dikter, som kunde antagas vara allmänt kända; ty i annat fall skulle den homeriska skalden icke kunnat nöja sig med så korta antydningar.[39]

Icke heller de hesiodeiska dikterna gifva oss intrycket

af Tebe som någon mera betydande ort i Greklands tidigare historia. Teogonien nämner Tebe endast vid berättelsen om, hvilka barn Harmonia födde Kadmos.[40] Opera anför stadens namn endast vid en hänsyftning på den hjältesläkt, som föll i striderna framför den, en passus, som alltså väsentligen sammanfaller med hvad ofvan, s. 10, anförts ur Il. VI, 223.[41] Den yngre i den hesiodeiska samlingen förekommande dikten, Scutum Herculis, nämner ofta Tebe,[42] på den grund att inledningen till dikten utgöres af en myt, hvars lokalitet är just denna stad — myten om Alkmene, som åt Zeus födde Herakles, på hvilken myt vi redan två gånger sett anspelas i Iliaden. Se ofvan s. 10.

Icke heller de hesiodeiska fragmenten innehålla annat än enstaka hänsyftningar på den tebanska myten och Tebe, att särskildt nämna fr. LXII (Rzachs edition), som syftar på kämpaspelen vid Oidipus' begrafning och alltså till innehållet är att likställa med Il. XXIII, 679. Se ofvan s. 10.

Tebe tyckes alltså i grekernas äldsta tradition förekomma så godt som enbart genom den eller de sagokretsar, som anknöto sig till detsamma. Ingenstädes — utom i epiteten, till hvilka vi strax komma — tyckes staden eljest betecknas som ett samhälle af någon större betydelse.

Detta förhållande gör att vi blifva benägna för att misstänka, att den tebanska hjältesagan hos grekerna tagit miste om sin egen lokalitet. Skulle icke möjligen under namnet Tebe ligga, icke det beotiska Tebe, utan en kulturstad af vida äldre anor, det egyptiska Tebe?[43]

En slik förväxling af lokalitet är icke inom hjältesagan oerhörd. Med temligen stor visshet föreligger ett liknande fall i grekernas populäraste hjältesaga, den troianskt-argiviska. Det Argos, om hvilket den homeriska dikten talar, är icke ursprungligen det peloponneiska Argos, utan det tessaliska.[44]

För den tanken, att vi i den tebanska sagans Tebe hafva att se, icke det beotiska Tebe, utan det egyptiska, talar en omständighet, som vid första påseende synes tala emot antagandet. Det egyptiska Tebes storhet och makt framhålles genom det förhärligande epitet, som tillägges denna stad: den nämnes *det hundraportade Tebe*.[45] Äfven det beotiska Tebe

har sitt förhärligande epitet, men det är af anspråkslösare art: det kallas *det sjuportade.*[46] Traditionen håller alltså dessa båda städer bestämdt i sär, genom att tilldela dem olika epitet, och dessa epitet synas alltså tala emot ett försök att identifiera hjältesagans sjuportade Tebe med den hundraportade egyptiska metropolen. Men det är blott skenbart, som denna invändning äger någon betydelse.

Vi skola redan blifva mera böjda för att identifiera den tebanska sagans Tebe med den egyptiska staden af samma namn, om vi reflektera öfver det egendomliga i att just dessa båda liknämnda städer äro i dikten karakteriserade genom en liknande omständighet, antalet af deras portar.[47] Skulle det vara en ren tillfällighet? Eller tyder det icke fastmera på ursprunglig identitet?

Den grekiska myten är öfverhufvud rik på varianter, och den tillåter sig sådana icke endast vid företeelser, af hvilkas mytiska karakter den själf hade någon förnimmelse, utan äfven i sådana fall, där den betraktade det mytiska draget som ren historia. För att belysa möjligheten af att det sjuportade Tebe ursprungligen *kan* vara identiskt med det hundraportade, behöfver jag icke slösa med exempel. Jag skall nöja mig med att anföra ett, hvilket företer varianter analoga med dem, som vi hafva i *sjuportad* och *hundraportad,* om vi nämligen eljest finna det sannolikt att den tebanska sagans Tebe ursprungligen varit det egyptiska.

Den grekiska myten satte som väktare vid underjordens port hunden Kerberos. I öfverensstämmelse med den naiva föreställning, hvilken betecknar kvaliteten af en egenskap medelst stegring af kvantitativa uttryck, fann myten att denne Kerberos, af hvilken, på den post där han stod, fordrades en synnerlig vaksamhet och förmågan att gifva ett skall, som hördes kring Plutons hela rike, icke kunde åtnöja sig med ett hufvud.[48] Men myten gaf denne Kerberos ömsom tre, ömsom femtio hufvuden.[49] Hvad som nu skett med Tebe, då myten talar om ett Tebe med sju portar, ett annat med hundra, det är detsamma som kunde ha skett med Kerberos, därest eljest sagan tillåtit hans differentiering; den skulle hafva kunnat tala om en Kerberos med tre hufvuden, en annan med femtio. Från den mytbil-

dande fantasiens egen synpunkt sedt, möter alltså intet hinder för antagandet att det sjuportade Tebe, hvilket den grekiska poesien förlade till Beotien, ursprungligen är identiskt med det hundraportade, det egyptiska.

Men här kan nu göras en invändning, som synes kullstörta hela denna teori om den ursprungliga identiteten af den beotiska sagans Tebe och den egyptiska hufvudstaden af samma namn. Jag skall icke gå ur vägen för denna invändning, utan fastmera upptaga den till skärskådande.

Invändningen kan formuleras som fråga: Hafva då senare tiders historiska författare intet att förtälja, som kan afgöra spörsmålet, huruvida det beotiska Tebe ägde historisk rätt att nämnas »sjuportadt» eller ej? Vi skola här spörja endast en författare bland de många: Pausanias, den bekante arkeologiske skildraren af Grekland från det andra århundradet af vår tideräkning. I hans *Beskrifning öfver Grekland,* en antik föregångare till våra dagars Bædeker-häften, ägnas äfven ett parti åt Beotien och särskildt åt Tebe. Hvad säger nu han? Jo han säger uttryckligen att »Tebe hade i den gamla ringmuren sju portar och de äro kvar än i dag»,[50] och till yttermera säkerhet nämner han dessa portars namn samt meddelar notiser om ursprunget till dessa namn och om portarnes läge i förhållande till hvarandra.[51] Därmed tyckes det som borde den frågan vara afgjord, huruvida det beotiska Tebe ägde rätt att nämnas sjuportsstaden; och är denna fråga besvarad jakande, har man icke längre någon rätt att med stöd af den för sagans och det egyptiska Tebe gemensamma omständigheten, att de karakteriseras genom antalet af sina portar, proklamera deras ursprungliga identitet. Därmed vore då också ett stöd fallet bort för den hypotes, till hvilken denna undersökning syftar, hypotesen om Oidipus-sagans egyptiska ursprung.

Emellertid är saken icke fullt så enkel. Fallet är nämligen det att Pausanias är föga tillförlitlig. Hans framställning är icke alltid och framförallt icke enbart grundad på autopsie; en källa, ur hvilken han med större förkärlek hämtar sina uppgifter, är grekernas klassiska litteratur. Utan att vidröra denna fråga i hela dess vidd, vill jag här nöja mig med att anföra, att det synes mig sannolikt att Pausanias bygger

sin framställning särskildt på Euripides' Feniciskor, vv. 1104—1140,[52] (eller i hvarje fall på en tradition, som går tillbaka till denna tragedi). Endast i ett fall afviker han från det namn som förekommer hos Euripides, en afvikelse som är lätt att förklara.[53] Men framställningen hos Euripides bygger i sin ordning på den stora scenen i Aichylos' *De sju mot Tebe*, vv. 353—674, där, så vidt jag vet, de sju portarne först i litteraturen framträda under individuella namn.[54] Frågan kan därför också låta reducera sig till följande form: Grundar sig Aichylos' framställning i *De sju mot Tebe* på någon verklig uppfattning af Tebes topografi, eller har han endast för sin tragedis behof individualiserat mytens allmänna framställning? Ingen som känner den aischyleiska tragediens karakter torde vara oviss om svaret. Det låg denna tragedi så fjärran att söka historisk mark under sina fötter, att den i det enda fall, där den rör sig med ett historiskt ämne, *Perserna*, sträfvat att så mycket som möjligt lösgöra skådespelet ur den realistiska ram, i hvilken själfva den skildrade tidshändelsen var infattad för de samtida atenarne, och i stället mödat sig att gifva denna historiska tragedi en milieu, genom hvilken den komme att rycka närmare de tragedier, hvilkas ämne var hämtadt ur myten.[55] Man skulle därför kunna vedervåga den paradoxen, att själfva den omständigheten, att Aischylos nämner Tebes sju portar vid namn, är ägnad att bevisa, att dessa portar endast äro diktens skapelse.[56] På grund af hela sin karakter tålde icke den aischyleiska tragedien en beröring med verkligheten af den art, som här skulle föreligga, därest man antoge den aischyleiska framställningen hvila på dess grund. Det är därför ett groft missgrepp, hvilket visar bristande uppfattning af den mytiska och poetiska traditionens karakter, då man kunnat lägga framställningen hos Pausanias (Euripides, Aischylos) till grund för arkeologiska undersökningar af Tebes topografi.[57]

Men Pausanias säger uttryckligen att dessa portar ännu på hans tid funnos kvar. Lämnar han då medvetet en falsk uppgift, eller hafva hans källor varit otillförlitliga, därest han icke kunnat i förevarande fall stödja sig på autopsie? Säkerligen böra dessa bägge alternativ förnekas. Icke heller torde vi böra föreställa oss att han meddelar uppgiften endast med

stöd däraf, att äfven hos yngre och samtida skalder Tebe fortfor att bära epitetet »sjuportad». Fastmera torde väl förhållandet vara det, att detta klassiska epitet, öfver hvilket tebanerna hade all rätt att vara stolta, visserligen icke skapat sju portar, hvilkas hvalfresning kunde visas för främlingen, men väl föranledt tebanerna att vid lokaliteter inom eller invid staden fästa sagans namn.[58] Det var dem så mycket lättare att placera sagans sju portar, som, att döma efter de öden, Tebe undergått under århundradena före Pausanias, det ingen amphionisk mur längre kunde äga kvar och inga portar heller — för att icke nämna att den tebanska sagan själf väl tänkte sig att det sjuportade Tebe grusats af epigonerna.[59] Säkerligen äger därför berättelsen om Tebes sju portar samma historiska trovärdighet, som t. ex. berättelsen hos samme Pausanias att ännu på hans tid fanns vid ὁδὸς ἡ Σχιστή i Phokis minnesvården öfver Laïos och den tjänare, som följde honom.[60] I ena fallet som i andra är det folkfantasien, som apterat lokaliteten efter sagans behof.

I hvarje fall torde icke Pausanias' eller någon annan traditions auktoritet stå i vägen för antagandet att den tebanska sagans Tebe är identiskt med det egyptiska Tebe.[61]

De epitet, det beotiska Tebe erhåller i den homeriska dikten, äro mestadels — ἑπτάπυλος är det enda undantaget — föga karakteristiska. Vid ett vill jag dock fästa uppmärksamheten. Jag känner väl vanskligheten vid att yttra sig i topografiska frågor, där man ej kan stödja sig på autopsie. Men det förefaller mig som om εὐρύχορος, *därest* detta ord, som t. ex. Ameis vill till Il. IX. 478, egentligen är ett »Beiwort ausgedehnter Ebenen», skulle bättre passa till det egyptiska Tebe än det beotiska. Emellertid måste det medgifvas att det tilldelas orter, vid hvilka det är icke mindre oväntadt än vid det beotiska Tebe.[62]

Ett motiv i Oidipus-sagan, som icke kan annat än styrka uppfattningen af Egypten (Tebe) som denna sagas hemvist, änskönt det i och för sig icke med nödvändighet behöfver hänvisa till Egypten, då det äfven är kändt inom hela den orientala antiken, är sfinxmotivet.[63] Det gör det i denna saga så mycket mer, som traditionen kände att sfinxen kommit till Tebe från Etiopiens yttersta landsändar.[64]

Vi skola emellertid söka rycka frågan om Oidipus-sagans egyptiska härstamning närmare in på lifvet.

I sin andra bok sysselsätter sig Herodotos som bekant med egyptiska förhållanden. Sedan han kommit in på egyptiernas religiösa institutioner, berättar han bland annat, i det 63:dje kapitlet, om ett gudstjänstligt bruk, som förekom »i Papremis och i det öfriga Egypten», följande:

»Vid solnedgången äro blott några få prester sysselsatta kring gudabilden; de fleste af dem stå vid tempelingången, beväpnade med stridsklubbor af trä; andra, öfver tusen man, stå, i enlighet med ett heligt löfte, midt emot dem i flock, med träpåkar i händerna. Men gudabilden, som förvaras i ett litet förgylldt tempel af trä, föres aftonen före festen till ett annat heligt hus. De få prester, som lämnats kvar hos gudabilden, draga en fyrhjulig vagn, på hvilken står både templet och den gudabild, som däri förvaras. Men då de, som stå i förgårdarne, icke tillåta dem att komma in, bispringa de, som äro därtill genom löfte förpliktade, gudomligheten, och falla med hugg och slag öfver de andra, som försvara sig». Herodotos tillägger att i den påkstrid, som därefter uppstår, slå de sönder och samman hvarandra, och att, enligt hans tro, många blifva ihjälslagna, änskönt egyptierna förneka det.

Herodotos har nu äfven sport landets barn, huru bruket kommit upp att samla folket till en sådan fest, och de berättade följande (kap. 64):

»I detta tempel bodde Ares' moder. Ares uppfostrades skild från sina föräldrar. Men när han blef manbar, kom han dit, emedan han ville vara samman med sin moder; men då tempeltjänarne icke hade sett honom förr, tilläto de honom icke att gå in till henne, utan häjdade honom; men sedan han samlat sig folk från en annan stad, misshandlade han svåra tempeltjänarne och gick in till sin moder.» Det var detta Ares' dråp på tempeltjänarne, som ofvannämnde låtsade strid enligt vedertagen sed symboliskt efterbildade.

Vi måste göra ett par anmärkningar till ofvanstående text, innan vi rätt förstå dess innehåll.

Herodotos rör sig här med en religiös tradition. Han har därför känt en viss fruktan för att säga ut berättelsens hela

och verkliga innehåll, då i den förekommo sådana ting om gudarne, som han betraktade som en synd att säga.[65] Han begagnar därför eufemismer. Då han säger att Ares kom »emedan han ville vara samman med sin moder»,[66] framgår ur sammanhanget att härunder ligger något mera, nämligen en antydan om en obscen afsikt. Att så är förhållandet visar sig så väl af den omedelbara fortsättningen till de ofvan anförda orden,[67] som ock däraf att tempeltjänarne med våld hindrade honom att inträda. Eller tänkte myten sig, att hvar och en, i hvilken afsikt han än kom, skulle utestängas från tillträde till gudinnan?[68] Samma obscena betydelse ligger äfven i de följande orden, att han »gick in till sin moder.»[69] — Då det vidare heter att Ares »svåra misshandlade tempeltjänarne»,[70] synes det mig afgjordt att äfven detta är ett eufemistiskt uttryck i stället för de rena orden, att Ares »dödade tempeltjänarne», hvilka ord Herodotos ansett förgripliga mot gudomen.

Efter dessa anmärkningar ligger berättelsens innehåll klart för oss, och jag tvekar icke att sammanställa den med Oidipus-sagan, änskönt så många forskare, som känt så väl den herodoteiska berättelsen som nämnda saga bättre än jag, icke funnit någon anledning till en sådan jämförelse. Men mig synas vi hos Herodotos återfinna själfva grunddragen af Oidipus-myten.

Oidipus har blifvit uppfostrad, skild från sina föräldrar. Den tragiska sagan lät honom som späd utsättas på Kithairon; eljest känner sagan många olika former för berättelsen, huru hans föräldrar först skiljde sig från honom. I hvarje fall uppfostras han af främmande människor och då han blir vuxen känner han därför icke sin moder, hvilket är en förutsättning för att han skall komma att gå i äkta bädd med henne.

Den egyptiske gud, som af Herodotos nämnes Ares, är likaledes uppfostrad, skild från sina föräldrar. Stället upplyser icke, huruvida han var i okunnighet om sitt skyldskapsförhållande till den, han i brottslig lusta åtrådde, men det ger i hvarje fall den upplysningen, att tempeltjänarne icke visste, hvem han var, och det må väl betraktas som en själfklar förutsättning, att han icke själf kände sin moder.[71]

De klara och så att säga själfgifna analogierna äro därmed anförda, men så täcka också dessa analogier fullständigt

Oidipus-sagans grundplan. Det är emellertid lockande att fortsätta jämförelsen, i synnerhet som den herodoteiska berättelsen därtill ger osökt anledning. Ares vinner sin brottsliga afsikt, först sedan han dödat sin moders tjänare. Men på samma sätt går för Oidipus den väg, på hvilken han fullbordar det honom af ödet förutsagda äktenskapet med modren, fram genom mord: det är visserligen icke modrens tjänare, Oidipus bringar om lifvet, utan hennes gemål; men detta drag kan lätteligen vara en ombildning af den ursprungliga sagan i högtragisk riktning, därest vi icke — hvarom mera längre fram — skulle på egyptisk botten till det finna en ännu direktare förebild. Eller skulle möjligen det drag i den egyptiska sagoformen, enligt hvilket tjänarne sökte hindra Ares att inträda till modren, förstícka sig under den beotiska sfinxens gestalt? Jag anser detta så mycket mindre otroligt, som i sfinxens begrepp ingick föreställningen om att den tjänade till skydd för den gudom eller den helgedom, framför hvilken den hade sin post,[72] och sfinxdraget i Oidipus-myten uppenbarligen till sitt ursprung har betydelsen att vara ett hinder på Oidipus' väg till det ödesdigra fullbordandet af oraklets spådom, en betydelse, som mindre springer i ögonen i den konstnärligt utbildade gestalt, detta drag iklädt sig hos tragici, än det med all sannolikhet gjort på ett sagans primitivare stadium, och hvarom för öfrigt ännu en tydlig erinran ligger i berättelsen om, att Oidipus dödat sfinxen.[73]

Emellertid kan äfven en skarpt framträdande olikhet påvisas emellan berättelsen hos Herodotos och den grekiska Oidipus-sagan. I den egyptiska berättelsen betonas den medvetna afsikten att begå synden, om än syndens så att säga kvalificerade art var den brottslige okänd. I den grekiska sagan träder denna medvetna afsikt helt och hållet tillbaka. Men denna olikhet vinner emellertid sin naturliga förklaring, om vi besinna att denna saga uppenbarligen tidigt kommit in under en tragisk uppfattning. Men hvilken föreställning man än tillskrifver grekerna om det tragiska ödet, är det lätt att inse att en så karakteriserad synd, som den af Herodotos den egyptiske Ares tillskrifna, icke lämpade sig oförmedlad för tragisk behandling i grekisk anda. Synder, som begingos i

det sinnet, tänkte sig greken snarare hemfallna under samhällets juridiska dom, än under gudarnes den tragiske brottslingen drabbande hämnd.

Tyckes emellertid redan denna herodoteiska berättelse med ganska stor sannolikhet visa sig vara en prototyp för den grekiska sagan, torde vi kunna höja denna sannolikhet ända till graden af visshet genom ytterligare undersökningar. Men dessa undersökningar gå närmast tillbaka till ett drag i sagan själf.

Enligt framställningen hos tragici låta föräldrarne, då de utsätta den späde, genomborra eller på annat sätt misshandla hans fötter. Ur denna misshandel skulle han ha fått sitt namn, Oidipus, svullfot, klumpfot.[74] Detta drag är *icke* ursprungligt i sagan.

För det första är det omöjligt att inse, hvarför föräldrarne, till grymheten att utsätta den späde, hvilket redan i och för sig måste förorsakat dem den största smärta, då de så lifligt förut önskat en son, skulle ytterligare foga den grymheten, att genomborra eller på annat sätt misshandla hans fötter. Detta drag står i sagan fullständigt omotiveradt,[75] då den späde, om han, som Sophokles säger, utsattes, då han ej var mer än tre dagar gammal, efter all mänsklig beräkning var lika ohjelpligt förlorad. Redan på den grund kan detta drag icke vara ursprungligt, utan sekundärt, tillkommet i syfte att förklara namnet. Namnet är alltså äldre än berättelsen om att han utsättes med genomstungna eller på annat sätt misshandlade fötter.

Men en annan iakttagelse visar ännu tydligare att detta drag i sagan har tillkommit endast för att förklara namnet. Därest detta drag, att han utsattes med genomborrade fötter, vore sagans ursprungliga tillhörighet, skulle hon icke kunnat undgå att begagna sig af detsamma, där den tragiska utvecklingen hunnit till den punkt, att den fordrar att Oidipus icke blott identifieras med Laïos' mördare, utan äfven bevisas vara hans egen son.[76] Änskönt detta drag, såsom redan antydts, intet annat är än en onödig grymhet mot barnet vid dess utsättande, skulle det dock kunna få så att säga en sekundär motivering, om det nämligen erfordrades för lösningen af den

tragiska förvecklingen. Men det kommer aldrig rätt till användning. Skalderna göra visserligen häntydningar till det; men när gudarne vilja hafva yppat Oidipus' brott, är det på helt andra vägar han blir identifierad med Laïos' och Iokastes på Kithairon utsatte son, icke genom framvisandet af den misshandel, efter hvilken Oidipus bar märken hela sitt lif. [77]

Det är alltså obestridligt att namnet Oidipus är äldre än detta drag. [78] Men då uppstår den frågan: hvarifrån har detta namn kommit? Till sin etymologiska betydelse är det för karakteristiskt för att det icke skulle vara frestande att söka en förklaring af det.

Men undersökningen har nu kommit till den punkt, där den måste flyttas öfver från den grekiska filologien till området för en annan vetenskap. Det är egyptologien, som nu närmast skulle taga upp den och föra den vidare. Då jag är främling för denna vetenskap, kan jag icke annat än ge några korta antydningar om, huru jag tänker mig undersökningens fortgång. Men därest kritiken finner det uppslag, denna framställning innehåller, värdt att taga vara på, hoppas jag att den äfven skall, med rättande af de misstag, som kunnat insmyga sig, jämväl åtaga sig att utfylla bevisningskedjan. [79]

Jag återgår nu närmast till det redan s. 17 anförda Herodotos-stället. Historieskrifvaren har, antik sed likmätigt, nämnt den egyptiske guden med namnet på den grekiska gudomlighet, hvilken han ansåg närmast motsvara egyptiernas här ifrågavarande gudom. Han har funnit denna motsvarighet i grekernas Ares (Mars), krigsguden. Emellertid ser man väl allmänt numera här under Ares den egyptiske Set, [80] hvars närmaste motsvarighet inom den grekiska mytologien icke egentligen är Ares, utan Typhon. [81] Såsom en fördärfvets och ödeläggelsens gud [82] företedde den egyptiske Set drag, som lätteligen kunde föranleda hans identifiering icke blott med Typhon, som riktigt var, utan äfven med Ares.

Bland hvad den egyptiska mytologien kallar tyfoniska eller åt Typhon-Set helgade, honom representerande djur förekommer bland andra och som det främsta nilhästen. [83] Det är naturligt att hvad som berättades om guden själf äfven kunde öfverföras på hans manifestation. Plutarchos har också åt oss

bevarat en egyptisk folkföreställning om nilhästen, hvilken, med det sammanhang, som äger rum mellan detta djur och guden Set, visar sig gå tillbaka till eller rättare blott utgöra en annan form af den efter Herodotos relaterade berättelsen om Ares' försök att med våld tilltvinga sig tillträde till sin moder. I en framställning af, huru djuren i olika grad närma sig till eller fjärma sig från hvad som är för människan kännetecknande dygd, anför nämligen Plutarchos som tvenne motsatser inom djurvärlden storken (πελαργός) och nilhästen. »Om man jämför med hvarandra», säger han, »storken och flodhästen, visar sig just berörda olikhet. Ty under det att storken närer sin fader, dödar flodhästen sin, för att han sedan må beblanda sig med sin moder.»[84]

Här, i folkföreställningen om det djur, som utgjorde den vanligaste manifestationen af guden Set, är den mera utbildade framställningen hos Herodotos reducerad till sina enklaste drag, och just därigenom framträder ännu mera slående att vi här hafva de ursprungliga, råa grunddragen af den myt, ur hvilken grekerna med utvecklad etisk och estetisk uppfattning skapade sin gripande Oidipus-saga.

Men denna folkligt religiösa tradition om Set-nilhästen visar tillbaka på en egendomlighet inom den egyptiska mytologien.

Den egyptiska fornreligionen är alltigenom bestämd af Nillandets naturliga förhållanden. Det är måhända denna de religiöst-mytologiska åskådningarnas gemensamma grund, som, redan innan människorna på spekulationens väg gjort monoteismen till sin ägendom, gifvit den egyptiska religionen, trots dess polyteistiska yttre form, en monoteistisk grund. De många gudarna äro ytterst symboliska uttryck för samma ena gudomliga väsen.[85] Därför finna vi dem icke alla eller till större antal på samma ställe vid hvarandras sida som till dyrkan lika berättigade gudomliga makter. Hvarje distrikt (νομός) hade ur den stora kretsen af representanter för det gudomliga väsendet utsett sin hufvudgud, och denna representerade för sina dyrkare det fulla uttrycket af gudomen. Man kan därför med viss rätt känneteckna detta stadium af den fornegyptiska religionens utveckling med namnet *henoteism* i den betydelse,

detta namn har inom den moderna jämförande religionsvetenskapen.[86]

Denna polyteistiska form hade uppenbarligen vuxit fram ur behofvet att beteckna gudomen, icke som en abstraktion, utan som ett konkret väsen, som inneslöt en mängd af krafter, hvilka på olika sätt uppenbarades i den människan omgifvande naturen. Samma behof kommer äfven till synes i egyptiernas uppfattning af de lokale hufvudgudarne. Äfven deras väsen föreställde sig egyptiern såsom fylldt af konkret innehåll. Och då han nu skulle på en gång ge uttryck åt detta gudomliga väsendes eviga tillvaro genom sig själf och tillika gifva denna eviga tillvaro ett konkret lifs attribut, för att dymedelst rädda det från att blifva en blott abstraktion, tog han åter sin tillflykt till en form, analog med den, som ur den egyptiska religionens ene lefvande gud skapat samma religions många gudar. Egyptiern uttryckte detta genom att i den lokala hufvudgudens väsen införa jämväl en kvinlig princip, och som en konklusion ur den manliga och den kvinliga principens samvaro inom samma gudom, lät man detta väsen äfven ur sig frambringa en afkomma. På detta sätt uppstodo de s. k. *triaderna* inom den egyptiska religionen. Den främste af samtidens egyptologer uttrycker detta förhållande med följande ord: »in den Lokalkulten wird der Propator (=hufvudgudomlighet) zu einem Vater, die Urmaterie zu einer Mutter und das Kind beider zu einem Sohne oder einer Tochter, nur darin verschieden von der menschlischen Anschauung, dass der Vater zum Ehegemahl seiner eigenen Mutter, mit andern Worten zu einem Selbstvater (*Autopator*, wie ihn ganz richtig Jamblichos bezeichnet) oder zu einem Sohne seines Kindes, die Mutter zu einem Kinde ihrer Tochter und das Kind zum Vater seines Vaters oder seiner Mutter gestempelt wird».[87] Ur detta förhållande förklaras sådana i sig själf motsägande uttryck, som då det i en bön heter: »Beskydda mig du, Amon, din moders gemål.»[88]

Här just antager jag att vi vidröra den punkt i den egyptiska religiösa föreställningen, ur hvilken vi ytterst hafva att härleda den saga, om hvars ursprung denna undersökning rör sig. En triadisk föreställning om Set har å ena sidan

öfverförts på denna guds manifestation, nilhästen; det skedde då lätteligen att denna föreställning, som ursprungligen knutits till djuret i dess egenskap af representant för Set, kom att häfta vid det, äfven när man icke längre ställde det i denna relation till guden. Och därmed var det också gifvet att denna föreställning skulle ikläda sig de råa, vidrigt sinnliga drag, i hvilka vi funnit den hos Plutarchos. Å andra sidan låg det nära till hands att, med anknytning till en i någon mån utvecklad antropomorfistisk uppfattning af gudomen, låta denna föreställning förmenskligas. Det innebar egentligen ingenting annat än ett fullföljande af de analogier från människolifvet, genom hvilkas användande för att uttrycka gudomsväsendets konkreta innehåll dessa triader skapats. I den herodoteiska berättelsen lära vi känna ett stadium af denna föreställnings antropomorfisering.

Men i berättelsen hos Herodotos om Ares och hans moder har myten ännu icke kommit in under en etisk uppfattning. Förmodligen har detta skett först med dess öfvergång till grekerna, och förutsättningen därför har väl närmast varit den, att de i myten handlande personerna i och med mytens öfvergång till ett nytt folk, från att vara gudomligheter rycktes ned till sferen af under människolifvets lagar stående varelser. Först så har denna saga kunnat utveckla ett etiskt innehåll, så som vi finna den göra redan på det ställe, där den i den grekiska litteraturen framträder i sin ursprungligaste form, i Odysséen XI, 271 ff.:

Oidipus' moder jag såg, Epikaste den sköna, som skändlig
Handling begick, fast hon visste det ej; ty hon äktade sonen;
Modren äktade han, se'n fadren han lifvet beröfvat.
Gudar det skändliga dåd dock strax för mänskorna röjde.
Väl Kadmeernas drott var han i det härliga Tebe;
Sorg dock frätte hans lif; ty gudar stiftat hans ofärd.
Hon däremot steg ned genom Hades' riglade portar,
Sedan, krossad af sorg, i bjälken uppe i taket
Snaran hon fäst. Men alla de kval förbidade honom,
Hvilka för modermord af hämndens gudinnor beredas.[89]

Om tiden, då den egyptiska sagan blifvit känd hos grekerna, för att hos dem, löst från sin religiösa rot, vinna sin

härliga utbildning, kan inte ens en förmodan uttalas. Då Iliaden och Odysséen fingo den form, i hvilken vi känna dem, var den redan episkt behandlad af grekiska skalder.[90] Mellan denna tid och den, då en förbindelse mellan Egypten ech grekerna (eller med en enskild grekisk stam) först kan med säkerhet påvisas, ligger en period af minst aderton århundraden, om, såsom Lieblein sökt ådagalägga, man hos egyptierna kan spåra kännedomen om grekerna så långt tillbaka som till omkring 2,600 år f. Kr.[91] I detta tidsvalg förlora sig alla gissningar. -- Lika litet är det möjligt att, så vidt jag vet, på egyptologiens eller den grekiska filologiens nuvarande ståndpunkt yttra sig om, på hvilken väg myten vandrat öfver till grekerna. Om mytens hemort så att säga varit Tebe, såsom den grekiska sagan tyckes antyda, lämnar det herodoteiska stället oss den upplysningen, att myten på Herodotos' tid icke blott var känd i Delta-landet, utan att den äfven där och på andra ställen[92] skapat ett visst religiöst bruk. Men för frågan om mytens vandring är denna upplysning icke af synnerlig vikt, då vi känna att den århundraden tidigare blifvit behandlad af grekerna i episka dikter.

Om mytens hemort varit Tebe? Jag har ofvan s. 9 ff. ur den grekiska myten själf framhållit vissa omständigheter, som tyda på att vi i den tebanska sagans Tebe ytterst skulle hafva att se den egyptiska staden af detta namn. Denna förmodan vinner ökadt stöd, om det kan påvisas att den egyptiska myten själf statuerar något sammanhang mellan Set och denna stad. Nu är också förhållandet det, att det icke blott är otvifvelaktigt att Sets kult förekommit i Tebe,[93] utan denna stad har bevisligen (tidtals?) intagit ett framstående rum som Sets kultort, att döma däraf att guden kunnat betecknas som »der starke von Theben» (Brugsch).[94]

En annan omständighet är ägnad att styrka antagandet af en intim förbindelse mellan Set och det egyptiska Tebe. Brugsch framhåller att man ofta påträffar namnlikhet mellan triadgudomligheter och deras kultorter.[95] Bland de namn, med hvilka det egyptiska Tebe nämndes, var *Api* eller *Apit.* Men nu finna vi det djur, som företrädesvis var en manifestation af guden Set, eller nilhästen, i hieroglyfskrift nämnas *api, apt.*

Skulle det icke vara tillåtet att här förmoda ett etymologiskt sammanhang?[96]

Jag har ofvan, s. 20 ff., sökt bevisa, att det drag i Oidipus-sagan, med hvilket den vill förklara tillkomsten af namnet Oidipus, är yngre än detta namn, hvilket alltså står till sin uppkomst oförklaradt. På samma gång är detta namn så karakteristiskt, att det är lockande att göra ett försök att förklara detsamma. Men det försök, som här framlägges, göres under all reservation och närmast i syfte att fästa egyptologernas uppmärksamhet vid saken. Enligt den framställning som här ofvan är gifven, skulle Oidipus-gestalten i sagan gå tillbaka till den egyptiske Set, men genom förmedling af dennes manifestation, nilhästen. Bland namn på detta djur förekommer äfven *teb* och *tepi*. Skulle där möjligen icke finnas etymologiskt sammanhang mellan dessa namnformer och *tebt*, hvilket senare ord betyder *fotsula?* I så fall skulle nilhästens (klumpiga) fötter särskildt fattats såsom för honom karakteristiska, och han skulle nämnts efter dem. Måhända skulle då också *tebh* som namn på Set-Typhon vara att förbinda med samma ord. Onekligen förefaller det den i egyptologien oinvigde, som skulle nämnda antagande styrkas genom en analogi. *Kep* betyder äfvenledes *fotsula,* men förekommer på samma gång äfven som *Set-Typhons* namn.[97] Skulle vi icke möjligen i dessa namn på Set-Typhon och hans manifestation hafva utgångspunkten för namnet på hjälten i den grekiska formen af sagan, Οἰδίπους, *klumpfot, svullfot.*

Men jag har icke tillfälle att vidare utföra dessa antydningar. Jag vill blott tillägga att de, som under hvarje myt nödvändigt vilja söka en naturgrund, näppeligen kunna, om eljest ofvanstående i dess hufvuddrag befinnes riktigt, påvisa en sådan för Oidipus-sagan. Går man tillbaka till den egyptiske Set, är det otvifvelaktigt att dennes gestalt, som andra egyptiska gudomligheters, vuxit fram ur en naturiakttagelse.[98] Men det är icke i denna Set, Oidipus-myten funnit sin utgångspunkt. Den torde, såsom redan antydt, företrädesvis vara förmedlad genom gudens representant, nilhästen.

[1] (sid. 4). I det följande (n. 8) kommer att visas sannolikheten af att det mytinnehåll, som vi rubricera under *den Tebanska sagan*, ursprungligen tillhört tvenne skilda mytkretsar, en Oidipus-myt i inskränkt mening och en myt om ett härnadståg mot Tebe.

[2] (sid. 4). Myten kände äfven en berättelse om att Oidipus efter Iokastes död trädt i nytt äktenskap. Jag hoppas att vid annat tillfälle kunna visa, huru man har att genetiskt ordna mytens berättelser om Oidipus' olika äktenskap.

[3] (sid. 5). Detta är, om vi följa *mytens* tideräkning, den första punkt i den grekiska traditionen, där den s. k. gossekärleken i dess sedliga urartning möter oss. Scholiet till Euripides' Feniciskor v. 1760 (efter Peisandros, om hvilken se Bethe, Thebanische Heldenlieder, Leipzig 1891, sid. 4, n. 10) anmärker, sedan det berättat om Laïos, att han röfvat och skändat Chrysippos: πρῶτος Λάϊος τὸν ἀθέμιτον ἔρωτα τοῦτον ἔσχεν. Jämför Athenaios, Deipnosoph. 602 F, som dock äfven, efter Timaios, känner berättelsen om att denna last kommit till Grekland från Kreta: τοῦ παιδεραστεῖν παρὰ πρώτων Κρητῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας παρελθόντος. Laïos' synd var så mycket större, som Chrysippos, i blygsel öfver sin förnedring, beröfvade sig själf lifvet (Peisandros-scholiet). — I själfva verket är detta speciella drag af sagan, enligt hvilket Laïos i syndigt syfte röfvar Chrysippos, säkerligen af jämförelsevis ungt datum, men dock att hänföra till en tid, under hvilken man ännu dömde strängt om denna sedliga förvillelse. Jämför Bethe, a. a. sid. 143 ff. (En pederastisk betydelse intolkas i Ganymedes-sagan, Il. XX, 233, först senare, då denna art af osedlighet börjat genomsyra det grekiska samhällslifvet). Det nämnda Peisandros-scholiet — hvilket Bethe, a. a. sid. 12, söker föra tillbaka till *Oidipodien*, som mig synes, på icke fullt afgörande skäl * — berättar att Hera sände

* Då Bethe, med den uppfattning, han har af Peisandros-scholiet i dess helhet — se Theb. Heldenlieder sid. 6 ff. — tror sig finna att Ἥρα γαμοστόλος där står i handlingens midtpunkt, skulle detta visserligen väl stämma med ett episkt grundlag för stället, mindre väl med ett dramatiskt (-tragiskt). Men jag kan icke inse att förhållandet är det af honom statuerade. Hera spelar här ingen annan roll än gudamakten öfverhufvud i den grekiska ödestragedien. Hennes roll är snarast alltigenom analog med den, som t. ex. tilldelas Apollon i Sophokles' Kon. Oidipus. Jag vill särskildt framhålla, att scholie-berättelsen innehåller drag, som snarare erinra om en tragisk än om en episk dikt. Men frågan är för vidlyftig för att här diskuteras, i synnerhet som Bethes teori är byggd på textkritiska åtgärder af för stället ganska genomgripande art.

sfinxen i vrede öfver att Laïos icke blifvit straffad för sitt brott mot Chrysippos. Scholiet till Hesiodos' Teog. 326 åter säger att det var Dionysos, som sände sfinxen. Enligt Euripides' Feniciskor, v. 810, är det ὁ κατὰ χθονὸς Ἅιδας, som skickade sfinxen öfver tebanerna.

[4] (sid. 5). Detta mytdrag, att Laïos åsamkat sig sin skuld genom att röfva Chrysippos, förekommer, enligt Schneidewin, Die Sage vom Ödipus (Abhandlungen der K. Gesellschaft der Wissensch. zu Göttingen: Bd V) s. 172, i litteraturen tidigast hos skaldinnan Praxilla (ungefär 500—450). Då det gör intryck af att hafva kommit till för att motivera Laïos' tragiska skuld, är det väl icke osannolikt att Praxilla kan hafva det från en tragiker, om eljest Schneidewins uppgift håller streck. Bethe söker (se föreg. n.) vindicera detta drag med Peisandros-scholiet i dess helhet åt Oidipodien.

[5] (sid. 5). Euripides' Feniciskor, v. 13, ff.:

...γαμεῖ δὲ Λάϊός μ'· ἐπεὶ δ'ἄπαις
ἦν χρόνια λέκτρα τἄμ' ἔχων ἐν δώμασιν,
ἐλθὼν ἐρωτᾷ Φοῖβον ἐξαιτεῖ θ'ἅμα
παίδων ἐς οἴκους ἀρσένων κοινωνίαν.

Angående grekernas uppfattning af barnlöshet och föräldraglädje förtjänar äfven anföras Kreons ord i Sophokles' Antigone, v. 641 ff. (och Antigones egen klagan vv. 916—918), Euripides' Feniciskor v. 965 etc.

[6] (sid. 5). Euripides' Feniciskor, v. 18 (Phoibos till Laïos):

μὴ σπεῖρε τέκνων ἄλοκα δαιμόνων βίᾳ.
εἰ γὰρ τεκνώσεις παῖδ', ἀποκτενεῖ σ' ὁ φύς,
καὶ πᾶς σὸς οἶκος βήσεται δι' αἵματος.

Den senare versen är särskildt tillagd för att häntyda på brödratvisten, som utgör det tragiska ämnet för denna euripideiska tragedi.

[7] (sid. 5). Denna skuld delar Iokaste med Laïos och måste därför på sitt sätt, äfven hon, dö för sin sons skull. Enligt Kon. Oidipus, v. 1173, lämnar hon till och med den späde med egna händer åt den herde, som skulle bringa honom om lifvet. — Jämför för öfrigt angående Iokastes tragiska skuld Schneidewin, a. a. sid. 190, och Paulson, Oidipus-sagan i den grekiska tragedien, sid. 28 (och 24, 25).

[8] (sid. 5). Wecklein säger i inledningen till sin upplaga af Euripides' Feniciskor (Ausgewählte Tragödien des Euripides. V) sid. 2: »Ueberhaupt ist es fraglich, ob Homer den Eteokles und Polynikes als Söhne des Ödipus kennt». Det synes icke kunna bevisas att de homeriska sångerna (Iliaden och Odysséen) statuera något skyldskapsförhållande mellan dessa heroer och Oidipus. Polyneikes och Eteokles nämnas endast i förbigående i det parti, Il. IV, 370—400, i hvilket Agamemnon framhåller Diomedes' underlägsenhet under fadren Tydeus. Om denne berättar han dels att han jämte Polyneikes samlade trupper till härtåget mot Tebe, dels att han gick som Achaiernas sändebud till denna af dem hotade stad, hvarvid hans mod öfvergaf honom icke ens när han var ensam bland de många tebaner, som voro Eteokles' gäster. Hvad de homeriska sångerna angår, tyckes där alltså icke vara hinder för antagandet att de ännu ägt Oidipus-myten och berättelsen om

(hvad som senare kallas) de sju furstarnes tåg mot Tebe som skilda sagopartier. Man kan icke på annat sätt förklara att de flerfaldiga hänsyftningarna (se Wecklein anf. st.) på den senare sagokretsen aldrig ställas i samband med den egentliga Oidipus-myten.

[9] (sid. 5). Om Antigone kan det utan tvifvel med rätta sägas, att hon lider utan att hafva ådragit sig någon tragisk skuld, alltså endast därför att hon hörde till Laïos' åt undergång vigda släkt. Men hon dör för hvad som är högre än allt mänskligt lif, en helig plikt, och därför segrar hon just genom sin död. Jämför Oidipus-sagan, sid. 134. Eteokles och Polyneikes åter ha fullföljt själfviska syften, och därför dör med dem allt hvad de sträfvat för. — Ismene är den enda af Oidipus-släkten, hvars lif sagan sparar. Men hon är också alltigenom en biperson. Måhända har hon för sin tillvaro att tacka endast den grekiske skaldens böjelse för att icke teckna en karakter fristående, utan i förening med och i motsats till en annan karakter. Förhållandet mellan Antigone och Ismene i Sophokles' Antigone upprepas — för att endast nämna ett exempel — i Elektra i förhållandet mellan Elektra och Chrysothemis.

[10] (sid. 6). Ismene säger om dem i Oidipus i Kolonos, v. 371:

νῦν δ' ἐκ θεῶν του κἀξ ἀλιτρίας φρενὸς
εἰσῆλθε τοῖν τρισαθλίοιν ἔρις κακή.

Pindaros däremot kan måhända synas härleda de bägge brödernas växelmord som tragiskt lidande enbart ur den tragiska skuld, som hvilade öfver släkten; Olymp. II, v. 45 (Christs ed. 1879):

ἰδοῖσα (näml. Oidipus brott) δ'ὀξεῖ' Ἐρινὺς
ἔπεφνέ οἱ (= Οἰδίποδι) σὺν ἀλλαλοφονίᾳ γένος ἀρήϊον.

För öfrigt bör man härvidlag observera den frihet, med hvilken den grekiske skalden använde ödesbegreppet, alltefter som han ansåg dikten fordra. Se Paulson, Oidipus-sagan sid. 39—44.

[11] (sid. 6). Euripides' Feniciskor, v. 63 ff. För öfrigt hade sagan i denna punkt många varianter, hvilka icke här tjänligen anföras. Sophokles låter (Oidipus i Kolonos, v. 427 ff.) deras försyndelse mot fadren bestå däri, att de icke skyddade honom mot Kreon, då denne bjöd honom vandra i landsflykt. Men Sophokles hade måhända genom det sätt, på hvilket han gestaltat slutet i Kon. Oidipus, betagit sig möjligheten af en kraftigare motivering af deras skuld och fadrens förbannelser.

[12] (sid. 6). Polyneikes, som var förmäld med Adrastos' dotter Argeia, säges hafva efterlämnat en son Thersandros (se t. ex. Apollodoros' Bibliotheca, III, 7: 2), och myten känner äfven en son till Eteokles, vid namn Laodamas (Apollod. Bibl., III, 7: 3). Men dessa söner måste tänkas hafva varit barn ännu vid deras fäders död, då myten låter dem företaga sitt härnadståg mot Tebe (Epigonernas tåg) först tio år efter de sju's anfall (och de ha för öfrigt för sin mytiska tillvaro att tacka, icke en tragisk, utan en episk fortbildning af sagan. Se n. 13).

[13] (sid. 6). Sagan var därmed icke slut. Den fortsätter äfven in på följande generation, *Epigonernas* (se föreg. n.), eller sönerna till de (sju) hjäl-

tar, som föllo framför Tebe under striden mellan Oidipus' söner. — Detta parti af sagan har förmodligen tillkommit i sammanhang med sträfvandet att förbinda den tebanska och den troianskt-argiviska sagan med hvarandra. Då man sökte denna förbindelse genom att göra åtskilliga af grekernas yppersta hjältar framför Troia till söner af de heroer, som kämpat med mot Tebe, så låg det nära till hands, och var icke annat än man kunde vänta sig af deras tapperhet, att först låta dem söka hämnd på Tebe för deras fäder, i synnerhet som den troianskt-argiviska sagan därmed vann att dess hjältar, vid en jämförelse med den tebanska sagans heroer, föreföllo tapprare än desse. Il. IV, 405 säger Sthenelos, Kapaneus' son, till svar på det tadel, Agamemnon uttalat öfver Diomedes (se n. 8), om epigonerna:

ἡμεῖς τοι πατέρων μέγ' ἀμείνονες εὐχόμεθ' εἶναι.
ἡμεῖς καὶ Θήβης ἕδος εἵλομεν ἑπταπύλοιο
παυρότερον λαὸν ἀγαγόνθ' ὑπὸ τεῖχος ἄρειον.
— — — — — — — — —
v. 409 κεῖνοι δὲ σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο.
τῷ μή μοι πατέρας ποθ' ὁμοίῃ ἔνθεο τιμῇ.

Jämför von Wilamowitz-Möllendorf, Die sieben Thore Thebens sid. 240 (Hermes XXVI).

14 (sid. 6). För Oidipus-sagans gestaltning i dess allmänna drag hos Aischylos, Sophokles och Euripides hänvisas till Paulson, Oidipus-sagan.

15 (sid 6). v. 26: ἔνιοι δὲ καὶ Ἡλίου φασὶν αὐτὸν εἶναι παῖδα. Wecklein. sid. 1, n. 2,

16 (sid. 6). Wecklein, anf. a. sid. 1.

17 (sid. 7). Sophokles låter visserligen Iokaste själf åt herden öfverlämna barnet att utsättas (se n. 7), men eljest tänker myten sig snarare Laïos än Iokaste som upphof till den spädes utsättande. (Så t. ex. Hygini fab. LXVI om Laïos: iussit exponi). Iokaste tänkes icke själf taga initiativet till någon handling, som föder tragisk skuld; men väl skildrar Sophokles henne i Kon. Oidipus såsom brottslig genom hennes lättsinniga förnekande af oraklens heliga institution, till hvilken förnekelse hon blifvit ledd genom sitt lifs händelser.

18 (sid 8). Il. XXIII, 677—680.

19 (sid 8). Jämför ofvan, n. 8, och hvad som nedan, sid. 10, framhålles angående hänsyftningar på den tebanska sagan hos Homeros.

20 (sid. 8). Myten låter Oidipus' *sonsöner* deltaga i epigonernas strid.

21 (sid. 9). Il. IX, 381 ff. — Man är måhända så mycket mera berättigad att anse att det beotiska Tebe på den äldre homeriska traditionens tid spelade en fullständigt underordnad roll, som det väl, om det på något sätt varit materiellt motiveradt, skulle för skalden här varit särskildt lockande att vid sidan om det egyptiska Tebe nämna det beotiska. (von Wilamowitz, a. a. s. 224, n. 1 ser här ett *afsiktligt* förbigående af Tebe, och förmodar det vara »ein Document der Zeit, wo in Orchomenos noch stoltz die Minyer thronten»).

22 (sid. 9). Il. II, 511. Det Orchomenos, som nämnes Il. II, 605, är det arkadiska.

[23] (sid. 9). Jämför t. ex. Müller, Orchomenos und die Minyer (1820) sid. 207 och andra ställen.

[24] (sid. 9). Il. IX, 381; Od. IV, 126. Om det förra stället se sid. 8 (och n. 21). På Odyssée-stället nämnes att Helena får en gåfva af Alkandre, gemål till Polybos, som bodde i det egyptiska Tebe:

v. 125. Φυλὼ δ' ἀργύρεον τάλαρον φέρε, τόν οἱ (= Ἑλένῃ) ἔδωκεν
Ἀλκάνδρη Πολύβοιο δάμαρ, ὃς ἔναι' ἐνὶ Θήβῃς
Αἰγυπτίῃς, ὅθι πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματα κεῖται,

Den sista versen = Il. IX, 382 och måhända därifrån hit öfverförd, med den förändring, som olika satssammanhang fordrade (Αἰγυπτίῃς för Αἰγυπτίας).

[25] (sid. 9). Flertalsformen förekommer Il. XXII, 479, entalsformen Il. I, 366, II, 691, VI, 397, 416.

[26] (sid. 9). Se ofvan n. 13. För öfrigt tyckes icke den homeriska framställningen hvila på någon klar uppfattning af Tebes topografi — jmfr *Fabricius*, *Theben, eine Untersuchung über die Topographie und Geschichte der Hauptstadt Boeotiens* (Freibug i. B. 1890) sid. 11 — något som också synes framgå ur de olika förslagsmeningar, som rörande detta Ὑποθῆβαι i äldre och nyare tid kommit fram. Se t. ex. Strabo IX, 412 och kommentatorerna till Ilias-stället. von Wilamowitz ser i Ὑποθῆβαι »die boeotische Siedelung unterhalb der Kadmeia», a. a. s. 237.

[27] (sid. 10). Jfr ofvan n. 8.

[28] (sid. 10). Jfr ofvan n. 13.

[29] (sid. 10). Jfr till innehållet (IV, 378 och) n. 8. Apollod. Biblioth. III, 6, 5.

[30] (sid. 10). v. 222. Τυδέα δ' οὐ μέμνημαι, ἐπεί μ' ἔτι τυτθὸν ἐόντα
κάλλιφ', ὅτ' ἐν Θήβῃσιν ἀπώλετο λαὸς Ἀχαιῶν.

Yttrandet är Diomedes'.

[31] (sid. 10). v. 284. κέκλυθι νῦν καὶ ἐμεῖο Διὸς τέκος, ἀτρυτώνη.
σπεῖό μοι, ὡς ὅτε πατρὶ ἅμ' ἕσπεο Τυδέϊ δίῳ
ἐς Θήβας, ὅτε τε πρὸ Ἀχαιῶν ἄγγελος ᾔει.

[32] (sid. 10). v. 113. πατρὸς δ' ἐξ ἀγαθοῦ καὶ ἐγὼ γένος εὔχομαι εἶναι,
Τυδέος, ὃν Θήβῃσι χυτὴ κατὰ γαῖα καλύπτει.

[33] (sid. 10). vv. 317—327 äro med all säkerhet en inflickning i dikten.

[34] (sid. 10). v. 262. . . . . Ἀμφίονά τε Ζῆθόν τε,
οἳ πρῶτοι Θήβης ἕδος ἔκτισαν ἑπταπύλοιο
πύργωσάν τ', ἐπεὶ οὐ μὲν ἀπύργωτόν γε δύναιντο
ναιέμεν εὐρύχορον Θήβην, κρατερώ περ ἐόντε.

[35] (sid. 10). ἀλλ' ὁ μὲν ἐν Θήβῃ πολυηράτῳ ἄλγεα πάσχων
Καδμείων ἤνασσε . . .

[36] (sid. 11). Det är af intresse att iakttaga att flertalet af dessa ställen syfta på Tydeus, Diomedes' fader. Man bör observera att Tydeus nämnes icke endast för att kasta glans öfver Diomedes' börd; fastmera tages särskild hänsyn till hans tapperhet och betydelse för det sedermera s. k. sju furstarnes

tåg mot Tebe, och i det sammanhanget framhålles han till och med i syfte att förödmjuka Diomedes. Skulle icke detta tyda på att Tydeus i denna mytiska berättelse (om ett anfall mot Tebe?) intagit en särskild plats, och låter det oss icke ana att, innan ännu myten format berättelsen till en härfärd af just *sju* furstar, en särskild Tydeus-saga funnits, hvilken sedermera gått upp i den tebanska hjältesagan? Möjligen hafva vi en erinran om denna Tydeus' framskjutna plats däri, att hos Aischylos i *De sju mot Tebe* nämnes Tydeus först bland hjältarne. På samma sätt nämner Apollod. Biblioth. III, 7, 2, 3 vid uppräkningen af epigonerna Alkmeon först, eftersom han, på Apollons råd, korats till ledare, under det att schol. till Il. IV, 404, som följer en annan tradition, enligt hvilken Aigialeus, Adrastos' son, var företagets höfding, sätter honom i spetsen för listan. Hos Aischylos var där ju i öfrigt icke tillfälle att låta Tydeus framträda som härtågets ledare, då intresset där skulle (å fiendesidan) koncentrera sig kring Polyneikes. Och måhända hafva vi rätt att anse att en liknande sagoform ytterst ligger till grund för framställningen af Tydeus som krigets upphofsman såväl hos Aischylos, a. st. v. 566 ff. som för Apollodoros, Biblioth. III. 6, 8, 3: Ἀμφιάραος . . . μισῶν Τυδέα ὅτι παρὰ τὴν ἐκείνου γνώμην ἐπὶ Θήβας ἔπεισε τοὺς Ἀργείους στρατεύεσθαι. Att sagan äfven känner en form, enligt hvilken Adrastos var om icke Argivernas hufvudhöfding, så dock företagets egentliga stöd, torde kunna bero därpå, att myten gaf honom till mågar tvenne af furstarne, Tydeus och Polyneikes. Jfr Bethe, a. a. p. 84.

37 (sid. 11). Då man sagt om Tebe, att »das Bild, das wir uns an der Hand der Sage von dem vorgeschichtlichen Theben machen müssen, ihm fast den ersten Rang unter allen griechischen Städten anweist» (Baedeker, Griechenland, 1888, sid. 178), har man icke besinnat, att sagan, i den form, i hvilken den ger oss detta intryck, måhända är århundraden yngre än den troianskt-argiviska sagan.

38 (sid. 11). Utom att de drag, som i det föregående anförts såsom öfvergångna i den troianskt-argiviska sagan från den tebanska, äro i dikterna vidare utförda än hvad af framställningen här framgår, förekomma i Iliaden och Odysséen jämväl andra med den tebanska sagan gemensamma berättelser. Så t. ex. känner Odysséen äfven den blinde siaren Tiresias. För att få veta sina kommande öden far Odysseus på Kirkes råd till Hades, där Tiresias yppar honom dem. Od. X, 492 och andra ställen.

39 (sid. 11). Schneidewin, a. a., sid. 162.

40 (sid. 12). Hesiodos' Teog. vv. 975—978.

41 (sid. 12). Op. 162. Förmodligen är hela det parti, i hvilket denna vers förekommer, en senare tillsats efter de episka dikter, som behandlade den tebanska hjältesagan. För öfrigt är att märka att på detta hesiodeiska ställe striderna vid Tebe sägas hafva gällt, icke som hos tragici, Tebes tron, utan hvad som i äldre tider utgjorde äfven furstars förnämsta ägendom, hjordar, ett drag, som med rätta torde anses visa tillbaka på en jämförelsevis primitiv sagoform.

[42] (sid. 12). Denna dikt känner så väl entalsformen Θήβη som flertalsformen Θῆβαι. De ur Teog. och Op. anförda ställena hafva Θήβη.

[43] (sid. 12). Nonnos, Dionysiaca V, 86, säger att det beotiska Tebe fått sitt namn efter det egyptiska . . . καὶ ἱερὸν ἄστυ πολίσσας

Αἰγυπτίης ἐκάλεσσεν ὁμώνυμον ἄστεϊ Θήβης·

och XLI, 270, heter det: . . . Νοτίῳ παρὰ Νείλῳ

Θήβης ἀρχεγόνοιο φερώνυμος ἔπλετο Θήβη.

Men denna tradition hvilar naturligtvis på ett helt och hållet godtyckligt antagande och har därför intet värde för den följande bevisningen. Icke heller kan man för densamma begagna den omständigheten, att det ena Tebe såväl som det andra kallas ogygiskt: så det egyptiska hos Dionysios Periegetes v. 249: Θήβην ὠγυγίην ἑκατόμπυλον.

[44] (sid. 12). Denna förmodan har först framställts af *Busolt*, *Griech. Geschichte*², I Bd. p. 223, n. 1, där han stöder den på epitet sådana som πολύπυρον, och ἱππόβοτον, hvilka äga sin fulla tillämpning på det tessaliska Argos, men icke på det peloponnesiska (under det att πολυδίψιον Il. IV, 171, som är karakteristiskt för det peloponnesiska Argos, förekommer först i ett yngre parti af dikten, sedan redan i den ioniska traditionen det peloponnesiska Argos utträngt det tessaliska). *Beloch*, *Griech. Geschichte* I, framhåller samma tanke, p. 157, n. 4, samt utvecklar den vidare. Senast har *Paul Cauer*, *Grundfragen der Homerkritik*, p. 153, akcepterat den och gifvit en systematisk framställning af skälen för densamma.

[45] (sid. 12). Epitetet förekommer blott en gång hos Homeros, på det redan (se sid. 8) anförda stället, där Achilles ger tillkänna sin oförsonlighet mot Agamemnon, Il. IX, 381:

. . . . . . Θήβας

Αἰγυπτίας, ὅθι πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματα κεῖται,

αἵ θ' ἑκατόμπυλοί εἰσι, διηκόσιοι δ' ἀν' ἑκάστας

ἀνέρες ἐξοιχνεῦσι σὺν ἵπποισιν καὶ ὄχεσφιν.

Detta samma epitet hafva vi redan anfört från Dionysios Perieg. v. 249 (se n. 43) och det förekommer i litteraturen passim (t. ex. Anthol. VII, 7; Heliodoros Αἰθιοπικά III, 14). — v. Wilamowitz, a. a. sid. 224, säger att det egyptiska Tebe fått sina hundra portar, »um den Ruhm der sieben des boeotischen zu übertrumpfen», alltså icke omedelbart till beteckning af dess storhet och makt. Denna hans mening bör kombineras med hans uppfattning att Orchomenos Il. IX, 381 (se n. 21) nämnes till det beotiska Tebes förödmjukande.

[46] (sid. 13). Hos Homeros två gånger: Il. IV, 406 Θήβης ἕδος ἑπταπύλοιο = Od. XI, 263. Hesiodos nämner Θήβη ἑπτάπυλος Op. 162, Sc. 49; hos senare skalder förekommer det icke sällan. — För samma sak förekommer hos (Sophokles frgm. och) Euripides ordet ἑπτάστομος (t. ex. Feniciskorna v. 283: ἑπτάστομον πύργωμα Θηβαίας πόλεως Wecklein), samt ἑπτάπυργος. Nonnos, Dionys. har ἑπτάπορος (XLIV, 19, XLVI, 127).

[47] (sid. 13). Sedan den grekiska myten differentierat det för sina portar berömda = det mäktiga (egyptiska) Tebe i ett hundraportadt, det egyptiska, och ett sjuportadt, det beotiska, synes den diktande fantasien icke

kunnat tänka sig ett Tebe utan att det hämtade ett förhärligande epitet ur beskaffenheten af sina portar. Det tredje Tebe, som den homeriska dikten känner, det mysiska (se ofvan sid. 9), tyckes hafva den omständigheten att tacka för att det fått låna ett epitet, som eljest endast tillskrifves Troia (2 ggr) — epitetet »högportad» (ὑψίπυλος) Il. VI, 415:

ἐκ δὲ πόλιν πέρσεν Κιλίκων εὖ ναιετόωσαν,
Θήβην ὑψίπυλον.

[48] (sid. 13). På samma sätt betecknar den nordiska myten Slepnes, Odens hästs, snabbhet genom att gifva honom åtta fötter.

[49] (sid. 13). Det förra är det vanliga (τρικέφαλος, τρικάρηνος). Men hos Hesiodos, Teog. 312, äger han femtio hufvuden (πεντηκοντακέφαλος, eller -κάρηνος).

[50] (sid. 14). Pausanias, Descriptio Graeciae, recogn. Schubart. IX, 8, 4: Θηβαίοις δὲ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ἀρχαίου τείχους ἑπτὰ ἀριθμὸν ἦσαν πύλαι, μένουσι δὲ καὶ ἐς ἡμᾶς ἔτι.

[51] (sid. 14). Om värdet af Pausanias' topografiska upplysningar rörande Tebe, se von Wilamowitz, Die sieben Thore Thebens. sid. 198, n. 2.

[52] (sid. 15). Detta ställe är visserligen till sin äkthet omtvistadt, emedan det innehåller en för den euripideiska tragedien onödig öfversikt öfver de sju furstarnes placering hvar vid sin port. Wecklein a. a. p. 13. (De sju furstarne hafva redan i τειχοσκοπία'n i prologen vv. 88—201 presenterats). Men intet hindrar att det till tiden är äldre än Pausanias' framställning.

[53] (sid. 15). Den port, som hos Euripides endast kallas *den sjunde* (ἕβδομαι se n. 54), nämnes hos Pausanias Ὕψισται, enligt föregifvande emedan Ζεὺς ὕψιστος i dess närhet hade ett tempel. Uppenbarligen har man för denna port önskat ett mera karakteristiskt namn än räkneadjektivet.

[54] (sid. 15). Portarne hafva, efter den ordning, i hvilken de förekomma hos Pausanias, följande namn:

Pausanias	Euripides	Aischylos
Ἠλέκτραι	Ἠλέκτραι (6)	Ἠλέκτραι (2)
Προιτίδες	Προιτίδες (2)	Προιτίδες (1)
Νήϊσται	Νήϊσται (1)	Νήϊσται (3)
Κρηναῖαι	Κρηναῖαι (5)	Βορραῖαι (5)
Ὕψισται	ἕβδομαι (7)	ἕβδομαι (7)
Ὠγύγιαι	Ὠγύγιαι (3)	Ὄγκας Ἀθήνας (4)
Ὁμολωΐδες	Ὁμολωΐδες (4)	Ὁμολωΐδες (6)

(Siffrorna inom ( ) angifva portarnes ordning hos Euripides, resp. Aischylos).

Apollodoros, Biblioth. III, 6, 6, har Ὁμολωΐδες, Προιτίδες och Ἠλέκτραι gemensamma med alla tre här anförda författare. Ὠγύγιαι och Κρηνίδες (= Κρηναῖαι) äro gemensamma för honom samt Euripides och Pausanias. Ὀγκαΐδες motsvarar Ὄγκας Ἀθήνας (πύλαι) hos Aischylos, och Ὕψισται återkommer äfven hos Pausanias. Redan detta vacklande i traditionen torde antyda att den saknar rätt att räknas för fullgod historia. Emellertid hålla sig varianterna i dessa portars namn långt ifrån inom här antydda gränser. Om det historiska värdet af dessa namn, se von Wilamowitz, Die Sieben Thore Thebens.

sid. 209, ff. och särskildt sid. 218 ff., om antalet hos olika författare förekommande namn på dessa portar, hvilket är mångdubbelt större än portarnes antal. Liksom portarnes växla äfven de sju hjältarnes namn. Se t. ex. Apollodoros' Biblioth. III 6, 3.

Motivet för Aischylos att i enskildheter utföra hvad sagan blott i allmänhet antydde med sitt ἑπτάπυλος har uppenbarligen intet annat varit än den möjlighet, som därigenom vanns, att genomföra den strängt symmetriskt ordnade framställning, som är det förnämsta tekniska draget i nämnda tragedi. Måhända är det äfven Aischylos, som gifvit sagan om härtåget mot Tebe den slutgiltiga form, i hvilken vi känna myten om de *sju* furstarne (hvilket tal tilläfventyrs redan förut stod fast, Bethe, a. a. sid. 63 o. a. ställen). Mytens utveckling har förmodligen varit denna: det episka epitetet ἑπτάπυλος har med logisk nödvändighet låtit den Tebe anfallande hären dela sig i sju kolonner. Däraf har utvecklat sig sju skilda härafdelningar (denna tradition spåra vi hos Pindaros Olymp. VI, 15 och Nem. IX, 24). Men tragikern kunde icke som epikern operera med hela härafdelningar. Därför måste i den tragiska framställningen anförarne intaga samma plats, som de särskilda härafdelningarne plus anförarne intogo i den episka. Det är måhända denna uppfattning som ytterst ligger till grund för Pausanias notis om de *sju* (hvilken Bethe, a. a. sid. 111, betecknar som »eine gewagte Behauptung») II, 20, 5: τούτους τοὺς ἄνδρας ἐς μόνους ἑπτὰ ἀριθμὸν κατήγαγεν Αἰσχύλος, πλειόνων ἔκ τε Ἄργους ἡγεμόνων καὶ Μεσσήνης καί τινων καὶ Ἀρκάδων στρατευσαμένων. Enligt Bethe, a. a. sid. 88 och andra ställen, var Aischylos strängt beroende af en episk dikt (Thebais). Annorlunda von Wilamowitz, a. a. sid. 228 och andra ställen.

55 (sid. 15). Detta vann Aischylos genom att förlägga scenen icke till skådeplatsen för persernas nederlag, utan till det persiska väldets (för grekerna) sagorika hufvudstad, Susa, samt genom att i tragedien endast låta personer uppträda, hvilka, liksom mytens, voro höjda öfver den vanliga mänskliga nivån: kungamodren Atossa, Xerxes, genom sitt stora nederlag så att säga vigd åt gudarnes hämnd, samt Dareios' skugga, siande nya nederlag för perserna.

56 (sid. 15). »Er (Aischylos) beweist die Meisterschaft gerade darin, dass er die Localfarbe nur ganz leise aufträgt». von Wilamowitz, a. a. sid. 230.

57 (sid. 15). Så har Fabricius gjort i sitt redan (n. 26) anförda arbete, s. 19, ff. Till von Wilamowitz' kritik i »Die sieben Thore Thebens» af Fabricii uppfattning sluter jag mig obetingadt. Äfven *Baedeker* behandlar i *Griechenland* uppgiften om Tebes sju portar som historisk.

58 (sid. 16). von Wilamowitz, a. a. sid. 230: »wenn die Localantiquare und die Küster in Theben, dem so oft zerstörten, die Denkmale aufwiesen, sowohl für die alten Sagen wie für die jungen tragischen Erfindungen, so ist das begreiflich und berechtigt.»

59 (sid. 16). Jfr ofvan sid. 10 och n. 8. En öfversikt af Tebes öden fr. o. m. 480 f. Kr. lämnar von Wilamowitz' a. a. sid. 201 ff.

60 (sid. 16). Pausanias X, 5, 4: Οἰδίποδι μὲν ὁδὸς ἡ Σχιστὴ καὶ τόλμημα τὸ ἐπ' αὐτῇ κακῶν ἦρχε, καὶ τὰ τοῦ Λαΐου μνήματα καὶ οἰκέτου τοῦ ἑπομένου ἐνταῦθά ἐστιν ἐν μεσαιτάτῳ τῆς τριόδου, καὶ ἐπ' αὐτῶν λίθοι λογάδες σεσωρευμένοι.

[61] (sid. 16). I frågan om Tebes historiska rätt att kallas sjuportsstaden fäster von Wilamowitz a. a. sid. 224 ff. uppmärksamheten vid det ändamålsvidriga i att förse en befästning, som Tebes mur ville vara, med ett mer än nödigt stort antal portar. I det närmast föregående har han också ägnat uppmärksamhet åt frågan, huru många portar (tre) bevisligen funnits i Tebe. — För öfrigt bör man, innan man lägger ett epitet som ἑπτάπυλος i dess ursprungliga betydelse till grund för en historisk undersökning, besinna, huru lätt sådana epitet afklädas sin egentliga betydelse, för att endast blifva uttryck för en öfverförd, åt hvilken de till en början gåfvo ett konkret uttryck. Har en stad, åt hvilken epitetet ἑπτάπυλος i egentlig mening med rätt gifvits, därmed betecknats som en mäktig stad, kunde detta epitet sedan lätteligen gifvas till förhärligande af hvilken stor stad som helst. Mig veterligt, har ingen för Rom gjort gällande att denna stad ägde hundra portar, hvarken flere eller färre. Men icke desto mindre betecknar en författare i Antologien Roms makt med att nämna staden hundraportad ἑκατοντό-πυλος). — von Wilamowitz (a. a. sid. 221 och andra ställen) håller före att den skald, som diktat Thebais, äfven skapat Tebes sju portar, med hänsyn till den tjänst, dessa kunde göra honom i den episka berättelsen, till undanrödjande af den svårighet, som ligger i att framställa det samtidigt skeende. Vida sannolikare än detta påstående, som icke kan bevisas, synes mig vara att skalden anslutit sig till ett redan förefintligt epitet och att detta epitets genesis är den här ofvan antydda.

[62] (sid. 16). εὐρύχορος Θήβη förekommer Od. XI, 265. Andra orter, till hvilka detta epitet lägges, äro Ithaka (eller rättare en stad på I.) Od. XXIV, 468, (det phthiotiska) Hellas Il. IX, 478, Hyperia Od. VI, 4, Iolkos Od. XI, 256, Sikyon Il. XXIII, 299, Elis Od. IV, 635, Mykalessos Il. II, 498, Lakedaimon Od. XIII, 414, XV, 1. Som bekant, äro meningarne delade, huruvida χορός eller χῶρος (med förkortning af ω) ingår som andra led i detta ord. — Utom εὐρύχορος har äfven Tebe epiteten ἐϋστέφανος (»muromkransad»), Il. XIX, 99; detta epitet går tillbaka till samma föreställning som ἑπτάπυλος, och återfinnes om Tebe i Hesiodos' Teog. 978 och Sc. 80, samt tillägges Od. II, 120 Mykenai. πολυήρατος nämnes Tebe Od. XI, 275, och Il. IV, 378 talar om ἱερὰ τείχεα Θήβης.

[63] (sid. 16). Med den modifikation, som olikhet i uppfattning för öfrigt medför, är jag icke obenägen att sluta mig till Bethes framställning a. a. sid. 19 ff., enligt hvilken det på berget Φίκειον boende odjuret Φίξ, »ein boeotisches Ungeheuer», först sedan grekerna genom den bildande konsten (»aus Asien» tillägger Bethe) lärt känna »die räthselhafte Löwenjungfrau, die Menschen raubende», identifierats, medelst folketymologisk anslutning, med sfinxen. Jfr Milchhoefer, Sphinx (Mittheil. d. deutschen archäol. Instituts, IV, 1; 1879) sid. 58. Till stöd för antagandet att i sfinxen äfven döljer sig ett autochtont odjur kan scholiet till Euripides Feniciskor v. 26 anföras: οἱ δέ φασιν τὴν Σφίγγα . . . θυγατέρα (εἶναι) Εὐκαλέτονος, ἑνὸς τῶν ἐγχωρίων. Jag skulle blott vilja antaga att denna sammansmältning af den beotiska Φίξ och den egyptiska Σφίγξ skett i och med det att Oidipus-sagan i sin helhet lokaliserats

till Tebe och Beotien. — För teorien om Oidipus-sagans egyptiska härstamning saknar det icke sitt intresse att konstatera att bland fornåldriga fynd i Tebe äfven finnes en liten sfinx af ren egyptisk stil (Milchhoefer, Sphinx, sid. 54); vidare slutsatser för Oidipus-sagans historia torde emellertid härur icke kunna dragas. — Schoemann, Die hesiodische Theogonie (Berlin 1868), säger till v. 326: »an eine Ableitung des griechischen Fabelwesens von dem ägyptischen ist nicht zu denken.» Wiedemann, Die ältesten Beziehungen zwischen Aegypten und Griechenland, tyckes (sid. 13), utan särskild hänsyn till Oidipussagan, neka hvarje samband mellan den grekiska och den egyptiska sfinxen.

64 (sid. 16). Schol. till Euripides' Feniciskor v. 1760: ἱστορεῖ Πείσανδρος, ὅτι κατὰ χόλον τῆς Ἥρας ἐπέμφθη ἡ Σφὶγξ τοῖς Θηβαίοις ἀπὸ τῶν ἐσχάτων μερῶν τῆς Αἰθιοπίας. Jfr ofvan n. 3. Bethe söker visserligen här aflägsna det afrikanska Etiopien och antager i stället, med stöd af Maass, De Aeschyli Supplicibus (Greifswalder-pr. 1890/91) sid. XXIII, att här åsyftas ett Αἰθοπία på Eubea. Om eljest grunddragen af min framställning gillas, faller naturligtvis denna kombination bort. Men med den roll, Ἥρα τελεία (el. γαμοστόλος) spelar för Bethes tolkning af Peisandros-ställena i scholierna till Feniciskorna (se n. 3), och då det är kändt att denna gudinna dyrkades på Eubea likaväl som på Kithairon, ligger denna kombination för honom frestande nära.

65 (sid. 18). Jfr t. ex. hans fromma ord kap. 61, där han talar om, huru egyptierna vid en fest i Burisis slå sig för bröstet i sorg: τὸν δὲ τύπτονται, οὔ μοι ὅσιόν ἐστι λέγειν. Jfr äfven II, 45, 46 och många andra ställen.

66 (sid. 18). ἐθέλοντα τῇ μητρὶ συμμῖξαι.

67 (sid. 18). Καὶ τὸ μὴ μίσγεσθαι γυναιξὶ ἐν ἱροῖσι . . . . οὗτοί εἰσι οἱ πρῶτοι θρησκεύσαντες.

68 (sid. 18). Herodotos ger visserligen själf den förklaringen af tempeltjänarnes åtgärd att hindra Ares att inträda, att »de icke förr hade sett honom» (οἷα οὐκ ὀπωπότας αὐτὸν πρότερον). Men jag misstänker att detta är en förklaring, som Herodotos själf uttänkt. Då ställets obscena mening icke kan betviflas, ligger naturligtvis under berättelsen den uppfattningen, att hvem helst som komme i samma uppenbara afsikt som Ares här skulle af tempeltjänarne hindrats att inträda, vare sig de hade sett honom förut eller ej. Måhända äro dock dessa Herodotos' ord endast ett mindre korrekt uttryck för (eller en missuppfattning af) den hos alla i berättelsen agerande förefintliga okunnighet om släktskapen mellan Ares och gudinnan, som väl utgör en förutsättning för berättelsen. Eljest var det nog så, att endast gudomlighetens prester ägde tillträde till dess helgedom. Le Page Renouf, Om Ägyptens fornreligion, sid. 57.

69 (sid. 18). ἐσελθεῖν παρὰ τὴν μητέρα. Ytterligare exempel på detta Herodotos' bruk af eufemismer finner man hos kommentatorerna till dessa ställen.

70 (sid. 18). τους προπύλους τρηχέως περισπεῖν. Att dessa ord verkligen betyda att Ares och hans män dödade tempeltjänarne tyckes framgå ur den låtsade strid, som Herodotos förut skildrat såsom grundad i den sedan af honom berättade myten.

[71] (sid. 18). Jfr n. 68. Häremot bör man ej anföra orden ἐθέλοντα τῇ μητρὶ συμμῖξαι, ty dessa ord fällas af Herodotos' egyptiska sagesmän, och äro ingalunda betecknade som Ares' egna.

[72] (sid. 19). Milchhoefer, Sphinx, sid. 53 erinrar om den ornamentala sfinxens profylaktiska betydelse. Meyers Konversationslexikon s. v. Sphinx: »Im allgemeinen betrachtete man die Sphinxe als die mystischen Hüter und Schutzgeister der Tempel».

[73] (sid. 19). Uppenbarligen är detta sagodrag äldre än varianten, enligt hvilken sfinxen, sedan gåtan blifvit löst, störtar sig själf från sin klippa och dör. Det är en riktig anmärkning af Bethe, att berättelsen om sfinxens outgrundliga gåta icke rätt passar samman med sfinxfigurens drag för öfrigt (a. a. sid. 19), hvarom äfven vittnar de förlägna varianter, under hvilka detta drag förekommer. Skulle möjligen hela denna berättelse om sfinxens gåta ha vuxit fram ur en folketymologisk uppfattning af namnet Οἰδίπους, som anknöt det till οἶδα?* Tilläfventyrs ligger en sådan uppfattning till grund för Pindaros, Pyth. IV, 263: γνῶθι νῦν τὰν Οἰδιπόδα σοφίαν (Schneidewin a. a. sid. 171), och måhända har Sophokles, änskönt hans etymologi af namnet är en annan (se Kon. Oidipus, sid. 1036 och nästa n.) lekt med denna etymologi i de berömda slutorden i Kon. Oidipus, vv. 1524, 1525: Οἰδίπους ὅδε, ὃς τὰ κλείν' αἰνίγματ' ᾔδει, och ännu tydligare i samma tragedi v. 397 ὁ μηδὲν εἰδὼς Οἰδίπους. (Mera ovisst är det, om vi hafva att se någon lek med *ordbetydelsen* t. ex. i Euripides' Feniciskor 1759, som med lån ur Sophokles' Kon. Oidipus för öfrigt, v. 1525, läser ἔγνω för ᾔδει.** En sådan folketymologisk uppfattning kräfde med nödvändighet att objektiveras i ett mytdrag. Det kan vara en tillfällighet, som gjort att denna uppfattning funnit en anknytningspunkt i sfinxmyten. — Annorlunda Milchhoefer a. a. sid. 58; »Die seltsame Gegensätze vereinigende phantastische Bildung, in der sie (= die Sphinx) dem griechischen Auge fertig entgegentrat, trug bereits das Räthselhafte in sich, welches dann durch eine psychologisch wohl gerechtfertigte Uebertragung zu ihrer geistigen Potenz erhoben worden ist». Möjligtvis hafva bägge synpunkterna samverkat.

Därest Oidipus' strid med sfinxen i Oidipus-sagan verkligen bör ställas vid sidan om Ares' strid med tempeltjänarne enligt den herodoteiska berättelsen, är förmedlingen att söka i en folkföreställning, som personifierade

* En likartad uppfattning hos Schneidewin i anslutning till hans mening om namnets etymologi, a. a. sid. 198: »Dass Ödipus gerade das Räthsel vom Menschen löst, er, dem sein eignes Leben gänzlich dunkel war, ist ein gewiss ursprunglicher Symbolik der Volksdichtung vom Οἰδιπόδης angehöriger zug».

** Antagandet att själfva ljudvitsen i οἰδ-, ᾐδ-, εἰδ- var märkbarare för grekerna än för oss stödes t. ex. af Thukydides bekanta ställe II, 54, där han anför ett hexametriskt orakel, i hvilket det tvistades om, huruvida läsarten var λοιμός eller λιμός: ἥξει Δωριακὸς πόλεμος καὶ λοιμὸς ἅμ' αὐτῷ. Jfr Hesiodos, Op. 243. λιμὸν ὁμοῦ καὶ λοιμόν.

dessa framför templen uppställda sfinxalléer till en vakt framför gudens tempel. Jfr föreg. n.

[74] (sid. 20). Där är väl icke längre någon, som på allvar tänker på någon annan härledning än den af οἴδ-ος och πούς. Den har också forntidens egen auktoritet för sig (Schneidewin a. a. sid. 195), blott att man tänkte sig härledningen icke af οἴδ-ος, utan från verbets form οἰδάω. (Om en folketymologisk anknytning af namnet till οἶδ-α, se föreg. n.). Aristophanes låter i Grodorna, v. 1192, Aischylos säga om Oidipus att han kom till Polybos οἰδῶν τὼ πόδε. Då det icke är osannolikt att Aristophanes låter Aischylos här gå tillbaka till dennes egen framställning (i Laïos; se Schneidewin, a. a. sid. 180), hafva vi någon grund för antagandet att redan Aischylos gjort denna etymologi. Samma etymologi ligger till grund för Sophokles' Kon. Oidipus v. 1036 (där scholiet bjuder: ἐκ σπαργάνων χαλεπὴν αἰσχύνην διὰ τὴν τῶν ἄρθρων βλάβην) och för de misstänkta verserna 26, 27 i Euripides' Feniciskor:

σφυρῶν σιδηρᾶ κέντρα διαπείρας μέσον (v. l. μέσων)
ὅθεν νιν Ἑλλὰς ὠνόμαζεν Οἰδίπουν.*

I scholiet till v. 26 förekommer samma etymologi: οἱ δὲ ἀπὸ τῶν σπαργάνων φασὶν αὐτὸν ἐξῳδηκέναι ἐκ ταυτομάτου τὼ πόδε. Jfr äfven Nikolaus fr. Damaskos: ὁ δὲ (= Polybos) λαβὼν ἔτρεφεν .. Οἰδίπουν ὀνομάσας. ὤδει γὰρ τοὺς πόδας ὑπὸ σπαργάνων (Müller, Fragmenta hist. Graceae III, s. 366). — Det kan därför icke vara nödigt att till granskning upptaga andra härledningar, som den af οἶδ-α och πούς Schneidewin a. a. ss. 171 och 195 ff.; se föreg. n.) eller af οἴ och δίπους »zum Wehe ein Mann» (Ranke under *Oedipus* i Ersch u. Grubers Encycl.). Doederlein, Homer. Glossar 964, betraktade (med stöd af Anthol. VII, 29: νῦν σφιγγὸς γρίφους Οἴδιπος ἐφρασάμην) Οἴδιπος (icke Οἰδιπος) som grundform, »ein Nomen von οἰδέω, wie χαλεπος und αγάπη von χαλάω und ἀγάομαι.» Det var ändelsen -πος, som förledde till att i ordet se en sammansättning med πούς, till hvilket förhållande analogier anföras hos Doederlein. (I sfinxens gåta i dess hexametriska form förekommer δίπουν, men äfven τετράπον och τρίπον. Se Euripides' Feniciskor, Wecklein s. 27). Men det är säkerligen betänkligt att tro sig finna namnets grundform först i Anthologien. Den episka formen Οἰδιπόδης (Homeros och Hesiodos hafva endast genet. Οἰδιπόδαο) förutsätter uppenbarligen sammansättningen med πούς, och om den följande framställningen vinner bifall, måste ur den framgå att, redan då sagan öfvertogs af grekerna, i sagohjältens namn ingick sammansättningsleden πούς. Jag måste därför betrakta Οἰδίπους som den äldre och korrektare formen, och Οἰδίπος som danad efter redan antydda analogier, hvartill väl äfven metriskt nödtvång medverkat. Jag tänker mig den för öfrigt förmedlad genom följande grammatiska analogier: εὔνους: εὔνου = Οἰδίπους: Οἰδίπου. λόγου: λόγος = Οἰδίπου: Οἰδίπος. Οἰδίπου, den hos tragici förekommande genetivformen, är alltså själf snarare en förutsättning för nominativen Οἰδίπος än denne för genetivformen Οἰδίπου.

* Hygini Fab. LXVI (om Periboea och Polybos): quod pedes transiectos haberet, Oedipum nominaverunt.

[75] (sid 20). Detta har redan Doederlein, anf. st., riktigt sett, och han har också dragit den slutsatsen, att sagan lagt sig till med detta drag endast för att få en etymologie af namnet i dess, enligt hans mening, sekundära form, Οἰδίπους (se föreg. n.). Däremot kan jag icke sluta mig till hans antagande att οἰδεῖν skall fattas tropiskt, om hjältens lidelse-fullhet och häftighet (»Οἰδίπους »der Jähzornige», *tumidus*»). Då Doederlein stöder sig på karakteren hos den sophokleiske Oidipus, har han måhända försummat att taga med i räkningen att i Sophokles' teckning af den tragiske hjälten ingå icke endast individuella drag, utan äfven typiska, sådana som af Sophokles och hans tids bildade atenare ansågos tillhöra envåldshärskaren. Med samma rätt som denne Oidipus, kan t. ex. Kreon i Antigone kallas »jähzornig», *tumidus*. Oidipus-sagan, sid. 119.*

[76] (sid 20). Äfven detta har Schneidewin riktigt iakttagit, sid. 195.

[77] sid. 21). Karakteristiskt är det sätt, hvarpå Sophokles i Kon. Oidipus bringar detta mytdrag på tal. Han kunde icke förtiga det, eftersom han behandlade berättelsen om Oidipus' utsättande och huru han räddades åt lifvet, men på ingen punkt inverkar det bestämmande på lösningen af den tragiska händelseutvecklingen. Då Oidipus blifvit upprörd öfver den beskyllning, Tiresias utslungat mot honom att vara Laïos' mördare och landets »besmittelse», vill Iokaste lugna honom med att säga att han icke skall på den grund, att Tiresias ägde anseende som siare, lägga någon vikt vid hans ord, efter siarord ofta visat sig bedrägliga. Och för att bestyrka detta, berättar hon just, huru, tvärt emot oraklet, Laïos icke dött för sin egen son, hvilken, ännu ej tre dagar gammal, blifvit *med sammanbundna fotleder* utsatt på Kithairon:

v. 717. παιδὸς δὲ βλάστας οὐ διέσχον ἡμέραι
τρεῖς, καί νιν ἄρθρα κεῖνος ἐνζεύξας ποδοῖν
ἔρριψεν ἄλλων χερσὶν εἰς ἄβατον ὄρος.

Men denna antydan väcker icke hos Oidipus, som ju tänkes bära minnen efter misshandlingen hela sitt lif igenom (jfr v. 1032 ff.), spår till misstanke att han skulle kunna vara den späde, som en gång så hjärtlöst öfvergifvits, änskönt en sådan misstanke skulle ägt en anknytningspunkt i Oidipus' egen ovisshet om, huruvida han var son till dem, som föregåfvos vara hans föräldrar, Polybos och Merope. Däremot börjar han väl att frukta att han är Laïos' mördare. Icke heller hos Iokaste, som ju måste förutsättas hafva kännedom om de märken, Oidipus bar efter misshandlingen, uppstiger på den grund någon misstanke om identiteten af den en gång utsatte och hennes nuvarande gemål. Hon kommer till insikt därom först när den korintiske budbäraren säger sig hafva i egna armar mottagit den späde af

* Schneidewin anför särskildt Kreons ord till Oidipus, Oid. i Kol. 855: ὀργῇ χάριν δούς, ἥ σ' ἀεὶ λυμαίνεται. Men sammanhanget visar att ὀργή här säges om den sinnesstämning af hejdlös förtviflan, i hvilken Oidipus efter upptäckten af sin skyldskap till Iokaste misshandlade sig själf. Vill man söka grunddragen till en individuell karakter hos Oidipus, måste man förnämligast stödja sig på Kon. Oid.

den Laïos' herde, hvilken fått i uppdrag att utsätta honom (v. 1030 ff.). Icke heller på denna punkt spelar hänsyftningen på fötternas misshandling någon afgörande roll för händelseutvecklingen. — Längre fram kände man verkligen varianter af sagan, i hvilka stympandet af Oidipus' fötter förorsakade hans identifiering som Laïos' son. Efter Peisandros förtäljer scholiasten till Euripides' Feniciskor 1760, att denna identifiering skedde därigenom, att den herde, som en gång upptagit den späde utsatte [och öfverlämnat honom åt Merope], kommer (från Sikyon, icke från Korint) och visar Oidipus de lindor, i hvilka han varit svept, och de pikar, med hvilka hans fötter genomborrats, och begär sin lön för hans räddning. På så sätt skulle Oidipus' skyldskapsförhållande till Iokaste ha upptäckts, sedan han förut röjt sig för henne genom att visa henne den gördel, hvilken han tagit från Laïos, då han dödade denne. Se Bethe a. a. s. 6. Men det otympliga sätt, på hvilket detta mytdrag enligt scholiastens framställning användes, synes mig i sin mån visa, att berättelsen om misshandlingen af den utsatte icke vuxit fram så att säga ur mytens eget inre behof, utan framkallats af någon yttre omständighet. Jag har svårt för att med Wecklein, a. a. s. 6., i någon mån hålla det för sannolikt, att den af scholiasten efter Peisandros refererade framställningen skulle i denna form kunna gå tillbaka till Aischylos' *Oidipus*. — En annan sen sagoform (Mythogr. Vatic.) låter Oidipus bli igenkänd såsom Laïos' och Iokastes son genom de ärr, han bar efter den misshandel, hans fötter undergått vid hans utsättande. Sedan mytens hufvuddrag berättats — den låter Laïos föreskrifva Iokaste, »ut omnes filios ex se genitos necaret. nam audierat, a liberis suis se occidendum» — till den punkt, där Oidipus blifvit förmäld med Iokaste och denna födt honom de fyra barnen, heter det: »Oedipus quodam die se calcians mater vidit cicatrices factas», hvarefter den tragiska upplösningen följer. (Schneidewin a. a. sid. 200). Detta drag är väl snarare hämtadt ur en episk än en dramatisk dikt. I Hygini Fab. LXVII säges det om herden, som utsatt Oidipus: »ex pedum cicatricibus et talorum agnovit Lai filium esse». — Skulle möjligen dessa varianter ha gemensam källa?

[78] (sid. 21). Antagandet att detta drag i myten är sekundärt vinner för öfrigt stöd äfven därigenom, att det uppträder under så många varianter. Då det icke hörde med till sagans organiska beståndsdelar, var det prisgifvet åt dess suveräna godtycke. I Sophokles' Kon. Oid. v. 718 säges det om Laïos att han utsatte den späde ἐνζεύξας νιν ἄρθρα ποδοῖν. v. 1034 utföres det närmare i den korintiske budbärarens ord till Oidipus: λύω σ' ἔχοντα διατόρους ποδοῖν ἀκμάς (där väl ποδοῖν ἀκμαί är = tårna, liksom ἀμφιδέξιοι ἀκμαί v. 1243 betecknar de tio fingrarne). Euripides' Feniciskor v. 805 är den späde »märkt med gyllne spännen» (χρυσοδέτοις π·ρόναις ἐπίσαμον, där de »gyllne spännena» uppenbarligen kommit med genom felaktig anslutning till Sophokles' Kon. Oid. v. 1268, där Oidipus säges rycka de gyllne spännena ur Iokastes dräkt och därmed gräfva ut sina ögon), under det att det i v. 26 (se n. 74) talas om σιδηρᾶ κέντρα. Andra varianter af samma mytdrag finnas i scholiet till Sophokles Kon. Oid. v. 1036, till Euripides' Feniciskor v. 26 och hos Nikolaos fr. Damaskos (se n. 74).

79 (sid. 21). Jag skulle ur lätt tillgänglig egyptologisk litteratur utan synnerlig möda kunnat samla flere beläggställen för min hypotes. Men de följande torde vara tillräckliga för att motivera mitt antagande.

80 (sid. 21). Se t. ex. Stein till II, 63, 2. Denna identifiering af Ares med Set vinner stöd af Ares' eget uppträdande i myten, hvilket väl stämmer samman med betydelsen af namnet Set, enligt Plutarchos, De Iside et Osiride (Mor. 367): Σήθ . . . . οπερ ἐστὶ καταδυναστεῦον, ἢ καταβιαζόμενον, en betydelse, som bestyrkes af Brugsch, Religion und Mythologie der alten Aegypter, sid. (13 och) 703.

81 (sid. 21). Under Typhons namn nämner Herodotos själf på annat ställe otvifvelaktigt Set, II, 144,8, där myten om Sets kufvande genom Horos vidröres. Plutarchos a. st.: τὸν Τυφῶνα Σὴθ ἀεὶ Αἰγύπτιοι καλοῦσιν. Så äfven de moderna egyptologerna.

82 (sid. 21). Lieblein, Gammelægyptisk Religion I, sid. 76 och på andra ställen. Jfr Le Page Renouf, Om Ägyptens fornreligion sid. 76; Pierret, Le Panthéon Egyptien sid. 48. Brugsch a. a. sid. 705, och andra ställen.

83 (sid. 21). Lieblein a. a. I sid. 76 och passim. Beläggställen finnas i mängd i hvarje arbete öfver Egyptens fornreligion.

84 (sid. 22). Stället lyder hos Plutarchos (De solertia animalium 962): ὃ δὴ (näml. att somliga djur stå människodygden närmare än andra) δηλόν ἐστι, παραβαλλομένων πελαργοῖς ἵππων ποταμίων· οἱ μὲν γὰρ τρέφουσι τοὺς πατέρας, οἱ δ' ἀποκτιννύουσιν, ἵνα τὰς μητέρας ὀχεύωσι. — På ett annat ställe (De Iside et Osiride, 364) syftar Plutarchos på samma berättelse: Ἐν Σάϊ γοῦν ἐν τῷ προπόλῳ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἦν γεγλυμμένον βρέφος, γέρων, καὶ μετὰ τοῦτο ἱέραξ, ἐφεξῆς δ' ἰχθύς, ἐπὶ πᾶσι δὲ ἵππος ποτάμιος . . . . . Ἱέρακι δὲ τὸν θεὸν φράζουσιν, ἰχθύϊ δὲ μῖσος . . ., ἵππῳ ποταμίῳ δ' ἀναίδειαν. λέγεται γὰρ ἀποκτείνας τὸν πατέρα, τῇ μητρὶ βίᾳ μίγνυσθαι.

85 (sid. 22). Om den egyptiska religionens monoteistiska karakter se Le Page Renouf a. a. sid. 61 ff.; Pierret a. a. sid. IV ff.; Brugsch a. a. sid. 90 ff. etc. Därför kallades den stora hufvudkretsen af gudar (»den stora Enneaden») för »guds kropp». Brugsch a. a. sid. 409. Lieblein tyckes mera än desse forskare betona att monoteismen är ett resultat i jemförelsevis sen tid af en lång förutgående utveckling; a. a. I, sid. 98 ff. och på andra ställen.

86 (sid. 23). Lieblein a. a. I, sid. 38 ff.

87 (sid. 23). Brugsch a. a. sid. XI; Jfr Le Page Renouf, a. a. sid. 57. Lieblein a. a. sid. 87.

88 (sid. 23). Lieblein, a. a. II sid. 170; likartade uttryck anföras af samme författare I, sid. 88.

89 (sid. 24). Il. *XXIII*, 677 ff., (jfr ofvan sid. 8) förutsätter en rikare ntbildning af sagan än Odyssée-stället.

90 (sid. 25). Detta framgår däraf, att Ilias-skalden kan nämna kämpaspelen vid Oidipus' likbegängelse (se föreg. n.) som en för åskådarne känd sak.

91 (sid. 24). Lieblein, Det ældste samkvem mellem Aegypte og Grækenland, i Nord. Tidskrift för vetenskap, konst och industri, 1894, ss. 305—328. Se särskildt sid. 308. Liebleins uppfattning står i bestämd motsats till hittills gällande. Jfr t. ex. Wiedemanns redan a. a.

[92] (sid. 24). Herodotus inleder den ofvan s. 17 gifna berättelsen med orden: νὲ δὲ Παπρήμι Οὐσίος μὲν καὶ ἱρὰ κατά περ καὶ τῇ ἄλλῃ (sid. γῇ Αἰγυπτίῃ) ποιεῦσι.

[93] (sid. 25). Lieblein, a. a. I, sid. 76.

[94] (sid. 25). a. a. sid. 714.

[95] (sid. 25). a. a. sid. XVII och sid. 380.

[96] (sid. 26). Brugsch a. a. sid. 380; Pierret, Vocabulaire hiéroglyphique, sid. 18. Till hvad i texten anförts torde väl ytterligare kunna läggas *ap* som »nom d'un quartier de Thebes» (Pierret sid. 18).

[97] (sid. 26). Lieblein, a. a. I, sid. 76; Pierret, a. a. sid. 667; 709. Lieblein uttalar, a. st., den förmodan att det grekiska *Typhon* framgått ur detta *teb* eller *tepi* (enl. andra af *tebha*). I så fall har *teb* såsom namn på Sets manifestation, nilhästen, dels direkt, genom ljudanslutning, skapat Typhon, dels indirekt, genom tolkning, skapat Oidipus, — något, som ju lätteligen låter tänka sig.

[98] (sid. 26). Se Pierret, Vocab. sid. 640. Hieroglyfen för *Kep* är en (klumpig) fot.

DIE

ENGLISCHE AUSSPRACHE

BIS

ZUM JAHRE 1750

NACH

DÄNISCHEN UND SCHWEDISCHEN ZEUGNISSEN

I.

VON

FERDINAND HOLTHAUSEN

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1895

Die englische aussprache bis zum jahre 1750 nach dänischen und schwedischen zeugnissen.

I.

Das 17. jahrhundert.

Nachdem zuerst Ellis in seinem grossen werke: »On Early English Pronunciation» die aussagen einheimischer und fremder grammatiker für die aufhellung der englischen lautgeschichte verwertet hatte, fand er bald in Deutschland fleissige nachfolger. Die bis 1889 erschienene litteratur hat Vietor in seinen Phonet. Stud. III, 92[1] zusammengestellt, wozu noch sein aufsatz ebenda s. 185 ff. kommt. Im jahre 1892 erschien weiter das Berliner programm von Wüllenweber: »Beiträge zur gesch. der engl. grammatik» (vgl. Mitteil. zur Angl. III, 210) und Luick behandelte eine reihe lautgeschichtlicher probleme, z. t. mit neuem material, in seinen wertvollen untersuchungen Angl. XIV, 268 ff. und XVI, 451 ff. Die ergebnisse aller dieser forschungen findet man jetzt kurz und übersichtlich in den anmerkungen von Vietors Elementen der Phonetik, 3. aufl. 1894, zusammen[2].

Ich selbst hatte gegen ende der 80:ger jahre eine menge älterer grammatiken der engl. sprache zu gleichem zwecke aus-

---

[1] Die dort genannten abhandlungen von Bohnhardt und Otto finden sich Phonet. Stud. II, 64 ff., 187 ff. und 298 ff.

[2] Vgl. dazu Luick, Angl. XVI, 508 ff.

gezogen; leider wurde aber durch die bald darauf erschienenen arbeiten von Bohnhardt und Löwisch der grösste teil des von mir gesammelten materials antiquiert. Nur eine anzahl dänischer grammatiken des 17. und 18. jahrh., die ich auf der kgl. bibliothek zu Kopenhagen fand und deren benutzung in Göttingen mir mit der grössten liberalität gestattet wurde, waren in den genannten abhandlungen noch nicht benutzt, und ich teile hier nun zum ersten male zunächst die zeugnisse für das 17. jahrh. mit. In einem spätern aufsatz gedenke ich auch die angaben aus der ersten hälfte des 18. jahrh. auszuheben und werde bei dieser gelegenheit zugleich eine reihe schwedischer arbeiten mitzunehmen haben. Dann sollen auch die resultate beider abhandlungen zusammengefasst und mit den bereits von anderer seite gewonnenen verglichen werden. Für diesmal verbot mir leider mangel an raum und die knappe zeit, in der diese zeilen abgefasst werden mussten, mehr als eine blosse darstellung des materials zu geben.

Die in betracht kommenden werke sind die folgenden drei:

1678. — Friderici Bollingii Fuldkommen Engelske Grammatica som indholder En kort og nyttig Underviissning baade paa Ræt at læse, saa og ræt at forstaae Det Engelske Sprog Tillige med et Engelske Dictionarium ofver de Ord Som icke hafver nogen kiendelig affinitêt enten med Latinen eller Dansken. — Kiøbenhafn Hos Daniel Paulli Kongl. May Bogh. Boendis ved vor Frue Skole. Aar, 1678.

46 s. kl. 8:o. Die auf der rückseite des titels gedruckte Censura trägt das datum: »Hafn. 24 Aug. 1677». Gewidmet ist das büchlein dem kanzler grafen Friderich von Ahlefeld. Diese widmung ist gleich dem darauf folgenden vorwort an den leser lateinisch geschrieben. Letzteres trägt die unterschrift: »Fridericus Andreæ Bollingius Norv.» [= Norvegicus] und berichtet, dass der verfasser sich 3 jahre studien halber in Indien aufgehalten, auf der rückreise in der nähe der insel Helena An. 1673 brittischen kapern in die hände gefallen und von ihnen gänzlich ausgeraubt sei, »qvod videre est ex Itinerario meo Indico nuper in vulgus edito». Aus dieser seeschlacht habe er nichts als die jetzt herausgegebene »Linguam Anglicanam» gerettet, die er dem wohlwollen des lesers empfiehlt. Auf 2 lat. distichen des verfassers: »Aliud ad Lectorem» folgen dann lateinische, griechische und dänische lobgedichte von freunden, die Bollings verdienste und gelehrsamkeit preisen. Alles dies ist unpaginiert, erst auf s. 1 beginnt die eigentliche grammatik mit einigen einleitenden bemerkungen. Es seien bereits eine anzahl englischer grammatiken in verschiedenen sprachen ge-

schrieben worden: er habe diese dänische aber keiner andern nachgeahmt, sondern aus eigner kenntnis der sprache verfasst, die durch tägliche lektüre und das studium auf der akademie »Duplin» in Irland von ihm erworben sei.

Die aussprache wird auf den ersten 17 seiten abgehandelt; am schluss der grammatik, s. 42—46, ist das vaterunser und v. 1—10 des 60 cap. des Esaias englisch und in phonetischer transcription gedruckt. — Angebunden ist ein 123 s. umfassendes engl.-dän. »Dictionarium» mit besonderem titel in neuer paginierung. Das nachwort dazu ist unterzeichnet: »Frederig Andersen Bolling Norv:».

1679. — Orthographia Danica Eller Det Danske Sproks Skriffverictighed: Item En kort Undervjssning om det Engelske Sproks pronunciation Saa oc Atskillige fremmede Ords som udi dansk Skriffning u-nødvendig oc Sprocket til Foract brugis, Forklaring: Udgifven ved HENRICH THOMÆSØN GERNER, Sogne-Prest til Birckerøds Meenighed. Kiøbenhafn 1679. Paa Christian Gertzens Boghandlers Bekostning, oc findis hos hannem til kiøbs.

16+108 s. kl. 8:o. Die censur ist unterzeichnet: »Hafniæ XXV. Martii, Anni M DC LXXVIII.» Zuerst giebt verf. eine (nicht mitgezählte) alphabet. sammlung »Fremmede oc udlendiske Ord, hvilke vi kand undvære oc bør at udeluckis aff Skriffvelsen», worauf mit s. 1 »Een Kort Undervijssning Om Det Engelske Tungemaals Udtale oc pronunciation» beginnt. Gerner rühmt Frid. Bollings ostindische reisebeschreibung, findet aber an dessen engl. grammatik auszusetzen, dass sie nicht die richtige aussprache, sondern nur den in Dublin gesprochenen dialekt lehre: dieser gegenüber wolle er die gute sprache von London, Oxon und Cambridge darstellen. Er rät seinen lesern, sich Riders »Dictionarium Lat.-Angl. & Angl.-Latinum» anzuschaffen, die bibel und gute autoren zu lesen und die bekanntschaft eines engländers oder einer im lande gewesenen und der sprache mächtigen person zu suchen. Die aussprache (»Udi Guds Naffn. Strax i Arbeyd oc først om Bogstafvernis Liud») wird s. 4—10 gelehrt, s. 12 f. stehen einige dürftige bemerkungen über accent und quantität; die aussprache von einzelnen wörtern und phrasen findet sich im übrigen teile der nur 16 seiten umfassenden grammatik hie und da angegeben. — Den andern teil des buches bildet die besonders paginierte, seinen kindern gewidmete abhandlung über die dänische sprache, orthographie und aussprache. Am schluss 3 unpaginierte seiten: druckfehlerverzeichnis hierzu.

1698. — Addresse Til Det Engelske Sprogs Læssning, Korteligen fremstillet af L. NYBORG. Kiøbenhafn, Tryckt hos Sal. Joh. Phil. Bockenhoffers Efterlefverske, Aar 1698. Paa Christian Geertzens Bekostning, og findis hos hannem tilkiøbs.

64 s. (titel mitgezählt) kl. 8:o. Die censur ist datiert: »Hafn. d. 7 April. Ao. 1695.» Die aussprache wird s. 3—28 behandelt, dann folgt wie

bei Bolling das vaterunser nach Matth. VI, 9—13 und Esaiæ LX, 1—10 mit transcription (s. 28—32), und endlich s. 33—35 bemerkungen über den accent. Den schluss bildet ein dän.-engl. gespräch und 2 englische briefe.

Einige daten über die drei verfasser mögen hier noch zur charakteristik folgen:

1) *Fred. Bolling* war nach dem Almindeligt Litteraturlexikon von Nyerup und Kraft, Kjøbenh. 1820, ein Norweger, wurde student, reiste nach Amsterdam, liess sich als soldat (»adelburs») anwerben und gieng 1669 nach Ostindien, wobei er nach Batavia und China kam. Nach erhaltenem abschied reiste er heim und gab später in Kopenhagen engl. sprachunterricht. — Genauere daten fehlen.

2) *Henr. Gerner,* 1629—1700, wurde in Kopenhagen geboren, studierte theologie und reiste 1654 nach Oxford, wo er ein jahr fleissig englisch trieb, 1655 nach Holland, 1656 heim und wurde 1657 pastor in Birkerød, 1690 probst in Lynge-Kronborg herred, 1693 bischof von Viborg. Er war als schriftsteller und dichter auf verschiedenen gebieten thätig; besonders bekannt ist er wegen seines kampfes gegen P. Syvs und Rodes orthographiereform. — Vgl. über ihn Dansk biograf. lex. V, 607 ff.

3) *Christen Lauridsen Nyborg,* 1658—1702, geb. in Nyborg auf Fühnen, später feldprobst in Flandern, dann schiffsgeistlicher, seit 1695 pastor zu Hassing und Villerslev im stift Aalborg (nach Nyerup-Krafts Alm. Litt.-lex.).

Bollings angaben über die englische aussprache sind also die eines Norwegers, der in Dublin studiert und sich 3 jahre in Indien aufgehalten hat; Gerners die eines Kopenhageners, der in Oxford die sprache erlernte; wo und wie Nyborg, ein geborener Fühner, seine englischen kenntnisse erwarb, ist nicht ersichtlich. Diese thatsachen wird man bei den angaben, die ich unten möglichst kurz und präcis zusammengefasst habe — im original sind sie oft recht weitläufig und unklar formuliert — stets im auge behalten müssen, um den richtigen standpunkt für die beurteilung ihres wertes zu gewinnen. Die in den regeln selbst angeführten beispiele sind

übrigens oft aus anders wo, besonders in den texten, vorkommenden ergänzt worden. Zur erklärung der dänischen laute habe ich mich des vortrefflichen kleinen buches von J. V. Lindgren: »Dansk och norsk grammatik», Stockholm 1894, bedient. Genau wird sich freilich die von den verfassern gemeinte aussprache nicht feststellen lassen, da wir nicht wissen, aus welchem teile Norwegens B. stammte, und in welchem masse er seine norwegische und N. seine fühnische aussprache etwa der gebildeten kopenhagener gegenüber bewahrt, modificiert oder aufgegeben hat. Wir dürfen daher die von ihnen angegebenen lautwerte nur als sehr annährungsweise richtige betrachten. Schliesslich ist natürlich nicht zu vergessen, dass sich die heutige dän. aussprache von derjenigen, die in der zweiten hälfte des 17. jahrh. galt, in manchen punkten unterscheiden dürfte.

Ich gebe zunächst eine übersicht der betonten und unbetonten vokale, sodann der konsonanten, zum schluss die bei B. und N. stehenden texte.

I. Vokale.

I. Betonte.

§ 1. *A.*

Bolling unterscheidet drei lautwerte des *a*, nämlich:

a) kurzes *a* wie in *man, and, abash; art, guard, charge, han't; watch; wrath, altar;*

b) *aa* (d. h. langes, offenes *o)* vor *ll,* z. b. *all.* Er bemerkt dabei jedoch, dass an vielen stellen Englands das wort so ausgesprochen werde, wie es geschrieben sei, »dog de fleeste som det saaledis udfører ere Quindfolckene udi Engeland»;

c) langes *æ* wie in *sake, name, haste; have, gather; father, far, are, darkness, enlarge; calfe, walke* (beide mit stummem *l)*[1].

---

[1] Wenn im transcribierten texte *walls* als *wæs* erscheint, so halte ich dies für einen druckfehler. Ebenso ist *haf* statt *hæf* (ne. *half)* wol bloss ein versehen, desgl. *favur, stranjer* mit *a* statt *æ (e).*

Die namen der buchstaben *h* und *k* heissen jedoch *etsch*, *ke*, und *chaste* wird als *tschest* transcribiert; *have* lautet einmal *hæv*, später *hev*.

Bei Gerner finden wir entsprechend:

a) *a* in *man; guarde, charge; what; allthough;*

b) *á* vor *l+k, f*, wobei *l* stumm ist: *talke, walke; half, chalf* (l. *calf*);

c) *æ* in *crave, age; spare; any; have; can't;* daneben *e* in *han't, chaste, stranger.*[1]

Nyborg unterscheidet ebenso:

a) *a* kurz und klar wie im dän. *hat: that, shall; far (= farr), harm, sharp, charge, guard, yard,* etc.; *what, wash; warm, reward.* In den texten steht neben *ann (= and)* doch häufig *æn* (unbetonte form);

b) ein langsames, weniger klares *a*, wie im anlaut von dän. *alfar*, vor *l-* und *r*-verbindungen, z. b. *all, small, fall; talke (= tâk), walke; calf (= câf); parson, pardon;* ferner in *water;*

c) dän. *æ* in *træd* (d. h. langes, offenes *e, ä*), z. b. *lame, stranger; have, gather (= gædder); father* (nicht *fadder!*), *answer (= ænser); are, art, darkness, enlarge; wrath (= rædh)*[2]. Entsprechend heissen *a* und *k* im alphabet: *æ, kæ*, dagegen *h* und *j*: *etsh, dhje.*

§ 2. *Ai, ay.*

B. unterscheidet zwei werte:

a) *ee*, z. b. *praise, faire, day*, wofür aber in den texten *æ* erscheint, z. b. in *wait, day, sayd;*

b) *ei* in *against*, und ebenso in vielen städten Englands für *ee* in *day, way.*

G. kennt nur *æ*, z. b. in *faire, haire, way, day, again(st).*

N. dagegen unterscheidet wieder:

a) *æ* wie in dän. *væsen*, z. b. *faith, way, again(st);*

b) *ei* in *lay* (wie *lie, lye*).

---

[1] *Entængl* (ne. *entangle*) ist wol druckfehler für *entangl.*

[2] *Amen* im text ist wol druckfehler.

§ 3. *Ao.*

Das wort *gaole* (ne. gew. *jail)* wird nach B. mit *aa,* nach G. mit »*a* longum», nach N. mit reinem dän. *a* gesprochen, wobei das *o* nur schwach zu hören ist.

§ 4. *Au, aw.*

B. unterscheidet zwei werte:

a) *aa* in *because;*

b) *af* in *laugh, laud, author.*

Ebenso G.:

a) langes *a (â, ā)* in *because, law, fault (= fât);*

b) *aff* in *laugh.*

Desgl. N.:

a) wie *a* in *all, talke,* z. b. *draw, because, author, fault (= fât); aunt;* vor *gh* schreibt er *ah* in *taught (= taht), caught, daughter (= dahter);*

b) wie *af* in *draught, naught, laugh (= laff).*

§ 5. *E.*

B. unterscheidet:

a) kurzes *e* wie in *ever(y), gentle; mercy, convert.* Ob das in den texten vorkommende *evil* und *des (= these)* kurz oder lang sein soll, ist nicht zu erkennen;

b) langes *i,* z. b. in den buchstabennamen *g = dschi, p = pi, t = ti,* in den pronominalformen *me, we, he,* (bei ihm mit *ee),* im artikel *the,* im verbum *be.*

G. schweigt sich aus, N. giebt dagegen drei werte:

a) wie ein spitzes dän. *e* in *smed* (d. h. kurzes, geschlossenes *e)* in *men, when, went, yes, brethren;*

b) wie ein breites dän. *e* das sich dem *æ* nähert, wie in *med* (d. h. offenes kurzes *e),* z. b. in *dress, press, strength;*

c) wie dän. *i* in *english; even, evil; every, devel.* — In den buchstabennamen steht auch *i: bi, ci, di,* etc. — Da er für die beiden ersten werte keine besondren zeichen hat, lässt sich die aussprache von anderswo transcribierten wörten wie *detters (=debtors), evver (= ever), to(e)gedder (= together), dghjentiles (= gentiles), merci, converted, er (= r)* u. a. nicht bestimmen.

— In den texten erscheint *these* als *dês*, der buchstabe *e* lautet *e*; das unter *J* erwähnte *Jesus* ist wol auch mit *ê* zu sprechen. Über *real, realm* vgl. unter *ea*, über *deity* unter *ei*.

§ 6. *Ee.*

B. und G. kennen nur den wert *î*, z. b. in *feele, flee*; N. vergleicht ihn mit *i* in dän. *splid* und unterscheidet *thee* vom artikel *the*, der *de* gesprochen werde; *e* haben nach ihm auch die wörter *Pharisee* und *Galilee* (*é*, wie in dän. *besee*).

§ 7. *Ea.*

B. unterscheidet nur zwei laute:

a) kurzes *e*, wie in *bread, breast*;

b) langes, wie in *beast*; in den texten erscheint, vermutlich in derselben bedeutung, dafür *æ* in *sea, lead* (imper. des verbums), *preach, fear; heart; earth; heaven*.

G. kennt dagegen schon drei werte:

a) kurzes *e* in *bread, head, death*;

b) langes *e* in *feare, beast, preach* (unter *ch*, wo es mit *æ* erscheint); *search* (desgl.);

c) langes *i* in *dear, clear, hear, reader*.

N. desgl.:

a) kurzes offenes *e* wie in dän. *ved* »per», z. b. *bread, head, dead, stead, breast*;

b) langes geschlossenes *e* wie in dän. *veed* »scio», z. b. *bean, dean, pea, sea, flea, plea, yea, lead* »leiten», *fear; beare, sweare; death, deaf, heaven*; in den texten schreibt er dagegen *heart* und *ærdh* (= *earth*). — Auch *really* wird mit der aussprache *relly* (!) hieher gestellt, während in *reall* und *realm* das *ea* getrennt wie im dän. zu sprechen sei;

c) wie dän. *i* in *reade, reason, speake; dear, clear, heare, year, mear; pleasur*.

§ 8. *Eau.*

Beauty wird nach B. *beutei*, nach G. *bëuty*, nach N. *biuti* ausgesprochen.

§ 9. *Ei, Ey.*

B. giebt drei lautwerte:

a) *êi* in *they* (texte), *eye;*

b) *e* in *rein, neither, their, eighteen (= egten);*

c) *i* in *receit.*

G. führt nur zwei beispiele an:

a) *received* hat den *æ*-laut und wird *reseved* gesprochen;

b) in *eight* etc. dagegen behalten die vokale ihren rechten laut!

N. kennt nur zwei werte:

a) den des dän. diphthongen *ei* in *reise* (d. h. palat. *a* wie in franz. *patte,* in vulg. kopenh. aussprache = *a* in engl. *hat* + *i),* z. b. *eyes, height, either; heinous, weigneither* (l. *weigh, neither?), eight; deity* (!);

b) sonst wie *e* oder *æ,* wobei man doch zuweilen ein wenig von dem *i* mithört — vgl. Wally (!), Angl. grammat. —, z. b. *they (= dëi),*[1] *per-, re-, de-ceive, vein, reigne, reines, neighbour (= næbur), heir, their (= dë-ir,* mit schwachem *i); neither* wird von einigen *næder* gesprochen.

§ 10. *Eo.*

People lautet nach B. und G. *pipel,* nach N. *pipl* mit kurzem *i; jeopardy* nach B. *dîepardei,* während nach N. *eo* in diesem worte fast = *ø* (offenes und geschlossenes deutsches *ö)* ist, so dass man etwas vom *e* und etwas vom *o* hört (!).

§ 11. *Eu, ew.*

B. spricht sich nicht darüber aus; in den texten umschreibt er *shew* durch *skew.*

G. bietet gar nichts, N. setzt *ew* = dän. *yv* (d. h. *üu?),* z. b. *new, few, knew, shew, steward.*

§ 12. *I, y.*

B. kennt fünf lautwerte:

a) *i,* z. b. *ship, iniquity, piety (= pi-etei);*

---

[1] Zum unterschied von *thy* = *dæi.*

b) *y* (deutsches *ü)* in *fill;*

c) *a* in *if, lift* (von vielen doch mit *i* gesprochen); *sir* (einige sprechen es *sær)*;

d) *o* (= *ö)* in *first, thirst;*

e) *ai* oder *ei*, z. b. *I, my, high (= hei), light (= leight), Christ; children (!), abbridge (!)*[1].

G. dagegen weiss nur von dreien:

a) kurzes *i*, z. b. *live, thing, if, guilty, children; first, thirst;*

b) *e* in *Sir;*

c) *ei* in *fire, time, high (= heigh), by.*

N. kennt auch nur drei:

a) kurzes dän. *i*, z. b. *gift, lift, fill; stirre, girle, girdle, first;*

b) *æ* in *Sir;*

c) *ei in knife (= nêif), lie, thy (= dæî), mind, mild, high (= heih), light (= lêiht).*

§ 13. *Ie.*

B. kennt nur den wert *i* in *field, shield; friend (=frind).*

G. unterscheidet:

a) kurzes *i* in *friend;*

b) langes in *grief, field.*

N. kennt wieder nur langes *i* in *grieve, thief, field, besiege, retiere* (l. *retrieve?); friend*, u. a.

§ 14. *O, oo, oa, oe*

B. unterscheidet vier werte:

a) einen laut zwischen *a* und *o* (dän. *aa)*, z. b. *god, sorrie;*

b) *o* oder *aa* (d. h. offenes *o)* z. b. *loaves, goe, do* »thun«, *to* »zu«, *womb (= vom)*, *who (= hwo* im text);

c) *u*, z. b. *good, booke; poor;*

d) *ou* in *gold;* daneben im text aber *hold!*

G. kennt auch vier, aber andre:

a) *o* in *scorne; some; hot* ist einmal als *hat* wiedergegeben;

[1] Statt *jés* (für *yee)* ist wol *éjs* zu lesen.

b) langes *o* in *joak (= joke), oake; to;*[1]

c) langes *u* in *move, prove, who (= hu); fool, poor; good;*

d) *wo* in *one, once* (bei Bolling im text *on).*

N. erst unterscheidet genauer:

a) kurzes, klares *aa* wie in *kaast (?)*, z. b. *on, trot, of, cloth, god, lost; corn born, lord, corner, glory (= glaarri), fortun, extraordinary;*

b) langes, klares *aa* wie in *aare* (d. h. offenes *o)*, z. b. *nose, to,*[1] *no; more, sore, store; groat, abroad, broad.* — Hiermit wird der laut in *loaf, loathe, coast, bloast* (l. *bloat* oder *boast?)* identisch sein, den N. als langes, klares dän. *o* bezeichnet, wenn er nämlich worte wie *bog, love, vore* im auge hat (vgl. Lindgren, § 19, anm. 1);

c) lang und hohl, nach dän. *u* hin, z. b. *doe, shoe, two (= tu), hwo (= hu), move, behove; loose, fool, mood, boot, root, room; foot;*

d) kurzes *u* in *good, stood, book, took;*

e) dän. *au* (d. h. gutturales *a*, fast wie schwed. langes *a* und franz. *a* in *pâte + u)*, z. b. *roll, hold, gold, bold,* transcribiert: *roul, hould;*

f) *uo* in *one.*

§ 15. *Oi, oy.*

B. erwähnt nur *joy* mit der aussprache *oi*, G. schweigt, N. nennt *joy, avoid*, wo *oi* = klarem dän. *aai* sei (also offenes *o + i).*

§ 16. *Ou, ow.*

B. unterscheidet drei laute:

a) *u*, z. b. *country, troublous, touch, enough (= enuf);* in den texten *ought (= ugt), besought (= besugt);*[2]

b) *ôu* oder *ou*, z. b. *foure; house, cloud, power; thought (= dougt,* in den texten).

---

[1] Vgl. ne. *toward!*

[2] *rund* statt *round* in den texten ist wol druckfehler.

c) *o* in *doughter,* das in den texten als *doghter* vorkommt, wenn nicht ein druckfehler vorliegt. — Was die schreibung *flow* in den texten bedeutet, ist mir unklar.

G. dagegen kennt schon vier laute:

a) *o*, z. b. *touch; cough (= koff); enough (= cnoff*, vgl. sub *d!);*

b) langes *u,* z. b. *you, yours; could, would (= kuld, wuld);*

c) langes *a*, z. b. *fought (= fât), thought;*

d) *ou,* z. b. *how; knowledge; allthough (= altou), through (= trou), enough (= enough), ought (= ougt).*

N. endlich giebt fünf werte:

a) dän. kurzes *u,* z. b. *touch, young, trouble, double, enough, tough, rough (= -uff); troupe, throuph* (l. *through), your, youth; could, would, should* (= *cudd* etc.);

b) kurzes dän. *aa* (d. h. offenes *o), z.* b. *fourty, though, although;* an andrer stelle finden sich *cough, trough* mit der aussprache *-off;*

c) langes dän. *aa,* z. b. *ought (= aaght), sought, bought;*

d) langes, klares *o* (geschl. *o),* wonach das *w* stumm ist, z. b. *knowne (= nóën), grow, sow »suere», flow (= floe);*

e) *ou, ôu,* oder nach der aussprache einiger: *öû,* z. b. *crown, sow »sus», how, our, out* etc.

§ 17. *U, ui, uy.*[1]

B. kennt sechs werte:

a) *u,* z. b. *but, unto, judge, such, much; church, nurse; true, fruit, surely (= surlei);*

b) *o* in *dull;*

c) *ia* in *build,* in den texten durch *biâlld* wiedergegeben;

d) *iû, i-u* in dem namen des *u* und *q (= kiu, kiû);*

e) *ui* in *good buy;*

f) *ay* in *to buy.*

G. unterscheidet sieben:

a) *u* in *put; but, cut, much; nurse;*

b) *o* in *church (= chiortz),* das anderswo erwähnt wird;

c) *y* (d. h. *ü)* in *fruit;*

---

[1] Von dem »stummen» *u* in *guard, guest* ist hier abgesehen.

d) *i* in *guilty, build;*

e) *iû,* z. b. *use, pure, sure, secure, produce;*

f) *oy* in *good buy,* das B. mit unrecht zu *to buy* stelle; es sei vielmehr *God boyt you = God be with you;*

g) *øy* in *to buy.*

N. kennt auch sieben:

a) kurzes, klares dän. *u,* z. b. *pull, full; dull, such, muton, cut; curst, burst* etc.;

b) *e* in *to burie (= berri);*

c) *ø* in *durt (= durst? dirt?),* »med *ø* obscuro»;

d) *i* in *build;*

e) dän. *ju* in *Judas,* z. b. *use, humour, endure, lure; sure, sugar, push(?);*

f) etwas anders, wie im dän. *yû,* z. b. *rude, disputring* (l. *disputing), duck* (l. *duke), fruit, bruiset* (l. *bruise?);*

g) *æi* in *to buy.*

2. Unbetonte.

Von diesen ist in den drei grammatiken nur wenig die rede; regeln werden ganz selten aufgestellt und in den transcribierten beispielen zeigen die endsilben meist die historische schreibung. Folgendes ist doch klar:

§ 18. *A.*

Unbet. *a* erscheint als *æ* bei Bolling in *ægeinst* und *abundæns,* als *e* in *acceptens;* bei Nyborg als *æ* in *etraardinæry, dromedæris, abundæns, acceptæns, vitæls (= victuals)* und *æn* (neben *ann) = and.* Nach letzterem ist es im auslaut fremder namen, wie *Diana, Asia,* ein mittellaut zwischen *a* und *æ,* jedoch dem *a* näher liegend; stumm ist das erste *a* in *extraordinary.*

§ 19. *Ai.*

In endsilben, z. b. in *captain,* nach N. wie ein dän. *i.*

§ 20. *E, ee.*

Nach B. wird *eighteen* wie *egten* gesprochen (vgl. ne. *ten!);* der artikel *the* lautet *de* nach N. — Auslautendes *e* in namen wie *Phoebe, Penelope* klingt nach N. wie dän. »*e* finale».

§ 21. *Ea.*

Nach N. getrennt gesprochen, wie dän. *ea*, in *beatifick, ocean.*

§ 22. *Ei.*

Nach N. gehört *forrein* zu den wörtern wie *vein* mit *e* + *i*, vgl. § 9, b.

§ 23. *Eou.*

Diese endung klingt nach N. wie *o*, z. b. in *righteous, hideous.*

§ 24. *I, y.*

Die endung *-y*, z. b. in *glory*, hat nach B. stets die aussprache *ei*, nach G. und N. dagegen *i*; *gentiles* wird von B. durch *jênteils*, von N. durch *dghjentiles* transcribiert.

§ 25. *O, ou.*

Die endung *-or, -our* erscheint bei B. mit *u* in *favour* (= *favur* st. *fævur!*), mit *e* und *u* in *debtor;* das pron. *our* hat die form *ur*[1]; G. erwähnt aus der umgangssprache *how di?* = *how do you do?* und *hirstijou* = *here is to you* (beim zutrinken). N. definiert *ou* in endungen (*-our*, *-ious*) als kurzen, unbestimmten laut zwischen *o* und *u* und schreibt *fævur* (= *favour*), *næbur* (= *neighbour*), *detter* (= *debtor*). Dagegen bei der endung *-ion* (z. b. *passion, intention*) ist *o* = kurzem dän. *aa*, und in verschiedenen zweisilbigen wörtern, wie *muton, bakon, capon, reason* ist das *o* fast stumm und man hört eigentlich nur einen stoss durch die nase: *mutn.*

§ 26. *U.*

Multitude erscheint bei B. und N. als *multitud* wiedergegeben. In *vituals* (sprich *vitæls*) ist *u* nach N. stumm.

---

[1] Vgl. ne. *mi* statt *mai* (= *my*) als unbetonte form!

II. Konsonanten.

§ 27. B.

Nach B. stumm in *wombe (= wom), debt* und *debtour (= dettur)*, nach N. in *comb, humble, doubt* und *debt.* G. schweigt.

§ 28. C.

B. erwähnt nur die aussprache des *c* von *candle* als *k*, G hat nichts, N. macht auf die beiden werte als *k* und *s* aufmerksam und behauptet für *second* die aussprache *segon* (mit hartem *g)* wie im franz.

§ 29. Ch.

B. weiss bei der grossen verwirrung, die in diesem punkte herrsche, keine regel zu geben. Mit verwunderung berichtet er über drei lautwerte:

a) im anlaut *tsch*, z. b. *charge, church, chaste;*

b) im auslaut *tz, ts,* z. b. *church, which, such*[1], *much;*

c) im inlaut *k,* z. b. *beseeching, touched, preaching (= præking).* Aber *breeches* werde *brixes* gesprochen!

G. kennt nur zwei aussprachen:

a) im anlaut wie *thi* oder *chi,* z. b. *church, charge, chest (= chiortz, chiartz, chiest);*

b) im in- und auslaut wie *tz,* z. b. *beseeching, touching, preaching, breeches (= besitzing, totzing, prætzing, britzes); which, much, such, watch (= hvitz* etc.).

N. erwähnt drei lautwerte:

a) dän. *tschi* — was aber viele nicht aussprechen könnten —, wofür Wallis ital. *c* vor *e* und *i* oder engl. *ty* setze, Duez in seiner ital. gramm. franz. *tchi,* Sterpin und Bolling deutsch *tschi,* van Heldoren holl. *tz, tzh* oder *tch,* Gerner *thi* oder *chi;* es stehe im in- und auslaut = dän. *tsh,* z. b. *touching (= tutshing), pitch;*

b) *ts* in *church, such, much* u. a.;

c) *k* in *choler, cholike, character, Christian, chronicle.*

---

[1]) Die aussprache *suks* ist wol ein druckfehler für *suts.*

§ 30. *D, F.*

Hierüber ist nichts zu bemerken[1]; in den texten setzt N. für *and* bald *ann,* bald *æn; of* wird durch *of* oder *aaf* wiedergegeben.

§ 31. *G.*

B. kennt drei verschiedene aussprachen:

a) als *g,* z. b. *guard (= gard), anger;*

b) als *j* oder *dsch,* z. b. *gentiles (= jênteils), ginger (= jînjêr); abbridge (= abbreids);*

c) als *s* nach *s, r* und *d,* z. b. *this gentleman (= scêntelman), charge (= tschars), lodging (= lodsing), judge (= diuds).*

G. erwähnt nur das palatale *g,* das

a) im anlaut = *gj* sei, z. b. *gentelman;*

b) nach *a* und konsonanten = *s,* z. b. *age (= æs), lodging (= lodsing), charge, stranger (= strenser).* — Eine ausnahme bilde *angel* (wie?).

N. macht ähnliche unterschiede:

a) wie hartes *g* in *god, tongue, hang, big;*

b) an- und inlautend wie dän. *dghj,* z. b. *general, angel;*

c) auslautend wie dän. *dsh,* z. b. *bridge, charge (= tschjardsh);*

d) zwischen *i* und *n* stumm, z. b. *reign (= ræn).*

§ 32. *Gh.*

B. unterscheidet:

a) *gh* im anlaut = *g;*

b) im auslaut = *f* in *laugh (= laf), enough (= enuf);*

c) hörbar als *g* vor *t,* z. b. *thought (= dougt), ought (= ugt), besought (= besugt), light (= leigt);*

d) stumm in *high (= hei), borough, thorough, trough.*

G. kennt drei werte:

a) als *f* im auslaut bei *enough (= enoff), cough (= koff), laugh (= laff);*

b) als *gh, g* in *high (= heigh), ought (= ougt); enough* (vgl. unter *a!)*

c) stumm bei *allthough (= altou), through (= trou),* sowie vor *t,* z. b. *thought (= thât), fought (= fât).*

---

[1] N. erwähnt drei verschiedene dän. *d*-laute.

N. giebt zahlreiche beispiele und unterscheidet:

a) *f* im auslaut nach *au, ou* und vor *t*, z. b. *laugh (= laff); enough, tough, rough (= cnuff, tuff, ruff); cough (= coff), trough (= troff); draught, naught (= draft, naft);*

b) *h* in *taught, daughter, caught* (alle auf *-aht); thought, bought, brought, fought* (alle auf *-aaht); sigh (= seih), sight, weigh, weight* etc., *high;*

c) *gh* in *ought, sought (= -aaght);*

d) stumm in *higher, neighbour (= næbur).*

§ 33. *H.*

Nur N. bemerkt den unterschied zwischen

a) hörbarem *h* in engl. wörtern und in *habitation, heretick, horrible, humble,* und

b) stummem *h* in *hability, heir, herbs, honour, hour, hostler, hostesse, humour.*

§ 34. *J.*

Nach B. = *di,* z. b. *just* = *dïust;* nach N. = dän. *dhj,* z. b. *Jesus.* G. schweigt.

§ 35. *K.*

B. und G. bemerken nichts, nach N. ist es stumm vor *n,* z. b. *knife* = *neif,* G. giebt aber gelegentlich die aussprache von *knowledge* als *knovleds* an.

§ 36. *L.*

Nach B. stumm vor *f* und *k,* z. b. *calfe* = *cæf, walke* = *wæk;* ein darauf folgender vokal werde d a v o r gesprochen, z. b. *troublous* = *trubuls(?)* »Elend».

Nach G. ist es stumm nach *a* vor *f* und *k,* z. b. *calf* = *kâf, walke* = *vâk;* vor *t* in *fault* = *fât.* — Dagegen hörbar in *could* = *kûld, would* = *wûld, souldier* = *soldier.*

N. stellt genauere regeln auf:

a) *l* ist stumm in *could (= cudd), would, should; fault (= fât);* ferner nach *a* vor *f, k,* nach *o* vor *k,* nach *a* vor *m,* z. b. *calf (= câf), talke (= tâk); folks; alms, embalme, salmon;*

b) *ll* ist kurz nach langem *a* in *small;* sonst kurz und doppelt zu sprechen: *smell, fill, full, speciall* etc.;

c) die endung *-le,* z. b. in *people,* ist als blosses *l* zu sprechen, nicht mit B. und G. als *-el.*

§ 37. ***M, N.***

Nach B. ist *n* hinter *m* stumm, z. b. *hymne;* desgl. nach N., der *damne* als beispiel giebt, aber ableitungen wie *damnable, damnation* ausnimmt. G. schweigt.

§ 38. ***P, Q, R, S.***

Hierüber findet sich keine bemerkung; Bolling bemerkt nur, dass *aske* wie *ax* gesprochen werde und schreibt in den texten *temptætion,* Nyborg aber *temtæsjon.*

§ 39. ***Sh.***

Nach B. wie dän. *sk,* z. b. *shame* = *skæm,* G. giebt *sk* als lautwert in *ship, sheep, shame;* N. dagegen sagt, es werde wie deutsches *sch,* franz. *ch,* aber nicht wie dän. *sk* oder *s* gesprochen!

§ 40. ***T.***

B. bemerkt, dass *watch* wie *wacht* laute (!) und *t* in lat. wörtern auf *-tion* die lat. aussprache behalte, z. b. *admiration* (im jetzigen dän. lautet diese endung *-schôn);* N., es werde in der endung *-tion* wie *shi* oder *si* gesprochen, z. b. *nation* = *næsjon,* aber *quæstion* = *qvæstjon;* im vaterunser schreibt Nyborg *temtæsjon.* G. führt als aussprache von *wrestle: restel* an.

§ 41. ***Th.***

B. unterscheidet drei laute:

a) dän. *d* — er meint wohl die tön. spirans in *skade* — in pronominalformen, relativen und conjunctionen, z. b. *the,* ferner im inlaut von verben und subst. auf *-er* wie *father* (= *fæder);*

b) *t* in den übrigen fällen, z. b. *with, cometh, hath, wrath,* (meint er aspir. *t* in *tunge* oder die tön. spirans in *glasset?);*

c) *s* in *cloth, clothed,* (= *klosed).*

G. kennt nur zwei werte:

a) dän. weiches (»blødt») *d* im auslaut, wobei jedoch ein wenig gelispelt werde, z. b. *with, tooth, cloth, clothed;*

b) im anlaut gelispeltes *s*, gemischt mit *t* oder *d*, z. b. *thought (= thât)*. Dies sei der schwerste englische laut in der ganzen aussprache.

N. unterscheidet:

a) wie dän. *d* in *lad* (d. h. tön. spir.) mit gelindem zischen zwischen den oberen vorderzähnen und der zungenspitze, im auslaut, z. b. *faith, smith, cloth, youth, with, smooth, strength* etc.; so in der 3. person: *hath* und in verben wie *seethe, breathe, clothe, beqveath;*

b) wie dän. *d* in *dag* in *thou, father, loathed* (aber *loathe* mit *dh)* und andern formen, wo jetzt im engl. die tön. spir. gilt;

c) als harte spirans — mit guter beschreibung der artikulation[1] — im anlaut, z. b. *thing, thank,* ausgen. *the, thou* u. s. w.

§ 42. *V.*

N. bemerkt, dass es wie dän. *v* zwischen unterlippe und oberzähnen gebildet werde.

§ 43. *W.*

Nach B. = *w; w* ist stumm vor *r: write* = *reît; with* wird vor vokalen *öit* gesprochen, z. b. *with all my heart* = *oit aal mei hært!*

Nach G. wird *w* noch von einem teile der bevölkerung, doch meist Irländern und Schotten, vor *r* gesprochen, gewöhnlich ist es stumm, z. b. *wrestle* = *restel.*

N. bestimmt *w* als stumm vor *r*, ferner in *answer* = *ænser,* und *two* = *tu.* Im übrigen sei es kurzes konsonant. *u* wie in ital. *acqua, lingua, buono,* und wohl von dän. und deutsch. *w* zu unterscheiden.

§ 44. *Wh.*

Nach B. = *hw,* nach G. = *hv,* nach N. = dän. kurzem *hu,* z. b. *what, whom, whose, whore.* Aber *hwo* ist = *hu* nach G. und N., während B. *hwo* transcribiert.

---

[1] »Saa at den aspiration og Hvæsen som det har i enden af Ordene, lydende som vort Dansk *dh*, er ikke nær saa haard som denne det maa hafve i Begyndelsen».

§ 45. *X.*

Nach N. wie im dän., B. und G. bemerken nichts.

§ 46. *Y.*

Nach allen wie *j,* z. b. *yet, yolk, yes.*

§ 47. *Z.*

Nur N. bemerkt, es sei weicher als dän. *s.*

III. Texte.[1]

1. Das vaterunser.

(Matth. 6, 9—13).

Bolling p. 42 f.

9. Ur Fæder hvvits art in Hæven, hallovved bi Dêi Næm.

10. Dêi Kingdom com, dêi Will bi don in Ærd, as it is in Hæven.

11. Giv us di[s] dæ ur dælêi Bred.

12. And forgif us ur Detts, as vvi forgiv ur Detters.

13. And læd us not into Temptætion, but deliver us from Evill.

For dein is di Kingdom, and di Povver, and di Glorêi, for Ever and Ever. Æmen.

Nyborg p. 28 f.

9. Our Fæder huitsh ært in hêven, halloëdh bi dêi næm.

10. Dêi Kingdom com, dêi uill bi don in ærdh, as it is in hêven.

11. Giv us dis dæ our delli (!) bredd.

12. Ann forgiv us our dets, as vi forgiv our detters.

13. An*n*[2] lêd us not intoe temtæsjon, but deliwer us from ivill.

For dêin is de Kingdom, de pôuer, æn*n*[3] de glaarri, for evver æn evver. Amen (!).

2. Esaias 60, 1—10.

1. Arêis, Skein; for dêi Lêigt is com, and di Glorêi of di Lord is reisen (!) upon di.

2. For, behold, di dærkness shall cover di ærth, and gross dærkness di pipel: but di Lord skall areis

1. Arêis, shêin; for dêi lêiht is com, æn de glaarri aaf de Laard is reisen (!) upaan di.

2. For, behould, de dærkness skall covver de ærdh, æn gross dærkness de pipl': but de laard shall arêis

[1] In klammern stehende buchstaben sind von mir ergänzt.

[2] Im original *an* mit circumflex über *n*.

[3] Im original *æn* mit circumflex über *n*.

upon di, and his Glorêi skall bi sijn upon di.

3. And di Jênteils skall com to d[e]i Leight, and Kings to di breightness of dêi rêising.

4. Laft up dêin eijes r[o]und abôut, and sij: aal dêi gæder demse[l]vs togeder, dêi com to di: dêi sons skall com from fær, and dêi doghters skall bi nursed at dêi seîd.

5. Den du skalt[1] sij and flow togeder, and dein hært skall fær and bi enlærsed, becaas di abundæns of di sæ skall bi converted unto di, di forsses of di Jenteils skal kom unto di.

6. Di multitud of Cæméls (!) skal cover di, di Dromedareis of Midian an Efa; aall dêi from Skeba skal com: dêi skall bring Gôuld and incenss, and dêi skall skew furths (!) di præses of di Lord.

7. Aall di Flocks of Kedar skall bi gædered togeder unto di, di rams af Nebadîoth (!) shall minister unto di: dêi skal com up øit acceptens on mein Altar, and ai will glorifêi di hows of mei Glorêi.

8. Hwo (!) ær des, dat flij as a cloud, and as di dôvvs to der Windows?

9. Surleî di eîls skall wæt for mi, and di Skips of Tarskisk først, to bring dêi sons from fær, der silver and der gould wit dem, unto di Næm of di Lord Dêi Gaad, and di holêi on (!) of Israel, becaas hi hat glorifeid di.

10. And di sons of stranjers (!) skal bjâlld up dêi wæs (!), and der Kings skall minister unto di: for in mei wrat ai smot di, but in mèi favur (!) hev aî had mercêi on di.

upaan di, æn his glaarri shall bi sîn upaan di.

3. Æn de dghjentiles shall com toe dêi lèiht, æn Kings toe de brêihtness aaf dèi rêising.

4. Lift up dêin eîs round about, æn sî: al dëi gædder demselves togedder, dëi com toe di: dêi sons shall com from farr, æn dêi daahters shall bi nursed at dêi sèid.

5. Den du shalt sî æn floe togedder, æn dêin heart shall fêr æn bi inlærdshed, becâs de abundæns aaf[2] de sê shall be (!) converted unto di, de forces aaf de dghjentiles shall com untoe di.

6. De multitud aaf Kæmels (!) shall covver di, de Dromedæris aaf Midia æn Epha; âl dëi from Sheba shall com: dëi shall bring gould æn incens, æn dei shall shyv fordh de præses aaf de Laard.

7. Al de flaaks aaf Kedar shall bi gæddered toegedder untoe di, de rams of Nebaiodh shall minister unto di: dëi shall com up uidh acceptæns aan mêin altar, æn êi will glaarrifêi de hôus aaf mêi glaarri.

8. Hu ær dês, dat flî as a clôud, æn as de dovves toe dëir uindoes?

9. Siurli de êil's shall uæt[3] for mi, æn de ships aaf Tarshish first, to bring de sons from farr, dëir silver æn dëir gôuld uidh them untoe de næm aaf de Laard dêi Gaadd, æn de holi uon aaf Eisrael (!), becâs hi hadh glaarrifeied di.

10. Æn de sons aaf strændsher[s] shall bild up dêi walls, æn dëir Kings shall minister untoe di: for in mêi rædh êi smot di, but in mei fævur hæv ei had merci aan di.

[1] *skall* im original. [2] *auf* im orig. [3] *uat* im orig.

3. Buchstabennamen.

Bolling p. 3.

Abweichend vom dänischen seien nur folgende: g: *dschi*, h: *etsch*, i: *ei*, k: *ke*, p: *pi*, q: *ki-u*, *kiû*, t: *ti*, u: *i-u*, *i-û*, *jou*, y: *óu-éy*, z: *ezed*.

Nyborg p. 3.

a: *æ*, b: *bi*, c: *ci*, d: *di*, e: *e*, f: *ef*, g: *dghie*, h: *etsh*, i: *éi*, j: *dhje*, k: *kæ*, l: *el*, m: *em*, n: *en*, o: *o*, p: *pi*, q: *kiu*, r: *er*, s: *es*, t: *ti*, u: *ju*, w: *dobbel ju*, x: *ex*, y: *uei*, z: *essed*.

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS ÅRSSKRIFT 1895

GÖTEBORGS HÖGSKOLA

ÅRSREDOGÖRELSE

1894—1895

AF

JOHANNES PAULSON

HÖGSKOLANS REKTOR

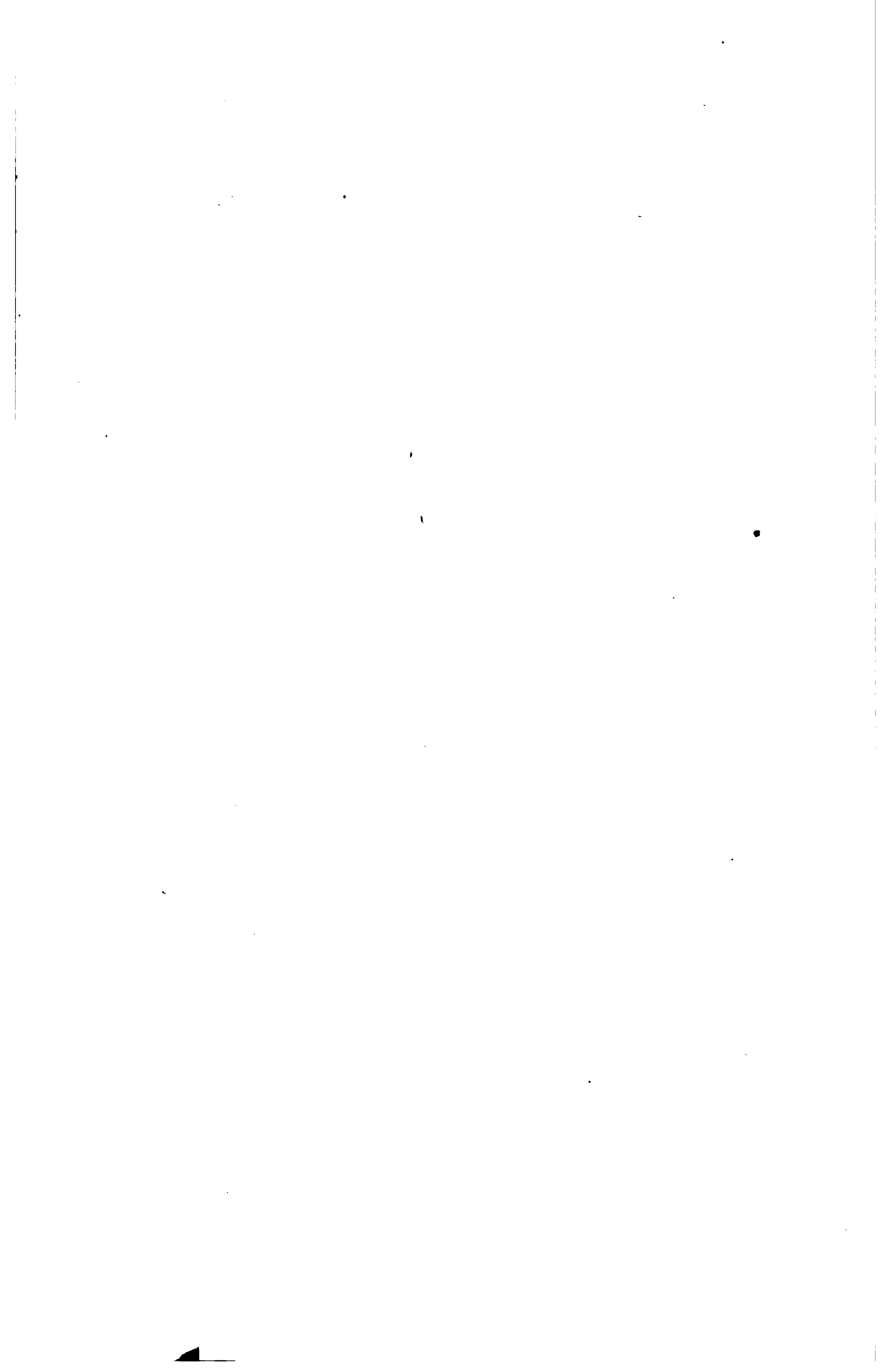

GÖTEBORG

WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI

1895

INNEHÅLL:

Den förra årsredogörelsen innehöll en framställning af de åtgärder, genom hvilka Göteborgs Högskola förvärfvat sig examensrätt.[1] Bland de villkor, Kongl. Maj:t i nåder fastställde för utöfvandet af denna rätt, var äfven det, att Högskolan skulle stå under öfverinseende af Kanslern för rikets universitet. Sedan Högskolan kommit i denna ställning till Kanslersämbetet, var det för henne synnerligen glädjande att *Kanslern för Rikets Universitet, f. d. Statsrådet, R. o. K. af K. M. O. m. m. m. m., J. D. Herr Pehr Jakob von Ehrenheim* under början af höstterminen vid henne aflade ett tvenne dagars besök, d. 10 och 11 sept.[2] Den förra af dessa dagar öfvervar *Herr Statsrådet von Ehrenheim* Professor *Cederschiölds* offentliga inträdesföreläsning; den senare dagen åhörde Herr Statsrådet flera enskilda föreläsningar.

I detta Herr Universitetskanslerns besök vid Göteborgs Högskola ser denna ett förnyadt och talande bevis på den välvilja och det intresse, hvilket alltifrån Högskolans stiftande kommit henne till del från de myndigheters sida, i hvilkas hand ligger vården om vår vetenskapliga odling. Genom själfständiga insatser i denna vår odling hoppas Högskolan kunna motsvara det förtroende, hon mött.

Då mot slutet af föregående år Sverige firade trehundraårsminnet af **Gustaf II Adolfs** födelse, högtidlighölls detta minne äfven af Göteborgs Högskola. Till minnesfesten hade Högskolans rektor utfärdat inbjudning, till hvilken var fogad en vetenskaplig bilaga af Prof. *G. Cederschiöld:* »Om de senast framställda fordringarna på en historisk ordbok». Vid festen,

[1] Göteborgs Högskola. Årsredogörelse 1893—1894, sid. 5 ff.

[2] Där i denna årsredogörelse datum anföres utan vidfogande af årtal, afses den tid, denna årsredogörelse omfattar, d. 16 juni 1894—d. 15 juni 1895.

som firades å Stora Börssalen under synnerligen stark tillslutning från allmänhetens sida, tolkades *Gustaf Adolfs*-minnets betydelse af Docenten D:r *Ludvig Stavenow,* hvarjämte Docenten D:r *A. U. Bååth* föredrog ett för tillfället diktadt kväde. Till den manskör, som under Herr *A. Löfgrens* ledning medelst flera för det allvarliga tillfället lämpade sånger höjde högtidsstämningen, står Högskolan i särskild förbindelse.

Då Göteborgs Högskola firade **Gustaf-Adolfs**-minnet, skedde detta under intrycket af att detta minne ingenstädes stod mera lefvande för det allmänna medvetandet än i den stad, som räknar **Gustaf II Adolf** som sin gundläggare. Den anda, som skapat Göteborgs Högskola, äger också rätt att åberopa sin andliga släktskap med de kulturella idéer, af hvilka den store konungen själf och hans samtid besjälades. Träder därför Göteborgs Högskola redan af sig själf detta minne nära, blef det dock i sammanhang med högtidlighållandet af 300:de årsdagen af **Gustaf II Adolfs** födelse på ett särskildt sätt med Högskolan förbundet. Till Göteborgs Högskolas Styrelse öfverlämnades nämligen å minnesdagen d. 9 dec. följande donationsbref:

Till Styrelsen för Göteborgs Högskola!

I första paragrafen af de för Högskolan gällande statuter fastställes såsom uppgift för denna bildningsanstalt att meddela vetenskaplig undervisning och befordra vetenskaplig forskning.

Genom den Kongl. resolutionen af den 17 Juni sistlidet år är vägen banad för en, såsom vi med skäl hoppas, framgångsrik fullföljd af Högskolans föresatta uppgift beträffande den bildningssökande ungdomens vetenskapliga undervisning och härå för samma ungdom grundad befogenhet. Men för att på samma gång tillvaratage äfven den del af Högskolans uppgift, som rör befordrandet af vetenskaplig forskning, synes oss en särskild åtgärd nödig.

Ty forskningsbegäret kan lätt slappas, der forskaren icke vet, om eller huru det skall blifva honom möjligt att bringa sin forsknings frukter till den vetenskapliga verldens kännedom. Blott sällan torde enskild förläggare därvid kunna påräknas; den stora allmänheten köper endast undantagsvis sådana

verk som här ifrågavarande; och om forskaren ej utan enskild uppoffring kan få dem offentliggjorda, må det knappast förundra, derest han under sådana förhållanden skulle känna sig manad att afstå från denna del af sin verksamhet.

Men härpå måste Högskolan komma att lida. Skall hon kunna uppbära sin ställning såsom en jembördig medarbetare inom den vetenskapliga verld, till hvilken hon hör, måste de vetenskapsmän, å hvilka det ligger att häfda denna hennes rang, beredas tillfälle att alltjemt deltaga uti det fosterländska eller internationella forskningsarbetet samt därigenom ock tillvinna sig och sin Högskola förtjänt uppmärksamhet.

I syfte att undanrödja de ekonomiska hindren för offentliggörandet af deras inlägg i det vetenskapliga forskningsarbetet har därför synts oss nödigt att åvägabringa en fond, med hvars afkastning kostnaderna för utgifvandet af en Högskolans årsskrift må kunna bestridas. I den öfvertygelse att, derest framtida erfarenheter skulle visa behofvet af denna fonds ökning, nya gifvare för främjandet af det dermed förbundna vigtiga ändamålet icke skola saknas, tillåta vi oss härmed till Eder öfverlemna ett belopp af Trettiotusen (30,000) kronor att såsom särskild fond i enlighet med 23, 24 och 25 §§ i Högskolans nu gällande statuter förvaltas, därvid vi såsom villkor föreskrifva: dels att fondens årliga afkastning för hvarje år ställes till lärarerådets förfogande för utgifvande af en *Göteborgs Högskolas årsskrift;* dels ock att, derest sådan årsskrift af en eller annan anledning något år icke skulle utgifvas, det må på Högskolans Styrelse ankomma att besluta, huruvida fondens afkastning för ifrågavarande år må för samma ändamål till följande år reserveras eller till annat Högskolans vetenskapliga forskning främjande syfte användas.

Slutligen och då vi, för att i vår mån högtidlighålla 300-årsdagen af Göteborgs grundläggares födelse, å denna dag till Göteborgs Högskola öfverlemna vår gåfva, hoppas vi det icke må anses förmätet att vi önska dennas bokförande under namn af *Göteborgs Högskolas Gustaf Adolfs-fond.*

Stockholm och Göteborg den 9 December 1894.

OSCAR EKMAN. OLOF WIJK.

Genom denna donation har ett alltifrån Högskolans första arbetsår djupt kändt behof blifvit tillgodosedt. Icke blott skall den vetenskapliga produktionen vid Högskolan, såsom i donationsbrefvet riktigt utvecklas, i hög grad främjas af det tillfälle, denna donation bereder att publicera forskningens resultat, utan därigenom, att denna donation gör det möjligt att utgifva

en *Göteborgs Högskolas Årsskrift* skall den vetenskapliga produktionen vid Högskolan äfven i högre grad framträda samlad, hvarigenom den i den vetenskapliga diskussionen lättare fäster den uppmärksamhet vid sig, den kan förtjäna. Det namn, Donatorerna gifvit åt fonden, kännetecknar den anda, i hvilken den är gifven. Å lärarnes vid Högskolan vägnar uttalas här den förhoppningen att de syften, denna fond kommer att främja, äfven skola kännetecknas af den anda, som är oskiljaktigt förbunden med **Gustaf Adolfs** namn.

Sedan Lärarerådet genom Styrelsen erhållit del af donationsbrefvet samt tagit kännedom om, att de för hvarje år å nämnda fond upplupna räntorna ställdes till Lärarerådets disposition i och för angifvet syfte, skred Lärarerådet omedelbart till uppgörande af bestämmelser för *Göteborgs Högskolas Årsskrift.* Sedan en för sådant ändamål utsedd kommitté utarbetat ett förslag till sådana bestämmelser, antog Lärarerådet vid sammanträde den 10 januari följande:

Bestämmelser rörande Göteborgs Högskolas Årsskrift.

1. Göteborgs Högskolas Årsskrift utgifves i häften, hvartdera omfattande en afhandling, hvilka för hvarje år jämte under tiden utkomna program sammanhäftas till ett band.

   Skulle någon afhandling vara af det omfång, att det vore lämpligt fördela densamma på två eller flera häften eller på två eller flera årgångar af årsskriften, må sådant kunna ske.

2. Högskolans lärareråd utser för kalenderår en redaktionskommitté, bestående af trenne medlemmar, af hvilka en är sekreterare. Denna kommitté handhafver årsskriftens ekonomi med redovisningsskyldighet inför Lärarerådet, afgör om erbjudna skrifters intagande i årsskriften, ombesörjer tryckningen samt äger att, när förhållandena så påkalla, med sig adjungera sakkunniga personer äfvensom att hänskjuta tvistiga fall till Lärarerådets afgörande.

3. I årsskriften intagas originalafhandlingar, aftryck af texter eller historiska handlingar samt öfversättningar af vetenskapligt värde.

4. I årsskriften må intagas arbeten af lärare och lärjungar vid Högskolan, tjänstemän vid Göteborgs Stadsbibliotek (med hvilket Högskolans bibliotek är förenadt), samt för öfrigt af vetenskapsmän, som äro eller varit i ämbete fästa vid Högskolan eller speciminera för anställning vid henne.

5. Författare erhåller 50 friexemplar af sin skrift jämte rättighet att på egen bekostnad, dock ej till afsalu, låta trycka större antal separatexemplar. Dessutom äger författare att, när tillgångarna så medgifva, erhålla ersättning för särskilda med författandet förenade kostnader, exempelvis öfversättning till främmande språk, anskaffande af speciallitteratur, afskrifter från annan ort o. d.

Är afhandlingens tryckning förenad med så stora kostnader, att dessa icke lämpligen i sin helhet kunna af årsanslaget bestridas, äge redaktionskommittén att med författaren uppgöra om hans bidrag till kostnaderna.

6. De för byte afsedda exemplaren distribueras genom Stadsbiblioteket, hvilket ur årsskriftsfonden uppbär ersättning för härmed förenade utgifter.

Till redaktionskommitté, i öfverensstämmelse med § 2 här ofvan, utsåg Lärarerådet den 6 april Professorerna Warburg och Vising samt Bibliotekarien Wåhlin, hvilka samtlige dessförinnan fungerat som interimistisk redaktionskommitté. Af *Göteborgs Högskolas Årsskrift 1895*, har ett häfte utsändts: *Studier i Ståndsriksdagens senare historia: Preståndets sammansättning och formerna för dess riksdagsmannaval* af *Ludvig Stavenow;* ett andra häfte är under tryckning.

Då det i den stiftelse-urkund, genom hvilken den numera s. k. Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen ursprungligen skapades, heter att donationen gifves "Till Hans Kongl. May:tz Academie eller Gymnasio udi Gottenburg och till den Studerende Ungdom af Bahuus Leehn",[1] har Styrelsen ansett sig böra söka bereda tillfälle för lärjungar vid Högskolan att söka de Kongl. och Hvitfeldtska stipendierna. Den har därför under det gångna året den 20 juni till Kuratelet för Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen aflåtit följande skrifvelse:

[1] Bidrag till Hvitfeldtska Stipendii-stiftelsens historia under äldre tider. Af A. O. Heurlin, Göteborg 1862, p. 4.

Till Kuratelet för Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen!

Det Kongl. brefvet af den 14 juni 1872 rörande Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen stadgar i mom c) att af nämnda Stipendii-inrättnings medel 2,400 kronor, fördelade i tolf lika stipendier, eventuelt kunna tilldelas »studerande, som, efter att hafva genomgått gymnasialafdelningen af nämnda läroverk,[1] sina studier vid högre undervisningsanstalt fortsätter.» Enligt detta stadgande äro följaktligen lärjungar vid Göteborgs Högskola, hvilken måste betraktas som en sådan högre undervisningsanstalt, som i nämnda mom. åsyftas, berättigade att, i enlighet med de bestämmelser, som för öfrigt gälla för dessa stipendiers utdelande, af dem komma i åtnjutande. Styrelsen vill därför till Kuratorerna för Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen hemställa, det måtte de densamma meddela, hvilka former sådana sökande till dessa stipendier, som studera vid Högskolan, hafva att iakttaga; hvarvid Styrelsen vågar föreslå att ansökningar, ställda till Kuratelet för nämnda Stipendii-inrättning, inlämnas till Högskolans rektor, för att genom hans försorg, åtföljde af Lärarerådets yttrande såväl öfver de sökandes kompetens i allmänhet som särskildt öfver den ordning, i hvilken de vid Stipendii-tillsättningen böra ifrågakomma, öfversändas till nämnda Kuratel.

Utan att för närvarande inlåta sig på någon tolkning af Stipendiestiftelsens urkund för öfrigt, kan Styrelsen icke underlåta att fästa Kuratelets uppmärksamhet vid, att den ursprungliga stiftelseurkunden stadgar, att stipendiemedlen uteslutande skulle komma till godo studerande i Göteborg, ett villkor, som studerande vid Högskolan framför sina medsökande vid andra högre undervisningsanstalter uppfylla. Styrelsen är också förvissad att Kuratelet kommer att därvid fästa synnerligt afseende.

Å Styrelsens för Göteborgs Högskola vägnar

OLOF WIJK.

Sedan emellertid Stipendii-kuratelet i skrifvelse af d. 25 okt., under framhållande i öfrigt af sin anslutning till Styrelsens i skrifvelsen uttalade uppfattning, förklarat sig på den grund, att »Göteborgs Högskola tillkommit först långt efter det nådiga brefvets utfärdande», »icke kunna besluta om utdelning af dessa stipendier till lärjungar vid Högskolan, innan Kongl. Maj:t uttryckligen förklarat att hinder därför icke möter»,

[1] Göteborgs högre elementarläroverk; numera alltså latin- eller realläroverket.

ingick Styrelsen den 23 nov. till Kongl. Maj:t med en underdånig framställning »det måtte Kongl. Maj:t i nåder förklara, att lärjungar vid Göteborgs Högskola äro berättigade att, med iakttagande af hvad i öfrigt om dessa (Kongl. och Hvitfeldtska) stipendier finnes stadgadt, af dem komma i åtnjutande». Och har Kongl. Maj:t i nådigt bref af d. 20 dec. funnit godt att till Styrelsens framställning lämna bifall.

Sedermera hafva Kuratorerna för ofvannämnda stipendii-inrättning i skrifvelse af den 12 Mars funnit skäligt att, med anslutning i öfrigt till Styrelsens här ofvan gjorda förslag rörande de former, hvilka böra iakttagas af stipendiesökande, som studera vid Göteborgs Högskola, jämväl tillägga den bestämmelsen, att stipendieansökningar, jämte Lärarerådets yttrande öfver dem, skola årligen öfversändas till Kuratorerna inom april månads utgång.

I enlighet med dessa bestämmelser hafva under april månad fyra studerande vid Högskolan sökt Kongl. och Hvitfeldtska stipendier. Samtlige sökande befunnos kompetente; en af dem erhöll stipendium.

I tur att ur Högskolans Styrelse utgå med slutet af 1894 voro Med. D:r *Rob. Fries* och f. d. Rektorn *A. O. Heurlin*. Bägge hafva blifvit återvalde af samma korporationer, på hvilkas uppdrag de förut tillhört Styrelsen, D:r *Fries* af Stadsfullmäktige (Styr. prot. d. 15 jan.), Rektor *Heurlin* af Göteborgs högre latin- och realläroverks förenade kollegier (Styr. prot. d. 4 dec.)

Styrelsen har för nu löpande kalenderår till v. Ordförande återvalt Grosshandlaren *Olof Wijk* och till Kassaförvaltare Grosshandlaren *Ivar Wærn* (Styr. prot. d. 15 jan.)

Styrelsen utgöres alltså vid utfärdandet af denna årsredogörelse af samma personer, som tillhörde den vid förra årsredogörelsens utsändande.

Styrelsen har under året haft 10 sammanträden, Lärarerådet 18.

Inom Lärarerådet äro uppdragen fördelade på samma sätt, som angifves i föregående årsredogörelse.

Det har varit Högskolan möjligt att under det år, denna redogörelse omfattar, vidtaga åtgärder för ett synnerligen afsevärdt vidgande af den undervisning, som vid henne meddelas.

Sedan det visat sig, att den mångartade undervisning, hvilken de klassiska språkens studium kräfver, i synnerhet vid en examensberättigad Högskola, icke kunde i önskvärd grad tillgodoses af tillgängliga lärarekrafter, har Styrelsen, på framställning från Lärarerådet (prot. d. 29 maj), den 31 maj till docent i klassisk filologi kallat Fil. D:r *Elias Janzon*, hvilken kallelse Kanslersämbetet skänkt stadfästelse (Kanslersbref den 10 juni).

Docenten Janzon har om sitt lif meddelat:

Jag, Gustaf Elias Janzon, är född den 25 November 1859 i Stockholm. Mina föräldrar äro vaktmästaren Erik Gustaf Janzon och hans hustru Ingrid Katarina, född Malmorin.

Besökte under åren 1867—77 Nikolai och Katarina allmänna läroverk samt Gymnasium i Stockholm, hvarest jag i Maj 1877 undergick maturitetsexamen.

Inskrefs hösten 1877 såsom student vid Upsala universitet. Aflade därstädes den 29 Januari 1889 filosofie kandidatexamen och den 27 Maj 1893 filosofie licentiatexamen, hvarpå jag, efter den 29 Maj 1894 genomgånget disputationsprof, den 31 Maj 1894 promoverades till filosofie doktor.

Sommaren 1893 inventerade och delvis ordnade jag på gifvet uppdrag Upsala Universitets Mynt- och Medaljsamling.

Företog 1894 såsom Thunsk resestipendiat en sex månaders utländsk studieresa, hvarunder jag vid Berlins universitet idkade studier i klassisk filologi med ledning hufvudsakligen af professorerne Vahlen och Diels.

Har af trycket utgifvit följande skrifter:

Sånger af Catullus från Verona. Öfversättningsförsök. Förra Delen (Ups. Universit. Årsskrift 1889); Senare Delen (samma ställe 1891);

De epigrammate Anthologiæ Palatinæ XI 275 recte interpretando (Wochenschr. f. klass. Philologie 1892, no. 24);

Ad Catullum (Hermes, Zeitschrift f. klass. Philologie 1892, s. 315 ff.);

De sublimitate libellus in patrium sermonem conversus adnotationibusque instructus I. Upsaliæ 1894 (afhandl. för filosofiska doktorsgraden);

dessutom en anmälning af Bernhard Risbergs öfversättning af Aeschyli sorgespel Agamemnon, i Wochenschr. f. klass. Philologie 1892, no. 6.

På af Lärarerådet (prot. d. 1 dec.) framstäldt förslag förordnade Styrelsen d. 11 dec. Rev. *Arthur Vandeleur Despard* att vara e. o. lärare i engelska vid Högskolan, åt hvilket förordnande Kanslern gaf stadfästelse genom Kanslersbref af den 29 dec.

Rev. Despard har om sitt lif meddelat:

I, Arthur Vandeleur Despard, son of George and Jane Despard, was born in Kensington, London, on the 11:th of December 1861.

I was sent to school at Merchant Taylors, in the city of London, January 1871. In June 1879 I passed the Oxford and Cambridge Certificate Examination for Public Schools.

On the 16:th of October 1880 I was matriculated at the University of Oxford.

In Trinity Term 1882 I passed the first Public Examination »in Literis græcis et latinis» and was found »honore dignus».

On the 13:th of March I passed an Examination »in rudimentis Religionis».

In Trinity Term 1884 I passed the final Examination for the degree of Bachelor of arts »in historia moderna» and was found »honore dignus».

On July 1884 I took my degree as Artium Baccalaureus.

On December 1887 I took my degree as Artium Magister.

On December 1884 I was ordained Deacon.

On December 1884 I was ordained Priest.

I was Curate of S. John's Church Yeovil, Somersetshire 1884—86; Curate of Rayleigh, Essex 1886—87. During 1888 I was acting as Curate in the parish of Quebec Chapel, Marylebone, London, and from 1888 (Dec.) to May 1890 as Curate of Strand in the County of Gloucester.

On July 1890 I entered upon my duties as British Chaplain at Gothenburg, for the performance of which I hold a License signed by the Bishop of London.

Då Rev. Despard emellertid mottagit kallelse till en verksamhet å annan ort — han afflyttar under den närmaste tiden till Cap-staden —, afslutas hans arbete vid Högskolan redan

med innevarande läsår. Men änskönt han endast kort tid varit anställd vid Högskolan, har han dock hunnit förvärfva sig hennes tacksamhet för det för språkundervisningen i synnerlig grad gagnande arbete, han där nedlagt, åt hvilken tacksamhet det är ett behof att här gifva uttryck.

På Lärarerådets förslag (prot. d. 27 april) har Styrelsen till e. o. lärare i franska språket för läsåret 1895—96 d. 4 maj kallat Mr *Maurice Gandolphe,* hvilken kallelse genom Kanslersbref af d. 21 maj vunnit Kanslersämbetets godkännande.

Mr Gandolphe har om sig meddelat:

Paul Lucien Maurice Gandolphe

né à Vincennes (trib. de Paris) le 25 février 1874;

fils de Alfred Gandolphe, chef-d'escadron d'artillerie en retraite, professeur de mathémathiques, etc.

1882—1892 Elève au collège Stanislas, Paris;

1889 Deux accessits au Concours général;

1892 Bachelier ès lettres;

1892—1894 Elève aux Facultés des Lettres et de Droit de Paris;

Mars 1894 Licencié ès lettres;

Juillet 1894 Bachelier en droit;

a fait, pendant les mois de Février—Mai 1895, des conférences de littérature française à Göteborg;

a écrit articles de critique littéraire au journal »La Paix«.

Högskolans lärarepersonal kommer alltså att vid det nya läsårets början utgöras af 6 professorer, 6 docenter samt en e. o. lärare, hvarjämte en vid annat universitet som docent fäst lärare innehar förordnande att fortfarande uppehålla en ledig professur.

Professor *Norström* åtnjöt, på grund af sjuklighet, tjänstledighet från höstterminens början till d. 22 sept., hvarjämte han erhöll Styrelsens tillåtelse att under återstående del af terminen inskränka sina föreläsningar till fyra i veckan (Styr. prot. d. 1 sept.).

Docenten *Kjellén* åtnjöt, för vetenskapligt arbete, tjänstledighet från vårterminens början till d. 15 febr. (Styr. prot. d. 15 jan.).

Desslikes har Professor *Vising* för utrikes resa åtnjutit tjänstledighet under Maj månad (Styr. prot. d. 20 april).

Docenten *Wåhlin* erhöll rektors tillåtelse att under vårterminen börja sina föreläsningar först d. 1 febr.

Föreläsningar och öfningar vid Högskolan togo sin början höstterm. d. 8 sept., vårterm. d. 23 jan., och hafva regelbundet fortgått i enlighet med bestämmelserna i ordningsstadgans § 13. Undervisningen inställdes d. 10 sept., då Professor Cederschiöld med en offentlig föreläsning tillträdde sitt ämbete vid Högskolan, samt likaledes d. 6 nov. Enstaka undervisningstimmar hafva inställts på grund af sjukdom eller annan tillfällig orsak.

Nedanstående redogörelse för under läsåret 1894—95 meddelad undervisning har af de särskilda lärarne inlämnats:

KARL JOHAN WARBURG,

Fil. D:r, Professor i ästetik samt litteratur- och konst-historia.

Allmän litteraturhistoria: Enskilda föreläsningar. 5 ggr i veckan: höstterminen *Orienten, Grekland, Rom;* vårterminen: *Europeiska medeltiden; Nyare tid: Italien, Spanien, Portugal, Frankrike, England* t. o. m. *Shakspere.*

Konsthistoria: Ensk. förel. h. t. 2 ggr i v.: Öfversikt af *gammalkristen* och *medeltida konst i Italien;* utförligare redogörelse för *förrenässansen* och *ungrenässansen* (flor. skolan); v. t. 1 gång i veckan: Afslutning af *ungrenässansen (umbriska, paduanska, venetianska skolorna); högrenässans: Bramante, Lionardo, Michel-Angelo.*

Poetik: Ensk. förel. v. t. 1 gång i veckan.

Öfningar: Höstterminen: Seminarieöfningar för behandling af kand. Atterboms afhandling: *»Bidrag till kännedomen af den fransk-klassiska tragediens stil»*.

Vårterminen: Samfälda öfningar. Föredrag af fil. kand. E. Olmer *(Miles gloriosus-typen i olika folks litteratur)* med åttföljande diskussion; referat af *Konrad Langes: Die bewusste Selbsttäuschung als Kern des ästhetischen*

Genusses (af stud. G. v. Holten); föredrag om förhållandet mellan *Alarçons La verdad sospechosa, Corneilles Le Menteur, Steeles The lying lover* och *Gyllenborgs En bättrad villhierna* (af stud. G. v. Holten), hvarjämte en del uppgifter utlämnats för behandling under sommaren.

JOHAN VISING,

Fil. D:r, Professor i nyeuropeisk lingvistik (med undervisningsskyldighet i romanska språk).

Utförlig framställning af den moderna franska syntaxen under jämförelse med äldre tiders språkbruk (praktiska öfningar och ensk. förel. 2 tim. i veck. h. t. och v. t.). — *Tolkning af den anglonormanska Brandansången* (seminarieöfningar 2 tim. hvarannan vecka h. t., hvar vecka v. t.). — *Tolkning af Fénelon, Lettre sur les occupations de l'Académie Française* (forts. från föreg. läsår) och af *Boileau, L'Art poétique* (ensk. förel. 1 tim. i veck. h. t. och v. t.). — *Muntliga öfversättningsöfningar från svenska till franska* (praktiska öfningar 1 tim. i veck. h. t. och v. t.).

Framställningen af den franska syntaxen har varit en fortsättning af en under föregående läsår påbörjad kurs, och den har fortgått efter samma plan och i hufvudsak samma metod som förut (se Årsredogörelsen 1893—1894, s. 21). Dock har framställningen på grund af ämnets natur mer och mer öfvergått från praktiska öfningar till föreläsningar. De kapitel, som behandlats, äro participernas, artiklarnes, substantivets och adjektivets syntax, motsvarande §§ 228—265 i Visings Franska Språklära. Denna kurs är ämnad att fortsättas under följande läsår och att då behandla pronominas och adverbets syntax.

Behandlingen af den anglonormanska Brandantexten har innefattat kritik af Londoner-, Oxforder-, Arsenal- och Yorkerhandskrifterna, af hvilka de tre första varit tillgängliga i diplomatiskt aftryck, den sista i en tillförlitlig afskrift, gjord af bibliotekarien i Cambridge, D:r Eirikr Magnusson. Genom dessa öfningar har afsetts att bibringa blifvande filosofie licentiater någon färdighet i manuskriptläsning och textrekonstitution samt tolkning af fornfranskt språk och inblick i dialektala och metriska egendomligheter.

De enskilda föreläsningarna öfver Fénelon och Boileau hafva hufvudsakligen afsett studiet af fransk litteraturhistoria och stilistik.

Öfversättningarna till franska hafva skett dels från Visings *Öfversättningsöfningar*, dels från Sonja Kovalevskys *Efterskörd* såsom original. De af lärjungarna gjorda öfversättningarna hafva under vårterminen rättats utom af professorn i ämnet äfven af herr Maurice Gandolphe.

JOHANNES PAULSON,

Fil. D:r, Professor i klassiska språk.

Latin: *Vergilii Aeneid* (ensk. förel. 2 tim. i veck. h. t.).

Ciceros Diuinatio in Caecilium; därefter

Valda sånger ur Horatii IV bok (ensk. förel. 2 tim. i veck. h. t.).

Horatii epistlar, I boken, samt *Ars poetica* (ensk. förel. 3 tim. i veck. v. t.).

Föreläsningarna öfver *Vergilii Aeneid* behandlade, utom Aeneas-sagan före Vergilius och en öfversikt af Aeneidens innehåll, tolkning af enstaka partier af de tre första sångerna samt af den fjärde ungefär de 400 första verserna. Dessa föreläsningar så väl som föreläsningarna öfver *Horatius* under v. t. hafva företrädesvis afsett blifvande filosofie kandidater. Föreläsningarna öfver *Ciceros Diuinatio* samt öfver valda oden ur *Horatii* fjärde bok hafva mera afsett de förberedande examina, men äfven begagnats af blifvande kandidater.

Lucretius (semin.-öfn. 1 tim. i veck. v. t.).

På dessa seminarieöfningar hafva genomgåtts företrädesvis kritiska ställen i början af första boken (t. o. m. v. 429). Med stöd af seminarieledarens handskrifna *Index Lucretianus* hafva, i anslutning till de behandlade ställena, deltagarne i dessa öfningar, Kand. O. Högberg och Kand. E. Olbers, behandlat smärre grammatiska och lexikaliska uppgifter till Lucretius.

Grekiska: *Den tebanska hjältesagan i den grekiska tragedien* (9 offentliga förel. under h. t.).

Dessa offentliga föreläsningar behandlade, jämte inledande och afslutande anmärkningar om den grekiska tragedien öfverhufvud, den tebanska hjältesagan i dess helhet med utförligare redogörelse för de till våra dagar bevarade tragedier, som från denna saga hämtat sitt ämne (de bägge Oedipus-tragedierna, De sju mot Tebe, Feniciskorna, Antigone).

VITALIS NORSTRÖM,

Fil. D:r, Professor i filosofi.

Den grekiska filosofiens historia (ensk. förel., 4 tim. i veck. hela läsåret).

Logik (ensk. förel., 1 tim. i veck. v. t.).

Föreläsningarna i *filosofiens historia*, hvarunder framställningen af den grekiska filosofien blifvit afslutad, hafva varit lämpade efter fordringarna i

filosofie licentiatexamen och, särskildt i vissa vigtigare delar, med ganska stor utförlighet behandlat sitt ämne.

Föreläsningarna i *logik* hafva utgjort en propedevtisk kurs, lämpad efter approbatursfordringarna i filosofie kandidatexamen.

G. CEDERSCHIÖLD,

Fil. D:r, Professor i nordiska språk.

Fornnorsk och fornisländsk grammatik: hufvuddragen af ljud- och formläran (ensk. förel. 2 t. i veck. under h. t.)

Fornisländsk litteratur: i förbindelse med den grammatiska undervisningen, några sidor i Wimmers Oldnordiske Læsebog.

Svensk grammatik: öfversikt af språkets utveckling, hufvudsakligen med afseende på ljud- och formläran, från äldre till nyare tid; därvid nysvensk ljudlära med anslutning till Lyttkens-Wulffs »Svenska språkets ljudlära», den mindre upplagan (ensk. förel. 3 t. i veckan v. t.).

Fornsvensk litteratur: i förbindelse med den grammatiska undervisningen 37 sidor i Noreens Altschwedisches Lesebuch; dessutom (ensk. förel. 2 t. i veck. under h. t., 1 t. i veck. under v. t.) Erikskrönikan vv. 1—2027.

Nysvensk stillära och syntax m. m. i 11 offentliga föreläsningar under v. t., med afseende på nysvenska skriftspråkets förhållande till talspråk och tankespråk.

Seminarieöfningarna (2 t. i veckan under h. t., 2 t. hvarannan vecka under v. t.) hafva förnämligast haft *svensk semasiologi* till föremål, hvarvid dels undertecknad gifvit en öfversikt af de viktigaste lagarna för betydelseutvecklingen samt i sammanhang därmed kritiskt refererat H. Pauls uppsats »Ueber die Aufgaben der wissenschaftlichen Lexikographie» och kritiskt behandlat några artiklar i de utkomna häftena af Svenska Akademiens »Ordbok öfver svenska språket», dels ventilation egt rum af följande ordboksartiklar, som af nedannämnda lärjungar, på grundvalen af samlingar, som Redaktionen af Sv. Ak:ns ordb. välvilligt ställt till seminariets förfogande, redigerats, näml.: artiklarna *afsikt*, *aftal*, *aftala* af kand. P. Eidem Andersson, *aftaga*, *apa*, subst., och *apa*, vb. af kand. K. Lindberg, *amma*, subst., och *amma*, vb., af kand. E. Olbers, *afse*, vb., och *arg*, adj., af kand. E. Olmer. Dessutom har *föredrag* hållits öfver »I-omljudet, enligt nyare åsikter» af kand. K. Lidberg

samt S. Bugges »Bidrag til den ældste skaldedigtnings historie» refererats af kand. P. Eidem Andersson och F. Holthausens »Altisländisches Elementarbuch» af kand. K. Lindberg och kand. E. Olbers.

FERD. HOLTHAUSEN,

Fil. D:r, Professor i nyeuropeisk linguistik (med undervisningsskyldighet i germanska språk).

Fonetik (med särskildt afseende på tyska och engelska samt med praktiska uttalsöfningar; ensk. förel. 1 tim. i veck. h. t.).

Tyska: *Tolkning af valda sånger (1 perioden) af Walther v. d. Vogelweide* (ensk. förel. 1 tim. i veck. h. t.).

Tolkning af äldre hög- och nedertyska dikter (Das Lied vom hürnen Seyfrid; den fornsax. Genesis samt *Heliand* v. 1 — 170; *Reinke de vos* v. 1 — 393; ensk. förel. 2 tim. i veck. v. t.).

H. Seidels »Lebrecht Hühnchen» (prakt. öfn. 1 tim. i veck. h. t.)

K. Kinzels »Gedichte des 19. Jahrhunderts», pag. 1—50 (prakt. öfn. 1 tim. i veck. v. t.).

Öfversättning af O. Levertins och V. v. Heidenstams »Pepitas bröllop» (prakt. öfn. 1 tim. i veck. v. t.).

Engelska: *Miltons lif och diktning* (med läsning af valda stycken; ensk. förel. 1 tim. i veck. v. t.).

Fornengelska texter (Seminarieöfn. 2 tim. i veck. h. t.).

Forn- och medel-engelska texter (Sem. öfn. 2 tim. i veck. v. t.).

Afzelius »Öfningar i engelsk syntax» (prakt. öfn. 1 tim. i veck. h. t.).

Föreläsningarna och öfningarna hafva hållits dels på tyska och dels på engelska. Af *Miltons lif* har den första perioden (t. o. m. år 1638) behandlats, och de förnämsta af denna tids dikter hafva förklarats; af *forneng. texter* hafva lästs en del prosaiska och poetiska stycken ur Sweets »Anglo-Saxon Reader» samt Beowulf v. 1882—2080; af *medeleng.* några partier af de 4 första kapitlen i Morris' »Specimens of Early English», Part. I.

Flera af seminariets medlemmar författade uppsatser hafva behandlat olika af de lästa texternas ljud- och flexions-former.

De praktiska öfningarna hafva gifvit anledning till samtal och grammatiska repetitioner; en del af de lästa styckena i Kinzels antologi hafva lagts till grund för skriftliga uppsatser, hvilka hvarje vecka granskats å lärosalen.

RUDOLF KJELLÉN,

Fil. D:r, Docent i statskunskap med geografi.

Svensk statskunskap:

Svensk konstitutionell praxis (seminarieöfn. 1 tim. hvarannan vecka, h. t. och v. t. efter påsk).

Allmän statskunskap:

Den konstitutionella monarkien och *Öfriga moderna statsformer* (ensk. förel. 4 tim. i veck. h. t.).

Förbundsstater och statsförbund (ensk. förel. 2 tim. i veck. v. t.).

Statsvetenskaplig propedevtik (ensk. förel. 3 tim. i veck. v. t.).

Geografi:

Allmän geografi (ensk. förel. 2 tim. i veck. h. t.).

Examinatorium (1 tim. i veck., v. t. före påsk).

Seminarieöfningarne hafva begränsats till de i 1809 års Regeringsform nyskapade institutionerna (Konstitutionsutskott, Justitieombudsman, Opinionsnämd, Tryckfrihetskomité) och afsett att på statistisk väg undersöka, hvilken betydelse de fått i praktiken och huru de verkat. Arbetet har dervid vanligen varit så fördeladt mellan de bägge deltagarne, att de samtidigt samlat uppgifter rörande samma institution, men för olika tidrymder eller ur olika synpunkter; hvarpå det sålunda hopade materialet bearbetats på öfningstimmarne.

Höstterminens föreläsningar i allmän statskunskap bildade en direkt fortsättning på den större kurs, som påbörjades förra vårterminen. Sedan den konstitutionella staten slutbehandlats med en öfversigt af enkammarstatsskicken, hafva härvid framställts de återstående moderna statsformerna, den parlamentariska, den demokratiska och den autokratiska, hvardera betraktad i sitt historiska framträdande, sina psykologiska karaktersdrag och sina empiriska artgestaltningar; slutligen har vårterminens kurs öfver statsföreningarne följt som en fortsättning och afslutning. Denna föreläsningsserie har haft en deskriptiv karakter, i det att — under vederbörande rubrik — hvarje särskildt statsskick behandlats för sig, mot bakgrunden af sina egna geografiska, statistiska och historiska förutsättningar. Deremot har vårterminens propedevtiska kurs rört sig inom den s. k. allmänna statsrättens område; den har velat bibringa en systematisk öfversigt af de statsvetenskapliga prænotionerna, och den empiriska rätten har dervid endast så till vida kommit i betraktande, som den tjenat med exempel på de allmänna reglerna eller på undantag derifrån.

O. E. LINDBERG,

Fil. D:r, Docent i semitiska språk.

Hebreiska:

Grammatik jämte explikation och grammatisering af Genesis' 37 kap. (ensk. förel. 5 tim. i veck. h. t.).

Tolkning af Genesis, hvarvid det viktigaste af den hebreiska syntaxen genomgåtts (ensk. förel. 5 tim. i veck. v. t.).

Arabiska:

Tolkning af ett par af Amrulkais' dikter (ensk. förel. 1 tim. i veck., h. t.).

Samsemitisk grammatik:

Konsonantljuden (ensk. förel. 2 tim. i veck. h. t. och v. t.).

Föreläsningarna öfver *Genesis* hafva inledts med en öfversikt af pentateuchkritikens hufvudsakliga resultat, af Genesis' innehåll och indelning m. m. samt beledsagats af nödiga historiska, geografiska och arkeologiska upplysningar. Af senare hälften hafva blott svårare ställen tolkats och förklarats med undantag af 30 och 49 kapitlen, som fullständigt genomgåtts. — Föreläsningarna öfver *Amrulkais* hafva inledts med en kortare biografi öfver skalden, hufvudsakligen enl. *Abulfaradjs* verk *Kitâb al'aghânî* och enligt *Abulfeda*, samt med en öfversikt af arabernas diktarter och diktslag. Af själfva dikterna hafva genomgåtts N:o 5 och 15 i *Ahlwardts* »The Diwans of the six ancient Arabic poets». — Af den *Samsemitiska grammatiken* hafva konsonantljuden i de klassiska dialekterna, deras viktigaste ljudlagar och analogiförändringar, för så vidt de kunnat bestämmas, behandlats. Dock hafva *w* och *y* i assyr. och delvis i vestarameiskan ej medhunnits.

LARS WÅHLIN,

Fil. D:r, Bibliotekarie, Docent i klassisk filologi.

Grekiska:

Enskilda föreläsningar med repetitionsförhör öfver *Platos Crito* (2 tim. i veck. h. t.).

Seminarieöfningar omfattande de viktigare punkterna i den *homeriska grammatiken* (2 sammanhängande tim. hvarannan vecka h. t.) samt kritisk och exegetisk behandling af valda epigram ur *den grekiska antologien* (2 sammanhängande tim. i veck. v. t.).

Skriftliga exercitier (1 tim. i veck. h. t.).

Realfilologiska discipliner:

Examinatorium omfattande öfversikt af den grekiska och romerska litteraturens historia samt i slutet af terminen en kort framställning af det antika skriftväsendets grunddrag (2 tim. i veck. v. t.).

LUDVIG STAVENOW,

Fil. D:r, Docent vid Upsala Universitet, förordnad att under ledigheten uppehålla professuren i historia och statskunskap.

Svensk historia:

Svenska statsförfattningens historia (ensk. förel. 3 tim. i veck. h. t. samt 4 tim. i veck. v. t. intill den 20 Febr.).

Behandling af ämnen rörande svenska kyrkans utveckling efter besluten i Vesterås 1527 till Gustaf Vasas död (seminarieöfningar 2 tim. hvarannan veck. h. t.) och *rörande reformationstidehvarfvets historia i allmänhet* (seminarieöfningar 2 tim. hvarannan veck. v. t.).

Allmän historia:

Öfversikt af gamla tidens historia (ensk. förel. 4 tim. i veck. v. t. från den 20 febr.).

Öfversikt af europeiska statssystemets historia från 1740 (ensk. förel. 2 tim. i veck. h. t.).

Den stora engelska revolutionen i det 17:de århundradets midt (offentliga föreläsningar 1 tim. i veck. under okt. och nov.).

Föreläsningarna öfver svenska statsskickets historia hafva utgjort en kortfattad öfversikt, beräknad för approbatursfordringar i filosofie kandidatexamen och de förberedande juridiskt filosofiska examina. — Föreläsningarna öfver gamla tidens historia hafva varit afsedda för filosofie kandidatexamen samt teologisk-filosofisk examen och hafva utgjort en öfversikt af de gamla orientaliska folkens kultur och historia, med särskild hänsyn till källorna för den historiska kunskapen, samt af Greklands och Italiens äldre historia till uppkomsten af det grekiskt-orientaliska statssystemet och Italiens enande under Rom i början af 3:dje århundradet f. Kr. — Föreläsningarna öfver det europeiska statssystemet hafva omfattat tiden 1740—1775 och bildat en fortsättning af kursen under v. t. 1894 efter de synpunkter, som i föregående årsredogörelse utvecklats. — De offentliga föreläsningarna öfver engelska revolutionen hafva varit affattade i en populär form med särskildt betonande af de ledande politiska och religiösa idéernas utveckling.

Seminarieöfningarna under årets lopp hafva varit afsedda uteslutande för licentiatstudier och bestått i ventilering af uppsatser öfver angifvet ämne samt referat och kritik af andra författares undersökningar rörande uppgifna ämnen med ledning af tryckta urkunder och aktstycken.

EFRAIM LILJEQVIST,

Fil. D:r, Docent i filosofi.

Inledning till den praktiska filosofien (ensk. förel. 4 tim. i veck. h. t.).

Rättsfilosofi (ensk. förel. 3 tim. i veck. v. t., i Maj 4 tim. i veck. t. o. m. den 20 Maj).

Antik och modern sofistik (11 offentl. förel. under Februari, Mars, April).

Den försokratiska filosofien (seminarieöfningar 2 tim. i veck. under h. t., 2 tim. hvarannan veck. under v. t.).

Etiska prenotioner och grundbegrepp (ensk. förel. sammanlagdt 5 tim. i slutet af Maj).

Föreläsningarna med ämne »*inledning till den praktiska filosofien*» hafva inneslutit den i studieplanerna föreskrifna propedeutiska kursen, men icke stannat vid detta, utan tillika sökt gifva hithörande frågor en strängare vetenskaplig behandling, än en dylik kurs omedelbart påkallar. Grunden härtill låg i att samtlige åhörare förklarat sig aspirera till högre betyg än »approbatur» i filosofie kandidatexamen. Af samma skäl har den inledning, som förutskickats den egentliga *rättsfilosofin*, fått motsvarande behandling. För senare tillträdande åhörare, som icke aspirerade till sådant högre betyg, har en kort öfversigt lemnats af denna inledning. Af den egentliga rättsfilosofin har endast statsläran föredragits och i en omfattning motsvarande den i studieplanerna omtalade propedeutiska kursen. En propedeutisk kurs har äfven gifvits med föreläsningarna »*etiska prenotioner och grundbegrepp*». Såsom underlag för *seminarieöfningarna* har tjänat *Ritter et Prellers Historia Philosophiæ Græcæ* och hafva der genomgåtts 158 paragrafer (Prolegomena, Thales, Anaximander, Anaximenes, Heraklit, Pythagoras och pythagoreerna, Xenophanes, Parmenides, Zeno, Melissus, Anaxagoras, Empedokles, Leucippus och Demokrit). Till hvarje sammanträde har en af inledaren författad öfversättning, vanligen med bifogade anmärkningar, cirkulerat bland de i seminarieöfningarna deltagande. Det har äfven ålegat inledaren att för sitt parti taga kännedom om *Zellers* framställning i »*Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*». För att icke sammanträdena skulle alltför mycket upptagas af språklig debatt, har seminariets ledare enskildt med inledaren genomgått hans uppsats från denna sida, hvilket i hvarje fall kräft en tid varierande mellan 2 och 5 timmar.

REV. A. VANDELEUR DESPARD,

e. o. lärare i Engelska.

På den åt *Litteraturläsning och konversation* anslagna timmen (månd.) hafva sidorna 24—48 i »Chamber's Expressive Readers (Midshipman Easy by Marryat)» genomgåtts, med etymologiska, grammatiska och allmänna anmärkningar.

1 t. i veck. (onsd.) har ägnats åt öfversättning från svenska till engelska, hvarvid som svensk text begagnats Tor Hedbergs komedi »Nattrocken».

Den tredje veckotimmen (fred.) har upptagits af skriftliga öfningar, till grund för hvilka lagts »The Humanising of Hester»; flera stycken af Dickens' »Sketches by Boz» samt Thackerays »Pendennis» etc.; omskrifning från poesi till prosa, etc.

Nedanstående skrifter och uppsatser hafva sedan förra årsredogörelsens utgifvande blifvit af Högskolans lärare offentliggjorda eller äro under tryckning:

A. U. Bååth:

Några forntidsbilder från de norska kolonierna i Vesterhafvet (Nord. Tidskr. 1895, 3).

Dikter och *uppsatser* i tidningar och tidskrifter.

Gustaf Cederschiöld:

»*Om de senast framställda fordringarna på en historisk ordbok*» (bifogad »*Inbjudning* till den högtidlighet med hvilken Göteborgs Högskola kommer att fira trehundrade årsdagen af Gustaf II Adolfs födelse»). Gbg 1894.

»*Om s. k. subjektlösa satser i svenskan*» (Nord. Tidskr. 1895, 4).

Har medverkat vid utarbetandet och tryckningen af »*Ordbok öfver svenska språket, utg. af Svenska Akademien*», Tredje häftet. Lund 1895; samt *Altnordische Sagabibliothek* h. 3 (Halle 1894) och 4 (under tryckning).

Recension i Nord. Tidsskrift for Fil.

Ferdinand Holthausen:

Altisländisches Elementarbuch, Weimar 1895.

Altisländisches Lesebuch (under tryckn.).

Zu alt- und mittelenglischen Dichtungen, VI, VII, (n:r 46—49) i Anglia XVII.

Beiträge zur Textkritik altenglischer Dichtungen i Indogerm. Forschungen IV.

Uppkomsten af det äldre engelska dramat (Nord. Tidskr. 1894, 5).

Zur altsächsischen Genesis i Zeitschr. f. deutsches Altertum XXXIX.

Zum Heliand i Zeitschr. f. deutsche Phil. XXVIII.

Got. ahaks = lat. accipiter i Indog. Forsch. V.

Zu R. Meyers »Einführung in das ältere Neuhochdeutsche» i Nord. Tidsskr. for Fil.

Dessutom *större och mindre granskningar* i Mitteilungen zur Anglia, Herrigs Archiv, Anzeiger für deutsches Altertum, Literarisches Centralblatt, Literaturblatt f. germ. u. roman. Philologie, Nord. Tidsskrift for Filologi, Pedag. Tidskrift.

R. Kjellén:

Jordens nordligaste folk (I Läsn. för folket 1894, h. 3 och 4).

Om dateringen af Alsnö och Skeninge herremöten under Magnus Ladulås (I Hist. Tidskr. 1894, h. 3).

Unionen, sådan den skapades och sådan den blifvit. III. Den nuvarande unionen. (Fören. Heimdals folkskrifter, N:o 18—19, 1894).

Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia (Skrifter, utg. af Human. Vetenskapssamfundet i Upsala, IV, 1, 1895).

Tidningsuppsatser, särskildt rörande polarforskningen.

O. E. Lindberg:

Sanningstrådar i sagoväf. Göteborg 1894.

Johannes Paulson:

Jülicher-handskriften till Petrus de Dacia (bifogad *Inbjudning till Professor Cederschiölds offentliga inträdesföreläsning).*

In Plutarchi Non posse suauiter uiui secundum Epicurum, XIII, 7 (1096 B), (i Nord. Tidsskr. for Fil.).

Inbjudning till Göteborgs Högskolas Gustaf-Adolfs-fest.

Har såsom Kongl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets sekreterare ombesörjt utgifningen af dess *Handlingar. Ny följd, XXX.*

Anmälan af skrifter i klassisk filologi i Nord. Tidsskrift for Filologi.

Har utgifvit denna årsredogörelse.

Ludvig Stavenow:

Gustaf II Adolf, hans personlighet och hans betydelse. (Föreningen Heimdals folkskrifter N:r 16—17, 1894).

Minnestal vid Göteborgs Högskolas Gustaf-Adolfs-fest den 8 Dec. 1894. Göteborg 1895.

Studier i ståndsriksdagens senare historia: Prestesståndets sammansättning och formerna för dess riksdagsmannaval. (Göteborgs Högskolas Årsskrift 1895. I).

Sveriges politik vid tiden för Altonakongressen 1686—1689. I. (Hist. Tidskr. 1895).

Öfversikt af östromerska rikets historia. (Artikeln: Östromerska riket i Nordisk familjebok).

Anmälan af C. G. Malmström: Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död, 2:dra uppl. Del II. (Hist. Tidskr. 1895).

J. Vising:

Den italienska språkfrågan. Ett exempel på litteraturspråkets betydelse för en nation (i Nordisk Tidskrift, 1894, 7).

Anglonormannisch (i Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie, München 1894).

Quomodo in den romanischen Sprachen (i Abhandlungen Herrn Prof. Dr. Adolf Tobler dargebracht, Halle 1895).

Smärre litteraturhistoriska och språkvetenskapliga uppsatser och granskningar i »Literaturblatt für german. und roman. Philologie», »Nordisk Tidsskrift for Filologi», samt »Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning».

Karl Warburg:

Svensk litteraturhistoria i sammandrag för skolor och självstudium. Fjärde omarbetade upplagan. Stockholm 1894.

Samma bok. Illustrerad upplaga. Stockholm 1894.

Från Magdalena Rudenskiölds ungdomsdagar. Några meddelanden ur en brefväxling i »Ord och bild» 1894.

Inledning till »anteckningar om Göteborgs Stora teater 1859—1893». Göteborg 1894.

»Mantegnas ängel — Bellinis ängel?» En konsthistorisk anteckning i »Vintergatan», utg. af Sveriges författareförening 1894.

Rasmus Nyerups svenska brefväxling. Ett blad ur den litterära skandinavismens häfder. I Samlaren XV (1894).

Gustaf Adolf i svensk diktning i Göteborgs Handelstidnings Gustaf Adolfsnummer.

Bellmans-dikten i Danmark. I Samlaren XVI (1895).

Uppsatser om svensk litteratur i Salmonsens »Konversationslexikon for Norden» (bokstäfverna B och C).

Granskningar och uppsatser i litterära ämnen i Göteborgs Handelstidning samt en anmälan i Nordisk Tidskrift for Filologi.

Har dessutom utgifvit:

Pontus Wikners Vittra Skrifter. Med förord af utgifvaren. Tredje upplagan, Sthlm 1894.

Bland sådana af Högskolans lärare under det senaste läsåret företagna resor och erhållna förtroendeuppdrag eller utmärkelser, hvilka stå i samband med deras vetenskapliga eller litterära verksamhet, må följande här anföras:

A. U. Bååth: Har erhållit ett af Svenska Akademiens anslag till vittre författare.

Ludvig Stavenow: Har likaledes erhållit ett af Svenska Akademiens anslag till vittre författare.

J. Vising: Förordnades den 10 november 1894 af Eforus för Göteborgs stifts läroverk att vara inspektor för Majornas Elementarläroverk för flickor. — Företog slutet af april—början af juni 1895, med understöd af Högskolans auskultantstipendium, en vetenskaplig studieresa till Frankrike och Spanien.

Karl Warburg: Vistades sommaren 1894 någon tid i Köpenhamn för begagnande af dess bibliotek och arkiv. — Valdes i januari 1895 af Göteborgs Kongl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle till dess Ordförande för 1895. — Valdes i jan. 1895 af Hrr Stadsfullmäktige till suppleant i Göteborgs Musei Styrelse.

Af Högskolans undervisning hafva under läsåret begagnat sig:

Lärjungar (Ordningsst. § 7) under h. t. 42, under v. t. 40. Af dessa äro 34 namn gemensamma för båda terminerna.

Under h. t. inskrefvos 11 nya lärjungar, under v. t. 4. Sex af dessa nyinskrifne hafva förut varit lärjungar vid annat universitet.

Enligt uppgifter till *vårterminens* katalog hafva lärjungarne beredt sig för afläggandet af följande examina:

Filosofie licentiat-examen	13
» kandidat- »	21
Teologisk-filosofisk- »	4
Juridisk-preliminär- »	1

Dessutom har en lärjunge fortsatt sina studier vid Högskolan efter vid annat universitet aflagd filosofie licentiat-examen.

Af de lärjungar, som bereda sig för filosofie licentiat-examen hafva 11 aflagt filosofie kandidatexamen; tvenne åter ämna aflägga filosofie licentiat-examen utan föregående kandidat-examen.

Auskultanter (Ordningsst. § 13) hafva under h. t. varit 19, under v. t. 28.

Som *åhörare* af de offentliga föreläsningarna (Ordningsst. § 14) hafva under h. t. till tvenne serier (utan frånräkning af samma namn, där det förekommer på bägge serierna) antecknat sig inalles 720, under v. t. till likaledes tvenne serier 483.

Examina. Följande examina hafva under läsåret vid Högskolan aflagts:

Sept. 1894 (afslutad d. 8 sept.):

senare delen af filosofie kandidat-examen af *Fil. Stud. Karl Lindberg* i ämnena *historia* samt *statskunskap med geografi;*

förra delen af filosofie kandidat-examen af *Fil. Stud. Fredrika Invenius* i ämnena *estetik med litteratur- och konst-historia* samt *romanska språk;*

Dec. 1894 (afslutad d. 15 dec.):

förra delen af filosofie licentiat-examen af *Fil. Kand. John Atterbom* i ämnet *estetik med litteratur- och konst-historia;*

Mars 1895 (afslutad d. 28 mars):

förra delen af filosofie licentiat-examen af *Fil. Kand. Kalle Lidberg* i ämnet *nordiska språk;*

förra delen af filosofie kandidat-examen af *Fil. Stud. Pär Videgren* i ämnena *estetik med litteratur- och konst-historia, germanska språk* samt *historia;*

Juni 1895 (afslutad d. 12 juni):

senare delen af filosofie licentiat-examen af *Fil. Kand. John Atterbom* i ämnet *romanska språk;*

senare delen af filosofie kandidat-examen af *Fil. Stud. Fredrika Invenius* i ämnena *germanska språk, nordiska språk* och *teoretisk filosofi;* samt

förra delen af filosofie kandidat-examen af *Fil. Stud. Ewald Wallin* i ämnena *romanska språk* och *germanska språk.*

I de fall, då Högskolan icke ägt självskrifna examinatorer, har Examenskommissionens ordförande, jämlikt bestämmelserna i nådiga Stadgan af d. 17 juni 1893, till examinatorer förordnat lärare vid Högskolan.

Då Högskolan fortfarande saknar rättighet att examinera i semitiska språk (och därmed är urståndsatt att begagna sig af rättigheten att anställa teol.-filos. examen), hafva åtskilliga studerande, hvilka åsyfta vare sig en filosofie kandidat-examen, i hvilken semitiska språk ingår, eller teologisk-filosofisk examen, nödgats lämna Högskolan för att gå till det universitet, vid hvilket de ämna aflägga examen.

Stipendier: Den af herr *James Carnegie* till Högskolan under detta som föregående år skänkta stipendiesumman, 1,500 kronor, har fördelats i trenne stipendier å 400 kr. och ett å 300. De trenne större hafva (Lärar. prot. d. 17 okt.) för läsåret 1894—95 utdelats åt *Fil. Kandidaterna K. Lidberg, O. Högberg* och *E. Olbers,* det mindre åt *Fil. Stud. K. Fredlund.*

Likaledes har Lärarerådet (prot. d. 2 febr.) i tvenne lika lotter (å 400 kr.) delat den upplupna räntan (800 kr.) å *David Carnegies* stipendiefond (20,000 kr.), hvilka bägge stipendier för innevarande kalenderår tilldelats *Filosofie Studerandena Oscar Svedberg* och *Albin Lundell.* Dessutom har Lärarerådet ur besparade räntemedel å *David Carnegies* stipendiefond tilldelat *Fil. Kand. Karl Lindberg* ett extra stipendium å 200 kr.

Af Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen har *Fil. Kand. Karl Lindberg* erhållit ett stipendium å 200 kr.

Studentföreningen, som under året utarbetat och i vederbörlig ordning antagit för sig gällande stadgar (Styr. prot. d. 20 juni), disponerar inom Högskolan, jämte sitt hittillsvarande samlingsrum, för sitt biblioteks räkning ännu ett rum.

Styrelsen har, liksom under hvarje föregående år (prot. d. 17 dec.), äfven för innevarande kalenderår medelst beviljande af ett anslag af 100 kr. ökat den summa, Studentföreningen genom uppbörd af sina medlemmar använder för inköp af litteratur samt för prenumeration på tidningar och tidskrifter. Dessutom har Styrelsen (prot. d. 17 nov.) beviljat ett extra anslag af 300 kr. för grundläggande af ett lärjungebibliotek. Detta bibliotek, hvilket företrädesvis är ämnadt att innesluta sådana böcker, som för examensbehof äro nödvändiga, men ofta ställa sig för dyra för den enskilde studenten att skaffa sig, har genom gåfvor och inköp redan vuxit till öfver 1,000 band.

Liksom i föregående årsredogörelse är jag äfven nu i tillfälle att vitsorda, det lärjungarne bedrifvit sina studier med berömvärdt allvar samt att ordningen och andan bland dem varit den bästa.

Ur den af Bibliotekarien för Göteborgs Stadsbibliotek — med hvilket Högskolans bibliotek är förenadt — till Stadsfullmäktige afgifna årsberättelsen för kalenderåret 1894 torde följande här böra meddelas:

Biblioteket har under året varit tillgängligt under samma tider, som i föregående årsredogörelse angafs.

Antalet besök på biblioteket uppgår för året till 6,471 (mot 6,181 under år 1893), eller i medeltal ungef. 21,35 pr dag.

Till begagnande å stället hafva framtagits 4,669 band (mot 3,520 under år 1893). Antalet utlånade band har varit 4,551 (mot 4,572 under år 1893).

Genom biblioteket hafva under året 76 boklån från offentliga bibliotek å annan ort förmedlats (1893 utgjorde sådana boklån 63).

Af bibliotekets ordinarie medel hafva under året 5,047 kr. 12 öre användts till bokinköp. Därutöfver har genom extra anslag från Högskolan användts för bokinköp i germanska språk och filosofi sammanlagdt 2,082 kr. 4 öre.

Högskolans Styrelse utsåg den 4 dec. till ledamot af Styrelsen för Stadsbiblioteket *Prof. J. Vising* samt till suppleanter i samma Styrelse *Prof. V. Norström* och *Läroverksadjunkten G. Lund.* Sedan emellertid nytt reglemente för Stadsbiblioteket blifvit i vederbörlig ordning utarbetadt, enligt hvilket Högskolans Styrelse utser tvenne af de nio ledamöterna i Stadsbibliotekets Styrelse, utsågos till ledamöter af nämnda Styrelse d. 9 febr. *Prof. Warburg* för tiden intill 1896 års slut och *Prof. Vising* för tiden intill utgången af 1895.

Högskolans fonder voro, enligt Drätselkammarens till Styrelsen inlämnade redogörelse, vid ingången af år 1895 följande:

Edvard Magnus' fond	kr.	334,100: —
Lundgrenska fonden	»	586,000: —
David Carnegies fond	»	552,944: 89
Oscar Ekmans fond	»	215,000: —
Undervisningsfonden	»	39,091: 07
David Carnegies stipendiefond . . .	»	20,974: 12
Pensionsfonden	»	15,132: 51
Dispositionsfonden	»	81,905: 11
Summa	kr.	1,845,147: 70

Motsvarande totalsumma vid ingången af år 1894 var 1,833,331: 79. Af Högskolans fonder äro placerade: mot 5 % 30,000; mot 4 1/2 % 718,500; mot 4 % 1,034,074: 12; mot 3 1/2 % 20,668: 47; mot 2 % (förnämligast dispositionsfondens medel) 41,905: 11.

Till ofvanstående fonder kommer numera Göteborgs Högskolas Gustaf-Adolfs-fond (jfr ofvan sid. 2), hvilken, stor 30,000

kronor, sistl. 11 jan. i enlighet med donationsbrefvets bestämmelser öfverlämnades till Drätselkammaren att, i likhet med Högskolans öfriga fonder, af densamma förvaltas.

Behållningen af organisationsanslaget utgjorde vid innevarande års ingång kr. 6,076: 15 (mot 9,136: 70 vid förra årets ingång) samt besparingarna på årsanslaget 30,949: 21 (mot 26,102: 38.

Högskolans samtliga fonder uppgingo alltså vid innevarande års början i rundt tal till *1,912,000 kr.*

Till revisorer af Högskolans räkenskaper för löpande kalenderår har Kongl. Maj:t utsett *Rektor N. Johanson* med *Lektor A. Ling* som suppleant, samt Stadsfullmäktige *Lektor P. G. Laurin* och *Handlanden E. Philipson* med *Adjunkten E. Hedelius* som suppleant.

Undervisningen tager nästa hösttermin sin början månd. d. 9 sept.

Göteborgs Högskola d. 15 juni 1895.

JOHANNES PAULSON.

DIE

ENGLISCHE AUSSPRACHE

BIS

ZUM JAHRE 1750

NACH

DÄNISCHEN UND SCHWEDISCHEN ZEUGNISSEN

II.

VON

FERDINAND HOLTHAUSEN

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1896

Die englische aussprache bis zum jahre 1750 nach dänischen und schwedischen zeugnissen.

II.

Das 18. jahrhundert.

Während ich in meiner ersten abhandlung[1] über diesen gegenstand (Göteborgs Högskolas årsskrift 1895, IV) nur dänische zeugnisse für die englische aussprache im 17. jahrhundert vorführen konnte, treten nunmehr auch schwedische auf. Es sind die folgenden vier:

1741. — Dictionarium Suethico-anglo-latinum, quo Singulae voces Suethicæ, secundum proprias & metaphoricas significationes, Anglice ac Latine redduntur, etc. Collegit, Digessit & Publici Juris Fecit Jacobus Serenius etc. Stockholmiæ, in Typogr. reg. apud direct. Pet. Momma. MDCCXLI.

284 s. 4:o. Auf den titel folgt ein subskribentenverzeichnis nebst vorwort an »Samtelige Sweriges Rikes Högloflige Ständer», woran sich 4 seiten »Reglor för Engelske utspråket» schliessen. — Exemplar auf der stadtbibliothek zu Gotenburg.

1744. — Et Kort Och Tydeliget Begrep Af en Engelsk *Grammatica,* Utgifwet Af Lorents Jul. Kullin Phil. Magister och Lingv. Angl. Doc. ad Reg. Acad. Upsal. Och Med Kongl. Majestäts Allernådigste Privilegio Uplagdt Af Lars Salvius. Stockholm, Trykt 1744.

---

[1] S. 8 § 7 unter N. a) lies »geschlossenes *e*» statt »offenes» und s. 13 § 18 z. 2 *extraardinæry* statt *etraardinæry*.

92 s. 8:o. Auf den titel folgt eine vorrede (s. 3—4), wonach sich K. der möglichsten kürze befleissigt. »Åstundar du en Grammatica så tilräckelig, at du af dig sjelf, kan ernå både utspråk &c.; tilstår jag gerna, at jag ej är din man, ej heller någen annan lärer lätteligen kunna gjöra dig til wiljes i detta målet, besynnerligen uti Engelskan.»

Die aussprache wird s. 6—20 behandelt, worauf die formenlehre bis s. 56 folgt, an die sich bis s. 66 noch 7 dialoge schliessen. Dann kommen: abkürzungen, zahlwörter, titulaturen, musterbriefe und poetische lesestücke. S. 81 beginnt ein anhang: geschlecht, homonyme und ähnliche wörter, verwandtschaftsbezeichnungen u. ä., zeitbenennungen, festtage und jahreszeiten, länder-, völker- und städtenamen, sprichwörter, aussprache einiger wörter (s. 91 f.), zum schluss »errata». — Exemplar auf der kgl. bibliothek zu Stockholm.

1748. — An Essay on a methodical English Grammar for the Swedes. Eller Försök Till en lätt och tydelig Engelsk Grammatica För de Swenska, Som uti detta Språket hafwa någon smak, eller deruti framdeles tänka underrättade blifwa; Uti hwilken detta helt nyttiga Språket på det tydeligaste, lättaste och säkraste afhandladt warder, samt därhos ett nytt sätt at i kort tid och med liten möda komma till det så kallade swåra utnämnandet, Med andra nödiga Grund-Reglor, Wid handen gifwit Af IFVAR KRAAK. Caroliniska Academiens Språkmästare. Götheborg, Uplagd af Johan Georg Lange, Senior. År 1748.

16 unpag. + 373 s. 8:o. Auf den titel folgen zwei widmungen, die erste an den kanzler der universität Lund, grafen Jean Gyllenborg, die zweite an den kommerzienrat und direktor der schwedisch-ostindischen kompagnie, Colin Campbell zu Gotenburg. — In der vorrede setzt K. die vorzüge der englischen sprache sowie ihre verwandtschaft mit der schwedischen und deutschen auseinander, erkennt an, dass er andre gute bücher benutzt und aus *Kings true English Guide for the Germans* sämtliche dialoge genommen habe, doch sei die anordnung des ganzen sein eignes werk.

Über die aussprache-bezeichnung giebt er folgenden aufschluss, den ich wörtlich übersetze: »Es ist in England so wie in andern ländern, dass jede landschaft ihre mundart *(språk-brått)* hat, und dass selbst in der hauptstadt die vornehmeren, besonders am hofe, oft anders sprechen als das gemeine volk, und dies ist ohne zweifel der eigentliche grund, weshalb nicht eine einzige grammatik, die sich in Deutschland findet, mit der andern in der aussprache übereinstimmt. So schreibt ein jeder nach seinem geschmack, ohne sich mit irgend einem andern zu beraten, der es besser verstehen dürfte. Was dies anlangt, so habe ich bei dieser arbeit die beste gelegenheit gehabt, die es je geben könnte, nämlich dieselbe den händen eines gelehrten engländers anzuvertrauen, ich meine des hochwohlgelehrten herrn

Georg Nash, pfarrer bei der englischen gemeinde hier in Gotenburg, der so liebenswürdig gewesen ist, mir seine wohlbegründeten anmerkungen zu geben, sowohl über die richtige und unter vornehmen leuten meist gebräuchliche aussprache selbst, wie andre eigentümlichkeiten der sprache.»

Das buch ist in 7 kapitel von ungleicher länge gegliedert:

1) aussprache, s. 1—76, neben 24 dialogen in 4 columnen, auf je 2 seiten: zuerst der englische text, dann die aussprache in schwed. transskription, darauf die übersetzung und schliesslich regeln mit beispielen. S. 85 und 87 steht eine transskription des vaterunsers in prosa und in versen, die ich unten folgen lasse;

2) prosodia, einige accentregeln, s. 89—92;

3) etymologie, formenlehre, s. 93—198, wovon jedoch s. 149—174 durch ein sachlich geordnetes glossar, s. 174—185 durch die gebräuchlichsten redensarten und s. 185—198 durch eine sprichwörtersammlung ausgefüllt werden. Daneben laufen die dialoge bis s. 112 weiter; der letzte trägt die nummer 28;

4) syntax mit eingestreuten briefen, wechselformularen, erzählungen, fragen und antworten, s. 199—298, woran sich s. 299—326 lesestücke, s. 327 bemerkungen über wortstellung, s. 328—333 wortverkürzungen und abkürzungen, s. 333—336 einige »figurae etymologicae» wie enallage, ellipse etc. schliessen;

5) orthographie, s. 337—339;

6) poesieproben, s. 340—347, (s. 340 wird eine stelle aus Thom. Lediards deutsch-engl. grammatik citiert);

7) musterbriefe, titulaturen, s. 348—360; zum schluss ein alphabet. verzeichniss ähnlicher wörter mit ausspracheangabe, s. 361—372; dann eine seite »errata». — Exemplar auf der hiesigen stadtbibliothek.

In die dreissiger bis vierziger jahre dieses zeitraums gehört auch folgende, ohne jahreszahl und verfassersnamen erschienene grammatik:

(l.) The Compleat English Guide Forthe Swedes, Containing Not only An usefull Grammar, But also A Copious Vocabulary, English Phrases and Idioms, Choice English Proverbs, Familiar Dialogues and some Select and Familiar Letters. According to the English Grammar of Mr. John King, and principally to the Last Edition thereof For the Use of his Country-men published by *M. L.* Stockholm, Printed by B. G. Schneider.

(r.) Den Fullkomlige Engliske Wägwisaren För de Swenske, Som icke allenast innehåller En nyttig Grammatica; Utan också En rijk Orda-Book, Engliske Orde-Former, utwalde Engliske Ordspråk, Samtal, och några utsökte Samt allmänne Bref.

Efter den af Språkmästaren Johan König utgifne Engliske Grammatica, och besynnerligen des sidsta Uplaga, Sinom Landsmännom til Nytta framgifwen, Af *M. L.* Stockholm, Tryckt hos B. G. Schneider.

238 s. kl. 8:o. Der verfassersname ist auf dem schwed. titel handschriftlich zu Lagerström[1] (lebte 1691—1759) ergänzt. Im vorwort sagt der verfasser, er habe grösstenteils Königs deutsch-englische grammatik zu grunde gelegt, die oft und an verschiedenen orten wieder abgedruckt sei. Von den am schlusse des buches gegebenen musterbriefen ist der vorletzte vom 18. januar 1731 datiert. — Da dies buch kein originalwerk ist, glaubte ich von einer berücksichtigung desselben absehen zu dürfen. — Exemplar a. a. o.

Das letzte und wichtigste der hier zu besprechenden werke ist wieder ein dänisches:

1750. — Rudimenta Grammaticæ Anglicanæ, Eller Begyndelses Grunde til den Engelske Sprog-Kunst, til Danske Læserers Nytte udgivne, af Carl Bertram. — Hvorhos følger en Tilgift af Forfatterens forhen udgivne, og nu først publicerede Essay on the Excellency and Style of the English Tongue, &c. — Nisi utile est quod facimus, stulta est Gloria. Impr. J. P. Anchersen, Dr. Phædrus. Lib. 3. Fab. 17. — Kiøbenhavn, Trykt paa Forfatterens Bekostning, 1750. af Andreas Hartvig Godiche.

278 s. 8:o. Dem titel gegenüber ein kupferstich (4 nymphen, von denen zwei spielen, die andern beiden zuhören), dessen erklärung in einem gedicht auf der rückseite des titelblatts gegeben wird. In der widmung an Friederich V. nennt der verf. sein buch »den første Engelske Sprog-Kunst, der udi Deres Kongelige Majestets Riiger nogensinde er kommen for Lyset» und unterzeichnet sich als »Engelsk Sprog-Mester ved Deres Kongelige Majestets Søe-Cadet Compagnie.» — Es folgen anerkennende zeugnisse über den verfasser und sein werk in englischer und lateinischer sprache von Lewis Baron of Holberg, Bern. Möllmann, J. P. Anchersen, John Tompson (»English Professor in the University at Göttingen»), Chr. Frid. Wadskiær, Ivar Kraak und Theod. Arnold zu Leipzig. Letzterer schreibt: »Your Grammar seems indeed a learned Performance, your Essays and Ethics[2] I am exceedingly pleased with; and rejoice in seeing you agree so very much with me in the same Taste, and in meeting with you a Friend, I have long, ago wish'd for, but regret that I have not had the

---

[1] Vgl. über ihn Biograf. lex. [2] VII, 270 ff.; K. Warburg, *Holberg i Sverige* etc., s. 18 ff., in Göteborgs kongl. vetenskaps- och vitterhets samhälles handlingar, Ny tidsföljd, 20:de häftet, Göteborg 1885.

[2] Ethics from Séveral Authors, The Words accented etc., Kopenh. 1751.

Honour of your valuable Acquaintance, or at least Correspondence, twelve Years sooner, &c.› — Die abschnitte 4—6 der vorrede beschäftigen sich mit der aussprache: er habe alle bisherigen englischen grammatiken in diesem punkte zu übertreffen und seine darstellung nach dem in London, Oxford und Cambridge gangbaren dialekte einzurichten gesucht. Jedoch hätten sich auch hier falsche aussprachen eingeschlichen, wodurch die, welche bloss durchs gehör die sprache gelernt, verführt werden könnten, im »buchstabiren» fehler zu machen. Solche seien angeführt und mit *,* bezeichnet. Fast jedes wort sei accentuirt, und da die dänischen philologen selbst über die laute ihrer vokale nicht einig seien, so habe er an den stellen, wo er zweideutig zu werden gefürchtet, die regel durch verweisung auf die laute anderer sprachen deutlicher gemacht. Schliesslich bemerkt er, die englische aussprache lasse sich schriftlich allein nicht lehren und bittet wegen etwaiger fehler im dänischen um nachsicht, da er als geborner engländer der dänischen sprache nicht vollkommen mächtig sei und stets gefahr laufe, in die construction seiner muttersprache zu verfallen. — Auf die vorrede folgt ein englisches gedicht von Ole Dorph, Minister of the Word of God to the Churches of Ønsløf and Eschildstrup in the Isle of Falster, worin u. a. Bertrams buch empfohlen wird:

›Now to this Treasure never heretofore
»Could any Dane in Danish find a Door,
›But either must by French or German Clew,
»With weary Strides pass uncouth Lab'rynths thro':
»Or else give o'er, and sighingly complain;
»That there's no Means at Home their Wish to gain!
»Thus for a Grammar in their Tongue they cry'd
›Full long in Vain; 'till Bertram he comply'd
»With their Entreaties, and thro' many a Maze,
»With skilfull Pen, the English Tongue did trace,
»Fitting the same unto our Danish speech,
»And us the nearest, surest Rules does teach;
»So, that none can produce a Mirrour to
»His Orthoëpy! — Who can ever view
›That studious part, but must confess that he,
»A perfect Master of the Tongue must be?»

Er drückt sein bedauern über Bertrams dürftige lage aus, die der könig aufzubessern gebeten wird: dann werde der verfasser noch weitere hülfsmittel liefern. Über diese heisst es in einer fussnote: »We having never before had any *Grammar* or *Dictionary* of the *English Tongue* writ in *Danish;* Stirpin's[1] being a few Dialogues *ill* spelt and *bad* worded; and Bolling's *Grammar* and *Dictionary*, not to mention the *Faults*, make scarcely, *both together*, six printed Sheets.»

S. 1—123 (das vorhergehende ist unpaginiert) wird die aussprache behandelt, zu s. 2 ist eine übersichtstafel der englischen alphabete in kupfer

[1] *Institutiones glotticæ* etc. Hafniæ [1660?]. Der verfasser war franzose!

gestochen, wobei die aussprache der buchstaben in dän. transcription gegeben wird. S. 265—68 finden sich eine anzahl accentregeln.

1753. — The Royal English-Danish Grammar eller Grundig Anvisning til det Engelske Sprogs Kundskab: hvorledes samme paa en læt og vis Maade skal læses, tales, skrives og kiendes, i III Tomer, bestaaende af 1. En fuldstændig Engelsk Grammatica, 2. En grundig Anvisning at læse og tale det Engelske Sprog, 3. Et Begreb om det Engelske Sprog og dets Literature. Til Danske og Norske Læseres Nytte fremsat af CARL BERTRAM, φιλόλογος. — De Engelske Ord ere overalt accentuerede; hvilket ikke findes i nogen anden Grammatica. — Kjøbenhavn, trykt paa Auctoris Bekostning 1753. af A. H. G. og L. H. L.

278 s. 8:o. (Dem titel gegenüber ein kupferstich, die brittische muse darstellend). In der widmung an Friederich V. sagt der verfasser, der 1. band der nunmehr in 3 teilen vorliegenden grammatik sei eine verbesserte auflage des früheren werkes. Die empfehlungen und das lobgedicht sind fortgelassen.

Der erste teil hat noch den specialtitel: »Første Deel: eller Den Engelske Sprog-Kunst, bestaaende udi En fuldstændig Engelsk Grammatica, Til Danske og Norske Læseres Nytte sammenskreven af Deres Konglige Majestæts Sprog-Mester i det Engelske Sprog Carl Bertram» etc.; die vorrede stimmt im wesentlichen mit der des ersten werkes überein. Die lehre von der aussprache umfasst auch hier 123 seiten.

Von s. 17 an stimmen beide bücher ganz genau überein. Das vorhergehende ist auch in allem wesentlichen gleich, nur ist es in 2 kürzer zusammengefasst. Die anmerkung 1 p. 10 fehlt in 2; dort wird unter § IX gesagt, dass dän. *æ* der aussprache des kurzen *a* in der Londoner aussprache am nächsten komme. Die einleitung über buchstaben und laute im allgemeinen ist dagegen in 2 sehr erweitert: in § IV »Om Bogstavenes Formation» wird sogar ein versuch gemacht, phonetische auseinandersetzungen auf physiologischer basis zu geben. Darauf folgen kurze übersichten der aussprache (mit einigen beispielen), welche möglichst in regeln zu fassen gesucht sind, ferner eine »Praxis», sätze mit anmerkungen zur einübung der laute. Den beschluss macht das Lied Moses, Exod. 15, v. 1—21 mit phonet. transcription[1]. Die zählung der seiten ist eigentümlich: nach der vorrede folgen s. 1—8, dann nach der (etwas veränderten) alphabet-tafel s. IX—XXXII, endlich die behandlung der buchstaben in alphabetischer ordnung: s. 9 ff. Auf diese weise wird mit s. 17 der genaue anschluss an die ausgabe von 1750 erreicht.

Der zweite, für »das schöne geschlecht» bestimmte teil enthält zunächst auf s. 1—158 ein nach kategorien geordnetes und mit accenten ver-

---

[1] Unten von mir abgedruckt.

sehenes vokabular, dann mit neuer seitenzählung s. 1—156 umgangsphrasen und dialoge, von denen auf den ersten 25 seiten noch eine phonetische transcription gegeben wird, während sich von da bis s. 48 nur die einzelner vokale in der derselben weise findet. Der englische text ist ausserdem durchgehends mit diakritischen accenten versehen. Den schluss, s. 156—178 bilden ausgewählte engl. sprichwörter mit übersetzung. — Der 3. teil endlich, 206 s., enthält englische lesestücke in poesie und prosa. — Exemplare beider auflagen in der univers. bibliothek zu Kopenhagen.

Einige angaben über die verschiedenen grammatiker mögen hier ihren platz finden:

1) *Jakob Serenius,* 1700—1776, geboren zu Färentuna im stift Upsala, studierte in Upsala und wurde nachfolger seines vaters als pastor in seinem heimatsort, 1725 zum prediger der schwedischen gemeinde in London berufen, wo er auch zum mitglied der kgl. gesellschaft gewählt wurde und viel mit dem bischof Edm Gibson verkehrte. 1735 kehrte er dauernd zurück, wurde zuerst pastor in Nyköping, dann probst, später (1763) bischof von Strängnes. Er verfasste noch ein englisch-schwed. lexikon (Hamburg 1734 und Nyköping 1757) ausser dem schwed.-englisch-lateinischen wörterbuch (Stockholm 1741). — Vgl. Biogr. lex. öfver namnkunnige svenske män, ny uppl. XIV, 199 ff.

2) *Lorentz Jul. Kullin,* 1714—1795, geboren wohl in Gotenburg, da er 1737 bei »Göteborgs nation» in Upsala immatrikuliert wurde[1], zum englischen lektor daselbst ernannt 1741, doctor phil. 1743, docent der mathematik 1746, seit 1751 lektor (= oberlehrer) der mathematik, später der theologie am gymnasium zu Gotenburg, wo er 1762 auch noch ordiniert wurde. — Vgl. Skarstedt, Göteborgs stifts herdaminne, Lund 1885, s. 142 f.

3) *Ifvar Kraak,* 1708—1781, geboren in Kopenhagen, trieb dort sprachstudien, wurde später sprachlehrer in Carlskrona und Lund, dann vice-sprachlehrer an der kgl. akademie zu Stockholm, 1740—48 sprachlehrer und öffentlicher übersetzer in Gotenburg, seit 1748 akademischer lektor in Lund. Er verfasste auserdem eine französische grammatik (1746) und ein buch: ›English Miscellanies», Lund 1748. Die englische grammatik erlebte noch zwei unwesentlich veränderte auflagen, Västerås 1777 und 1789. — Vgl. Dansk biograf. lex. VII, 136 ff.

[1] Ich verdanke diese mitteilung sowie den verweis auf die litteratur über K. meinem freunde dr. E. Wadstein in Upsala.

4) *Carl Julius Bertram,* 1723—1765, geboren in London, sohn eines nach Kopenhagen ausgewanderten seidenfärbers, lehrer an der kgl. kadettenanstalt daselbst. — Vgl. Nyerup-Kraft, Almindeligt Litteraturlexikon, Kjøbenhavn 1820 s. v.

Die angaben des Serenius[1] sind also die eines »uppländers», der in London seine sprachkenntnisse erwarb, Kullins[1] eines Gotenburgers, der möglicher weise in seiner heimat die sprache durch verkehr mit dort ansässigen engländern erlernte, Kraaks die eines geborenen Kopenhageners, aber naturalisierten schweden, dessen angaben z. t. auf den englischen pastor G. Nash in Gotenburg zurückgehen, und endlich Bertrams die eines geborenen Londoners, der in Kopenhagen lebte. Wir dürfen hier also auf viel genauere und zuverlässigere angaben rechnen, als sie uns für das 17. jahrhundert zur verfügung standen. Ausserdem sind jetzt die sprachlehren bedeutend umfangreicher und widmen der aussprache eine viel eingehendere behandlung, als dies die älteren verfasser thaten.

Die anordnung des stoffes ist dieselbe wie im ersten teile dieser arbeit.

I. Vokale.

I. Betonte.

§ 1. *A.*

Serenius unterscheidet vier lautwerte des *a,* nämlich

a) kurzes *ä* wie in *fat, alliance;*

b) langes *a (aa)* vor *l + l, m, n, t, d, k* sowie vor *r + m, n,* z. b. *fall, calm (= kaalm); faln, malt, bald, talk (= taak); warm, warn*[2];

---

[1] Die angaben beider sind verwertet in einer abhandlung von N. Beckman: *Bidrag till kännedomen om 1700-talets svenska,* ark. för nord. fil. XI, 154 ff.

[2] Vgl. Beckman a. a. o. s. 172 oben.

c) einen laut zwischen *ä* und *a*, wobei jedoch letzteres ganz wenig gehört wird, vor *m*, *n* + kons., spez. vor *n* + *ch*, *t*, vor *lf*, sowie vor *r* + *m*, *p*, *f*, *d*, z. b. *chambre* (!); *example*, *chance*, *branch*, *grant*, *calf* (= *käaf*), *harm*, *sharp*, *hard*; *dwarf*;

d) langes *ä* wie in *made*.

Kullin giebt ebenfalls vier werte an:

a) *ä* in *cat*; *game*, *Ralf* (im anhang durch *rähf* wiedergegeben);

b) langes *a* vor *l* + *l*, *n*, *t*, *d*, *k* sowie vor *r* + *m*, *n*, z. b. *all*, *faln*, *malt*, *bald*, *talk* (= *tahk*); *warm*; ferner in *halser*;

c) einen laut zwischen *a* und *ä*, doch so, dass man sowohl *a* wie *ä* »nett och färdigt» ausführt, vor *m* + kons., vor *n* + *c*, *ch*, *t*, vor *lf* und vor *r* + *m*, *p*, *f*, *d*, z. b. *chambre* (!); *example*, *chance*, *branch*, *grant*, *calf*, *harm*, *sharp*, *hard*; *dwarf*; im anhang wird noch *psalm* durch *sähm*, *answer* durch *änsser*, *castle* durch *käss'l*, *mass* durch *mäss* wiedergegeben;

d) *a* in *yacht* (= *jatt*).

Kraak kennt dagegen nur zwei werte:

a) *ä*, z. b. *am*, *swagger*, *glad*, *Pall-mall*; *are*; *name*, *gate* etc.; ferner transscribiert er in den texten mit *ä*: *glass*, *ask*, *chance*, *answer*, *ant*, *can't* u. ä.; vor *r*-verbindungen und vor *st* dagegen, wie in *garden*, *art*, *lark*, *parson*, *carnal*, *charm*, *fast* etc. schreibt er bald *a*, bald *ä*, ohne dass eine regel zu erkennen wäre;

b) *a* (wie in *cause*, *raw*) vor *l*-verbindungen sowie nach *w*, *qu* und *wr*, z. b. *all*, *bald*, *salt*, *talk*, *false*; *calm*; *war*, *warm*, *water*, *quart*, *wrath*; in den texten erscheinen ferner mit *a* — ausser den unter a) genannten und mit *ä* wechselnden — wörter wie *wash*, *quarry*; *calf*, *after*, *bath*, *father*; *hallow* etc.

Bertram dagegen kennt fünf werte:

a) *æ*, einen kurzen laut zwischen *a* und *æ*, am nächsten dem deutschen *ä*, z. b. *flag*, *Calais* (= *kællis*), *wax*, *wag*, *Pall-Mall*, *patent* (auch mit *ee* gesprochen), *rapid* etc.[1]; *harsh*, *harslets*, *marsh* (vgl. § 80);

---

[1] In der ersten auflage wird Lediard getadelt, dass er *march*, *dance* etc. mit *æ* ansetze, da sie »kurz-breites» *a* hätten; allerdings verwechsle der gemeine mann diese beiden laute.

b) *a'*, das »kurz-breite *a*» wie in dän. *vraeg* (jetzt in Kopenhagen langes offenes *ä)*, vor *n* + *ce, ch, d* und *t*, ferner vor *r* und *r*-verbindungen im silbenauslaut, vor *l* + *f, m*, vor *f* + *f, t*, vor *s* + *s, t, p, k*, endlich vor *th*, z. b. *chance, branch, chandler, command, landress* (ne. *laundress), sanders, slander* (!) *slant* (!), *grant, can't* etc.; *car, guard, cart, march, Bartholomew (= ba'rtlimi)* etc.; *balm, almond, alms, calf; chaff, craft; ass, last, asp, ask; bath, father, Catholic* (!), *ah!;* ausgenommen sind *qualm, walm, Ralf, quaff, waft, wast; asthma* wird einmal *æstme* transcribiert, *rather* durch *rædher;*

c) *aa*, das »klare *a*», ein laut zwischen dem lang- und kurz-breiten (vgl. b und d), wie kurzes klares *aa* im dän. *aand, top*, oder = kurzem engl. *o*. Diese unterscheidung sei eine neuerung von ihm und früheren grammatiken gegenüber der »accuratesse» wegen eingeführt[1]. Der laut findet sich zwischen *w, qu* und einem kons. derselben silbe, z. b. *swap, swan, wast, wasp, Warwick (= huaarrikk), warrant, Warton, walm* (!), *waft; quarrel, quality, squab, quaff, quag-mire* (!); ausgenommen sind *wag, wax, quack* mit *æ, war* mit *aa';* ferner gehören hierher: *chap, chaps, stab, stamp, vamp, champ, yacht, fallow, hallibut; alchymy spoon (= aakkimi*, vgl. auch unter d!), *shall, shalt* (die beiden letzteren auch mit *æ);*

d) *aa'*, das »lang-breite *a*», etwas breiter als dän. langes *a* in *hale, hare*, verwandt mit dän. langem *aa* oder deutschem *ah* in *mahlen*, steht vor *l* + kons. und zwischen *w* oder *qu* und *r*, z. b. *all, mall* (aber *Pall-mall* hat *æ), qualm, halm, Caln, halt, bald, salve, balsom, false, talk* und den meisten mit *al* anlautenden wörtern, wie *alter, Aldgate, Aln, alchymy, algebra, almanac, Alp; scalp*[2], *alb, Albert, Gibraltar, album, St. Albans, Albion (= aa'lbcion!), Alfred, altitude; war, warble, ward, warm, warning, dwarf; warrior, want*[3]*; quart;* ferner *water, Marlborough (= maa'lborro);* bei *salve, squall, qualm, quart* und den folgenden steht in der 1. aufl. die bemerkung: »doch diese mehr

[1] Diese bemerkung fehlt in der ausgabe von 1753.

[2] Dies und die folgenden mit *al-* fehlen in der 2. auflage.

[3] Fehlen in der 2. auflage; *warriour* wird unter *i* richtiger durch *huaarrjorr* wiedergegeben.

nach anderen mundarten, als nach der Londoner;» *wrath* wird anderswo mit *raa'th* wiedergegeben, *wharf* dagegen durch *hua'rf;*

e) *ee,* das lange *a,* zwischen dän. *æ* und *e;* breites dän. *e, ee* oder *æe,* z. b. in *been, fæe,* komme der Londoner aussprache am nächsten, z. b. *bane, cambric, angel, bravado, bathe, Ralf (= reef), any*[1], *attach* (!), *ha'n't, amity* (!), *seraglio (= sørreelio), patent* (auch = *pættent,* cf. a), *satyr, halfpennyworth (= heepoth), care, are, have, hath.*

§ 2. *Ai, ay.*

Serenius, Kullin und Kraak kennen nur den wert *ä,* z. b. in *fair, faint, again, day;* doch im anhang setzt Kul. *ay = ai.*

Bertram dagegen unterscheidet fünf werte:

a) dän. *ee,* z. b. in *aid, against, day; air; said, again (= egæn);*

b) *ii* in *chair, raisons* (d. i. *reason);*

c) *e* in *wainscot;*

d) *a' (= a* in *car, branch)* in *plaister;*

e) *æj* nach der aussprache vieler in *ay* »ja», das auch *I* geschrieben wird.

§ 3. *Ao.*

Nach Kr. und Bert. wird *goal* (sic!) mit *ä,* resp. *ee* gesprochen und besser *jail* geschrieben.

§ 4. *Au, aw.*

Ser., Kul. und Kr. setzen es gleich langem *a,* z. b. *law,* nur wird *draught* von Kul. im anhang durch *dräaft* (vgl. § 1, c) wiedergegeben.

Bert. dagegen unterscheidet:

a) lang-breites *a (aa'),* z. b. in *because, Paul, daw, daughter;*

b) *a'* (vgl. § 1, b) in *draught (= dra'ft), sauce;* so auch vor *nt: aunt, daunt* etc., wo es fast »kurz-breites» *a* ist. So soll nach Lediard auch *daughter* nach der allzu zierlichen (»*pæne*»)

---

[1] Anderswo mit *ænni* transcribiert, desgl. *many* durch *mæni.*

Londoner aussprache lauten, während es nach B. *aa'* hat; einige neuere schriftsteller wollen *u* in der gruppe *au* + *n(t)* auslassen und *a* gleichwohl »kurz-breit« sprechen, B. führt ja auch selbst *aunt, laundress, launch* — allerdings mit *a* statt *au* — unter letzterem (§ 1, b) an;

c) *a* in *Lawrence (= larrens)* und *sausage (= sassedsch);*

d) *o* in *faucet (= fosset);*

e) *oo* in *Paul's Church*[1], *haut-bois (= hoobæj), hautgout (= hoogo), Claude.*

§ 5. *E, Æ.*

Ser. und Kul. unterscheiden nur zwei laute:

a) kurzes *e,* z. b. in *centre, ever; verdict (= werdit,* bei Kul. im anhang); *R* heisst bei K. *ärr;*

b) langes *i,* z. b. in *here, mere, sincere, severe, supreme;* bei Ser. auch in *epilogue* (!) und *endless* (!).

Kr. kennt principiell ebenfalls nur zwei laute:

a) in *end, æquinox* (!), *theory, meteor, being* (!), *deity, cohere, eke, convenient, immediately* (auch mit *i);*

b) *i* in *me, be* etc., *query, here, Egypt, even(ing), Peter, evil; æra, Cæsar; devil, English, England, pretty; next, yes, yet, twenty,* schreibt aber in den texten:

c) *ä* vor *r,* z. b. *there, were, where; verjuice, sterling, herb, German* (woneben einmal *Germany* mit *e), serve* etc., *perfect, person, merchant, sergeant, eternity;* aber mit *e: ere; fertile, certain, verdict, herd, kernel, verse; R* heisst *ärr;*

d) *ö* in *her (= hör, hörr).*

Bert. unterscheidet dagegen fünf werte:

a) breites kurzes *e,* ein mittellaut zwischen *æ* und *e,* am nächsten dem deutschen und dän. *e,* z. b. *web, ever, blemish, credit, deluge, felon, leper, nether, æstival, æquinox* (!); aber *devil* und *Sevil*[2] werden von vielen mit kurzem *i* gesprochen;

b) kurzes *i,* z. b. *get, yet, yes, yesterday; pretty, England, English, the, enemy, engine, ensign; vetch (= fitch), regiment;*

---

[1] Vgl. Storm, Englische philologie [2] s. 948.

[2] Die stadt *Sevilla.*

c) langes *i*, z. b. *severe, these, ere, e'er (= ever), even(ing), eke, Peter, besom, legion, levite, retail; Tenet, february* (auch = *febborreri*), *brethren, desert, Jerom* (!); *æra, Cæsar;*

d) langes *e* vor *r*, in *there, where, were;*

e) einen laut zwischen dän. *æ* und *ø*, am nächsten dem »klaren *ø*», vor *r*, z. b. *certain, fern, German, gherkin, verjuice, Sherlock, herb (=jørbb), herd, her (= horr), mercy*[1], *merchant, serve*[2], *nerve, stern, verb* etc.; *clerk; cherry, berry, errand, ferret, sherrif, leripoops, query* (!); *Sheringham, cerimony, terrour.* — Viele sprechen *e* vor *r* jedoch in langbetonten silben wie dän. *e* in *med* (kurzes offenes *e*) aus. N. B. Der buchstabe *R* heisst bei Bert. zuerst *ar!*

§ 6. *Ee.*

Nach Ser. und Kul. = langem *i*, z. b. in *creep, seen, been.*
Kr. unterscheidet:

a) langes *i*, wie in *queen, feet;*

b) kurzes *i*, wie in *threepence, creek, breech.*

Ebenso Bert.:

a) langes *i*, in *beef, leer,* etc.;

b) kurzes *i*, in *threepence, been, breech, screech-owl, sleek, steel-yard.*

§ 7. *Ea.*

Ser. verzeichnet drei werte:

a) *ä* in *tread, head, bread, lead, dead, steady, deaf, pleasant, heavy; hearken, heart; pearl;*

b) *iä* in *hear, bear, tear, pear, rear;*

c) *i* in *feature, feast, leaf, please, heal, read,* etc.; *measure.*

Kul. unterscheidet vier:

a) nahe einem *ä*, in *tread, head, dead* etc.;

b) *ä* vor *r*, z. b. *bear; hearken, heart; pearl;*

c) *iä* oder *ieh*, in *to bear, to tear, pear; ear, rear, dear, hear;*

---

[1] An anderer stelle *ma'rsi.*

[2] An anderer stelle *sa'rv* transcribiert.

d) *i* in *heal, seal, read, please, ease, teaze, feature, creature.*

Kr. kennt nur zwei:

a) kurzes *e* oder *ä*, z. b. *dead* etc.; *breath, deaf, feather* etc., wo jetzt *e* herrscht; *heard, rehearsal, earn, early, earth; heart; bear, wear, pear, to tear; great, break; treatise, reach* — obwohl aus transcriptionen wie *trätis* und *währ* hervorgeht, dass er *ea* doch zum teil lang gesprochen haben will;

b) langes *i*, in *peace, appease, clean, conceal, meal, eager, creature (= criter); ear, dear, clear, near, year, fear, tear* subst., *chear, shear, weary.*

Bert. behauptet, die aussprache des *ea* sei noch nie richtig dargestellt; King, Arnold und Ludwig hätten hierbei grosse fehler gemacht und letzterer würde mit unrecht von Lediard gelobt. Er kennt fünf werte:

a) kurzes *e*, z. b. in *reachless, deaf, breast, dead, cleanly, realm, steady* etc. (wie im ne.); ferner in *rehearsal, sheath, wreath;*

b) einen laut zwischen dän. *æ* und offenem *ø*, vor *r* + *c, d, l, s, th*, z. b. *pearce* (= ne. *pierce), scarce, pearch, search* (vgl. auch unter c!), *heard, sheard, earl(y), pearl, hearse, rehearse, earth* etc.; *beard* werde *børdd, beerdd* und *biirdd, earth* von vielen auch *jørth* ausgesprochen;

c) *a'* (vgl. § 1, b) vor *r* + *t, th, k, n*, z. b. *heart, hearth, hearken; earn(est), fearn, learn, yearn, dearth, search, scarge; earn* wird von vielen auch *jørn* gesprochen;

d) *ee*, z. b. *great, break, steak; quean; bear, swear, to tear, wear;* ferner *beard* in der aussprache vieler (vgl. sub. b);

e) *ii*, z. b. *dream, beacon, creature (= kritør); ear* etc. (wie im ne.); *threat* (!).

§ 8. *Eau.*

Nach Ser., Kul. und Kr. lautet *beauty* wie *bjuti* oder *biuti*, *beau* dagegen *bô* oder *boh.*

Bert. spricht *beauty* und *Beaufort* mit *ju*, *beau* mit *o.*

§ 9. *Ei, ey.*

Ser. kennt drei werte:

a) *ey* in *eye, eylet;*

b) *ä*, z. b. *obey, grey, eight; their, heir; either; heifer;*

c) *conceive* u. ä. bilden eine ausnahme, ohne dass wir erfahren, wie.

Kul. scheidet entsprechend:

a) *ey* in *eye, eylet-hole, heyday;*

b) *ä*, z. b. *obey, survey; their, heir; either, neither;*

c) sehr nahe einem langen *i*, z. b. *receive, receit, key* etc.

Kr. kennt fünf werte:

a) *ei* in *eilet-hole, height, eye;*

b) langes *ä* vor *gh, gn* und *n*, z. b. *eight, neighbour, feign, vein:* ferner in *heir, their;*

c) kurzes *ä* in *either, neither, heifer;*

d) *e* in *deceit, receit; leisure (= lesiur); they, obey, convey;*

e) *i* in *conceit, con-, de-, per-ceive, seize, inveigle, key.*

Bert. desgl.:

a) *ej* in *eye (= œj), eyles, hey-dey (= hejde), height (= heit* oder *hejth), sleight, eilet-hole* (besser mit *oi);*

b) dän. *ee* in *eight, feign, feint, neighbour, convey, whey, they* etc; *heir, their, height* (auch mit *ei);*

c) kurzes *e* in *either, neither* (beide auch mit *ii); heifer;*

d) dän. *ii* in *conceit, receive, seize, key, inveigle, leisure, Seimour;*

e) kurzes *i* in *seignior (= sinjor).*

§ 10. *Eo.*

Ser. und Kul. unterscheiden drei werte:

a) *i* in *people;*

b) *a* in *George;*

c) *ju* in *yeoman.*

Kr. kennt dagegen vier:

a) *i* in *people;*

b) *å* in *George;*

c) *o* in *yeoman;*

d) kurzes *e* in *jeopardi, leopard.*

Bert. desgl.:

a) *ii* in *people, feoff, feodal, feodary;*

b) dän. *aa*, engl. »klares *a*« (wie in *waddle*) in *George, geometry*[1];

c) *oo* in *geography* (!), obwohl es, wie auch das vorhergehende wort, mit *e-o* gesprochen werden sollte[2];

d) kurzes *e* in *jeopardy, leopard, Geoffrey, feoffee, yeoman* (nach einigen auch mit *ii*).

§ 11. *Eu, ew.*

Ser. und Kul. erwähnen zwei werte:

a) *ju* in *ewe, few, Europe, new;*

b) *å* in *shew*, wozu K. noch *sew* »säen», *strew* and *chew* fügt.

Kr. hat drei werte:

a) *ju* in *Europe, eucharist, ewe(r), feud, few, new, eschew (= etsiu); blew;*

b) *u* in *chew, dew, shrewd, drew, threw, yew;*

c) *o* in *shew (= scho, schå)* und *sewer (= shor).*

Desgl. Bertr.:

a) *ju* im anlaut, z. b. *eunuch* (auch *evnuk* gesprochen), *ewer;* ferner nach *b, c, d, f, h, j, k, m, p, s,* z. b. *few, hew, eschew* (von vielen *istsjo* gesprochen), *jew, mews, plew; sewet;*

b) *û* nach *d, t, l, n, r, y,* z. b. *dew, deuce, steward, Teuton*[3], *lewd, blew, new, neuter, rheum, brew, yew* etc., ferner in *zeugma;* beobachtet wird diese aussprache *(uu)* nach s. XXII jedoch nur von denen, die die sprache »*net*» sprechen;

c) langes *o* in *shew, chew* (auch = *tsjaa'), sewer (= sjoor), sew, Shrewsbury, shrewd, strew.*

§ 12. *I, Y.*

Ser. kennt drei werte:

a) *i*, z. b. *infinite, inquisitive, synod;*

---

[1] Vgl. Storm, Engl. phil.[2] s. 948.

[2] An einer andern stelle heisst es, diese beiden worte würden, wie auch *phraseology* und *physiology*, von vielen mit »breitem *o*» *(aa)* ausgesprochen.

[3] Bert. führt fälschlich *Teútonic* an.

b) vor *r* einen laut, der sich nicht durch buchstaben ausdrücken lässt und zwischen *ä* und *å* liegt, z. b. *stir (= stårr)*, *bird*, *dirt;*

c) *äj*, z. b. *fine*, *silent*, *retire.*

Kul. unterscheidet entsprechend *i, ey* und *ä—å,* letzterer laut klinge in schneller aussprache fast wie *ä: sir, bird* etc.

Kr. kennt principiell nur zwei laute:

a) *i,* z. b. *windy, five pence (= fippens)* etc.; *fatigue, intrigue, shire, oblige;*

b) *ei* oder *äj,* z. b. *crime, sigh, indict;* doch schreibt er in den texten:

c) mit *e: first, birth, river* (!);

d) mit *ä: sir, shirt, dirty, virtue, gird, girth, girl, thither;*

e) mit *ö: girdle, fir (= förr), confirm, circuit, dirty.*

Bert. scheidet sechs werte:

a) kurzes *i,* zwischen *e* und *i,* aber näher dem letzteren, z. b. *if, bid, five pence (= fippens), wind-mill, -lass;*

b) kurzes *e* in *hither, thither, arithmetic;*

c) langes *i,* z. b. *caprice, fatigue, shire, tire; oblige* (richtiger mit *ej);*

d) langes *e* in *China- (= tsjeeni* in zusammensetzungen);[1]

e) einen laut zwischen *o* und dän. »klarem *o*» vor *r,* z. b. *birth, bestir, circuit, sir, myrrh; sirrah (= sorre), mirrour, miracle, stirrop, sirrup, squirrel; girl* dagegen hat *o;*[2]

f) einen laut zwischen *æj, ei* und *oi,* in langbetonter silbe fast = *æj,* in kurzbet. = *ej,* vor *r* dagegen = *oj,* z. b. *five, high; wind* (von vielen — wie auch *windy* — mit kurzem *i* gesprochen), *cynical; lyre, Tyre, tyranny; pyramid, Cyril.*

§ 13. *Ie.*[3]

Ser. kennt nur einen wert: langes *i* in *piece, belief.*

Kul. dagegen scheidet drei:

a) kurzes *i* in *sieve, friend;*

b) langes *i* in *grief, chief* etc.;

---

[1] Vgl. Storm, Engl. phil.[2] s. 363.

[2] Auch *stir* und *sir* werden an anderer stelle mit *o* transcribiert.

[3] Von dem diphthongischen lautwerte (wie in *lie*) ist hier abgesehen.

c) vor *r* einen laut zwischen *i* und *e*, in *pierce, fierce* etc.

Kr. unterscheidet zwei:

a) *i* in *field, believe, piece, chief; sieve;*

b) *e* in *friend.*

Bert. desgl.:

a) kurzes *i* in *sieve, friend* (auch mit *e*);

b) langes *i*, z. b. *fiend, thief, bier* etc.

§ 14. ***Ieu, iew.***

Ser. bemerkt, dass *i* in dieser verbindung wie langes *i* gesprochen werde, z. b. *lieu, view.* — Kul. kennt zwei werte:

a) *juh*, z. b. *adieu, lieu, view;*

b) *ih* oder *ie* in *monsieur.*

Kr. kennt nur den wert *ju* in *lieu, adieu.*

Bert. dagegen drei:

a) *ju* in *adieu, view;*

b) *uu* in *lieu;*

c) *ii* in *monsieur* (= *mounsiir*).

§ 15. ***O.***

Ser. kennt sechs werte:

a) kurzes *o* wie im schwed., ein laut zwischen *a* und *å*, z. b. *poverty, frost; love, glove, brother; word, wort, worm, world;*

b) *a* vor mehrfacher konsonanz, z. b. *loss, lost, frost* (!), *froth; lord, horn, born, storm* etc.;

c) ein dem *y* sich näherndes *i* in *women;*

d) langes (geschlossenes) *o* wie im schwed. *bord, stor,* z. b. *stone, open, noble, pro-, Homer, comb, Roman, Joel; more, story, whore; womb;*

e) *åo* vor *ll* und *lt*, z. b. *roll, bolt, colt;*

f) *hwa* in *one.*

Kul. nur fünf:

a) kurzes, einem *å* nahe stehendes *o*, z. b. *worm, word, world;*

b) kurzes *a*, z. b. *dog, loss, lost, frost, froth; lord, horn, storm, short* etc.;

c) kurzes *i* in *women;*

d) schwed. *o* in *bord, jord,* z. b. *o, lo, poem, wo, heroick, noble, Roman* etc.; identisch damit ist wohl das »lange *o*» in *most, ghost, post; womb, tomb* und das *o* von *expose, incom-[m]ode, more, shore,* vor *ld* und *ll,* das zwischen *å* und *o* liegt;

e) *u* in *two, who, do.*

Kr. desgl.:

a) einen laut zwischen *å* und *a,* z. b. *bob, body, cock, strong;* in den texten erscheinen noch u. a. *cloth, born* »geboren», *horn, or* mit *a;*

b) *å,* z. b. *pope, bold, folk, both, ghost, cost, go; ford, pork, form; love, glove, son;* in den texten noch *does, done (= dånn);* identisch hiermit wird das »reine *o*» in *no, lo, comb, promote* und in den texten: *toward (= toard), whore* sein;

c) *i* in *women;*

d) *u* in *wolf, woman; twopence (= tuppäns); womb, tomb, prove, move, behove, do, to* etc.; *Rome, gold* (dies auch mit *o);*

e) *wå* in *one, once.*

Bert. unterscheidet sechs werte:

a) *aa,* das »kurz-breite *o*» wie im dän. *top,* oder = kurzem »klarem» dän. *aa* und engl. »klarem» *a,* z. b. *blot, wot, fox, froth*[1], *moth, gloss, gone, shone, doll, noll, holy-day, tolerable, comet, sconce, opera, rosin, hovel, orange; droll, knoll, poll*[2], *troll, goth* (!); *for, ordinance: none;*

b) *o,* das aus dän. *o* und *u* »gemischte» *o,* nahe dem *o* in dän. *som, nonne,* z. b. *dove, plover, come, wonder, done, coney, conduit, sponge, stomach, twopence* etc.; *word, work, worm, attorney, wort, worth, worship; wolf, woman* (!); *hover, sovereign, commentary, comma, commerce, compact, omber, tongs, colony, columbine, quoth, moral, florin* (!); *Jorden; yolk* (!); *to, two, do, who* (!) — diese vier werden jedoch auch unter e) aufgeführt;

c) *aa',* langes breites *o,* ähnlich dem entsprechenden *a*-laute (§ 1, d), etwas breiter als dän. langes *a* oder eher wie deutsches *ah,* vor *ff, ft, ss, st, th* und *r*-verbindungen, z. b. *off, scoff, croft, oft, soft, toss, cross, loss, cost, frost, lost, tost, cloth,*

[1] Siehe auch unter c)!

[2] Vgl. unter d)!

froth, broth, troth, wroth; form[1], *storm, Gormand, born* »geboren«, *corn, horn(et), thorn, morn(ing), scorn, shorn, orb, forbisher, corps, corporal, corf, Norden, border, order, lord, cord(age), concord, record, accord, Gordian, Gordon, dort, mort, short, snort, sort, forty, fortify, mortgage, Mortimer, Fortescue, fortune, torture, scorch, torch, orchyard, Dorchester, cork, fork, stork, York;* von andern wörtern gehören dazu noch *dog, dolphin;*

d) langes *o* wie im dän. *stovl,* deutsches *oh,* z. b. *onely, note, cold, colt, bolster, boll, patroll, roll, toll, poll, controll, scroll, balcóny*[2], *botanist* (!), *sloth, doth, betroth; shore, whore, before, implore, restore, wore, memorial, corporeal, Chorus, Flora, glory, form*[3], *worn, born* »getragen«, *sworn, torn, sword (= soord), bord, ford, afford, hord, forge, fort, sport, port, porch, force, divorce, forth, pork;*

e) langes *u* in *behove, lose, womb, Rome*[4], *to* etc.; so auch *gold* nach der Londoner aussprache, während es besser mit langem *o* zu sprechen sei;

f) *uaa (uå)* in *one, uo* in *once.*

§ 16. *Oo.*

Ser. unterscheidet zwei werte:

a) *u* in *cool; crook;*

b) langes *o* in *poor.*

Kul. kennt nur den wert *u,* z. b. in *tool, hood.*

Kr. dagegen unterscheidet vier laute:

a) kurzes *u* in *book* etc., *good, hood, stood, wood, foot, wool;*

b) *å* in *blood, flood;*

c) langes *u* in *cool, room, goose, poor* etc.;

d) *o* in *door, floor, moor.*

Bert. kennt fünf werte:

a) kurzes *u* in *book* etc., *hood, good, wood, stood, foot, wool, woosted;*

[1] Vgl. unter d)!

[2] Vgl. Storm, Engl. phil.[2] s. 371.

[3] Vgl. unter c)!

[4] Vgl. Storm s. 370.

b) dän. kurzes *o* in *blood, flood; soot, forsooth;*

c) langes *u* in *booty, root, shoot; rood; poor* (auch mit *o);* von wörtern auf *-k: flook, hook, nook, rook* (!);

d) langes *o* in *door, floor, moor, poor* (auch mit *u);*

e) *ou* in *swoon (= soun, soundd).*

§ 17. *Oa.*

Ser. unterscheidet zwei werte:

a) langes *o,* z. b. *boat, board;*

b) *a* in *broad, groat, loath.*

Kul. desgl.:

a) langes *o* oder *å*, z. b. *boat;*

b) *a* in *broad, groat.*

Kr. desgl.:

a) einen laut zwischen *o* und *å,* z. b. *coat;*

b) *a* in *broad, groat, oat-meal.*

Bert. unterscheidet drei:

a) *oo* in *boat* etc.;

b) *aa'* in *broad, groat;*

c) *aa* (kurz) in *oat-meal (= aattmiil).* —

Goal wird nach ihm besser *jail* geschrieben.

§ 18. *Oe.*

Ser. unterscheidet nur zwei werte:

a) langes *o* in *foe, toe, woe, croe;*

b) langes *u* in *shoe, coe* (oder *coo)* etc.

Kul. dagegen drei:

a) langes *o* in *foe* etc.;

b) langes *u* in *shoe* etc.;

c) kurzes *u* in *does, doest.*

Kr. und Bert. ebenfalls:

a) *å,* resp. langes *o,* z. b. *toe, sloe;*

b) langes *u* in *shoe, coe (= coo);*

c) *i* in *Oedipus, poena, Phoebus.*

§ 19. *Oi, oy.*

Nach Ser. = *ai,* z. b. *toil, noise, boy, toy;* nach Kul. = *ai* oder *oi,* z. b. *boil, toil, boy, toy;* nach Kr. ist *oi* = *åi* oder eher *äy,* z. b. *oil, boil, join, noise; oy* = *oi* oder *åy* in *boy, joy.*

Bert. unterscheidet vier werte:

a) einen mittellaut zwischen *æj* und *oj,* z. b. *convoy, destroy, employ, joy, toy, Troy, oil, soil, toil, avoid, exploit, noise, poise, rejoice, choice, oister, cloister, moist, boisterous,* alle mit *øj* transcribiert;

b) einen etwas weicheren laut *(æj)* in *loin, coin, join, rejoinder, anoint, appoint, boil, broil, coil, spoil, foil, loiter, poison, hoist, joist;* — *boy* erscheint an anderer stelle mit der transcription *baa'j;*

c) *vej* in *toilet (= tvejlitt);*

d) *aa'* in *imbroider.*

§ 20. *Ou, ow.*

Ser. kennt sechs werte:

a) *u* in *could, should; youth; young;*

b) *å* in *country, trouble; journey* u. a.;

c) *a* in *cough; bought, fourty* etc.;

d) langes *o* in *court, course, mourning;*

e) einen laut zwischen *å* und *o* in *flow, know* etc.;

f) *åu* oder *åo* in *stout, cow, own* (!) etc., »doch so, dass *å* nach dem gaumen hinaufgezogen wird, und *o* mit aufgeblasenen wangen.»

Kul. unterscheidet desgl.:

a) *u* in *should, would; soup, youth, you(r), tour, gouge, accoutred, surtout; tough; attourney, courtezan;*

b) kurzes *o,* z. b. *country, double* etc.; *adjourn, courtin, courtesy; scoundrel* (!);

c) langes *a,* z. b. *brought, thought* etc.; *trough, cough; chough;*

d) langes *o* oder nahe einem *å,* z. b. *coulter, though, dough; mourn, court, course, four* und viele andere, wie *boulster* etc.,

die jetzt mit *o* geschrieben werden; ferner *gourd* (!), *scoul* (!), *ouse* (jetzt *ooze*);

e) *å*, z. b. *own, show, flow;*

f) kurzes *au* oder *åo* (wie bei Ser.), z. b. *about, doughty, drought, ousel* (!), *allow, drown; moulder* (!), *mouldly;* bei verben, besonders solchen auf *th, se, te, d,* soll der diphthong länger sein, z. b. in *compound, espouse.*

Kr. unterscheidet nur fünf:

a) *u* in *could, would, should* (alle = *-udd); rough (= ruff); you(th), surtout, through, your, accoutre; coulter;*

b) *å* in *couple, young, touch* etc., *enough, rough; journey, adjourn; scourge, court* (in den texten = *kohrt), mourn, fourty; souldier* (auch *sådscher* gesprochen), *mould, moult, poultry, though;*

c) langes *a* in *ought, bought* etc.; kurzes in *cough (= kaff);*

d) *o* in *course, four(th), pour; joult, flow, know, snow* etc.; *trough (= troff);*

e) *åu* in *plough, brown, now* etc.

Bert. kennt wieder sechs:

a) dän. *u* in *you(r), youth, through, groupe, coup, bouge, gouge, accoutre;*

b) einen laut zwischen dän. *o* und *u*, z. b. *countrey, houswife (= hossiv), couple, chough, enough; adjourn, to courtesy; trough, hough; courteous, tournament* etc.; *cou'd, wou'd, shou'd;*[1]

c) kurzes dän. *aa* in *knowledge;*

d) *aa'* (cf. § 1, d) vor *ght: bought* etc., ausser *drought;* ferner in *cough;*

e) langes *o* in *blow, grow; bowl*[2], *souldier; court, course, pour, four(th), mourn, deflour* (auch mit *ou); prow* (!), *prowl* (!), *frow, gourd* (!), *tour* (!);

f) dän. *ou*, deutsches *au* in *enow, allow, cow-cumber, wound* (!), *bowl, slough, drought (= drouth).*

---

[1] Unter *L* werden diese drei jedoch mit *-udd* transcribiert!

[2] Vgl. unter f)!

§ 21. *U, ue, ui, uy.*

Ser. unterscheidet fünf werte:

a) *å*, z. b. *publick, ducat; purge, nurse;*

b) einen laut zwischen *e* und *ä* in *bury;*

c) *i* in *busy, guild;*

d) *ju*, z. b. *fruit, juice;*

e) *u* in *suit.*

Kul. kennt nur drei:

a) kurzes *o*, z. b. *tub, run, huswife (= hossiw), butter; murmur;*

b) *i* in *business (= bissiness), build, guild;*

c) *juh* in *use, bruise, bruit, fruit, juice* etc.

Kr. dagegen sechs:

a) wie *å* oder zwischen *å* und *u*, z. b. *udder, but; church; pull (= poll* in den texten), *put (= pått); fur* wird später durch *forr* wiedergegeben;

b) *ö* in *bury, burial;*

c) *i* in *busy, build, guild, Guinea (= ginne);*

d) *ju* in *union, abuse, mute, manure, sue, sute, suit* (auch = *sut): perusal, fruit, blue, sure, juise* (sic!);

e) langes *u* in *frugal, brute, obtrude, true, truant; duke, due; conjure, june (= djun,* allerdings von K. unter d) aufgeführt);

f) *ey* in *buy.*

Bert. tadelt wieder die früheren »falschen» darstellungen von Wallis, Festeau, Brightland, Chamberlayne, König, Sewel, Kirkby, stimmt aber Lediard bei, was *iu* und *uh* betrifft. Die übrigen lautwerte habe vor ihm (Bert.) noch keiner bemerkt!

Er unterscheidet sieben werte:

a) kurzes *u*, z. b. *bull, bullet, bulwark, full, pull, bush, butcher, cushion, pudding, push, put, sugar (= sjuggorr);*

b) klares *u*, zwischen klarem dän. *o* und *u*, fast wie kurzes *aa*, z. b. *abundance, club, pumice; cuckoo* (!), *bullion; churl, church, absurd* (auch = *æbbsjurdd!);*

c) *o* in *bury, burial;*

d) *i* in *busy, business (= bisnes), guild, build, Guinea:*

e) »lang-gemischtes» *ju*, nach *b, p, m, f, s, j, g, c, h*, z. b. *accuse, presume, jubile, June, surity;* anlautend: *urin;* dann in *bury* (!), *burial* (beide auch mit kurzem *ø); su* + vokal wird *sju* oder *su* gesprochen;

f) langes *u*, nach *d, t, n, l, r*, z. b. *duke, Tuesday;* so auch *ui* in *bruise* etc., *fruit, suit (= suuitt* oder *suut), nuisance;* desgl. in *juice;*

g) *æj* in *buy.*

§ 22. *Uoy.*

Nach Kr. = *ǻy* in *buoy*, das nach Bert. *baa'j* oder *bæj* lautet.

2. Unbetonte.

§ 23. ***A.***

Nach Ser. und Kul. wie kurzes *ä*, z. b. *aspire, alliance, general, tolerate, lieutenant.*

Kr. unterscheidet in den texten:

a) *ä*, z. b. *manure, against, special, yeoman, trespass, complaisant* etc.; in der endung *-age* schreibt er bald *ä*, bald *e*, *palate* ist = *pället;* in *sergeant* ist *a* stumm;

b) *a* vor *r* und *l*, z. b. *eucharist, jeopardi, arch-; ally, alloy;* jedoch erscheint *leopard* mit *a* und *e*, *forward(s)* mit *a* und *ä*.

Erst Bert. unterscheidet ausdrücklich das »schwachtonige *a*» von den übrigen und setzt es = dän. *e* in *er*, wenn es im silbenauslaut steht, z. b. *again, diadem, Charlotta, sirrah (= sørre);* dagegen = *æ*, wenn im — gesprochenen — inlaut, z. b. *appeal, cedar, physician, feodal, Nicolas, catarrh (= kættar), afeard (= æffiirdd), alight (= ællejt);* doch ist diese regel in den transcribierten beispielen nicht immer beobachtet, vgl. *sausage (= sassedsch), equal (= iikvel), agree (= egri), vengeance (= vendsjens), ocean (= oosjen)* etc. Daneben erscheint *i* in *palace (= pælliss), China (= tsjeeni), orange (= aarindsch* oder *-endsch), o* vor *r* in *ordinary (= aarnorri), leopard (= leppørd), jeopardy* und *feodary (= fiidorri), a'* in *barbarian (=*

ba'rbecriæn), *a* in *India*, *bastinado*, *aa* (»klares» *a*) in *halloo*, *aa'* in *Albania*, *Alcibiades*, *alcaic*, *ee* in verben auf *-ate*, wie *accelerate*, *commemorate*, während die substantiva *æ* haben, z. b. *advocate* (doch ist wieder *fortunate* mit *faartonneet* wiedergegeben). — Stumm ist das *a* in den endungen *-eange*, *-iage*, *-eage*, z. b. *vengeance*, *carriage* (= *kærridsch*), *lineage* (= *linnedsch*), sowie in den wörtern *diamond*, *parliament*, *lineament* (= *linnement*), *Pharaoh* (= *feero*); *ocean* ist = *oosjen*.

§ 24. *Ai, ay.*

Nach Kr. ist *-ain* = *en*, z. b. *captain*.

Bert. unterscheidet:

a) dän. *e*, z. b. in *sonday* (nach Londoner aussprache), *maintain*, *Abigail*, *curtail* (!);

b) *i* in der endung *-ain*, z. b. *captain*, *cockswain* (= *koksinn*); desgl. in *Calais* (= *kællis*).

§ 25. *Au.*

Nach Kul. ist es = schwed. kurzem *a*, z. b. *authority* = *atharriti*.

Nach Bert. ist es meist »klares *a*» (vgl. § 1, c), wird von andern jedoch als »kurzbreites *a*» (vgl. ib. b) gesprochen, z. b. *audacious* (= *aadeesjos*), *augment*; in dem franz. wort *debauche* ist es = *oo* (*diblooschi*).

§ 26. *E, ee, æ.*

Ser. unterscheidet vier werte:

a) kurzes *e* in den präfixen *be-*, *re-*, *de-*, *pre-*, *se-*, z. b. *regard*, *prepare*, *separation*; *e-* in *eleven* soll dagegen = *ä* sein;

b) kurzes *i* in *committee*;

c) langes *i* in *eternal*;

d) einen ganz schwachen vokal in endungen vor einfacher konsonanz, z. b. *seven*, *boiled*, *prayer*.

Kr. erwähnt nur kurzes *e* in *knowledge* sowie in den endungen *-es, -eth,* z. b. *sees, agreeth* und in den vorsilben *be-, de-, re-, se-, pre-,* z. b. *return, separation.*

Kr. unterscheidet:

a) kurzes *e* oder *ä* in *eternity, enough, deceive, preexist, the, perfect, excellent, desert, universe, perceive;*

b) kurzes *i* in den präfixen *en-, em-, be-,* z. b. *enjoy, embark, between;* ferner in *æquator, æquinoxial, ænigmatical;* inlautend in *vineger (= winniger),* auslautend in *coffee, pharisee* u. ä.;

c) stummes *e* in den endungen *-en* und *-ed,* z. b. *open, loved;* desgl. in *excellent (= exlänt).*

Bert. kennt ebenfalls drei werte:

a) kurzes *e* in *en-, em-,* wenn formen mit betontem *e* daneben stehen, z. b. *emphatical, energetical;* er transcribiert ferner die endungen *-ence, -ent, -eth, -edst, -est* mit *e,* z. b. *reverence, document, earnest, longeth, longėdst;*

b) kurzes *i* oder einen laut zwischen *e* und *i,* der letzterem am nächsten kommt, z. b. *edition, ebriety (= ibrejiti), æquator, æquivalent;* in den präfixen *be-, de-, re-, em-, en-;* ferner in wörtern wie *adultery, atheist, ferocity, legality, mechanic, venereal* etc., *apostrophe, coffee* etc.; ferner in den endungen *-ed, -el(s), -en, -enge, -es* (nach zischlauten), *-et(s),* z. b. *aged, angel, driven, chalenge, asses, banquet* etc. Allerdings sei der vokal hier kaum hörbar, besonders bei *-en,* weshalb viele ihn auch für stumm erklärten; da das *e* aber nicht einmal in theaterstücken ausgelassen werde und in der poesie eine besondere silbe bilde, sei es »i al anden Tale og Skrift» unverlierbar *(»umisteligt»);*

c) einen laut zwischen *æ* und *o,* am nächsten dem »klaren» *o,* der nur vor *r* erscheint, z. b. *adder, advertize, cerimonial, reverence (= revvørrens).*

N. B. In den anderswo transcribierten beispielen erscheint jedoch öfters *e,* wo man nach diesen regeln *i* oder *o* erwarten sollte, vgl. z. b. *effaced (= effeesdd), Xerxes (= sørksses), perfection (= perfektsjøn), Albert (= aa'lbert)* u. a. m.

Wegen *e* hinter *c, s* und *t* vgl. unter diesen buchstaben!

§ 27. *Ea.*

Nach Kr. lautet es wie *e* in *guinea,* nach Bert. wie *i* in *guinea, Chelsea.* — Im übrigen vgl. unter *e* und *a!*

§ 28. *Eau.*

Der name *Prideaux* — nach Webster = *prido* — lautet bei Bert. *priddix.*

§ 29. *Ei, ey.*

Ser. unterscheidet:
a) langes *ä* in *surfeit;*
b) kurzes *i* in *money.* — Kul. kennt nur das letztere.
Ähnlich Kr.:
a) *ä* in *alley, foreign;*
b) kurzes *i* in *surfeit* etc., *money, journey* etc.
Bert. kennt im allgemeinen nur kurzes *i,* z. b. *counterfeit, alley, atheist* (auch = *eethiist); foreign* dagegen hat kurzes *e.*

§ 30. *Eo.*

Nach Ser. = *ä,* nach Kr. = kurzem *e,* nach Bert. = kurzem *i* in den endungen *-cheon* und *-geon,* z. b. *scutcheon, surgeon.* In wörtern wie *meteor* ist es jedoch getrennt zu sprechen.

§ 31. *Eou.*

Die endung *-eous* lautet nach Ser. wie *-jus,* nach Kr. wie *-ius,* z. b. *righteous, courteous, hideous.*
Bert. unterscheidet:
a) *jo* in *erroneous;*
b) dän. *sjo*[1] nach *t, d, s* und *g,* z. b. *courteous, righteous, piteous, hideous, nauseous, courageous.*

[1] Vgl. über dän. *sj* Storm, Engl. phil.[2] s. 322,9.

§ 32. *Eu, ew.*

Bert. unterscheidet:

a) *ju* in *Euripides;*

b) *u* nach dentalen, z. b. *grandeur, cadew, curlew, sinew;*

c) *i* in *nephew* (= *newvi*) und *Bartholomew* (= *ba'rtlimi*).

§ 33. *I, y, ie.*

Nach Ser. wie kurzes *i*, z. b. *fancy*, *cities; courtier*, *transient* (in beiden *i-e* getrennt).

Nach Kul. ebenfalls wie *i;* die endung *-shire* lautet nach ihm *-schier*, *huswife* = *hossiw*. Stumm ist das *i* in *charriot*, wo *o* = *e* lautet.

Kr. unterscheidet vier werte:

a) kurzes *i*, z. b. *envy*, *immediately;* ferner in den endungen *-ial* und *-ion*, z. b. *partial* (= *parsiäl*), *special* (= *spesiäl* oder *-schäl*), *union* (= *-ien*), *question*, *nation* (= *näschien*), *fashion* (= *fäschien* oder *fäschen*); *soldier* (= *såldier*, *sådscher*), *gentile*, *fertile* etc.;

b) *ei*, *äi* in *verdict* (= *werdeit*), *sennight* (= *senäit*);

c) *e* in *satyr* und *handkerchief* (= *hänketscher*);

d) stumm in *medicine* (= *medsin*), *venison* (= *wenson*), *business* (= *bisnes*); ferner, wenn sich *i* mit vorhergehendem *s*-laut zu *sch* verbindet, wie in *vicious* (= *wischos*), *malicious* etc. (vgl. sub. a).

Bert. unterscheidet fünf:

a) kurzes *i*, z. b. *active*, *houswife*, *mischief*, *irregular* etc.; abweichend vom jetzigen gebrauch: *gentile*, *exile* (steht auch unter b!), *crocodile*, *contrite*, *sodomite* (vgl. unter b!), *appetite*, *concubine*, *samphire; jesuite* wird von andern mit *ej* gesprochen;

b) *æj* oder *ej* in biblischen und griech. namen auf *-ite*, wie *Adamite*, *Israelite*, *Sodomite* etc.; in lat. wörtern auf *-ile*, *-ine*, wie *juvenile*, *adamantine*, *alpine*, *celestine* etc. (*feminine* und *masculine* stehen auch unter a!); bei den verben auf *-ize*, wie *authorize;* in wörtern wie *idea*, *identity* (= *eidenntiti*) u. a.; abweichend vom jetzigen gebrauch: *admiration*, *expiration*, *inspi-*

ration, Silesia, Lithuania, Albion, mysterious, virago, bissextile (= bissextejl), cockatrice, dentifrice, saphire;

c) *j* vor den endungen *-al*, *-el*, *-an*, *-en*, *-ar*, *-er*, *-on*, *-our*, *-ous*, *-um* u. ä., z. b. *celestial*, *Daniel*, *billiard*, *collier*, *onion*, *warriour*, *various*, *odium*, wogegen andere dafür reines *i* sprechen; in *soldier (= sodsjørr)* ist *i* zu *sj (= sch)* geworden;

d) einen laut zwischen *o* und *ø* vor *r*, z. b. *elixir, nadir;*

e) stumm in *allegiance, business, charriot, spaniel, Daniel* (vgl. unter c!), *Ezechiel (= Isiikell), religion, region, legion (= liidsjonn), sacrilegious*, *medicine*, *ordinary (= aarnørri), regiment (= ridschment), venison*, *Salisbury.*

Wegen *i* hinter *c, s, d* und *t* vgl. unter diesen buchstaben.

§ 34. *Ieu.*

Nach Kul., Kr. und Bert. = *if* in *lieutenant.*

§ 35. *O, oa, oo.*

Nach Ser. lang in *pro-* (wie in schwed. *stor).*

Kul. erwähnt, dass die endung *-on* kurzes *e* hat, z. b. *falcon (= fahken);* in *charriot* ist *io* = *e.* In den vorsilben *ob-*, *oc-*, *of-*, *op-*, *os-* ist *o* = kurzem *a.*

Kr. kennt vier werte:

a) reines *o* wie in *no*, z. b. *cohere*, *promote*;

b) *a* (d. h. offenes *o*) in *conform*;

c) fast wie *e* in der endung *-ion*, z. b. *lion*, *nation (= näschien), fashion (= fäsch(i)en); cupboard* ist = *kåberd*;

d) fast stumm in den endungen *-on* und *-or*, z. b. *mutton*, *citron*, *anchor.*

Bert. desgl.:

a) dän. geschlossenes kurzes *o*, in den präfixen *pro-*, *co-*, *intro-*, *retro-;* ferner in *omit*, *society*, *catholic*, *agony*, *antidote*, *antilope*, *Europe*, *artichoke*, *brimstone*, *heptagone*, *purpose*, *therefore* etc.; *cupboard;* im auslaut: *cargo.* Viele sprechen jedoch hier »langes» oder »breites» *o;*

b) »gemischtes« *o* (wie in *some*), z. b. *morass*, *com-*, *almond*, *diamond*; in der endung *-om*, z. b. *blossom*, *christendom*, *handsome*, *atom*, *custome* etc.; in *pistol*, *cuckold*, *bishop*, *Jacob*; in der endung *-ock*: *bullock* etc.; *-ion*, z. b. *admonition*. Letztere endung wird jedoch mundartlich auch mit schwachem *ə* gesprochen;

c) schwaches *o*, ähnlich dem dän. *ə*, das wenig oder gar nicht hörbar ist, in den endungen *-or*, *-on-*, *-ot*, z. b. *actor*, *bacon*, *faggot*; bei *-ron* wird das *ə* vor dem *r* gesprochen, z. b. *apron* (= *eepərn*), *citron* (= *sittərn*); ferner oft in mittelsilben, z. b. *ordonance*, *poisonous*, besonders vor *r*, wie *ivory*, *accessory*; dagegen vgl. z. b. *memory* mit kurzem *o* (sub a);

d) stumm in *damosel*, *faulconer*, *Nicolas*, *reckoning*.

N. B. Gelegentliche transcriptionen zeigen, dass in ableitungen der vokal oft derselbe bleibt, wie in betonter stellung, z. b. *formality* mit *aa'*, *admonition* mit *aa* u. ä. Ob *cupboard* unter a) oder b) gehört, ist aus der schreibung nicht ersichtlich.

Doppeltes *o* in *cuckoo* (= *kokku!*) hat den laut *u*.

§ 36. *Oe.*

Nach Kr. fast wie *i*, nach Bert. langes *i* in *oeconomy*.

§ 37. *Oi.*

Nach Kul. wie kurzes *e* in *porpoise* (= *parpes*).
Bert. setzt *hautbois* = *hoobœj*.

§ 38. *Ou, ow.*

Ser. und Kul. kennen zwei werte:

a) kurzes *å* oder *o*, z. b. *barrow*, *gallows*; *borough*, *honour*, *concourse*;

b) kurzes *u* in *coupee* und in der endung *-ous*, z. b. *jealous*.

Kr. kennt nur *o*, doch transcribiert er *jealous* durch *dschälus*.

Bert. kennt nur den vokal-laut, der zwischen dän. *o* und *u* liegt, doch ersterem am nächsten kommt (wie in *double*),

z. b. *hautgout* (= *hoogo*), *arrow*, *borough*, *dubious*; *-mouth*, z. b. *Portsmouth*, *favour*, *concourse* etc.

§ 39. *U, ue, ui.*

Ser. kennt nur zwei werte:

a) *u* in *anguish*, *sanguine*;

b) stummes *u* in *conquer*, *exchequer*.

Kul. setzt *u* in *extinguish* = *u*, in *supreme* = *o* (*sopprihm*) und transcribiert *victuals* durch *wittels*.

Kr. kennt fünf werte:

a) *u* in *july*, *usual* (= *jusuäl*), *minut*, *century* (= *sänturi*);

b) ganz kurz in den endungen *-ule* und *-ure*, z. b. *spadule* (= *spädel*), *creature* (= *criter*), doch transcribiert er *-dure* in *ordure* durch *-dur*, *-ture* in *torture*, *nature* durch *-tiur*, in *pasture*, *gesture* durch *-tur*, *-sure* in *leisure*, *censure* durch *-siur*, *pleasure* durch *pläsur* und *pläscher*, *measure* durch *mäsiur* und *mäschur*;

c) *ju*, z. b. *volume*, *value*, *virtue*, *ague*, *argue*, *issue* (= *issiu*);

d) stumm in *circuit* (= *sörkit*), *conduit*, *verjuice*;

e) *w* in *language*.

Bert. kennt sogar acht:

a) kurzes *u* nach allen dentalen ausser *s* und *z*, z. b. *absolute*, *february* (= *fiibrueri* oder *febborreri*), *annual*, *certitude*, *century*, *credulous*;

b) »klares *u*« (wie in *club*) in geschlossener silbe, z. b. *success*, *difficult*, *medium*, *Carolus* etc.; ferner in den endungen *-burg* und *-full*;

c) einen laut zwischen *e* und *ø* in den silben *-ule* und *-ure*, z. b. *glandule*, *adventure* (= *æddventørr*), *architecture* (= *a'rkitektørr*), *conjecture* (= *kaanndsjektørr*), *censure*, *leisure* etc.;

d) kurzes *ju* nach den nicht-dentalen konsonanten und im anlaut, z. b. *contribute*, *cuirass* (!), *accuracy*, *capuchin*, *mutability*, *azure*, *utility* etc.; so auch nach vielen in den silben *-gue*, *-lue*, *-nue*, *-tue*, z. b. *argue*, *continue*, *value*, *statue*, *virtue*;

e) langes *ju* bei anlautendem *uni-* und in *unanimity*;

f) in den endungen *-gue, -lue, -nue, -sual, -sure, -tual, -tue, -tune, -ture, -tute* sprechen viele kurzes *u* oder *ju*, andre *ø*, aber die meisten *jø*, z. b. *argue, value, continue, usual, leisure, actual, virtue, statue, fortune, creature (= kritør), stature, statute;* der gemeine mann auf dem lande und selbst in London spricht *-tu-* in den endungen *-tual, -tue, -tune, -ture, -tute* wie *tsj, tsju, tsji, tsjø,* z. b. *actual (= ækktsjæll), statue (= stættsju), fortune (= faarrtsjinn), nature (= neetsjørr)* etc.; es sei aber am richtigsten, den laut zu beobachten, der den buchstaben zukomme. An anderer stelle heisst es, die endungen *-sual* und *-tual* würden von den meisten wie *-sjæll* und *-tjæll* gesprochen, z. b. *usual* und *punctual; document* wird durch *daakkøment* transcribiert;

g) *i* in *minute, conduit, circuit, verjuice, victuals (= vittils); v* z. b. in *suavity (= sveeviti), persuasion, language.*

II. Konsonanten.

§ 64. *B.*

Nach Ser. stumm vor *t* in *debt, doubt,* aber nicht in *subtle* (!), *subterraneous* etc.; nach Kul. stumm vor *-t* und nach *m,* z. b. *subtle, debt, lamb,* aber nicht im inlaut, z. b. *subterraneous, humble;* nach Kr. stumm vor *t,* z. b. *doubt, subtle,* und nach *m,* z. b. *lamb;* nach Ber. stumm vor *t* und auslautend nach *m,* z. b. *subtle, doubt, limb.*

§ 65. *C.*

Ser. schweigt, Kul. bemerkt den unterschied von *c* = *k* vor *a, o, u* und konss., = *s* vor *e* und *i,* z. b. *came, face;* im anhang setzt er *precious* = *preschschius, gracious* = *gräschius, verdict* = *werdit, victuals* = *wittels, Glocester* = *glaster.*

Kr. unterscheidet vier werte:

a) *k* vor *a, o, u, l* und *r,* z. b. *cat, crown;*

b) *s* vor *e, i, y,* z. b. *city;*

c) *sch* oft in der verbindung *ce* und *ci,* z. b. *special* (= *spesiäl* oder *speschäl*), *ocean* (= *oscheän*), *physician* (= *fisischen*), *ancient* (= *änschent*), *vicious* (= *wischos*), *gracious* (= *gräschos*);

d) stumm in *verdict, indict(ment)* — beide mit *-eit* — und *victuals* (= *wittels*), *victualler* (= *wittuler*).

Bertr. kennt aber ausser den werten *k* und *s* noch vier andre:

c) *kv* vor *oi,* z. b. *coif, coil, coin, coite* (= *kveif* etc.);

d) *sh* bei *ci, ce* + vok., z. b. *ancient, gracious* (= *greesjos*), *species, ocean* (= *eensjent, . . . oosjen*);

e) *sh* + *j* nach kurzem vokal bei denselben verbindungen, z. b. *musician* (= *mjusischjænn*), *physician* (= *fissischænn* oder *-schjænn*), *precious, vicious* (= *vischjos*), *sufficient, perfection* (= *perfcktsjøn*);

f) stumm vor *-t* in *indict* (= *indeit*), *perfect* (= *perfit*), *verdict* (= *verdit*), *victuals* (= *vittels*).

§ 66. Ch.

Ser. erwähnt nur die aussprache *tsch,* z. b. *churl;* Kul. unterscheidet *tsch* in englischen und *k* in griech. wörtern, z. b. *chuse, Christ, stomach;* im anhang setzt er *yacht* = *jatt.*

Kr. kennt vier werte:

a) *tsch,* z. b. *chair, arch-bishop, Rachel, stomacher;*

b) *k* in fremdwörtern wie *Christ, patriarch;* ferner in *ach* »schmerz« und *ech* (= *ek*) »vermehren«;

c) *sch* in franz. wörtern, z. b. *capuchin, chagrin;* in den texten auch in *french, wench;*

d) stumm in *drachm, yacht* (= *jatt*).

Bert. schliesst sich ihm an:

a) *tsch,* z. b. *handkerchief* (= *hændkitsjer*), *stomacher;*

b) *k* in fremdwörtern, doch würden z. b. *archangel, architect* etc. nicht selten mit *tsch* gesprochen; ferner haben *k: channel* (= *kinnel*) und *ach* »schmerz« (= *eek*), aber der pl. *aches* gehe nach der regel, doch sei *ake, akes* richtiger! *Choir* lautet wie *kveir, choirister* wie *kvøjrister;*

c) *sch* in franz. wörtern wie *chaise* (Ludwig stelle mit unrecht auch *exchéquer (= extsjekker)* und *vouchsafe* hierher);
d) stumm in *drachm, yacht* und *schism (= sissim).*

§ 67. *D.*

Ser. und Kul. schweigen, im anhang setzt letzterer *wednesday = wensdä;* Kr. bezeichnet *d* als stumm in: *almond, ribband, handsome, handmaid, handkerchief (= hänketscher), friendship, wednesday (= wensdä)* und *wor[l]dly (= wårlli).* Dazu kommen in den texten: *and, husband, landlady, ordinary (= årnäri), wardrobe (= wärrob).*

Bert. kennt noch mehr solcher wörter: *almond, diamond* (oder = *dœjmœnt), blindness, Choldmondley, commandment, friendly, -ship, grandfather* etc., *groundsel, handkercher, -ful, -maid, -sel, -some, kindred, landlord, -lady, mindful, ordinary, pendant* »wimpel«, *ribband, sandbox, thousand, wednesday, worldly, -ling.* In London seien noch viele *d* im auslaut vor folgendem kons. verstummt, dies habe »das schöne geschlecht« eingeführt und es sei als leichter später fast vom ganzen reiche angenommen.

Er bemerkt ferner, dass *di-, dy-* + vok. von vielen zu *dsj* (mit »weichem« *g)* verschmolzen werde, also *India = Indsja, Indian = Indsjœnn, soldier = sodsjer, could you = kudsju, had ye = hœdsji.*

§ 68. *F.*

Ser. und Kul. schweigen, nur dass letzterer *huswife = hossiw* setzt; Kr. bemerkt den unterschied von *off (= aff)* und *of (= aw),* letzteres werde jedoch in schnellerer rede vor kons. zu *a: out of doors; hankerchief* lautet *hänketscher.*

Ber. setzt *f = v* in *of (= ov), sherrif (= sjorriv)* und *house-wife (= hossiv);* vor kons. werde *of* nach angenommener Londoner sitte zu *o;* stumm ist es ferner in *halfpennyworth (= heepoth). Handkerchief* wird wie *hœndkitsjer* gesprochen.

§ 69. *G.*

Ser. bemerkt nur den unterschied von *g* in *finger, gird* von *dsch* in *gentle;* Kul. desgleichen, rechnet aber auch *generous* (in *hetero-, homo-g.)* und *exegetical* zu den *g*-wörtern; stumm ist nach letzterem *g* vor *n,* z. b. *sign, feign;* im anhang setzt er *phlegm* = *flemm, apophthegm* = *äppothem.*

Kr. scheidet richtig — mit reichlichen beispielen — zwischen *garden, give, anger, big* mit *g,* und *goal* (besser *jail), ginger* etc. mit *dsch; g* sei stumm vor *n,* z. b. *reign.* Doch schreibt er für *orange* in den texten *åränsch,* ebenso haben dort *fringe, hinge* den einfachen *sch*-laut, was vielleicht blosse ungenauigkeit ist, da auch gelegentlich sonst *sch* für *dsch* steht.

Bert. ist noch genauer, er kennt:

a) *g* = *g* in *benignity, pigny, signet, impugn* (!), *impugnation, doge* (!), *gybe* (!), *gymnasium* (!), *homo-, hetero-geneal* (!), *heterogenous* (!) etc.;

b) *dsch* in *suggest* (mit *gdsj), exaggerate (ddsj),* was aber missbrauch und verderbte aussprache sei; *gaol* sei *jail (= dsjeel);*

c) stummes *g* vor *m* und *n* derselben silbe, z. b. *phlegm, deign; gnat* — hier wird jedoch Watts, Brown u. a. gegenüber leise aspiration zugestanden; ferner sei es stumm in *stocking (= stokkin)* und *seraglio (= sørreelio).*

§ 70. *Gh.*

Ser. kennt nur drei werte:

a) *g,* z. b. *ghost;*

b) *f* in *cough, laugh, draught;*

c) *ff* in *enough, tough, rough, trough, cough* (!).

Kul. dagegen vier:

a) *g,* z. b. *ghost;*

b) *f* in *laugh, draught;*

c) *ff* in *enough, tough, rough, trough, cough;*

d) stumm ist es vor *t,* z. b. *daughter (= doter), light,* ferner in *though (= dåh).*

Kr. giebt wieder nur drei:

a) *g* in *ghost;*

b) *ff* in *cough, draught* (mit *a); chough, enough, rough, tough, trough* (mit *å);*

c) stumm in *though, plough, daughter, light.*

Bert. unterscheidet vier:

a) *g*, z. b. *ghost;*

b) *f* in *draught (= dra'ft), chough (= tsjof), cough (= kaa'f), enough (= inof), Gough, hough, laugh, -ter, rough, tough,* wo in den nord- und mittelländischen mundarten noch der deutsche *ch*-laut gesprochen werde;

c) *th* in *sigh[t]* und nach vielen auch in *drought, height (= hejth);*

d) stumm im inlaut vor *t*, z. b. *bought*, und meist im auslaut, z. b. *though.*

§ 71. *H.*

Nach Ser. stumm in *heir, honour, hour;* nach Kul. in *hermit, honest, exhort, hostler, hour, humour, hysop;* nach Kr. in *heir, herb, honest, honour, host, hostler (= åstler), hostile, hour,* wozu in den texten noch *humble* kommt; nach Bert. in *heir, herb* (das aber viele *jørb* aussprechen!), *hermit, honest, honour, hospital, hostile, hostler, hour, humble, humility, humour, Humphrey, hyssop; exhórt (= exort), forehead, lanthorn.*

§ 72. *J.*

Nach Ser. wie *tsch*, nach Kr. wie *dsch*, nach Bert. wie *dsje.*

§ 73. *K.*

Nach Ser. stumm vor *n*, nach Kul. vor *n* wie *t* oder *d* lautend, doch sehr schwach; Kr. bezeichnet es vor *n* als stumm: einige behaupteten hier zwar eine gewisse aspiration, dieselbe sei aber nie zu hören; Bertram erklärt es ebenfalls für stumm,

wenn es auch schwache aspiration haben möge, wie einige wollten. Es sei aber keinesfalls mit Ludvig = *t* zu setzen!

§ 74. *L.*

Nach Ser. und Kul. stumm vor *f, c, k, m,* z. b. *calf, falcon, talk, calm,* nach letzterem auch in *halser,* aber nicht in *fault;* nach Kr. in den verbindungen *alf, alk, alm,* ferner in *chaldron, solder, soldier (= såldier* oder *sådscher), could, would, should, falcon, malkin, falchion; folk* (in den texten).

Bert. bemerkt, dass *l* nur in der »täglichen rede» stumm sei in den bekannten fällen wie *should* etc., *alms* etc., *calf* etc., *folk, talk* etc., ausserdem in der umgangssprache in *almost (= æmost), almond (= a'monn), Holm, Malmsey; chaldron, Choldmondley (= chomley), solder, souldier; fault, halter, vault, Walter; falcon, Malkin, alchymy (= aakkimi) spoon, falchion; halser; Holborn; halfpennyworth (= heepoth), Ralf; salvage, salve; Lincoln; Bristol* (besser *Bristow).*

Aber *colonel* wird *korrnæll* gesprochen.

In der endung *-le* lautet *l* wie *il,* z. b. *docible (= dosibil).*

§ 75. *M.*

Kr. und Bert. bemerken, dass *accompt, comptroll* besser *account, control* geschrieben würden. In *schism (= sissim), judaism* etc. lautet *m* nach B. wie *im.*

§ 76. *N.*

Nach Kr. fast stumm in *autumn, condemn,* aber hörbar in ableitungen wie *autumnal, condemnation, damnable;* nach Bert. stumm nach *m* derselben silbe, wie *autumn,* aber hörbar z. b. in *damnation.* Ferner sei es stumm in *kiln, government (= govvorment), Westminster, halfpennyworth (= heepoth),* dagegen *l* in *chimney.*

§ 77. *P.*

Nach Ser., Kul. und Kr. stumm (oder auch fast stumm nach letzterem) zwischen *m* und *t*, z. b. *temptation;* nach Kul. und Kr. anlautend vor *s*, z. b. *psalm(ist), psaltery;* nach Kr. auch in *ptisane*, inlautend in *cupboard, receipt.* — Bert. stellt die regel auf: *p* ist stumm zwischen *m* und *t* sowie anlautend vor *n, s, t;* ferner in *cupboard (= kopp ordd* oder *kobbordd)* und *receipt (= risiit).*

§ 78. *Ph.*

Ser. schweigt; nach Kul. meist = *f*, z. b. *triumph;* aber = *p* in *diphthong*, = *v* in *phial* und *Stephen (= stiw'n);* Kr. unterscheidet *ph* = *f* in *prophet* etc. und stummes *ph* in *phtisick, phtisical;* nach Bert. ist es gewöhnlich = *f*, doch *p* vor *th*, z. b. *diphthongue*, sowie vor *l: phlebotomy* (!), *v* in *nephew (= nevvi), phial* (oder *vial), Stephen (= stiiv-vinn)*, stumm im anlaut vor *th*, z. b. *phthisic (= tissikk).*

§ 79. *Q.*

Ser. setzt das *qu* in *conquer* und *exchequer* = *k*, Kul. schweigt.

Kr. und Bert. unterscheiden:

a) *kv*, z. b. *question;* so nach B. auch meist *quoil, quoines, quoit*, während *quintal* besser mit *k* gesprochen wird;

b) *k* in franz. wörtern, worunter Kr. *banquet, exchequer, cinque, opaque, oblique*, B. dazu noch *antique (= œnntæjk), conquer, equipage, liquor, masquerade, piquet* und *piquant* nennt.

§ 80. *R.*

Nach Kr. schwach in *marsh, harslets, horse, parlour, partridge; handkerchief* umschreibt er mit *hänketscher.* Die endung *-re* lautet wie *-er.*

Bert. bemerkt, es sei fast gleich dän. *r* (jetzt uvular!), doch scheine es im englischen vor vokalen stärkere aspiration zu haben. Stumm ist es in *halfpennyworth (= heepoth), harsh, marsh, harslets, purse, parlour, Marlborough, partridge, handkerchief (= hændkitsjer).* Die endung *-re* lautet wie *-orr,* die endung *-ron* wie *-orn.*

§ 81. *S.*

Ser. schweigt, Kul. setzt im anhang *island = eiländ* und *viscount = weikaunt.*

Nach Bert. ist es:

a) *sch* vor langem *u, ue, ui* und wenn ein kons. + *e* mutum darauf folgt, z. b. *sugar, sue, suit, presume, sure* (alle mit *schu-);* ferner vor *e, i* in *sewer (= shor)* und in den endungen *-seate, -seous, -sia(n), -siasm, -siast, -sion, -sier,* z. b. *nauseate, nauseous, Asia, Russia (= russchiä), Silesian, enthusiasm, enthusiast, passion (= passchien), occasion (= akäschen* in den texten), *hosier;* die endung *-sure* in *pleasure* etc. wechselt zwischen *-sur, -siur, -schur, -scher;*

b) stumm in *isle* und *island.*

Bert. unterscheidet:

a) hartes *s* = dän. (stimmlosem) *s* im an- und auslaut, z. b. *sad, banks, cars* (!); im inlaut, wenn verdoppelt, z. b. *passing;* vor *e* finale bei subst. und adj., z. b. *abuse, case, loose, exercise* (!), *hose* (!), *muse* (!), *praise* (!), *spouse* (!) etc.; nach *n* stärker, z. b. *sense;*

b) weiches *s* vor *e* fin. bei verben, z. b. *abuse, exercise, muse, praise, rise,* wo auch der vokal viel länger ist;

c) engl. *sh* vor *e, i* + vokal nach langem vokal oder diphthongen, z. b. *Asia (= eesje), Persian (= porsjænn), nauseate (= naasjæt), nauseous (= naasjoss), enthusiasm (= enthusjæsm), -siast (= -sjæst), profusion (= proffjusjonn), crosier (= krosjorr);* nach kurzem betontem vok. dagegen wie *schsj,* z. b. *decision (= disischsjonn), passion (= pæschsjonn), Silesian* (!), *Pru[s]sia (= pruschsje)* etc.; ferner ist *su = schu,* z. b. *sue, suet, suit, sure* u. s. w.; *sewer = sjoor;*

d) *is* nach *s*, z. b. in *Charles's*, *James's*;

e) stummes *s* in *isle*, *Carlisle*, *Lisle (= læjl)*, *puisne (= pjuni)*, *demesne (= dimiin)*, *viscount* etc.

§ 82. *Sc.*

Nach Kr. lautet es:

a) wie *ss* vor *e*, *i*, z. b. *scene (= ssin)*, *conscience (= kansiens)*, *sceptick (= säptick!)*, *disciple (= disseipl)*;

b) wie *sk* vor *a*, *o*, *u* und konss., z. b. *scar*, *scratch*; desgl. in *sceleton*.

Bert. unterscheidet auch richtig *s* und *sk*, letzteres z. b. in *sceptic*.

§ 83. *Sch.*

Nach Kr. wie *sk*, z. b. *scheme*, *schoal*, *scholar*, *schedule*, *schism*; nach Bert. im allgem. = *sk*, doch lautet *schism* wie *sissim*, *schedule* wie *sjiidulle*.

§ 84. *Sh.*

Nach allen wie deutsches *sch*, wozu Bert. noch franz. *ch*, hebr. *schîn* stellt.

§ 85. *T.*

Ser. unterscheidet die werte: a) *t* und b) *sch* vor *io*, z. b. *station*, *corruption*; Kul. schweigt, nur im anhang setzt er *castle* = *käss'l*, *drought* = *drauth*.

Kr. kennt drei werte:

a) *t*, so auch in den endungen *-teous*, *-tous* (?) und *-tuous (= tjåss)*, z. b. *righteous*, *covetous* (!), *virtuous*; *question* ist = *qwestien*;

b) *sch* vor *-ia(n)*, *-ien(t)*, *-ion*, *-ious*, z. b. *Constantia*, *Novatian*, *patience*, *patient*, *nation (= näschien)*, *ambitious*; in den

texten transcribiert er *-ation* mit *-äschen*, *patience* durch *päsiens*, *direction* durch *diräksien*, *partial* durch *parsiäl;*

c) sehr wenig zu hören vor *n*, *m* und *l* nach *f* und *s*. z. b. *often*, *hasten*, *Christmass*, *bustle* etc.

Bert. unterscheidet fünf:

a) *t*, auch in der verbindung *-tion* nach *s* und *x*, z. b. *bastion (= ba'stjonn)*, *mixtion*, sowie in *courtier (= kortjørr);*

b) *sj* (d. h. deutsches *sch)* vor *i* + vok., z. b. *ingratiate (= ingreesjætt)*, *patience (= peesjenss)*, *quotient (= kvosjent)*, *Croatia (= kroeesje)*, *action (= ækksjonn)* etc.;

c) *tsj* (d. h. deutsches *tsch)* in den endungen *-teous*, *-tuous* und *-tous* (?) *(= tsjos)*, z. b. *bounteous*, *virtuous*, *covetous* (!);

d) wenig oder nicht hörbar in der endung *-ten*, z. b. *often (= aaffinn)*, *listen;*

e) stumm zwischen 2 konss., z. b. *Christmass*, *Westminster*, *castle (= kæ'ssil)*, *acts* (!), *beasts* (!), *mortgage* etc.

§ 86. *Th.*

Ser. sagt nur, es werde — wie finn. *tz* — mit einem sanften blasen zwischen zunge und oberzähnen gesprochen; Kul. beruft sich auf ihn, bemerkt aber dazu, das es inlautend und in pronominibus wie ein gelindes *dh* klinge, z. b. *father*, *this*, *them*.

Kr. unterscheidet vier werte:

a) wie scharfes *th* im latein. im an- und auslaut, z. b. *thank*, *mouth*, im letzteren falle am schärfsten;

b) gelinder und fast wie *dh* im anlaut von pron. und partikeln, wie *thou*, *that*, *than*, *there* etc.; ferner im inlaut vor *-er*, z. b. *father*, *weather;*

c) wie *s* in der 3. pers. sgl. ind. präs., z. b. *doth (= dos)*, *loveth (= loves!);*

d) stumm in *cloaths*, das in den texten als *klås* erscheint.

Bert. nur drei:

a) wie scharfes Θ im an- und auslaut, z. b. *thief*, *bath*, *with;* inlautend in *author*, *cathedral*, *filthy*, *lengthen* etc.; in *fifth*, *sixth*, *twelfth* sei es weicher und fast wie *t;*

b) weich im anlaut bei *thou* etc., *through* (!), *thorough* (!); ferner inlautend vor *e: bathe, lothe, seethe, sithe, brother* etc., auslautend in *both, smooth;*

c) *t* in *thyme, Thames, Thanet, Thomson, Thomas, Theobald, Anthony, apothecary, authority, authorize, lanthorn.*

In den wörtern *burthen, fathom, fother, murther, pother* werde aber richtiger *d* geschrieben!

§ 87. *V.*

Ser. bemerkt, dass es wie im schwed. gesprochen werde; Kr. warnt vor der aussprache *w* oder *wh*, die einige engländer zeigten, da es vielmehr = lat. *v* sei und setzt *five pence = fippens.* Nach Bert. ist es gleich dän. *v*, ausser in *five pence (= fippens).*

§ 88. *W.*

Nach Ser. fast wie schwed. *hw*[1], nach konss. = *w*, stumm in *sword, answer, huswife, two* sowie vor *r;* nach Kul. = *hw*, stumm in *answer, huswife (= hossiw), two, aukward (= ahkerd);* nach Kr. wie schnelles *uw*, stumm vor *r* in *answer, sword (= sård), sweltry (= sultri), huswife (= håssif), two, aukward (= akärd), toward (= toard,* doch daneben *towards = tuwards), froward (= froärd): Harwich* aber ist in den texten = *Harwidsch.*

Nach Bert. ist *w* = dän. *hv* mit härterer oder weicherer aspiration, wie die Jüten noch das *hv* sprächen; Ludwigs angaben seien falsch. Vor *r* ist es stumm, jedoch ist eine kleine, durch *h* zu bezeichnende, aspiration hörbar. Stumm ist es in *answer (œ'nsørr), housewife (= hossiv), sweltry (= soltri), swoon (= soun), bowswain (= boosinn), cockswain (= koksinn), sword (= soord), aukward (= aa'kørdd), two, halfpennyworth (= heepoth), Warwick.*

[1] Vgl. Beckman a. a. o. s. 167 und 170.

§ 89. *Wh.*

Nach Ser. wie schwed. *hw*[1], aber mit etwas stärkerem blasen; *w* ist stumm in *who, whole, whore;* nach Kul. wie *hw* — auch in *whole!* —, aber wie *h* in *who, whore;* nach Kr. wie *hw* oder schnelles *hu,* mit nur ganz geringem unterschiede von *w; w* ist stumm in *who, whole, whore.*

Bert. sagt, *wh* habe wenig oder gar keine aspiration mehr, als ob kein *h* da wäre; *w* ist stumm in *who, whole, whoop, whore (= hoor), whorlbat (= horlbœtt), whortle (= hortil).*

§ 90. *X.*

Nach Kr. in den endungen *-xion, -xious* wie *ksch,* z. b. *connexion (= kånnekschien), anxious (= änkschiås);* nach Bert. im anlaut = *s,* z. b. *Xerxes (= sørksses),* sonst = *ks,* aber in den endungen *-xion, -xious (= -kssjonn, kssjoss)* wie *ksch.*

§ 91. *Y.*

Nach Kul. und Bert. = *j,* nach Kr. wie lat. *i.* — Es ist nach Kr. stumm in der verbindung *t'ye (= ti)* d. h. *to you,* und in *how d'ye do? (= hou di du).*

§ 92. *Z.*

Kr. unterscheidet drei werte:

a) scharfes *ss* im anlaut (!), z. b. *zeal (= ssil);*

b) weiches *sch* im inlaut vor *-er,* z. b. *glazier (= gläschir), hozier (= hoschir);*

c) wie *s* in den übrigen fällen, z. b. *lazy.*

---

[1] Vgl. Beckman a. a. o.

Bert. dagegen giebt nur zwei werte an:

a) weiches *s*, z. b. *zeal, azure (= ees'jørr)*;

b) *ssj* nach vokal vor der endung *-er*, z. b. *brazier (= bree'ssjørr)*, womit er offenbar den deutschen *sch*-laut meint.

III. Accent.

§ 93.

Aus den regeln, die Bert. s. 265 ff. nach Dr. Watts und eigenen beobachtungen giebt, teile ich als vom heutigen sprachgebrauche abweichend nur *attribúte* v. und *cément* s. mit. — Folgende worte sind nach ihm δίτονα, d. h. haben wechselnde betonung: *ácademy* und *acádemy, accéptable, ádmírable, advértísement, áttríbute, ávénue, cónféssor, cóntémptible, cóntráry, cóntríbute, cónvérse, cónvérsant, córóllary, córrósive, córrúptible, concúpíscence, déléctable, dístríbute, gázétte, oécónomy, réfráctory, súccéssor, tówárd, úténsil* etc.

Wer mehr wissen wolle, möge sich die beispiele aus den wörterbüchern von Boyer, Ludwig oder Bailey ausschreiben, besonders aus den neuesten londoner ausgaben von Boyer und Bailey.

IV. Texte.

1. Das vaterunser

nach **Kraak** s. 85 ff.

a) ***De Lords Präer.***

Åur Fadher, hwitsch ärt in häwwn; hallod bi dhäj näm. Dhäj kingdom kåm. Dhäj will bi dånn in ärth, äs it is in häwwn. Giw ås this dä åur däli brädd. Ån fårgiw ås åur trespässes, äs wi fårgiw dem, dat (!) trespäss ägänst ås. Än lid ås natt intu Tämtäschen; bått deliwr ås fråm Iwil. Får dhäjn is de kingkom, än de Påuer, än de glori får äwwr än äwwr. Amen.

b) ***De säm in Vers.***

Åur Fadher, hwitsch in häwwn ärt,
Lård, hallod (!) bi dhäj näm,
Dhäj kingdom kåm, dhäj will bi dånn
In ärth iwn äs de säm
In häwn is. Giw ås, o Lård,
Åur däli bräd dis dä,
Ås wi fårgiw åur däters (!), so
Fårgiw åur dätts, wi prä.
Intu temtäschen lid ås nat,
Fråm ivil kip ås fri;
Får kingdom, Påuer än glor[i] is
Dhäjn tu Etärniti.
Tu Fadher, Sånn, än håli Gåst
Immårtäl glori bi!
Ås wass, än is, än schäll bi still
Tu all Etärniti!

2. The Song of Moses (Exodus chap. XV)

nach **Bertram 1753**, s. XXVIII ff.

Dhi[1] Saang av Mo-ses.

1. Dhenn sængg Mo-ses ændd dhi tsjildørnn av isreel dhiss Saang ontu dhi Laa'rd, ændd speek see-ing, ej huill singg ontu dhi Laa'rd, faarr hi heeth trejomffed glo-riosli; dhi haa'rs ændd hiss Rejder heedh hi throon intu dhi Sii.

2. Dhi Laa'rdd is mej Strength ændd Saangg, ændd hi is bikomm mej Gaadd, ændd ej huill pripeer himm ænn hæbbiteesjonn; mej Fadhers Gaadd, ændd ej huill ex-aa'lt himm.

3. Dhi Laa'rdd is æ Mænn af huaa'r: dhi Laa'rdd is hiss neem.

4. Fæe-ros tsjær-rots ændd hiss hoost heedh hi ka'st intu dhi Sii: hiss tsjo-senn kæptins aa'lso eer drouned inn dhi redd Sii.

5. Dhi depths heev kovvørred dhemm; dhæ sænk intu dhi baattomm æss æ Stoon.

6. Dhej rejt hændd, O Laa'rdd, is bikomm glo-rios inn pauer: dhej rejt hændd, o Laar'dd (!) heedh dæschedd inn piises dhi innimi.

[1] Über dem *i* des artikels steht meistens ein ◡.

7. Ændd inn dhi greetness av dhej exsellensi dhau hast o-ver-throon dhemm dhætt roos opp e-geenst dhii: dhou sentest foordh dhei hraa'dh, huitsch kaannsjumedd dhemm æ[s]s Stobbl.

8. Ændd huidh dhi bla'st av dhej Naas-strils dhi huaa'ters hueer gædh-herredd tugedhherr: dhi fluds stud opprejt æss æ hiip, ændd dhi depths hueer kaann-dschiiled innd hi ha'rt av dhi Sii.

9. Dhi innimi seed, ej huill porr-sju, ej huill o-verr-teek, ej huill di-vejdd dhi spoil: mej Lost sjall bi sættisfejdd oppaann dhemm, ej huill draa' mej soordd, mej hændd sjall distrøj dhemm.

10. Dhau didst bloo huidh dhej huejndd, dhi Sii kovverred dhemm: dhæ sænk æss Ledd inn dhi mejti huaa'ters.

11. Hu iss lejk ontu dhii, o Laa'rdd, e-mongg dhi Gaadds? hu iss lejk dhii, glo-rios inn ho-liness, fiirfull in pree-ses, du-ing huondders?

12. Dhau stretsch-edst out dhej rejt hændd, dhi ørdh svaallo-edd dhemm.

13. Dhau inn dhej Morsi *(al.* Ma'rsi) hæst ledd foordh dhi piipel huitsch dhau hæst ridiimed: dhau hæst gej-dedd dhemm inn dhej strengdh ontu dhej ho-li hæbbittee-sjonn.

14. Dhi piipel sjall hiir, ændd bi æffreed: saarro sjall teek hoold aann dhi inhæbbittænts av pællestej-ne.

15. Dhenn dhi duuks av ii-domm sjall bi e-mee'sed, dhi mejti Menn av Mo-æbb, tremblingg sjall teek hoold oppaann dhemm: aa'l dhi inhæb-bitænts av kee-nænn sjall melt e-huee.

16. Fiir ændd dredd sjall faa'l oppaann dhemm, bej dhi greetness av dhej a'rm dhæ sjæll bi æss still æss æ stoon: till dhej piipl pass o-verr huitsch dhau hæst por-tsjæssedd.

17. Dhau sjalt bring dhemm inn dhi Mauntinn av dhej inherrittæns, inn dhi plees, o Laa'rdd, huitsch dhau hæst meedd faarr dhemm tu dvell inn: inn dhi sænktu-e-ri, o Laa'rdd, huitsch dhej hænds heev i-st..[1] blisch-ed.

18. Dhi Laa'rdd sjall reen faarr evver ændd evver.

19. Faarr dhi haa'rs av Fæero huent inn huidh hiss tsjærrots, ændd huidh hiss haa'rsmenn intu dhi sii, ændd dhi Laa'rdd braa't e-geen dhi huaa'ters av dhi sii oppaann dhemm: bott dhi tsjildørn av isreel huent aann drej-lændd inn dhi midst av dhi sii.

20. Ænd Mejriæmm dhi praaffittess, dhi sister av ee-ronn, tuk æ timbrell inn hørr hændd: ænd aa'l dhi huim-menn huent aut a'fter hørr huidh timbrels, ænd huidh da'nses.

21. Ændd mejriæmm ænsørred dhemm, singg ji tu dhi Laa'rdd, faarr hi heedh trej-omffed glo-rios-li; dhi haa'rs ændd hiss rejderr heedh hi throon in-tu dhi sii.

---

[1] Ein oder zwei buchstaben durch ein loch im papier zerstört, wohl *æ*.

V. *Ergebnisse.*

§ 1.

Indem ich nun zu einer zusammenfassung der einzelnen zeugnisse und einer vergleichung derselben mit den übrigen, einheimischen wie fremden, angaben übergehe, setze ich die im ersten teile dieser arbeit s. 1 f. genannten schriften und aufsätze als bekannt voraus. Dazu ist inzwischen noch das wichtige buch von Luick: »Untersuchungen zur englischen lautgeschichte», Strassburg 1896, gekommen, worin auch mehrere der hier zu behandelnden fragen erörtert werden. — Der grösseren übersichtlichkeit wegen scheide ich hier ebenfalls zwischen den lautverhältnissen des 17. und denen des 18. jahrhunderts.

1. Die laute des 17. jahrhunderts.

§ 2.

Vor der besprechung der lautverhältnisse selbst habe ich noch einiges über den wert der einzelnen zeugnisse vorauszuschicken und die zeit genauer zu bestimmen, für die sie gelten.

Bei einer auch nur flüchtigen vergleichung der angaben Bollings, Gerners und Nyborgs springt sofort die grössere genauigkeit und zuverlässigkeit des letztgenannten in die augen; er behandelt auch die aussprache auf 26 seiten und giebt zwei längere sprachproben mit phonetischer umschrift. Ihm zunächst steht Bolling, der allerdings von fehlern nicht frei ist und öfters die irische aussprache bietet, aber doch immerhin der aussprache 17 seiten widmet und Nyborg in der mitteilung phonetischer texte vorangeht. Als letzter und unbedeutendster kommt Gerner, der sich mit 6 seiten ausspracheregeln dürftigster art begnügt, über vieles einfach schweigt und keine sprachproben bietet.

§ 3.

Die wichtige frage nach der abhängigkeit unserer gewährsmänner von älteren werken muss ich leider unentschieden lassen. Bolling kennt zwar eine anzahl ausländischer grammatiken, nimmt jedoch volle selbständigkeit für sich in anspruch; Gerner erwähnt nur Bollings arbeit, zu der er sich ausdrücklich in gegensatz stellt; Nyborg endlich kennt die bücher von Wallis, Duez,[1] Sterpin,[2] Bolling, van Heldoren[3] und Gerner (I, § 29). Vielleicht werden andere, denen die älteren englischen grammatiken zur hand sind, im stande sein, auf grund der von mir gegebenen ausführlichen auszüge die etwaigen benutzten quellen nachzuweisen.

Was endlich die zeit anbelangt, für welche die dänischen zeugnisse gelten, so ergiebt sich aus den vorworten und lebensdaten der einzelnen verfasser (I, s. 4), dass Gerners angaben sich auf die 50ger, Bollings auf die 70ger, und Nyborgs wohl auf die 80ger jahre des 17. jahrhunderts beziehen.

§ 4.

Im grossen und ganzen bestätigen die dänischen grammatiken, die sich im übrigen nicht durch besondere klarheit und genauigkeit in der beschreibung der laute auszeichnen, die schon anderweitig bekannten thatsachen, wenn sie auch für einzelne erscheinungen die bisher bezeugten daten etwas heraufrücken.

---

[1] Nach der Nouvelle biographie générale XV, sp. 56 erschien 1666 zu Amsterdam: *Le guidon de la langue italienne* von Nathanael Duez, einem Genfer (?) grammatiker, der seit 1640 in Holland neuere sprachen lehrte und von 1644—78 verschiedene französische, italienische, spanische und deutsche grammatiken und wörterbücher verfasste.

[2] Vgl. oben s. 5, fussnote. Ich gedenke seine kleine arbeit demnächst bekannt zu machen.

[3] Nach R. Watt's Bibliotheca britannica I, 481 k. erschien 1675 zu Amsterdam von J. G. van Heldoren: *A Nomenclator, English and Dutch, consisting of familiar Words and Phrases*, sowie: *An English and Nether-Dutch Dictionary.*

Ich werde daher in der folgenden kurzen zusammenstellung nur das wichtigste, besonders die abweichungen von sonstigen angaben und die aussagen über wörter mit schwankender aussprache hervorheben, ohne die mannichfaltigen irrtümer zu berichtigen, die jeder mit dem gegenstande vertraute leser ohne mühe erkennen dürfte. Es ist dabei nicht von der schreibung, sondern von den lauten ausgegangen.

I. Vokale.

1. Betonte.

A. Einfache vokale.

§ 5. *U, O.*

G. kennt den neuen *ö*-laut für *u*, den er durch *o* bezeichnet, nur in *church, touch, enough, some*.

B. — wie Sterpin — nur in *dull*, N. noch gar nicht!

Langes *u* gilt nach G. u. a. in *who, poor, good, could, would*, nach N. in *foot*, während es nach N. in *good*, *stood, book, took, could, would, should, troup, through, your* (?), *youth* (vgl. *jöth* bei Jones) kurz ist und B. *good, book, poor* ohne bezeichnung der quantität neben einander stellt. Dies schwanken zeigen auch andere quellen der zeit.

Langes *o* gilt nach G. B. N. in *to*, desgl. nach B. in *do*, *womb*; *who*,[1] langes *aa* nach N. in *groat, broad* (wie in *nose*[2]), kurzes *o* nach N. in *glory, trough (= troff), cough, though*. Unter letzterem ist gewiss die dialektische form *thof* gemeint. —

[1] Vgl. die angaben von Gill, Wallis und Cooper!

[2] Es scheint ein versehen zu sein, wenn N. das offene *o* auch in *no, nose, more, sore, store* lehrt, da die dialektische vertretung von *ó* durch *á* (Luick, Unterss. s. 32 ff.) für diese worte meines wissens sonst nicht bezeugt ist.

One hat bei B. noch *o* (vgl. ne. *alone)*, bei G. dagegen *wo*, bei N. *uo*, womit wohl der heutige laut gemeint ist. Wir hätten dann hier die ältesten belege für diese form (vgl. Luick, Unterss. § 85).

§ 6. *A*.

Kurzes *a* soll nach unseren gewährsmännern noch = *a* sein; der *æ*-laut wird aber bewiesen einerseits durch B:s gleichsetzung von *i* in *lift, if* (§ 12) mit *a*, womit er nur die bekannte irische aussprache *ä* meinen kann,[1] andererseits durch die dehnung zu langem *æ* vor spiranten und *r*. Letztere kennt B., der erste zeuge für diese erscheinung, in *calf, far, dark, large, heart*, N. in *wrath, art, dark, large*, während daneben G. B. N. in *laugh*, G. B. in *charge*, *guard*, B. in *wrath, art*, N. in *draught, naught* (= *naft* wie bei Jones), *far, sharp* etc., *ward, warm* noch kurzes *a* lehren. Merkwürdiger weise behauptet daneben N. für *parson, pardon* den *å*-laut von *all*, den er auch in *water* kennt. Allerdings machen hier die dänischen grammatiker denselben fehler, wie andere zeugen: sie unterscheiden den neuen langen *æ*-laut in *dark* nicht von dem alten, jetzt zu *ê* vorgerückten, der einem me. *â* (z. b. in *sake)* entspricht.[2] Wenn sie jedoch bald *a* (d. h. *æ)*, bald langes *æ* lehren, so beweist dies, dass die um die mitte des jahrhunderts eingetretene dehnung des *æ* vor spiranten und *r* noch nicht allgemein durchgedrungen und anerkannt war.

Langes *a* wird = dän. langem *æ* gesetzt; dass es aber bereits zu *ê* überging (vgl. Luick, Anglia XIV, 270 f.), beweisen die schreibungen mit *e* in *chaste*, *stranger* bei G., *chaste*, *have, H, K* bei B., *H, J* bei N. (Vgl. das gleiche schwanken bei der bezeichnung des *ê* in *sea* etc. bei G. B.). Diese schreibung kommt jedoch bei worten mit l. *æ* aus älterem *æ* = *a* nicht vor! Bemerkenswert ist *any* mit l. *æ* bei G., desgl. *have* bei G. B. N. (vgl. ne. *behave)*. Ob das lange *æ* in *are, father, gather* bei B. N. die dehnung von *æ* = me. *a*, oder aber = *ê* aus me.

[1] Vgl. Storm s. 13.
[2] Vgl. Luick, Anglia XVI, 466.

â ist,[1] lässt sich nicht entscheiden, wenn auch N:s bemerkung: »nicht *fadder*» auf länge zu deuten scheint.

Über *all, calf, can't* etc. vgl. unter *au!*

§ 7. *E, i.*

Langes *e* (resp. *æ)* haben bis G. B.[2] noch *beast,* bei G. N. *receive,* bei G. B. N. *fear* (sonst mit *î* bezeugt), bei G. *preach.* bei B. N. *these, sea, to lead, heaven,* bei N. *Jesus, real, bean. dean. pea, flea, plea, yea, bear, swear, death* (bei G. kurz), *deaf, deity. Jeopardy* scheint nach der umschreibung B:s (§ 10) noch langes *e* zu haben. Wegen *neither* vgl. § 10.

Vor *r* kennen B. N. nur kurzes *e*, z. b. *mercy, convért; search* wird von G., *earth* von B. N. mit *æ* transcribiert, wobei zu bemerken ist, dass N. nur bei altem *â,* nicht aber bei altem *ê* zwischen den schreibungen *e* und *æ* schwankt.

B. kennt schon *receit* mit dem werte *î*,[3] G. N. bezeugen diesen in *read, dear, clear, hear,* N. in *year, mear, pleasure, reason, speak,* von denen die 3 letzten bisher erst fürs 18. jahrhundert bezeugt waren.

Ohne angabe der quantität bezeugt G. in *english, even, evil, every, devil* ein *i;* der artikel *the* hat nach B. *î,* nach N. *e* (wohl kurz); *friend* hat nach G. kurzes *i,* wogegen es B. nicht von dem laute in *field* unterscheidet, und N. länge angiebt. Letzterer behauptet dagegen kürze des *i* in *people.*

Vor *r* wird *i* in *sir* nach G. wie *e* gesprochen, nach B. wie *a* (d. h. *æ)* oder *æ* (langes *æ),* nach N. wie *æ* (lang). Sonst scheiden B. N. das *i* in *first* etc. nicht von den übrigen, nur B. setzt es in *first, shirt* = *o.*

Über *if, lift* mit *a (æ)* vgl. oben unter § 6. Ist B:s eigentümliches *biald* für *build* (§ 17) vielleicht ein druckfehler für *biuld,* das Jones bietet?

---

[1] Vgl. ne. dialektisch und vulgär *é* in *are, father!*

[2] Setzt B:s *evil* in dem texte eine aussprache wie ne. *devil* voraus?

[3] Vgl. Löwisch s. 53.

B. *Diphthonge.*

§ 8. *Ōu, ŏu.*

Die beiden diphthonge in frühne. *house* und *grow* werden von unseren gewährsmännern nicht scharf unterschieden; G. lehrt *ou* in *knowledge, although, through, ought,* B. in *four, thought, gold,* N. *au* oder *ou* vor *ll* und *ld,* z. b. *roll, hold, gold.* Nach letzterem ist jedoch *ow* in *grow* etc. bereits einfaches langes *o.*

Für *ou* in der verbindung *ought* lehren G. N. die aussprache *â* oder langes dän. *aa;* somit ist G. der älteste zeuge für diesen eigentlich dialektischen übergang von *ou* zu *au,* vgl. Luick, Unterss. § 90.

§ 9. *Au.*

Bemerkenswert ist die verschiedene entwicklung dieses diphthongen vor *f* und vor nasal + kons., die Luick, Anglia XVI, 462 ff. erörtert. G. N. lehren *â*[1] (d. h. *å)* vor *lk* und *lf,* B. dagegen *æ* in *calf.* Über letzteres habe ich bereits oben in § 6 gehandelt.[2]

Neben dieser modernen entwicklung des *a* zu *au,* woraus wieder *å* oder *æ* wird, findet sich auch noch die konservative aussprache des *a* als *æ* vor *l* in G:s *although* und B:s *altar,* wozu letzterer bemerkt, dass *all* noch vielfach von frauen so (d. h. *æl),* nicht mit *â,* gesprochen werde, also gerade wie Wallis sagt, dass solche wörter »rectius per *a* Anglicum efferuntur» (vgl. Luick a. a. o. 463).

Vor nasalen lehrt G. langes *æ* in *can't,* langes *e* in *han't,* B. kurzes *a* in *han't,* N. langes *a* in *aunt,* langes *æ* in *answer.* Das schwanken zwischen *a* (d. h. *a)* und *æ* ist bereits

[1] N:s dän. *alfar* beweist länge in der ersten silbe, die sich aus der etymologie *(adel-)* ergiebt.

[2] Die aussprache *wæk* für *walk* muss ein irrtum bei B. sein.

oben § 6 besprochen worden; N:s *â* in *aunt* beruht vielleicht auf der schreibung, G:s *ê* in *han't* kann auch geschlossenes *e* sein, wie es im amerikan. *hênt* noch vorliegt. Vgl. hierzu Luick, Anglia XVI, 479 ff.

§ 10. *Ai.*

Dies ist im allgemeinen zu *æ* oder *ê* contrahiert; länge gilt auch noch in *again(st)* und *said.* Jedoch soll nach G. *eight,* nach B. *they,* nach N. *eight, heinous, weigh* diphthongisch gesprochen werden und bei den mit *ê* lautenden höre man — vgl. Wallis! — doch zuweilen noch ein wenig von dem *i* mit, z. b. in *they.* In *neither* lehrt B. *ê*, N. *æ* oder *ei;* ob letzterer aber hiermit den modernen diphthongen *ai* meint, ist aus dem zusammenhange nicht zu entscheiden. Dasselbe gilt für N:s *height.* Vgl. hierzu Luick, Anglia XIV, 273 ff., Unters. § 337 f.

§ 11. *Eu, iu.*

Beauty wird nach G. B. noch mit *eu,* nach N. schon mit *iu* gesprochen; in franz. wörtern wie *use, produce, sure* lehrt G. *iû,* in *fruit* jedoch *y,* während B. nur in den namen für *u, q* ein *iû,* sonst aber (in *true, fruit, sure*) *û* angiebt. N. macht einen mir unverständlichen unterschied zwischen wörtern mit *yv* oder *yû* einer-, und *ju* andererseits, auf den vielleicht die schreibung einfluss gehabt hat. Vgl. hierzu Luick, Anglia XIV, 287 ff. 292 ff.

2. Unbetonte.

A. Einfache vokale.

§ 12. *U, o.*

In *-our* wird nach B. *u*, nach N. ein laut zwischen *u* und *o* gesprochen. So klingt nach letzterem auch *ou* in *-ious,* während *-eous* = *os* ist (vgl. Storm s. 819). Ob B:s *ur* für

our wirklich eine echte form ist und sich als proklitische erklärt (wie ne. *mi* neben *mai* oder Soester *uəzə* »unser» neben sonstigem westfäl. *iuzə),* erscheint mir doch jetzt zweifelhaft, da er auch in *round, ought, besought* ein *u* druckt.

Die endung von *debtor* giebt B. durch *er* oder *ur,* N. durch *ur* wieder. In *-ion* ist nach letzterem *o* = kurzem dän. *aa;* in wörtern wie *muton* ist *o* dagegen so gut wie stumm. *To* und *do* haben bei G. die schwachen formen *ti, di.*

§ 13. *A.*

Unbetontes *a* wird häufig durch *æ,* seltner durch *e* bezeichnet. N. kennt es auch in *æn (= and);* in wörtern wie *Asia* lautet es nach ihm zwischen *a* und *æ,* stumm ist es in *extr(a)ordinary.*

§ 14. *E, i.*

Kurzes *e* lehrt B. in *eighteen,* N. in *the, Phoebe, beatifick, ocean (e-a).* Nach letzterem ist *e* lang in *Pharisee, Galilee* (§ 6).

Die endung *-y* klingt nur bei B. wie *ei,* worin er mit Gill (1621) übereinstimmt; vgl. die beispiele bei Ellis III, 845 ff.

B. Diphthonge.

§ 15. *Ai, iu.*

Ai in *captain* etc. ist nach N. = *i, ei* in *foreign* jedoch noch diphthong. — B:s und N:s *u* in *multitude* zeigt die bekannte reduction von *jû* zu *û* nach dentalen.

II. Konsonanten.

§ 16.

Nur folgendes ist bemerkenswert:

1) *b* ist nach N. stumm in *humble;*

2) *d* fällt nach N. ab in *and;*

3) *gh* ist nach G. stumm im auslaut und vor *t,* hörbar aber in *high* und *ought;* nach B. stumm im auslaut (auch in *trough),* hörbar vor *t;* N. kennt stummes *gh* nur in *higher* und *neighbour;* im übrigen gilt *f* wie jetzt, ausgenommen *naught* = *naft* bei N.;

4) *h* ist nach N. stumm in *hability, heir, herb, honour, hour, hostler, hostess, humour,* aber nicht in *humble;*

5) *k* ist nach N. stumm vor *n;*

6) *l* ist nach allen stumm in *calf, walk,* nach G. N. auch in *fault,* nach N. weiter in *folk, alms, embalm, salmon;* in *could, would, should* ist es nach G. hörbar, nach N. stumm;

7) *w* ist nach allen stumm vor *r,* wo es nach G. Iren und Schotten noch sprechen; desgl. in *who* nach G. N., während in *whom, whose, whore* das *wh* = *hu* sein soll.

2. Die laute des 18. jahrhunderts.

§ 17.

Obwohl die angaben über die aussprache in der ersten hälfte des 18. jahrhunderts bedeutend genauer und ausführlicher sind, als die im vorigen abschnitt besprochenen, so bieten sie doch den jetzt immer zahlreicher auftretenden sonstigen zeugnissen gegenüber kaum etwas neues. Aussagen, die auf eignen beobachtungen beruhen, kann man mit einiger sicherkeit auch nur von Serenius und Bertram erwarten, von denen ersterer sich von 1725 bis 1735 in London aufhielt, letzterer geborener Londoner war.

Von Kullin und Kraak ist es nicht nachzuweisen, vielmehr höchst unwahrscheinlich, dass sie die sprache in England erlernt hätten, wenn sie auch verkehr mit Engländern oder englische lehrer gehabt haben mögen. Kraaks buch erhält doch durch die mitteilungen des pastors Nash einigen wert; nur schade, dass sich diese so gar nicht von den übrigen angaben abheben!

Serenius, von dem man nach seiner bildungsstufe und lexikographischen thätigkeit die genauesten aufschlüsse erwarten sollte, ist leider doch oft dürftig und ungenau in seinen angaben und allzu sparsam mit beispielen; ich kann auch das gefühl nicht loswerden, dass er seine regeln (z. t. wenigstens) älteren grammatiken entnommen hat, wenn ich auch seine quellen im einzelnen nicht nachweisen kann. — Wie schon Beckman in der oben s. 8 anm. 1 angezogenen arbeit bemerkt, ist Kullin von ihm deutlich beeinflusst und scheint fast nur die beispiele seines vorgängers aus anderen grammatiken vermehrt zu haben; es ist daher höchst zweifelhaft, ob seine angaben überhaupt beachtung verdienen.

Kraak ist oft recht confus und vermag deutliche unterschiede (wie zwischen *pope* und *sòn*, *couple* und *mould* etc.) nicht wahrzunehmen oder wenigstens nicht zu bezeichnen; anklänge an ältere angaben, speziell an Lediard[1] (s. unten) sind im übrigen überall wahrzunehmen.

Bertram endlich hielt ich anfangs für einen höchst wichtigen und selbständigen gewährsmann, fand jedoch schliesslich, dass er, trotz der oft behaupteten unabhängigkeit, Lediards grammatik vom j. 1725 ganz bedeutend ausgeschrieben hat. Da mir das buch selbst nicht zur hand ist, konnte sich meine vergleichung[2] nur auf die von Ellis IV, 1040 ff. ausgehobenen angaben erstrecken; wer jedoch eine solche nochmals anzustellen lust hat, wird sich bald von der richtigkeit meiner behauptung

[1] Vgl. den gemeinsamen druckfehler *wordly* für *worldly* oben § 67 und Ellis IV, 1046 a! Der titel erinnert an Greenwood (Phon. stud. II, 68).

[2] Die ähnlichkeit würde noch schlagender hervortreten, wenn ich Bertrams regeln in ihrer ursprünglichen, oft ungeschickten und confusen form und die beispiele in ihrer alphabetischen anordnung gelassen hätte!

überzeugen. Ob nun dasjenige, was B. mehr bietet, eigne zuthat ist, oder sich auch bei Lediard findet, werden andre mit hülfe meiner reichlichen auszüge leicht entscheiden können.

§ 18.

Unter diesen umständen habe ich es für das geratenste gehalten, bei der folgenden zusammenstellung von Serenius und Kullin nur das wichtigere und von sonstigen angaben abweichende mitzuteilen, Kraak und Bertram aber nur so weit zu berücksichtigen, als sich ihre beispiele nicht schon bei Ellis (aus Lediard) ausgehoben finden.

I. Vokale.

1. Betonte.

A. Einfache vokale.

§ 19. *U, o.*

Abweichend vom heutigen sprachgebrauch lehren den alten *u*-laut noch S. in *young,* Ku. in *does, doest, tough, attourney, courtezan,* Kr. in *rough, twopence,* während *ö* in *scoundrel* nach Ku., in *pull, put* nach Kr., in *cuckoo, bullion, soot, forsooth* nach B. gilt. *Could, would, should* werden von letzterem sowohl mit kurzem *u* wie mit *ö* angesetzt.

Langes und kurzes *u* für *oo* werden bei S. Ku. nicht geschieden; langes *u* behauptet B. in *flook, hook, nook, rook,* während im übrigen bei ihm die moderne kürze gilt. — Zwischen *û* und *ô* schwankt nach Kr. B. *gold; womb* hat nach S. Ku. *ô,* desgl. *tomb* nach Ku., *gourd* nach Ku. B., *tour* nach B. *Poor* wird nach S. mit *ô,* nach Kr. mit *û,* nach B. mit *ô* und

û, yeoman nach S. Ku. mit *ju,* nach Kr. mit *o* gesprochen. In *toward* = *toard* bezeugt Kr. *o,* in *towards* = *tuwards* dagegen *u.*

B. behauptet noch für folgende worte *ö: hover, sovereign, commentary, comma, commerce, tongs, quoth, moral, Jorden, trough, hough, courteous, tournament,* dagegen kurzes *o* für *gone, shone, none,* langes *o* für *sloth, doth, betroth, balcóny, botanist, geography.*

Dehnung des *o* erwähnt Ku. nur in *cough* und *trough,* Kr. in *trough*[1], B. dagegen überall vor *ff, ft, ss, st, th* und *r* (auch *troth* steht darunter), mit ausnahme von *moth* und *gloss. Loath* hat nach S. den *a*-laut wie *broad.*

§ 20. *A.*

Bemerkenswerte *ä*-quantitäten bei B. sind: das schwanken zwischen kürze und länge in *any* and *patent,* die länge in *attach, amity, satyr, are, have, hath.*

S. Ku. lehren in *warm, warn* langes *a* (wie in *fall),* in *dwarf* dagegen den laut von *chance, calf, hard,* d. h. einen vokal zwischen *a* und *ä,* den Kr. bald durch *a,* bald durch *ä* bezeichnet. Letzterer scheidet wie im ne. zwischen *ä* in *swagger* und *â* in *war, warm, quart, water, wrath*[2]*;* das *a* in *wash, quarry, hallow* (!) scheint dagegen kürze zu bedeuten.

B. folgt Lediard; bemerkenswert ist nur das kurze *ä* in *harsh, harslets, marsh* (das *r* soll stumm sein, wie bei L.), die bezeichnung des *a* vor *r, m, f, s, th* als »kurz-breites«, z. b. in *car, march, balm, calf, chaff, craft, asp, bath* etc. — dazu auch *Catholic, ah, heart(h), hearken, earn(est), fearn, learn, yearn, dearth, search, searge, mercy, serve* (vgl. § 21) —, die gleichsetzung von *a* in *swan, wasp* etc. mit kurzem *o,* das auch in wörtern wie *Warton, waft, quaff, quag* (?), *chap, yacht* (so auch Ku.), *stab, fallow, hallibut, shall, shalt* (diese beiden auch mit *ä)* gelten soll; letztere sind wohl durch versehen in diese

---

[1] Allerdings mit *o* wie in *flow;* vgl. denselben fehler bei Wallis (Luick, Anglia XVI, 451).

[2] Dies scheint durch das adj. *wroth* beeinflusst zu sein, da das *w* schon lange verstummt war.

klasse geraten, da L. hier *â* angiebt. Umgekehrt stehen *warriour, want* in der 1. aufl. unrichtig unter *â,* und *salve, quart* sollen mehr nach anderen mundarten als der Londoner *â* haben. Langes *â* gilt auch in *wrath* und *Marlborough* (?). — Vgl. hierzu § 23: *au.*

§ 21. ***E, i.***

E wird als kurzes *i* gesprochen u. a. in *devil, next, yet, twenty* nach Kr., in *get, yet, the, vetch, regiment, kennel* (s. 34 unten), *enemy, engine, ensign* nach B. — Wenn darauf ein *r* folgt, so lehren S. Ku. Kr. *e* oder *ä,* ausser in *her, bury,* die nach Kr. *ö* haben; nur B. unterscheidet einen *ö*-laut in *certain, herd, nerve, clerk* etc., *cherry, berry, bury, errand, ferret, sherrif, leripoops, query, Sheringham, cerimony, terrour* — daneben kommt jedoch in »langbetonter» silbe auch kurzes *e* vor —, *pearce, searce, pearch, search, heard, sheard, earl(y), pearl, hearse* von dem *a'* in *heart(h), hearken, earn(est), fearn, learn, yearn, dearth, search, searge. Mercy* und *serve* schwanken bei ihm zwischen *ö* und *a', earn* wird *a'rn* oder *jörn, earth* wie *örth* oder *jörth* (Luick, Unters. § 242), *beard* mit *ö, ê* und *î* gesprochen.

Langes *e* gilt, abweichend vom heutigen gebrauch, in *theory, meteor, being, deity, cohere, eke, convenient, immediately* (letzteres auch mit *î), treatise, reach*[1], *deceit, receit,* (doch *conceit* mit *î!), leisure* bei Kr., *quean, China* bei B.; kurzes *e* in *sheath* und *wreath* bei B.

Langes *i* bezeugen S. in *measure, epilogue, endless* (?), S. Ku. in *been,* B. in *threat, ere, e'er (= ever), legion, february* (auch mit kurzem *e), Tenet, brethren, desert, Jerom, feodal, feodary, feoff* (während *feoffee* kurzes *e* hat), *caprice, tire;* kurzes Ku. B. in *sieve,* B. in *steel-yard. Friend* wird nach Ku. mit kurzem *i,* nach Kr. mit kurzem *e,* nach B. mit beiden lauten gesprochen.

Vor *r* bezeugt Kr. *e* in *bear, wear, pear, to tear,* während diese worte (gleich *ear, rear, dear, hear)* bei S. Ku. mit *iä* oder

[1] Wenn nicht ne. *retch* oder *reck* (vgl. B:s *reachless)* gemeint ist. Die quantität ist ja bei ihm oft nicht berücksichtigt.

ich lauten sollen, wie dies auch andere franz. und deutsche grammatiker der zeit lehren. Auch in *pierce, fierce* behauptet Ku. einen laut zwischen *i* und *e*.

Zu den wörtern, in denen nach Lediard *i* = *e* ist, fügt Kr. noch *river*. — Vor *r* lehrt B. *ö* u. a. auch in *sirrah, mirrour, miracle, stirrop, sirrup, squirrel*.

B. Diphthonge.

§ 22. Ŏu, ôu.

Nur S. lehrt noch den alten diphthongen *åo* vor *ll* und *lt*, wie in *roll, colt;* die übrigen kennen hier nur den einfachen vokal, einige irrtümliche verwechslungen von altem *ô, ôu* und neuem *öu* abgerechnet. Wenn S. Ku. zwischen *ou* = *ô* und *ow* = *å* unterscheiden, so beruht dieser angebliche unterschied wohl nur auf der schreibung.

Bemerkenswert ist B:s *ô* in *hautgout, prow, prowl, frow, strew* (so auch Ku.), *shrewd, Shrewsbury,* während seine angabe, dass *droll* etc. kurzes *o* hätten, ein fehler sein wird.

§ 23. Au.

Das alte *au* vor nasalverbindungen ist nach S. Ku. ein laut zwischen *a* und *ä;* unter den beispielen findet sich auch *chamber* (vgl. Anglia XVI, 483). Kr. schreibt *ä*, giebt aber, gleich S., *calm* den *â*-laut von *fall.* B. bezeugt in *chance* etc., *chandler, sanders, slander, aunt, daunt, slant, grant, almond* ein »kurz-breites» *a*, während in *walm, stamp, vamp, champ* kurzes *o*, in *qualm, halm, Aln, Caln, salve, balsom, alchymy, algebra, almanac, Alp, scalp, alb, Albert, album, Albans, Albion, Alfred, altitude* u. a. — zum teil gewiss mit unrecht — *â* angegeben wird.

Langes *e* gilt dagegen in *han't*, langes *o* nach frz. aussprache u. a. in *Claude*.

§ 24. *Ai.*

S. Ku. Kr. unterscheiden *again* nicht von *day*, B. bezeugt *ê* in *again(st)* und *said*. *Either, heifer* haben nach S. Ku. *ä; height* hat nach B. *ei* oder *ê*, *neither* kurzes *e* oder *î*, *Seimour* langes *i*. Vgl. im übrigen Lediard.

§ 25. *Ei.*

Bemerkenswert ist, dass *ei* aus me. *î* nach B. vor *r* = *oj*. sonst = *æj* oder *ej* sein soll. Der diphthong gilt nach ihm auch in *cynical, pyramid, Cyril; wind* schwankt zwischen *i* und *ej*.

§ 26. *Iu.*

S. Ku. lehren noch *jû* in *fruit, juice* u. ä., nur *suit* hat nach S. *û*. Kr. bezeugt im allgemeinen *jû*, während nach *y, ch, j, d, r* einfaches *û* steht, ausgenommen *adieu, juice, perusal, fruit; suit* hat bei ihm beide laute. B. giebt dieselbe regel wie Lediard; ich bemerke nur, dass bei ihm *Beaufort* mit *jû, lieu* und *zeugma* mit *û*, *eunuch* mit *jû* oder *ev* (vgl. Löwisch s. 67), *eschew* von vielen *istsjô (= istschô), sugar* bereits wie heute, und endlich *absurd, bury* sowohl mit *ö* wie mit *jû* lauten (?). Eigentümlich ist der unterschied von *jubile, june* mit *jû*, aber *juice* mit *û* — also gerade umgekehrt wie bei Kr.

Wegen *strew* etc. vgl. *ôu*, § 22.

2. Unbetonte.

A. *Einfache vokale.*

§ 27. *U, o.*

Nach S. Ku. Kr. lautet *ou* in den endungen wie kurzes *å* oder *o*, in *-ous* dagegen wie *u;* B. kennt nur den *ö*-laut (abweichend von L.), auch in *-ful*.

O ist nach S. Kr. = *ô* in den präfixen *pro-, co-,* während B. nach Lediard in offener silbe kurzes geschlossenes *o* lehrt, ausser in *morass,* wo *ŏ* herrscht. Neben *o* soll doch auch *ô* und *å* vorkommen. In den endungen *-on, -or* ist der vokal nach S. Ku. Kr. kurzes *e* — so auch in *charriot* nach Ku. — oder fast stumm, sonst setzen sie unbetontes *o* = *a.* B. schliesst sich Led. an; ich hebe nur hervor: kurzes *o* in *antidote, antilope, Europe, artichoke, brimstone, heptagone, purpose, therefore,* wo doch auch *ô* und *å* gilt; *ŏ* haben die vorsilbe *com-* und worte wie *pistol, cuckold, Jacob,* sowie die endung *-ion,* in der aber auch schwaches *o* gesprochen wird. Letzteres lehrt er auch in mittelsilben, wie in *poisonous,* besonders vor *r,* z. b. *ivory,* wenn nicht die betonten vokale verwandter wörter einfluss ausüben, wie in *formálity* (nach *fórmal*), *admonítion* (nach *ad-mónish*). — Stumm ist *o* auch in *Nicolas;* in *cuckoo* lautet es wie *u.*

§ 28. *A.*

Nach S. Ku. ist es kurzes *ä,* nach Kr. *ä* oder *e,* vor *r* und *l* jedoch meist *a.* — B. unterscheidet nicht weniger als zehn werte, nämlich *ä* im inlaut, *e* (wie in dän. *er*) im auslaut einer silbe, wovon doch oft abgewichen ist; *i* in *palace, China, carriage, orange, o* vor *r, a'* in *barbarian, a* in *India, bastinado,* kurzes *å* vor *ll* in *halloo,* langes in *Albania* etc., *ê* in verben auf *-ate;* stumm ist es in *diamond, parliament, Pharaoh.*

§ 29. *E, i.*

S. unterscheidet kurzes *e* in offener silbe bei präfixen von kurzem *i* in *committee,* langem in *eternal* und einen schwachen vokal in endungen wie *-en, -ed, -er; eleven* soll *ä* haben. Ku. kennt in vor- und nachsilben nur *e,* Kr. lehrt im allgemeinen *e* oder *ä,* z. b. in *guinea,* daneben *i* wie Led. und B. Letzterer spricht *i* in *guinea, Chelsea, Priddeaux,* erklärt *e* für stumm in *geography, geometry, lineage, lineament* und lässt es in der endung *-eous* nach *t, d* und mit *s* zu *sch* werden (§ 31, s. 28), wo S. Kr. *j* oder *i* lehren.

I wird im allgemeinen wie bei Led. beschrieben; es gilt nach Kr. auch in *fertile, gentile* etc., nach B. in *gentile, crocodile, contrite, appetite, concubine, samphire,* während nach ihm *exile, feminine, masculine, sodomite, jesuite* doppelformen mit *i* und *ej* haben (vgl. § 33 unten). Mit vorhergehendem *c, s, t, d* bildet es einen zischlaut (wie bei L. und im ne.) und ist bei B. noch stumm in *allegiance, Daniel, Ezechiel, religion* etc., *sacrilegious, regiment* und *Salisbury.*

B. Diphthonge.

§ 30. *Ou.*

S. Ku. lehren in *barrow, gallows, borough* etc. kurzes *å* oder *o,* Kr. *o,* B. einen laut zwischen *o* und *u* (den von *double,* also *ö).*

§ 31. *Oi.*

In *porpoise* lehrt Ku. kurzes *e.*

§ 32. *Ai.*

S. behauptet in *surfeit* langes *ä,* sonst kurzes *i,* wie in *money;* Ku. kennt nur dieses. Kr. lehrt *ä* in *alley, foreign;* in *surfeit, money* etc. dagegen kurzes *i,* in *-ain* kurzes *e.* B. lehrt wie Led. dän *e* in *sonday* etc., *maintain, Abigail, curtail, foreign,* kurzes *i* in *-ain, Calais, counterfeit, alley, atheist* (auch mit *i-i).*

§ 33. *Ei.*

Dies gilt nach Kr. in *verdict, sennight,* nach B. in *-ite, -ile, -ine, -ize* (ausnahmen sieh unter *i* § 29), ferner in *admiration, expiration, inspiration, Silesia, Lithuania, Albion, mysterious, virago, cockatrice, dentifrice, saphire.* Ob das alles richtig beobachtet ist?

§ 34. *Iu.*

Ku. lehrt kurzes *o* in *supreme*, Kr. *ju* im auslaut und in *volume*, *u* im inlaut; in den endungen *-ure*, *-ule* schwankt er zwischen *e*, *u* und *iu*. B. folgt wieder Lediard; bei auslautendem *-ue* und in *-sual*, *-sure*, *-tual*, *-tune*, *-ture*, *-tute* bezeugt er schwanken zwischen *u*, *ju*, *ø* und *jø*; *tu* wird in der gemeinen sprache dann zu *tsch*, *tj*, *tschu*, *tschi* oder *tschø*. In *document* ist nach ihm *u* = *ø*, in *minute*, *nephew*, *Bartholomew* u. a. = *i*.

II. Konsonanten.

§ 35.

Ich verzeichne hier nur das wenige, was sich bei Lediard (nach Ellis' auszuge) und den übrigen älteren grammatikern, deren zeugnisse E. in den beiden wortlisten von band IV zusammengestellt hat, nicht findet.

1) *b* ist nach S. nicht stumm in *subtle;*

2) *c* in *coif* lautet nach B. wie *kv: kvèif;*

3) *ch* wird in *archangel* (wie bei König), *architect* u. a. nach B. mit *tsch* neben *k* gesprochen; *ache* hat im sgl. *k*, im pl. *tsch* (so auch Price), aber richtiger *k* nach B.; *choirister* lautet nach B. *kvøjrister;*

4) *d* ist weiter stumm in *husband*, *landlady* (vgl. *landlord* bei Jones), *wardrobe* nach Kr., in *diamond* (oder mit *-t!)*, *blindness*, *groundsel*, *handful*, *kindred*, *mindful*, *pendant*, *sandbox* nach B.;

5) *g* hat den harten laut nach Ku. in *exegetical*, nach B. in *doge*, *gybe*, *gymnasium*, *homogeneal*, und ist nach letzterem stumm in *seraglio;*

6) *gh* ist stumm in *daughter* nach Ku. Kr. B., aber = *f* in *laughter* nach B.;

7) *h* ist ferner stumm in *exhort, hyssop* nach Ku. B., in *host* nach Kr., in *hermit, humility, forehead, lanthorn* nach B.;

8) *k* ist stumm vor *n* nach S. Kr., = *t* oder *d* nach Ku., ein schwacher hauch nach B.;

9) *l* ist stumm in *halser* nach Ku. B.; in *fault* nach Ku. hörbar, stumm nach B.; ferner stumm in *halter, vault, alchymy spoon* nach B.;

10) *n* lautet wie *l* in *chimney* nach B. (vgl. das jetzige vulgäre *omlibus);*

11) *ng* ist = *n* in *stocking* nach B., was, wie Vietor Phonetik § 119 anm. 5 bemerkt, von deutschen grammatikern vor 1750 nur Beuthner (1711) und Tiessen (1712) lehren;

12) *p: cupboard* wird nach B. mit *pp* oder *bb* gesprochen;

13) *r* ist auch schwach in *horse* nach Kr., stumm in *harsh, purse, Marlborough* nach B.;

14) *s* ist = *sh* in *sewer (= shôr)* nach Kr. B., stumm nach B. in *Carlisle, Lisle, puisne (= pjuni);*

15) *sc* ist = *s* in *sceptic* nach Kr.;

16) *sch* ist = *sk* in *schedule, schism* nach Kr.; *schedule* ist = *schîdul* nach B.;

17) *th* ist stumm in *cloaths* nach Kr.; nach B. stimmlos in *author, cathedral, filthy, lengthen, with,* stimmhaft in *through, thorough, both, smooth,* endlich = *t* in *Anthony, lanthorn;*

18) *v* wird nach Kr. von einigen wie *w* gesprochen;

19) *w* vor *r* ist nach S. Kr. stumm, ferner nach B. in *bowswain, cockswain, Warwick;* Kr. unterscheidet *toward = to-ard* von *towards = tuwards;*

20) *wh* lautet nach allen wie *h* in *who,* nach Ku. wie *hw* in *whole,* nach B. wie *h* in *whorlbat;*

21) *y* wird nach B. oft zu weichem *sh*, wenn ein *d* vorhergeht (§ 67), z. b. *could you.*

Berichtigungen.

II s. 4 z. 11 l. »Exemplar auf der kgl. bibl. zu Stockholm.« — s. 12 § 5 z. 7 unter Kr. l. »a) *e* in *end.*« — Ib. unter b) gehört *devil* vor *next.* — s. 23 z. 12 l. »*adjourn, scourge;*« — s. 27 z. 1 l. »Ku.« — s. 32 z. 15 v. u. l. »sieben« statt »acht.« — Ib. z. 5 v. u. l. »konsonanten, nach *z* und im.« — s. 36 z. 3 l. »*-geneous.*« — s. 40 § 81 z. 3 l. »Kraak« statt »Bert.« — s. 43 § 88 z. 4 l. »vor *r* und in«.

IN TERTIAM PARTEM

LIBRI JULIACENSIS

ANNOTATIONES

SCRIPSIT

JOHANNES PAULSON

ACCEDIT APPENDICIS LOCO EIUSDEM PARTIS INITIUM ADHUC INEDITUM.

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1896

In tertiam partem libri Juliacensis annotationes.

Mihi per hos quattuor fere annos omnia quaecumque a muneribus academicis libera uindicare potui tempora in Petro de Dacia, scriptore medii aeui suecano, emendate edendo consumenti, sed adhuc proh dolor paulum proficienti, cum singulari beneuolentia codex Juliacensis, quo continentur scripta Petri latina ad uitam Christinae Stumbelensis pertinentia, utendus daretur, ea quoque inspicere licuit, quae eodem codice inclusa, ut a Petro non scripta sunt, ita in uita Christinae enarranda uersantur. alio tempore ac loco de ipso codice agens[1] ostendi eum e tribus partibus conpositum esse, quarum primam et secundam a Petro aut auctore aut conpilatore profecta esse iure dici, tertiam Petro hortante et instigante scriptam esse quidem, ut sibi in alias terras digresso ea quae in puella fierent narraret, nullius tamen momenti esse ei, qui hoc tantum spectaret, ut Petri scripta ederet[2]. cum tamen Bollandus hanc partem describendam, Papebrochius typis mandandam curauit[3], ego quidem, cum in manibus haberem librum manuscriptum, a textu Bollandistarum conferendo cum libro ipso abstinere non potui, nec pauca inueni, in quibus dissiderent liber et editio. quae cum collecta haberem, ineptum non fore credidi, si publici

[1] Jülicher-handskriften till Petrus de Dacia. Göteborg 1894. (progr. academ.)

[2] l. l. p. 4; p. 26 et. n. 2; p. 33, n. 2.

[3] Acta Beatæ Christinæ Stumbelensis, liber IV. uide A[cta] S[anctorum], die vigesima secunda Junii, pp. 294—348.

iuris ea facerem, cum praesertim non paucis locis editio libri lectiones integras aut falso legendo aut audacter mutando corrumperet, ut haec recensio differentiarum, quae inter librum et editionem intercedunt, non solum de arte, qua scriptus est liber, nos edoceat, sed etiam rationem, qua usi Bollandistae tot scripta historiam morum et opinionum illustrantia ediderint, nobis proponat; quae scripta quanti sint facienda, nemo est, qui non uideat. neque ego Bollando et qui ei socii fuerunt laboris paene inmensi, siquibus locis falsa ediderunt, uera neglexerunt, uitio uerto. Meliore iure dico mihi semper mirum uisum esse eos tot locis contra librum uerum uidisse, quamquam exiguum tantum tempus in singulis partibus emendandis ponere potuerunt.

Mihi non probatur ratio edendi, qua plerumque utuntur qui scriptores medii aeui latinos typis excudendos curant. neglecto enim scribendi modo, quem adhibuerunt scriptores ipsi, non medii aeui orthographiam reddunt, sed partim eam, qua usos esse Ciceronem Tacitum Vergilium meliore iure credunt; quam omnino ignotam fuisse posterioris aetatis scriptoribus, dico eos, qui XIII:o, XIV:o, XV:o saeculis uixerunt, non est, cur moneam; partim modos adhibent scribendi, quos, antiquis auctoribus et medio aeuo aeque ignotos, ipsi concoxerunt. nam quod attinet ad litteras coniungendas, multo magis ad saeculorum quae dixi latinitatem fingendam ualuerunt soni, quos inuenerunt scriptores in cotidiano suo et uernaculo sermone, quam siqui per tot saecula ab antiquitate ipsa iis traditi sint. scriptor typis mandatus suum quisque sermonem seruare debet. quare quae sequuntur magnam partem eum finem petunt, ut scriptori reddatur is litterarum coniungendarum modus, quo, duce libro manuscripto, usus esse iure putatur.

Mihi confitendum est me leuiter tantum codicis Juliacensis tertiam partem quam uocaui percurrisse, ut qui huic parti operam darem, non ut eam corrigerem, sed ut cognoscerem, num liceret inde aliquid ad eas partes emendandas, quas scripsisset Petrus, idoneum eruere. quare non dubito quin, sicui arrideat post me diligenti cura hanc codicis partem perscrutari, non pauca inueniat, quae aut me fefellerunt aut notandi labore digna mihi non uisa sunt. omnino satis habui ea litteris

mandare, quibus cognitis normam quandam haberemus, ad quam de formis, quas praebent AS, iudicare possemus. quo nomine haec inprimis sunt animaduertenda:

diphthongi, quae sunt *ae oe*, scriptori ignotae sunt; pro his diphthongis scribitur *e*;

c ante *i* restituendum est pro *t*, ubi uocalis *i* altera uocali excipitur, nisi coniunctas habemus litteras *st*; scribendum est igitur *tribulacio, malicia, tercius, pacior;* saepe sane est acutissimi iudicii *c* a *t* discernere, sed non est dubium quin, si in iis acquiescimus, quae certa quadam lege scripsit librarius, *c* his formis restituendum sit. — ubi *-ct-* legimus, uelut in *actio* sim., *t* retinendum est, si quidem scribendi modum sequimur; *-ct-* enim tradito quodam ductu antiquiore exaratur, quamquam *-cc-* pronuntiauit librarius, ut inde elucet, quod, ubi inter has litteras in nouum uersum fit transitus, non scribitur *-c/t-*, sed re uera *-c/c-;*

id quoque obseruandum est, quod *u* pro *v* adhibetur, praeterquam quod non admodum raro in uocum initiis *v* scribitur, sed locos non annotaui.

nec notaui paucos illos locos, ubi *w* scribitur pro *uu (vu)*.
item *j* euitatur, pro qua consona *i* scribi solet.

Iam uideamus, quibus modis mutentur consonae in commissuris uerborum:[1]

[1] AS contextum ediderunt a) in capita maiora distributum (Capp. I—XXI); b) in minores partes (1—195), quas paragraphos interdum uoco, diuisum; denique c) quae singulis paginis continentur, appositis litteris A—F, in senas partes partita sunt. mihi quaerenti, qua ratione apte indicarem locos, de quibus agerem, optimum uisum est, neglecta prima distribuendi ratione, qua liber in XXI capita diuiditur, promiscue, prout haec uel illa aptior esset, secunda et tertia uti. nam cum ex. gr. ea pars paginae 295, quae littera D notatur, finem § quartae (10 uersus) et initium § quintae (13 uersus) conprehendat, concedetur e re esse priores huius partis decem uersus sub hoc signo: p. 295 D 1, 2, etc. afferre, posteriores autem tredecim sub hoc: § 5, 1, 2, etc., ne, sicui libeat annotata nostra cum editione conferre, eum iubeamus quaerere p. 295 D 23, cum multo facilius sit § 5,13 inuenire. neque aptum fuit paragraphorum tantum uersus indicare, cum — ut dictum exemplo probem — § 5 non minus quam 44 versus contineat in p. 295 D, E, F distributos. quare lector, ne numeri confundantur, uelim memoria teneat numeris 1—195 paragraphos signatas esse, numeros 294—348 (quibus semper adduntur litterarum notae A—F) paginas editionis indicare.

ad praefixum uocabulo ab *m* incipiente in *am-* mutatur; exempla sunt:

amministrare
ammiracio [1]
ammirari
ammonere (**ammonere** [2] legitur 320 D 3; 164,7; 182,6; 347 D 1)
ammonicio

ad inmutatum restat, si annotatis meis fidem habeo, in *admonere* 3,3; 72,3 a. i.

ad cum vocabulo ab *s* (s + consona) incipiente:

d aut abit in *s*, ut:

asscribere (**ascribere** 311 B 7)

aut prorsus euanescit:

astare (**astitit** etc.)
astringere.

cum, subjuncto uocabulo a littera *m* incipiente: praepositionis littera finalis breuiandi signo illo, linea librata, exarari solet; ubi suo signo scribitur, littera *n*, non *m*, reddi solet. haec annotaui;

conminacio 90,4; 162,3; 171,6
conmunicare 304 D 17; 183,2; 347 C 13
conmunio 4,12; 314 F 9
reconmendo 328 E 22 [3].

duobus tantum locis praepositionis littera finalis per *m* reddi uidetur, *commendare* 301 D 13, 304 A 3 [4]; sed uereor, ne me in codice excutiendo ita neglegentem praebuerim, ut omitterem annotare haec exempla in eorum numerum, quae praepositionis litteram finalem per abbreuiandi signum redderent, esse referenda.

Seruamus igitur libri fidem, si innumeris fere iis locis, ubi uerba, de quibus hic agitur, praepositionis litteram finalem per signum abbreuiandi reddunt, signum illud in *n*, non in *m* soluimus. scribendum igitur iis locis uidetur:

conminacio, non **comminacio**
conminari
conmunicacio
conmunicare
conmunio. at ratione habita formae quae est **commendare** bis, ut uidetur, scriptae, dubii pendemus inter formas
conmendacio et **commendacio**
conmendabilis et **commendabilis**
conmendare et **commendare**
reconmendo et **recommendo** [5].

[1] 298 A 5 corr. ex **ammiracione** restituit **amiracione.**

[2] Littera obliqua indicat librum abbreuiandi signo usum esse.

[3] Maior pars horum exemplorum ita in duos uersus discribitur, ut **con-** prioris uersus finem occupet, a cetera uerbi parte initium capiat sequens uersus.

[4] **communicare** corr. add. 193,2.

[5] Cfr tamen paulo supra.

Non paucae sunt formae huc pertinentes, quae nisi per abbreuiationem scriptae in libro non occurrunt; quarum de scribendi ratione difficilius est diiudicare. quamquam ego quidem non dubito, quin ad exemplar eorum uerborum, quae *con*, non *com* exhibent, scribendae sint hae formae:

coƶmeare
coƶmemorare
coƶmittere
coƶmocio
coƶmonere
coƶmouere
coƶmorari

quas formas sic scribi iubeo ea re ductus, quod, ni fallor, statuere licet simili quodam modo *con* et *in*, *com* et *im* adhiberi; sed cum ad *in* in conpositis adhibitum uenerimus, quo magis scriptori notum sit simplex uerbum, eo constantius *in* scribi, quo magis insolitum, eo propensiorem eum esse in *im* scribendum obseruabimus. haec autem uerba simplicia *meare*, *memorare*, *mittere* etc. satis scriptori sunt cognita, quare similitudine nuper allata adducor, ut ea per *n*, non per *m* scribenda esse credam.

At per *m* scribenda esse:

coƶmode (accoƶmodat?)
coƶmunis
coƶmuniter

eiusdem similitudinis ui adducor ut credam, cum has formas non ut illas in membra suam uim tenentia disiungere liceat.[1]

Cum, subdito uocabulo a littera *p*, *(pr)* incipiente: littera finalis praepositionis per *n* redditur his locis:

conpati 298 E 15; 309 F 6; 164,4
conprehendere 295 F 4 a. i.; 296 A 20; 326 B 24;
conpuncta 328 A 11;

nullo loco *comp*- exscriptum inuenitur.

Saepissime autem signum abbreuiandi adhibetur, quod scilicet ubique per *n* reddendum; has formas exscripsi:

coƶparere
coƶpassio
coƶpati
coƶpellere
coƶpes
coƶpescere
coƶplere
coƶplex
coƶplicare
coƶponere
coƶpos
coƶprehendere

---

[1] **Com-** pro **coƶm- (coƶm-)** exstat librarii neglegentia uno alteroue loco (313 B 18;)

coṉpressio
coṉprimere
coṉpunctio
coṉpungere.

ad harum formarum similitudinem nescio an *coṉburere* scribendum sit 182,9, ut *inbutum* iam inuenies.

in in conpositis:

in ante *b* inmutatum restat in

inbutum 68,5;

in, subiuncto uocabulo ab *m* incipiente:

inmensus 59,23; 330 F 11; 332 A 18; 136,12; 333 D 20; 335 B 7; 152,3; 172,1; 343 C 11
inmergere 294 D 2; 295 A 6; 296 A 22; C 2; D 7; 81,4; 185,23
inmerito 320 E 4; 106,16; 164,19
inminere 315 F 1
inmisericorditer 15,4 a. i.
inmobilis 93,16 a. i.; 324 D 7; 118,10; 156,2; 342 B 7
inmobiliter 315 D 4; 19; 324 E 3; 157,11
inmundicia 337 B 12
inmundissimus 310 E 3; 343 A 3
inmundus 335 E 6

nullo loco scribitur *imm-;* quare apparet, ubi praefixi uocabuli littera finalis per signum abbreuiandi redditur, litteram *n,* non *m* scribi debere:

iṉmanis 329 A 12
iṉmediate 151,6
iṉmensus 310 F 12; 102,2: 331 B 17; 133,15
iṉmergere 299 A 5; 312 C 5; 317 E 24; 318 C 2; 93,4 a. i.; 319 C 5
iṉmerito 334 C 8 a. i.
iṉmittere 118,14
iṉmobilis 295 B 2; 12,22; 44,8; 315 F 13; 318 A 6; 320 F 7; 322 A 14; 124,5
iṉmobiliter 8,5; 22,12; 302 B 1; 306 F 6; 89,2; 116,2; 328 C 6 a. i.; D 6; 333 E 2
iṉmortalis 57,2 bis

in, adiuncto uocabulo a *p* incipiente:

inpaciens 42,8; 329 D 10
inpacienter 329 D 14
inpedire 84,16
inpellere 67,13; 329 D 25
inpendere 297 A 5; 318 D 19
inperare 302 E 19
inpetere 54,7; 337 A 1
inpetus 295 A 22; 300 B 17; 100,4
inpius (-issimus) 7,22
inponere 313 D 19
inpotens 298 C 4 a. i.; 317 C 18; 340 C 13; 172,6
inpressio 315 F 17
inprimere 68,6
inproperare 298 E 16
inprouiso 319 F 1 a. i.

ex his uocabulis quaedam passim per *m* scribuntur:

impellere 326 A 12
imperare 304 E 1 a. i.; 79,16; 316 A 5; E 13; 317 C 11; 320 D 6; 322 F 2; 326 A 11; 328 B 16; 132,10; 144,20; 335 C 6 a. i.; 341 C 2; 343 E 14; 180,18 [1]

[1] Cfr **imperium (iṉperium)** constanter, nusquam **inperium.**

impetus 308 F 15; 311 F 7; 325 E 4; 328 D 5; 345 B 3 a. i.
imprimere 157. 14;
improuiso 71, 12;

quibus adduntur haec, quae nusquam per *n* scribuntur:

imperium 305 D 14; 314 D 16; 99, 9; 327 B 21; 329 C 18; 333 D 18; 338 F 4 a. i.; 167, 13: 346 A 18; 23.
implere 342 B 2; 25; 343 E 15; **adimplere** 32, 1 a. i.; 42, 8; 320 D 7; 119, 1 a. i.; 328 B 3; E 20; 133, 14
implorare 320 E 2

ad haec exempla diiudicandum est, utrum per *n* an *m* reddendum sit signum abbreuiationis; et per *n* quidem reddendum uidetur in his formis:

inpaciensius 52, 8
inpedire 297 D 8; 12, 13; 299 F 4; 305 E 7; 308 B 13; 60, 8: 312 E 15; 73, 11; 316 C 4; E 8; 334 F 17; 336 B 3 a. i.; 345 A 9
inpellere 311 F 1; 312 B 22
inpetere 303 B 3
inpius 327 F 2; 331 F 13
inpressio 307 A 3; 308 C 9; 314 D 6
inprimere (?) 298 B 4; 307 A 2
inproperare 75,4; 314 A 23
inproperium 312 B 17
(ex) inprouiso (?) 41, 7; 60, 11; 73, 12; 84, 4.

at scribendum uidetur

imperium 330 F 20
impetus 300 E 8; 37,5; 323 E 1; 324 D 8: 117, 6; 340 D 6; 343 C 7 a. i.
implecio 306 D 10
implere 341 A 10; **adimplere** 301 A 4
implorare 332 A 23

uidetur librarius eam normam sequi ut, si posterius compositi uerbi membrum et per se uocem efficiat (in-paciens, inpacienter), propensior sit ad *in* scribendum; si autem uox eo modo solui non possit, sibi magis constet in *im* scribendo (imperium, imperare, impetus etc.). praeterea scribendi ratio *inp-* (ut et *conp-* etc.) haud dubie etiam efferendi usu nititur.

Verba quae sequuntur non occurrunt nisi per signum abbreuiationis scripta, quare difficilius est diiudicare, utrum pr *n* an *m* exaranda sint; per *n* scribenda uidentur haec:

inputribilia 34, 8
inpugnare 312 D 3
inportare 84, 13
inpregnatus 138, 19

at fortasse *impetrare* 335 A 19 exarandum, cum hoc uerbum haud dubie pro simplici habuerit librarius.

Haec de singulis quibusdam litteris obseruanda sunt:

h littera initialis evanuit in

aut (-haut) 315 A 10
ebdomada
omines 327 B 5
orribilis (corr.) 298 B 3; **(yante** 73, 9)

in interiore uerbi parte abicitur in

exalare
exibere 328 B 9; 332 C 3

praefigitur *h* contra consuetudinem latinitatis in

heremita 300 B 10
his = is 309 D 6
honusta 324 F 20
hostium = ostium
hululatus = ululatus (**ululatus** 342 E 5).
huncus = uncus (**uncos** exstat p. 338 A 5).

interiori uocis parti interponitur *h*:

abhominabilis, inabhominabilis
perhennis, perhenniter

de aliis uerbis huc pertinentibus cfr indicem lectionum.

Verba quae ex praepositione + *iacio* conposita sunt non per *-ii- (-ji-)*, sed per simplex *i* scribuntur:

deicere, eicere, obicere, proicere, traicere,

Uerba ab *s* littera incipientia, quibus praefigitur praepositio *ex*, saepe *s* abiciunt:

execrabilis; exanguis 322 C 5, 14; **exequi** 327 F 10; **exilire** 328 B 14
exultacio, exultare; extinguere 321 B 1, 343 C 6

at solet librarius exarare *exspectare (expectare* 328 E 1); *exspoliare; exspuere; exstirpare; exsuperare;*

existere plerumque exhibetur, sed *exstiterant* (*extiterat* 72, 8);

emergit conpositi uerbi membrum posterius, quo magis a primaria forma declinet, ut difficilius sit membra uocis discernere, eo magis inclinari ad *s* abiciendum (*execrabilis:* ex + sacr-; *exilire:* ex + salio; *exultare:* ex + salto etc.); quo autem maiore fide posterius membrum formam suam retineat, eo constantius *s* seruari (ex + spoliare; ex + spuere, etc.).

Non raro liber et editio in uerbis aut coniungendo aut disiungendo scribendis dissentiunt, neque satis liber ipse sibi constat. in libro exstant:

abinuicem 343 A 13; ed. **ab inuicem**
adinuicem 172, 2; ed. **ad inuicem**
ad instar; ed. **adinstar**
econtra; ed. **e contra**
et si; ed. **etsi**
etiam si; ed. **etiamsi**
exinprouiso 41, 1; **ex inprouiso** 60, 11; 96, 4;
necnon; ed. plerumque **nec non**
obhuiuscemodi
prochdolor; ed. **proh dolor**
proculdubio; ed. **procul dubio**
pro inde; ed. **proinde**
pro ut; ed. **prout**
qua propter; ed. **quapropter**
quam diu; ed. **quamdiu**
quam obrem aut **quam ob rem**
que nam, quid nam; ed. **quenam** etc.
supradictus, supramemoratus; ed. **supra dictus, s. mem-**
tam diu; ed. **tamdiu**
utrum nam; ed. **utrumnam**
ue seiunctum a praemisso uerbo scribi solet: **quis ue** etc.
uerumptamen

persaepe aliis quoque locis, sed minus constanter praepositio cum sequenti nomine coniuncta scribitur, velut *obpassiones* 316 B 4, *innocumentum* 316 D 1; sed eius generis exempla omnino non annotaui.

Hic, ordinem alphabeticum obseruans, uoces addo non paucas, quae aut semper aut interdum alio modo in libro atque in editione exarantur. si librarius in forma aliqua scribenda sibi non constitit, locos, quibus editio a libro aberrauit, posui. ubi nullos locos posui, liber unam tantum formam agnoscit:

abcedere 15, 2 a. i.: 39, 1
abhominabilis, abhominacio, non **abom-**[1])
aliquociens, non **-cies**
ammodo (= a modo) 301 A 3 a. i.
annichilare
apropiare 299 E 1 a. i.
apropinquare, non **approp-**
artus, artissimus, non **arctus, arctissimus**
attemptare, cfr **temptare**
attrociter etc. passim; **atroc-** uidetur exstare 308 F 15; 75, 1; 115 14; 157, 12; 168, 1

blumbatus, non **plumbatus** 28, 7; 29, 23; 302 D 10
Bruwilre, non **Brunwilre**
buffo, non **bufo;** femin. gen. est 26, 6; **boffo** exstat 50, 14

capud 32, 14
catena 314 E 2 (?); ceteris locis **cathena,** excepto 340 D 9, ubi **kathena** est
cattulus, non **catulus**
choors (= cohors) 298 E 1
cimiterium(-ther-), non **coemi(e)terium; cymiterium** occurrit 304 C 1
circuire, ut **circuitus;** sed **circumeundo** 156, 7 (?)
circumgirare, cfr **girare**
coartare, — **tacio,** cfr **artus**
contempnere, non **contemnere**
cristus, cristina, non **chr-**
cyrotheca, non **chyr-** aut **chir-; ciroteca** exstat 34, 9 a. i.

dampn-are, -abilis, -acio, -um, non **damn-**
doleum, non **dolium**
domus masc. gen. 306 B 19
dyabolus, -bolicus
dyonisius, non **dionys-**

elemosina 309 F, 4, 7
epyphania, non **epiph-**
eundem, eandem, eorundem, earundem, non **eumdem** etc.
ewangelium, non **evang-**

freneticus 308 A 22, non **phren-**
fustis fem. gen. 301 F 2; 302 A 7; C 1 a. i.

girare, non **gyr-;** cfr **circumgirare**
gůrbruch scribi solet; **gorbrůch** 327 F, 15; **gorbrůch** 156, 6; **goiebruch** 110, 9

hii, hee, hiis, non **hi, he (=hæ,), his**[2]); uno tamen fortasse alteroue loco **his,** ut 8, 1, non **hiis** scribitur.
hylaris, non **hil-**
hyare 52, 23, non **hiare, (yante** 73, 9

[1] in quarto casu nominis, quod est **aer,** qui modo **aera,** modo **aerem**) praebet, editio libri uariationem cum fide obseruat.

[2]) 309 D 6, his = is.

inquid pro **inquit** saepe, si non semper
intollerabilis; cfr **tollerare** etc.
ihesus, non **iesus**
iocun-dus, -ditas, -dare, non **iuc-**
iohannes, non **ioannes**

karissimus, rarissime **car-**, ut 297 E 6; 310 B 6
karitas.

lacri-me, -mare, -mosus, -mabilis, -mabiliter

michi, non **mihi**
milia (milibus), miliare; millia tamen uidetur exstare 316 A 4: 125, 19;
multociens, non **-cies**

nasus, abl. **-su** 295 B 1
nephandus 299 A 7; ceteris locis **nef-**
nichil, nichilominus, non **nihil**
nicholaus, sed 299 D 10 **nicol-**
numquit (= **-quid**) 302 E 7

obprobrium
optinere 9, 4 a. i.

penthecoste longe plurimis locis, raro **pentecoste** (40, 2)
pilleus, non **pileus**
piropus, non **pyr-**
promtus, -tissimus, non **prompt-**

quatinus; quatenus 336 A 8
quendam, quandam, quarundam etc., non **quemdam** etc.
quicquam, quicquid, non **quidquam, quidquid**
quociens, non **-cies**
quod (= **quot**) 305 A 6; 307 D 19; 70, 12: 147, 8; **quot** 347 E 17

redigerunt constanter
renus (flumen), non **rhenus**
reuificare, non **reuiuificare** (sed simplex uerbum **uiuifico**)[1]

sabbatum, non **sabbathum**
scolaris, non **schol-**
sollicitus 83, 9; **sollicitudo** 329 F 3 a. i.; 330 A 1, 5
sompnum, sompnium, non **somn-**
sulphur, -phureus, non **sulfur** etc.
susum 300 B 2 a. i. pr. m.

tamquam, non **tanquam**
thalamus, sed 20, 18 **talamus**
temptare, -tacio, non **tentare**
tociens; tocies nescio an exstet 329 C 9
tollerare, non **toler-**
tres centi, non **trecenti**

umquam, non **unquam**
uelud passim

ydoneus 332 E 6 a. i.
ymago, -ginarius, non **imag-**

Hic subiungitur lectionum uarietas, quae notatu digna uideatur esse:

Fol. LXII r[2] v. 11[2]

---

[1] cfr **cucurri**, sed **occurri.**

[2] De foliorum numeris partis III libri Juliacensis cfr **Jülicherhandskriften** etc. p. 9. quæ huius partis initio (fol. LVI—LXII r[2] v. 10) continentur, omiserunt AS, iure quidem, cum vel alio loco quamquam ualde mutata iam litteris mandata sunt, scil. P. II fol. XXXV r[2] v. 18—XXXIX v[2] v. 11, et fol. XLII r[1] v. 19—XLIII v[2] v. 37 = AS Lib. II §§ 22—35, 39—42 v. 26 anniuersarius agebatur], 55—63 v. 9 fere. cum tamen hoc par tis III:ae initium magnam habeat uim ad emendanda ea capita partis II:ae, quae eundem repraesentant textum, et simul magis ab horum capitum

p. 294 D v. 2 immiserunt] **inmerserunt.**[1] cfr p. 295 A v. 6.

Fol. LXII v [1].

2. v. 6 reprobaverunt] **reprobrauerunt**[2]

v. 13 cassabat] corr.; pr. m. **cessabat**

una cum Priore] **uno c. pr.**

v. 20 Prædicatorum] **predictorum**

Fol. LXII v [2].

3 v. 11 nos] corr.: pr. m. **non**

v. 13 iis] **hiis**

v. 15 sequenti die] **sequentem diem**

p. 295 A v. 2 in feriam sextam] **in sextam feriam**

v. 3 B. Dionysii] **beati dyonisii**[3]

B v. 1 compassione] **conpressione**

naso] **nasu**

Fol. LXIII r [1].

4, v. 6 monendo] **mouendo**[4]

C v. 4 in sequentem diem] pr. m. **insequentem;** corr. add. **diem**[5]

v. 10 cubiculo] **cubili**

v. 11 **residere** [**se**] **solet**[6]

v. 12 **natta** corr. restituit.

v. 16 **natta** corr.

Fol. LXIII r [2].

v. 22 revelatum est] corr. **re** et **est** add.

D v. 2 prospicitur] **perspicitur** liber.

Fol. LXIII v [1].

E 7 a. i. quid unquam tam ignominiosum de te nobis percipere contigit] pr. m. **quid umquam hanc horam aut tam ignominiosa** etc.; corr. **hanc horam aut** expunxit. maius uidetur his inesse mendum, quam ut Bollandi emendatione tollatur.[7]

6, v. 3 Adhærens autem inseparabiliter Sponso suo, contra hæc omnia sola animi virtute contendebat] **adherens autem inseparabiliter sponso suo** (in corr.), **insensibiliter solam** (pr. m.; corr. **sola**) **animi contencione contendebat;** sic, ni fallor, pr. m.; corr. supra **inseparabiliter** posuit **inmobiliter** et **sponse** (?) supra **suo;** add. etiam **contra hec omnia,** et **uirtute** pro

---

uerbis abhorreat, quam ut eius singulares lectiones apte II:ae partis textui subiungantur, e re credidi fore, si appendicis loco hoc initium a Bollandistis praetermissum adderem. uide appendicem.

[1] editionis lectio ante] ponitur, libri uerba post hoc signum sequuntur, **litteris pinguibus.**

[2] in v. seq. AS et liber **reprobabo.**

[3] sic **beati** etc. semper exscribi debet, non cum AS per B. solum reddi. quod idem ualet de adiectiuo, quod est **sanctus.**

[4] AS **Cumque diu et multum monendo** (lege **mouendo**) **atque loquendo** [**instaret**]. non bene. **instare** enim usurpatur inprimis de iis rebus, quae metu quodam expectantur: **instat tribulacio, necessitas,** sed et **instabat festum.** hoc loco legendum haud dubie est **insisteret,** collatis ex. gr. 5, 8 (**orationibus insistere**); 14, 7; 25, 8 etc. (signo [ ] AS indicant ea, quae contra librum contextui interponuntur; sed non raro signum omiserunt, ubi poni debuit; quod suis locis restituere conatus sum, uelut p. 295 C 11.)

[5] 4, v. 14 liber (et AS) **ex qua uera ammonicione uirgo cristi confortata, illico se erexit;** lege **uero.**

[6] De **se** uncis incluso cfr paulo supra, n. 4, fin.

[7] fortasse: **quid umquam hanc horam** [**uidimus**] **aut tam ignominiosa** etc.

contencione scripsit. ego, cur a pr. m. discedamus, non uideo, praeterquam quod nobis probatur **sola** a corr. e **solam** restitutum et **incessabiliter,** e p. 298, F v. 7 a. i (cfr 67 fine) sumptum pro **insensibiliter** scribimus. quae supra scripsit aut contra librum addidit corr., sumpta sunt e simillimis locis, uelut p. 298, 15, 4; F v. 7 a. i., p. 302 B, 1, p. 308 F 6, etc.

v. 8 per aperitionem vestri dulcissimi cordis] pr. m. aut **apericionem** aut **aparicionem;** corr. uidetur uelle **apercionem.**

v. 9 contractum] **confractum.**[1]

v. 14 hæc et his (lege **hiis)** similia] corr. add. **et.**

v. 15 **sponso** corr. add.

v. 16 comprehendentesque eam] **conprehendentes quoque**[2]

v. 17 ad primam uillam] corr.; pr. m. **ad secundam uillam,** u. sequenti decepta

p. 296 A v. 4 et trahendo] liber non agnoscit **et.**

Fol. LXIII v [2].

7 v. 2 cum ferro... ipsam ad singula loca traxerunt, et ad turres... suspenderunt] **cum ferro... per quod ipsam... traxerant, ad turres** etc.

v. 5 Et quidam ex circumstantibus exprobrantes ei dixerunt] corr. **quidam** add. et **ei** ex **et** restituit.

v. 6 Quia dignum est] corr. add. **est**[3].

v. 7 **que,** quod pr. m. ante **deceptrix** posuit, deletum est.

v. 9 **ut** add. corr.

v. 19 dignabatur] **dignatur.**

v. 21 præstabant solacium] **solacium prestabant.**

Fol. LXIV r [1].

B v. 2 a. i. **conmorantur** pr. m.: corr. **-rabantur**

C v. 1 blasphemabatur] **blasphematur.**

v. 3 subsannantibus] corr. add. **-tibus**

v. 5 **fratris** bis scr.[4]

8 v. 5 orationes superius memoratas] **oracionibus sup. memoratis,** falso[5]

v. 12 de ciuitate] **de** add. corr[6]

D v. 1 **aliis** corr.; pr. m. **alias,** ducente antegresso **rotas.**

v. 7 immiserunt] **inmerserunt**

v. 9 **desiderantissimi.**

v. 10 in Rhenum profundi projicitur] = liber; sed lege **in reni profundum;** cfr v. 6: **in profundum fluminis... inmerserunt.**

v. 14 Tunc quidem [Fol. LXIV r [2]] profundum aquarum factus est locus deliciarum; qui etiam ex nutu Dei mirifico lumine illustratur] liber

---

[1] cfr 299 C v. 4.

[2] uix opus est, cum AS, addere **eam.**

[3] AS **dixerunt: Quia dignum est** etc.; recte interpungitur hoc modo: **dixerunt, quia** etc., scilicet **dicere quia-** sagen dass... (scilicet saepissime peruersa interpungendi ratione utuntur AS, quam passim mihi libuit corrigere).

[4] obs. quod 8 v. 1 liber (in fine versus) praebet **his,** quae forma **hiis** scribi solet.

[5] 8 v. 7 AS: **quam** (scil. **cristinam) tamen ipse Sponsus, non quasi clamorem suae dilectissimæ Sponsæ despiciens, repellebat.** comma post **non,** non ante ponendum est.

[6] nescio an haec uerba **de ciuitate,** aliter ac faciunt AS, cum sequentibus **cunctis comitantibus** iungenda sint.

in profundum, unde erui potest et lectio, quam praebent AS, et alia, quae est **in profundo.** mox corr. add. **eciam** et **lumine,** et pro **que** (scil **aque?**) et **illustrantur,** quae pr. m. exarauit, **qui** et **illustratur** restituit.[1]

v. 15 diversa ac pulcherrima] liber **et** pro **ac**

v. 18 ante conspectum Sponsæ Christi] corr. add. **sponse**[2]

E v. 4 **et creaturarum** add. corr.

v. 5 **perfecte** add. corr.

§ 9 v. 4 sustinuit] pr. m. om.; corr. add. **sustinit**(!)

et repetitur ante **mirabiliter**

v. 11 dixit] **et dixit,** recte

F v. 15 **post quam, karissima**

§ 9 v. 3 a. i. **est** ante **consilium** erasum est

v. 1 a. i. **quantocius**[3]

p. 297 A v. 7 non audeo nec valeo] **nec audeo nec ualeo**

v. 15 in fætidissimam] liber falso **infetidissimam**[4]

B v. 2 iis] **hiis**

v. 5 deterius] **ulterius,** recte

v. 9 **miserabilibus** corr.; pr. m. **mirabilibus**

v. 14 serio animo] **leto animo**

D v. 1 Ab festo Sanctorum omnium] **ab illo siquidem festo**[5]

v. 5 **beati martini**

v. 6 in ferventi cordis desiderio] **cum feruenti** etc.

E v. 3 **modo** inserit liber inter **nequaquam** et **uobiscum**

Fol. LXV

§ 12 v. 2 **paululum** corr.; pr. m. **paulum**

v. 15 difformitatis] **deformitatis**

v. 22 **infallibilis** corr.; pr. m. **infallabilis**

p. 298 A v. 1 Cumque haec [et alia] plurima dixisset] **cumque et hec plurima** etc.[6]

v. 2 liber non agnoscit **est**

v. 4 **confortata** corr.; pr. m. **confortans** (?)[7]

§ 13 v. 2 **in corde**] corr. **in** add.[8]

---

[1] si **que,** quod pr. m. scripsit, respicit **aquarum,** fidelius huius manus scripturam seruare licet legendo: **que ex nutu dei mirifice illustrantur.** formam uerbi **illustrantur** retinendam esse suadet et uerbum quod sequitur similiter cadens **congregantur.**

[2] in eadem lin. **quarum** est mendum typoth.; liber **quorum.** sic et **benedicebat** v. 22 pro **-bant.**

[3] § 10 v. 1 AS **Adhæc;** liber recte **ad hec.**

[4] v. 18 sqq. interpunge contra AS: **cum uirgo ... in proprium thalamum reducta fuisset ab angelis, continuo** e. q. s.

[5] cfr Bollandi adnotationem ima pag. 297 C: **ad commodius exordiendum sequens caput** (a D enim cap. II initium capit) **mutaui uerbulum: quod facere post in simili casu, ut liceat, peto.** cfr initia harum paragraphorum: 19, 50, 106 (Cap. XII), 115, 142, 150, 170.

[6] legendum uidetur, collatis aliis locis: **cumque hec et plurima** [**alia**].

[7] [**diem**], quod ante **transegit** v. 6 inserunt AS, fortasse non requiritur.

[8] **grauissimi** v. 4 est mendum typoth. pro eo, quod est in libro, **grauissima.**

v. 5 **absque omni** corr.; pr. m. **omni absque**
v. 11 **dum** corr. posuit
v. 12 retineretur] **renlteretur,** recte
v. 15 **restem** corr. add.
B. v. 3 horribilem] pr. m. om.; corr. **orribilem**
v. 6 **sic in** corr.
v. 13 venerunt] **uenientes** [1]
§ 14 v. 3 **tormentorum** corr.; pr. m. **tormento**
v. 10 liber post **uille** inserit **ter** [2]
v. 11 erat maior] **maior erat**
v. 18 ipse enim Sponsus suus, pudicitiæ dilectissimæ suæ Sponsæ auctor] **ipse enim sponsus sue pudicicie dilectissime sponse auctor** [3]
D v. 8 errores] **horrores.** AS uerum dederunt [4]
v. 10 deceptioni suæ merces sibi digna rependitur] liber **decepcionis sue** etc.
E v. 1 liber **quomodo.** AS recte **Postmodo**
v. 3 liber **sanatur** inserit post **tollitur** [5]
Fol. LXVI
§ 16 v. 11 in signum] **insignum**
p. 299 A v. 9 **mentem** bis scr. fuit.
v. 16 percutimus] **parcimus,** recte [6]
B v. 8 ad horrenda loca] **adhorrenda l.** [7]
v. 22 deseras] **deferas**
C v. 1 in vobis confidentium] liber non agnoscit **in**
v. 8 Hæc ea loquente] **ea** non est in libro
v. 14 blasphemæ] **blasphemie,** falso
§ 18 v. 4 quinimo] **quin intimo.** AS uerum uiderunt
E v. 1 **cumulatur.** AS recte **cumulabatur**
§ 19 v. 1 Ab illo die] **ab illo siquidem die** [8]
v. 3 et infra [istud tempus] tantum bis communicauit] **infra tamen bis conmunicauit,** ceteris omissis
v. 10 accidit ...ut... occurrerit] liber **occurrit**
v. 12 prosperatione] **properacione**
Quem] **quam** liber, falso
Fol. LXVII [9]
p. 300 § 20 v. 1 supradicta] liber om. **dicta**

---

[1] **continuo uenientes duo angeli diuinitus missi, qui leuantes ipsum corpus, et sanatum per omnia, ... in proprium cubiculum reduxerunt** liber. AS **venerunt.** si anacoluthon hoc ferri non potest, leniore remedio locus sanatur, si **qui** solita confusione ex **et** ortum esse statuimus.

[2] si retinendum est **ter,** eo loco non apte ponitur; aptiorem locum obtinet ante **contumeliose** v. 11: **ad quasdam curias eiusdem uille, in quibus maior erat familia, ter contumeliose trahitur.**

[3] nescio an satis emendationis sit, si **pudicicie sue** transponimus.

[4] mendum fortasse ortum est ex **h** falso praeposito: **herrores.**

[5] cfr § 16, v. 14: **soluitur, sanatur et...**

[6] lacunam, quam praebent libri uerba v. 19, AS, si sensum respicimus, bene sic explent: **nos enim sanam et hilarem et iucundam [te faciemus] et ditabimus** etc.; sed ex iis quae sequuntur **honorabimus** et **sublimabimus,** quae cum **ditabimus** similiter cadunt, apparet pro **faciemus** requiri uerbum, quod cum iis quae sequuntur consonet. (**te procurabimus?** cfr § 76, v. 12 sqq.)

[7] v. 20 AS **dixerunt. Modo;** etc.; interpunge **dixerunt: modo.**

[8] cfr p. 13, n. 5.

[9] in transeundo a fol. LXVI ad fol. LXVII (F. v. 20) scrib. **tract-tandum.**

v. 5 in interiori (scil. parte manus)] **in inferiori**

v. 14 Eæ] **hee**

B v. 3 comminationes quoque et tormenta ... vilipenderet] **conmunicaciones quoque et tormenta .. responderet** [1]

v. 4 liber **innumeris** inserit ante **uerberibus**

v. 12 quia sol iam tendebat ad occasum, intendebant domum redire, et hoc communiter statuerunt] **in** in **intendebant** est in ras.; **et hoc** corr. add. [2]

v. 16 ne tamen] **et ne tamen**

v. 22 dæmones, in specie ignis horribilis] liber **horribiles** [3]

v. 23 **sursum** corr.; pr. m. **susum** in aere apparuerunt] liber **in aera app.**

C v. 1 **seu;** AS recte **ceu.**

§ 21 v. 13 propter amorem] **pro amore;** correctio superuacanea est

D v. 11 **quidem** inseritur post **sentire**

§ 22 v. 1 Altera vero die, Virgo Christi interna consolatione privatur, et tribus subsequentibus noctibus usque sextam feriam] liber **sequente** inserit post **die,** superuacaneum, ni fallor; recte exhibet **usque in sextam;** corr. **noctibus** add.

v. 5 Duabus siquidem] **et duabus siq.**

v. 7 mentem] liber **in mentem,** falso

E v. 5 deinde] pr. m. **necnon;** corr. **demon** [4]

F v. 1 similiter et] **sim. ut,** recte

v. 4 iis] **hiis**

v. 6 consilio inito] pr. m. **consilio iniquo;** corr. **inito** post **iniquo** inserendum supra add. [5]

v. 15 tertius vero dæmon, ejus dorsum ungula lacerans] **dorsum** add. corr. [6]

v. 25 me vivificabit] **ipse me uiuif.,** recte

p. 301 § 24 v. 8 **nostri** non est in libro

Fol. LXVIII

v. 11 **nos** AS, recte; liber, tritissima confusione, **uos**

v. 15 inter **supplicia** et **inferremus** inserenda corr. in mg. annotauit: **a domino licentiata (licenciata?) tibi**

---

1 ut AS haud dubie recte **comminationes** restituerunt (cfr § 21, v. 11: **nec me terrent conminaciones uestre et tormenta.**), ita in scribendo **vilipenderet** errant, opinor. conicio **respueret** scribendum esse, qnod ea quoque re commendatur, quod cum uerbo antegresso **argueret** similiter cadit.

2 haud dubie legendum est: **quia sol iam tendebat ad occasum, domum redire communiter statuerunt.** sic **communiter** cum **redire** coniungitur, quod solum sanum est. **intendebant** ortum esse uidetur e **iam tendebat** post **occasum** repetitis. correctoris **et hoc** molesta sunt.

3 cfr § 22 v. 6: **demones, in specie ignis, multum horribiles,** et alios locos.

4 corr. **demones** uoluit, opinor. sed non uideo, cur pr. m. scripturam reiciamus.

5 cfr § 32 v. 16, § 81, v. 9, al. locos **consilio iniquo inito.**

6 quoniam, praemissis **duo siquidem ex ipsis demonibus,** nomen quod est **demon** superuacaneum in hoc uersu est, fortasse legendum est: **tercius uero dorsum eius ungula lacerans** etc.

A v. 3 a. i. amodo] liber **ammodo**[1]
§ 25 v. 5 Quadragesimæ] **XL: e**
v. 8 omne devoti cordis desiderium] pr. m. **omnis deuocio c??? ris desiderium;** corr. **omnis deuocio et cordis desid-**
v. 15 non sine magna difficultate] **n. s. maxima diff-**
v. 18 **confringerent** corr.; pr. m. **confringerant**
C v. 2 præ nimio terrore] **pre nimio horrore,** bene.
v. 4 enim] **etenim**
§ 26, v. 3 liber **uocibus** ante **penes se uociferare** inserit[2]
v. 6 ipsos bufones vicinos] **ipsas buffones uicinas**[3]
v. 9 **incuruauit** corr.; pr. m., ni fallor, **curtauit**[4]
D v. 2 ascendentes] **et ascendentes**
v. 7 Dumquê] **Cumque**
v. 8 iis] **hiis**
v. 10 amoto] **ammoto**[5]
v. 22 in hac necessitate dilectissimam sponsam] **dilectissimam in hac necessitate sponsam**
v. 23 ad ipsam visitandum] **ipsam ad uisitandum**[6]
§ 27 v. 8 dulcissimæ] **dilectissime**
v. 18 **moram** corr. et AS; pr. m. **horam**[7]
v. 20 **uero** non est in libro
F v. 2 fustes plumbatos] liber **plumbatas**
v. 5 **persuadebant** corr.; pr. m. **persuandebant(?)**[8]
p. 302 § 28 v. 1 Tunc gaudium Sponsæ (proh dolor)] **prochdolor tunc gaudium sponse**
v. 7 plumbatos fustes] pr. m. **blumbatas,** corr. **plumbatas**
Fol. LXIX
B v. 22 non est qui te eripuit] liber **eripiat,** recte.
§ 29 v. 10 **certamen** corr.; pr. m. **certamine**, ui praemissae uocis **amore**

---

[1] i. e. **a modo** = **a (ex) nunc.** cfr paulo infra D 10 **ammoto.** — § 25, v. 4 AS mendo typoth. **inefabiliter.**

[2] legendum uidetur **buffones horribilibus** (liber **horribiles**) **uocibus... uociferare audiebat.**

[3] AS haec praebent: **Horruit itaque vehementer has voces audiens, et ipsos bufones vicinos sibi considerans, continens, tamen se virili animo [sustinens], ab orationibus non cessavit.** ceteris, quae ad libri auctoritatem emendanda sunt, omissis, apparet **sustinens** non addi debere, sed, commatis signo post **continens** sublato, legendum: **continens tamen se uirili animo, ab oracionibus** etc. — id quoque obseruandum est, quod hoc solo loco **buffo** feminino generi adscribitur.

[4] facile conicias **curuauit** esse legendum.

[5] cfr **ammodo** = **a modo** 301 A 3 a. i.

[6] melius cum uerborum coniungendorum more, quo utitur auctor, congrueret **ad uisitandum ipsam;** quod AS praebent, ferri uix potest, **ad ipsam uisitandum.**

[7] **hora** et **mora** non raro etiam apud P(etrum de) D(acia) confunduntur.

[8] [**terrere**] iure AS v. 12 interposuisse **(Quid mentem meam comminationibus et tormentis [terrere] frustra conamini?)** elucet e § 21 v. 11: **nec me terrent comminationes vestræ et tormenta.**

v. 13 in morte quippe eris secura] **in morte quippe eius** (scil. **cristi**) **secura**
v. 24 **fustes blumbatas;** cfr. § 28, v. 7
D v. 5 Ubi cum... vexata fuisset] liber non agnoscit **cum**[1]
v. 8 ipsamque] **que** non est in libro.
v. 10 **plumbatis fustibus** corr.; pr. m. **blumbatis f.**
v. 11 hoc facto] **et hoc facto**
E v. 1 manifeste] **manifestissime**[2]
v. 2 nobis cernentibus] liber **a** ante **nobis,** falso huc e sequentibus **a demonibus** translatum
v. 10 proinde] **per inde:** AS uerum dederunt
v. 16 pr. m. **unde** posuit ante **miserrima seductrix,** sed corr. deleuit[3]
v. 24 modis variis] liber **modum,** quod iure emendarunt AS[4]
§ 31 v. 5 **miseri** AS recte; liber **miseria**[5]
p. 303 § 32 v. 3 **scilicet** corr.; pr. m. **licet.**
v. 10 **uero** corr.; pr. m. **uirgo.**
v. 13 ceciderunt et torserunt] **et** non est in libro.
v. 18 præcedemus] liber **parcemus,** recte
B v. 9 **excedebat** corr., recte; pr. m. **extendebat (excendebat?)**
Fol. LXX
§ 33 v. 11 circumscriptura] **circumscripcione**[6]
v. 14 in raptu] ita uoluit corr.; pr. m. **inrapta**[7]
v. 20 se erigens] **erigentes,** recte[8]
v. 22 perseuerauit] **perseuerant;** recte
v. 23 observatur] **obseratur,** recte[9]
D v. 4 illa tertia] **in tercia,** recte
v. 6 in ipso vivet æternum] **et in ipso uiues ineternum**
v. 7 scriptum] **frustum,** recte
v. 11 nec potuit nec valuit] liber **uoluit,** recte
§ 34 v. 2 Virginis] **uirgini** liber, recte
v. 3 **frusta** corr.; pr. m., tritissimo errore, **frustra.**
v. 4 Purificatum] **purificacionis**
v. 9 in hac ipsa hora noctis] **hec in ipsa** etc., bene.
E v. 6 evigilans de illo... extatico sopore] liber **exstasino**
v. 15 inæstimabilis] **inestimabiliter**
v. 18 delata] **deleta,** recte[10]

---

[1] melius, ni fallor, legitur **ubi dum;** cfr ex. gr. § 32 v. 5; **qui dum mentem eius ... afflixissent.**

[2] § 30 v. 10 **unanimiter** melius cum **dixerunt** coniungitur quam cum antegressis.

[3] **unde** uidetur mendum scripturae esse pro **nunc.**

[4] [**etiam**]. quod v. 20 add. AS., superuacaneum uidetur.

[5] v. 19 **liberavit** est mendúm typothetae pro **liberabit,** quod est in libro.

[6] in simili nexu sententiarum paulo infra, v. 26, legitur **circumscripcione.**

[7] **Crucis** v. 15 est mendum typoth. pro **cruces.**

[8] **ei** v. 21 mendo typoth. pro **et.**

[9] v. 26 AS **tertia** (scil. **crux**), **quæ in latere est, maior** [**apparet**]. ex auctoris consuetudine loquendi **apparet** non additum esse uidetur. melius **est,** quod repetitum uix offendet. cfr D v. 4.

[10] v. 18 sqq. pr. m. scripsit: **(stigmata...) in illis locis, in quibus notari potuissent, prius deleta fuerant quam se nostris aspectibus presentaret** (scil. **cristina**). Tum corr. ante **fuerant** inserenda annotauit ea, quae apud AS inter **fuerant** et **quam** posita sunt; in quibus de **de** dubito. an pro **deleta** legendum **celata?** ad quam uocem interpretandam addita sunt **id est abscondita.**

v. 23 **est** corr. add.
§ 35 v. 17 corr. add. **dictis,** quo addito nix opus est
v. 23 indicatis] **indicastis,** quod praegressum **dissimulastis** desiderat
p. 304 § 36 v. 7 **quandam** corr ; pr. m. **quondam**
v. 12 Beneficiat] **benefaciat**
B v. 1 **oraciones** corr.; pr. m. **-onis**
v. 19 capiti] **capiti suo.**
C v. 1 **cymiterii**
§ 37 v. 5 **subito** corr.; pr. m. **sub**
v. 13 voces dæmonum in ære[1] sursum audivit] **uoces sursum in aëre audiuit**[2]
Fol. LXXI
E v. 4 et tenentes] **et** non est in libro
v. 17 ad Deum verum] **ad uerum deum**
F v. 13 et jam] **eciam,** recte
p. 305 A v. 6 quæ eorum essent] **quod eorum essent**[3]
v. 13 prius **neque** non est in libro
v. 23 **et** non agnoscit liber
§ 40 v. 1 sequentem diem, hoc est Vigiliam Pentecostes] liber **in uigilia**
C v. 4 **sis** add. corr.
huius] **huius modi**
v. 8 **horrorem** corr.; pr. m. **honorem**[4]
§ 41 v. 4 **caput** add. corr.
v. 6 Quem] liber **quam,** falso
v. 11 advenio, qui] liber **quia,** recte
v. 13 in deformitate] **in hac deformitate**
D v. 8 liber **cremando;** AS iure **cremande** (voc.)

v. 11 corr. add. **est**
v. 12 Bene dicitis] **benedicitis**
Fol. LXXII
§ 42 v. 7 **in** add. corr.
E v. 7 colloquentes] **colloquendo**
v. 10 mentiri ipsi] **ipsi mentiri**
v. 13 stabilis] corr.; pr. m. **instabi**
v. 14 **est** non agnoscit liber
v. 18 Dulcissimi] **dilectissimi**
§ 43 v. 12 nec in luce visibili glori nec in consolationibus . . . exult pr. m. **in luce uisibili gloria nec in** etc.; corr. **in luce uisi nec glorians nec in** etc.;
v. 21 **glorians** est mendum typo liber **gloriaris**
p. 306 A v. 2 **sui** repetitur post **lectissimi**
v. 9 **multifarie** corr.; pr. m., ni lor, **multaf-**
B v. 17 cum eodem vecte] liber et **uecte** om.
v. 19 singularum domorum] **sing rum domorum**
C v. 1 serpere cœpit] sic fortass m. **(cepit);** corr. **se recepit,**
D v. 1 venerunt] corr.; pr. m. **u unt**(?)
v. 4 **dixerunt** in libro est post **gerent** v. 6; neque opus est AS uerba transponere
v. 15 liber **ascensionem assu cionem**
v. 20 **attrocissime**
E v. 7 volvendo atque circumfer liber **uoluentes,** male
Fol. LXXIII
v. 17 AS om. **cristus** post **ihes**

---

[1] mendum typoth. pro **aëre.**

[2] ex iis quae sequuntur: **ipsos tamen minime uidit,** appare **monum**] iure addi.

[3] scilicet **quod** = **quot,** ut non raro. cfr pag. 10.

[4] **delegitur** v. 12 est mendum typoth. pro eo, quod est in libro **tegitur.**

v. 23 **est** corr. add.
§ 35 v. 17 corr. add. **dictis,** quo addito uix opus est
v. 23 indicatis] **indicastis,** quod praegressum **dissimulastis** desiderat
p. 304 § 36 v. 7 **quandam** corr; pr. m. **quondam**
v. 12 Beneficiat] **benefaciat**
B v. 1 **oraciones** corr.; pr. m. **-onis**
v. 19 capiti] **capiti suo.**
C v. 1 **cymiterii**
§ 37 v. 5 **subito** corr.; pr. m. **sub**
v. 13 voces dæmonum in ære[1] sursum audivit] **uoces sursum in aëre audiuit**[2]
Fol. LXXI
E v. 4 et tenentes] **et** non est in libro
v. 17 ad Deum verum] **ad uerum deum**
F v. 13 et jam] **eciam,** recte
p. 305 A v. 6 quæ eorum essent] **quod eorum essent**[3]
v. 13 prius **neque** non est in libro
v. 23 **et** non agnoscit liber
§ 40 v. 1 sequentem diem, hoc est Vigiliam Pentecostes] liber **in uigilia**
C v. 4 **sis** add. corr.
huius] **huius modi**
v. 8 **horrorem** corr.; pr. m. **honorem**[4]
§ 41 v. 4 **caput** add. corr.
v. 6 Quem] liber **quam,** falso
v. 11 advenio, qui] liber **quia,** recte
v. 13 in deformitate] **in hac deformitate**
D v. 8 liber **cremando;** AS iure **cremande** (voc.)
v. 11 corr. add. **est**
v. 12 Bene dicitis] **benedicitis**
Fol. LXXII
§ 42 v. 7 **in** add. corr.
E v. 7 colloquentes] **colloquendo**
v. 10 mentiri ipsi] **ipsi mentiri**
v. 13 stabilis] corr.; pr. m. **instabilis**
v. 14 **est** non agnoscit liber
v. 18 Dulcissimi] **dilectissimi**
§ 43 v. 12 nec in luce visibili glorians nec in consolationibus . . . exultans] pr. m. **in luce uisibili gloriaris nec in** etc.; corr. **in luce uisibili nec glorians nec in** etc.;
v. 21 **glorians** est mendum typoth.; liber **gloriaris**
p. 306 A v. 2 **sui** repetitur post **dilectissimi**
v. 9 **multifarie** corr.; pr. m., ni fallor, **multaf-**
B v. 17 cum eodem vecte] liber **cum** et **uecte** om.
v. 19 singularum domorum] **singulorum domorum**
C v. 1 serpere cœpit] sic fortasse pr. m. **(cepit);** corr. **se recepit,** recte
D v. 1 venerunt] corr.; pr. m. **ueniunt**(?)
v. 4 **dixerunt** in libro est post **affligerent** v. 6; neque opus est cum AS uerba transponere
v. 15 liber **ascensionem assumpcionem**
v. 20 **attrocissime**
E v. 7 volvendo atque circumferendo] liber **uoluentes,** male
Fol. LXXIII
v. 17 AS om. **cristus** post **ihesus**

[1] mendum typoth. pro **aëre.**

[2] ex iis quae sequuntur: **ipsos tamen minime uidit,** apparet [**demonum**] iure addi.

[3] scilicet **quod** — **quot,** ut non raro. cfr pag. 10.

[4] **delegitur** v. 12 est mendum typoth. pro eo, quod est in libro, **detegitur.**

F v. 3 voramine] **uoragine**
v. 7 **confortacione** corr. restituit
v. 13 festinantes] **festinanter,** bene
v. 22 **cristi** add. corr.
v. 24 Haec et plura his loquentes] liber . . . **plura aliis loquentibus**[1]
p. 307 A v. 6 reformans] **reformatum;** AS iure emendarunt;
§ 50 v. 1 Festo Assumptionis beatae Virginis] **ab illo siquidem die**[2]
v. 5 **habuit** non est in libro
v. 21 post **cruciatu** fuit **conspicis,** sed deletum est[3]
v. 23 **se** corr.; pr. m. **sine**
C v. 5 per tres continuo (sic!) noctes] liber **continue**[4]
§ 51 v. 7 **ligatisque**
v. 9 corpus] **corpus eius**
v. 12 **transfigurati,** sed **ra** est in lit.
v. 17 **qui** non est in libro[5]
v. 19 buffonum] **buffonis**[6]
D v. 3 **ea** om. in libro
v. 16 profluebat] **perfluebat**
v. 19 **XVIII:o** (= **decem et octo;** AS octodecim)
§ 52 v. 6 **sui ipsius**

§ 53 v. 7 **cum** non est in libro h. l.; at v. 8 corr. **cum** inseruit ante **orare deberet**
Fol. LXXIV
p. 308 A v. 2 tædium gravissimum] **grauissimum tedium**
B v. 1 more insanientis inceditis] liber **morem**
v. 4 illam] **ipsam**[7]
§ 54 v. 2 dæmon in speciem apri .. se transformavit] liber **in specie;** cfr infra C 14;
C v. 2, 3 tum-tum] corr.; pr. m. **tamen-tamen,** tritissima confusione.
v. 4 divulgari] **deuulgari**
v. 8 vulnera .. a dæmone sibi inflicta] **uulnera .. sibi a demone inflicta**
v. 14 in speciem . . transformatus] liber **in specie;** cfr supra § 54 v. 2
v. 16 **animo** non est in libro[8]
v. 19 potuistis] **potestis**[9]
D v. 3 **circa** corr.; pr. m. **contra,** ut saepissime
§ 55 v. 10 **precipue minorum fratrum** corr. add.[10]

---

1 nescio an: **alia loquentibus** restituendum sit, licet sic auferendi casus **loquentibus** non cum sequenti nomin. **dimissi .. abierunt** congruat. sed eiusmodi incongruentiae exemplis abundat auctor. cfr ex. gr. p. 309 D 17 **hec et plura illis dicentibus dimissi .. recesserunt;** p. 315 B 4 etc.

2 cfr p. 13, n. 5.

3 hoc **conspicis** forsitan sit uestigium primariae lectionis huius fere: **nisi tu .. ab erronea uita .. cessaueris, simili cruciatu ei, quem conspicis, sine mora a nobis cruciaberis.**

4 legendum opinor **continuas.**

5 meliore remedio nescio an **subsequitur** in **subsequens** mutetur.

6 AS uerum dederunt, cum h. l. **reliquorum demonum** mentio fiat.

7 v. 15 **purgere** AS mendo typoth. pro **pergere.**

8 AS: **salutans eam .. quasi animo 'compatienti ipsam his alloquitur.** leniore remedio fortasse **conpaciens (conpaciendo?** cfr § 164 v. 4) restituimus; quamquam **animo conpacienti** defenditur ex. gr. p. 298 E v. 15: **non conpacienti sed indignanti animo inproperauit ei.**

9 v. 25 **ueraciter** cum **instruxisset** est coniungendum.

10 haec uix uidentur cum AS in contextum recipienda; quibus omissis.

v. 11 nequius affirmabant] corr.; pr. m. **nquius**[1]
v. 12 iis] **hiis**
v. 14 tertiam] **secundam**[2]
§ 56 v. 3 **et** fuit post **grauissimas,** sed inductum est
F v. 4 **attrita** corr.; **ttri** sunt in ras.
v. 6 Et] **at**
v. 7 solatio] corr.; pr. m. — **cione**
v. 8 ad Deum] **a deo,** falso
v. 17 habentesque] **habentes quoque**
v. 20 vicibus] corr.; pr. m. **uocibus** moram] pr. m. **motum**, ni fallor; quid restituerit corr, non clare ideou
v. 21 utrum] **utrum si**
v. 23 mirabiliter] **miserabiliter**
p. 309 § 57 v. 1 Quis autem dubitet] **quis enim dubitet**
v. 3 in eius] **et in eius**
v. 4 inæstimabiliter] **ineffabiliter**
Fol. LXXV
B v. 14 His ita gestis] **hiis itaque gestis**
§ 59 v. 4 velut] **uelud**
v. 8 præcipitaverant] **precipitarent,** falso
v. 11 **corpus** add. corr.
v. 15 ponentesque] **ponentes**
v. 17 **et** non est in libro
totum] **saltem,** recte
v. 19 dulcissimi] **dilectissimi**
v. 25 octoginta] **LXXX:a**
D v. 6 is] **his**
v. 18 **hululatibus**
v. 20 **se** inserit liber inter **cristi** et **non**
§ 60 v. 6 intra spatium Missæ] liber **infra**
v. 9 abominabilem fœtorem in nares ..spargebat] **fetorem inabhominabilem fetorem in nares.. sp.**[3]
v. 14 in genua] **ingenua**[4]
v. 20 deposito paupertatis.. habitu] liber **deposita**
v. 24 tum quia... tum quia] ita AS recte; liber priore loco **cumque,** pro altero **tum** pr. m. **tamen,** corr. **tum**
p. 310 A v. 4 **domo** add. corr., sine causa
v. 8 **michi** add. corr.
v. 9 **cum** non est in libro
§ 61 v. 1 **uexacionem** corr.; pr. m. aliud, nescioquid (**uiolacionem?**)
B v. 2 **sed** inseruit corr.
v. 9 cui ab initio conversationis in dignis moribus placuisti] liber **tue** **pro** **in,** recte
v. 19 **uelud**
Fol. LXXVI
v. 7 Pudeat vos] **pudeat ergo uos**
hujus] **hiis,** falso[5]
v. 16 **sophysticus**
v. 21 Et clamantes autem] **exclamantes autem,** recte
§ 63 v. 11 **et** non est in libro
v. 13 collusionum] **collisionum**
E v. 10 præ interna consolationis magnitudine] liber **interne** (gen.), recte
v. 12 **et** om. in libro
v. 17 parĕre] recte; libro **parcere**

---

legimus **hoc per testimonium ceterorum religiosorum, qui sic non uiuerent,.. affirmabant;** quae sunt simillima eis, quae occurrunt p. 311 B 8.

[1] an uoluit **iniquius?**

[2] AS recte emendarunt, collato § 55. v. 1

[3] scilicet **fetorem in** ante **abhominabilem** non suo loco scripsit librarius.

[4] **pauperum** F v. 5 mend. typoth. pro **pauperem.** item **nimio** v. 12 pro **nimia.**

[5] nescio an scriptor exhibuerit **huiusmodi.**

v. 19 hastilibus] **hastibus**[1]
§ 64 v. 1 tollentes ipsam .. in aere] liber **in aerem,** recte
F v. 9 facies sibi sursum ostensas] liber **sursum sibi**
v. 10 **nostri** non est in libro **nugatorias** corr.; pr. m. **migat-**
v. 12 immenso] pr. m. **menso;** corr. **inmenso**
v. 23 cunctas suas nequitias] **cunctas nequicias suas**
p. 311, § 65 v. 12 **ab ipso** liber; AS recte **Ab ipsa**
v. 15 **tamen** corr.
B v. 7 **operacioni** AS, recte; liber **operacionem**
v. 13 **Virgini** AS, recte; liber **uirginis,** ducente praemissa forma **eius**
v. 14 ante] **autem;** AS uerum dederunt
v. 22 Sabbathum .. quod est ante Dominicam] **sabbatum.. que est** etc.
§ 66 v. 11 **duos** corr.; pr. m. **duo**
Fol. LXXVII
D v. 8 tormenta .. ad terrendam eam oblata] corr. add. **eam**
§ 67 v. 2 adinstar circuli medii] **ad instar circuli** (corr.; pr. m. **circulij?**) **modii**
v. 10. figentes] **infigentes**
v. 11 duris] **et duris**
E v. 3 **ferreum** corr. (et AS.); pr. m. **ferrenum**
v. 4 catenam] **et cathenam**
§ 68 v. 2 et culpantes] liber non agnoscit **et.**
v. 5 **inbutum**
F v. 7 cum maximo furore] liber **magno**
v. 9 fundentes] **tundentes,** recte
p. 312 A v. 2 aut adhuc] **aut ut adhuc,** recte
v. 7 ibi quoque] **ibi queque,** falso
§ 69 v. 10 terminari] **exterminari** Hæc] liber **licet**
v. 13 derelinquentes] sic pr. m.; corr. **delinquentes**
B v. 3 cunctis] **et cunctis**[2]
v. 9 **quod** non est in libro
v. 16 in similitudine improperii .. se volutando] **in similitudinem** etc.
v. 20 adhibentesque] **adhibentes**
v. 23 **velud**
C v. 1 liber **qua** pro **quo**
v. 2 Virginem .. conterendam proiecerunt] **uirg. ... ad conterendam proiec–** [3]
v. 5 immiserunt] **inmerseruut**
v. 6 per pedes] **per** non est in libro[4]
§ 70 v. 1 Iis] **hiis**
v. 7 curavit et .. reformavit] **et** om. in libro
v. 13 Quadragesimam] **XL:am** triginta septem] **XXXVII:m**[5]
D v. 2 **haberent** corr. add.
v. 3 præterea numquam] **preterea et numquam** **seipsam**
Fol. LXXVIII
v. 10 in cœna Domini] corr. add. **in**
v. 13 **et** bis scriptum
§ 71 v. 10 inscitum (sic!)] **insertum**
v. 11 et ex improviso perterrita] **perterrita ex improuiso,** om. **et**
v. 18 **conaris** corr. supra uersum; pr. m. **concedis**[6]

---

[1] v. 21 **sitam** AS, ut liber quoque; sed **situm** legendum ad **montem** referendum.

[2] melius abest **et.**

[3] melius uidetur cum elocutione auctoris congruere, si **ad conterendum** emendamus.

[4] **per** non est inserendum, sed **pedes** in **pedibus** emendandum.

[5] D 1 **quid** mend. typoth. pro **quod.**

[6] facile conicias in archetypo fuisse **contendis.**

v. 22 Quisve] **ue** bis scribitur
F v. 5 iis] **hiis**
v. 6 **corpus tuum.. perforabo** AS, recte; liber **perforato**
v. 13 genuflectione] **genu flexione**
p 313 B v. 4 gravia sibi vulnera inflixerunt] **sibi** pr. m., sed inductum est; corr. in marg. **illi;**[1] pr. m: **afflixerunt,** sed corr. **in** marg. apposuit
v. 5 ipsam tamquam mortuam] **ipsum tamquam mortuum,** recte; nam de Domino Plebano agitur[2]
v. 8 ipsi .. laboranti] **laborantem** liber
v. 13 ad hæc] **ad hoc**
v. 19 Et hoc] **et hec**
v. 20 verbis tamen suis] pr. m.; corr. pro **suis** in marg. **illius**
v. 25 **intus** corr.; pr. m. **inter**
D v. 2 **usque quo**
v. 3 **inpertinacia** liber, ut etiam p. 312 E 18
v. 7 leges..sancitas] **leges..sanxcitas**
v. 12 **tui ipsius**
v. 16 **cessans** AS, recte; liber **cesses,** ducente antegresso **acquiescas**
E v. 2 iis] **hiis**
Fol. LXXIX
v. 9 ut] **et**[3]
v. 22 et inter] **et** non est in libro[4]
F v. 1 **blasphemam** AS, recte; liber **blasphemiam**
v. 3 **auxilio** AS, recte; liber **consilio**
§ 75 v. 6 post **laudatio** sunt in libro, non omittenda: **nunc inuoca, modo lauda**
v. 9 **adhoc** liber, ut uidetur, pro **adhuc**
p. 314 A v. 4 **presencium** corr ; pr. m. **precetencium**
v. 15 cum ipsa] liber **tamen ipsa;** corr. **cum** inter uersus add.; AS recte **tamen** om.
v. 19 Poilhiem] **Poilheym,** ut ceteris locis
v. 1 a. i. clavum... ignitum] sic liber; corr. in mg. **igneum**[5]
sibi ostendit] **illi ostendit**
§ 76 v. 3 corr. **muro** restituit
v. 15 respondeas] **respondere**[6]
C v. 3 collisit] **concollisit**[7]
v. 6 si vellet adhuc] **si adhuc uellet**

---

[1] haec correctio repudianda est. ita enim saepe et apud hunc scriptorem (uide ex. gr. v. 20, alios locos) et apud Petrum de Dacia aliqsque aequales eis **se, suus** et **illum** al. confunduntur, ut non liceat confusionis exempla emendando summouere.

[2] v. 7 est **plene mortuus;** nescio an rectius **plane mortuus** legatur.

[3] AS: **Nam ut lingua mea prohibita, fortasse a laude ejus cessaret; cor meum et anima laudes ejus.. resonarent.** dubito, num **ut** in hoc sensu adhibeat auctor. quare tutius mihi uidetur **et si** legere.

[4] v. 23 legendum uidetur: **hec quoque adiecit.**

[5] **clavus igneus** exstat ex. gr. § 76, v. 2, § 77, v. 7; al. ll.

[6] **respondeas** bene restituerunt AS; sed si totum locum respicimus, alia fortasse restituendi ratio se praebebit: **ut michi ad ea que tibi proposui respondere ualeas** (jfr. § 76, v. 7), **loquendi possibilitatem tribuam.**

[7] uix licet eiusmodi formam reconpositam mutare. cum enim scriptor uix uiderit **collidere** ex (**cum**) **con** et **laedere** fictum esse, facile **collidendi** uerbo praefixit illud **con-,** ut notionem intenderet; cfr. **inabhominabilis** § 80 v. 3 al. ll. eodem sensu praeditum atque **abhominabilis.** — eodem u. corr. uidetur falso **facie** restituisse ex illo, quod scripsit pr. m., **faciem.**

v. 8 **rerum** repetitur post **omnium**
v. 9 AS **per eum** recte; liber **et per eum**[1]
Tum] **tunc**
§ 77 v. 9 ob signum dilectionis] **ob signum et dil.**-
D v. 5 umbilico] **umbelico**
v. 6 per impressiones] **per inpressionem**
v. 16 millia] **milicia**[2]
v. 1 a. i. confessionem] **confusionem,** recte
Fol. LXXX
F v. 2 **lesionis** corr; pr. m. **lesiones**
sanguis corr.; pr. m. **sanguinis**
v. 4 **ethyopis**
v. 7 in .. thalamo ... collocavit] liber **thalamum**[3]
v. 15 Quod tamen tormentum, licet amarissimum] **quod tamen licet amarissimum tormentum**
p. 315 A v. 10 haud pavida] pr. m. **aut pauida;** corr. **haut** restituit
B v. 1 ultra se] **retro se,** recte
v. 4 ascendendo monticulum] **ascendente monticulum**[4]
v. 11 immaniter] **unanimiter**, recte
v. 13 secumque] **secum**
v. 19 **diffamacionis** corr. restituit e **diffacionis**
§ 80 v. 3 abominabili] **inabhominabili**
D. v. 7 nullam adhuc ipsi] **nullam ipsi adhuc**
v. 15 proxime] **proxima**[5]
v. 17 variis et iniquis] **et uariis et iniquis**[6]
v. 19 ipsam .. perseverare vidissent] sic corr., sine causa mutans quod pr. m. scripsit, **perseuerantem**
v. 21 **huic** AS, recte; liber **huius**
E v. 3 iis] **hiis**
v. 10 idipsum] **inidipsum**[7]
§ 81 v. 9 **inito** add. corr.
v. 10 Videtisne] **uidetene**
v. 12 ipsā funditus exterminatā, memoriam eius .. tollamus] liber **ipsam .. exterminatam**
F v. 1 **inminere**
exclamans uoce magna] pr. m **exclamantes autem uoce magna;** corr. **exclamans** correxit
Fol. LXXXI
v. 17 AS **frustatim;** liber **frustratim**
§ 82 v. 4 **cum** non est in libro
p. 316 B v. 4 merita sua] **sua** non agnoscit liber
§ 83 v. 1 S. Cæciliæ] **beate cecilie**
v. 8 **non** add. corr.
§ 84 v. 1 circa horam missæ] sic corr.; pr. m. **contra** etc.
v. 5 hominis jugulati seu] corr.; pr. m. **iugulatis**
v. 10 **me .... fallaciis molestas** AS cum corr., recte; pr. m. **molestis**[8]

---

[1] nescio, an sub hoc **et** lateat **ut** e u. 7 repetitum.

[2] AS uerum uiderunt, nisi quod **milia** scribi debet (**inter multa milia demonum.**)

[3] e Petro de D. notaui (editionis meae p. 31,30) **cum ... eam in lectum collocassemus.**

[4] de **ascendente** ad subiectum periodi referendo **(ascendente monticulum cepit .. declinare)** cfr p. 19 n. 1.

[5] **proxime** optime congruit cum scriptoris consuetudine loquendi.

[6] v. 16 liber (et AS): **demones aspectibus horridiores.** haud dubie **horribiliores** est legendum.

[7] legendum uidetur: **in eis** (scil. **auribus et oculis**) **id ipsum fecerunt** (scil. **quod antea in ore fecerant**).

[8] v. 12 **oracionem** mendo typoth. pro — **ones**

v. 13 irrecuperabile] corr.; pr. m., ni fallor, **irricup-**
v. 19 hanc artem et subtilitatem] AS scite **artem** ex **atque,** quod liber praebet, restituerunt
E v. 4 maledicte] **o maledicte**
v. 14 **est** add. corr.
me.. pronum substernerem] liber **pronus,** quod dubius haereo, num liceat emendare
§ 85 v. 7 **contra diem** AS cum pr. m.; corr. **circa**
v. 8 **sibi ipsi**
v. 11 **meus** corr.
v. 12 hæc et plura] **hec pluraque**
v. 13 post **euanuit** repetuntur **cumque ... dixisset.**
Fol. LXXXII
v. 1 a. i. necnon .. curavit] **necnon et.. curauit**
p. 317 A v. 3 **et** non est in libro
86 v. 10 **uariis instrumentorum fallaciis** liber. AS **argumentorum** emendatione dant; recte, collato § 102 v. 6.
B v. 6 **acquiescas** AS, recte; liber **aequiescens,** ducente praemisso **resipiscens**
§ 87 v. 3 **horrisonis** corr.; pr. m. **horrisionis,** ut uidetur
v. 5 **coclusa,** librarii mendo pro **conclusa**
C v. 10 **siquid**
v. 17 minas non metuit] **minas nec metuit**
quod altius erit] **quod alcius urit,** recte
v. 18 impotentibus] **in potentibus**[1]
§ 89 v. 8 nudam .. per vicos .. cum esset gelu fortissimum .. traxerunt] pr. m. **traxerunt facientes;** corr. **facientes traxerunt**[2]
E v. 7 **Inter** non est in libro[3]
v. 21 in quam] **inquam**
F v. 8 contra sero] pr. m.; corr. **circa sero**[4]
§ 90 v. 8 **facietenus**
p. 318 A v. 4 **tuum** corr. add.
Fol. LXXXIII
B v. 25 **subsanacione**
C v. 7 consultius enim tibi est] sic corr.; pr. m. **consultus** et **te**
v. 15 **uitandis** corr.; pr. m. **uitantis,** ui subsequentis pronominis **tantis**
v. 17 **eciam si**
v. 20 **inconsolabiliter** AS, bene, haud dubie;[5] liber **incorporabiliter**
D v. 9 **precedit** corr. add.
§ 93 v. 1 Ibi] **ibique**[6]
v. 4 **ignominiam** AS, recte; liber **ignominie**
v. 6 **filia** add. corr.
immo
v. 8 sæpe] **sepius**
v. 15 **poterat** AS, iure; liber **poterit**
v. 16 a. i. cernentes, tandem] **cernentes, duris ipsam uerberibus**

[1] D 5 **sed** mendo typoth. pro **seu.**

[2] **facientes** non habet sensum; **facietenus** legendum est; cfr § 90 v. 8 nisi cui magis placet **facietenus** cum sqq. hoc modo coniungere: **nudam ... traxerunt et, facietenus cute cum carne detracta** etc.

[3] v. 15 **in illa** legendum uidetur pro **ante illam,** quod habet liber (et AS).

[4] § 101 v. 1, § 103 F 11, p. 322 B 12, etc. etc. ut passim etiam in praemissis, occurrit **contra sero.**

[5] **inproporcionabiliter** uidetur propius ad ipsos litterarum ductus accedere et sensui melius consulere.

[6] **turbarum** est errat. typoth. pro **tubarum (sonitu tubarum).**

et tunsionibus coram astantibus affligebant et tandem
v. 8 a. i. a quibus] **de quibus**
v. 5 a. i. **electa** liber; melius AS **deiecta**
p. 319 A v. 13 **nequitiæ** AS addiderunt, quo ad sensum, bene
v. 17 tentari] **tractari,** recte
B v. 3 dixerunt] **dixerant**
Fol. LXXXIV
v. 13 **postponeret** AS cum corr.; pr. m. **proponeret**
potius] **penitus,** falso
v. 17 **religiosos** corr.
§ 94 v. 3 **predictum**[1]
v. 5 consitum] **consertum**[2]
C v. 10 **noctibus** add. AS
v. 12 Vigiliam Natalis] **uigiliam natiuitatis**
v. 23 **substrahit** liber; AS bene **substrauit**
v. 24 **rennuit** pr. m.; corr. et AS **tenuit,** bene
D v. 2 malitiæ suæ modum] ante **modum** in libro est **do,** sed expunctum[3]
v. 3 hanc seriem uerborum praebet liber: **uniuersas penas, quibus ipsum** (AS recte **ipsam**) **secundum mensuram sibi a deo traditam** (AS inserunt [**cruciaverant**]), **enumerantes exposuerunt**[4]
v. 5 et quas penas] **et quod has penas,** recte
v. 7 intulerunt] **sibi intulerunt**
v. 8 prodiderunt] corr.; pr. m. **perdiderunt**
E v. 5 ante **inuenis** est **impi uidelicet** repetitur post **qui**
v. 13 merita passionis Sponsæ] **passionis merita sponse**
p. 320 A v. 8 **saluti tue** corr.; pr. m. **tui**
v. 2 a. i. devocionem] sic corr.; pr. m. **deductionem**
B v. 9 gloria mea vera] **gloria mera**
§ 97 v. 1 **cum** non est in libro
v. 6 verba et ictus] **uerbera et ictus**
C v. 2 **se** corr. add.
v. 12 **scis ne**
v. 13 **quid ue** (nisi liber potius **quid ne** praebet)
Fol. LXXXV
§ 98 v. 7 **sui ipsius**
v. 8 **arbores** add. corr.
v. 10 movendoque et quatiendo illud] liber nec **que** nec **illud** agnoscit
E v. 9 **noctibus** add. corr.
et non est in libro
v. 14 **dies** corr. add[5]
v. 22 hujusmodi] **huiuscemodi**
v. 24 [dicebant] AS; liber **dixerunt**
F v. 3 Et contra] **econtra**
§ 99 v. 2 se stiterunt] **steterunt**
v. 8 numerus eorum] **numerum eorum,** recte
v. 9 **affixissent** mendo typoth. AS pro **afflixissent**

---

[1] librarius dittographia, quae dicitur, transiens ad nouum folium scripsit **seduc||ductricem.**

[2] [**dejicitur**] (lege: **deicitur**), quod v. 3 enuntiationis initio iure, ut uidetur, inserunt AS, melius v. 5 post **consertum** collocatur.

[3] scil. **domum** pro **modum** scribere coepit librarius.

[4] AS ordinem uerborum mutant ita, ut **enumerantes exposuerunt** post **penas** ponantur, non bene.

[5] in periodo, quae incipit a uerbis **in ultima uero nocte** v. 14, eiecto uerbo, est lacuna; quae apte expleri uidetur, post **memorata** interposita uoce, quae est **omittentes.**

p. 321 A v. 2 similiter tamen ut supra communicauit] **semel tamen**[1] **infra communicauit**

§ 100 v. 4 nihil] **nil**

v. 10 integra consolatione caruit] liber **interna,** recte

v. 19 dolor incendii] **et dolor inc-**

B v. 4 lege cum libro: **hoc est in illa;** AS om. **in**

superdictam] **supradictam**

C v. 4 Creuit autem] **creuit enim**

v. 5 non pedes nec crura] **nec pedes** etc.

v. 10 somnium] **sompnum**

v. 14 iis] **hiis**

D v. 3 iisdem] **eisdem**

Fol. LXXXVI

v. 13 ore] **ori** (casu abl.)

v. 16 **christi** non est in libro

E v. 4 **est** non agnoscit liber

§ 103 v. 10 Virginem .. minas .. non paventem] liber **pauentes**[2]

F v. 11 contra sero] = pr. m.; corr. **circa sero**[3]

v. 14 **secura** AS, recte; liber **secuta**

§ 104 v. 2 **feriam** inseruit corr.

p. 322 A v. 7 nos enim sumus dii omnipotentes] liber **omnipotentis,** perspicuo mendo

v. 22 cum horribili strepitu] **cum** non est in libro

B v. 10 Quibus abeuntibus Virgo Christi communicans] **quibus abeuntibus uirgo cristi singulis noctibus a duobus angelis de celo missis reformatur, sanatur et mirabiliter in proprium thalamum reducitur. hec uero tormenta durabant singulis noctibus usque in sextam feriam supradictam, in qua uirgo cristi communicans**[4]

v. 12 circa sero] = corr.; pr. m. **contra sero**[5]

§ 105 v. 5 transfixam] liber **transfixa,** recte[6]

C v. 1 **tractu** AS, recte; liber **tracta**

v. 5 exangue] **ex angue**

v. 13 **tamquam** bis scr.

D v. 3 liber post **ignominiam tuam** praebet uerba **turpissima morte,** quae excipienti uersu iterata h. l. recte om. AS

dein] **deinde**

§ 106 v. 4 fortiter] **sursum,** recte

v. 9 **scis ne**

v. 12 tecum facimus] **cum** non est in libro

v. 18 **si** om.

E v. 1 jactas] **iactes**

Fol. LXXXVII

v. 4 **cur ue (cur ne?)**

v. 6 **se,** quod v. 7 est ante **callide,** etiam occurrit ante **in species**

v. 16 **eam** non est in libro

v. 17 illas] **omnes illas**

F v. 2 ancilla] **ancillam;** AS recte emendarunt

v. 4 **nequitiæ** AS, recte; liber **nequicias,** ad similitudinem uocis **cunctas (artes),** quae praemittitur

v. 6 nil] **nichil**

p. 323, Cap. XII v. 1 huius capitis initio cum praemissi fine confuso, haec praebet liber: **a uespere autem**|! **diei, hoc est in cena domini,**

---

[1] haud dubie **tantum** legi debet.

[2] F v. 1 mendo typoth. AS **quali** pro **quasi** exhibent.

[3] cfr n. in § 89 F 8.

[4] scilicet librarii oculi a uerbis **uirgo cristi** priore loco positis ad eadem uerba posteriore loco obuia aberrarunt.

[5] cfr n. in § 89 F 8.

[6] respicit enim **cathena,** non **uirginem.**

multum iocunda apparuit. a uespere autem diei cene usque etc.

v. 2 multum jucunda apparuit] **suo thalamo inclusa sola latuit**

v. 6 **potuissent** AS, recte; liber **potuisset**

v. 7 occuluit] pr. m. **occubuit;** corr. **occulit**

D v. 1 ferreo et igneo tridente] **ferro igneo tridentino**[1]

v. 6 profluens] **perfluens**

irroravit] **rigauit,** recte

v. 9 perfectissime] **perfecte**

v. 14 dolor et passio] **et** non est in libro

v. 15 interna] corr.; pr. m. **in tercia**

E v. 10 statim] **saltem**[2]

F v. 4 percepit] **recepit,** recte

§ 108 v. 2 **Virginis** non est in libro

v. 3 cruciabatur] **cruciatur**

venientes] corr.; pr. m. **ueniens**

v. 6 recedere admonebant] **recerere ammonebat**[3]

p. 324 A v. 2 præcipitabatur] **precipitatur**

v. 19 sui Sponsi] **sui dilectissimi sponsi**

B v. 3 **lacerauit** AS, recte; liber **lacerauerunt**

Fol. LXXXVIII

v. 10 circa Nativitatem] corr.; pr. m. **contra**

Mariæ non est in libro

v. 13 **venientes** AS; liber **ueniens**

v. 19 AS **unus** iure inserunt

v. 21 volventes] corr; pr. m. **uolentes**

C v. 3 modis] corr.; pr. m. **modum**

§ 110 v. 4 post longam verborum et comminationum fatigationem] **post longas . . conminacionis fatigacionem**[4]

v. 7 ex thalamo] corr.; pr. m. **ethamo** (?)

v. 9 Goiebruch] corr.; pr. m. **goibruch**[5]

v. 13 ad nos] corr.; pr. m. **ad hos**

v. 16 **allocuntur**

D v. 2 ante **uiuendo** est **uiuenso,** sed inductum

v. 3 AS [velis]; liber **eligas**

v. 5 ab errore tuo] corr.; pr. m. **errori**

v. 10 ipsam] **ipsum**[6]

terendo AS, recte; liber **terrendo**[7]

v. 18 **inanis** AS, recte; liber **in annis**

v. 19 corr. **quam ob rem;** pr. m. **ab**

E v. 4 **et** ante **rupto** inserit liber

v. 5 **tractu** AS cum corr.; pr. m. **tactu**

§ 111 v. 17 pyxide] **pixide**

p. 325 § 112 v. 1 die] corr.; pr. m. **dies**

v. 7 nominari] **nominare**

v. 9 inquit] **inquid**

B v. 1 iis] **hiis**[8]

v. 16 imo] **immo**

---

[1] cfr infra E v. 21: **ferro candente ad modum tridentis.**

[2] v. 24 lege **lesionis;** AS errato typoth. **lægionis.**

[3] mendum scribendi ortum fortasse est e confusis locutionibus **ab erronea uita recedere** et **erroneam uitam deserere.**

[4] plur. num. **fatigationes,** multis locis commendatur.

[5] haud dubie eadem silua respicitur, cuius nomen, passim obuium, **gůrbruch** scribitur.

[6] **ipsum** uidetur referendum esse ad **corpus,** et seruandum.

[7] cfr paulo infra v. 13.

[8] v. 5 AS mendo typoth. **squallore** pro **squalore.**

v. 18 **insonare** corr. restituit
v. 20 **qui** in libro est linea inductum[1]
Fol LXXXIX
C v. 11 liber **in numeris**
illud non est in libro
v. 12 ipsum corpus] **ipsam corpus**[2]
D v. 5 furibus] corr.; pr. m. **furis**[3]
v. 19 exterminatam] **-nata**
E v. 9 in eamdem] **inquam** (i. e. **in quam)**
v. 14 et revehendo] **et** non est in libro
v. 19 reformatur] **reformata;** uix opus est emendato
Cap. XIII v. 1 Post sextam feriam prædictam, id est, eam quæ est ante festum omnium Sanctorum] **post hanc uero sextam feriam**[4]
v. 12 iis] **hiis**
p. 326 A v. 9 hos homines] **hos omnes,** recte
v. 11 iis] **hiis** := v. 18
§ 116 v. 1 Virginem] **et uirginem**
B v. 6 Nonne est hæc vox gemebundi hominis?] **nonne hec est uox gemebunda hominis?**
v. 9 Contra] **econtra**
v. 14 movere] **monere**
v. 15 **recede** corr.; pr. m. **secede**
v. 19 **ipsam,** bis scr., est etiam ante **cum magno furore**
v. 23 sub specie armatorum hominum adstantes] **sub sp. arm. demonum astancium**[5]
v. 26 **uicibus** corr. add. in mg.
C v. 4 depositis humanis specibus (sic!)] **deposito humanis speciebus**[6]
§ 117 v. 1 **eam** inserit liber ante **sermonibus,** recte
Fol. XC
D v. 8 in eo loco, in quo] **in eo loco, quo**
v. 11 fuit **et** post **grauissimum,** sed inductum est
v. 16 **quod** non est in libro
v. 19 undecim] **XL:a**
§ 118 v. 8 **nisi** corr.[7]
v. 22 **consolaciones** corr.; pr. m. **consul-**
F v. 12 carissime] **largissime,** recte
v. 15 carissima] **largissima,** recte[8]
v. 19 pr. m. (et AS) **contra sero;** corr. **circa sero**
v. 20 **cristi** fuit post **passionibus,** sed inductum est
p. 327 A v. 3 dicentes] **diuersis**[9]
v. 5 et eorum] **et** corr. add.
v. 7 **tunc priuata** corr. add.
v. 8 iis] **eis**
v. 9—11 litteris **a** et **b** appositis, corr. indicat uerba transponenda esse sic: **licet...fuerit, per has...sustinuit**
§ 119 v. 12 et iterato] **aut iter-**
in omnibus] **in hiis omnibus**
B v. 5 **omnium ominum** pr. m.; corr. **h** praefixit
v. 12 **uestras** corr. add.

---

[1] **qui** facile abest: **preterea uirgo cristi tres demones... in aere uidit apertis faucibus flammam sulphuream exalare, et quasi totum mundum succendere uidebantur;** illud **qui** est in AS ante **apertis.**

[2] librarius fortasse **ipsam** cum antegressis **ad terram** coniunxit.

[3] v 7 liber (et AS) **consuete malicie sue artibus;** collatis § 166, v. 8, (et p. 322 F v. 4) haud dubie **consuetis** est legendum.

[4] cfr. n. in p. 297 D v. 1.

[5] haud dubie uerum restituerunt AS.

[6] **deposito** scriptum est, ducente praemisso **quo facto.**

[7] **præposito** v. 11 est mendum typoth. pro **proposito.**

[8] **accendendi** v. 16 est errat. typoth. pro **accedendi.**

[9] **ipsam deceptam fore in omnibus, diuersis argumentorum ... fallaciis ostendebant.**

v. 13 quascumque] **qualescumque**
v. 24 **seuientes** repetitur ante **inuaserunt**
C v. 1 **ac** non est in libro
ex proprio] corr.; pr. m. **e pr-**
v. 4 cædentesque] **et cedentes**
v. 15 **ingenti** corr. restituit
§ 120 v. 3 **ad quendam siluam** liber; AS **quamdam** ediderunt
quæ dicitur Gurbruch] **que gůrbruch dicitur**
D v. 2 tamquam mortuam] **tamquam mortuum**[1]
Fol. XCI
v. 14 **hee passiones**
v. 21 **genu flexione**
salutatione] **fabulacione,** recte
v. 23 contemptibiliter] **contemtibiliter** corr.; pr. m. **contibiliter**
super illis] **super eis**
E v. 1 **adnichilemus**
v. 7 flectere et incurvare] **flecti et incuruari**
§ 121 v. 3 de thalamo] corr.; pr. m. **e thal-**
v. 4 **piscinam** AS recte, collato v. 6; liber **siluam**
v. 10 **genu flectendo**
v. 14 ad orandum] **ad adorandum,** recte[2]
v. 15 saltem] **saltim**
F v. 5 certa enim sum] **certa sum enim**
v. 6 vos quam] **quam uos**
v. 9 molestet] **molestat**
v. 10 **pigritari** corr.; pr. m. **pigitari**
v. 11 me] **in me,** recte
p. 328 A v. 15 sanastis aut vivificastis] **aut san. aut uiui-**
B v. 2 simul cordis mei gaudium adimplete] **simul cum hac maxima cordis mei**[3] etc.
v. 7 dicentes] liber **dicente**, falso
v. 19 **oculos** add. corr.
v. 20 **est** liber non agnoscit
C v. 8 a. i. per pedes] **per** non est in libro
v. 6 a. i. illicque] **illic quoque**
D v. 3 exhibeo] **exulto**[4]
v. 12 **angeli** inseritur inter **predicti** et **singulis**
Fol. XCII
§ 124 E v. 6 saltem] **saltim**
v. 15 **donum diu desideratum** corr.; pr. m. **domum diu desideratam**
§ 125 v. 3 judicium] liber potius **indicium**
v. 11 **te** non est in libro
v. 21 imposterum] **in posterum**
p. 329 A v. 1 collegas nostros] **collegas nostras**
v. 2 suiipsorum] **sui ipsius;** AS uerum ediderunt
v. 3 et] **at**
v. 19 cum his autem ... animabus] **tamen hiis** etc., solita confusione

---

[1] aut **mortuum** cum AS in **mortuam** emendandum est, aut — id quod collato ex. gr. p. 327 F 18 imprimis placet — **ipsam,** quod praemittitur, in **ipsum,** ut **corpus,** non **cristinam** respiciat.

[2] cfr v. 10: **quem genu flectendo adoras?**

[3] lege: **simul cum hac** (scil. **licencia) maximum cordis** etc.

[4] **exhibeo** bene, quod ad sensum attinet: **non solum pedes, sed et totum corpus ad perforandum lætanter exhibeo** (AS). sed nescio, an legendum sit ... **letanter exultro** [**exhibeo?**]. ex illo **exultro** male lectum uerbum quod est **exulto** ortum esse puto; sed aduerbio uerbi forma induto, facile excidit uerbum subsequens.

§ 126 v. 1 A Nativitate Domini] **igitur a natiuitate dom-**
v. 11 inferebat] **inferabat**
C v. 1 **cum** non est in libro
v. 9 effuderis] **effunderis**
v. 11 sola] **solam,** ducente antegresso **quam,** falso
v. 16 non est potestas] **est** liber non agnoscit[1]
v. 18 velis nolis] **nolis uelis**
v. 19 **ceterim**
v. 20 nec] **sed nec**
v. 23 quam memoras] **quam tu memoras**
D v. 9 exilivi] liber **ille**
v. 18 meo voto] **meo** corr. add.
v. 19 facto tremore suo] **tacto femore suo**
§ 128 v. 1 circa festum] corr.; pr. m. **contra festum** = v. 4
Fol. XCIII
v. 13 blasphemando] **et blasphemando**
F v. 6 His et] **hiis enim et**
p. 330 A v. 1 tanto plus] **tanto te plus**[2]
v. 15 **est** inseruerunt AS
B v. 5 profluens] **perfluens**
v. 15 **circa sero** corr. et AS.; pr. m. **contra sero**
v. 21 **noctibus noct** pr. m.
C v. 5 disruptis] **diruptis**
immo liber, non **imo**
§ 130 v. 3 etenim] **et enim**
v. 6 in specie . . . transformatus] liber **speciem,** recte
v. 13 phantasma] **fantasma**
experiri recte haud dubie e libri litteris **epui** restituerunt AS
D v. 18 contra sero] pr. m.; corr. **circa sero**[3]
§ 131 v. 9 erronea vita] corr.; pr. m. **arron-**
v. 15 me a vera vita mea . . . avertere putatis] **mea uera uita mera . . . auertere me putatis**
v. 21 est mortuus] **est** non est in libro
Fol. XCIV
F v. 22 tartara] **tatara**
p. 331 A v. 1 **uelis** corr.; pr. m. **uel**
v. 3 unam istarum arborum] liber **istam**
§ 132 v. 3 consumitis] corr.; pr. m. **sumitis**
v. 6 confido in eo] corr. (= AS) **in eo** add., sine causa[4]
B v. 3 itaque] **que** non est in libro
v. 6 liber non agnoscit **ubi**
v. 17 latrones] corr.; pr. m. **demones**
§ 133 v. 9 **me,** quod sequitur v. 10 ante **afflixeritis,** etiam post **uos**[5] ponitur
v. 11 dilectissimo] **dulcissimo**
D v. 4 saltem] **saltim**
v. 6 **et** abest ante **insanissime**
v. 10 **in hac tribulacione, sic ex multis . . . me eripiet** liber; AS **et in** . . . et **sicut**
v. 11 **se ipsum**
§ 134 v. 4 terrore incussi] liber **concussi**[6]

---

[1] melius nescio an **est** post **seruitus** inseratur, ut legamus: **potestas . . . quam habes, non potestas, sed pocius coacta seruitus** [**est**]; **est enim licencia** etc.

[2] v. 7 **abitum** est errat. typoth. pro **aditum.**

[3] v. 8 AS errat. typoth. **quolibet** pro **quodlibet;** neque aliter v. 13 **in Annuntiatione** pro **in annunciacionem.**

[4] additamento non opus est. **confido, quoniam** dicitur eodem sensu, quo confidere cum accus. c. inf. iungitur: **gaudeo .. et confido, quoniam potens est me . . . liberare.** cfr ex. gr. p. 336 F v. 10: **confido, quia ipse potens est . . .**

[5] AS mendo typoth. **vox.**

[6] **honoris** E v. 5 AS mendo typoth. pro **horroris.**

E v. 7 **demones** add. corr.
v. 9 supra modum] **super modum**
v. 22 Si est Deus et Dominus] **si et est** etc.[1]
F v. 1 formidavimus] **formidamus**
v. 5 Omnipotens Dominus] **omnipotens deus dominus**
v. 9 ipse etiam] **ipse enim**
v. 10 sibi fideliter famulantibus] **fideliter s. famul-**
v. 15 deformes atque horribiles demones] **def. a. demones horribiles**
v. 17 tradentur] corr.; pr. m. — **tes**[2]
Fol. XCV
p. 332 A v. 11 enormia et magna sunt] corr.; pr. m. **enorma,** et om. **sunt**
v. 19 omnia vestra delicta] liber falso **nostra,** ut **nos** v. 20, ubi AS **vos**[3]
C v. 4 Simon] **symon**
v. 14 **magnifica** AS, recte; liber **magnifice**
§ 137 v. 2 **dubitantibus** AS, iure; liber **dubitando**
v. 7 illis] **eis**
v. 8 illuc venisset] liber **illic**[4]
E v. 1 **affixerunt** AS, recte; **afflixerunt** liber
in iis] **in hiis**
v. 5 liber **me** inserit post **ipse,** iure
v. 10 liberari] corr.; pr. m. —**rat**
sed] **nunc et**
v. 11 auxilio eius] **eius auxilio**
v. 12 in iis] **in hiis**
post **omnibus** librarius falso repetiuit uerba **conseruat; ipse me ab hac necessitate,** quae paulo supra leguntur, v. 6, antegresso **omnibus**
v. 15 liber non agnoscit **mea**
v. 20 idoneos et mundatos] **ydoneos mundatos**
v. 21 **ideo** corr.; pr. m. **non**
v. 25 **ab hiis tormentis**
F v. 1 seducta] **subducta,** recte; cfr p. 333 A v. 15
§ 138 v. 6 et] **at**
v. 13 deterrimi] corr.; pr. m. **deterriti**
v. 19 imprægnatas] corr.; pr. m. **inpregnantes**
Fol. XCVI
p. 333 A v. 15 subductum (sc. corpus)] **subductam**
§ 139 v. 4 videntesque] **uidentes quia**
B v. 4 pergerent] **peragerent**
in manus] **in** non est in libro
v. 8 deprehensos] **reprehensos**
v. 9 parcerent] **parceretur**
v. 18 concederent] **concederetur**
v. 16 **moriemur** AS; pr. m. uocem omisit; corr. **mori uolumus** add.
C v. 1 **uolunt uellent** liber[5]
§ 140 v. 5 Illuc quoque] **illic quoque**
v. 9 ii] **hii**
v. 11 AS **homicidia;** liber **homicida,** falso
D v. 9 **in eternis incendiis concremandam** liber; AS om. **in**
v. 12 post **terrere putatis** in libro sunt haec, ab AS omissa: **cur de animabus hiis, quod in uestra potestate sint, mendaciter affirmatis?**

---

[1] v. 16 in uerbis **sed est dominus meus ihesus cristus, . . . ipse michi uita, salus et protectio est,** alterum **est** abundat.

[2] praemittuntur **nolentes . . . persistentes.**

[3] § 136 v. 21 **ab omnibus aduersantibus et periculis . . . liberans;** nescio an **aduersitatibus** sit restituendum.

[4] v. 14 AS **cateram;** lege **cathenam.**

[5] v. 10 **hic** est mend. typoth. pro **hii.**

v. 16 hujusmodi] **huiuscemodi**
v. 17 rei veritatis consciam] liber **con-sciencia**[1]
§ 141 v. 7 [et] **uictos**
v. 8 exclamantesque vocibus flebilibus] **exclamantes quoque flebilibus uocibus**
v. 17 ab iis] **ab hiis**
v. 20 ex pœnis] **et penis**
F v. 12 se ... ad videndum præberet (scil. Christina)] liber **ad uidendam**
p. 334 § 142 v. 1 Transactis] **igitur transactis**[2]
v. 6 circa festum] corr.; pr. m. **contra**
B v. 16 de fine nominis, quod est **Vortlemius,** dubito
§ 143 v. 1 Post festum] **igitur p. f.**
Fol. XCVII
C v. 4 circa sero] corr.; pr. m. **contra**
v. 4 a. i. Engelbertus] **engilbertus**
v. 2 a. i. quemdam amicum nostrum] **quendam nostrum amicum**
v. 1 a. i. Hermannum Quocum] liber **cocum**
D v. 8 **ut pote**
v. 19 corr. add. **speciem**
§ 144 v. 1 circa festum] corr.; pr. m. **contra**
v. 7 subula et filo] liber **a** pro **et**[3]
v. 8 obsuere] **obstruere**[4]
v. 15 cum licencia] **a licencia**
v. 22 cum filo] corr.; pr. m. **tamen** pro **cum**
F v. 10 **captus** [**sum**]
v. 16 **eumque** corr.; pr. m. **cumque**
§ 145 v. 1 **circa festum** corr.; pr. m. quid scripserit, nescio
p. 335 A v. 12 tamen hoc] ita corr.
v. 13 quotidie] **cottidie**
v. 16 cum integra cordis intentione] corr.; pr. m. **integro**
v. 21 misereri] **miserere,** falso[5]
v. 23 a pœnis æternalibus ereptus est. Eum Virgo in gravissimis tormentis vidit] ... **ereptus in grauissimas purgatorii penas est transmissus. hunc igitur uirum uirgo in** (corr.; pr. m. **a**) **grauissimis ...**
B v. 5 magnam misericordiam mecum fecistis] liber **mecum misericordiam**
§ 146 v. 2 huius] **huiusmodi(?)**
v. 13 invicem] **ab inuicem**
fol. XCVIII
C v. 3 a. i. Quibus] **quibus omnibus**
D v. 2 **hululatibus**
§ 147 v. 18 procedebant] **percedebant**
E v. 5 in **uase s** est in ras.
araneas inseritur inter **formicas** et **buffones**
v. 11 sui generis qualitatem abominaliter ostendebant] liber **sui generis abhominalitem** (?) **qualitatem ostendebant**[6]
v. 17 tundendo miserunt] liber **fundendo,** recte
v. 23 visitata] **uisit-** sunt in ras.

---

[1] AS recte emendarunt, nisi quod **me** desiderari uidetur.

[2] cfr n. in p. 297 D v. 1 (p. 13, n. 5).

[3] u. 22 in conparationem uocato, facile conicias **subula cum filo** esse legendum.

[4] AS sine causa emendarunt; quod emergit e u. 24: **sic os eius, ne loqueretur, obstruens** etc.

[5] v. 22 liber (et AS) **in qua uera contricione** etc., ubi nescio, an **uero** sit legendum.

[6] **abhominabilem qualitatem** legendum opinor.

F v. 2 infligebatur] **infigebatur**[1]
p. 336 A v. 11 **marie** non est in libro
v. 13 jucundissimos in amplexus] **in iocund. ampl-**
B v. 6 [eos]
v. 7 **ad dissolutionem** AS, recte; liber **et dissol-**
v. 3 a. i. michi] **et michi**[2]
C v. 4 suffocata] **effocata**
v. 8 **michi** repetitur post **consencientes**
v. 10 rugitu ac strepitu] liber **et** pro **ac**
v. 15 **quam** (scil. **temptacionem)** AS, recte; liber **quem**[3]
post **quem** fuit **nobis,** sed expunctum est
§ 150 v. 1 Circa festum] **Deinde circa festum**[4]
Fol. XCIX
D v. 5 **amplexus** corr.; pr. m. **amplius**(?)
v. 4 rapta] **raptim;** AS iure emendarunt
v. 15 si non] **sed si non**
v. 22 **uita** add. corr.
E v. 8 findendo] **tundendo**[5]
v. 14 **malis** (uerbi forma) AS, bene; liber **inanis**
v. 15 vitam] **uitam tuam**
v. 17 saltem] **saltim**
v. 19 Si enim sit alius Deus seu Dominus, quemadmodum insanissime gloriaris tibi esse] **si enim alius deus ... gloriaris, tibi esset,** recte[6]
F v. 9 [**me**][7] non est in libro
v. 16 promissione] **permissione,** recte
§ 151, v. 6 vicissim sibi immediate mallei occurrebant] **uicissim et inmediate sibi mal. occ.**
p. 337 A v. 2 **infigebat** AS; liber — **bant**[8]
v. 11 affligimus te et sanamus] **et** non est in libro
v. 12 revivificamus] liber **reuiuicamus**[9]
v. 13 saltem] **saltim**
v. 16 usque ad summum repletam (**te** scil.) crepare per medium faciemus]

[1] § 148, v. 17 legendum est **et humanis uiribus intollerabiliter,** pro eis, quae liber (et AS) praebet: **humanis uiribus et intollerabiliter** (cfr p. 336 A v. 8); nisi malumus **et** inducere.

[2] **set** pro **et** legendum uidetur: **adiuro te, ... ut ... fratrem ... non inpedias, set michi pro eo, si qua inferenda sunt, inferas.**

[3] librarii menti obuersatus est **frater cristinae.**

[4] cfr n. in p. 297 D v. 1.

[5] E v. 1 sqq.: **uirgine ... se paratam pati pro amore sui dilectissimi sponsi ad quecumque tormentorum genera exhibente** lenissimo remedio sanantur, si **ad** semouetur. si cui magis placet **pati** seiungere, uelim obseruet **pacienda** post **genera** (aut **paciendum** ante **quecumque)** addendum esse.

[6] F v. 2 post **sin autem** comma ponendum est. in praemissis **vel saltem adhuc,** ut et aliis locis, peruerse inter commatum signa posita sunt.

[7] paulo infra, v. 12, ubi AS [**deducere**] addunt, melius, ni fallor, hoc **uerbum** inseritur post **ineffabilem.**

[8] at **infligebat** requiri uidetur.

[9] restituendum est **reuificamus,** non **reuiuificamus,** cum alterum **ui** uerbi, quod est **uiuificare,** omitti soleat, **re** particula praefixa; cfr p. 10 **reuificare. reuiuicamus** inde ortum est, quod simili sono efferebat librarius **u** et **f.** cfr **folquinus** et **volquinus,** al.

usque ad summum repletum (corpus tuum scil.) **crepare et per med.** etc.[1]
B v. 4 **girando,** post **infigendo** positum, om. AS
v. 5 traxerunt] **distraxerunt**
v. 4 a. i. ineffabilem promissionem] **infallibilem prom.,** recte
§ 153 v. 2 per sex vices] **per sex noctes,** recte
v. 12 [**te**] **occidemus**
v. 21 exutisque] **exustis**
D v. 4 **noctem** add. corr.
§ 154 v. 6 [**se**] **habere**
fol. C
v. 9 liber inserit **et** post **nudam**
v. 14 studentes] **uidentes**[2]
v. 18 [**et**] **uociferando**
E v. 6 hæc est] **ista est**
v. 8 de ejus perversa vita] **sua** post **uita** add. liber
v. 15 post **tenentes** AS om. **stabant et**
§ 155 v. 7 de passionibus suis supervenientibus] liber **sibi,** non **suis**
v. 17 **grauissime** bis scr.
§ 156 v. 14 ipsum] **ipsam,**[3] recte
§ 157 v. 5 **duos** corr.; pr. m. **duo**
e vicino] **euicino**
v. 17 ferramenta] **farramenta**
C v. 6 **noctes** add. corr.
v. 7 ipsa vero nocte] **scilicet**[4]
§ 158 v. 7 o christina] **o** corr. add.
D v. 19 **a pœnis ereptas** AS, recte; liber **ereptis**
v. 21 eæ] **hee**
E v. 2 et eæ quidem animæ] pr. m. **et hec quidem** etc; corr. restituit **hee**
v. 8 in æterna beatitudine sunt receptæ] liber **in -nam -dinem** etc.
v. 11 eæ vero] **hee uero**
fol. CI
F v. 9 a. i. **chacinnando**
v. 3 a. i. obediret per omnia] **per omnia obediret**
p. 339 A v. 4 demersi] **dimersi**
B v. 10 **sui ipsius**
v. 11 **uiribusque recuperatis** corr.; pr. m. **recuperans**
C v. 3 rogat] **rogans** liber, recte[5]
v. 6 **non** ante **demonem** add. corr.
E v. 1 contra sero] **circa sero**
§ 162 v. 4 **transfixoque corpore**
v. 19 **nec locus nec angulus in tota uilla non remansit;** AS om. **non,** bene quo ad sententiam, sed nescio an sit retinendum[6]
fol. CII
F v. 5 fallaciter suaserunt] liber **persuaserunt**
v. 6 **exprobrantes ac blasphemantes** (AS **et**)
v. 11 **numquam enim perceptum est;** AS om. **enim**[7]
§ 163 v. 8 **quem** AS; liber falso **quam**

---

[1] **repletam** recte AS, ut uidetur, ratione habita uocis sequentis, quae est **consumptam;** sed apparet **et** in **te** emendandum esse; cfr p. 342 B v. 2.

[2] facile dubites, utrum cum AS **studentes** emendando legas, an, inserto **eam,** haec restituas: **demones itaque uidentes** [**eam**] **in suo proposito firmiter permanere.** haec mihi placent.

[3] **ad blasphemando** est errat. typoth. pro **ac blasph.**

[4] AS praeter necessitatem emendarunt; satis erit **nocte** addere: **scilicet** [**nocte**] etc.

[5] in uersu antegresso commatis signum post **missus** tollendum e post **factum** ponendum est.

[6] **non** in sententiis negatiuis interdum pleonastice poni constat.

[7] v. 14 **nequam** est mend. typoth. pro **nequaquam.**

v. 9 coluisti] sic corr.; pr. m. **contulisti**
p. 340 A v. 5 **ad laudandum** [**Deum**] **tuum**
v. 6 corr. add. **te**
v. 9 sed vires mentis et animæ suæ] **sed mentis et vires sue anime**
v. 17 **et subsannantes;** AS om. **et**
v. 22 vel nunc saltem] **uel saltim adhuc**
§ 164 v. 1 animam] **animum**
v. 9 AS **amicissimis ac familiaribus,** bene; liber **a** pro **ac**
v. 19 corr. (et AS) **uobismetipsis;** pr. m. **nob-**
v. 20 quia vos ... ad tantam insipientiam devenistis] **quia uos ... quod ad insipienciam deuenistis**[1]
C v. 2 averterem] **auertere**[2]
v. 7 **me** corr. add.
§ 165 v. 2 eam ... [vita] priuare] **eam ... punire,** recte
D v. 14 dilectissimo Sponso suo] **suo dilectissimo sponso**
v. 24 **excepto** AS, recte; liber **accepto**
§ 166 v. 5 **ville** corr. add.
v. 6 **et in curiam** liber
v. 13 sua vita] **uita sua**
F v. 2 **proficere[n]t**
v. 7 illam] **ipsam**
fol. CIII
§ 167 v. 13 [**est**]
p. 341 A v. 2 supra dignitatem] **super dignitatem**
§ 168 v. 5 a perversa vita] **ac peruersa uita**
v. 6 [te] illico conuertas] **illico te conuertas** liber
B v. 1 [**et**] **ut**
§ 169 v. 3 **stans** pr. m.; **stantes** corr.
C v. 14 Cumque hæc et his similia loquerentur] **cumque alia hec et his**(?) etc.,[3] sed **alia** expunctum est.
v. 19 Virgo Christi] **uirgo autem cristi**[4]
v. 1 a. i. **nos qui** AS, recte; liber **nosque**
D v. 1 Virginis] **uirgini**
v. 2 tres rivulos sanguineos] **tres rimulas sanguineas**[5]
v. 6 [**die**] **sequenti**[6]
v. 10 **quod** corr. restituit
v. 22 **adhuc** corr.; pr. m. **adhoc** viginti] **XXX:a**
v. 23 **uirginis** add. corr.
Cap. XIX, § 170 v. 1 Transactis post festum] **transactis itaque p. f.**[7]
v. 2 tribus noctibus] **tribus uicibus,** recte
v. 6 post **uitam** in libro est **tuam,** sed expunctum
v. 10 nihil] **nil**
F v. 1 **nocte** corr. add.
v. 4 **nocte** corr. restituit
v. 1 a. i. **uolu[n]tatem**
fol. CIV
§ 171 v. 6 post **sermonibus** liber inserit **et conminacionibus**

---

[1] illud **quod,** repetens praemissum **quia,** uix tollendum est.

[2] nescio an liceat libri lectionem retinere: **ad** [**tantam?**] **insipienciam deuenistis, quatenus michi et** (melius: **et michi**) **ab illo dulcissimo ... me auertere persuadere minime erubescatis.** sed melius fortasse **et** post **michi** in **ut** emendandum est, et **auerterem** cum AS scribendum.

[3] restituendum haud dubie: **cumque hec et alia hiis similia** etc.

[4] **autem** falso repetitur e praemissis **sequenti autem die.**

[5] AS emendarunt ad p. 347 A v. 19, p. 348 A v. 3, al. locos.

[6] v. 8, ubi liber praebet: **ubi ineffabiles consolaciones hoc pro speciali consolacione ... percipere meruit,** AS post **ubi** inserunt [**inter alias**]; melius **alias** omittitur, **inter** solum additur; cfr p. 342 E v. 12.

[7] cfr n. in p. 297 D v. 1.

v. 11 **extendendo** AS recte, opinor: liber **extendens**[1]

B v. 2 **per medium** [te] **crepare**[2]

v. 6 crudeliter sævientes, ipsam unanimiter invaserunt] **crudeliter feruentes ipsam unanimiter feruentes inuaserunt;** posterius **feruentes** punctis suppositis excluditur

v. 13 scyphum] **ciphum**

v. 16 adhuc] **adhoc**

v. 25 **uobis** bis scr.

§ 172 v. 3 **parcendo** repetitur post **ipsi**

v. 16 de scarlato] **de scarleco**

v. 18 corpus .. ardore .. succedentes] liber recte **succendentes**

§ 173 v. 6 injuste tibi] **tibi iniuste**

v. 8 **non** [pro] **propriis**

E v. 5 ejulatu] **ululato**

v. 9 **sequenti** [die]

v. 24 continuo] **continue** liber, recte

F v. 12 passiones et merita Virginis] **passiones et uirginis merita**

duæ autem] **due enim**

§ 174 v. 4 ultima nocte] **in ultima nocte**

p. 343 A v. 4 hoc facto] **et hoc facto,** recte

v. 5 aperuerunt] **aperierunt**

v. 6 **ignem**[**que**]

v. 19 post **rapitur** fuit **transiit,** sed deletum est[3]

B v. 2 **noctem** add. corr.;

incuratam] **incuratum,** recte[4]

fol. CV

v. 11 [et] **ad inferos**

v. 12 **cumque** [hec] **et hiis similia**

C v. 7 a. i. ruptis organicis partibus] **ruptis partibus organicis**

E v. 15 liber pro **excessibus** falso **excessimus**[5]

F v. 1 [animam] **cuiusdam**

v. 8 in civitate Aquensi] liber **aquense**

v. 11 multis adhuc annis] **adhuc multis annis**

v. 13 **celeriter** corr. restituit; ante **celeriter** est **et,** expunctum

v. 16 [et] **inter cetera**

p. 344, § 179 v. 1 Circa nativitatem] **Deinde uero circa natiu-**[6]

v. 2 dæmonibus] **a demonibus**[7]

v. 11 In iis vero] **in hiis uero**

v. 12 **uirgo cristi** etiam v. 11 ante **post** ponuntur

B v. 1 per dittographiam scripta, sed nunc linea deleta sunt **hoc facto recedentibus demonibus uirgo cristi per singula ceditur**

v. 6 rapta transiit] **raptim transiit**

v. 11 in sexta feria] **uidelicet in sexta feria**

v. 14 vulnus sibi inflixit] **sibi uulnus inflixit**

v. 15 **de quo nisi in ultima nocte sanata non fuit** liber; AS om. **non**

fol. CVI

§ 180 v. 7 **sub nostra** [es] **potestate**[8]

v. 8 **recede** corr.; pr. m. **cecede**

v. 11 **te trahemus** AS, bene; liber **detrahemus**

---

1 forsitan tamen **extendentes** sit legendum. cfr paulo infra B vv. 9, 11, al.

2 cfr p. 337 A v. 16.

3 an restituendum est **raptim (rapta?) transiit?**

4 respicit scilicet **maximum uulnus.**

5 v. 17 **confitetur** est errat. typoth. pro **confitemur.**

6 cfr n. in p. 297 D v. 1.

7 pro **afffixerunt,** quod v. 7 mendo typoth. edunt AS, lege **afflixerunt.**

8 meliore fortasse ordine utimur scribendo: **sub nostra potestate** [**es**]; cfr § 184, v. 9; p. 348 E v. 15 (et infra p. 40 v. 1.)

duris cruciatibus] **diris cruc-**, ut § 183 B v. 2. cfr infra p. 39, v. 11
D v. 14 **consolata** [**et**] **sanata**
v. 24 **dimissi** corr.; pr. m. **dimissa**
§ 181 v. 4 supra humanum modum] **super hum. mod.**
v. 7 **diuina pietas** corr. (et AS); pr. m. **diuinitas**
v. 20 ante **pro quibus** AS om. **de quibus antea sibi reuelatum fuit et**
v. 22 conjuratorum] **coniugatorum**, post quam uocem **anime** repetitur
v. 23 **transmarinis** corr.
v. 25 et eæ] **et hee**
F v. 8 **infligebatur** corr.; pr. m. **afflig-**
§ 182 v. 1 **taliter** corr.; pr. m. **ter**
v. 3 **ire deberet** corr.: pr. m., ni fallor, **ut deberet**
v. 6 **sanctum** corr. add.
p. 345 A 9 **oracionis** corr.; pr. m. **-onibus**[1]
§ 183 v. 2 **katherine**
B v. 3 a. i. cum magno impetu ipsam] **cum magno ipsam impetu**
fol. CVII
§ 184 v. 9 numquam effugere potes] **effugere numquam potes**
v. 10 **saltim**
v. 14 **frutices** correctum esse uidetur e **furtices**; cfr § 185 v. 4
v. 19 blasphemarent] **blasphemantes**[2]
D v. 6 **transacta ita**[**que**]
v. 8 in Vigiliam] **usque in uigil-**
v. 20 **quemadmodum** corr.; pr. m. **quoniam**
affixerunt] **confixerunt**
§ 185 v. 4 **frutices** corr.: pr. m. haud dubie **furtices**; cfr § 184, v. 14
v. 6 **gůrbrůch**
v, 7 in vicinam] **in uicinam siluam**[3]
v. 10 cædendo blasphemantes dicebant] **cedentes blasphemando dicebant**, recte
v. 14 quando] **quin**[4]
v. 16 **nostram** corr. add., sine causa
v. 21 **palludes**
v. 22 supra ipsam] **super ipsam**
§ 186 v. 5 munere] **in munere**
p. 346 A v. 1 **dei** corr.; pr. m. **diei**[5]
v. 23 quadraginta] **XL:a**
B v. 5 **de cetero** repetitum fuit post **numquam**
§ 187 v. 5 quadraginta] **XL:a**
v. 8 Elisabeth] **elyzabeth**
v. 10 littus] **litus**; corr. add. **maris**
v. 15 et eæ] **et hee**
§ 188 v. 11 corr. **asperitates**, pr. m. **-tatem**
v. 15 AS cum pr. m. **trahebant;** corr. recte **-bat**
v. 16 **facietenus**
D v. 4 abstraxerunt] **abstraxerant**
v. 6 **abeun**[**ti**]**bus**
fol. CVIII
§ 189 v. 21 **gůrbrůch**[6]
p. 347 A v. 16 ut cum] **ut dum**

---

1 v. 12 **tumulus** est mend. typoth. pro **tumultus**

2 correctio haud dubie desideratur; sed melius uidetur **blasphemassent** restitui quam **blasphemarent** (**blasphemantes** [**dixissent**]?)

3 non est, cur cum AS **siluam** hoc loco extrudamus. non enim facile auditur e praemissis uerbis **magnam siluam.** accedit, quod uerba, que sequuntur, **utrasque siluas** quodammodo tuentur **siluam** repetitum.

4 **quia** legendum uidetur: **uide ergo .., qualiter . . decepta sis, quia alium preter nos . . deum non reperis.**

5 **miserere nobis** exstat v. 22; ceteris locis, ni memoria me fallit, uelut § 169, v. 6, **miserere nostri** legimus.

6 **illud** pro **illum** (**totum illum diem**) typotheta edidit § 190 v. 11.

v. 25 triginta] **XXX:a**

§ 191 v. 14 **ereptas** corr. et AS; pr. m. **-ta**

v. 15 **post** corr. et AS; pr. m. **preter**

C v. 9 post] corr.; pr. m. **per**

§ 192 v. 5 [**qui**] **in uariis** etc.[1]

D v. 3 **co[n]minantes**

v. 23 **co[n]tinuauit**

fol. CIX

E v. 4 **brůche**

v. 6 turrem] **turrim**

v. 7 **et ungulis ferreis corpori** (AS **corpus**) **eius infixis dilacerata** (scil. **uirgo cristi;** AS — **ratum**)

§ 193 v. 2 **communicare** corr. add.

v. 9 **die** corr. add.

v. 13 ante **sustinuit** repetuntur **a demonibus**

v. 14 septuaginta] **LXX:a**

v. 15 qui omnes] **que omnes**; AS uerum ediderunt

v. 16 **parascheues**

p. 348 A v. 1 calceati] **calciati**

§ 194 v. 9 **forcipem** AS cum pr. m.; corr. **forcicem** (sic)[2]

v. 12 post **resipiscas** liber inserit **et meis monitis acquiescas**

v. 17 per dentes] corr.; pr. m. **per pedes**

B v. 5 **die** add. corr.

v. 14 ille dæmon] **demon ille**

v. 15 quasi portans] **portans quasi**

v. 21 **et** inseritur ante **uirginem**

v. 23 cædebat] post hoc uerbum sunt in libro: **et cedendo** (i. e. **caed-**) **quasi eundem interficiens recedebat**

§ 195 v. 7 qui ... vulnus infligebat] **a quo ... uulnus infigebatur**

v. 9 **et** insertum est ante **uestigia**

v. 14 **supra** corr. add.

D v. 1 continuo] **continue**

v. 9 post **communionis** liber **transactis** inserit

v. 17 [**circa**] **festum**

v. 20 **qui uenientes singulis noctibus** AS, recte; liber **uenientibus**

E v. 1 hactenus] **actenus**

v. 11 ante **quaciendo** in libro sunt **quia respondendo**

ad terram et parietes] **ad terram ac parietes**

v. 15 **sub nostra potestate** [**es**].

in his uerbis finem ponit fol. CIX. Bollandus iis subnotauit **Cetera desiderantur;** quae uerba falsa esse alio loco demonstraui.[3] quo loco id quoque ostendi, unum folium excidisse. ne quid desit, quominus cuncta, quae libro Juliacensi inclusa ad uitam Christinae referuntur, typis data sint, hinc sequentur ea, quae ultimo libri folio continentur. lacunam igitur haec excipiunt:

Fol. CX r[1] [preco]nio bellum nouum aduersus uirginem proclamatur, et | uirgo cristi a demonibus circumdatur;[4]) qui uidelicet de|mones duabus noctibus,

[1] uix opus est addito **qui.**

[2] uoluit, opinor, **forpicem;** paulo infra, v. 17, **forcipe** intemptatum reliquit.

[3] Jülicher-handskriften p. 8, n. 2.

[4] et ex hoc loco et ex aliis, ubi — datur clausulam praebere uidetur cum formis uerborum in-atur exeuntibus, ut hoc loco proclamātur, consonam, eruere licet uocem elatam esse circumdātur, non circumdătur.

sabbatum, quod est ante pri|mam dominicam[1]), precedentibus, in thalamum uirginis ueni|entes, diuersis argumentorum fallaciis totalem uitam | et conuersacionem uirginis reprobantes, ipsam in omni|bus seductam fuisse mendaciter asserebant, et hoc | uerum esse sub testimonio aliorum religiosorum, qui sic in|ordinate [non uiuerent], nequius astruxerunt: »nisi tu, miserrima | seductrix, ab erronea et peruersa uita tua celeriter | desistas et nostris consiliis acquiescas, illico nudatam | uestibus de proprio thalamo turpiter eiciemus[2] et, tra-|hentes per uniuersas plateas et uicos tocius uil|le, cunctum populum ad spectaculum ignominie | tue conuenire faciemus; demum uero diris cruciati|bus exterminatam nobiscum ad eterna supplicia de|feremus«. hec et plura hiis similia blasphemantes | et uirginem cristi inmobilem cernentes, ipsam horri|biliter inuaserunt et, uestibus illico exspoliatam, de | suo cubiculo eicientes per uicos et plateas tocius | uille contemptibiliter traxerunt et, horrendis uo|cibus[3] insonantes et transformantes, quasi populum tocius | uille astare suis artibus effecerunt; qui unanimi | uoce insultantes uirgini, ut pocius ab erronea ui|ta desisteret quam sic misere uitam perderet, suaserunt.| virgo autem cristi non respondens toto cordis desiderio | wlneribus sui dilectissimi [inhesit][4] seque ab ipso confortari hu|militer postulauit. demones itaque, uidentes uirgi|nem in suo proposito inmobilem, acrius seuientes dixe|runt: »quoniam quidem hanc pessimam seductricem incorri|gibilem in sua peruersitate cernimus, adhuc graui|ora supplicia inferemus«. et hiis dictis tollentes | uirginem cum inmenso clamore et strepitu trahentes|que per spinas et sepes et frutices, ad uicinam| siluam, que gürbrüch dicitur, perduxerunt; vbi post | longas comminaciones et blasphemias quidam de|mon furore nimio repletus horribiliter uirginem in|uasit et corpus eius ab imo usque sursum ferrea uec|te[5] perforauit et circumferendo, lacerans atque discer|pens CX r2 intestina uirginis, ipsam indicibiliter crucia||uit, et hoc facto illico recedens euanuit; quo recedente, | alii demones astantes dixerunt ad uirginem: »nunc | manifeste uides, o infelicissima omnium

[1] abesse uidetur h. l. nomen, quo indicatum fuit, ad quam anni ecclesiastici partem haec dominica esset referenda, ex. gr. aduentus aut quadragesime; cfr Jülicherhandskriften, pp. 32, 33.

[2] te desideratur; quod fortasse aptissime ante de inseritur, si omnino addendum est. cfr paulo infra vv. 10–12 demum ... deferemus, al. locos.

[3] -bus corr.

[4] cfr infra p. 40, v. 11. at uix opus est sponsi post dilectissimi inserere.

[5] infra p. 40 v. 19 haec uox masculino genere utitur.

hominum, | quod in nostra potestate omnino inclusa es et alium| preter nos deum seu adiutorem non habes. nos[1] enim pro | placito nostro nunc te affligimus, nunc sanamus, occi|dimus et denuo ad uitam resuscitamus; recede ergo | a uana et supersticiosa uita tua, et deum, quem hac|tenus frustra coluisti, denega; alioquin corpus tuum | ferreis ungulis undique laceratum atque discerp|tum in lutum profundissimum proicientes, penitus ob|rutam et sic demum turpissima morte extinctam | nobiscum ad eterna supplicia simul cum anima et | corpore deferemus»[2]. virgo autem cristi, sola contra[3] hec omnia men|tis fortitudine dimicans, tota cordis intencione | wlneribus sui dilectissimi sponsi inmobiliter in|herebat. tunc demones uidentes insuperabilem | uirginis constanciam, ipsam unanimiter inuaserunt; | mittentes singuli[4] singulas ungulas in | corpus uirginis lacerando atque frustatim[5] discer|pendo horribiliter pupugerunt. tandem corpus | sic dilaceratum in lutum profundissimum proici-|entes et pedibus super ipsam insilientes abi|erunt. quibus abeuntibus, uirgo cristi a suo | dilectissimo sponso uisitata intime conso|latur et ab omni lesione curata in thalamum | suum mirabiliter reuocatur, wlnus tamen, quod de uec|te ferreo transfixo[6]

---

[1] corr.; pr. m. non.
[2] de te desiderato cfr p. 39 n. 2.
[3] corr.; pr. m. circa.
[4] liber singulis.
[5] liber frustratim.
[6] in hoc uerbo finem ponit contextus.

APPENDIX

initium tertiae libri Juliacensis partis praebens.

[Hoc initium non sine iure omiserunt AS, cum Petrus inter epistulas, quas in christinae uita uersantes collegit et disposuit (in libri parte secunda), id iam receperit, interpositis quibusdam textus particulis aliunde petitis. uide supra p. 10, n. 2. ego tamen totum codicem excutiens mox inueni ita hoc initium dissidere ab ea earundem epistularum editione, quam Petrus parauit, ut fere meliore iure altera editio eiusdem narrationis esse diceretur, non alterum eiusdem textus exemplar. quod cum ita esset, neque aptum crederem inmensam lectionum discrepantiam editioni Petri de Dacia, in qua occupatus sum, subiungere, statui appendicis loco hoc initium integrum edere. ut Petri recensionem (quam littera A designo) emendare licet ex ea, quae hic diuulgatur (cui notam B indidi), ita e Petri recensione non raro peti possunt adiumenta ad huius partis uerba emendanda. uerbis tamen emendandis magnam non dedi operam. ne in auctorem leuissimum operam et oleum profunderem, eas emendandi rationes arripui, quae ultro, ut ita dicam, se obtulerunt, non multum praeterea posui laboris in indagandis corruptelis et sanandis. — sequuntur hic tertiae partis codicis Juliacensis uerba ab initio:]

LVIr[1] (XVr[2] v. 18) In ihesu cristo, sempiterno sponso | et amico specialissimo fratri | petro lectori cristina in stum|bele, deuota eius filia et ami|ca in cristo intima, salutem et | illud ineffabile cordis gau|dium, quo sponsa cristi, ob eius | dulcissimi sponsi absenciam diu inconsola-|

---

[1] sequor foliorum numeros, quos praebet liber mscriptus. uide Jülicher-handskriften, p. 9. parenthesis signo inclusos exhibeo numeros foliorum, quibus continetur idem textus a Petro dispositus. quibus numeris ducibus facile in mea editione (Scriptores latini medii aeui suecani. Part. I, fascic. II), si cui libet recensiones duas conferre, quiuis locus inuenietur. (scilicet non eadem, quam in Petro edendo adhibeo, cura in hac parte reddenda usus sum; uelut currentibus litteris non reddidi, quae abbreuiandi signis scripta sunt, neque maiusculis litteris, quas interdum liber mscriptus praebet, suas formas dedi).

biliter languida, in ipsius delectabili presen|cia consolatur. diuinorum miraculorum archana | illis non inmerito panduntur, qui[1] ea non so|lum deuoto cordi inserunt, uerum eciam ad ho|norem et gloriam dei et proximorum edificacio|nem nituntur litterali memorie commendare.[2] | hinc est, quod, uestri cordis piissimum affectum| contra[3] deum considerans, vestre karitati decreui que|dam diuine operacionis mirabilia declara|re. igitur post uestrum recessum, cum cristina, | uestra dilecta filia et amica in cristo, gau|dium cordis, ab eius dilectissimo sponso cele|bratum et per[4] uestram presenciam et piam consola|cionem ampliatum, usque ad festum omnium | sanctorum continuasset necnon et in uigilia ipsius | festi in recordacione sanctorum omnium mira|biliter exultasset, in ipsa nocte[5], cum se ad con|munionem deuotis preparare oracionibus, | more solito, debuisset, affuit ille callidis|simus[6] temptator et seuissimus persecutor, qui | ipsam in principio adulacionibus et blan|dis sermonibus ag gre (XXXV r diebatur;[7] quibus dum | mentem eius in cristo fundatam flectere mini|me potuisset, acrius insistebat, minis quo|que et horribilibus[8] aspectibus ipsam perterrebat, | et tandem, duris uerberibus afflictam,[9] caput | eius ferrea cuspide transfixum per auriculas | terre infigebat, ibique tam diu miserabiliter | torquebatur, quousque uirtute dei[10] liberata | et a domino confortata, resumptis uiribus, mane | ad ecclesiam usque properauit; vbi, percepto corpore | domini non solum sacramentaliter sed et realiter,|| abrepta sibi est, suo sponso LVI r benignissimo so|ciata et in eius dulcissimo[11] corde ineffabiliter | consolata. ex tunc usque in uigiliam natalis domini | fuit grauissime tribulata et a demonibus | multiformiter persecuta. nam ille dul-

---

[1] corr.; fuit, ut uidetur, que.

[2] uerba a qui ea (u. 2) usque ad commendare subtili linea inducta sunt; quae linea quid uelit, ignoro.

[3] sic pr. m.: corr., contra deleto, in (ni fallor) inter lineas add. A circa.

[4] corr. inter uersus add. per.

[5] melius fortasse A in eadem nocte.

[6] calliid- B. [7] punctis recta regione positis significo in A paginam dimidiatam finem habere.

[8] A terribilibus. horrendi et terrendi uerba in libro Juliacensi persaepe confunduntur. h. l. horribilibus commendatur.

[9] A affligens, melius, sed tamen uix huic textui obtrudendum. cfr paulo infra p. 43, n. 1.

[10] uirtute diuina, quod est in A, commendatur p. 43 v. 15. p. 47, v. 22, p. 49, v. 23, al. locis.

[11] A dilectissimo. adiectiua, quae sunt dulcis et dilectus, in superlatiuo gradu posita, saepissime confunduntur, uelut p. 41, v. 1, a. i., p. 44, vv. 1, 12, p. 45, v. 8, etc. cum fieri non possit, ut singulis locis pro certo, utra uox eligenda sit, diiudicemus, omnino omisi hanc inter A et B existentem discrepantiam annotare.

cissimus | sponsus suam subtraxit consolacionem et presen|ciam, relinquens sue sponse tantum eius recor|dacionem et confidenciam. nempe in festo beate ka|therine, cum iterum conmunicare proposuisset, in | nocte precedente uenerunt demones, qui eam | solita fraude uenenosis persuasionibus impe|tebant; quam dum inmobilem cognouissent, in | ipsam seuientes, dicebant, quod propter eius ui-| tam inordinatam et obstinaciam sibi dominaren|tur, et ideo, si eorum consiliis non acquiesceret, | tormenta grauissima minabantur. ipsa uero, | ut fortis athleta cristi, minas eorum cum blandi|ciis respuebat. qua propter irruentes in eam | demones uariis tormentis affligebant, et tra|hentes extra cubiculum in locum, quo fures | et malefici suspenduntur, illicque, ipsam more | latronum diiudicatam ac super incudem positam, | singula eius membra[1] ferreis malleis confringe|bant; quam post hec rote innectentes diutissime | torquebant, donec eam diuina uirtus eripuit | et, membris reintegratis et confortatis, uires | eundi ad ecclesiam tribuit. sed adhuc ue|nenosi serpentis astucia non cessauit; qui se | in speciem equi ferocissimi transfigurauit, ip|si quoque ad ecclesiam eunti ad conmunicandum, | ut proposuerat, retro uillam cursu rapidissi|mo, euomens ab ore flammam sulphuream, | obuiauit. cuius fraudem ex inprouiso dum ipsa | diuinis meditacionibus intenta minime con|sideraret, equum effrenum[2] fore existimabat; | unde
(XXXV v2) perterrita secessit a uia, uolens suo cursu[3] | dare locum. ille autem, cupiens eius conmunicandi | propositum impedire, magna ferocitate[4] ipsam in|petiit et, insiliens super humeros eius anteri-|
LVI v1 oribus pedibus, caput eius per dentes suos acer||rimos arripuit, circumgirans ipsam et concul|cans. tandem quoque, uelaminibus detractis, fru|stum[5] a capite ad modum unius palme cum cri|nibus euulsit, tantum horrorem et strepitum cordi e|ius incuciens, ut ipsi tota uilla esse subuer|sa cum domibus uideretur. illa autem, ut demonis | maliciam agnoscebat, in nomine ihesu cristi ip|sum disce-

---

[1] quod ad uerborum coniunctionem: diiudicatam ac... positam... eius attinet, cfr. p. 42 n. 9. hoc quoque loco A emendauit: ipsam condempnantes ac super incudem ponentes singula membra eius etc.; eiusmodi discrepantiae saepe occurrunt, sed posthac eas non annotabo.

[2] A effrenem.

[3] sic pr. m. hic et in A; corr. cursui.

[4] ni calamus me fefellit, in libro est magnam ferocitatem (?)

[5] corr

dere ammonebat. ad huius dulcis|simi nominis inuocacionem demon confusus et[1] in | fetidissimam nebulam resolutus euanuit. tunc| illa uidit[2] tantam nominis ihesu efficaciam, in uir|tute eius confortata uires resumpsit et, uelami|na dispersa recolligens, caput uelauit et, licet | toto corpore tremebunda, ad ecclesiam properauit, | et conmunicans, diem illum in gemitibus et lacri|mis amarissimis continuauit, nullam a suo | sponso dilectissimo consolacionem percipiens, | nisi quod de suis tribulacionibus uoluntatem eius | scire meruit, et usque ad tercium diem dyabo|licas fraudes non persensit. post hec uero spon|se cristi tribulacio[3] crescebat, et demonum | persecucio grauior inminebat. nam quidquid con|solacionis per recordacionem et fiduciam | sponsi dulcissimi in corde sponse actenus[4] permanse|rat, hoc in aduentu[5] domini totum in contrarium uer|tebatur. nam inter ceteras graues tri|bulaciones grauissima pungna cordi eius, ex | diuina permissione, a spiritu blasphemie pre|paratur;[6] siquidem ille omnium demonum ne|quissimus omnes actus eius, passiones et conso|laciones peruertebat penitus omnemque uitam | eius et conuersacionem inordinatam et inutilem | affirmauit, et hoc multis argumentis et | per religiosas personas, qui[7] sic non uiuerent, | mendaciter confirmauit. in hac graui cordis | afflictione per primam ebdomadam aduentus | absque omni corporis cruciatu continuo[8] lucta|batur et derelictam se a domino, quia corporaliter af|flicta non fuerat, miserabiliter querebatur. | transacta itaque prima ebdomada, dolor su|peradditur dolori; nam post (XXXVIr1 LVIv2 secundam domini|cam aduentus eadem nocte aduersus sponsam cristi | multitudo demonum consurgebat; qui eam singu|lis noctibus, licet intollerabile gelu fuerit, uesti|bus exspoliantes nudam a cubili suo per sepes, | spinas et glebas congelatas, nunc per caput, nunc | per pedes, ad quandam paludem uicine silue adia|centem pertrahebant, illic quoque mentem eius dis|putacionibus, conminacionibus, blasphemiis et di|uersis iniuriis affligentes, ipsam potestati eorum |

[1] A melius om. et.
[2] A melius uidens; quod recipiendum, nisi et post efficaciam inserimus.
[3] liber dittographia tribulacicio.
[4] sic pr. m. hic et in A; corr. hactenus.
[5] hoc in aduentu corr.; pr. m., ni fallor, contra aduentum. A circa adu-.
[6] corr.; pr. m. pre|paratum. legendum haud dubie preparabatur. (A parabatur).
[7] personas, qui et A praebet.
[8] A continue.

fore traditam asserebant, tandemque iudiciali sen|tencia condempnatam, ipsam per collum rapiebant | et corpus eius per tres noctes, ad modum bo|uine pellis, cesum diutissime quasi exanime super | glaciem proiciebant, illic quoque relinquentes[1] dis|cedebant. sed quidquid[2] tunc actum fuerit, sollicite au|diamus. adimpletum est[3] enim illud ewangelicum, quod de | ipso sponso legitur: »reliquit eum temptator, et ac|cedentes angeli ministrabant ei;» quoniam quidem | ille dulcissimus sponsus et fidelissimus amicus | sponsam sibi dilectam in hac necessitate, sicut | et in omnibus, non deseruit et, licet suam presen|ciam et omnem consolacionem cordi eius subtrax|erit, tamen ipsam per suos fideles nuncios con|solari dignatus est, fidem in infidelitate[4] serua|uit et sue sponse in consolacionem et ministeri|um duos angelos destinauit, qui tollen|tes corpus eius a lesionibus curabant et a fri|goribus lenissimo atque calidissimo pallio ob|umbrabant, mentem quoque eius diuinis consola-| cionibus confortabant, et se omnibus suis passio|nibus affuisse et pacienciam uidisse affirma|bant. in tam miris consolacionibus et piis exhor|tacionibus ipsam domum reducebant, quod pre ni|mia ammiracione neque uiam neque modum re|ductionis perpendere ualebat.[5] quibus tunc re|cedentibus, se in suo cubiculo inueniebat. ange|los illos et pallium corporalibus oculis non uide|bat, sed calorem, lenitatem et obumbracionem pal|lii realiter senciebat, et
LVIIr[1] angelorum operaciones[6] et ||| consolaciones semper in corde suo spiritualiter et | ueraciter cognoscebat. sed heu! tam mirifica | consolacio statim ipsi in contrarium uertitur. nam se|quenti nocte
XXXVIr[2]) aduenientes demones illam con|solacionem ab ipsis factam fuisse mendaciter as|serebant, et conprehendentes ipsam nudam, sicut | antea, ad horrenda loca nemoris trahebant,[7] | ibique mentem eius, sicut in precedentibus nocti|bus, diuersis iniuriis afficiebant[8] et insultantes | ei dicebant: »nunc uides, quod potestatem habemus |

---

1 corr.; pr. m. relinquens.
2 A quid, recte, quod uideam.
3 corr. inter lineas add. est.
4 pr. m.; corr. male in fidelitate.
5 pr. m. non ualebat, sed corr. linea induxit non.
6 A curaciones, melius, si v. 14 paulo supra respicimus.
7 A pertrahebant, ut supra p. 44, v. 29.
8 A affligebant, quod eligendum uidetur. cfr ex. gr. p. 44, v. 31, p. 47, v. 2 etc.

mortificandi et reuificandi te. si hic quo|que deus esset, cui tu seruis et confidis, utique li|beraret te de manibus nostris». hec et plurima | hiis similia dicentes, ipsam in altam arborem | suspendebant, et quidam arborem ascendebant, alii | autem stabant deorsum in terra, uncos ferreos corpori eius | infigentes, et tam diu inuicem corpus lacerando | attractabant, quousque ossa carnibus spoliabant. tandem superior turba demonum inferioribus di|cebat: »nos digitos eius firmiter seruare uo|lumus; vos trahendo acrius insistite«. at illi | fortitudine tanta[1] traxerunt, quod digiti diuisi | a corpore manserunt in arbore, reliquum uero | corpus in terram corruit moribundum. sic trahen|do, conminando, blasphemando, condempnando, po|tenciam istam, qua singulis noctibus reformabatur, | sibi ascribendo, ad arbores[2] suspendendo, car|nes ungulis lacerando, singulis noctibus usque | ad uigiliam natiuitatis domini insistebant, donec | singula membra eius, scilicet digitos, pedicas, bra|chia et crura, mamillas, oculos, linguam, | nasum, aures et caput eo [modo],[3] in quo antea di|gitos, a corpore diuidebant, ita tamen, quod in | prima nocte digitos, in secunda pedicas, | et sic deinceps. in hiis omnibus ad augmentum | doloris discernendi sensum habebat,[4] ita quod | horrorem locorum, nuditatem membrorum simul et | turbam demoniorum discernebat.[5] insuper eam de|mones in corde taliter illudebant, quod ad specta|culum tormentorum suorum multitudinem popu||li adesse credebat. hoc enim conminando sepius promitte|bant, quod ad confusionem eius totum populum conuo-| LVI care deberent. in qua tamen promissione,[6] sicut in mul|tis, dominus eos mendaces ostendit. in omnibus hiis | tribulacionibus uestram presenciam sepissime deside|rauit. sperabat enim uestris piis consolacionibus | subleuari et oracionibus adiuuari. circa (XXXV finem | huius certaminis, hoc est in illa nocte, que uigi|liam natiuitatis precedit, cum iam singula mem|bra, excepto capite, eo modo, quo supradictum | est, cruciata fuissent, venerunt demones plus[7] |

[1] A cum tanta fortitudine, recte, ni fallor.

[2] A ad arborem.

[3] modo est in A.

[4] corr.; pr. m. habebant.

[5] in mg. corr. satis antiquus huc inserenda annotauit: et dolorem super dolorem vulnerum senciebat.

[6] corr.; fuit permis-

[7] A om. plus, bene. sed uereor, ne auctor ipse scripserit.

solito acriores, corpus eius trahentes, mentem | quoque eius blasphemiis et iniuriis affligen|tes et insultando se ipsam[1] mortificasse, uiui|ficasse et ad hoc[2] sibi pepercisse fatebantur, et ni|si uelociter ab erronea uita resipisceret, non | ultra parcere, sed ipsam exterminare penitus | minabantur; cumque diu in huiusmodi conmi-|nacionibus morarentur, nec ipsam ad unam cogitacionem a suo proposito auellere potuissent, | demum, ipsam suspendentes in arborem, corpus eius, | ut supradictum est, ferreis uncis attractantes, | ad truncacionem capitis seuiebant. in hiis omni|bus angustiis sponsa cristi, suo benignissi|mo sponso inmobiliter, licet insensibiliter ad|herens, cor eius contritum et humiliatum suo cor|di dulcissimo commendauit. quo facto, turba | demonum caput eius a corpore, quomodo prius | alia membra, truncando separabant. ad quem igitur | illa beata anima, per tot genera tormentorum expul-|sa a corpore, tunc pocius confugeret quam ad illum, | qui mortificat et uiuificat, deducit ad infe|ros et reducit? pro cuius eciam amore hec omnia | sustinuit pacienter? in hiis omnibus tormentis | singulis noctibus simili modo, quo supradictum | est, per angelos absoluebatur,[3] pallio tegebatur | et in magnis consolacionibus mirabiliter ad pro|prium cubiculum reducebatur. numerus uero illorum | demonum, qui eam a festo omnium sanctorum uexaue|rant usque (LVIIv[1]) ad uigiliam natalis domini, XII fuerunt; || qui omnes, diuina uirtute conpulsi, in ipsa noc|te, que uigiliam precedit, post tormenta superius | memorata, confusi ante conspectum sponse cristi con-|uenerunt; exponentes singuli mortiferas inten|ciones, suasiones et operaciones eorum, se menda|ces per omnia et omnino superatos ab ipsa affir|mabant et deum, quem prius uariis exprob[r]acionibus[4] | blasphemabant, nunc eximiis laudibus commen|dabant. se quoque propter suam nequiciam affligen|dos fore pronunciantes, dimitti[5] se (Iv[2]) ab ipsa sup|pliciter postulabant. tandem uero, ipsa sub uirtu|te nominis cristi iubente, non sine magnis | ululacionibus discedebant. tunc deuota sponsa | cristi aduentum sui dilectissimi sponsi usque

---

[1] se ipsam corrigendo restitui. seipsam A B, falso, cum se demones, ipsam uirginem respiciat.

[2] sic et A; AS recte adhuc.

[3] corr. inter lineas add. et sanabatur.

[4] corr.; pr. m. exprobacioni.

[5] pr. m. dimittere; corr. dimitt.

in diem secundum,[1] | hoc est in die[m][2] natiuitatis, cum magno desiderio | exspectabat. in quo uidelicet die post percepci|onem dominici corporis, sponso adueniente, tanta a|uiditate et celeritate cum ipso ad nupcias in|troiuit, quod ad locum retro altare, ubi semper post | conmunionem recumbere solet, procedere nequiuit, | sed protinus dilapsa iuxta altare in pauimento in|mobilis permansit. in quibus nupciis tantis | gaudiis et mirabilibus deliciis affluebat,[3] quod | usque ad diem tercium nullius rei exterioris noticiam[4] | habebat, neque cibum infra nec potum[5] sumebat.[6] ex tunc | usque ad primam dominicam XL:e, exceptis paucis diebus,[7] iu|giter in magnis consolacionibus perseuerauit. ine|rat enim cordi eius ad suum dilectum tam uehe|mens karitatis conuersio, quod, cum aliquando inuicem | collaciones de deo haberemus, uerborum tam a me quam | ab ipsa in communi[8] dictorum sepius obliuiscebatur | et, me eadem continuo repetente, se dixisse uel me|minisse penitus diffitebatur. preterea, sicut inces|santer, cum uigilaret, cordi eius ex beneficiis sui di|lectissimi sponsi infinita mirabilia influxerunt, | ita nichilominus per singulas noctes, dum pau|saret corpore, uisiones delectabiles apparuerunt; | inter quas unam de uobis uisionem mirabilem ui|dit, quam michi cum magno gaudio narrauit | et, ut uobis eam scriberem, postulauit. quadam || LVI.v enim nocte uidit uestram personam sibi assistere | et cuidam digito uestro perspicuo et ad modum au|ri splendido[9] anulum pulcherrimum intrinsecus | insertum; in cuius summitate erat gemma clarissi|ma, in qua continebatur: »ihesus cristus est vestrorum amborum | fides eterna». illud autem, quod in inferiore parte illius | anuli continebatur, narrare michi nullatenus uoluit, | sed uos ipsam[10] forsan debere conuincere retulit. de | hoc autem, quod supradictum est, exceptis paucis | diebus, diligenter aduertite, quia post diem conuersio|nis

---

1 corr. diem inter lineas add.; A in secundum diem, qui ordo restituendus est.

2 in die[m] ausus sum restituere, duce A.

3 corr.; pr. m. affluebant.

4 exterioris noticiam in ras. extant. A rei discrecionem.

5 nec potum corr. inter lineas add.; A non agnoscit.

6 in mg. huc inserenda exstant haec partim mutilata: [quid]quid gracie sibi. cum alias communi[casset], subtractum fuerat, hoc modo multi[plici]ter est consolatum(?). sic numquam ulla gracia [uel de]siderio fit frustrata nec ????data, sed ad [mai]us bonum et meritum reserua[ta].

7 diebus inter lineas add.; exstat in A.

8 in continenti (incontin-) A, quod uerum est.

9 sic et A; sed lego: perspicuum et ... splendidum.

10 corr.; pr. m. ipsum. (sic et A).

beati pauli usque ad purificacionem beate uirgi|nis filia uestra singulis noctibus a duobus demonibus | grauiter affligebatur; qui in[1] illa nocte, que est an|te diem purificacionis, diuersisque eam VIIr[1]) blandimen|tis et adulacionibus attemptantes, ab | erronea | uita actenus habita[2] et ad uitam racionabilem | se conuertere persuadebant. at illa, ut mencionem ui|te fieri audiuit, audacter et intrepida respondit: | »bene monuistis, quia tempus est, ut ad ueram ui|tam, que cristus est, me conuertam; blandimenta enim | uestra et adulaciones despicio, tormenta et conmi|naciones non solum non pauesco, sed cum magno de|siderio exspecto». et inpaciens more[3] dixit: »noli|te tardare; sed quicquid uobis a domino preceptum fuerit, | perficite celeriter, nil parcentes». tunc uero illi, mu|tatis aspectibus, horridiores[4] apparebant et aduer|sus ipsam atrociter seuiebant, tenentesque un|cos[5] fimarios in manibus, post longas conmina|ciones eos corpori infligebant,[6] cum quibus corpus a ter|ra leuantes, tam diu conminando, blasphemando, | corpus inuicem lacerando insistebant, donec de car|ne eius duo frusta, ad modum cubiti longa, ab-| strahebant; que tamen illa cum magno[7] gaudi|o, quale se numquam in passionibus recepisse me|minit, in utrasque manus arripiens, cadens ad | terram, suo dulcissimo sponso inmensas laudes | et graciarum actiones referebat, necnon et deuo|tis oracionibus insistebat. quanta autem huius | laudacionis et oracionis efficacia LVIIIr[1] fuerit, miraculi | nouitas declarauit, cum diuina uirtus illum ||| oracionis locum mirifico lumine illustrauit; cuius | splendore exterriti demones et confusi, retro abi|erunt et, exclamantes uoce magna, dixerunt: »o cris|tina, ancilla dei omnipotentis! oraciones[8] enim tue nos | exurunt». exponentesque cunctas nequicias eorum, | mentitos se per omnia uictosque ab ipsa et numquam | ultra inpetituros pronunciabant et, quidquid autem[9] in furo|re et exprobracione blasphemabant, cum tremore et | magna sui confusione

[1] cum A legendum: qui uenientes in.

[2] hic desiderari uidetur recedere, quod A praebet.

[3] corr. supra add. solito. scilicet non obseruauit more esse gignendi casum uocis, cuius primus casus est mora; falso pro sexto casu uocis, quae est mos, habuit.

[4] suspicor horribiliores legendum esse.

[5] pr. m.; corr. huncos.

[6] A infigebant, recte.

[7] A cum tali, melius.

[8] dimitte nos, quae A ante oraciones praebet, hic carere non possumus.

[9] sic et A. sed cum AS lege antea.

excusabant; insuper et tan|ta de uirtute et bonitate[1] mirabilia pre|dicabant, quatinus, licet multum debilis corpore, ad | audiendum iterato de deo huiusmodi sermonem, | ad locum remotum se uelle pergere fatebatur. tandem, | sponso uolente sponsaque iubente, demones confusi | abierunt. mane autem facto, uirgo cristi, licet tota per|fusa sanguine, wlnera tamen pre nimia iocundita|te et ammiracione non senciens uel pocius sentire | despiciens, ad ecclesiam pro percipiendo corpore domini propera|uit; quo percepto, cicius dicto (XXXVII-2) in amplexus sui spon|si rapitur et ibi ineffabiliter consolatur. ab illo ergo di|e usque ad noctem, que est post primam dominicam XL:e, | in magna consolacione continue perdurauit. in qua | quidem nocte, absentante se sponso, mirabilis | sponse exultacio subito conuertitur in merorem, et | eiusdem inestimabilis consolacio in[2] | languorem. o quam | graciosa et cara sponso, sponse quoque fructu|osa, licet amara, absentacio, per quam sponsa ad | querendum auidius sponsum incitatur, necnon | ad tenendum stabilius, ad fruendum delectabilius | inuitatur; per quam eciam sponsi cor dulcissimum wlne|ratur[3] et nichilominus fides utrorumque et dilec-|tio ueraciter conprobatur. igitur tunc sponsa cristi, | cum penitentibus a thalamo sponsi exclusa mul|tisque doloribus et anxietatibus inclusa, in uariis | tribulacionibus et afflictionibus mentis et corporis | usque ad cenam domini perseuerauit. erat autem per | primam ebdomadam XL:e et absque demonum persecu|cione et corporis afflictione in tanto tedio posi|ta, et maxime tempore oracionis, quatinus illius tedii || grauitas tormento mortis possit (LVIII) non inmerito con|parari. in qua tribulacione uirgo cristi, nec parcens[4] | nec oracionem negligens neque sompnum oculis in|dulgens, uiriliter decertauit. transacta ita|que prima ebdomada, cristus, dilectam sibi sponsam diligen|cius examinare et fidem eius plenius probare uolens, | ipsam exposuit contra turbas demonum pugnatu-|ram. duo etenim demones in specie duorum fratrum | predicatorum

[1] post bonitate repetitur tanta. A bonitate dei, recte, haud dubie (nisi malumus diuina; cfr p. 42, n. 10).

[2] falso hoc loco repetita fuerunt merorem et eiusdem inestimabilis consolacio in, quae linea inducta sunt.

[3] corr.; pr. m. wlnerauit.

[4] sic. pr. m.; corr., ni fallor, n delendo, preces restituere studuit; alter corr. (prior?) corporj supra add.; uiribus parcens cum A legendum uidetur; cuius ordo quoque uerborum recipiendus est: nec oracionem negligens neque uiribus parcens neque etc.

sibi karissimorum et fidelissimorum | necnon et secretorum eius magis consciorum, vestri scilicet et | fratris gerardi de griphone, singulis noctibus a secunda | dominica XL:e usque ad cenam domini mentem eius uariis et | iniquis persuasionibus pulsabant, exponentesque ei | plurima secreta cordis sui, ipsam deceptam fore | in omnibus affirmabant, et ideo, ut ad uitam raci|onabilem se conuerteret, fallacibus consiliis informa|bant. tanto enim amplius ipsam eorum iniqua consilia | affligebant, quanto uerius ipsos speciales amicos | dei esse confidebat. neque eciam[1] hoc | ipsi ad | cognoscendum | astuciam demonum proficiebat, quod die superueniente uos in longinquis partibus positum, reliquum uero | fratrem tunc temporis adesse nequaquam potuisse, sed | demones eos fuisse ueraciter agnoscebat. cum | autem, ut supradictum est, demones illi fallacibus | consiliis et exhortacionibus diu insisterent et men|tem eius per uerba eorum, licet miserabiliter afflic|tam, a suo proposito flectere non potuissent, acceden|tes confestim alii demones diuersis eam tormentis | singulis noctibus affligebant. erant autem tri|a genera tormentorum, quibus eam demones a secunda | dominica XL:e usque ad sextam feriam, que est ante domini|cam »in passione domini», per singulas noctes torque|bant: vnum scilicet, quod post longas exhortaciones et | persuasiones duorum demonum in specie fratrum su|pradictorum se ostendencium, cum sponsa cristi cum mag|no desiderio et grauitate oracionibus insisteret, | venerunt alii duo demones, conminacionibus et pe|narum promissionibus ipsam ab oracione retarda|re volentes; ignem quoque ualidum ante conspec|tum eius exhibebant, quem ipsa, licet nullam consola|cionem a suo dilecto sentiret, cum quodam animi | impetu ingrediens, genuflexiones[2] et in ipsum[3] fa|ciebat. tunc apprehendentes genua eius illi duo de|mones surgere ipsam nullatenus permittebant, donec | flamma exurgens[4] totum corpus eius usque ad collum ex|urebat; et ne ille ignis putetur esse fantasticus, | genua uirginis exusta pustulis turgebant.[5] | secundum uero genus[6] fuit, quod post grauissi|mas uexa-

(XXVIIv[1]) (LVIIIv[1]) — marginal folio references beside "ciales amicos" and "eius exhibebant".

[1] A neque enim.

[2] liber, ut etiam A, genu flexiones.

[3] et in ipso legendum uidetur.

[4] corr.; pr. m. aut eurgens (cum qua forma conferendum est reintegratis p. 43, v. 15.) aut, quamquam difficile discernitur, turgens.

[5] corr.; pr. m. tergebant.

[6] genus tormentorum A, bene.

ciones duorum demonum in specie pre|dicatorum uenerunt quatuor demones, corpus eius a|lii per manus, alii per pedes rapientes, ipsam igni | ualido ad modum porci mactati inuoluebant et, in|figentes sibi uncos ferreos, huc atque illuc se|pissime reuoluebant; post hec uero, salientes pe|dibus super ipsam, igni penitus inmergebant. | tercium uero genus tormentorum fuit, quod [post][1] afflic|tionem duorum demonum sepe dictorum continuo tres | alii demones ueniebant; quorum duo os eius | ferreis instrumentis expandebant, alter quoque| picem cum bullienti sulphure infundebat.[2] quoci|ens autem unumquocque istorum tormentorum euenerit, | uobis notificare non ualeo. hoc tamen | notate, | quod, quocienscumque secundum genus tormentorum eue|nit, tociens corpus eius celesti rore perfundeba|tur et ab angelis mirabiliter sanabatur; quo|ciens tercium genus tormentorum accidit, toci|ens illa gloriosa dei genitrix, sui dilecti filii spon|se reuerenciam exibens, ori eius calicem mire dul|cedinis porrigebat, quo gustato[3], omnis ama|ritudo et dolor euanescebat. in primo uero | genere tormentorum nullum prorsus remedium, sed | dolorem continuum senciebat; sed heu! tam mirifi|ca consolacio et subita curacio cordi eius solacium | non prestabat, sed pocius tristiciam augmentabat. | nam illi mendacissimi demones illam curacionem et | consolacionem a se factam fuisse pronunciabant. hec| tria genera tormentorum durabant singulis nocti|bus a secunda dominica XL:e usque in sextam feriam supra|dictam. in illa enim nocte precedente uirginis pug|na cum tortorum numero crescebat. siquidem uigin||ti et sex demones eadem nocte ad puniendum ipsam | consurgebant. inter quos illi duo demones in specie | fratrum predicatorum[4] precipue ueniebant, mentem | uirginis uariis et iniquis persuasionibus affligen|tes, a[5] uita erronea resipiscere ammonebant; qui | dum in huiusmodi sermonibus diu morantes | nichil proficerent, confestim alii duo demones horri|biliter[6] apparebant; qui, tollentes corpus eius, quasi | nudum contra terram allidebant

(XXXVII — LVIII

[1] post ab A mutuatus sum.
[2] corr.; pr. m.-debant.
[3] liber gustata. A gustato.
[4] sic A quoque, ex corr.; pr. m. predictorum.
[5] A et a recte, nisi magis placet et ante mentem ponere.
[6] A melius horribiles.

et, saxis frigidis|simis[1] illud diutissime contundentes, vnus scilicet a pec|tore, alter uero a tergo, pene usque ad exspiracio-| nem anime perducebant; quo facto, omnis turba de|monum, numero scilicet XX et sex, conueniebant; qui omnes | consilium inierunt, qualiter uirginem cristi uari|is suppliciis exterminarent; et vnus quidem ex | illis, qui eam lapidibus torserat,[2] insultabat ei | dicens: »nonne[3] uides, quod potestatem habemus cruci|andi te et sanandi? parcimus enim tibi, ut grauiora | tormenta inferamus». tenentesque ipse et socius eius | bipennes in manibus, consilium dederunt reliquis | demonibus, dicentes: »placet uobis,[4] ut dorsum eius | a summo usque deorsum hiis bipennibus dissecemus | et sic ipsam exterminemus»? reliqua uero turba | respondit: »non solum[5] (XXXVIIIr¹) ista pena sufficit, sed nos pri|us singula mem|bra eius truncare uolumus, | ut saltem ita ad nichilum redigatur». et cum hec et | plura huiusmodi conminando inuicem conferrent, | tenentes singuli cultellos carnificum in ma|nibus, ipsam crudeliter inuaserunt; et decem ex ip|sis abscidentes ei singuli singulos digitos, de|cem uero pedicas, quatuor alia autem membra, scilicet ma|nus, brachia, scapulas, pedes et crura, ab|scidebant; reliqui uero duo dorsum eius per medium | a summo usque deorsum bipennibus diuidebant.[6] hoc| autem facto, corpus cum truncatis partibus in maximum | ignem mittebant. talibus uero suppliciis idem demo|nes ab illa nocte, que precedit sextam feriam supra|dictam, usque in cenam domini singulis eam noctibus | cruciabant, hoc excepto, quod post illam pri- (LIXr¹) mam | noctem membra truncata in ignem amplius non pre||cipitabant. in omnibus hiis tormentis membra trun|cata singulis noctibus ab angelis recolligebantur | et mirabiliter sanabantur; que tamen sanacio ipsi | a demonibus continuo peruertebatur. inter omnes istas | grauissimas tribulaciones uirgo cristi duabus | uicibus conmunicauit, in quibus tamen nichil con|solacionis percepit,

[1] rigidissimis legendum opinor; (p. 54 v. 16 cum saxis durissimis).
[2] corr.; pr. m. torserant.
[3] corr.; pr. m. in me.
[4] sic et A. sed uidetur in nobis emendandum et signum interrogandi in fine periodi tollendum.
[5] A quoque solum exhibet; quare fortasse retinendum. sed sola magis placet.
[6] A dissecabant.

neque uoluntatem sui dilectissimi[1] | de suis tribulacionibus scire meruit, sed dies illos | communicacionis in gemitibus et amarissimis lacri|mis continuans, inter cetera doloris uerba totam il-|lius psalmi: »domine deus salutis mee», seriem uoce | lacrimabili recitabat. iam enim nomen sponsi et | amici in ore sponse non sonabat, sed patrem dilectum | ipsum tantummodo appellabat. et quid plura? quicquid | enim de passione ipsius sponsi prophetarum aut ewan|gelistarum sermo declarauit,[2] hoc ipsum in ore sponse | sepissime resonabat. factum est autem in fine huiusmodi | pugne, id est in illa nocte, que est ante cenam domini, | [quod] venerunt omnes illi demones, qui eam per totam XL:am | uexauerant, simul et plures cum ipsis; et acce|dentes[3] duo ex ipsis, illi scilicet, qui XXXVII eam | in specie fratrum pre|dicatorum per omne illud tempus singulis noctibus | cruciauerant, acrius eius mentem disputacionibus et fallacibus persuasionibus sauciabant; quo facto, | alii duo cum saxis durissimis pectus eius, sicut | predictum est, contundebant. hoc autem facto, omnis il|la horribilis congregacio aduersus eam conmi|nacionibus et exprobracionibus seuiebant, diuer|sis eam sententiis condempnantes, tenentesque sin|guli lanceas acutissimas in manibus, ipsas | singulis membris eius infigebant, ita tamen, quod | decem demones decem digitos, alii uero decem pe|dicas, reliqui autem cetera membra, scilicet caput, au|res, oculos, nares, os, collum, scapulas, bra|chia et manus, pectus, crura et pedes lance|is transfigebant. similiter et illi duo dorsum eius | bipennibus dissecuerunt,[4] et sic omnia membra | transfixa igni ualido iniecerunt. quis enim puellam teneram in tantis suppliciis multociens | mortuam fuisse[5] dubitaret, nisi quia ille, qui est || uita uiuencium, salus omnium in LIXr se speranci|um, uitam sue sponse mirabiliter reformaret | et ad recolligendum membra eius et sanandum de ce|lo angelos destinaret? erat autem numerus illorum | demonum ipsam per totam XL:am affligencium sexagin|ta et unus; qui omnes eadem nocte[6] ante cenam domini post gra|uissimas afflictiones supradictas confusi ante

---

[1] sponsi add. A.

[2] A declarabat, quod ea re commendatur, quod cum seq. resonabat consonat.

[3] prius c est in ras.

[4] corr.; pr. m. disseruerunt.

[5] corr. add. non, peruerse.

[6] corr. add. nocte.

con spectum uirginis conuenerunt et, confitentes sin|guli operaciones et intenciones eorum nequis|simas, mendaces se per omnia ac ab ipsa supera|tos esse pronunciauerunt et, quod[1] eorum in singulis | tormentis fuerint et quod[2] in vniuerso, scilicet sexagin|ta et unus, simul et nomina ipsorum[3] prodiderunt. | hec enim omnia ante[4] in passionibus cristi sponse | cognita non fuerunt. post hec uero demones illi cum | magnis ululatibus et cruciatibus recesserunt. | tunc fugatis tocius diffidencie et ignorancie | tenebris sol iusticie et dies leticie iam illuxit. | in qua post multas grauissimas tribulaciones | cristus, sponsus dulcissimus, sponsam sibi dilectissimam | in sui dulcissimi cordis thalamum intro|duxit. a sero enim diei cene sponsa cristi sola, ab | humanis aspectibus abscondita et thalamo | suo inclusa, usque in uigiliam pasche latitauit | et, ueraciter suo sponso singulis horis et | per omnia conpaciens, circa[5] horam XXVIIIv1) eciam nonam, | rupto latere et corde, beata eius anima exspirans | in sui sponsi corde dulcissimo respirauit. vbi, | que ineffabilis dilectio karitatis ipsum spon|sum pro nobis mori induxerit, feliciter degus|tauit. denique in uigilia pasche, cum sponsa | cristi se uidendam nostris aspectibus presenta|bat, ipsam cum cristo resurrexisse et de thala|mo sponsi processisse non solum mirabilis cor|dis iocunditas, sed angelica facies et[6] tocius cor|poris formositas demonstrabat. sic ergo spon|sa cristi, gaudens et exultans, sequenti die, hoc est | in die sancto pasche, ad ecclesiam perrexit, et con|municans in amplexus sui dilectissimi sponsi | rapiebatur; vbi mirabili- LIXv1 bus deliciis affluens || gaudium supra gaudium accumulatur. | trans- XXVIIIv2v27) ac|tis itaque post pasche festum quasi tribus ebdo|madis, cum filia vestra quadam die iterum conmuni|care proponeret[8] et precedente nocte se ad con|munionem sola deuocione et oracione de|buisse preparare, venerunt demones ipsam ab[9] | oracione retardare uolen-

---

[1] ita et A pro quot.
[2] i. e. quot.
[3] -o- est in ras.
[4] corr.; fuit autem.
[5] corr.; pr. m. contra.
[6] corr. add.
[7] A proposuisset.
[8] ab bis scr.

tes. uariis [eciam][1] con|minacionibus et fatigacionibus insistebant. quibus | dum se nichil proficere uiderent, seuientes in[2] eam, | instrumenta ferrea ad instar subularum acutis|sima eius corpori infigebant; cum quibus faciem | eius similiter[3] et omnia membra miserabiliter | lacerando pungebant. quo facto, duo angeli | a domino missi continuo uenerunt; qui inpri|mentes in faciem eius pannum lenissimum | omnem exteriorem wlnerum apparenciam deter|serunt, lesionem tamen infra cutem sentire eam, | sicut pecierat, permiserunt. mane autem facto, | leta ad ecclesiam proficiscitur et post conmuni|onem in thalamum sui sponsi transuehitur. | in festo ascensionis, cum (XXXII filia uestra iterato con|municare deberet, in uigilia eiusdem festi post | uesperas, confessione facta, cum, recedentibus cunctis, | sola in ecclesia oracionis causa remaneret, ecce | subito et quasi ex inprouiso serpens ille callidis|simus, tocius boni inimicus, oracionem eius inpedi|re cupiens, tantum horrorem et strepitum cor|di eius intulit, ut ipsa totam ecclesiam cecidis|se crederet et propter hoc quasi exanimis fie|ret; sed post paululum, cum resumptis uiribus demo-| nis agnouisset astuciam, ampliorem sumpsit fi|duciam; et que prius submissa uoce orabat, ad | confusionem ipsius demonis alta uoce cantando | dominum conmendabat.[4] ego autem cum in recluso|rio fuissem et huiusmodi cantum audiuissem, ad|mirans, quid nam hoc esset, aperui fenestram et, | perspiciens[5] in ecclesiam, ipsam esse conieci. qua propter | exiliens a cella mea ecclesiam celeriter intraui et ipsam solam in ea inueni. iam enim a can|tu cessauerat et oracionibus insistebat. me autem || propius[6] accedente, ut ascultarem, LIXv libellus, in quo | orabat, subito ab eius manibus rapiebatur et cum magno impetu contra terram precipitabatur; ipsa | quoque ad terram collidebatur et ad murum con|primebatur. tunc ego, accedens ad eam tollensque li|bellum a pauimento, coram ipsa in scamno reposui, | et ascultans ipsam plurima intra se loquentem | audiui. inter cetera enim dixit: »quid hic agis, o ma|ligne spiritus? nequaquam me a laude mei dilectissi|mi sponsi poteris reuocare.» hec et hiis similia | dicens, iterato ad genua se erexit. ast ego, no|lens ip-

[1] [eciam] ab A mutuatus sum.

[2] corr. add in.

[3] A simul, melius.

[4] aliter haec reddit A, qui exhibet: et deum, quem prius . . . orando laudabat, nunc ad confusionem . . . cantando commendabat. sed emendato uix opus est.

[5] A prospiciens. [6] corr.

sam conturbare, illico discessi. ipsa uero, | oracione conpleta, post pusillum, clauso hostio | ecclesie, domum perrexit et subsequente nocte, ipsa o'racionibus insistente, venerunt demones, ipsam | ab oracione retrahere cupientes, [qui][1] omnia membra | eius quasi sub torculari conprimendo torserunt. sed | fidelis deus, qui in se spe- XXXIXr2) rantes numquam ⁝ deserit, ipsam | dignanter ab hac angustia eripuit et, confortans | eam, uires eundi ad ecclesiam tribuit; ubi post | conmunionem sibi ipsi auolauit et in sui dulcissi|mi sponsi corde feliciter repausauit et, ibidem | festum ascensionis ueraciter peragens, inter plurima | 'uerba melliflua uersum illum: »ascendit deus in iu'bilacione«, non sine[2] uero cordis iubilo multo|ciens recitauit. insuper [et][3] in magno gaudio usque | ad sequentem dominicam perdurauit. qua transacta, | cor eius magnum tedium sustinuit, quod[4] non sine | magna difficultate orare potuit. preterea dominus | ardentissimum desiderium cordi eius inspirauerat pro | absolucione anime cuiusdam sui specialis amici, ui'delicet domini iohannis bone memorie sacerdotis. de|siderabat enim a domino pro negligenciis ipsius sacerdotis, | ut sibi quodlibet genus tormentorum infligeretur, | ut dominus per suam misericordiam ipsum a penis eripere dig|naretur. sed benignus et misericors dominus de|siderium, utique a suo spiritu inspiratum, frustrari non | permisit, sed, uolens infinite misericordie recordari, i'ram et tribulacionem permisit.[5]

LXr1 porro per tres noc'tes ante festum penthecostes ex diuina permissi||one uenit quidam demon in specie predicti sacer'dotis defuncti, aspectu horribili, et lamentabili | uoce eternaliter se dampnatum fore dicebat,[6] expo|nens quoque singulas et vniuersas causas damp'nacionis sue, scilicet, quod ei familiaris fuerit, simul et ali|as plures raciones, cum quibus mentem eius per | singulas illas tres noctes miserabiliter et ultra | quam credi possit affligebat. ac[7] uirgo cristi cor eius | angustiatum et afflictum sursum ad dominum erige'bat et turbato animo hoc intra se dicebat: »num|quid, karissime pater et domine, hic tuus famulus, | michi, tue ancille, tam familiaris et

---

[1] qui ab A descripsi.

[2] corr. sine restituit; ante sine est in, linea traductum.

[3] et ex A addidi.

[4] A et, melius, nisi ita quod restituendum iudicamus. [5] remisit legendum conicio.

[6] A et se eternaliter; et post uoce inserto, comma post horribili tollendum et post uoce ponendum.

[7] at reponendum uidetur; A sed.

obsequi|osus, necnon ad omnia mirabilia tua tam deuotus | et credulus, a facie tua separabitur, de cuius eciam salua|cione tue pietati plenarie confidebam? quid ergo | faciam? quo me diuertam? quia si hic a tua facie | elongabitur, totalis mea spes et fiducia frustra|bitur». hec et plura alia ipsa loquente, demon | ille in specie (XXXIX) sacerdotis disparuit, et continuo du|o alii demones uenientes diuersis eam uerbe|ribus afficiebant et, confringentes singula mem|bra eius, caput eciam retrorsum usque ad pedes reflec|tebant. hoc facto, duo[1] angeli celitus missi ueni|ebant, qui membra eius confracta celesti medi|camine reficiebant. has igitur tribulaciones | per tres noctes sustinuit et ab angelis curata | fuit, diebus quoque superuenientibus iocunda appa|ruit, quia demonis astuciam agnouit. in tercia uero | nocte, hoc est in illa[2], que precedit diem sanctum pen|tecostes, demon ille confusus post afflictiones | supradictas ante conspectum virginis suas nequi|cias fatebatur, et nichil sui iuris in predicto sacer|dote se habere confitebatur. mane autem facto, uirgo | cristi, ab angelis sanata et a domino confortata, cum mag|na iocunditate ad ecclesiam properauit; et statim post | communionem in thalamum sui sponsi transuehitur, | in quo ineffabiliter consolatur, et inter infinita sui | sponsi secreta specialiter ei de absolucione amici | sui, scilicet sacerdotis supradicti, ueraciter reuelatur, | similiter[3] tempus et hora absolucionis eiusdem de||monstratur. LV quantas ergo ex hac uera reuelacione et | diuina[4] absolucione sui amici letificata suo sponso | gracias egerit, uobis scribere non sufficio. transactis | itaque post festum pentecostes tribus diebus, uirginis cristi | desiderium adimpletur, et pena, quam pro absolucione pre|dicti sacerdotis pecierat, multipliciter adhibetur.[5] | ex tunc igitur usque ad sextam feriam, que est post | festum apostolorum petri et pauli, in qua anniuersarius | dies sacerdotis memorati agebatur, singulis noc|tibus plurima tormenta grauissima non a demo|nibus neque uisibiliter, sed ad instar purgatorii sensi|biliter uirgini cristi infligebantur, scilicet ignis super hu|manum modum feruidus et intollerabile gelu, nec|non et omnia genera tormentorum, quibus hu-

[1] corr.; pr. m. dua.

[2] corr.

[3] A simul et, quod recipiendum uidetur.

[4] pro diuina ex A reponendum est haud dubie uicina.

[5] adhibetur cum A reposui pro eo, quod B praebet, adimpletur, falso e uersu antegresso repetitum

mana natura cruciari potest; que omnia simul per singu|las noctes singula membra eius singulariter et | generaliter torquebant, et raciones, quare hec fierent, | scilicet prefati | sacerdotis negligencie, patebant. erant | autem tam grauia et intollerabilia tormenta, | ut uirginem cristi singulis momentis in eis consu|mi et in nichilum redigi necesse fuisset, nisi omnipotens deus | ipsam sua uirtute mirabiliter conseruasset; sed uir|go cristi hec omnia tormenta propter nimium desiderium, | quod pro absolucione predicti[1] sacerdotis habu|it, pacienter sustinuit, et diebus superuenientibus, | tamquam nullam lesionem senserit, iocunda apparu|it. hec uero tormenta durabant usque ad sextam | feriam supradictam, in qua dies anniuersarius eius | fuit. tunc conmunicata in speculo eterne ueritatis | animam ipsius speculatur. o quantum gaudium et exul|tacio! quam mirabilis et iocunda salutacio! cum | facta fuit in conspectu altissimi amicorum se inui|cem in cristo diligencium congregacio et cetera.[2]

(LIIr1v19) | IN ihesu cristo, dulcissimo sponso et amico, di|lectissimo patri ac specialissimo amico, fratri pe|tro, lectori de ordine predicatorum, cristina in stum|bele, quo tendit, peruenire, quod querit, inuenire et | cum sponsa cristi eterni sponsi thalamum feliciter in-|troire. karissime, huius salutacionis nouitas[3] ex uestrarum littera-|rum serie occasionem accepit; in quibus uestri cordis || mirabilem deuocionem et sinceram ueramque [dilectionem],[4] quam | erga[5] amicos dei geritis, [perpendens][6] consolor non modicum et | iocundor. cuius deuocionis ac dilectionis piam aui|ditatem nouis semper et diuinis miraculis[7] | refocillare cupiens et refocillando magis ac | magis ampliare, quedam uobis de passionibus[8] | simul et consolacionibus[9] declarare propono. quod tamen | omnino facere non possem, si non magis filie uestre | post conmunionem felix inebriacio[10] quam

LXv1

---

[1] predicti bis scr.

[2] haec et cetera exstant pro his, quae in A leguntur; cui sit honor et gloria in secula seculorum. Amen.

[3] nouitas ex A mutuatus sum. qua uoce hic omissa, corr. inter lineas suppleuit exordium.

[4] dilectionem ex A inserui.

[5] erga est in ras.; fuit, opinor, circa, quod est in A.

[6] perpendens ex A hic restitui.

[7] h. l. repetitur semper.

[8] filie uestre, quod h. l. est in A, aegre desideramus.

[9] consolac- est in ras.

[10] ebri- est in ras.

ipsius | conscie[1] relacio michi ea, que scribere debeo, innotu|isset. peto ergo, ut ipsam super huiusmodi cor|rigatis per uestras litteras et, si possibile fuerit, | corripiatis. transacto itaque illo[2] felici die, | in quo | eterni sponsi benignitas propter merita | sue sponse LXIIIr animam sacerdotis, de quo uobis in | secunda littera plenius significaueram, ereptam | a penis purgatorii in celesti patria collocauit, filia uestra in magna consolacione et cordis | exultacione usque ad festum beate marie magdale|ne continue perdurauit; siquidem beata eius anima se|pe fuit in extasi et mirabilibus sui sponsi inten|ta, ita uidelicet, quod, cum ego aliquando domum eius | aut thalamum ingrederer, mirum inmodum ipsa, | licet fusum in manu teneret et fortiter fila tra|heret uel fortasse aliud opus manuale exer|ceret, personam tamen meam sibi assistentem non | uideret et pluries sibi loquentem penitus non | audiret. semel tamen infra conmunicauit | filia uestra, scilicet in sabbato, quod precedit beate marie | magdalene festum; et post diem conmunionis us|que post[3] diem tercium in magno gaudio perman|sit. transacto itaque die tercio, pugna uirgi|nis innouatur et, sponso permittente, aduersus | sponsam ingens turba demonum congregatur, | qui singulis noctibus usque ad assumpcionem beate | uirginis ipsam, cum magno tedio orantem, iniquis | persuasionibus et uariis conminacionibus fatiga|bant et ab oracionibus retrahere laborabant; qui|bus dum uirgo cristi uirili animo resisteret, | nec propter conminaciones ab oracionibus desisteret, || statim demones, atrocius seuientes, conprehen-| LXv dentes ipsam sursum a terra leuabant et ad modum | pile inter manus eorum crudelissimas diu ipsam[4] | inmisericorditer precipitabant et in precipitando | mentem uariis subsannacionibus et blasphe-|miis cruciabant. deinde fulgura magna et | tonitrua suis nequiciis ante conspectum uir|ginis parabant et, quod propter eius inordinatam | uitam et obstinatam mentem mundus[5] subuerten|dus esset ab eis, affirmabant. hec tormenta a die | predicto usque ad diem assumpcionis per singulas | noctes durabant,[6] hoc tamen adiuncto,

---

1 corr.; fuit consciencie.

2 illo bis scr.

3 A usque ad.

4 hoc ipsam molestum est. A non agnoscit.

5 B mundum (?)

6 A durauerunt, quod nescio an subsequentibus formis wlnerauerunt et incenderunt commendetur.

quod ipsi de|mones tribus noctibus post tormenta predicta uir|ginem cristi instrumentis acutissimis usque ad | maximam effusio- LIIv¹) nem sanguinis ¦ wlnerauerunt, | vna uero nocte faciem eius fulminibus incende|runt. erat autem numerus illorum demonum centum;| qui omnes in illa nocte, que[1] est ante diem assumpci|onis beate uirginis, confusi et tremebundi ante | conspectum uirginis conuenerunt et, confitentes eorum | multiplices nequicias, ab ipsa se uictos per | omnia ostenderunt et dimitti se ab ipsa suppli|citer postulauerunt. sequenti die uirgo cristi | a domino confortata ad ecclesiam properauit, ibique con|municans, illico sibi abrepta, super choros an|gelorum transuecta, super dilectum innixa, deliciis af|fluens, in sui dilectissimi sponsi secretum cordis ta|lamum[2] transuolauit, illic quoque congaudens et | conregnans uirgo uirgini gloriose festum assumpci|onis feliciter celebrauit. ex hoc autem nupciali | thalamo uirgo reuertens, quanta de mirabili|bus sui sponsi uerba melliflua locuta fuerit, quo|ciensue pre ammiracionis magnitudine defici¦ens a corde feliciter obmutuerit, uobis scribere | non ualeo.| inter cetera tamen unam uisionem, quam | michi de beata uirgine maria se uidisse in pu|ericia retulit, karitas cristi et uestra deuocio uo¦bis scribere me conpellit. accidit itaque filie | uestre, cum adhuc paruula esset et ante quam fidem de | suo sponso percepisset, LXIr¹ circa festum annunciaci||onis tribus noctibus continue[3] unam eandemque uisi|onem[4] uidisse, scilicet, quomodo ante conspectum beate | dei genitri¦cis et uirginis presentata foret, et | duas sequencias, unam de sancto spiritu, scilicet, »ueni, sancte | spiritus, et emitte celitus lucis tue radium», aliam | uero de beata uirgine, scilicet, »aue rosa generosa, | aue[5] candens lilium», singulis noctibus tribus ui¦cibus decantaret; quibus finitis, prosternens | se coram beata uirgine, hanc oracionem suppli|citer orauit: »deprecor uos, mater gracie, per amorem | dilectissimi filii uestri, ut michi aput ipsum peccatorum | meorum ueniam impetretis, necnon ami[ci]ciam et | fauorem eiusdem filii uestri michi procuretis». tunc beata | et gloriosa dei genitrix ¦ et uirgo, quociens | hanc oracionem finierat, XLIIv²) sibi respondit: »gaude, | karissima filia, et exulta! eris enim sponsa

[1] A sic; B qui.
[2] (thalamum?)
[3] sic et A; continuis tamen legendum uidetur.
[4] sic legendum cum A. B praebet unam eandem uisionemque.
[5] A salue.

ihesu cristi, | dilectissimi[1] mei filii, et amica». ex illo tempore fi|lia uestra illas duas sequencias, licet necdum | psalterium didic[er]it,[2] corde sciuit et libenter eas, | dum decantabantur, audiuit. fuit itaque fi|lia uestra a festo assumpcionis beate uirginis usque | ad sextam feriam, que precedit festum natiui|tatis eiusdem, diebus ac noctibus in magna con|solacione, exceptis noctibus, que illam sextam feri|am precedebant; in quibus uidelicet noctibus | uirgo cristi non uisibiliter, sed in corde sensibiliter | diuersa genera tormentorum sustinuit. singu|lis etenim noctibus cum oracionibus insistere debe|ret, magnum tedium hanc inuasit, et ingens tur|ba demonum ipsam inuisibiliter circumdedit; qui | quidem fulgura magna [et][3] tonitrua inuisibiliter | eius pectori intulerunt, insuper et omnia genera tor|mentorum, quibus homo cruciari posset, cordi eius subtiliter ingesserunt. at uirgo cristi, uiri|liter agens nec propter cordis tedium oracionem dese|rens neque supplicia passura metuens, sed ani|mo inmobili suo sponso adherens, singula tor|mentorum genera vehementi cordis impetu pertran|siuit; nec minor erat ei cruciatus et dolor, | quam si hec omnia corporaliter pateretur. in tercia || uero nocte, post tormenta predicta, uirgo cristi, | confortacione (LXI) et audacia a domino percepta, adhuc | tamen dubia, utrum hec a demonibus acta fuissent, | admonuit ipsos demones dicens »adiuro uos, | o maligni, in nomine domini ihesu cristi, [ut],[4] si hec per uestram | maliciam acta sint, continuo indicetis». tunc exclamantes ipsi demones dixerunt: »o ancilla dei omni|potentis! ecce nos demones sumus mille numero, | qui ex consensu[5] omnipotentis inuisibiliter singu|li singula tormenta cordi tuo intulimus, cupi|entes te ab oracionibus penarum multitudine retar|dare; sed tu inuincibilis perseueranti animo omnia | sustinens, omnes nos uicisti simul ac confudisti. | precamur ergo te, ancilla dei, miserere nostri et dimit|te nos, quia oraciones tue ultra modum nos cruci-|ant et exurunt». hec et hiis similia eis dicenti|bus, tandem uirgine cristi iubente abierunt. altera | die, hoc est in sexta feria, que (XLIIIr) precedit natiuitatem | beate uirginis, cristi uirgo leta ad ecclesiam

---

[1] sic pr. m. (et A). B corr. predilectissima.

[2] A didicerit.

[3] et ex A addidi.

[4] ut ex A petiui.

[5] concessu legendum proposui in A edendo.

perrexit, | et statim, corpore domini percepto, ille dulcissimus spon|sus, beatam eius animam rapiens, in archanum | sui dulcissimi cordis thalamum hanc transuexit; | ubi secundum multitudinem tribulacionum prece|dencium diuine consolaciones eius animam ineffabi|liter letificauerunt. permansit itaque filia uestra | ab illo die usque in octauam natiuitatis beate uir|ginis in magna consolacione. contigit autem ip|sam in tercia nocte, que est post natiuitatem beate | uirginis, cum fratre eius sigwino nomine et cum quo|dam alio uiro pro quibusdam negociis coloniam | per noctem pergere. frater uero eius pellebat car|rucam cum tritico. cum autem colonie apropinquare | cepissent, et adhuc quasi pars media noctis su|peresset, placuit eis, ut equos soluerent ac in | pascua dimitterent, se quoque causa soporis | ad terram reponerent. tunc uirgo cristi, carrucam | ascendens, desuper saccos peruigil residebat; et | ecce, antiquus ille serpens ad magnam sui ipsius | confusionem affuit; qui tanta for- (O LXIv1) titudine ro|tas carruce huc atque illuc mouebat, quod uir||go cristi in ea residere non ualebat. descendens | ergo de carruca, uirgo cristi, flexis genibus, ora|cionibus insistebat. tunc quidem serpentis callidi | inpausabilis malicia uirginem cristi diuersis | machinamentis sue uersucie attemptauit, et | primo quidem, in speciem lupi se transformans | uolensque ipsi horrorem incutere, oculis mican|tibus, intrepidam et inmobilem in oracionibus | perseuerare uidebat. auersus ab ipsa illico se ad | fratrem eius simili modo conuertebat. et uelud | ipsum suffocasset, lamentabilem sonum tamquam ex | ore fratris eius auribus inferebat; deinde celeri | cursu ad equos currebat et similiter de ipsis | faciebat. post hec uero infiniti lupi uenerunt | et, simili modo de fratre et equis facientes, ipsos | eciam, tamquam deuoraturi[1] essent, ab eius oculis abscon|derunt, simulque totum campum horribilibus uoci|bus repleuerunt. sed uirgo (XLIIIr2) cristi, demonum nequi|cias intuens et agnoscens, constans intrepida|que in oracionibus perseuerabat et ipsorum demonum | operaciones aduertere uel saltem cogitare penitus | dedignabatur, sed habens plenam fiduciam hoc in | corde suo meditabatur, quia possibile esset omnipo|tenti deo tam fratrem quam equos, eciam si a demo|nibus deuorati essent, sua uirtute mirabili re|formare. hec ipsa cogitante, demones illi in spe|cie luporum euanuerunt, et confestim

[1] A facile nobis suadet deuorati esse legendum.

alter demon, | in specie pulcherrimi ac iuuenis uiri ueni'ens, primo ipsam adulacionibus et turpibus | sermonibus attemptauit, post hec uero diuersis | eam sue nequicie illusionibus fatigauit; et post | pusillum multitudo demonum in specie uiro|rum ueniebant, qui dum suas nequicias uariis | modis exercuissent, nec uirgini cristi horrorem | incutere potuissent, protinus disparuerunt. post | hec uero diuerse turbe demonum, alii in specie catto|rum, alii in specie canum, alii in specie ursorum, alii | in specie bestiarum cornutarum, reliqui uero in specie | diuersorum horribilium animalium tam uolatilium | quam bestiarum ueniebant, et simili modo, quo supra || de LXI v lupis dictum est, suas nequicias exercebant. | in hiis omnibus sponsa cristi, suo dilectissimo [sponso][1] inten|dens, inmobilis in oracione et fide permansit. ad ul|timum uero conuenientes illi demones et admo|niti per uirginem demones se fore confessi sunt, et | exclamantes uoce magna dixerunt: »inmobilis | es, ancilla dei omnipotentis,[2] quia nullis horro|ribus possumus mentem tuam terrere, nec ab oracioni|bus nullis[3] nostris artibus amouere. dimitte ergo | nos, quia ab oracionibus tuis[4] tamquam cathenis igneis | urimur et torquemur». cumque diu hec et hiis simi|lia lacrimabilibus uocibus exclamauerunt, tandem | per iussum uirginis soluti abierunt. — cesset de cetero | manus scribere; magis libet flere, quam aliquid dicere | super diuersis tribulacionibus et angustiis, que fi|liam uestram circumdederunt. heu, karissime pater et | domine! quid accidit aut quid euenit? hoc enim, quod filia | vestra diu multumque formi- (XLIII v) dauerat, ampliatum est, | et quod sperauerat, prolongatum et quasi omnino denegatum est. semper quidem formidabat, ne seculari|bus,[5] que mentem occupant, se[6] inmisceret; sed nunc maxime sperabat, quod vestro consilio et auxilio fratre eius | in religionem adducto, debitis suis perquitatis | cunctisque mundi curis et sollicit|udinibus posterga|tis, sola cum solo libere residere, deuocioni inten|dere, et mirabilibus sui sponsi inseparabiliter adherere [posset].[7] sed proch dolor, diuino iudicio ordinante, | aliter euenit. dominus enim manum suam extendit et | quinque equos eorum, quos habebant, graui mor-

[1] sponso ab A mutuatus sum.

[2] liber omnipopentis. [3] A melius ullis.

[4] tuis corr. add. [5] substantiuum desiderari uidetur. A secularibus negociis. corr. add. se. A, se om., inmisceretur scribit.

[7] posset e meo addidi. sic lenissimo remedio textus mendum sanatur.

bo | tetigit, et segetibus uix cum magno labore intro|ductis, in maximo necessitatis articulo, cum iam | agros suos ad seminandum colere deberent, equos | predictos quasi subitanea morte prostrauit, ita | uidelicet, quod infra spacium trium ebdomadarum | duo equi, in uno die post hoc unus; postremnm | uero iterum duo equi uno die excoriati sunt. qua | de causa filia uestra multipliciter tribulatur; quia | debitis, que soluere omnino sperauerat, pregraua|tur. sed heu! neque de fratre propter obliquam for|tunam culturam[1] agrorum LXIIr[1] postponere uolente, ||| de cuius salute nimium est anxia, sicut de vestra | fidelitate confisa fuerat, liberatur. super hec omnia | restat, quod mentem eius magis cruciat et affli|git. porro ille dulcissimus sponsus delicatam eius | consolacionem, tunc temporis maxime necessariam, a | corde sponse penitus elongauit, et ipsam ad sub|sa[n]nandum et cruciandum horribiliter demonum ag|minibus exposuit.[2] si que ergo, pater karissime, in uo|bis sunt uiscera misericordie, siquis karitatis affectus, | conpaciamini, obsecro, amice ex omni parte desola|te; subuenite filie tantis angustiis circumdate. | et quis, (XLIIIv[2]) queso, filie in angustiis posite pocius sub|ueniet quam pater, | non utique carnalis, sed omnino | spiritualis? quis uero amicam desolatam dignius | consolabitur quam amicus? et amicus quidem non spe terre|ne[3] mercedis conductus, sed ex diuina karitate in|ductus; quem non illecebrose carnis uicinitas ami|ce sociauit, sed diuine karitatis affinitas mi|rabiliter adoptauit. recogitate eciam, karissime pa|ter, quid scripseritis;[4] quid optaueritis, mementote. scrip|sistis enim et optastis uos ad hoc uelle laborare, | ut ipsa quiesceret; ideo uelle occupari, ut ipsa | uacaret; ideo uelle turbari, ut ipsa in presencia | dilecti sui posset liberius delectari. horum ergo | uerborum et tocius fidei et karitatis tam sponsi quam | sponse memores ad partes nostras quantocius vos | transferte, filiam ab angustiis eripite, amicam in | tantis tribulacionibus confortate, insuper et fra-| trem amice a periculosis fluctibus huius seculi et stre|pitu[5] in tuto

[1] liber culturarum.

[2] assignauit, quod A praebet, eo commendatur, quod cum elongauit similiter cadit. — in mg. ponuntur huc inserenda: sed ipsa hec et alia omnia pacienter tollerauit, dicens: dominus dedit, dominus abstulit; sicut domino placuit, ita factum est. sit nomen domini benedictum · ex h. n. t. (?c.?) v. i. s.

[3] terrene ex A restitui; liber eterne.

[4] liber scripsistis, et sic A, qui et opta[s]tis praebet.

[5] strepitu corr. restituit.

religionis littore[1] collocate. et ut | minus laboris et uie uos tedeat, hec karitas | uestra sciat, quod si uos ad partes nostras transtuleri|tis, filiam iam diu desideratam una cum iohanne redu|cere forsitan poteritis. hoc autem ideo dico, qui|a ego et filia uestra super eo aliquando contulimus | et ipsa ad hoc faciendum magis inclinata est, | licet necdum plenam conceperit uoluntatem. spero | tamen, quod in uestro aduentu hoc, quod modo minus in|spiratum est, dominus ipsi debeat plenius inspirare. | et hoc uobis mandat filia uestra, ut prius ei in || mansione solitaria et quieta simul et in LXII r ca|pella uicina, in qua predictus iohannes sacerdos or|dinandus celebrare ualeat, prouideatis. multa qui|dem et miranda sunt de passionibus filie uestre, que | infra natiuitatem beate uirginis et festum omnium | sanctorum acciderunt; que uobis ad presens nec scribere po|tui nec uolui. que omnia cum ceteris, que postmodum, | deo propicio, percepero, sollicite connotabo. conqueror | eciam uobis, pater karissime, quod prior nigeldus, de quo mihi | in littera uestra, et cetera.

[Tunc sequuntur ea, quae libro IV:to conprehenderunt AS].

---

[1] liber lictore; de ct iungendo scriptis uide p. 3.

ANTIK OCH MODERN

SOFISTIK

EN STUDIE I FILOSOFIENS HISTORIA

AF

EFRAIM LILJEQVIST

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1896

ÅT MINNET

AF

CHRISTOPHER JACOB BOSTRÖM

Ursprungligen var författarens mening att till den 1 januari 1897, hundraårsdagen af **Christopher Jacob Boströms** *födelse, publicera några undersökningar öfver dennes filosofi för att sålunda på ett verkligen integrerande sätt bidraga till sagda minnes högtidlighållande. Omständigheter, för hvilka ej här behöfver redogöras, ha föranledt att med dessa undersökningars offentliggörande måste anstå ännu någon tid. Då emellertid författaren ansett sig kunna och böra vid föreliggande häfte fästa Boströms namn, må ock framhållas, att sammanhanget ingalunda är blott ett yttre. Genom energien af sin idealism och rationalism är Boströms filosofi antisofistisk. Och hade den antika sofistiken ingen skarpsyntare och obevekligare kritiker efter Sokrates än Platon-Aristokles, torde ej heller striden mot samtida sofistik kunna föras med större framgång än utifrån de positioner, som »den svenske Platon» intagit genom grundtankarne i hela sin åskådning. Indirekt och antydningsvis framskymtar detta i den följande undersökningen. Så kan hänvisas till sidd. 16, 33—34, 158.*

Hvad här i bokform framlägges för allmänheten, är sammanfattningen af elfva s. k. offentliga föreläsningar, dem författaren å embetets vägnar höll vid Göteborgs Högskola vårterminen 1895. Och de framläggas i så godt som oförändradt skick, endast med den lätta retuschering, som det talade ordets utbyte mot det skrifna alltid gör erforderlig. Vid försök till andra ändringar har författaren nästan genomgående funnit, att dessa skulle ha dragit med sig vidlyftiga omarbetningar utan motsvarande vinst för därå nedlagd möda. Under sådana omständig-

heter borde vår studie naturligast tillhöra den serie af »populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola», som sedan 1895 begynt utgifvas. Här kunde den dock ej lämpligen finna plats på grund af sitt större omfång, som vida öfverstiger det maximum, hvilket för nämnda serie är regel.

Karakteren af Göteborgs Högskolas »offentliga» föreläsningar är däraf bestämd, att Högskolans Ordningsstadga för dem ej mindre än de »enskilda» sätter den vetenskapliga synpunkten främst, ehuru på samma gång föreskriften, att vid de »offentliga» tillträde skall stå allmänheten öppet, par la force des choses framtvingar en så vidt möjligt »populär» framställningsform. Som bekant hör vetenskapens popularisation till de mest svårlösta uppgifter, och vanskligheterna för filosofien äro härvidlag sannerligen ej de minsta. Å ena sidan medför undervisningsväsendets läge i det närvarande, att äfven den bildade allmänheten vid få vetenskapers popularisation i samma grad saknar de elementäraste förbegrepp och anknytningspunkter. Å andra sidan innebär filosofiens ställning i vetenskapernas system sina alldeles egendomliga svårigheter, hvilket våra »prolegomena» må till någon del belysa. Naturligtvis är författaren icke nog förmäten att tro sig ha besegrat alla hinder mot uppgiftens tillfredsställande lösning. Men han hoppas dock ha lotsat sin farkost fram mellan Skylla och Charybdis utan svårare haveri, och framför allt vågar han hoppas, att icke vetenskaplighetens kraf skola befinnas positivt åsidosatta för allmänfattlighetens. Att hans studie på mången punkt kunde ha formats annorlunda, vet författaren godt men vill ock varna för den förhastade slutsats, att hvarje sådant »kunde» skulle tolkas som ett »borde». I alla händelser har författaren hvarken haft lust eller — vid vår svenska litteraturs notoriska fattigdom på allmänbegripliga framställningar af filosofiska spörsmål — ens trott sig berättigad att vraka den form, han en gång gifvit sina tankar, endast för det tvifvelaktiga nöjet att omkläda dem i en akademisk afhandlings galadräkt och härmed göra dem fullt akademiskt presentabla.

Genom sina nyss berörda, inhiberade ändringsförsök har författaren på det konkretaste öfvertygat sig om att äfven för en framställning som denna form och innehåll äro närmare sammanvuxna, än man i första ögonblicket vill antaga. Han har där-

för afstått från all s. k. lärd apparat, hvilken nog kunnat i efterhand tillfogas men knappast såsom organisk lem utan snarare som omotiveradt draperi. Äfven tanken på exkurser till viktigare frågor, framför allt dem, där författaren begagnat nya synpunkter och hittills oförsökta kombinationsmöjligheter, har måst uppgifvas. Kanske får författaren senare något tillfälle att i specialundersökningar återkomma till en eller annan af dessa punkter. Af liknande anledning lämnas här hvarken allmännare eller speciellare källhänvisningar. För vetenskapsmannen och kännaren vore de öfverflödiga, för den bildade allmänheten kanske blott afskräckande. Hvad åter angår den studerande af ämnet, som möjligen får boken i sin hand, gäller, det vår framställning ej på minsta vis åsyftar att ersätta direkta källstudier eller ens lektyren af sådana större filosofihistoriska verk, där han för hvarje steg bringas i mer eller mindre uttrycklig beröring med källorna. Till äfventyrs kan däremot vår studie hjälpa honom att med en tråd af sammanhang utöfver dem, han omedelbart vinner ur dylika verk, genomspinna hans filosofihistoriska insikter. Icke ens en allmän lista öfver den omfattande litteratur, hvilken författaren ansett sig böra genomarbeta för denna studie, synes behöflig. I väsentlig mån sammanfaller den för vår studies första del med af Zeller i hans »Philosophie der Griechen» I[5] åberopad hithörande litteratur, äfven om ett och annat häraf icke stått oss till buds och ytterligare ett och annat tillkommit.

Sist återstår att bryta udden af en godtköpsanmärkning, som vid flyktig eftertanke kanske dyker upp hos någon af våra läsare. Mellan vår behandling af den antika och den moderna sofistiken kunde en viss missproportion synas råda — så nämligen, att den förra alldeles fått brorsparten. Knappast borde likväl behöfva påpekas, hurusom den antika sofistikens framställning tillika innebär och anticiperar den modernas i de gemensamma dragen, vidare att här i den förra äfven inryckts stoff berörande modernare företeelser, där så osökt kunnat ske, och slutligen att våra prolegomena speciellt vända sig mot vissa samtida sofistiska strömningar; hvadan den förmenta missproportionen skulle utfalla väsentligt mindre, än en hastig blick på innehållsförteckningen låter ana. Först och sist vilja vi emellertid erinra, att den antika sofistiken är en genom historiska förhållanden vida mer

inom sig sluten företeelse än den moderna och därför måste behandlas med en viss fullständighet eller också alls icke. Att med en fullständighet, som vore proportionell ej blott i yttre utan i inre mening, framställa den långt mer splittrade och komplicerade moderna sofistiken, skulle kräfva volymer och medföra, att den öfversiktlighet förlorades, som är oundgänglig vid en framställning af populariserande syfte. Den enda väg, som stod oss öppen, var att med de förvärfvade insikterna i den antika sofistikens väsen och art som slagruta uppspåra momenter af nog tydligt sofistisk prägel i det mänskliga tänkandets följande utveckling under betoning af allmännaste såväl öfverensstämmelser som differenser. Och särskildt för den egentligt moderna sofistiken kunde endast bli fråga om de mest karakteristiska pendanterna till den antika, ej om ett fullföljande af den moderna sofistikens alla förtoningar. Att de valda typerna för denna dessutom äro skizzerade ur synpunkten af vårt problem och ej med det allsidiga vägande af olika drag, som en monografisk behandling af nyromantiken, Max Stirner eller Friedrich Nietzsche skulle påkalla, ligger i sakens natur.

Göteborg i december 1896.

Författaren.

I.

Kanske skall mer än en undrande spörja, hvad för ett intresse vi, det 19:de århundradets människor, kunna fästa vid ett ämne som detta: »antik och modern sofistik». Upptäckte man i samtidens lynne drag, som rätteligen borde tillerkännas vedermälet »sofistik», vore ju onekligen af intresse att hänvända sin uppmärksamhet åt dessa; men hvad hafva *vi* att skaffa med en kulturföreteelse, som uppstod i det femte förkristna århundradets Grekland. Självkännedom erkännes allmänt vara den svåraste bland konster, — detta såväl för individer som för hela tider och folk. Så mycket större skäl att samla sina krafter kring denna uppgift, som är svårlöst nog. Ut i lifvet, sådant det böljar omkring dig, icke sådant det lefdes årtusenden tillbaka! Ägnar du det förgångna din håg och id, hvad blir då öfver för det närvarande, och hurudan blifver då framtiden? — framtiden, som du genom ditt arbete i det närvarande skall forma och gestalta, där lycka och olycka för dig själf och dina medmänniskor beror på det närvarandes gärning. Känner du, att du fyllt de kraf, som det närvarande ögonblicket och genom detta framtiden ställa på dig, då — ej förr — kan du med lugnt samvete rikta din blick på forntiden och på hvad varit hafver, intill dess det närvarandes och framtidens kraf ånyo taga dina krafter i anspråk. Men små, ja, försvinnande äro utsikterna till en sådan hvilostund. Rastlöst vrider sig tidens hjul, och hvarje nytt ögonblick ställer på dig en ny fordran. När Faust efter ett långt och skiftesrikt lif trodde sig

få hvila från sin sträfvan och säga till ögonblicket: »verweile doch, du bist so schön», var timglaset utrunnet, och uppgörelsen stundade, den uppgörelse, där lifsgärningens debet och kredit uträknas, och som visar, hur de gifna punden förvaltats, om slutresultatet är skuldsättning och förlust eller behållen vinst.

Hvad är vårt svar till dylik tankegång och fråga? I första hand en bekräftelse af den vikt, som måste tilläggas det närvarandes kraf och likaså i och med detta framtidens. Ja, vi skulle vilja ytterligare stryka under och kursivera denna tanke. Hvad intet sammanhang äger — medelbart eller omedelbart — med det lif, vi själfva lefva, har för oss intet värde, ingen betydelse. Att därom vetenskapa är nonsens och ej blott »eine graue Theorie» utan ock en tom, innehållslös teori, ren skenvetenskap, platt ingenting annat. All *verklig* vetenskap sammanhänger med det lif, vi lefva, är en uppgift i vårt lif och för vårt lif, utmynnar i detta och syftar till dess höjande. Men lifvet och det närvarande må icke fattas snäft, ur trånga vyer. Ej alla lifvets gestalter prunka i färg- och formskönhet. Är än Goethes ord sant: »grau ist alle Theorie, grün nur des Lebens goldner Baum», bör man dock rättvisligen bevara i minne, att grönska och färgprakt tillhöra blad och blommor, men att trädets stam och rot ej äro mindre omistliga, därför att de måste nöja sig med anspråkslösare färger. Låt därför vara, att all vetenskap synes något grå och gråare kanske, ju längre bort man kommer från det närvarandes fullhet och rikedom, sålunda möjligen gråast, när den vänder sig till den grå forntiden, är dock visst, att utan vetenskap all mänsklig kultur och det mänskliga lifvet i sin helhet skulle sakna ett af sina viktigaste stadgande och bindande elementer. Den verkliga vetenskapens sammanhang med lifvet står alltså fast, men för att fylla sin uppgift i och för detta måste det vetenskapliga arbetet fullfölja sina egna rent inre kraf enligt sina egna inre lagar utan att låta sig störa af det närvarande ögonblickets tillfälligare nyanser och stämningar samt de i dessa grundade rop, som kanske låta höra sig utifrån.

Att bestrida vetenskapens värde för lifvet var nog ej heller syftet med det inkast, vi nyss förmodade. Dock var bäst att från första början söka komma till samförstånd i den frågan.

Den hade eljest lätt kunnat ligga i bakhåll, då vi vändt vår uppmärksamhet till andra ting, om tilläfventyrs den tänkte interlokutören varit i någon grad anstucken af modern sofistik. I hans yttre skepnad behöfde ju detta ej röja sig. Den antika sofistiken ledde konsekvent till nekande af egentligt vetandes och vetenskaps möjlighet liksom äfven deras värde för lifvet, — hvarför skulle icke en dess afkomling af modernt snitt kunna vandra i ungefär samma spår? Det förstås, att med nya tider följa nya seder; och i oförändrad form vore man nu till dags knappast hågad att upptaga den antika sofistikens satser. Från sådant fredar den i ögonen fallande tillämpning på det materiella lifvets förhållanden, hvaråt många samtidens vetenskaper kunna glädja sig, exempelvis de s. k. ingeniörsvetenskaperna. Men väl kunde man vänta, att någon form af samtida sofistik ville i dylik omedelbar tillämplighet för det materiella lifvet se måttet och mätaren öfver all vetenskaps sammanhang med lifvet och betydelse för detta. Mot dylika en lägre sofistiks baktankar gällde det framhålla, att vetenskapens självständighet inom dess egna regioner är villkoret för att den skall äga värde för lifvet själft. Icke heller torde det sanningsenligt kunna påstås, att den forskning, hvars rättesnöre legat i syftet till omedelbar nyttighetstillämpning, varit den, som egentligen möjliggjort ett dylikt utbyte af vetenskapen. Tvärtom måste nästan undantagslöst sådan ära tillerkännas den forskning, som ledts af rent vetenskapliga synpunkter och intressen, t. ex. med afseende på lösningen af ett matematiskt, mekaniskt eller mediciniskt problem, utan att härvid fråga efter, om denna lösning kunde omedelbart omsättas i inkomstbringande uppfinningar och dylikt. Med andra ord: framsteg i vetenskapen betingas af vetenskapens eget inre sammanhang, men måste ovillkorligen i stort taget omintetgöras, därest forskningens vägar och mål skola bestämmas af yttre hänsyn. För vetenskapen åter är den högsta synpunkt sanningens.

Sanningen såsom sådan utan alla nyttighetshänsyn måste alltså äfven de materiella intressenas målsmän och banerförare betyga sin vördnad, om eljest deras blick ej är alltför kortsynt. Hon — sanningen — är nämligen en makt utanför och öfver själfva det materiella lifvet, men dock oumbärlig för dettas

högre förkofran. Härmed är tillika erkändt, att lifvet ej må fattas alltför trångt, då vi nyss medgåfvo all verklig vetenskaps sammanhang med och utmynning i lifvet; är erkändt, att det materiella lifvets måttstock är för kort, och att värde för lifvet ej är = värde för det materiella lifvet. Sanningen såsom förverkligad i vetenskapen är ju själf en lifsform, hvars af det materiella lifvet oberoende värde vi just funnit af detta samma materiella lif erkändt och bekräftadt. Skulle någon tvekan om vårt ämnes befogenhet, lämplighet och intresse härflyta ur åskådningssätt, som omedvetet eller medvetet lägga den materiella nyttighetsuppskattningen till grundval för sin värdering, vore härmed udden bruten af sådan tankegång.

Vår interlokutör är emellertid färdig med invändningar, som visa, att hans första tvekan icke häfts. Han förklarar, att vår utredning ej träffat kärnpunkten af hans inkast. Det hade aldrig fallit honom in att använda den blotta materiella nyttans synpunkt till värdering af vetenskapens sammanhang med och betydelse för lifvet. Framhållandet af självkännedomens värde så för individer som folk borde redan det ha visat, att hans tankegång rörde sig i ideellare riktning, om man blott ville göra sig mödan att förstå en invändning. Vi hade sålunda endast målat en viss potentat på väggen för att sedan kunna behandla honom med oemotståndligt eftertryck, eller kanske rättare: vi hade som Don Quixote attackerat väderkvarnar i stället för jättar. Inkastets tyngdpunkt skulle nämligen ligga i motsättningen mellan det närvarande och det förgångna. Den vetenskapliga utredningen af det närvarandes beskaffenhet vore omistlig just för de närvarande och kommande tidsuppgifternas rätta utförande. Men så mycket mindre borde man öda sin kraft med grubbel öfver det gångna: dess gärning, rätt eller orätt utförd, var nu en gång ett timadt, som ej kunde göras ogjordt eller om igen.

Nåväl, låtom oss taga påminnelsen ad notam utan att fatta humör öfver den elaka jämförelsen! Vi spörja då vår interlokutör, om han icke har klart för sig, att det närvarande ögonblicket ej kan fasthållas såsom ett närvarande. Endast som ett förgånget kan det gripas och göras till föremål för studium. För såvidt det närvarandes och framtidens kraf på

oss tarfva vetenskaplig undersökning före handlandet, måste vi läsa och studera dem i det förflutna, som till alla sina delar ju en gång varit ett närvarande. Detta förhållande är tillräckligt både kändt och erkändt, för att en enkel hänvisning därpå skall vara nog och intet ingående behöfvas i psykologiska detaljer. Endast ett borde framhållas: den självkännedom, hvarom vår interlokutör talat, hur kommer den till stånd? Väl endast därigenom, att man jämför det närvarande med det förflutna och det förflutna inom sig, sålunda därigenom, att man fördjupar sig i detta samma förflutna, från hvilket interlokutören ville afvända vår blick. Och hvilken självkännedom är fullkomligast, den, som öfverskådar blott några timmar af det förgångna, eller den, som till ett helt sammanbinder hela det lif, man lefvat såsom medveten och ansvarig människa, — finnes därvidlag någon tvekan? Detta om individen. Men räknar individen sitt lif i lustrer och decennier, räkna folken sitt i sekler, ja, årtusenden. Och vid det närvarande ögonblicket få vi således icke stanna.

Synbarligen finner vår vederdeloman detta inlägg småaktigt. Dessa triviala upplysningar voro naturligtvis för honom obehöfliga. Han kunde i gengäld komma med ett ungefär lika småkitsligt påpekande, det att hvarje förflutet ju ändock måste upptagas i det närvarande för att kunna fattas af medvetandet. Men då han inser, att härpå genast kunde svaras: på samma sätt ingår framtiden såsom förutsedd eller beräknad i det närvarande, — och vidare inser, att redan det vanliga medvetandet här icke har någon svårighet att distingvera, afstår han ädelmodigt nog från ett inpass, som skulle leda oss på tämligen vidlyftiga afvägar. Han nöjer sig därför med att i något retad ton antyda, att han icke menat det närvarande i allra strängaste bemärkelse, utan endast vår tid, den nyaste tiden såsom det senaste förflutna med en gräns bakåt i åren 1870—71 eller, om man så vill, t. o. m. anno 1814. Ja, han kanske är nog liberal att medgifva gränsens ytterligare tillbakaryckande, om man t. ex. får anse, att i våra tidsuppgifter ingå elementer, förskrifvande sig från det upplysningens sekel, hvilket föregick franska revolutionen. Men att syssla med en företeelse från 5:te och 4:de århundradena f. Kr., tillhörande en

nation, som genom främmande elementers inblandning förorenats nästan ända till oigenkännlighet den stund, nu är, samt framträdande på ett språk, hvilket räknas till de döda, det är dock ren orimlighet, menar han. Hvad den tiden och det folket lämnat oss, torde vi redan ha assimilerat med vår andliga organism, och hvad ej ännu införlifvats med oss, synes vara af alltför svårsmält art för att kunna räknas som tjänlig näring. En och annan kammarlärd må handskas med slikt, om det roar honom, men icke i handel och vandel söka utprångla ett mynt, som ej längre är gångbart!

Vi tacka för det senaste medgifvandet, men känna oss ändock ej fullt tillfredsställda. Dels hafva vi ju ursprungligen med vårt ämne vändt oss till ett publikum, där fackmännen stå i försvinnande minoritet,[1] och sålunda äfven sagt vårt ämne i en eller annan grad vara en allmänhetens angelägenhet, påkallande dess intresse och ingalunda inskränkt till kammarlärdomens trånga sfär. Dels hafva vi förut kommit öfverens om att all verklig vetenskap skall äga värde för lifvet. Men kammarlärdomen, sådan vår interlokutör tänkt sig den, afstänger sig från detta, är en obehöflig och fullkomligt gagnlös, därför också otillåten lyx, i det ju äfven en sådan vansläktad lärdom förbrukar åtskilligt af intellektuella resurser, som borde insättas i den allmänna rörelsen, borde tillgodogöras i och för lifvet, omedelbart eller medelbart.

Var det möjligen blott en sofistisk fint att sätta kammarlärdomens stämpel på vårt ämne? att genom den insinuation, som kan ligga i ett enda ord, leda opinionen i en för vår men äfven allmänhetens sak ofördelaktig riktning? Ett sådant konstgrepp skulle en sofist af gamla skolan icke försmå, kanske ej heller en af den nya? Lärdomsarbetet tillhör ju ej salubodarna, gatorna och torgen utan oftast den ensliga kammaren. Icke blir den därför onyttig kammarlärdom, onyttig t. o. m. för vetenskapen själf? Och hvad vårt ämne beträffar, vilja vi påstå, att det knappast har mindre intresse för lifvet än för vetenskapen, ty de sofistiska tänkesätten kunna anfräta alla

[1] Se företalet, som sålunda verkligen är afsedt att *läsas* och att läsas *förut*.

lifvets förhållanden. Men visserligen får man ej afskära intressenas rad med ett godtyckligt årtal, vare sig 1871, 1814 eller ens 1789. Nyss fingo vi ett medgifvande, att kanske en eller annan af våra egna tidsuppgifter i någon grad torde vara bestämd af rörelser, som föregingo och utmynnade i 1789 års revolution. Vid ett sådant medgifvande och till bakgrund för detta det allmänna medgifvandet, att det närvarande ej behöfde eller ens fick fattas i strängaste mening, befinner sig vår opponent, ledsamt för honom, på det sluttande planet, och hans fall tyckes vara svårt att hejda. Hur skulle han ställa sig inför frågan, om kristendomen ännu i det närvarande är en makt att räkna med, en insats i mänsklighetens utveckling, som ännu icke fullt ut tillgodogjorts, som sålunda alltfort bestämmer mänsklighetens lifsuppgifter i mångt och mycket, kanske både i stort och smått? Med en smula uppriktighet finge han svårt att svara ett afgjordt nej till denna fråga. Därmed hade intressegränsen tillbakaflyttats inemot 1900 år. Kunna vi stanna ens där? Svårligen. Måste icke kristendomen utbilda sin åskådning dels i opposition, dels äfven i anslutning till former af hellensk filosofi? Har den ännu afstrukit alla spår häraf? Kan man icke ännu i dag till sådana elementer spåra tillbaka ursprunget för religiösa stridigheter, som lifligt uppröra sinnena, och hvartill samtiden för sin egen skull behöfver intaga position? Med den hellenska filosofien har sålunda vår tid ännu icke uppgjort sluträkenskap. Den hellenska filosofien kan i sin ordning ej begripas utan studium af sitt folks hela kultur. Denna har trådar och rötter äfven i de orientaliska bildningsformerna. Och på detta sätt öppnas för oss historiska perspektiver af omätlig vidd, där endast händelsernas och tingens eget sammanhang kan till forskaren kommendera vare sig halt, framåt eller tillbaka. Ett enda exempel bland otaliga möjliga har här fått bekräfta vår sats, att det vetenskapliga arbetet och intresset får, ja, måste ledas utan främmande hänsyn, efter dess egendomliga inre synpunkter, — vetenskapens slutliga och sista sammanhang med det närvarandes lifsuppgifter dock oförkränkt.

På vetenskapsmannens ompröfning af det närvarandes behof och forskningens resultat kommer det så an att be-

stämma, hvad af dessa senare bör föras utanför vetenskapens egen krets till allmänheten såsom för denna tillgängligt och berörande dennas verkliga intressen. Ingen annan än han kan ju i den saken döma. Han bör vara förtrogen med båda sfärerna, — och närmare känner den icke fackbildade allmänheten på sin höjd den ena.

Oppositionen får efter detta svar ej lätt att ånyo draga in nyttighetsvyerna och godtyckliga tidsgränser såsom norm. Den kan ej ens gärna kasta oss in i den odiösa och alltför ointelligenta frågan om de klassiska studiernas berättigande, som annars lätt nog kunde utsätta oss för de opinionsväder eller rent af opinionsstormar, af hvilka en sofist med förkärlek och stundom med framgång begagnar sig, när det gäller att icke låta sak komma på tal. Men nu skönjer den rådvilla oppositionen plötsligt något, som liknar en räddningsplanka, och hoppas, att detta ej skall befinnas vara blott ett halmstrå. För att komma till vårt sista resultat hade vi begagnat oss af en mellanlänk, som kan utgöra en tacksam angreppspunkt. Vi hade talat om den hellenska filosofiens sammanhang med den kristna religionsåskådningens utbildning. Men allt, hvad filosofi heter, kan man nu för tiden opåtaldt chikanera. Ingen af den stora allmänheten vet just någonting därom. Man är därför mottaglig för belackares och bakdantares lösa tal. Och om någon med allvarlig min förklarar, att filosofien är ett underligt djur, tillhörande äldre tiders intellektuella organisationer, hvilket nu emellertid är för åtskillig tid sedan utdödt och för det närvarande endast existerar såsom ett slags intellektuellt petrifikat, skall han få många, som applådera sig. Detta tyckes dem nämligen vara både vackert och djupsinnigt sagdt. Att pröfva yttrandets sanning faller dem ej gärna in, ty detta tillhör ju icke deras métier. Och förtroendet till sådana uttalanden växer, då man ser respektabelt och ansedt folk, som *borde* begripa sig på saken, instämma — tyst eller uttryckligt. Har en dylik uppfattning väl hunnit slå rötter i den allmänna opinionen, är det allra minst lika svårt att utrota den som att få en falsk dödsannons i världstidningen Times korrigerad. En man, som i begriplig harm yrkade på rättelse därstädes, sedan han mot sanna förhållandet blifvit afdagatagen i en

dödsannons, dit insänd förmodligen af någon fiende eller elak vän, lär ha erhållit till svar: Times rättar aldrig, hvad den sagt, — vill Ni göra Er tillvaro bekant, har Ni att låta införa en födelseannons. På samma sätt är en färdigbildad opinion ytterst felfri och låter ej korrigera sig. Har den en gång förklarat filosofien död och begrafven, kan den trots alla protester ej bekväma sig till att erkänna den förra filosofiens existens bland de lefvandes antal. Skall den erkänna någon filosofi, är detta naturligtvis en helt och hållet ny och nyfödd, som alldeles icke vet af den gamle Adam och hans surdeg.

Onekligt ser det hotande ut för filosofien, om man appellerar till en dylik opinion, — och i de lager, där man öfverhufvud har någon opinion om dylika ting, är en sådan dock ej långtifrån färdigbildad i vårt land, detta självt till föga berömmelse. Förintar man det hela, förintar man ock dess delar, — resonerar vår opponent ganska nätt, om också ej alldeles rätt. Tror man blott, att filosofien icke har något rum bland samtidens vetenskaper, kan en framställning af vissa faser i dess historia föga intressera. Att vårt ämnes formulering »antik och modern sofistik» innebär den tydligaste protest mot ett sådant uppfattningssätt, får naturligtvis ingenting betyda. Den antika sofistiken, själf en lägre form af filosoferande, nekade filosofiens möjlighet och tillvaro såsom vetenskap. Skulle den moderna sofistiken då känna några betänkligheter härvid? Näppeligen. Men vår tröst är, att lika litet, som den antika sofistikens dödsdom öfver filosofien mäktade utplåna henne från vetandets värld, skall den modernas det förmå. Och liksom den antika sofistiken tvärtom följdes af den antika filosofiens mest glänsande period, är icke omöjligt, att den moderna filosofien kan utgå ur kampen mot sofistiska föreställningssätt med nya, stärkta krafter och från denna strid datera en ny blomstring. Men till den ändan får hon ej heller utan all gensaga låta den allmänna opinionen forma sig i opposition mot henne; och till den ändan begär äfven hon den allmänna opinionens öra, vädjar äfven hon till det allmänna bildade föreställningssättet.

Dock må efter detta vår opponent komma till orda. Filosofien, säger han, torde visserligen hafva varit en kulturmakt,

en vetenskap har hon aldrig varit. Likväl må ej detta räknas henne till last, när man tänker på de många århundraden af mänsklighetens historia, som egentligen ej känna annan verklig vetenskap än vissa grenar och tillämpningar af matematiken. I våra dagar kan emellertid ej denna ursäkt längre komma henne till del. Den nya tiden och särskildt den nyaste kan yfvas öfver en oerhördt rask uppblomstring af vetenskaper. Ej nog med att nytt lif och nya krafter ingjutits i de matematiska vetenskaperna med tillämpningsgrenar, äfven historia, nationalekonomi, rätts- och statsvetenskaper, filologi och lingvistik, biologiska och öfverhufvud medicinska vetenskaper hafva i rastlös forskning växt upp och tillvunnit sig allmänt erkännande. Ja, man skulle äfven kunna berömligen angifva åtskilliga grenar af teologisk vetenskap, närmast dem, som förmått tillägna sig historisk och filologisk metod. Filosofien ensam tryter detta erkännande, som ett verkligt vetenskapligt arbete dock alltid till sist tvingar fram. Aktning för erfarenheten och exakthet äger hon icke, men utan detta existerar ingen vetenskap. Först när blicken öppnades för dessa krafs befogenhet, kunde verkliga vetenskaper uppstå; och från denna stund har utvecklingen till deras närvarande blomstring begynt. Filosofien har emellertid hängett sig åt tomma begreppsspekulationer, skattat åt en grundfalsk konstruktion, efter hvilken hon fåfängt sökt afpassa verkligheten, och intet öra haft för tidens kraf. Hegels system var det sista gigantiska försöket att på begreppskonstruktionens väg storma himmelen och tillrycka sig verklighetens rike. I spillror ligger denna byggnad, tillhörande en förgången kultur, och någon ny motsvarande byggnad har man ej mäktat resa. En och annan ser man drifva en barnslig lek bland dessa ruiner, men därvid stannar det, och allvarligt folk ler åt sådant nöje. Kant ville en gång med den gamla metafysikens undergång bereda tron en behöflig fristad, men lyckades föga, ty just från honom utgick den verklighetsföraktande spekulation, som var filosofiens sista lifsyttring, och som ej behandlade den religiösa erfarenheten bättre än annan erfarenhet. Sedan denna skenvetenskap utlefvat sig, har den fallit i stycken för tidens anda, har lämnat sitt rum åt erfarenhetsvetenskaperna och den exaktaste

bland vetenskaper, matematiken. Skulle någon gengångare af den hädansofna begära plats i vetenskapernas krets, svaras kallt: här finnes intet rum för dig. Och denna dom är samtidens enhälliga. Icke ens ett sken af existens skulle filosofien äga, om ej gammal slentrian och oförlåtlig konservatism ännu bibehölle dess lärostolar vid universiteten.

Kännen I igen rösten? Dessa ljud hviskas tyst eller ropas högt, allt efter som det passar sig. Stundom är man nästan frestad att tro tonfallen röja verklig öfvertygelse; men mestadels låter det något ihåligt, såsom sker, när man osjälfständigt upprepar inlärdt tal eller blott för att agera musikälskare sjunger den senaste modevisan.

Den förda oppositionen har varit obarmhärtig. Man har icke ens velat lämna filosofien den tillflykt i verkligheten, som medlidsammare själar tillerkänna henne under etiketten »begreppsdiktning», nämligen för deras räkning, hvilka intellektuellt äro att jämställa med de beklagansvärde degenererade, som hänge sig åt opium-, morfin- eller haschischrusets last. På en sådan räddning göra vi heller ingalunda anspråk. Hvad som dock väcker vår och kanske äfven andras misstänksamhet, är, att den värde opponenten tydligen skjuter öfver målet. Han gör sig nämligen skyldig till det fel, som inom logiken kallas mutatio elenchi, d. v. s. att bevisa ett annat, än han skulle bevisa. Han ville ådagalägga, att ämnet »antik och modern sofistik» ej anginge vår tid eller påkallade vår uppmärksamhet, framför allt icke den bildade allmänhetens, men använde som sista bevismedel deklamationer, i hvilka filosofien förklarades nu till dags vara en död vetenskap, som egentligen aldrig varit någon vetenskap. Hade än filosofien varit en sådan människoandens förvillelse, som nyss sades, kunde man dock ingalunda vara säker, att icke samma förvillelse i en eller annan form ännu fortlefde. Eller har verkligen vår tid till den grad kraftigt ympats med aktning för erfarenheten, med afvoghet mot allt slags konstrueradt s. k. vetande och med exakthetens ofelbara ande, att vi få anse oss oemottagliga för den besmittelse, som fordom lefde i filosofien? Den djärfvaste kunde ej svara ja härtill. Hypotesmakeriet i sämre mening har man ingalunda utrensat från de s. k. erfarenhetsvetenska-

perna, och hur många hypoteser utbjudas icke såsom vetenskapens säkra resultat till en oförfaren allmänhet! Vi lefva midt i de politiska och sociala konstruktionernas gyllene ålder, och våra s. k. liberalers program kan i rätt nedstigande led räkna sin härkomst från upplysningsfilosofien, med hvilken franska revolutionen är så intimt förenad. Är filosofien en så kolossal förirring, som man velat påstå, tyckes likväl dess ande fortlefva, — och ju farligare, dess noggrannare studium skulle den till vårt själfförsvar påkalla. Då den aldrig hade varit vetenskap, kunde den ju ej fortlefva som vetenskap, och kunde således gärna, dess lif eljest obetaget, för oss nämnas en död vetenskap. Vår opponent har tydligen alls icke bevisat, hvad han ville bevisa.

Icke nog härmed, hans bevismaterial framkallar redan i och för sig en skarp kritik. Liksom han från början visade sig den historiska synpunkten afvog, har han äfven nu sökt tillbakatränga den möjligast långt. Den verkliga vetenskapen tillerkänner han — med så godt som blott ett undantag, matematiken, — uteslutande vår tid, den nyare tiden. Inom denna måste han visserligen medgifva och medger gärna en vetenskapernas utveckling, särskildt märkbar sedan den tid, erfarenheten allt mer kommit till sin rätt. Men strängast taget är ju den verkliga vetenskapen, som vår opponent så flitigt fört i munnen, endast den fullt utvecklade fullfärdiga vetenskapen. Säger man icke dess mindre en i utveckling stadd vetenskap vara verklig vetenskap, har man stor anledning att betrakta alla dess utvecklingsformer i deras sammanhang, och man får icke efter en godtycklig och yttre måttstock säga: här eller där börjar den verkliga vetenskapen. Enligt utvecklingens ordning måste ju de första stegen på den vetenskapliga forskningens bana vara osäkra och vacklande samt röja mycken ofullkomlighet, för att icke säga ofullgångenhet. Kanske har vår opponent just fastnat vid sådana ofullkomligheter, tillhörande ett stadium, hvilket är lägre än vår tids allmänna vetenskapliga nivå, ofullkomligheter, som dock ej uteslöte möjligheten af att den ofullkomliga företeelsen vore en vetenskap under genesis, en tillblifvande vetenskap. Och för öfrigt, kanske det mången gång är fråga om kulturbilder, som velat gälla

för former af filosofi, ehuru de snarare varit allt annat. Hvad för medel skulle vår opponent äga att pröfva detta? Intet. Han har icke ens med ett ord antydt, hvad enligt hans mening filosofien positivt är. Däremot har han åtskilligt orerat om hvad hon icke är, om fel, som hon begått, om sådant, hvari förståndigt folk — och dit höra naturligtvis icke filosoferna — äro ense rörande henne och hennes värde eller rättare värdelöshet. Och det är tydligt, att ej annat kunde väntas. Man gjorde orätt i att begära några upplysningar om hvad filosofien enligt sitt begrepp är af den, som allt mer afslöjats såsom hennes fiende. Lämnade han sådana, kunde man befara, att de vore åtskilligt försåtliga. Men att detta begrepp tryter honom, och att han således talat utan nödig insikt, måste med allt eftertryck framhållas, när han vill sitta till doms, själf jäfvig. Det torde kunna visas, att filosofien enligt sitt begrepp är en för människoanden i dess utveckling oundviklig vetenskaplig uppgift, hvarmed dess existensrätt vore skyddad och dess värde begripligt för alla utom — fanatismen. Med den utredningen skola vi senare gripa oss an. Dessförinnan återstår likväl att nagelfara ännu en hufvudpunkt af den opposition, vi senast försporde, en punkt, som på det närmaste sammanhänger med den sist berörda frågan om vetenskapernas utveckling och därmed förknippade ofullkomligheter.

Då man riktat sig mot filosofiens s. k. konstruktioner och förmenta erfarenhetsförakt, har man tydligen ej träffat filosofien såsom sådan utan en ovetenskaplig tendens, hvilken kan göra sig gällande i hvad forskning som helst. En antydan härom gåfvo vi nyss. Att förneka, det filosofer i den vägen felat, vore möjligt allenast för en filosof, som ej kände sin egen vetenskaps historia. Men motsvarande företeelse uppvisa också de öfriga vetenskaperna i sin historia, ingen nämd och ingen glömd. Den där är utan synd, kaste första stenen! Behjärtar man de i sakens egen natur liggande svårigheterna, och tager man vederbörlig hänsyn till tidsomständigheter, kan icke sägas, att filosofien syndat mer eller svårare än andra vetenskaper. Att dess ämnesvänner i vår tid stundom något slappt och energilöst möta de beskyllningar, som framkastas i dylik riktning, förklaras och ursäktas väl däraf, att filosoferna i allmän-

het känna sin egen vetenskaps historia bättre, än hvad förhållandet är med andra vetenskapsidkare. Detta är ingen förtjänst. Grunden ligger däri, att filosofiens historia betyder mer för filosofien själf än andra vetenskapers historia för dessa. Men är det än ingen förtjänst, är det likväl en verklighet, hvilken något motverkar uppkomsten af en dylik okunnighetens fariseism, som ifrågavarande beskyllningar mot filosofien röja. Ingen kännare af forntidens kulturlif skall förneka, att den klassiska bildningens vetenskap satte sin ädlaste och mognaste frukt i Platons och Aristoteles' systemer, den förre tillika en matematikens ifrige dyrkare, den senare en empiriens heros. Användas mångenstädes ännu »Euclidis Elementa» såsom lärobok i geometrien, kunde med icke mindre skäl ett stort antal af Platons dialoger fortfarande gifva invigningen i filosofiens studium, och obehöflig torde en närmare jämförelse vara i afseende på sann vetenskaplighet mellan dessa hvart i sitt slag fulländadt klassiska snillealster, — ordet »klassisk» ej fattadt i blott historisk bemärkelse. Vända vi oss till medeltiden, visar dess kulturhistoria, att filosofien då ej stod tillbaka för sina systrar beträffande graden af vetenskaplighet. Snarare var hon mer än mindre fri från den brist på självständig forskningsanda, som då allestädes röjde sig; och det var från filosofien i dess allians med de återupplifvade klassiska studierna, som de första impulserna utgingo till angrepp på den döda auktoritetstron. Inom den nyare filosofiens tidigaste period hafva flere af dess märkesmän tillika gjort sig kända såsom banbrytande på de matematiska vetenskapernas område: så Cartesius, Newton, Leibnitz. Något af den vetenskapliga ande, som härvid besjälade dem, torde väl ock hafva kommit deras filosofi till del, — eller kan man rimligtvis betvifla detta? Och det gäller åtminstone om den förste och siste af de trenne, att deras namn som *filosofer* sättes och bör sättas *högst.* Grundläggaren af den nyare filosofiens senare tidehvarf, Kant, var äfvenledes en i matematik och naturvetenskap grundligt förfaren man. Han har också här åt sig upprest ett beståndande minnesmärke, såsom en hvar känner, hvilken blott en gång hört talas om den kant-laplaceska världsbildningshypotesen. Underligt vore, om filosofi och s. k. exakt vetande kunnat på detta sätt gå

hand i hand, därest filosofiens ande vore inexakthetens och de falska konstruktionernas.

Vi få emellertid ej afbryta vår historiska återblick på denna punkt, detta skulle se sjukt ut. Efter Kant följde nämligen den ålder, som företrädesvis kallats den filosofiska konstruktionens, representerad af Fichte, Schelling och Hegel. På denna tid tänker man vanligtvis, då filosofien smädas för konstruktion och inexakthet. Men hur föga känd och framför allt huru misskänd är ej denna spekulation! Fichte är i själfva verket en tänkare af järnhårdt skarp logik, hos hvilken erfarenhetens förkämpar få svårt att upptäcka en verkligen erfarenhetsvidrig konstruktion. Detta har också uttryckligen erkänts af en den nyaste naturvetenskapens storman, fysiologen och fysikern v. Helmholtz, som tillika var ett godt stycke filosof, och som i en viktig punkt af sinnesfysiologien direkt anslutit sig till vissa fichteska begrepp. Schelling och Hegel åter kommo stundom vid sitt filosoferande onekligen i konflikt med verkligheten, men rättvisligen måste erkännas, att den s. k. erfarenhetsvetenskapens dåtida läge gör sådant i hög grad begripligt och ursäktligt. Vissa omskrikna misstag ha till och med uttryckligen för dessa filosofer själfva endast gällt såsom hypotetiska resultat i förhållande till erkändt osäkra antaganden. Aldrig borde man heller glömma, att det är *dessa* filosofers spekulation, som nästan intvingat utvecklingstanken och de genetiska synpunkterna i det allmänna medvetandet samt därmed trots åtskillig inexakthet i detaljer gifvit det historiska sinnet den kraftigaste näring och växt. Utan sådant vore ej heller förklarligt, att vår store häfdatecknare Erik Gustaf Geijer, som tidigt öfvergaf den historiska konstruktionens väg, skänkte sin varmaste beundran åt nämda spekulation. Utan dylika förtjänster vore ock rent ofattligt, att denna spekulation kunde så länge vid sig binda andra vetenskaper, till en stor del just sådana, från hvilkas arbetsfält man nu förnimmer de hätskaste ropen mot allt slags filosofi. Det goda, man fått, var kantänka så lätt att glömma inför de olägenheter, man fick på köpet. Sådan är mestadels världens gång. Man glömmer, att hvad af metod och dylikt som kan vara användbart på ett håll, ej behöfver vara så på ett annat, och att i ty fall räkna

sig själf öfverflyttandet till last. *Filosofien* har också lidit under sina försök att tillämpa en *matematisk* metod, men skjuter ej skulden på matematiken och aktar sig för att stjälpa ut barnet med badvattnet.

Bortsedt från allt detta borde ihågkommas, att vid sidan af nämda spekulation gick en annan, nyktrare, hos Herbart och hans skola, hvilka ägnat både matematiken och empirien stort intresse och framför allt bemödat sig om exakthet. Från denna riktning har också den nyaste erfarenhetspsykologien och därjämte pedagogiken erhållit kraftiga väckelser. Tilläggas borde dessutom, att i vårt land den så ofta förkättrade Boström inledde den filosofiska oppositionen mot all s. k. konstruktion under eftertryckligt yrkande, att erfarenheten skall vara den ovillkorliga utgångspunkten för allt vetenskapligt arbete. Vidare att empiri och filosofi visat sig äfven på senare tider kunna lyckligt samarbeta, såsom namnen Lotze, Fechner, förut bemälde v. Helmholtz och ännu andra utvisa. Slutligen att på en mångfald af filosofiens områden för närvarande bedrifves ett arbete, som — vi försäkra det — i exakthet icke står tillbaka för de i detta afseende bäst renommerade vetenskapers.

Till detta slags arbete hör framför allt den forskning, som ägnar sig åt filosofiens historia. Filosofien har i känslan af konstruktionens faror funnit nödigt att gå in i sig själf för att vinna djupare självkännedom. Och detta kan hon endast vinna genom att uppsöka det förflutna samt däri utspana den lag, som behärskat hennes föregående lif i dess olika former. Orätt vore, om hon därvid skulle glömma det närvarande och tappa sin syn på framtidens kraf. Detta gjorde hon, om hon blott frågade efter sitt förgångna, om hon endast åsyftade exakthet i afseende på det rent historiska utan att till denna lägga syftet och bemödandet om fortsatt själfutveckling. Mycket kommer således an på insiktsfull kombination af det förflutna med det närvarande, och det är ej nog med en exakt filosofiens historia, utan för filosofiens framtid göres oss behof af en både *filosofisk* och *historiskt exakt* filosfiens historia. Ville jag här uppräkna namn att styrka en dessa kraf uppfyllande forsknings tillvaro, kunde jag ange många. Ett må vara nog, den mästares, hos hvilken en hvar måste gå i skola, om han

vill djupare intränga i den grekiska filosofiens natur och öden: Zellers namn. I honom förenas med nödig filosofisk blick en fulländad historisk och filologisk metod, och verket prisar mästaren. Det är blott en skyldig gärd af tacksamhet att erkänna sin skuld till honom för filosofihistorisk taktik, då man inbjuder till rekognoscering på fält, där han vunnit sina stora segrar, — och är en skyldig gärd, om än våra rörelser måste sträcka sig äfven till andra, närbelägnare vidder.

Vi ha i det föregående sagt, att filosofiens historia betyder mer för filosofien än andra vetenskapers historia för dessa. Förutsatt att filosofien skulle visa sig ha det svårtillgängligaste vetenskapsområdet och de mest invecklade bland problemer att lösa, är detta lätt begripligt. När man skall arbeta med något högeligen kompliceradt, är framför annat af vikt att hålla i minne de enklaste och allmännaste synpunkterna. Skall man lära sig räkna, bör man ej gripa sig an med stora och långa tal, innan man behärskar de små. Hvarje pedagogiskt riktig undervisning håller inne den allmänna riktningen från lättare till svårare, från det enkla till det sammansatta. Såsom sanning betraktadt är detta första alltid ofullständigt, ofta positivt ensidigt och blott hypotetiskt riktigt, men detta upphäfver icke, att man skall gå i ordning med frågorna, som det heter. Ju mer vi nalkas begynnelsen af filosofiens historia, dess torftigare skola vi finna innehållet, dess svagare bevisningen, dess gröfre och oriktigare förutsättningarna, de medvetna såväl som de omedvetna. Trots sådant är det filosofien ett kändt och tvingande behof att ständigt gå tillbaka till dessa första enklare former och vid dem orientera sig för samtidens invecklade problemställningar. Häri ligger den grekiska filosofiens beståndande klassiska värde.

Samma metod måste vi följa för vårt ämnes behandling. Innan vi lärt känna sofistiken i dess första tillkomst och form, äro vi ur stånd att rätt fatta senare tiders sofistik, hvilken naturligtvis förkofrat sitt arf från gamla tider. I högsta grad gäller detta om samtidens sofistiska strömningar, som äro de mest invecklade. Här skulle vi utan den nödiga historiska insikten storligen löpa fara att döma i blindo. Sakkunskap ger, så långt möjligt är, opartiskhet; genom dess förvärfvande

behöfva vi sålunda mindre frukta att fälla intolerant och rättsvidrig dom öfver vår samtid. Och i viss mening måste vi ju erkänna: tout comprendre, c'est tout pardonner.

Vi återkomma till den förutsättning, som skulle förklara filosofiens större behof af sin historia, den att filosofiens område vore det svårtillgängligaste och dess problemer de mest invecklade. Härmed ha vi anländt till den punkt, som varit det yttersta målet för våra prolegomena, att klargöra filosofiens ställning i vetenskapernas krets och uppvisa dess existensrätt, hvarmed en första och indirekt dom fälles öfver sofistiken, som förnekar denna, äfven om den i något fall behåller dess namn. Kärandens formliga presentation få vi uppskjuta till det följande. Något känna vi honom likväl från hans uppträdande i denna första akt af processen.

Om filosofiens begrepp och uppgift, hvari ju dess existensrätt ligger, skulle vi alltså tala. Hvad vi redan känna, är dess anspråk att gälla som vetenskap. Vi fästa oss närmast vid att den såsom all vetenskap och allt vetande är en form af det mänskliga *medvetandet*. Detta äger utveckling, och vetandet såsom mer eller mindre medvetet syftande till vetenskap hör obestridligen till ett förhållandevis sent stadium af mänsklig utveckling. I den europeiska kulturen är filosofien jämte möjligen matematiken den tidigast framträdande vetenskapen, från hvilken andra vetenskaper sedermera differentierades. Men äfven om filosofien höra vi ej talas förr än från 6:te århundradet f. Kr., sålunda ett mycket sent stadium af mänsklighetens utveckling, om också den bibliska kronologien lägges till grund för beräkningarna. Liksom vetenskapen från sin första begynnelse steg för steg utvecklat sig mot större fulländning, måste den ock hafva föregåtts af en jämförlig *förberedande* utveckling. Dess framträdande är alltså ett visst moment af det mänskliga medvetandets *kontinuerliga* utveckling och ett moment, som kräfde sin tids *fullbordan*. All utveckling sker emellertid, såsom från alla områden bekräftas, under ett slags differentiering eller, populärare uttryckt, arbetets, verksamhetens fördelning. Från denna är en annan sida oskiljaktig, sammanbindningens, syntesens. Hvad som för öfrigt ligger i utvecklingen, sakna vi för närvarande anledning att inlåta oss på. Fasthållas måste

alltså dessa tvenne sidor, differentieringens och sammanbindningens, som tillika ur annan synpunkt äro mångfaldens och enhetens. Mångfald differentieras ur en ursprunglig enhet, som på något sätt till möjligheten innehåller den förra. Denna mångfald kan och måste i sin ordning, om utveckling skall komma till stånd, sammanhållas och sammanbindas till enhet. Inom den första enheten och under mångfaldens växelverkan med denna kommer genom sammanbindningen, som kan tänkas äga rum på olika sätt, en momenternas ordning till stånd: den förstnämda enhetens organisation.

Samma förhållande återfinnes vid det mänskliga medvetandets utveckling, man må tänka på individen, hela folk och raser eller ytterst mänskligheten. Fortgår man till den begränsning af medvetandet, som kallas vetenskap, äfven den naturligtvis tillkommen genom differentiering af medvetandet, äger inom densamma alldeles motsvarande rum: fortsatt differentiering och sammanbindning. Den tidigaste fasen häri var enligt det nyss antydda vissa vetenskapers utsöndring från filosofien. De differentierade vetenskaperna måste också sinsemellan sammanbindas till ett slags organiserade enheter, ytterst den organiserade vetenskapen såsom ett enda helt. Att en dylik vetenskapernas sammanbindning och organisation pågår, röjes af vetenskapernas växelverkan, att den ena påkallar den andras hjälp och utredningar m. m. Deras stundom förekommande inbördes strider äro i själfva verket symptomer af en eller annan differentieringsakt. Vidare är klart, att äfven den vetenskap, som differentieras från det allmänna medvetandet och dess form, på något sätt måste med detta sammanbindas, så mycket mer, då ett genom utveckling tillkommet högre alltid på något sätt fortfarande behöfver det lägre, hvarur det framgått. För sådan sammanbindning med det allmänna medvetandet är vetenskapens s. k. popularisation ett uttryck. Å andra sidan saknas naturligtvis icke en viss strid vid vetenskapens differentiering från det allmänna medvetandets form: hos individen utkämpad inom honom och framträdande i lärandets svårigheter, materialets motspänstighet och sådant mera; hos de större mänskliga enheterna i den animositet, hvilken ty värr gör sig gällande mellan vetenskapen och det allmänna

medvetandet, allt efter som endera eller båda fastna i egenkärlekens och själfbeundrans lyte. Det mänskliga medvetandet eller förnimmandet själft slutligen har differentierats gent emot vilja och känsla ur personligheten såsom deras ursprungliga enhet och totalitet. Också af denna mångfald måste en sammanbindning äga rum, hvarvid ju äfven vetenskapen får sitt bestämda förhållande till mänskligt vilje- och känslolif.

Stanna vi till sist än en gång inför vetenskapens begrepp, visar sig denna skild från det allmänna medvetandets form genom en åsyftad och, så långt vetenskapen *är* vetenskap, förverkligad sträng tillämpning på alla förhållanden af grundens och följdens synpunkt. Följden förklaras och begripes ur grunden, som härigenom är förklaringsgrund. Detta utesluter icke, att förklaringsgrunden såsom själf följd kan behöfva förklaras ur en högre grund. Hvarje vetenskap är nu ett helt af sådana förklaringar. Den högsta förklaringsgrunden inom en vetenskap kallas dess princip. Talar man om flere sådana, äro dessa endast olika sidor af den verkliga enhetliga principen; eller ock har man ej nått denna, utan rör sig med sekundära förklaringsgrunder.

Om dessa de olika vetenskapernas principer och deras inbördes förhållande, om deras förhållande till det allmänna medvetandet och ytterst personligheten måste det tydligtvis finnas ett vetande, en vetenskap, som således par préférence blir uttrycket för vetenskapens och för det mänskliga medvetandets enhet hvar för sig och sinsemellan. Denna vetenskap är filosofien. Utan hennes existens kunde det mänskliga medvetandets inre konflikter samt vetenskapernas strider om deras principers inbördes förhållande och rätta förstånd icke utjämnas. Högsta synpunkt är härvid för henne hennes egen princip, och såsom sådan kan hon efter den ställning, nu tillskrifvits henne, blott erkänna en förklaringsgrund, hvilken ej pekar utöfver sig själf eller vet af någon högre förklaringsgrund, — blott erkänna en förklaringsgrund, som är den *yttersta* och *sista* för *alltings* begriplighet, enligt den i människoanden inneboende sträfvan, som ej medgifver något vara rent ut ovetbart. Lika visst som denna sträfvan ej låter sig förkväfva och döda, lika oumbärlig och odödlig är äfven filosofien.

Det är också hon, filosofien, som har att rikta sin uppmärksamhet på vetenskapens och det mänskliga medvetandets rätta förhållande till vilje- och känslolif, sålunda äfven på vetenskapens förhållande till lifvet i det hela. Hon är i vetenskapens form exponenten för detta lifs åsyftade harmoni och enhet. Detta är hennes Magna Charta, som borde skydda för angrepp mot hennes existens. Sådana kan hon förlåta, — ty deras bärare veta icke, hvad de göra; och hon kan förklara dem, — nämligen ur sin omgifnings art jämte vissa egna förirringar. Att fela är mänskligt: detta gäller både henne och öfriga vetenskaper. Men *hennes* fel, erinra vi, äro ursäktliga, i samma mån de bero på hennes ställning i vetenskapernas krets. Denna ställning gör henne till den i och för sig svåraste, i det hennes väg från en omedelbar stödjande och korrigerande erfarenhet är den längsta att tillryggalägga. Härjämte är hon bland vetenskaper den mest vidtfamnande; och intet mänskligt, ja, intet mellan himmel och jord får vara henne fullkomligt främmande. Träffande synes därför en definition af gamla anor: filosofien är vetenskapen om alltings yttersta grund. Hvad som är den yttersta grunden för allt, måste också vara den högsta och yttersta grund för alltings begriplighet. Och det, som är yttersta grund för alltings begriplighet, måste på något sätt falla inom, tillhöra och fatta det, som är alltings reala grund, existensgrund. Annat skulle upphäfva filosofiens, ja, öfverhufvud vetenskapens möjlighet samt i sista hand medvetandets enhet och lifvets.

II.

Den antika sofistiken är en janusartad företeelse med tvenne anleten. Med det ena vänder den sig mot det förgångna och uttalar öfver detta sin förkastelsedom; med det andra blickar den framåt mot ett nytt tidehvarf, som den tror sig själf grundlägga. Från en sida är den alltså öfvervägande nej, negation, från en annan öfvervägande affirmation och ja. Men en negation är fattlig endast i sammanhang med det, som negeras; och till detta hänvisas vi alltså på det tydligaste, när vi söka intränga i sofistikens egendomliga natur. Sofistikens negation af det förgångna är i sin ordning dubbelsidig. Dels och omedelbarast riktar den sig fientligt mot föregående tiders filosofiska spekulation, som den endera vill helt och hållet undantränga eller ock veta reducerad till ett blott formellt uppfostringsmedel utan eget värde i sig. I båda fallen nekar den alltså filosofiens existensrätt såsom vetenskap. Dels träder den äfven i opposition till sin tids allmänna medvetande, öfver hvars bornerade vyer den anser sig oändligt höjd, och hvilket naturligtvis möter detta förakt med en god portion af samma vara. Nämda opposition mot det allmänna medvetandet är dock ingalunda så genomgående som den mot filosofien. Den är endast partiell, emedan sofistiken från sin jasida väsentligen lefver på vissa starkt framträdande sidor af detta allmänna medvetande, hvilka den konsekvent och hänsynslöst utvecklar med bortseende från öfriga. Eftersom det positiva och nya sålunda till stor del består just i denna konsekventare, konsiderationslösa ensidighet, gestaltar

sig förhållandet till det allmänna medvetandet ingalunda *blott* fiendtligt. Vid sidan af ömsesidig opposition och ringaktning påträffas därför äfven åtskilliga yttringar af samförstånd och kordialitet. Saken är nämligen den, att de sofistiska tänkesättens allsidiga genomförande och fullständiga seger i folkmedvetandet skulle omöjliggöra deras utmyntande i sådan valuta, som egentligen åsyftas. Den, som känner människornas. svagheter och världens fördomar men i dem söker sin existens, är icke alltför mån om deras utrotande. Tvärtom önskar han till viss grad omhulda dem. Ensidigheten och konsiderationslösheten få alltså icke göras gällande mot folkmedvetandets tillbakasatta sidor på sätt, som kunde beröfva sofisten hans mjölkko, om en så drastisk bild tillåtes mig. Huru detta må te sig i det enskilda, är icke en fråga för ögonblicket. Fastmer nödgar oss äfven den torftiga insikt, vi ännu äga om sofistiken, att tills vidare syssla med studier i dess genealogi. Och då sofistiken redan står i direkt sammanhang med sin tids allmänna medvetande, som är en utvecklingsprodukt ur det föregående, påkallas härjämte redogörelse för den hårdast angripna partens, filosofiens, ställning i samma afseende. Nu bildar emellertid all den filosofiska spekulation, som i det grekiska kulturlifvet föregår sofistiken, ett enda sammanhängande helt, där de olika åsikterna stå i tydlig växelverkan sins emellan, och där all olikhet ej utesluter ett slags gemensam grundåskådning, hvars makt behärskar t. o. m. den sofistiska riktningen. Härmed återföras vi till frågan om filosofiens utsöndring från det allmänna medvetandet. Och detta i sin ordning anknyter tråden till våra prolegomena.

Vi erinra om dessas utgångspunkt och resultat. Den förra togo vi i det närvarande ögonblicket, ur vissa samtida sofistiska föreställningssätts angrepp mot filosofiens tillvaro och förnekande af att hon ägde en verkligt vetenskaplig uppgift. Vårt resultat åter var fastställandet af denna uppgift ur en redogörelse för vetenskapernas förhållande till det allmänna medvetandet och till hvarandra, i hvilket resultat tillika låg insikten om dylika angrepps rätta värde. Med denna utredning var sammanflätad en undersökning af de historiska synpunkternas betydelse för det närvarande och dess uppgifter

samt alltså äfven för det vetenskapliga arbetet. Det var också i väsentlig mån de historiska eller genetiska synpunkterna, som för oss blefvo medlet att klargöra filosofiens betydelse och existensrätt. Men detta var ingen individualiserad skildring af filosofiens uppkomst, sådan denna faktiskt gestaltat sig. En dylik, individualiserad så långt vår framställnings ram det medgifver, påkallas nu af vårt ämne enligt sofistikens nyss berörda sammanhang med både sin tids filosofi och sin tids allmänna medvetande.

Filosofien var, som vi redan veta, den första vetenskap, hvilken i den europeiska kulturen utsöndrades från det allmänna medvetandet. Dock äro kanske den grekiska matematikens anor ungefär lika gamla. Härvid sakna vi likväl anledning att fästa oss, allra helst som matematik och filosofi rätt länge väl mestadels idkades af samma personer: man kan i detta hänseende erinra om det ryktbara pythagoreiska förbundet. Till filosofien kommo därför väsentligen att sluta sig äfven de ansatser till forskning och förklaring, hvari en del vetenskaper, som senare vunnit full självständighet, äga sitt första embryo. Alla de äldre filosoferna ägnade stort intresse åt meteorologiska och atmosfäriska företeelser; på astronomiens problemer inlåta de sig likaledes gärna, och särskildt kring världsbildningens gåtor koncentrerade sig deras tänkande. Hela deras spekulation har därför kallats fysisk eller kosmologisk. Denna hänvändning till den yttre naturen är så stark, att filosofi för den tidens greker betydde ungefär det samma som naturfilosofi eller naturvetenskap, hvilka tvenne begrepp då ännu icke särskilts.

Sagda uppfattning af filosofien tillskrifver henne både för mycket och för litet: för mycket, så till vida som i filosofien inryckes, hvad ej omedelbart hör dit utan till andra vetenskaper; för litet, så till vida som stora områden, hvilka äro hennes rättfångna egendom, lämnas obrukade, — vi behöfva endast påpeka hela den krets af frågor, som gruppera sig kring människans handlande, kring hennes fria gärning och dess högsta eller yttersta bestämningsgrunder, m. a. o. de frågor, som tillhöra den praktiska filosofien. Detta tyder naturligtvis på en viss oklarhet och ofullgångenhet i denna första differentiering

af vetenskapen från det allmänna medvetandet. Och länge i sanning fortlefde oklarheten om filosofiens rätta råmärken. Ännu talaren Isokrates vill till filosofien hänföra sådant som de prästerliga insikterna i offerritual, sättet för religiösa reningars företagande o. s. v. Platon betraktar filosofien ej såsom enbart vetenskap utan tillika såsom viljeriktning, hvaraf ett slags eko förspörjes hos åtskilliga efteraristoteliska filosofer. Först Aristoteles kommer häri till korrektare uppfattning. Och för att taga ett exempel från långt senare tider: den berömde geografen Strabon räknar sin vetenskap såsom del af filosofien.

Sådan oklarhet är emellertid lätt begriplig, om man beaktar det kontinuerliga i medvetandets utveckling. Enligt nämda kontinuitetsförhållande kan vetenskapen till en början endast jämförelsevis obetydligt skilja sig från det allmänna medvetandet och bestämmes ännu högeligen af detta i de flesta afseenden. Den uppenbaraste orätt vore för öfrigt, om man antoge, att det allmänna medvetandet ej hade nått en ganska rik utbildning, innan vetenskap och filosofi kunde uppstå, hvarigenom senare detta inflytande får sin vederbörliga belysning. Sådana lösliga föreställningar skulle kraftigt vederläggas genom åberopande af ett enda namn — Homeros. Den diktningens värld, hvari han inför oss, visar förhandenvaron af ett ordnadt samhällsskick och af utpräglade religiösa föreställningar. Utan tänkande och förståndsverksamhet kommer ej sådant till stånd, men tänkandet framträder ännu icke som själfständigt och rent: det bindes endera vid omedelbar erfarenhet eller ock vid fantasiens bilder. Här blir därför ingalunda fråga om ett strängt orsakssammanhang, om ett ständigt tilllämpande af grundens och följdens synpunkt, om verklig och genomgående motsägelselöshet, om fullständig sammanslutning för sig af hvad som tillhör särskilda områden. Å andra sidan kan ej all sammanbindning saknas, icke hvad motsägelse som helst fördragas, icke hvarje hänsyn till orsakssammanhang undgås. Men föreställnings- och tankevärlden i fråga ter sig som ett tämligen kaleidoskopiskt helt. Bild fogas till bild, föreställning till föreställning, och man är nöjd, om hvarje sådan är åskådlig nog samt för sig sedd utan i ögonen fal-

lande motsägelser. Att fordra den ena bildens och föreställningens noggranna öfverensstämmelse med den andra ligger ännu fjärran. Sammantvingas genom omständigheterna motsägande elementer i ett, kommer väl en omgestaltning till stånd men ej längre, än motsägelsen är i det yttre tydlig, och därvidlag växer naturligtvis blickens skärpa med fortgående utveckling. I afseende på sammanhanget är ett »bredvid» eller »efter» till en början enda krafvet, men äfven här tillspetsas småningom fordringarna, så att bilder grupperas samman i betydelsefull ordning och därigenom komma att utgöra större hela, hvilka kunna alltmer vidgas och äfven sins emellan förbindas.

Här skildrade förhållande framträder olika tidigt på olika områden. När det gäller en egentligare *praktisk* lefnadsvishet, kommer människan jämförelsevis sent till sammanslutning af sina bilder och föreställningar. Hvarför? Emedan det praktiska har sitt sammanhang genom människans fria och bestämmande viljeverksamhet, som är ett inre. Jämfördt med det yttre är ju det inre förmer och högre, men det högre är enligt utvecklingens lag och ordning ett senare. Människan får därför tidigare en viss ordning och reda i de föreställningar, som afse det yttre, än i dem, som afse det inre; och det praktiska i högre, egentligare bemärkelse än ett i eminent mening inre. Skulle man alltså i den kultur, som föregick filosofien, söka det, som mest närmar sig hennes eller i allmänhet vetenskapens ståndpunkt, finge man gifvetvis minst söka detta i de föreställningar och reflexioner, som uppstått öfver lycka och olycka, dygd och last, förtjänst och skuld, gudsfruktan och gudlöshet, lag, laglydnad och brott. Ännu halftannat århundrade ungefär efter filosofiens första framträdande se vi, att hithörande frågor blifvit föremål endast för jämförelsevis sporadisk och fragmentarisk reflexion, som likväl under fortgången alltmer röjer den moraliska erfarenhetens fördjupande och vidgande. I samma mån träder naturligtvis behofvet närmare att betrakta alla dessa skiftande iakttagelser ur någon enhetlig synpunkt, som kan inordna dem i ett verkligt tankesammanhang. Denna tidpunkt sammanfaller med sofistikens framträdande.

Ensidig hänvändning af den vetenskapliga uppmärksamheten åt det yttre. naturen, karakteriserar alltså den försofistiska filosofien, detta enligt själfva utvecklingens ordning i fortgången från lägre till högre. Samma ordning utmärker naturligtvis det bildningsstadium, som föregick filosofiens uppträdande. Fäster man sig vid utbildningen af då härskande religiösa föreställningssätt, besannas detta till fullo. Den jämförande religionsvetenskapen kan i afseende härpå anses ha kommit till vissa i sina hufvuddrag fastslående och säkra resultat. All s. k. mytbildning, hvaruti folkens tidigaste religiösa och intellektuella behof ju taga sitt uttryck, har otvifvelaktigt framsprungit ur människans känsla af beroende gent emot de henne omgifvande naturmakterna. Man ser omedelbart, hur dessa inverka på hennes lif befordrande eller hämmande, ja, stundom rent af förintande. Solljuset t. ex. verkar lifgifvande men kan ock förbränna och döda. Regn verkar befruktande på jordens växtlighet men kan äfven alstra förhärjande vattuflöden. Ur floder, sjöar och haf hämtar människan genom fiske en del af sin näring men finner där ock stundom sin graf, när det våta elementet under lössläppta stormars tjut råkar i raseri och kantrar hennes bräckliga farkost. Så påfallande inverkningar detta är i hennes lif, kan hon dock ej fatta dem genom kausalitetens nakna kategori. Hennes tänkande rör sig i bilder. Från sitt eget lif känner hon, hur hon själf kan ingripa bestämmande på de omgifvande föremålen och andra människors förhållanden, och denna uppfattning öfverflyttar hon på naturen. Bakom dess verkningar tror hon sig skåda handlande personer, personer som hon själf, endast större och mäktigare, mer förmögna än hon att göra vare sig ondt eller godt, och till hvilka hon därför önskar stå i godt eller åtminstone drägligt förhållande. Detta söker hon ernå genom vördnadsbetygelser och offer af sådant, som för henne själf äger värde och alltså äfven anses kärkommet för dessa högre makter, hvilka hon ju tänker efter sitt beläte.

Då människan en gång tänkt sig naturens regerande makter som personer, kan hon ej längre stanna vid deras handlingar såsom blotta orsaker till naturhändelserna, utan hon börjar fråga efter motiverna till dessa handlingar. Skadar

henne en medmänniskas gärning, ser hon däri vanligen ett uttryck af illvilja; röner hon gagn och fördel af en handling, tillskrifver hon detta välvillig afsikt. På samma sätt tolkar hon nu tilldragelserna i naturen och anser dem uppenbara de högre makternas, gudarnes, misshag eller behag med henne. Då naturmakterna råka i strid med hvarandra, tänker hon sig, att gudarne inbördes stå i liknande förhållanden och stundom vredgas på hvarandra. I samma mån hennes blick öppnas för det inre i hennes eget lif, omskapar hon ock sedan sina föreställningar om gudarne. Och naturligen tillägger hon då dem, hvilka förut gällde som bärare af företrädesvis gagneliga naturverkningar, äfven högre moraliska egenskaper. Omvändt de fördärfliga naturmakterna. Tydligt är emellertid, att gudamakterna, när de så småningom alltmer fattas som sedliga makter, ej kunna förlora alla märken af sin första härkomst. Dessa få då en innebörd, som ej ursprungligen legat i dem och ofta nog står i skarpaste strid med de moraliska kraf, hvilka nu vaknat till medvetande hos människan. Om Uranos och Gaia, hans moder, såsom själfva orden antyda, beteckna himmel och jord, må fantasien, som skådar dessa senare i deras enhet inom naturen, kunna antyda nämda enhet genom att kalla dem hvarandras makar. När senare blir fråga om moraliska förhållanden, innebär detta blodskam. Liknande gäller om Kronos och Rhea, Uranos' barn med Gaia, som ehuru syskon äro man och hustru men ursprungligen representera blotta naturmakter. Samma ursprung äga föreställningarna om Zeus, Poseidon och Hades, som efter titanernas störtande, af hvilka Kronos, deras fader, var den yngste, sins emellan delade världsherraväldet, så att Zeus rådde i himmelen, Poseidon i hafvet, Hades i underjorden. Tydligen alltså från begynnelsen verkliga naturmakter, såsom äfven Zeus' äktenskap med sin syster jordgudinnan Here visar, blef denna hela generation af gudar den, som alltmer *individualiseradt* personifierades. Härtill torde de homeriska sångerna särskildt ha bidragit, och mot deras föreställningar af gudavärlden är det sålunda, som en vaknande moralisk reflexion höjer sina protester redan under filosofiens barnaålder. I dessa föreställningars inre motsägelser ligger ock ytterst förklaringen till de

ateistiska tendenser, hvilka uppenbara sig inom den grekiska sofistiken så godt som vid dess första framträdande.

Vid detta förhållande, som ger klar belysning åt den redan under filosofiens första tidsålder gryende oppositionen mot de mytiska gudsföreställningarna, fästa vi oss här, närmast emedan det uppenbarar den föregående bildningsformens utvecklingsordning från det yttre, fysiska till det inre, moraliska. Att motsvarande fortgång röjer sig i filosofien, är då heller ingalunda tillfälligt. Det förklaras tvärtom däraf, att filosofien har sina rötter i samma allmänna medvetande, som utvecklat dessa religiösa föreställningar. Från detta skiljer sig filosofien till en början endast genom den högre medvetenhetsform, som framträder i tänkandet, hvars natur fordrar motsägelselöshet och nödvändigt sammanhang, så långt något skall vara tänkt. Dessa tvenne — motsägelselösheten och det nödvändiga sammanhanget — äro i sjelfva verket endast olika sidor af ett och samma. Såsom vetenskapens egendomliga form ha vi förut angifvit den stränga och allsidiga tillämpningen af grundens och följdens synpunkt, hvilken tydligen är identisk med det nödvändiga sammanhangets: följden är nödvändig genom sin grund och begripes ur denna såsom nödvändig, närmast i förhållande till denna. Men nödvändigt är, hvad som ej kan vara på mer än ett sätt. Häri ligger då motsägelselöshet, emedan motsägelse innebär, att ett och samma är i samma afseende på tvenne motsatta sätt. En motsägelse kan visserligen vara nödvändig följd i förhållande till något annat motsägande, men motsägelsen gäller då ej det nödvändiga sammanhanget, utan något annat. Så långt som något är nödvändigt, är det därför äfven motsägelselöst. Detta till förklaring af att båda synpunkterna användas om hvarandra.

Motsägelselöshet och nödvändigt sammanhang äro sålunda tänkandets form. Men *innehållet* upptages från de lägre medvetenhetsformerna, ehuru det visserligen måste bearbetas efter den högre formens, tankeformens, fordringar. Allra först komma därför de *allmänna* tendenserna och riktningarna inom det lägres innehåll till reproduktion i den högre formen, emedan detta allmänna naturligtvis är det, som äger den största stad-

gan, ordningen och sammanhanget inom det lägre och sålunda närmast motsvarar den högre formens fordringar.

Vill man fullt klargöra detta för sig, måste man gå till det närvarande och se, hur ännu i dag den mänskliga individens utveckling gestaltar sig. I denna ligger nämligen ett slags sammandrag af släktets utveckling. Fysiologen försäkrar oss, att barnet i moderlifvet genomlöper alla hufvudstadierna i den utvecklingsserie, som lägre och högre stående animaliska organismers foster kunna sägas bilda från ett lägsta embryo, så att först efter tämligen långt fortskriden differentiering det för människan karakteristiska tydligt framträder hos fostret. På samma sätt visar oss psykologen, att individens själsutveckling är släktets i stark förkortning. I båda hänseendena förtjänar människan således det namn, som sedan länge tillagts henne: att hon är en mikrokosm, d. v. s. en värld i smått.

Låtom oss alltså kasta en snabb blick på gången af denna individens själsutveckling. Vid sin tillkomst till världen har människan tydligen endast sinnliga behof, och då hon genom sinnena får sina förnimmelser, kunna dessa ej heller vara af annat än sinnlig beskaffenhet. Men sinnena visa henne omedelbart endast de yttre föremålen och deras egenskaper. Då man kan märka en begynnande något så när medveten uppfattning af det henne omgifvande, är det mellan ting, som hon söker distingvera, och det är dessas namn, hon först lär. Att hos ett barn på detta stadium *genast* söka väcka föreställningen om *egenskaper* är fruktlös möda, emedan det ju ej kan fatta ett mera inveckladt. Det behöfver fatta allting, så att säga, fristående utan reflexion på dess förhållande till annat. Men en egenskap fattas alltid såsom egenskap *hos något* och uppfyller sålunda ej denna fordran. Hvad som verkligen är egenskaper, fattas därför till en början af barnet på tingartadt sätt, d. v. s. efter tingets analogi. Barnet lär sig alltså förr att skilja mellan föremål än egenskaper, och af egenskaper fattar det sedan endast de mest enskilda. Så urskiljer det äpplet från andra föremål, innan det reflekterar öfver dess färg eller andra egenskaper, t. ex. att det är rödt och »godt» i betydelsen af välsmakande. Uppfattningen af detta »god» kan sedermera vidgas genom jämförelse mellan flera

sinnesområden, då barnet t. ex. hör sägas, att det är varmt och godt i rummet. Sedan får det kanske höra, att en människa, dess moder, kallas god, och häri ligger en omedelbar maning att ytterligare vidga uppfattningen af den egenskap, som kallas »god». Närmast uppstår väl den föreställning, att modren är god, därför att hon skänker barnet, hvad som smakar godt, kännes godt o. s. v. Längre fram anmodas dock barnet att än mer vidga sin uppfattning af detta »god», då man begär, att modren skall erkännas för god äfven i en handling af aga, emedan denna syftar till barnets eget bästa. Och nu närmar sig barnet den ståndpunkt, där en uppfattning blir möjlig af ett godt, som alls icke tillhör det sinnliga, ett förnuftigt godt, hvarmed sålunda blicken vändes inåt från sinnenas värld till något, som icke är af denna världen. Förberedande härför var blickens successiva frigörelse från det för sinnena omedelbart gifna enskilda till ett allt allmännare. Men det yttre är omedelbart ett enskildt, hvaremot det allmänna alltid i någon grad är ett inre: det kan ju ej varseblifvas såsom ett allmänt i det yttre och kräfver utom de enskilda varseblifningarna en jämförelse mellan dessa. Denna jämförelse och hvad däri fattas är då tydligen ett inre i förhållande till varseblifningen och dess innehåll. På detta sätt fatta vi, hur ett inre kan senare varda uppenbart, där det yttre från början tyckes vara allenahärskande, och liknande genesis äga alla förnuftsföreställningar, där äfven samma successiva riktning från det enskilda till det allmänna förspörjes. Först när det allmänna på båda hållen vunnit en viss styrka, kan det användas för medveten och afsiktlig sammanbindning af de enskilda föreställningar, som tillhöra någon viss sfär, hvarmed det kommer ordning till stånd i människans förnimmelselif och till sist kanske rent af vetenskaplig ordning, om nämligen ordnandet sker efter förståndets stränga kraf på motsägelselöshet och nödvändigt sammanhang. Från yttre till inre går alltså klarligen utvecklingen af individens själslif, och först ur ljuset af denna är släktets begriplig.

Vid denna individens utveckling har man särskildt att märka den punkt, där han först söker något så när medvetet skilja mellan sig själf och det honom omgifvande. Till en

början fattar sig barnet närmast som ett ting och nämner sig med det namn, hvarvid andra nämna det, eller ock med ett eget självfuppfunnet. Senare kommer personlighetsmedvetandet till synes, hvilket markeras därmed, att barnet begynner kalla sig »jag». Genombrottet sker dock ingalunda i ett ögonblick, utan personlighetsmedvetandet skymtar än fram, än synes det förloradt, och denna vacklan får oftast ett uttryck däri, att ordet »jag» ej med ens undantränger det namn, barnet förut begagnat för att beteckna sig själf. Och äfven sedan jagtanken afgått med seger öfver det blotta namnet, återstår en lång väg att tillryggalägga, innan personligheten får en mera förinrad och förinnerligad uppfattning af sig själf. Från nämda tidpunkt börjar emellertid det stadium, som hos släktet möjliggör naturmakternas personifikation. Barnet slår sig mot ett bord och vredgas öfver bordet, liksom hade detta med afsikt tillskyndat barnet ett lidande; det säger t. o. m., att bordet är så elakt. I dessa personifierande tendenser finner sagan sin rätta jordmån: springande träd, talande djur, förtrollade föremål, i hvilka innebor något slags demon, för att nu icke tänka på elfvor, dvärgar, bärgagubben och jättar, med hvilka sagan i själfva verket såsom lämpligt material upptagit äldre mytiska element, delvis ännu fortlefvande i folktron, detta allt är företeelser, som innebära en viss motsvarighet till den grekiska mytologiens föreställningar, exempelvis om dryader, nymfer, giganter och titaner m. m.

Dock vi få ej längre dröja härvid, och den förtydligande parallellen från individens lif må härmed taga sitt slut. Vår uppmärksamhet återvänder till det grekiska folket. Den homeriska gudavärlden betecknar ej den högsta sammanslutning före filosofien af åsikterna om naturen och dess besjälande makter och hvad härtill kunde bindas af moralisk reflexion. Innan den grekiske anden mäktade höja sig till filosoferande, kände han ett behof att till ett enda helt ordna sina mytiska föreställningar, likväl utan att lämna den mytiska horisonten. Detta sker i de s. k. teogonierna och kosmogonierna. Ifrågavarande ords härledning visar, att de gälla en förklaring af gudarnas och världens tillkomst. Till en sådan egentligare förklaring, dock ännu långt ifrån förståndsmässig utan inom

folktrons ram, inbjödo de grekiska myterna genom den fantasiens frihet, hvarmed de utbildats, ty häri ligger ock möjligheten af deras fria omgestaltning. Den teogoniska diktningen torde väl ha begynt åtminstone ett århundrade, innan någon filosofi uppstod, och fortsatte sedan tämligen länge efter denna tilldragelse. Det lägre fortlefver nämligen i många former äfven efter det högres framträdande; och samma behof, som vållade de tidigaste teogoniska försöken, stod i viss mån kvar, så länge folkreligionen ännu närde sig af Homeros. Äldst af dessa teogonier är Hesiodos', som möjligen torde datera sig från 8:e århundradet f. Kr. Enligt denna uppstod först Chaos, så Gaia (jorden) med underjorden (Tartaros) och vidare Eros, den lifgifvande och alstrande kärlekens gud. Chaos födde så Erebos (mörkret) och Nyx (natten). Jorden åter alstrade himmelen (Uranos), bergen och hafvet (Pontos) samt med sin son Uranos de olika gudaätternas stamföräldrar utom de få, som leda sin upprinnelse från Erebos och Nyx. Till senare teogoniska och kosmogoniska försök vilja vi ej här taga någon hänsyn, emedan hvad vi redan se är tillräckligt. Den personifierande naturuppfattningen står kvar, och det är endast fråga om de särskilda bildernas sammanförande till en enda stor tafla. Trots syftningen till totalitet ligger häri ingen filosofi, ty äfven om filosofien skulle kunna återföra allt till en högsta personlig grund, får den likväl enligt utvecklingens ordning ej börja härmed. Ett sådant återförande kräfver i alla händelser en väsentlig rening af människans personlighetsuppfattning, så att den högsta personen ej blir en blott kopia af hennes egen, allenast med förstorade drag och detta så i ondt som godt. En sådan person vore naturligtvis ej mer än människan begriplig genom sig själf. Antropomorfismerna måste sålunda filosofien söka aflägsna, och gent emot det allmänna medvetandet är detta en uppgift för henne äfven i den dag, som är. Än mer, äfven för egen räkning måste hon alltfort vara på sin vakt mot sådana. Häraf kunna vi sluta, att detta är en långlöst uppgift. Men finge vi anse, att filosofien ytterst och innerst syftade till genomförande af en renad personlighetsuppfattning, i det att alltings yttersta grund endast såsom absolut person vore genom sig själf begriplig, måste hon på

något sätt börja detta arbete redan i sitt första framträdande. Så är ock förhållandet.

Antropomorfismernas afstrykande begynner naturligtvis på det område, hvaråt människan enligt utvecklingens ordning först hänvänder sin uppmärksamhet, och där deras inadekvathet först faller tydligt i ögonen, den yttre naturens område. Redan i den sats af Thales, hvarmed filosofiens historia öppnas ungefär på gränsen mellan 7:de och 6:te århundradet f. Kr., ser man antropomorfismen på retur. Denna sats utsäger enligt antikens samstämmande vittnesbörd, att urämnet är vatten. Mer än detta vet man egentligen ej med visshet om Thales' filosofi, och det är litet nog. Mången är kanske förvånad, att filosofien vill räkna sin begynnelse från något så obetydligt, för att icke säga orimligt, som nämda tanke. Ofta bedrager likväl det yttre skenet och så äfven här. Gent emot det personifierande och antropomorfistiska sätt, hvarpå ännu den hesiodeiska teogonien ställde sig till naturföreteelserna och deras uppfattning, är detta ett oerhördt steg framåt, ty häri utsäges, att ett i naturen förekommande ämne, som vi genom daglig beröring känna, är det urämne, hvarur allting skall tänkas äga sin upprinnelse. Men något bakom liggande personligt, som skulle förklara denna uppkomst, vet denna sats ej utaf. Liknande kan sägas om alla de principer, som i den följande filosofien uppställas ända till sofistikens dagar. Så förklarar Anaximandros urämnet vara det oändliga, Anaximenes oändlig luft. För Herakleitos är urämnet en i ständig växlig stadd eld, ja, rent af rörelsen eller växlingen själf, dock med konkret åskådlighet fattad såsom detta lättrörligaste ämne. Pythagoreerna åter fjärma sig från den sinnliga varseblifningens regioner och se i de matematiska talen alltings väsen och urämne. Eleatismen vänder sig ännu mer från det omedelbart gifna och erkänner ingen annan verklighet än det ena och hela, varat självt såsom ett och totalitet. Med Empedokles tvingar sig varseblifningens makt ånyo fram: enligt honom finnas fyra urämnen, de s. k. elementerna, eld, luft, vatten, jord. Anaxagoras tror sig behöfva otaliga kvalitativt skilda urämnen. Och atomistiken lärer, att förutom det tomma rummet finnes intet annat än vissa minsta, odelbara kroppar, som endast skilja sig till storlek, tyngd och

form men icke förete några kvalitativa differenser. Denna öfverblick af den försofistiska filosofiens olika uttalanden om urämnet bekräftar fulleligen, att man där brutit med det antropomorfistiska betraktelsesättet och vill gifva detta skiljobref.

Så lätt var dock ej skilsmässan, och alla spår af antropomorfism har man knappast lyckats utplåna i sin naturuppfattning. Om Thales uppgifves, att han ansett allting vara fullt af gudar eller demoner, och att han tillskrifvit magneten en själ, emedan den droge till sig järn. Enligt Anaximandros var det oändliga tillika det gudomliga, odödligt och ej uppkommet, omslutande och behärskande allt; till det skulle hvarje tillblifvet återvända sonande sitt affall. För Anaximenes' antagande af luften såsom urämne synes ha varit bestämmande, att han fattade människans själ såsom luftartad samt genomträngande och behärskande hennes kropp, och äfven om honom saknas ej vittnesbörd, att han betecknat sitt urämne såsom gud. Herakleitos fattar sin eld såsom gudomlig och tyckes hafva antagit demoner och själar fylla universum. Om pythagoreerna flyta våra källor orenare, men att döma af riktningen i lärans senare utbildning kan ett dylikt antagande ej gärna ha varit dem främmande. Af eleaterna yrkar Xenophanes med allt eftertryck gudomens enhet gent emot forntidens och samtidens polyteism, men torde jämförelsevis föga hafva inlåtit sig på förklaring af naturfenomenerna. Deras störste man Parmenides säger varat, som dock enligt honom är det rumfyllande, tillika självt vara tanke eller förnuft. Ehuru han förnekar, att en vetenskaplig förklaring vore möjlig af sinnevärlden, inlåter han sig på att visa, hvad den rimligaste mening härom kunde vara, därvid talande om en i alltets midt boende styrande demon, som först skapat Eros af alla gudar. För att göra världsbildningen ur de fyra elementerna fattlig antager Empedokles tvenne jämte dessa befintliga makter, kärleken och hatet. Och Anaxagoras finner ingen annan utväg, än att förnuftet satt de materiella smådelarne i en första rörelse. Endast vid atomistiken saknas dylikt; talar man där om gudar, fattas dessa i analogi med människan såsom blotta konglomerat af atomer, dock de lättaste och finaste, — ungefär som de förmodade själsatomerna hos människan.

Mycket af här påpekade måste skrifvas på språkets räkning, som naturligtvis ej ännu var utbildadt till motsvarighet mot vetenskapens behof, och där bildliga uttryck fingo ersätta mer begreppsmässiga. Men bortsedt från detta kan urämnets gudomlighet tolkas olika. Det är större antropomorfism, om man genom attributet gudomlighet tillägger något utöfver det man egentligen tänkte redan vid självfva urämnet, än om man blott vill säga, att det gudomliga är intet annat än just det för världsförklaringen använda urämnet. Otvifvelaktigt måste desse gamle tänkares yttranden fattas såsom ungefär syftande i sist angifna riktning. Urämnet fattas visserligen hos Thales, Anaximandros, Anaximenes och Herakleitos på ett slags hylozoistiskt vis. Häri ligger, att man för uppkomsten af lefvande och förnimmande väsen ur urämnet tänker sig detta såsom självft lefvande och förnimmande. Men afståndet från detta till de mytiska föreställningarnas individualiserade personifikationer är dock betydligt. Den ene guden, hvarom Xenophanes talar, är också långt ifrån någon individuell person: därtill har Xenophanes alltför mycket bemödat sig att afkläda honom alla individualiserande drag. Samma gäller om Parmenides' vara, hvilket självft är tanke. För Empedokles åter betyda kärlek och hat egentligen endast attraktions- och repulsionskraft såsom oumbärliga för hans världsförklaring, och Anaxagoras klandras af Aristoteles uttryckligen därför, att förnuftet af honom endast framställes såsom mekaniskt rörande men ej såsom en efter verkliga ändamål funktionerande kraft.

Å andra sidan kan likväl ej nekas, att möjligen en och annan ville behålla folktrons gudar, om än såsom underordnade den allting genomströmmande världskraften och blott ett slags högre yttringar af denna, liksom ju äfven den tänkande människan måste fattas såsom en af dennas högre uppenbarelser men naturligtvis lägre än gudarne. Åtskilligt af antropomorfism kan nog därvid via gudarne intränga i enskilda naturfenomens förklaring. Men detta ligger i självfva den hylozoistiska uppfattningen af materien, som senare — t. ex. under slutet af medeltiden och på renässansens tid — spelade förhållandevis mer ofog än i dessa första försök till vetenskaplig naturförklaring. Drag af antropomorfism må alltså här kunna

skönjas jämt upp så långt, som ståndpunkten röjer hylozoism i en eller annan form. Men den nya insatsen i en utveckling kommer heller aldrig med ens till fullt genomförande, och den allmänna syftningen är likvisst tillräckligt klar.

För öfrigt må man här och hvar kunna spåra enskilda reminiscenser från den kosmogoniska diktningen. Knappast kan man i Thales' sats om vattnet såsom urämne med skäl spåra något beroende af myten om Okeanos och Tethys; och den orphiska kosmogoni, som låter världsbildningen börja med vattnet och ett urslam, hvilket förtätar sig till jord, torde väl snarare falla efter än före Thales. Men i alla händelser bör medges, att *om* Thales utgått från någon kosmogonisk reminiscens, har han likväl frigjort sig från dennas form. Anaximandros' oändliga må anknyta till Hesiodos' Chaos såsom det första i hans teogoni; fortsättningen är dock helt annan, liksom äfven Chaos väl är af allt teogoniskt det minst personliga, — och för öfrigt söker Anaximandros bevisa urämnets oändlighet med den verkligen rent filosofiska tanken, att utan detta borde det uttömma sig och, så att säga, konsumeras i världsbildningsprocessen, hvaremot dock erfarenheten skulle tala. Att Parmenides haft Hesiodos i minne, då han talade om den demon, som skapade Eros först bland gudar, antyder redan Aristoteles, och kan nog vara sannolikt. Sådana reminiscenser endast bekräfta det omedelbara sammanhanget mellan denna tidigaste filosofi och den bildningsform, hvarifrån hon utgick.

Från samma allmänna bildningsform härstammar sofistiken och står med den såväl i omedelbar förbindelse som ock i medelbar genom filosofien. Därför har varit af vikt att lära känna denna förbindelse i dess första led. Resultatet är insikt i den gemensamma utgångspunkten för den tidens filosofi så väl som bildningsform i det hela. Att filosofien i sin begynnelse framträder och *måste* framträda som naturfilosofi är därmed begripet. Om sofistiken, misskännande utvecklingens ordning, endast äger klander och förkastelsedom att uttala mot den filosofi, som dock är dess egen förutsättning, är med detta ett viktigt steg taget till denna åsikts granskning. Och det skall förspörjas, att i det nya, som inom sofistiken kommer till synes, just samma lag gör sig gällande, för hvilken denna med sin

förkastelsedom af filosofien visar sig äga så föga blick, den historiska utvecklingens lag, som icke tillåter, att det högsta vinnes med en enda ansats, utan före detta bygger det lägre på det lägsta.

* * *

I det föregående hafva vi som faktum konstaterat den försofistiska filosofiens ensidiga hänvändning till den yttre naturen och sökt förklara detta genom påvisande af nämda filosofis omedelbara sammanhang med sin tids allmänna bildningsform. Vi ha nu närmast att följa den tråd, som leder från filosofiens begynnelse till sofistikens uppträdande. Härmed skola vi se till, i hvad mån filosofien själf framtvingar denna kulturföreteelse, och måste för detta ändamål först söka bestämma det problem, kring hvars lösning nämda del af filosofiens historia rör sig. Frågade redan de antika teogonierna och kosmogonierna efter gudarnas och världens upphof, visar sig, att samma spörsmål äfven regerar den försofistiska filosofien — positivt eller negativt. Men denna fråga gör sig här gällande renad från alltför tydlig antropomorfism och lyder då: hvad är urämnet, och hur hafva de enskilda tingen uppstått därur? Det är uppkomstens problem och därmed äfven dess omvändning, förgängelsens, d. v. s. i sin allmänhet förändringens och växlingens problem, som härmed bragts å bane. I själfva verket är detta problem enligt utvecklingens ordning det, som först tvingar sig fram.

Allt, hvad förändring heter, inbjuder till undrande spörsmål öfver dess orsak, så snart människan utvecklat sig till en viss grad af reflexion. Existensen af orsaker finner hon omedelbarast bekräftad genom sitt eget handlande och dess inverkan på det omgifvande, af hvilket hon ock själf röner den mest påfallande inverkan. Tidigast intresseras hon väl blott af de orsaksförhållanden, som kännbart ingripa i hennes eget lif, men efter hand frigör hon sig från denna trånga synkrets samt spörjer efter orsaker äfven till sådana förändringar, hvilka ej direkt beröra henne. Sker detta med aflägsnande af personifierande uppfattning, möjliggöres verkligt vetenskaplig syftning

med frågan. Men denna afser ännu uteslutande den yttre naturen. Här är realiteten det kroppsliga, och i detta söker människan alltså de första vetenskapligt fattade orsaker. Men de förändringar, till hvilka hon söker en orsak, äro högst skiftande och olika. Det måste snart väcka uppmärksamheten, att äfven ett och samma slags förändring än kan gå långsamt än hastigt. Långsamheten synes då tydligen förutsätta, att i förändringen är närvarande något mot förändringen såsom sådan mer eller mindre motsatt, något varaktigt, hvilket dock ej är alltigenom varaktigt, eftersom det icke utesluter eller omöjliggör all förändring. Vid närmare granskning skall man t. o. m. finna, att åtskilligt, som omedelbart synes varaktigt utan hvarje förändring, småningom men omärkligt ändrar beskaffenhet. I ju fler fall detta visar sig vara förhållandet, dess mer frestas man att antaga sakens undantagslösa giltighet och härmed förneka en full och oinskränkt varaktighet. Hand i hand härmed går då bemödandet att begripa förändringen ur sig själf, så mycket mer som orsaken till en förändring synes böra vara själf en förändring, om man skall kunna fatta, hvarför den inträder i en viss tidpunkt i stället för en annan af de otaliga möjliga. Utbildas denna riktning till sin yttersta konsekvens, blir all varaktighet fattad som ett sken, och endast den rena växlingen tillerkännes sann verklighet. Å andra sidan behöfver all förändring, just därför att den är förändring, sin förklaring. Förklaringsgrunden söker man då gärna i något, som är upphöjdt öfver den brist, hvilken påkallar förklaring. I samma mån denna tendens omedvetet eller medvetet bestämmer människans tänkande i detta stadium af utveckling, riktas hennes blick på det varaktiga för att om möjligt finna något dylikt, som är ingen växling eller förändring underkastadt. Ur det varaktiga kan dock ingalunda det förklaras, som just skulle förklaras: uppkomst och förgängelse, växling och förändring. På denna väg kan man alltså rent af komma till förnekande af växlingens och förändringens verklighet, därest man icke vill inlåta sig på sina principers uppblandning med dem motsatta element. Vill man ej detta, kommer växlingen att reduceras till ett blott sken utan all sanning, liksom den motsatta vägen ledde till yrkande, att all varaktighet blott vore skenbar.

Detta förhållande röjer, att i förändringens eller växlingens begrepp innebor en motsägelse. Sådan kräfver lösning, och då motsägelsen till *ett* sammanbinder motsatta, är den första och naturligaste utvägen att fästa sig vid endera sidan för att se till, hur långt den andra kan elimineras, — möjligen kunde detta ske fullständigt. Strängt taget blifver ingen motsägelse *verkligen* löst på detta sätt, men att tendensen ligger nära, låter sig ej förneka. Hvarje sådant ensidigt och följaktligen misslyckadt försök leder i sin fortgång till konflikt med erfarenhetens omedelbara vittnesbörd. Ser man då ingen annan utväg, kommer man slutligen hellre till förnekande af den vetenskapliga förklaringens möjlighet än af erfarenhetsmässigt betygade faktas verklighet. Här antydda motsats och fortgång är, så att säga, skelettet af den försokratiska filosofien, hvars utveckling för den fram till sofistisk skepsis.

Inom nämda parti af filosofiens historia urskilja vi tvenne hufvudriktningar, af hvilka den ena till allt större konsekvens utbildar förändringens, rörelsens, växlingens synpunkt, den andra koncentrerar sin uppmärksamhet kring varaktighetens. Härtill kommer en förmedlande spekulation, som vill göra skälig rätt åt båda dessa riktningar och dessutom åt erfarenheten. Vi få alltså tvenne grupper af filosofisk spekulation på denna allmänna basis: hänvändning åt den yttre naturen med uppmärksamhetens fixerande på förändringens problem. Att samtliga dessa trenne grupper i sin fortsatta utbildning resultera i skepticism, d. v. s. tvifvel på vetenskapens och särdeles filosofiens möjlighet, visar den allmänna ståndpunktens otillräcklighet och felaktighet, hvarmed framtvingas en ny, högre princip och byggd på denna en ny, högre form af filosofi.

Thales antog, såsom vi redan känna, alltings urämne vara vatten. Sättet för tingens uppkomst därur synes han icke hafva närmare bestämt, dock kan detta möjligen bero på våra källors bristfällighet. I alla händelser hade han därvid måst intaga ungefär samma ståndpunkt som efter honom Anaximenes, hvilken angaf denna process vara en från urämnet själft utgående förtätning och förtunning, hvari tillika omedelbart skulle ligga en kvalitativ förändring. Anaximenes påstod nämligen, att hans urämne, den oändliga luften, genom förtunning, som

tillika var uppvärmning, blef eld, genom successiv förtätning, som tillika innebar afkylning, blef vind, moln, vatten, jord och sten. På liknande sätt antog Herakleitos, att med den luftartade ureldens successiva afslocknande uppstod vatten och jord, liksom vid dess återtändande uppstod detsamma fastän i omvänd ordning. Att nu antaga vare sig det ena eller andra kvalitativt bestämda ämnet vara det ursprungliga kan synas godtyckligt nog. Detta förklarar till någon del, hvarför Thales' omedelbara efterföljare Anaximandros ville anse tingen ha uppstått genom utsöndring från det oändliga, hvars kvalitet han icke bestämde, och hvars oändlighet möjligen syntes honom stå i strid med kvalitativ begränsning till att vara så eller så men icke annorlunda beskaffadt. Och oändligt måste enligt honom det i oafbruten rörelse stadda urämnet vara för att icke uttömmas eller konsumeras under världsbildningen, en tanke, som äfven skulle kunna anses ha inneburit, att hvad som vore på ett visst sätt kvalitativt bestämdt, måste uttömma sig med denna kvalitet utan att kunna alstra andra kvaliteter än denna. Härmed må nu förhålla sig huru som helst, bortsedt från Anaximandros' intermezzo, som dock influerat Anaximenes' antagande af en oändlig, ständigt sig rörande luft, kan serien Thales, Anaximenes och Herakleitos, hvilka skattade åt behofvet af åskådlighet genom tillerkännande af bestämd kvalitet åt sitt urämne — vatten, luft, eld —, sägas utgöra ett slags fortgång i tänkandet till att fatta urämnets förändring såsom allt mer begriplig genom urämnets kvalitet. Luften är ju lättrörligare än vattnet, och sammaledes synes, enligt alla antika föreställningar, elden vara i förhållande till luften. Då nu förändringen vid denna hylozoistiska form af filosoferande alltid har kvalitativ betydelse, äfven om därmed är förenad en kvantitativ sida, innebär denna successiva följd af antaganden om urämnets kvalitet i självfva verket ett närmande till att fatta förändringen såsom begriplig genom sig själf: rörligheten ingår allt tydligare i urämnets kvalitet.

Herakleitos har tänkt denna tanke fullt ut, så långt som den kan tänkas på en ännu ej skeptisk men *realistisk* ståndpunkt, d. v. s. den ståndpunkt, hvilken fattar det varande såsom yttre ting. Herakleitos är därför äfven den störste af denna

riktning. Enligt honom rör sig, växlar, flyter allt oafbrutet; och denna rörelse konstitueras genom eldens tvenne oskiljaktigt förenade riktningar, vägen nedåt, slocknandet, — och vägen uppåt, eldens tändande. Dessa riktningars korsande innebär ett skenbart stillastående, men endast skenbart, ty nämda korsande är rent momentant och ögonblickligt, äfven om det förnyas i en eller annan form hvarje ögonblick. Allt är således enhet af motsatser och därigenom sin egen motsats, hvilket inses, om detta »allt» fattas i sin strängaste bemärkelse. Gud, d. v. s. elden eller rörelsen, är dag och natt, sommar och vinter, krig och fred, mättnad och hunger. Och så fullständig är rörelsen, att vi ej ens kunna stiga tvenne gånger ned i samma ström. Strömmen har blifvit en annan och äfven vi. Varat *är* derför ej heller mer, än det icke är. Ett blir ur allt och allt blir ur ett, nämligen rörelsen, som trots all växling dock är en. Härmed äro vi emellertid inne på en punkt, där rörelsen eller växlingen har sin gräns. Vore rörelsen alltigenom och i alla afseenden rörelse, skulle den slå öfver till sin motsats, hvilan, så har redan Platon argumenterat mot denna lära. Nu är den ej alltigenom rörelse och växling, hvilket framträder däri, att den dock är en och samma, samt däri, att rörelsen har sina eviga mått eller lagar. Det senare är endast ett uttryck för det förra. Ty om rörelsens mått eller lagar äro det, att den konstant slocknar och tänder sig i ständigt samma ordning, gående från eld till vatten och jord samt omvändt, framträder just häri rörelsen såsom alltjämt en och densamma. Till antagande af absolut ren växling har Herakleitos följaktligen ej ännu kommit, än mindre hans föregångare, men han står på gränsen härtill. Endast ännu ett steg och följderna varda uppenbara. Släpper man allt bestående, varaktigt och konstant, hur skall då vetenskapen eller öfverhufvud något i det mänskliga lifvet kunna bestå? Vetenskapen vill lära bestående sanningar, men detta blifver då ren orimlighet. Och äger ej ens sanningen bestånd, kan man ej heller erkänna ett varaktigt och bestående godt. Det mänskliga lifvet varder sålunda ödelagdt på allt af värde. Och mot denna inre ödeläggelse svara de utvärtes åthäfvorna. I dialogen Theaitetos har också Platon låtit matematikern Theodoros med bjärta färger måla, hur dessa följder

afspegla sig i de s. k. herakliteernas hela uppträdande. Motsvarande sin lära äro de själfva i ständig rörelse och ur stånd att dröja vid en undersökning liksom att lugnt och i ordning svara och spörja. Man kommer med dem ingenstädes, ej heller en af dem någon vart med de andre. Ingen af dem blir heller en annans lärjunge, utan af sig själf växa de upp och ringakta ömsesidigt hvarandras vetande. Hvarken i sina läror eller i sina egna själar låta de något vara fast och bestående, ty mot allt sådant föra de ett häftigt utrotningskrig. I den herakleitiska läran har också sofistikens egentlige teoretiker, om man så får säga, Protagoras sökt sin utgångspunkt.

Har den riktning, vi hittills betraktat, den *dynamiska,* så kallad, emedan tingen och växlingen antagas uppstå genom det enhetliga urämnets egen kraftutveckling, har denna riktning öfvervägande och i fortgången alltmer fäst sig vid förändringens och växlingens synpunkt, böra vi nu komma till undersökning af den från varaktighetens utgående. Vi kunde här först tänka på pythagoreerna, som i sin princip, de matematiska talen, hade ett evigt och oföränderligt. Till sitt antagande fördes de genom aktgifvande på talens betydelse för en mångfald af sinnevärldens konkretare företeelser, särskildt väl en del musikaliska, där man t. ex. ser, huru strängar af samma tjocklek gifva olika hög ton allt efter sin olika längd, som kan i tal uttryckas, — annat liknande att förtiga. Men äga talen än ostridigt en normerande, måttbestämmande och växlingen reglerande betydelse, kan dock ej det verkliga begripas och förklaras ur denna abstrakta, innehållsfattiga princip. Försöken härtill utmynnade i fantasteri och konstruktion. Då pythagoreismen står mer isolerad inom den försokratiska filosofien än dennas öfriga former af spekulation; då det vidare är osäkert, om själfva talläran förskrifver sig från Pythagoras och icke snarare från senare medlemmar af det pythagoreiska förbundet, särskildt Philolaos, som var en samtida till den tidigare sofistikens förnämste män Protagoras och Gorgias; då i alla händelser pythagoreismen ej har någon direkt utlöpare i sofistiken, liksom väl af allt matematiska studier minst disponera för tvifvel på vetandets möjlighet, kunna vi här helt snabbt förbigå denna riktning. För öfrigt kan ej pythagoreismen bättre än eleatismen

förklara växlingen ur sitt varaktiga, talen, ehuru visserligen den senare, eleatismen, i sin typiska utbildning mer afskär sammanhanget med det sig förändrande än den åsikt, som utgår från talen, ty vid dessa ligger ju nära till hands att tänka dem såsom lag i och för växlingen. Just detta gör ock, att varaktighetens synpunkt kommer till mindre rent genomförande inom pythagoreismen: den undanskymmes af måttbestämdhetens.

Af eleaterna är den förste Xenophanes, hvars mission öfvervägande ligger i den skarpa polemiken mot folktrons antropomorfistiska uppfattning af gudarne. Han yrkar, att det endast finnes *en* gud, till sitt väsen evig och oföränderlig samt ett med världen, men har icke ännu framburit någon opposition mot allt, hvad växling heter. Är än enligt hans panteistiska uppfattning världen såsom helt höjd öfver växling och förändring, d. v. s. uppkomst och undergång, tillägges ifrågavarande ofullkomlighet likväl dess enskilda *delar*. Enhets- och oföränderlighetstanken i denna form kunde äfven återfinnas hos den först behandlade riktningen, den dynamiska, med afseende på urämnet såsom ett och ursprungligt. Dock har denna tanke af Xenophanes, så att säga, lösgjorts och ställts mer fristående, hvarigenom den äfven tilldragit sig större uppmärksamhet. Dessutom har Xenophanes icke såsom de förre af själfva sitt intresse, sin uppgift drifvits att framhålla någon kvalitativ förändring inom och af urämnet. Ur denna synpunkt bildar han onekligen en förutsättning för Parmenides, som hänsynslöst drager konsekvenserna af varandets begrepp. Varat är, men icke-varat är icke. Varat är därför ett enda och sålunda det hela, emedan det, som skulle skilja vara från vara, endast vore icke-vara. Af samma grund är det äfven odelbart. Likaså är varat utan uppkomst eller förgängelse. Skulle varat ha uppstått, måste före detsamma hafva funnits icke-vara, men icke-varat är icke. Samma tanke är lätt tillämplig på en ifrågasatt undergång eller förgängelse: efter varat skulle då icke-varat vara, men detta är omöjligt. Härmed är då äfven allt blifvande, all växling eller förändring något rent otänkbart; ty blifvandet skulle innebära öfvergång från icke-vara till vara, och om all växling eller förändring gäller detsamma. Förändring, uppkomst och undergång äro tomma namn, som meningen

men icke vetandet må kännas vid. Från denna ståndpunkt, sanningens och vetandets, skiljer sig meningens genom det orimliga antagandet, att både varat och icke varat äro. Och hur en världsförklaring gestaltar sig från detta antagande som utgångspunkt, har Parmenides själf sökt visa men under eftertryckligt framhäfvande, att sådant är blott mening, icke ett sant vetande. Härmed har Parmenides tydligen och uttryckligen erkänt, att han från sin ståndpunkt är ur stånd att förklara den växling och förändring, erfarenheten låter oss omedelbart skåda. Hans enda utväg är att påstå detta vara idel tomt sken.

Då Parmenides på detta sätt utgår från varats begrepp såsom innebärande ren varaktighet utan minsta förändring, skulle man likväl göra honom orätt, om man antoge, att han fattat varat i dess rena allmänhet. Hade han det gjort, kunde han ej längre ha stannat på realismens ståndpunkt med öga blott för den tommaste rest af det yttre. Varat är enligt honom kroppsligt, rumfyllande, ett alltigenom homogent materiellt, som till och med får bestämningen klotformighet — detta, emedan det såsom fullkomligt skall vara lika åt alla håll. Det är sålunda ej heller oändligt. Såsom fullständigt homogent och fritt från förändring synes varat äfven böra antagas utan all sinnligt enskild kvalitet, sådan är nämligen växling underkastad; och det är betecknande, att Parmenides förer särskild opposition mot *färg*växlingen såsom allenast ett tomt ord. Härtill anknyter senare atomistiken.

En ståndpunkt sådan som denna träder naturligtvis i den bjärtaste och oförsonligaste motsats till allmänna föreställningssättet och motsatta former af filosofi. Ofta och häftigt angripen från dessas sida tvingas den att uppbjuda alla resurser till sitt försvar. Parmenides' lärjunge Zenon sökte därför också förskaffa ståndpunkten erkännande mindre genom positiv läroutveckling i fråga om dess egna satser, då man härutinnan föga kunde hinna utöfver Parmenides' resultat, än genom att angripa fienden på hans egen mark, i det han uppvisade de motsägelser, som härflöto ur mångfaldens och rörelsens begrepp. Skall man rätt fatta dessa bevis, som för sin tid voro oöfvervinneliga prof på dialektiskt skarpsinne, måste ihågkommas,

att bevisen utgå ifrån ett realistiskt föreställningssätt, till hvars vederläggande de indirekt bidraga. Det är sålunda fråga om kroppslig mångfald af ungefär den art, som Empedokles, Anaxagoras och atomisterna antogo, och om rörelse i rummet, platsförändring.

Beviset mot *mångfalden* innebär, att de många skola tänkas hvar för sig såsom enhet. Verklig enhet är odelbar och kan sålunda ej äga storlek, ty det, som äger storlek, är delbart i oändlighet. Uppfylles nu odelbarhetens villkor, ger en summation af mångfalden, som hvar för sig alls ingen storlek äger, endast ett oändligt litet eller, strängt taget, ingen storlek alls. Skall åter summan uppfylla villkoret att äga storlek, måste de många själfva äga sådan. Hvart och ett af de många äger då självt storlek, d. v. s. är i sin ordning en mångfald o. s. v. i oändlighet, hvarför mångfalden till sist skulle äga oändlig storlek. Samma tanke går igen i beviset, att de mångas *antal* skulle vara på en gång begränsadt och obegränsadt, — det senare, emedan hvarje tal betraktas såsom en storhet, hvars delar själfva äro tal, som i sin ordning hafva delar, äfven dessa tal o. s. v.; det förra (att de mångas antal är begränsadt), emedan de många dock tillika måste vara just så många, som de äro, men hvarken fler eller färre. Vidare och för det tredje söker Zenon ådagalägga, att det varande ej kan vara *i rummet,* emedan detta rum i sin ordning skulle vara i ett annat, detta andra i ett tredje o. s. v. i oändlighet. Men detta resultat befinnes orimligt. I ett fjärde bevis fäster sig Zenon vid *mångfalden såsom ägande verkningar:* om en skäppa korn uttömmes och därvid framkallar buller, måste hvarje särskildt korn och hvarje del häraf och hvarje dels del i oändlighet framkalla ett buller, hvaremot erfarenheten synes tala. Men alstra ej delarne något buller, hur skall då deras summa kunna göra så?

Se vi noga till innebörden af dessa bevis, och erkännes deras riktighet — hvarom vi nu ej vilja tala —, är tydligt, att eleatismen här under sin opposition mot mångfalden äfven träffar sig själf i den form, Parmenides framställt läran. Ty detta sätt att argumentera gäller äfven mot kroppslighet och rumsbestämdhet öfverhufvud, alltså ej mindre mot Parmenides'

ena vara, som ju var rumfyllande, än mot Empedokles', Anaxagoras' och atomisternas söndrade materiella mångfald.

I bevisen mot *rörelsen* skulle däremot äfven Parmenides kunna utan vidare instämma. Zenon argumenterar därvidlag sålunda: en kropp kan aldrig komma till ett visst mål, emedan han först måste ha tillryggalagt hälften af sin väg, innan han kan tillryggalägga hela vägen, men före detta måste han ha hunnit hälften af denna hälft o. s. v. i oändlighet. Samma tankegång innehåller beviset, att den snabbfotade Achilleus ej kan upphinna sköldpaddan, om hon satt sig i rörelse före honom, ty när han hunnit till den plats, där hon i ett visst ögonblick var, har sköldpaddan redan lämnat densamma och befinner sig nu annorstädes. Och när Achilleus återigen hinner dit, har sköldpaddan i sin ordning hunnit till en annan plats, detta upprepadt i oändlighet. Likaså befinner sig den flygande pilen hvarje ögonblick just i det rum, han intager, men naturligtvis ej i något annat rum än detta, och då samma gäller om hvarje särskildt ögonblick, rör han sig alls icke. Och till sist: då tvenne lika stora kroppar röra sig mot hvarandra med lika stor hastighet, passera de hvarandra dubbelt så fort, som om den ena befinner sig i hvila: en och samma längd kan då af den ena kroppen passeras — med alldeles samma hastighet i dess rörelse — den ena gången dubbelt så fort som den andra, d. v. s. hälften blir = det hela.

Dessa bevis skola naturligtvis ej *öfvertyga* mången, och det har sagts, att en af Zenons åhörare midt under hans bevis börjat promenera för att sålunda ögonskenligen gendrifva hans satser. Men vore än Zenons bevis grundfalska, på detta sätt kunde de ej omstörtas: han betraktade nämligen rörelsen såsom ett blott sken, — dess existens som *sken* bestridde han sålunda icke, i hvilket fall hans egna bevis blifvit meningslösa, utan endast detta skens sanning. Här är ej platsen att ingå i detaljgranskning af dessa bevis. Nog af, de ansågos ovederlagda intill Aristoteles' dagar, och äfven det sätt, hvarpå *han* sökte lösa de påstådda motsägelserna i våra föreställningar om mångfald och rörelse, aflägsnar ej alla svårigheter. En och annan håller före, att Zenons bevis än i dag äro ovederlagda. Må vara, att samma allmänna tankegång kanske, ja, säkerligen ej

nu för tiden skulle framställas i fullkomligt samma form. I dessa bevis har dock Zenon först gripit sig an med de svårigheter, hvaruti föreningen af kontinuitet och diskretion hos rums- och tidsformen invecklar det mänskliga förståndet. Af Zenons tid blefvo hans bevis i alla händelser ej vederlagda. Då denna tids allmänna föreställningssätt realistiskt förlade all verklighet i rummet, men sådant nu synes innebära motsägelse, utan att man kan uppvisa något annat slags verklighet, höjd öfver dylik ofullkomlighet, står skepticismen för dörren. Och till sist skildrade riktning är det, som sofistikens *andre* man, Gorgias, anknyter sig.

Från motsättningen mellan Herakleitos och Parmenides utgå de följande försöken att med bibehållen realistisk ståndpunkt klarera förändringens problem. Men då dessa hade utbildat hvar sin sida af de tvenne, som måste återfinnas i allt slags förändring, nämligen växling och varaktighet, gällde det nu att söka förena dessa så, att ingen motsägelse uppstode. Detta ville man göra genom att med eleaterna fatta urämnet såsom ouppståndet och oförgängligt utan all växling till kvalitet, men tillika ville man med Herakleitos och hans föregångare, den dynamiska och afgjordt hylozoistiska riktningen, antaga en rörande princip, som dock för motsägelsens undvikande måste vara skild från urämnet på ett eller annat sätt. Växlingen vore då att fatta såsom förändring allenast af läget eller platsen för urämnets smådelar, i det dessa genom den rörande principen sammanbundos och åtskildes på olika sätt. Men dessa smådelar själfva tänktes ej härigenom undergå någon förändring utan bibehölle alltjämt sin ursprungliga bestämdhet. Ifrågavarande riktning har betecknats såsom den *mekaniska*, emedan hon utgår från en ursprunglig mångfald, som genom *rörelse i rummet, platsförändring* träder i förhållande det ena till det andra, så att mångfalden på detta sätt kan tänkas blifva sammanförd till den enhet, vi se i världen.

Den tankegång, vi här skizzerat, återfinnes hos samtliga de till sin uppkomst ungefär liktidiga riktningar, hvilka representeras af namnen Empedokles, Anaxagoras, Leukippos, den senare -- atomistikens grundläggare fastän alldeles undanskymd af dess systematiske utbildare Demokritos. Empedokles säger

urämnet vara de fyra s. k. elementerna, hvilkas begrepp först af honom uppställts. Dessa voro jord, vatten, luft, eld, hvari sålunda ligger ett slags sammanfattning af den dynamiska riktningens olika principer med upptagande därjämte af den kvalitativa förändringens slutpunkt nedåt, det jordartade, såsom ett själfständigt. Vid dessa elementer placerar Empedokles såsom rörande principer de något mytiskt fattade makterna »kärlek» och »hat». Kärleken tänkes genom sin verksamhet sammansluta elementerna, hatet åter skingra och kringsprida dem, hvadan dessa tvenne faktiskt tjänstgöra såsom attraktions- och repulsionskraft. Hvarderas makt tilltager och aftager växelvis. Då kärleken helt råder, är allt sammanslutet till ett enda klot, och fullkomlighetens tillstånd härskar. Men äfven hatet har sin tid att härska, då allt är förströdt och utan sammanhang. Mellan dessa båda ändpunkter falla världsbildningen och den nuvarande existensen. På detta sätt upprulla sig världsbildning och världsundergång i oafbruten växling, en tanke, som redan antydes hos Anaximandros och Anaximenes, är starkt prononcerad hos Herakleitos och sedan ofta går igen. Då principerna ej själfva skola vara uppkomna, ligger nämligen denna tanke ytterst nära. Hvarför skulle världsbildning och världsundergång ske blott en gång? I motsats till Empedokles fordrar Anaxagoras otaliga kvalitativt skilda urämnen men nöjer sig med en enda kraft, »förnuftet», som sätter det materiella universum i en hvirflande rörelse, hvarunder världsbildningen kommer till stånd. Atomisterna åter vilja ej veta af någon kvalitativ olikhet hos urämnet. Den enda kvalitet, de hos detta synas vilja erkänna, är den kvantitativa, enligt hvilken urämnets minsta smådelar skilja sig blott till form, storlek och härmed äfven tyngd. Dessa smådelar mena de vara odelbara, hvaraf namnet atomer, ett antagande, som ej Empedokles och Anaxagoras instämma i; men så kan ej heller sägas, att deras urämnen lika långt som atomisternas uppfylla krafvet på oföränderlighet. Atomismen röjer sålunda häri sin skarpare vetenskapliga blick, liksom den äfven härigenom fullständigare än de nämde upptagit eleatismens tankegång. Så sker äfven i dess fjärmande af all specifikt kvalitativ bestämdhet från urämnet, hvilket antagande i *en*

riktning liksom Anaxagoras' i en annan, då denne låter all kvalitet vara ursprunglig, är konsekventare än Empedokles' sats om blott fyra ursprungliga kvaliteter, elementernas. För Empedokles måste alla specifika kvaliteter utom dessa fyra (jord, vatten, luft, eld) blifva ett blott sken, för atomistiken däremot alla utan undantag. Hur förfeladt detta ytterst må vara, har dock antagandet ägt stor historisk betydelse för vetenskapen, i det försöket att reducera allt kvalitativt till kvantitativt tvingar till iakttagelse och studium af dessas sammanhang.

Emellertid står atomismen med detta antagande på skepticismens gräns utan att dock ännu öfverskrida den. Fattas all den konkreta bestämdhet, hvari det yttre framträder, såsom sken, måste förr eller senare tvifvel uppstå, huruvida den förnimmande öfverhufvud kan på något sätt komma åt den i och för sig varande verkligheten. Och man spörjer sig då, huruvida den abstrakta kvantitativa bestämdhet, med hvilken man trodde sig fatta det varande, kan mer än den konkretare kvalitativa framvisa några garantier för sin sanning. Står man då på *realistisk* ståndpunkt, afgör uppfattningen, att det varande är yttre och sålunda yttre för förnimmandet, gärna i skeptisk riktning. Också finna vi, att efter Demokritos en sådan kommer till herravälde i den atomistiska skolan. Man har äfven trott, att atomismen skulle till någon del ha påverkat Protagoras.

I en annan punkt synes däremot atomismen mer afvika från eleatismen, än Empedokles och Anaxagoras göra. Dessa förneka det tomma rummet, hvilket atomistiken åter antager *vara* ehuru med erkännande af att det är ett icke-vara. Likväl är denna afvikelse befogad genom det parmenideiska varats klotformighet. Inom detta vara skall ej finnas något åtskiljande tomrum, ty vore icke-vara. Men principiellt innebär väl tomrummet utanför varat, hvars klotformighet framtvingar ett sådant för åskådningen, lika mycket som tomrum inom varat, att icke-varat vore. För öfrigt ger åsyftade antagande atomistiken ett slags vetenskapligt försprång gent emot Empedokles och Anaxagoras. De kroppsliga smådelarnas ombyte af läge blir för en materialism med så pass outvecklade resurser något vida svårförklarligare, om man icke antager något tomt rum. Vidare

medförde samma antagande, att atomistiken kunde för sin tid plausibelt nog härleda rörelsen ur de kroppsliga smådelarnas tyngd, hvilken skulle alstra ett fallande nedåt med olika hastighet allt efter storleken. Härigenom behöfde atomistiken ej jämte urämnet placera positiva principer af ganska tvetydig art. Dessa principer, »kärleken» och »hatet» hos Empedokles, »förnuftet» hos Anaxagoras, måste ju äfven de lika väl som urämnet vara ursprungliga. Då nu det realistiska föreställningssättet ej ännu kunde tänka sig någon positiv verklighet annat än som kroppslig, hade man i själfva verket endast fått ett nytt urämne, där motsatserna »varaktighet» och »växling» mötas och sålunda den svårighet å nyo kommer fram, som man just ville genom sina antaganden undvika.

Trots allt, som argumenterats till »Ehrenrettung» för Anaxagoras' rörande princip, »förnuftet», synes också detta, af alla ting det finaste och renaste, som ej undergår någon blandning med annat utan är ensamt för sig, ej få hållas för något mer än en tämligen sublimerad materia, som dock alltfort är materia, äfven om den på hylozoistiskt vis utrustas med egenskaper, dem en skarpare reflexion finner oförenliga med kroppslighet. Man gjorde kanske orätt i att rent af förneka ett visst bemödande hos Anaxagoras till särskiljande härvidlag: den kvalitativt bestämda materien fattar han icke såsom bärare af det själiska, förnuftiga, efter ändamålsenlighet verkande, utan just för detta såsom rörelsens princip och härigenom grund till all ändamålsenlighet i världen fordrar han en särskild bärare, förnuftet. Detta låg nära till hands, då man nu en gång ville skilja det rörande, kraften, och det rörda, urämnet. Men det är ett långt steg härifrån till att fatta den rörande principen såsom verkligen andlig. Omedelbart framträder hos Anaxagoras förnuftet endast såsom utifrån mekaniskt rörande, och detta tyder åtminstone icke på att det fattats såsom upphöjdt öfver kroppslighet. Äfven hos eleaterna träffar man uttalanden, hvilka kunde tydas, som om en annan verklighet är den kroppsliga vore funnen. Varat säges nämligen sammanfalla med förnuftet. Men vid en sådan ekvation »varat = förnuftet» beror allt på den sida, från hvilken man läser och tolkar den. Är det begripna — förnuftet, fattadt i sin andlighet, och är det varat, som

skall förklaras genom förnuftet, innebär visserligen denna ekvation, att man lämnat den blotta realismens ståndpunkt. Men är tvärtom varat det i någon mån begripna, som skall angifva, hvad förnuftet är, och fattas detta vara efter det yttres analogi, då är realismen ännu oöfvervunnen. Att detta senare är fallet vid eleatismen, därpå tyder allt. Särskildt har man med rätta framhållit, att antagandet af en verklighet, som icke är yttre och kroppslig, innebär så skarp brytning med den naturliga och omedelbara världsuppfattningen, att en afvikelse därifrån måste eftertryckligt skära igenom samt otvetydigt och med full medvetenhet frambäras. Denna fordran uppfyller icke eleatismen, ej heller Anaxagoras, lika litet sofisterna, utan först Sokrates, begreppsfilosofiens och idealismens grundläggare. Men väl skall medgifvas, att den ståndpunkt, som erkänner förnuftets själfständighet och andlighet, står mer fjärran från den, hvilken antager *all* materia vara lefvande, förnimmande, förnuftig än från den, som åtminstone yrkar en särskild förnuftsmateria. Sagda förtjänst hos Anaxagoras uppväges i alla händelser af den konsekvens, hvarmed atomismen utbildat det realistiska föreställningssättet till en materialism, som genomför den kvantitativa synpunkten med den kvalitativas utsöndring och reducerande till blott sken. Det är för öfrigt nämda konsekvens och renhet i synpunkter, som gjort atomismen så värdefull för naturforskningen, speciellt den fysikaliska och kemiska, att denna än i dag till väsentlig grad bygger på atomismens teorier. Kan man emellertid än från vissa synpunkter sprida ett godt ljus öfver den yttre naturen, äro likväl dessa synpunkter ej därför tillräckliga att genomföra en verklig världsförklaring, där det *inre* måste beaktas lika visst som det yttre. Att äfven det konsekventaste realistiska föreställningssätt är otillräckligt för lösningen af filosofiens problemer, och att filosofien sålunda måste söka en väsentligt annan ståndpunkt, detta har atomismen högeligen, om också just icke med afsikt, bidragit att visa. Häri äger den en sant filosofisk betydelse, som den ock dokumenterar genom sin historiska utmynning i skepticism, ty detta är realismens sista konsekvens.

I de frågor, vi senast berört, hafva vi tillika direkt kommit in på de realistiska förställningssättens oförmåga att begripa

och förklara det högre. Detsamma visar Empedokles' och atomisternas försök att klargöra sinnesförnimmelsernas möjlighet genom antagande af materiella bilders afsöndring från de yttre föremålen och inträngande uti vissa porer eller öppningar hos sinnesorganen. Sådant kan möjligen vara uttryck för och egga till rent naturvetenskaplig forskning angående sammanhanget mellan tvenne yttre, ty för själfva förnimmandet är äfven det kroppsliga sinnesorganet något yttre. Men filosofiskt begriper man ej härigenom det ringaste af sammanhanget mellan det inre, själiska, och det yttre, kroppsliga. M. a. o. man fattar här ej ännu det inre såsom ett inre, utan man fattar det såsom ett yttre, — och just detta är ståndpunktens *realism*. Denna betyga äfven sådana yttranden som de af Parmenides fällda vid hans utförande af en världsförklaring från den blotta meningens nivå, att människornas förnuft är sådant som den kroppsliga blandningen i deras lemmar, samt att lemmarnes natur och det tänkande äro ett och samma.

Gemensamt för så godt som alla här berörda filosofer är deras ringaktning för sinnenas omedelbara vittnesbörd och deras maning till förnuft och eftertanke. Men bortsedt från hvarje sinnesuppfattning saknar den verklighet, de vilja uppvisa som absolut, dock all betydelse; och att från sin realistiska ståndpunkt utreda, hvad skillnaden är mellan ifrågavarande tvenne förnimmelseformer samt denna skillnads grund, därtill äro de oförmögne. Bådadera skulle endast vara kroppsliga affektioner, och borde då båda omedelbart vara *lika* sanna eller *lika* falska. Denna konsekvens drar ock sofistiken, då den på ett håll säger allt förnimmande vara sant, på ett annat säger allt förnimmande vara falskt. Så till vida är sofistiken det rätta facit af det föregående talet och konstaterar sanningsenligt sina föregångares oförmåga att från de gifna förutsättningarna komma till rätta med det inre och högre, som nu hade vuxit upp till större makt och kräfde att erkännas i sin självständighet.

* * *

På tvenne hufvudvägar alltså ledde den försofistiska filosofien till sofistisk skepsis. Tvenne voro dessa vägar, emedan man vid den motsägelse, all förändring innebär genom sina

båda sidor, varaktigheten och växlingen, kunde tänkas välja den ena eller andra som utgångspunkt till eliminerande af den motsatta. Men i den yttre naturen, den enda, hvarför man ännu hade öga, finnes ingen varaktighet utan all förändring eller växling, ej heller någon ren växling utan varaktighet, — en sådan skulle icke ens kunna förnimmas. Följaktligen kan ingendera vägen föra helt fram till det åsyftade målet, såsom bekräftas af Herakleitos' eviga mått för ureldens växling och af eleatismens nödtvungna medgifvande, att växlingen är ett för vetandet oförklarligt sken. Skepticismen är alltså oundviklig, om konsekvenserna dragas fullt ut med bibehållande af den realistiska förutsättningen. Faktiskt har denna ock i sofistiken från båda utgångspunkterna ledt till ett sådant negationens resultat. Icke heller kan någon förmedling af de båda extremerna vid bibehållen realistisk ståndpunkt afvända denna utgång. Sådana medlingsförsök ske endast på konsekvensens bekostnad, och då äfven det konsekventaste af åsyftade försök, atomismen, till sist utmynnar i skepticism, bekräftar detta historiskt förmedlingsvägens redan begreppsmässigt insedda otillräcklighet.

För samtliga berörda riktningar var gemensamt att tänka sig det inre, själiska efter det yttres analogi eller rättare såsom självt äfven det ett yttre, hvari ohöljdt framträder ståndpunktens *realism*. Kunskap, viljande och dylikt fattades som rent kroppsliga tillstånd, gifna genom den kroppsliga människans förhållande till och inverkan af eller på andra kroppar. Hvarför det ena tillståndet då skall vara förmer än det andra, det ena vara godt och det andra ondt, det ena innebära sanning, det andra något osant eller falskt, synes obegripligt. Antydda konsekvens drager ock sofistiken oförfäradt, då Protagoras påstår all kunskap och allt förnimmande vara sant, Gorgias däremot vara utan sanning eller vara falskt. Som skuggan följer sådana yrkanden åsikten om det godas relativitet.

Protagoras, hvars blomstringstid inträffar omkring 440 f. Kr., vill som Herakleitos icke erkänna något varaktigt och bestående. Han har ock, om man får tro vissa antika uppgifter, från denna synpunkt skarpt opponerat mot eleaternas ena oföränderliga vara. Allting är således enligt honom rörelse,

växling. Men antog Herakleitos växlingen buren af och sammanfallande med ett kvalitativt bestämdt urämne, elden, bortfaller nu detta antagande. Det må vara, att all rörelse leder tanken på något, som rör sig. Hvad detta något är, bortsedt från rörelsen, skall ingen rimligtvis kunna säga, om allt verkligen enligt antagandet är rörelse. Härmed faller ock anledningen att tala om eviga mått eller lagar för rörelsen. Är allting rörelse, kan icke med fog talas om något evigt och bestående, således ej heller om eviga mått eller lagar. Det blifver allenast fråga om att draga följderna af nämda antagande — »allting är rörelse» — och att utspinna dessa till det yttersta.

Föreligger sålunda hos Protagoras en till extrem gående utbildning af Herakleitos' lära om alltings rörelse och så till vida ett slags motsättning mot den senare genom aflägsnande af vissa hans antaganden, som ej stodo i tankenödvändigt sammanhang med sagda lära utan tvärtom hämmade rörelselärans allsidiga utveckling, är dock samstämmigheten mellan de tvenne ej inskränkt till detta, att allt är rörelse. Samstämmigheten dem emellan ligger först och främst i den realistiska ståndpunkten, hvilken fattar all verklighet såsom yttre. Det är sålunda fråga om yttre rörelse. Säges här: allting är rörelse, betyder detta i första hand: allting är yttre rörelse. Vidare hade Herakleitos antagit, att den enhetliga elden eller rörelsen bestod af tvenne motsatta riktningar: vägen uppåt och vägen nedåt, tändandet och slocknandet. Redan dessa uttryck visa, att de tvenne riktningarna själfva måste fattas såsom rörelser, låt vara motsatta men till enhet sammanbundna, liksom äfven hvarje stadium på dessa vägar självt är en rörelse. Häraf behåller Protagoras, att alltings rörelse innebär en flerhet eller mångfald af rörelser, och att då rörelser sammanträffa eller mötas, d. v. s. få en om ock blott momentan och försvinnande enhet, de sammanträffande rörelserna måste tänkas vara af tvenne olika hufvudslag. Deras sammanträffande innebär nämligen, att den ena modifierar den andra i större eller mindre grad. Den modifierande rörelsen är då den aktiva, verkande, den modifierade åter den passiva, lidande, påverkade. Sagda skillnad motsvarar den hos Herakleitos mellan vägen

uppåt, eldens tändande, och vägen nedåt, eldens slocknande. I den förra tänkes nämligen elden såsom öfvergående till den beskaffenhet, hvilken bäst svarar mot dess natur, rörligheten, och häri synes ju ligga växande aktivitet; i den senare tänkes elden fjärma sig från denna beskaffenhet och blifva allt mindre rörlig, d. v. s. allt mindre aktiv, allt mera trög, orörlig, passiv. Denna skillnad mellan verkande och lidande eller aktiv och passiv rörelse, som sålunda må vara förebildad hos Herakleitos ehuru tämligen dunkelt, har emellertid icke för Protagoras i ringaste mån karakteren af ett kontant, bestående, så att en och samma rörelse alltid vore aktiv, en annan alltjämt passiv. Tvärtom befinnes den rörelse, som i förhållande till en annan rörelse är verkande, vara lidande i förhållande till en tredje o. s. v. Strängt taget skulle vid sammanträffandet de sammanträffande rörelserna alltid vara både verkande och lidande. Såsom i någon mån motsatta modifiera de alltid hvarandra och detta ej blott ensidigt. Så till vida som en rörelse modifierar en annan, vore hon alltså verkande, så till vida som hon själf i någon grad modifieras af densamma, vore hon tillika lidande. Endast med hänsyn till att i vissa fall den ena modifieras mer än den andra, kunde man då säga den förra vara lidande, den senare verkande utan all närmare förklaring. Gifvet är emellertid, att ingen rörelse i sig är verkande eller lidande. Detta är den endast genom sitt sammanträffande med en annan, d. v. s. genom sitt förhållande till denna.

Sistnämda — att bestämningen verkande eller lidande tillkommer en rörelse endast genom dess förhållande till en annan — synes Protagoras enligt den platonska framställningen i dialogen Theaitetos hafva uttryckligen framhållit, likaså att den rörelse, som är verkande i förhållande till en, är lidande i förhållande till en annan, hvarför här i full öfverensstämmelse med hela ståndpunkten icke några fasta, absoluta utan endast flytande och relativa bestämningar få anses gifna. Att Protagoras ej själf synes hafva framhållit, hurusom af sammanträffande rörelser hvarje särskild är på en gång verkande och lidande, beror väl därpå, att han genast använde sina allmänna satser på ett särskildt område, det mänskliga förnimmandets. Enligt hans sätt att förklara detta ur tvenne

rörelser, som äro för hvarandra yttre, den ena kommande utifrån från föremålet, den andra från det uppfattande sinnesorganet, måste nämligen den förra, utifrån afficierande te sig såsom den starkare, hastigare, d. v. s. verkande, den senare åter, sinnesorganets rörelse, såsom svagare, långsammare, d. v. s. lidande.

Till denna fråga, den om människans kunskap eller allmännare hennes förnimmande, följa vi sålunda Protagoras. För oss är förnimmandet något allmännare än kunskapen: hvarje förnimmelse anses icke innebära kunskap, äfven om hvarje kunskap måste fattas såsom förnimmelse. Men enligt Protagoras äro dessa tvenne kongruenta, emedan hans allmänna ståndpunkt uttalar, att hvarje förnimmelse innebär ett sammanträffande af tvenne rörelser, som äro yttre för hvarandra, äfven om människan från sin ståndpunkt skulle kunna beteckna den ena utifrån kommande, verkande, såsom yttre och den andra från henne utgående, lidande, såsom inre. Hvarje sammanträffande af dessa tvenne slags rörelser innebär en förnimmelse eller tydligare ett slags sensation och varseblifning. Denna existerar således endast i nämda förhållande. När den s. k. yttre rörelsen träffar den s. k. inre, blir denna senare förnimmande, varseblifvande, senterande, — den förra, d. v. s. den yttre rörelsen och med denna det föremål, hvarifrån hon utgår, något förnummet, varseblifvet, senteradt. Bortsedt från detta förhållande existera hvarken förnimmande och förnimmelser eller något förnummet. Den s. k. yttre och den s. k. inre rörelsen äro dock båda alltfort yttre rörelser och yttre för hvarandra. Vid deras sammanträffande uppstår något, som enligt den allmänna ståndpunkten äfven måste vara rörelse — förnimmandet —, och som är yttre för de förra i den bemärkelse, att förnimmelsen ej kan fatta, hvad dessa äro i sig, men som ej längre kan tänkas såsom rent af tillika yttre efter rumrörelsens analogi. Just häri ligger den skeptiska brytningen med realismen, som man dock ej vill öfverge.

Önskar man se denna ståndpunkt något åskådligare utvecklad, kunna vi begagna oss af den liffulla framställning, Sokrates ger däråt i nyss nämda platonska dialog Theaitetos, som vi här citera efter Silléns öfversättning med lindriga

modifikationer. Sokrates har förklarat, att Theaitetos' försök till definition af begreppet kunskap, då han sagt denna vara varseblifning, uttrycker just detsamma som Protagoras' berömda sats: människan är måttet för allt, för det varandes vara och det icke-varandes icke-vara. Denna sats i sin ordning innebär:

»att det icke finns något, som är ett i och för sig varande; att du icke med rätta kan ge något ett namn eller tillägga det en egenskap: säger du något vara stort, så visar det sig också vara litet, kallar du något tungt, visar det sig lätt, och på samma sätt med allting, ty intet är ett, hvarken ett något, ej heller ett sådant, utan allt, hvad vi med ett oriktigt namn säga *vara*, det *varder* genom omflyttning, rörelse och blandning af allt med allt: intet är någonsin, det varder alltjämt. Däri äro hela raden af vise öfverens, alla utom Parmenides: Protagoras med Herakleitos och Empedokles, och likaså bland skalderna de yppersta målsmännen för båda slagen af skaldskap, för lustspelet Epicharmos och för sorgespelet Homeros, som i orden *»Hafvet gudarnes vagga och Tethys gudarnes moder»* sagt, att allt är foster af flöde och rörelse; eller tror du inte, att det är detta, han menar?»

Efter en kort mellanskjuten dialog utvecklas satsen om alltings rörelse på följande sätt:

»Denna rörelse är af två slag, båda till antalet oändliga, af hvilka det ena har förmågan att *verka*, det andra att *påverkas*. Ur dessas sammanträffande och gnidning mot hvarandra födas tvillingar, också de till antalet oändliga: det *varseblifbara* och *varseblifningen*, som alltid framträder och alstras tillika med det varseblifbara. Varseblifningarna ge vi namn sådana som synförnimmelser och hörselförnimmelser, luktförnimmelser, förnimmelser af köld och värme, lust- och olustförnimmelser, åtrå och fruktan och andra, oräkneliga namnlösa och många med namn; med dessa arter äro det varseblifbaras samfödda, hvar och en med sin: med allahanda synförnimmelser allahanda färger, med hörselförnimmelserna ljud, och med de öfriga varseblifningarna de motsvarande samsläktade varseblifbara. — — — Meningen är nu den, att, som vi redan sagt, allt röres, men att i dess rörelse finnes snabbhet och långsamhet. Det långsamma rör sig på samma ställe och mot det närgränsande och deltar på detta sätt i alstrandet, men det härvid alstrade är snabbare: det ändrar sitt läge och rumrörelsen är dess egendomliga rörelse. När nu ögat och något det motsvarande sammanträffat och alstrat hvitheten och den med henne samsläktade varseblifningen, — hvilket icke kunnat ske, om ettdera sammanträffat med något annat, — då sammanföras mellan dem synen från ögat och hvitheten från det, som med ögat alstrat färgen, och därigenom blir ögat fullt af syn och ser då och är vordet icke syn utan ett seende öga; och det, som med ögat alstrat färgen, blir uppfylldt af hvithet och är vordet icke hvithet utan hvitt, vare sig ett hvitt trästycke eller en hvit sten eller hvad för ett föremål det vara må, som

råkat färgas med den färgen. På samma sätt är det med allt annat, t. ex. hårdt och varmt: om allt måste vi, som sagdt, hålla före, att det icke är något i och för sig, utan att i det där sammanträffandet allting med alla sina egenskaper varder genom rörelsen; ty, säger man, att tänka, att något enskildt är ett verkande eller ett påverkadt, det är icke hållbart. Ingenting är nämligen verkande, förrän det kommer tillsammans med det påverkade, ingenting är påverkadt, förrän det kommer tillsammans med det verkande; och det, som, när det sammanträffar med det ena, är verkande, visar sig vid sammanträffande med ett annat som påverkadt. Af allt detta följer, hvad vi i början sade: att intet är ett och i och för sig, utan att allt *varder för något*, så att »varat» måste tagas bort från allt, fastän vi ofta liksom nyss af vana och oskicklighet drifvas att nyttja det. Men enligt dessa vises lära får man ej erkänna ett »något» eller ett »detta» eller »det här» och »det där», ej heller något annat ord, som stannar rörelsen, utan man bör följa verkligheten och tala om det vardande och det påverkade, det förgående och det annat-vardande: ty lätt öfverbevisad är den, som talar om något bestående. Och icke blott om delarna bör man så tala utan ock om de af många sammansatta, sådana sammansättningar, som de kalla människa och sten och djur och hvarje art för öfrigt »

Nu brukar man ju med kunskap förstå en förnimmelse, som fattar sitt föremål. Skall då kunskapen vara sann eller verklig kunskap, måste förnimmelsen jämt upp i samma grad fatta föremålet, sådant det verkligen är. Då nu enligt Protagoras all förnimmelse innebär ett sammanträffande af tvenne rörelser, den ena utgående från det s. k. föremålet, den andra från det s. k. subjektet, och utan detta ingen förnimmelse existerar; då vidare detta sammanträffande gestaltar sig olika, allt efter de sammanträffande rörelsernas växlande beskaffenhet och förnimmelsen följaktligen är just sådan, som dessa sammanträffande i sig obekanta rörelsebeskaffenheter medföra, kan man icke med skäl säga den ena förnimmelsen vara sämre eller bättre än den andra med afseende på sanningsvärde. Genom hvarje dylikt sammanträffande blir subjektet förnimmande och föremålet förnummet och detta för båda just så, som deras egen beskaffenhet i sammanträffandet medför. Allting är således för hvar och en, sådant det synes honom vara. Hvarje förnimmelse är kunskap och den ena förnimmelsen ej mer eller mindre sann än den andra utan alla sanna och lika sanna.

Härmed är uppenbarligen krafvet på kunskapens allmängiltighet skjutet åt sidan, ty bland de otaliga lika sanna för-

nimmelserna finnas många sinsemellan motsatta. Förnimmelsen innebär sanning men blott för den förnimmande själf, ej för någon annan. Detta skulle sålunda betyda, att intet, som vi kalla sanning, är till: det finnes endast ett sken af sanning, och det verkliga vetandets plats intages af individens tillfälliga mening, tro eller försanthållande. Sådan är innebörden af den sats, hvari Protagoras sammanfattar sin lära, att människan är alltings mått, måttet för det varandes vara och det ickevarandes icke-vara. Men detta mått — uttrycket kan vara en reminiscens från Herakleitos' tal om rörelsens eviga mått —, detta mått är intet bestående eller varaktigt utan ett ständigt flytande och växlande. Människan är ju en rörelse och egentligen en mycket sammansatt rörelse, som blifver förnimmande endast genom det växlande förhållandet till en annan rörelse, hvars beskaffenhet i sig vi platt icke känna. Att säga henne vara alltings mått, innebär då blott, att hon, den individuella människan, för sig och endast för sig är alltings mått, men vidare, att allting mätes olika af henne, allt efter som hon själf växlar i sin mänskliga beskaffenhet, d. v. s. såsom förnimmande. Och i sitt förnimmande växlar hon beständigt genom den yttre och inre, den objektiva och subjektiva faktorns ständiga växling i sig.

Den protagoreiska ståndpunktens betänkliga konsekvenser, som man lätt nog synes kunna vända mot denna ståndpunkt själf, låter Platon sin lärare Sokrates på ett mästerligt sätt klargöra under fortgången af nyss citerade dialog. Preliminärt antydes, att om kunskapen är varseblifning, kan man från denna utgångspunkt ej motivera, att drömmar, sinnesvillor eller ens en vansinnigs fantasier skulle innebära mindre sanning än hvad andra förnimmelser som helst. Alla förnimmelser äro följaktligen lika sanna. Sokrates fortsätter så med bitande ironi:

»Vet du, hvad jag undrar på hos din vän Protagoras? — Nej, hvad då? — Jo, i öfrigt är det alldeles i min smak, hvad han säger, att för enhvar det är, som synes för honom, men början af hans framställning har jag undrat öfver: att han inte i början af sin bok »Sanningen» sagt, att svinet eller babianen eller något ännu konstigare djur med varseblifning är måttet för allting? Då hade han kunnat börja sitt tal riktigt storståtligt och högdraget med att visa, att han, som vi beundrade som en gud för hans vishet,

han var i insikt icke för mer än en grodunge, — för att inte tala om en annan människa. Eller hur, om det för enhvar är sant, som han uppfattar genom varseblifningen, så att den ene icke kan döma om den andres känsla, ej heller någon är bättre i stånd att skärskåda en annans föreställning, om den är sann eller falsk, än han själf; utan, som vi många gånger sagt, om hvar och en har sina föreställningar för sig ensam och dessa alltigenom riktiga och sanna: hur kan då Protagoras vara vis och med rätta hållas för värdig att vara andras lärare och njuta stor lön därför, medan vi äro ovetande och få gå i skola hos honom, fastän hvar och en af oss är sin egen vishets mått? Måste vi inte mena, att Protagoras säger så på skämt? Om mig själf vill jag inte tala och min begreppsförlossningskonst, hur löjliga vi bli; men på samma sätt tror jag det går för all sysselsättning med undersökande samtal. Ty att skärskåda och pröfva hvarandras föreställningar och meningar, när hvars och ens äro riktiga, är inte det en stor och genomgående dumhet, — ifall Protagoras' »Sanning» verkligen är sann och inte bara skämtande lät höra sig från bokens allra heligaste?»

I något så när samma riktning pekar Sokrates' fråga, om minnet af det, man en gång varseblifvit och sålunda vetat men ej längre varseblifver, innebär vetande eller icke. Skall kunskap vara varseblifning, borde ju minnet, som ej är varseblifning, omöjligen kunna innehålla ett vetande. Likaså antydes, att enligt varseblifningsläran borde man förstå ett främmande språk, så snart man hörde det talas eller såge det i skrift. Dessa exempel visa åtminstone, att man skulle nödgas höja sig öfver den omedelbara varseblifningen i dess vanliga betydelse, om man icke ville råka ut för orimligheter. Men kanske har det icke varit Protagoras' mening att fatta varseblifning i denna strängaste bemärkelse? Uttrycket var ju ej ens hans eget, ehuru ståndpunkten »kunskap är varseblifning» identifierades med hans. Tvärtom torde Protagoras' berömda sats ha gällt allt förnimmande öfverhufvud, icke blott varseblifningen. En tankegång af ungefär denna riktning låter nu Sokrates uppträda till Protagoras' försvar och spela dennes egen roll. Den från de dödas rike frammanade Protagoras yttrar då genom Sokrates' mun:

»Den här hedersmannen Sokrates har i sitt samtal förlöjligat mig, — mig, därför att en barnunge (härmed syftas på den unge Theaitetos) vardt rädd, när han tillfrågades, om det är möjligt, att samma en kan på en gång veta och icke veta ett och samma, och i förskräckelsen nekade därtill af oförmåga att se framåt. Men du, lättvindige Sokrates, saken är denna: när du frågande skärskådar någon af mina satser, så vederlägges *jag*, om den

svarande blir slagen genom att svara så, som jag skulle ha svarat, men svarar han annorlunda, då är det *den tillfrågade själf*, ej jag, som vederlägges. Tror du t. ex., att någon skall gå in på att minnet af hvad man känt men icke längre känner är närvarande som en likadan känsla, som då man kände? Långt därifrån! Eller att han skall tveka att medge, att samma man kan veta och icke veta samma sak? eller, om han drar sig för det, att han någonsin skall erkänna, att den, som blir sig olik, är densamme, som han var, innan han blef olik, — rättare sagdt: att någon är »han» och icke i stället »de», och dessa oändligt många *vardande*, så framt förändring *varder*, — eftersom man nu skall nödgas ta sig till vara för hvarandras ordrytteri! Nej, min vän, gå till väga på ett ädlare sätt och håll dig, om du kan, till just det, jag påstår: visa, att våra varseblifningar *icke* varda egendomliga för hvar och en af oss, eller också att, fastän de varda egendomliga ändå inte det, som synes för någon, varder för honom ensam — eller, om vi skola kalla det vara, är för den, det synes för! Men genom att tala om svin och babianer bär du dig själf åt som ett svin och narrar dina åhörare att göra detsamma mot mina skrifter, — och däri handlar du icke vackert. Ty jag påstår visserligen, att sanningen är, som jag skrifvit: att enhvar af oss är ett mått för det som är och det som icke är; men också, att det är en ofantlig skillnad mellan den ene och den andre just däri, att för den ene annat är och synes än för den andre. Jag är långt ifrån att säga, att det icke finns någon vishet och någon vis man, men jag kallar den vis, som kan ändra, hvad som för någon synes och är ondt, och komma det att synas och vara godt. Och låt nu bli att ånyo anfalla åsikten för uttryckets skull, utan tag nogare reda på, hvad jag menar: påminn dig, hvad vi i det föregående sade, att för den sjuke synes det, han äter, osmakligt och är så, men för den friske är och synes det motsatsen. Visserligen ha vi icke att göra någondera visare — ty det är omöjligt —, ej heller att förebrå den sjuke och säga, att han är ovis, som har slika förnimmelser, men den friske vis för att han har olikartade. Men väl böra vi föra honom öfver till det andra tillståndet, ty detta tillstånd är bättre. På samma sätt bör man också vid uppfostran föra från ett tillstånd till ett bättre. Men läkaren kommer denna förändring åstad genom läkemedel, läraren genom sina läror. Ty det är ingalunda så, att någon kan påvärka den, som har falska föreställningar, så att han senare får sanna: man kan ju hvarken föreställa sig det icke varande, ej heller något utom de intryck, man mottager, och dessa äro alltid sanna. Men jag menar, att den, som till följd af ett dåligt själstillstånd har därmed samsläktade föreställningar, honom kommer ett sundt tillstånd att föreställa sig annat, med det likartadt; och de föreställningarna kalla somliga af okunnighet sanna, men jag säger, att de ena äro bättre än de andra men på intet sätt sannare. Och de vise, käre Sokrates, kallar jag visst inte för »grodor», utan, när de ha att vårda kroppar, kallar jag dem läkare, och när de sköta växter, trädgårdsodlare. Ty jag håller före, att äfven dessa inge goda och hälsosamma och sanna varseblifningar åt växterna, om någon af dem är sjuk; på samma sätt som visa och välsinnade talare

leda staterna till att hålla för rätt det goda i stället för det onda: för hvarje stat är ju det rätt och hederligt, som synes honom så, så länge han så anser det, och den vise låter i hvarje särskildt fall det goda vara och synas så i stället för det onda. Af samma skäl är nu en lärare, som kan sålunda leda dem, han uppfostrar, vis och värd stor lön af sina lärjungar. Och på det sättet är den ene visare än den andre, utan att någon har falska föreställningar: och äfven du måste med eller mot din vilja underkasta dig att vara ett mått. Därigenom hålles min åsikt uppe.»

Skulle sålunda Protagoras' ståndpunkt kunna höjas öfver den blotta varseblifningsläran i striktaste bemärkelse och därigenom undgå att känna sig träffad af en del mot densamma riktade anmärkningar, är dock dess öde besegladt, och Sokrates fortsätter med en obarmhärtig kritik, som i sista hand och oåterkalleligen uppenbarar denna ståndpunkts inre svaghet. Mot den förmenta sanningen af Protagoras' lära talar enligt Sokrates' resonemang, att den upphäfver sig själf. Protagoras är nämligen nästan ensam om sin lära, att alla förnimmelser äro lika sanna. Flertalet människor anse, att vissa förnimmelser äro sanna, andra falska. Och Protagoras' lära måste ju erkänna denna åsikts sanning, hvaremot flertalets åsikt nekar den protagoreiska lärans sanning. Erkänner denna sanningen af de andras åsikt, måste den ock medgifva, att den själf, såsom desse anse, är osann. Utom detta vänder sig ju en hvar, där han behöfver hjälp, till den, han anser sakkunnig. Vore allas förnimmelser verkligen lika sanna, kunde man välja hvem som helst till styrman och befälhafvare på ett skepp eller till sin läkare, men något sådant låter sig dock ingen komma till last. Och Protagoras själf vill bättre än någon lekman vara i stånd att på förhand afgöra, om ett tal inför rätta skall verka öfvertygande eller icke. Inför lifvet och dess kraf håller hans lära sålunda icke stånd, liksom den motsäger sig själf. Och hur skall annat vara möjligt, då den utgår från rörelseläran, som konsekvent sedt måste yrka, att allt i hvarje ögonblick växlar och slår öfver till sin motsats, sålunda sanning till icke-sanning, d. v. s. lögn, och rörelsen till icke-rörelse, d. v. s. hvila?

För öfrigt råkar Protagoras' ståndpunkt ut för en motsägelse, som i en eller annan form träffar all skepticism. Protagoras utgår från satsen »allting är rörelse», realistiskt fattad, drar sedan konsekvenserna af att rörelsen måste fattas såsom

yttre och enligt detta förnimmandet såsom ett förhållande eller en relation mellan tvenne rörelser, hvilken relation enligt ståndpunkten själf skall vara rörelse och yttre för sina konstituerande faktorer. Förnimmandet kan då ej heller fatta dessa faktorer. Men likväl utgick Protagoras i sitt filosoferande från en viss uppfattning af dessa faktorer, — att de voro yttre rörelse. Det rätta vore då att anse denna utgångspunkts orimlighet uppvisad. Då så ej sker, måste Protagoras enligt sin utgångspunkt antaga, enligt sin slutpunkt förneka ett realistiskt fattadt i-sig-vara, hvilket den platonska dialogen också röjer, att han gjort.

Från Protagoras' lära må vi nu göra en sidoblick på hans samtida Gorgias, hvilken af gammalt räknats som sofistikens andre koryfé. På sin ålders dagar ville han emellertid ej längre gälla för sofist utan ägnade sig helt och hållet åt retoriken. Hvad han lärt af sådan beskaffenhet, att det kan hänföras till sofistikens teori, torde följaktligen härröra från hans tidigare mannaålder. Egendomligt nog påträffas uppgifter angående just dessa läror först i den pseudoaristoteliska skriften om Melissos, Xenophanes och Gorgias eller om Xenophanes, Zenon och Gorgias, såsom den förr med orätt betitlats. Likaså påträffas sådana uppgifter hos Sextos empirikern men icke hos den äkte Aristoteles. Detta visar emellertid endast, att Gorgias' skepsis, hvilken dock betygas af hans lärjunge Isokrates, icke kunnat slå igenom på samma sätt som den protagoreiska. Samma sak röja väl Gorgias' senare bemödanden att ställa sig utanför sofisternas krets. Hade han på deras väg vunnit tillräckligt anseende — det materiellare att förtiga —, hade han nog ej heller öfvergifvit den, därför borgar mannens karakter. Att hans skepsis måste krönas af mindre effekt, finner man ock vid en granskning lätteligen.

Gorgias' skepsis är radikalare än Protagoras': ensamt detta synes till fullo förklara saken. Medan Protagoras nekade varat för att i dess ställe sätta blifvandet, rörelsen, växlingen, betecknar Gorgias naturen rent af såsom det icke-varande samt vill bevisa: först att intet är; vidare att om något vore, kunde människan dock ej äga kunskap om detta något; och sist att äfven om en kunskap därom vore möjlig, kunde den ena män-

niskan ej meddela den andra sin kunskap. Själfva bevisningsmetoden är ren imitation af eleaten Zenons sätt att argumentera. Bevisen meddelas här väsentligen efter Zellers sammanfattning från de olika källorna.

Först alltså skulle styrkas, att intet är. Vore något, skulle det antingen vara ett varande eller ett icke-varande. Ett icke-varande kan det ej vara, ty såsom *varande* ett icke-varande skulle det tillika *vara*. Men vara och icke-vara kunna ej tilläggas ett och samma. Ej heller kan det vara ett varande. Ett varande skulle nämligen antingen vara ett uppkommet eller ett ouppkommet. Ouppkommet kan det ej vara, ty det, som ej uppkommit, har ingen början, och det, som ingen början äger, är oändligt. Det oändliga är emellertid ingenstädes, ty såsom oändligt kan det ej vara i ett annat, men det kan ej heller vara i sig själft, ty det, hvari något är, är ett annat än detta. Då det sålunda ingenstädes är, är det icke. Skulle det å andra sidan fattas som uppkommet, måste det ha uppstått ur ett varande eller ur ett icke-varande. Men om det icke-varande själft icke är, kan intet därur uppstå, ty ur intet blir intet. Skall det icke-varande åter vara, komme man till samma motsägelse som den först påpekade. Om något vore, skulle det alltså ha uppstått ur ett varande. Men detta i sin ordning är omöjligt, ty om det varande blefve ett annat, vore det ej längre ett varande. Äfven från annan synpunkt styrkes, att det ifrågasatta »något» ej kunde vara ett varande. Det skulle då nämligen antingen vara ett eller många. Ett kan det ej vara, ty det, som verkligen är ett eller enhet, har ingen storlek, men det, som ingen storlek äger, är intet. Ej heller kan det vara många, ty hvarje särskildt bland de många skulle för sig vara ett, sålunda vara utan storlek, sålunda icke vara. Ytterligare är tydligt, att det varande ej heller kunde röra sig, ty rörelse är förändring, d. v. s. ett icke-varande skulle då blifva till. Rörelsen skulle dessutom förutsätta delning, men all delning innebär ett upphäfvande af vara. Och till sist, då det ifrågasatta något nu bevisats ej vara ett varande och ej heller ett icke-varande, kan det naturligtvis än mindre vara båda på en gång. Härmed vore sålunda bevisadt, att intet är.

Därnäst skulle bevisas, att om något vore, kunde man

dock ingen kunskap äga därom genom sitt förnimmande eller tänkande. Det varande är nämligen ej ett tänkt, ej heller det tänkta ett varande, ty eljest skulle allt tänkt också vara, och därmed kunde intet tänkas falskt eller orätt. Men att man stundom tänker orätt, styrkes af motsatta föreställningars tillvaro om samma sak. Då tänkandet sålunda ej fattar varat, är detta ofattligt och tänkandet alltid falskt.

Men vore varat ock fattligt, kunde det ej i ord meddelas, ty ordet innebär ej saken eller sakens åskådning. Ej heller kunna den hörande och den talande tänka ett och detsamma vid något, som säges, ty ett och samma kan ej vara hos skilda. Och kunde det än vara hos skilda, måste det dock visa sig olika för dem, ty de äro ju själfva olika och befinna sig på olika plats. Härmed vore alltså den sista af de trenne satserna bevisad.

Lika litet som vid de zenoniska bevisen, dem vi förut lärt känna, kunna vi här inlåta oss på någon detaljgranskning. Vi anmärkte redan då, att Zenons argumenter mot mångfalden äfven skulle kunna riktas mot det enhetliga varat självt, sådant det af Parmenides tänktes på hans realistiska ståndpunkt, d. v. s. såsom utsträckt, materiell verklighet. Här finna vi nu det realistiska föreställningssättet i tydligaste upplösning genom liknande tankegång men tillika fasthållet, därför att något annat dock ej kan sättas i dess ställe. Vid det yttre såsom fallande i rummets form råkar man till sist alltid ut för det obehagliga krafvet, att mångfalden skall förutsätta en enhet, hvilken ej själf är mångfald. Genom enheter, som uppfylla dessa fordringar, konstitueras emellertid ingen utsträckt mångfald, och då man likväl ej vill erkänna någon annan verklighet än den i rummet fallande utsträckta, kan denna motsägelse leda till det från sina förutsättningar konsekventa men paradoxa yrkandet, att intet är. I ett sådant finner sig det allmänna medvetandet långt mindre än i påståendet, att intet vara finnes, allenast rörelse, blifvande, växling. Här stirrar åtminstone ej det absolut rena intet den inför förintelsen fasande människan till mötes. Och medan Gorgias' radikala negation af all verklighet utgick från ett begrepp om densamma, hvilket ej kunde förklara det minsta däraf och just på denna grund slutade med verklighe-

tens förnekelse, synes däremot rörelseläran i första hand äga ett visst stöd af iakttagelsen. Att den vid närmare pröfning ej håller stånd, bekymrar det allmänna medvetandet mindre, som ju ej alltför gärna drager ut konsekvenserna utan t. o. m. varnar mot sådant »principrytteri». Och hur mycket behagligare måste det ej finna Protagoras' sats om allt förnimmandes sanning än Gorgias' sats om det varande såsom skildt från förnimmandet, hvarigenom detta alltid blir osant! Det sagda till förklaring af att Gorgias' skepticism långt mindre än den protagoreiska synes ha tillvunnit sig uppmärksamhet och erkännande från deras samtida. För öfrigt har Protagoras' ståndpunkt visat sig på tidernas längd vida mer lifskraftig, och den ligger *oss* närmare, än vi kanske ana. Samtidens naturvetenskap äflas att fatta allt som rörelse. Tillämpadt på förnimmandet vill detta säga, att detta förutsätter tvenne rörelsers sammanträffande, liksom enligt Protagoras. I sinnesnerverna hos alla animaliskt lefvande varelser har man upptäckt förhandenvaron af elektriska strömmar, d. v. s. rörelser, som dock ej utan inverkan från annat håll resultera i förnimmelse. En sådan inverkan lämna de rörelser, som återfinnas hos de vanliga sinnesirritamenten, tryck, eter- och luftvibrationer m. m. Och sådan inverkan lämnar stundom äfven den egna organismen genom blodöfverfyllnad och därmed följande tryck, genom inifrån stegrad eller förminskad lifsvärme o. s. v., då hallucinationer och feberbilder kunna uppstå. Af dessa rörelser skulle den först nämda kunna karakteriseras ungefär så som den lidande eller passiva rörelsen hos Protagoras: den rör sig på samma ställe och mot det närgränsande och deltar på detta sätt i sinnesförnimmelsens alstrande. Den andra af dessa rörelser och den andra faktorn vid sinnesförnimmelsens alstrande skulle, om man tänker på de vanliga sinnesirritamenten, kunna sägas vara snabbare, ändra sitt läge och mer omedelbart framträda såsom rumsrörelse. Sagda karakteristik tillkommer enligt Protagoras i den platonska framställningen det alstrade, nämligen såsom varseblifvet, samt härflyter således från föremålet och dess rörelse. Att visa, hur en dylik tankegång af den samtida naturvetenskapen utsträckes från sensationen till det öfriga förnimmandet, skulle föra oss för långt.

Parallellen bör dock redan vara tydlig nog. Liksom den försofistiska realismen ej hade resurser till förnimmandets begripande och därför till sist hamnade i sofistisk skepsis, inträffar detsamma än i dag med naturvetenskapen, när den vill gälla som filosofi, men den kallar sig då hellre agnostisk än sofistisk och skeptisk. Det förra ordet har kantänka bättre klang. Resultatet är emellertid väsentligen detsamma och oundvikligt, om den vetenskapliga betraktelsen af naturen ej håller i minne sin synpunkts begränsning utan anser sig för universell och vill ersätta filosofien. Ett sådant försök sker för öfrigt alltid till dess egen skada, ty dess synpunkter äro härtill fullkomligt otillräckliga. Och vill man då råda bot på denna brist, medför sådant ovillkorligen, att dess egna egendomliga och rätta synpunkter förorenas.

Skulle vi till sist från vår egen, d. v. s. den nutida vetenskapens ståndpunkt fråga, vid hvilken sida af människan Protagoras fäst sig, då han på skildradt sätt förklarade henne vara alltings mått, kan ingen tvekan råda om svaret. Hos människan urskilja vi en högre sida, den förnuftiga, som uttrycker hennes sanna och innersta väsen, som visar henne tillhöra en annan värld än den för sinnena gifna, i tid och rum fallande, som sålunda röjer, att hos henne innebor något andligt och evigt. Men därjämte tillhör hon sinnenas värld och har ett lif i rummets och tidens former, nämligen genom den sida hos henne, som vi kalla hennes sinnlighet. Denna sida är den lägre, människans natursida i motsats till det hos henne öfver den blotta naturen höjda, hvilket framträder i hennes förnuft. Men det lägre går i utvecklingen före det högre och måste vinna en viss fasthet och stadga, innan det högre kan framträda såsom skildt därifrån. Äfven sedan detta skett, kräfves åtskillig utveckling, innan det högre kan — sin bördsrätt likmätigt — fordra herraväldet öfver det lägre. Liksom nu utvecklingen först stannade vid det yttre, innan det inre kunde göra sig gällande, lägger man, när det inre ändtligen tränger sig fram, först märke till det lägsta inre, det inre, som ännu är sinnligt och sålunda icke i sannaste mening ett inre. Hade man förut egentligen haft öga blott för den yttre naturen, måste dock den stund komma, då människan riktar sin blick

inåt på sig själf. Härtill bidrog under det mänskliga tänkandets, den mänskliga spekulationens utveckling väsentligen det resultat, hvartill den blotta naturfilosofien kom genom sin egen art, hvarjämte omständigheter, som föllo utanför filosofien själf, därvid i hög grad medverkade. Men sedan blicken en gång riktats på människan, finner man snart, att hon är ett föremål, som öfverträffar allt yttre i intresse. Såsom människa kan hon ej undgå att känna, det människan är sig själf närmast, en tanke hos Protagoras, som visserligen medverkat till hans åsikts större lifskraft. Men detta är en farlig insikt, ty af människan ser hon till en början blott det sinnliga. Denna kunskap blir då en kunskap på godt och ondt. Och allt sedan syndafallets dagar uppenbarar en sådan, det veta vi ju, gärna sin sämre sida först. Så sker ock i den tidsålder af antiken, som man kallat dess upplysningstid, och där sofistiken just representerar den öfvervägande sämre sidan, medan vi återfinna den bättre hos sokratismen. Skarpast och med farligaste innebörd uppenbara sig dessa sämre tendenser i det praktiska, på religionens, sedlighetens och rättens område. Skärskådandet af denna sida hos sofistiken kräfver emellertid sitt eget kapitel.

III.

Med sofistikens förnekelse af verkligt vetandes tillvaro ha vi nått slutpunkten i fråga om de konsekvenser, som rent teoretiskt upprulla sig ur en blott naturfilosofi med förutsättning, att endast det *yttre* äger sann och egentlig verklighet. Från sådan synpunkt sedt måste vetandet, som ju är ett *inre*, visa sig helt obegripligt och oförklarligt, när uppmärksamheten börjar syssla med detta föremål. Om alltså sofistiken ej kan kännas vid något sant och verkligt vetande, frågas: hurudant är det förnimmande, som den kan erkänna? Tydligen — ha vi sett — ett sådant, där förnimmandets karakter af att vara ett inre, träder möjligast tillbaka. Men detta inträffar vid varseblifningen och sensationen, ty omedelbart antager sig människan här stå i växelverkan genom kroppsliga sinnesorgan med yttre kroppsliga föremål. Förnimmelseformer, som icke omedelbart fattas på detta sätt och sålunda äro jämförelsevis mer inre, måste då dragas med i nämda lägre sfär samt antagas själfva innebära varseblifning eller sensation i en eller annan bemärkelse. En sådan uppfattning möjliggöres i all synnerhet af Protagoras' rörelselära, enligt hvilken förnimmelserna äro till genom sammanträffande af och ett slags växelverkan mellan rörelser, som äro yttre för hvarandra. Häri ligger den direkta anledningen till att Protagoras blifvit, hvad jag förut kallat sofistikens egentlige teoretiker.

Ståndpunkten i fråga vet sålunda ej af annat förnimmande än det sinnliga, hvilket äfven Gorgias' negation af ett på ele-

atiskt sätt fattadt vetande indirekt bekräftar. Ståndpunkten har också rätt insett, att det sinnliga förnimmandet och öfver hufvud det sinnliga ej är något i och för sig bestående utan innebär idel förhållanden eller relationer. Då nu de orimliga och upplösande konsekvenserna häraf till sist drifva ifrån ståndpunkten, vinnes denna fortgång endast därigenom, att den yttersta förutsättningen släppes, den att all verklighet är något yttre. Men tillika måste då uppmärksamheten höjas från det blott sinnliga, växlande och relativa förnimmandet till det, som är förnuftigt, konstant och öfver all växling höjdt samt i sig röjer något absolut. Först i detta kan begrepp och verkligt vetande tänkas ligga. Från reflexion öfver det begreppsmässiga vetandet och hvad dettas möjlighet närmast kräfver utgår därför Sokrates och grundlägger en ny period i filosofiens historia. Denna period är *idealistisk,* emedan man inför konsekvenserna af det yttres antagande som sann verklighet ej finner sig kunna undkomma sådana genom annat än det motsatta påståendet: sann verklighet äger blott det inre och andliga. Just detta är nämligen idealismens innebörd. Hufvudrepresentanterna äro ock *rationalister,* d. v. s. fatta det sant verkliga såsom förnuftigt, rationellt i stället för sinnligt, empiriskt, som evigt och oföränderligt i stället för timligt och växlande. Därhän tvingade nämligen konsekvenserna af Protagoras' rörelselära. Och idealismen fullt genomförd stannar för öfrigt ej på en empiristisk ståndpunkt, emedan allt sinnligt vidlådes af något, som röjer det yttres prägel.

Men vi återvända till sofistiken. Förvånande är här, att vetandet, det vetande, man förut antagit, rent af drifver fram till sin egen negation. Alldeles af sig självt tager det väl knappast detta steg, liksom man ej gärna tror, att den, som beröfvar sig sitt lif, gör detta just därför, att han är lefvande. Man söker i stället efter tillstötande anledningar, som gjort detta lif odrägligt att lefva för självmördaren och följaktligen inverkat på dess beskaffenhet så, att han genom en handling, hvilken dock är en lifshandling och ett uttryck för hans lif, beröfvar sig detta samma lif. Sådant innebär nämligen omedelbart en motsägelse, som endast genom ifrågavarande anledningars uppvisande låter sig förklara. På samma sätt vid detta

tänkandets, spekulationens eller vetandets försök att afdagataga sig själf. Hade uppmärksamheten alltfort förblifvit uteslutande fästad vid det yttre, hade icke någon skepticism kunnat slå rot. Att det yttre fattas som ett yttre, erbjuder icke någon utgångspunkt för verklig skepticism, men väl att ett inre fattas som yttre. Först med uppmärksamhetens direkta hänvändning till ett inre, förnimmandet, kan denna motsägelse skära igenom och resultera i tvifvel på vetandets möjlighet. Därför är Zenon, eleaten, icke skeptiker, hur mycket skepticismen må vara indirekt förberedd genom honom: han reflekterar ej ännu öfver förnimmandet och dess möjlighet och har därför ingen känning af motsägelsen i att allt, således äfven det inre, fattas som ett yttre. Det blott på ett yttre riktade vetandet eller tänkandet hade sålunda icke kunnat förneka sin egen möjlighet. Detta kunde ske, först när tänkandet eller vetandet riktades tillbaka på sig självt, d. v. s. riktades inåt, ej utåt, men ännu var så bundet vid det yttre, att det ej förmådde fatta det inre såsom ett inre.

Och denna stund måste komma. Det mänskliga tänkandet hade allra först vunnit växt och styrka i betraktelsen af det yttre. Härmed vidgades dess synkrets: föremål, som till en början föllo utanför tänkandets horisont, blefvo skönjbara vid blickens skärpande. Detta ligger i utvecklingens hela riktning: från lägre till högre, från yttre till inre. Och denna fortgång är omisskännelig i den försokratiska filosofien. Först stannar man vid de stora elementariska företeelserna och fördjupar sig i dessa, sökande deras tydning och förklaring ständigt mer i det enskilda, speciella, ej längre blott i grofva, allmännaste konturer. Därnäst tillvinner sig det organiska, som i jämförelse med det förra är ett högre och egentligen äfven ett inre, alltmera uppmärksamhet, men det fattas naturligtvis ej ännu såsom ett organiskt utan såsom omedelbart framträdande ur de elementariska makternas förändringar, d. v. s. på jämförelsevis oorganiskt sätt. Men redan det, att uppmärksamheten särskildt hänvändes till sagda frågor, är ett framsteg. På samma sätt är det ett nytt framsteg, när uppmärksamheten sedermera träffar självfva förnimmandet, äfven om detta ej ännu fattas adekvat, d. v. s. såsom ett verkligt inre. Det mänskliga tän-

kandets synvidd har därmed ytterligare vidgats. Men till en början förmår det ej verkligen fatta det nya, från annat utskilda föremålets egendomlighet utan vill fatta det på samma sätt som de gamla föremålen. Då sådant ej låter sig göra och man har en viss känning häraf utan att förstå denna kännings rätta innebörd, inställer sig skepticismen såsom nödvändigt stadium i det mänskliga tänkandets utveckling. Så mycket mer blir detta nödvändigt, som äfven ett annat inre än förnimmandet nu tvingar sig på uppmärksamheten. Detta inre är det mänskliga viljandet såsom det mänskliga handlandets källa.

Att det praktiska, som ju grupperar sig kring viljandet såsom sin egentliga kärna, är ett inre i ännu mera eminent mening än förnimmandet, ha vi redan haft tillfälle påpeka. Det praktiska och de många handlingarna ha nämligen sin enhet och sitt sammanhang genom viljan, och någon annan enhet än denna kan man icke söka. Tills denna enhet upptäckts, ter sig därför det praktiska i dess olika former såsom fragmentariska, osammanhängande företeelser. Strängt taget kunna ej heller de många förnimmelserna äga enhet och sammanhang genom annat än förnimmandet och medvetandet själft. Men detta framträder ej lika omedelbart. De många förnimmelserna tyckas på ett mer primitivt stadium omedelbart få sin enhet genom att gruppera sig kring de olika yttre föremålen, hvilka i sin ordning direkt sammanhänga med hvarandra i det hela, som kallas den yttre världen. Inom det blott teoretiska, förnimmandet, kommer alltså en sammanslutning af föreställningar däröfver förr till stånd än inom det praktiska af de föreställningar, som afse detta. Enheten och den inre sidan är här något vida mer svårupptäckligt, emedan den är ett i högre grad inre än den enhet, man först tror sig finna på det teoretiska området. Men då denna enhet en gång tilldrager sig uppmärksamheten, är därmed ock ett mer afgjordt och decideradt inre funnet, vid hvilket de yttre vyernas tillämpning kännes i än högre grad oemotsvarig föremålets natur. Härigenom få naturligen de skeptiska tendenserna en ojämförligt ökad styrka.

Nu var emellertid förhållandet, att den praktiska reflexionen, reflexionen öfver allt det, som på ett eller annat vis hänför sig till den mänskliga viljan, just vid tiden för sofistikens framträdande började kräfva sammanslutning och ett slags systematisk gestaltning af motsvarande art till den, som reflexionen öfver den yttre naturens företeelser hade fått i naturfilosofien. Och härtill medverkade ej oväsentligt de politiska förhållanden, som närmast föregående tids historia hade alstrat. Från alla håll drifver det sålunda fram till den kris i tänkandets utveckling, som sofistikens skepsis representerar.

Redan hos Homeros se vi en tydlig praktisk reflexion. Hans hjältar äro fullblodiga människogestalter, som väl stundom må hänryckas af ögonblickets lidelse men dock äfven beräkna sina handlingar och till stor del hos sig själfva söka grunden till dessa handlingars lyckande eller misslyckande, hvarmed ansvarets synpunkt skymtar fram. Och Homeros' gudar äro ju endast förstorade människogestalter, hvilket än deras första ursprung må vara. De uppträda därför som medspelande till hjältarna i det stora drama, Homeros episkt upprullar för oss. Men den praktiska eller moraliska reflexionen står här ännu momentan och sporadisk. Blott till enstaka individuella handlingar knyter den sig och får härigenom själf en individuell karakterisering. Föga skiljer sig härifrån Hesiodos i sina »verk och dagar». Ej heller för honom är det fråga om verkligt allmänna moraliska satser. Men han röjer dock en viss den praktiska och moraliska reflexionens förtätning, om jag så får säga, genom det didaktiska syftet med ifrågavarande skaldestycke, utan att den individuella och enskilda formen därmed hade bortstrukits från de iakttagelser, som här hopas. Någon väsentlig afvikelse ifrån nu antydda förhållande kan ej konstateras i den grekiska litteraturen förr än ungefär samtidigt med filosofiens tidigaste framträdande, då den s. k. gnomiska diktningen började uppblomstra vid sidan af den äsopiska didaktiska djurfabeln. I de sede- och lefnadsregler, den gnomiska diktningen innehåller, möter oss en både vidgad och fördjupad praktisk reflexion. Att lycka och olycka för individen, hans närmaste och samhället väsentligen sammanhänger med hans eget praktiska förhållande, hans handlande och viljande, d. v. s.

det sinnelag, hvarur handlingen härflyter, betonas i ständigt nya vändningar. Men formen har likväl fortfarande ej afstrukit det individuella, hvarför motsatta iakttagelser och reflexioner göras öfver ett och samma, allt efter olika lifserfarenhet. Här spirar ej ännu för den praktiska reflexionen någon fullt enhetlig och motsägelselös sammanslutning, som vill ur en enda och högsta grund härleda dess olika satser öfver lifvets olika förhållanden. Ej ens denna tidsålder, de sju vises, ger sålunda upphof åt något slags praktisk filosofi.

Annan blir ställningen efter den djupt ingripande epok i det grekiska folkets lif, som tager sin begynnelse med perserkrigen och Gelons segerkrönta strider mot karthagerna på Siciliens sköna ö. För den grekiska kulturens ensamstående snabba utveckling till dess klassiska blomstring voro dessförinnan så godt som endast förberedelser gifna. Viktigast häraf voro väl de till stor del intimt sammanhängande företeelser, som vi känna i kolonisationen och den inre politiska utvecklingen. Båda gåfvo tillfälle till öfning och utbildning i olika riktningar af det grekiska folkets rika krafter och anlag. Kolonisationen utvecklade i första hand de materiella resurser, som till viss grad måste förefinnas, innan en högre andlig kultur är möjlig. Men naturligtvis öfvades härigenom tillika iakttagelseförmåga, tänkande och handlingskraft åt olika håll. Och vyerna måste självklart både lyftas och vidgas med den växelverkan inom det grekiska folket, som under kolonisationen tog allt starkare fart, liksom genom de förbindelser med icke grekiska folk, hvartill denna omedelbart gaf anledning. I annan riktning måste detta resultat befordras genom den politiska utveckling, som öfverallt följde på den patriarkaliska monarkiens undergång i de grekiska småstaterna. Denna statsform vek allestädes för en oligarkisk republik, som genom eget förfall och det förtryck, ett fåtalsvälde lätt nog alstrar under den mänskliga egoismens tillskyndelse, mot sig uppkallade folket till självförsvar och värnande af dess vitalaste intressen. Visserligen tillvällade sig ofta under dessa strider folkets ledare — i allmänhet ärelystna aristokrater, som endast ville sin egen uppkomst på denna rörelse — ett slags envåldsmakt, men då deras intressen sammanföllo med folkets gent

emot den förut ensam härskande adelsklassen, lände detta i det hela till folkets eget bästa och utveckling, som de tvungos omhulda och förkofra, om de ville hålla sig själfva vid makten. Folkets omdöme och själfständighetskänsla växte och stadgades härunder, så att vid envåldshärskarnes, de s. k. tyrannernas störtande folket kände sig hafva nått tillräcklig mognad att taga sina egna angelägenheter om hand såsom fullmyndig person. Denna politiska utveckling resulterade därför mestadels i en genom lagar reglerad och modererad demokratisk författningsform, hvilken gaf individen största möjliga frihet till allsidig utbildning af sina olika färdigheter och förmågor.

Att detta var omständigheter, som storligen måste gynna uppkomsten af hög kultur, är tydligt nog, och redan före perserkrigen börja åtskilliga ansatser till högre kulturarbete. Men först nämda stora händelse och dess parallelltilldragelse, Gelons seger öfver karthagerna, hvilken sägnen låter inträffa på samma dag som sjöslaget vid Salamis, ingöto häri ett rätt lif. Grekerna hade åt olika sidor värnat sin nationella själfständighet på ett sätt, som var och är höjdt öfver allt beröm, och med den mest lysande framgång. Självklart är, att detta resultat blott hade kunnat vinnas genom krafternas ansträngande till det yttersta, men sådan ansträngning endast stärkte, härdade och stålsatte. När farans stund var öfver, måste denna samlade och stegrade kraft någonstädes taga sitt aflopp, och om ej utåt, så inåt. Denna öfverflödande kraft riktas nu på den nationella kulturen, den materiella såväl som den andliga, och tvingar arbetet in på nya, hittills opröfvade vägar. Särskildt blef Athen, likmätigt den historiska betydelsen af sin insats i perserkrigen, den sjudande härden för detta kulturarbete. Att skildra de triumfer, den perikleiska æran härvid vann i de mest olikartade riktningar, kan ej vara vår uppgift. Det må vara nog med denna allmännaste antydan. Men i stället vilja vi fästa oss vid perserkrigens återverkan på de politiska förhållandena.

Segrarne hade vunnits endast därigenom, att alla greker som en man rest sig mot det främmande ok, som hotade. Härutinnan voro alla lika, och för framgångens vinnande blef hvarje mans gärning nödvändig. Så måste ock segerns frukter

komma alla till del. Och denna likhet i fördelning tränger äfven till genomförande på det sociala och politiska området. »De nedärfda institutionerna och lefnadsvanorna blefvo», för att begagna Zellers ord, »folket för trånga, då det nu utvidgade sig åt alla sidor; de gamla författningsformerna kunde hart när ingenstädes utom i Sparta hålla stånd mot tidens ande, och äfven i Sparta kunde ej de gamla sederna längre bevaras inför honom. De män, som vågat sitt lif för fäderneslandets oberoende, ville ej gå utan sin andel i ledningen af dess angelägenheter. I de flesta städer och just i de andligt lifaktigaste kom till herraväldet en demokrati, som under tidernas lopp utan svårighet afskuddade de få lagliga skrankor, som ännu funnos». För Athen åtminstone och äfven annorstädes resultera alltså perserkrigen politiskt i den demokratiska rörelsens fullständiga och oinskränkta seger, den Perikles må ha påskyndat men väl endast föga kunnat fördröja, om han satt sina krafter till ett sådant mål.

Hvad betyder nu denna demokratiens seger?

För den frie greken var det enskilda och privata på det innerligaste sammanväfdt med det offentliga, publika. Personlig utmärkelse och framgång sökte han alldeles öfvervägande på detta senare område: endast det offentliga lifvet syntes honom i fullaste mening värdt att lefva. Detta gaf visserligen stundom anledning och impulser till storartad uppoffring för det allmänna bästa, men orätt vore att tänka sig en oblandad och ren oegennytta såsom den enda driffjädern till detta individens handlande i det allmännas tjänst. Vid alltför skarp motsats mellan de individuella och de allmänna intressena vilja i regel de förra ej underordna sig de senare. Och i det stora hela får man nog anse, att de förra intressena, de enskilda, till väsentlig del täcktes och tillgodosågos genom de senare, publika, så länge allmänandan stod högt i Hellas. Individens syften hade ej ännu alltför starkt differentierats från samhällets, utan individen fann, att han just såsom statsborgare bäst nådde sina egna sträfvandens mål. Först den publika verksamheten krönte den privata.

Härliga frukter alstrade denna allmänanda i de nationella befrielsekrigen mot barbarerna, och medelbart framspringer ur

densamma det uppsving, konst och vetenskaper härefter togo mot bakgrunden af en växande allmänbildning. »Med bildningen måste», såsom Zeller förträffligt gör gällande, »anspråken på den enskilde växa, och de traditionella bildningsmedlen kunde ej längre göra de ändrade förhållandena till fyllest. Undervisningen hade hittills inskränkt sig till vissa elementära färdigheter samt gymnastik och musiska konster: allt annat öfverlämnades åt lifvets ometodiska öfning och anhörigas eller andra medborgares personliga inflytande. Äfven statskonsten och den talfärdighet, som är politikern oumbärlig, hade blott på den vägen förvärfvats. Resultaterna hade visserligen blifvit glänsande. Ur den praktiska erfarenhetens skola hade framgått de största hjältar och statsmän; och i skaldernas verk, hos en Epicharmos, Pindaros, Simonides, Bakchylides, Aischylos, Sophokles, var med den mest fulländade form nedlagd en rikedom af lefnadsvishet och människokännedom, af rena sedliga grundsatser och djupsinniga religiösa ideer, hvilken kom *alla* till godo. Men just emedan man hunnit så långt, befanns ett ytterligare erforderligt. Hade en högre förstånds- och smakbildning, så långt en sådan kunde vinnas på den väg, man hittills beträdt, vunnit allmän utbredning, måste den, som ville särskildt utmärka sig, se sig om efter något nytt. Hade genom politisk verksamhet och liflig samfärdsel alla vants till skarp uppfattning af förhållandena, till raskt omdöme och beslutsamt handlande, kunde allenast särskild utbildning gifva den enskilde afgjord öfvervikt. Var allas öra skärpt för språkets skönhet och uttryckets finesser, måste talet behandlas konstmässigare än förr och värdet af en konstnärlig vältalighet stiga, ju mer som berodde af föredragets effekt och intryck för ögonblicket i de allsmäktiga folkförsamlingarna och folkdomstolarna. Af denna anledning uppstod Korax' talarskola på Sicilien ungefär samtidigt med men oberoende af sofistiken. Tidens behof kräfde emellertid ej blott metodisk handledning till talekonst utan öfver hufvud vetenskaplig undervisning i allt, hvarom insikt var af värde för det praktiska och speciellt det borgerliga lifvet. Och om t. o. m. en Perikles ej försmådde att söka näring för sin högt bildade härskarande i umgänget med en Anaxagoras och Protagoras, måste de

yngre fästa så mycket större förhoppningar vid denna vetenskapliga bildning, ju lättare ett vaket sinne kunde med blott måttlig dialektisk öfning upptäcka svagheter och motsägelser i de gängse moraliska föreställningarna och därigenom förskaffa sig ett medvetande af öfverlägsenhet äfven mot den mest förfarne praktiker.»

I demokratiens seger låg alltså först och främst detta behof af ett slags vetenskaplig undervisning i sådana angelägenheter, som tillhörde det s. k. praktiska och offentliga lifvet. Och detta behof åtaga sig *sofisterna* att tillgodose. De vilja sålunda förnämligast vara praktiska vishetslärare, söka häri en lönande sysselsättning och ett hittills oförsökt näringsfång. Här är det ock, man finner jasidan till sofistikens teoretiska nej i nekandet af ett strängt och egentligt vetandes möjlighet. Och sofistikens fortgång visar allt tydligare, att den praktiska synpunkten är den principiellt första för hela denna riktning. Efter Protagoras och Gorgias är icke fråga om någon vidare utveckling eller ens någon revision af ståndpunktens teoretiska förutsättningar. Det skeptiska resultatet anses så gifvet, att det kan stödjas från de mest motsatta och sinsemellan stridiga synpunkter. Mot det filosofiska vetandets möjlighet ställa senare sofister jämte hvarandra skäl, hämtade från såväl Protagoras som Gorgias. Att desses resultat ytterst blef detsamma, är dem nog, och häremot betyda de olika utgångspunkterna intet, så heterogena de synas: den oafbrutna rörelsen och det oföränderliga varat. Dylikt visar, att något teoretiskt intresse ej längre består, — skepticismen har i sin mån aftrubbat och förslöat detsamma. Kring de praktiska intressena vänder sig då allt. Dem skulle allt vetande tjäna, så långt man kunde tala om vetande, tjäna som ett osjälfständigt och underordnadt redskap. Gagnlös och förkastlig var därför all spekulation, hvilken ej ägde omedelbar praktisk tillämplighet, sålunda framför allt den gamla naturfilosofien, som följaktligen måste bort. Åtminstone borde den ej få intaga mera rum än hvad annat som hälst i det mångvetande, hvarmed sofisten vill pråla, och som uppenbarligen ej är något verkligt vetande. Ty just detta att icke stå någon fråga främmande utan kunna utreda, hvad som än förelades honom,

häri söker sofisten sin berömmelse. Men så mångsidig är ingen individ, att han kunde i allt äga inträngande och verklig sakkännedom. Åsyftas just att på egen hand kunna reda sig i alla lifvets förhållanden, så är mindre fråga om ett egentligt vetande, som dock ej kan vinnas af *en* rörande allt, än om att ständigt förmå insvepa sig i ett *sken* af vetande och sakkännedom, — ja, rent ut sagdt, att utan vetande synas vetande.

Sofistikens opposition mot vetandet gäller sålunda omedelbart närmast den föregående naturfilosofien, som visserligen själf genom sin egen beskaffenhet inbjöd till dylika angrepp, enligt hvad vi i det föregående sett. Att dess skäl och argumenter mot naturfilosofien i självfva verket träffa allt slags vetande på den realistiska ståndpunkt, hvarom här är fråga, och som ej erkänner annan verklighet än en yttre, är visserligen sant, men för sofistikens praktiska syften träder detta tillbaka: nämda praktiska syften tillåta icke en alltför långt drifven konsekvens. Häraf sofisternas begär att synas vetande och vetande i allt. Men ett verkligt vetande är, som sagdt, svårt att vinna äfven i blott *en* riktning och kräfver gärna sin man helt. Till sådan uppoffring af sig själf för vetenskapen är ej sofisten mäktig: vetande och vetenskap skola i stället tjäna honom. Däraf är följden, att hans bemödanden trots åtskilliga impulser till begynnande vetenskapligt arbete i hittills oförsökta riktningar egentligen gå ut på förvärfvandet af en formell färdighet, som kan ersätta det verkliga vetandet, för hvilket hans sympatier äro mycket små.

Liksom demokratien i väsentlig mån framkallat behofvet af bildning, ger den alltså äfven till stor del färg och riktning åt detta behof. Var än det grekiska folket högt bildadt för sin tid, måste dock erkännas, att denna allmänna bildnings mått ej får sättas allt för högt. Detta är tydligt, när man besinnar all hittillsvarande undervisnings snäfva omfattning och ometodiska karakter. Så mycket lättare måste bildningsbehofvet råka på afvägar. Till en viss ytlighet, där sken får träda i stället för verklighet, inbjuder gärna den demokratiska rörelsen, som enligt sin princip endast kan räkna, ej väga rösterna och gör en narr likaställd med den vise. Den frihet,

en långt gående demokrati skänker individen, har för öfrigt jämte sina goda sidor äfven den sämre, att egoismen mer allmänt kan göra sig bred. När detta sker, försvagas öfverallt banden mellan de enskilda och de allmänna intressena, ja, det kommer till stark motsättning dem emellan. Individen sätter då sina egna syften öfver det allmänna bästa och söker exploatera samhället. Just detta håller honom fast vid det offentliga lifvet, som härigenom blir en tummelplats för de enskildes lidelser, vinnings- och njutningslystnad, begär efter yttre utmärkelser o. s. v. Intill den grekiska frihetens undergång för det till världsvälde sig utvecklande makedoniska konungadömet kvarstod väl alltfort hos de fleste uppskattningen af det offentliga lifvet såsom det enda, hvartåt en fri man kunde fullt och oinskränkt ägna sig, — men hur annorlunda fattades ej nu innebörden häraf under allmänandans snabbt försiggående korruption!

För skildringen af denna utveckling låta vi Zeller ånyo komma till orda. »Med den perikleiska tidsålderns bildning och glans gick», säger han, »hand i hand en tilltagande upplösning af gammal tukt och sed. De större staternas ohöljda själfviskhet, deras våldsgärningar mot de mindre, ja, t. o. m. deras framgångar undergräfde den offentliga moralen. Oupphörliga inre fejder gåfvo hat och hämdbegär, girighet, ärelystnad och alla lidelser ett stort spelrum. Man vande sig vid att kränka först den offentliga, så äfven den enskilda rätten. Och hvad som är förbannelsen vid all förstoringslysten politik, kom äfven här till synes just i de mäktigaste städerna, Athen, Sparta och Syrakusa: den hänsynslöshet, hvarmed staten kränkte främmande rättigheter, förstörde hos dess egna borgare aktningen för rätt och lag; och sedan de enskilde en tid bortåt hade sökt sin berömmelse i att hängifva sig åt den gemensamma egoismens mål, begynte de att använda samma egoismens princip i motsatt riktning och att offra statens väl för egen fördel. Då nu demokratien i de flesta stater allt fullständigare afkastade alla lagliga skrankor, bildade sig de mest utsväfvande föreställningar öfver folkherravälde och borgerlig likhet, — det alstrades en obundenhet, som ej längre aktade någon sed; och den snabba växlingen af lagar syntes rätt-

färdiga åsikten, att lagarna framsprungit utan inre nödvändighet, blott efter de för tillfället maktägandes nyck eller fördel. Äfven den fortskridande bildningen själf måste allt mer utplåna den gräns, som förut var satt mot själfviskheten genom sed eller religiös tro. Den obetingade uppskattningen af fäderneslandets institutioner, den naiva för en inskränktare bildningsform så naturliga förutsättningen, att allt annorstädes skall vara på samma sätt som hemma, måste försvinna inför en vidgad världs- och historiekännedom, inför en skarpare iakttagelse af människorna. Den som en gång vant sig att vid allt fråga efter skäl och grunder, för honom måste traditionen förlora sin helgd. Den, som kände sig i insikt öfverlägsen folkets massa, kunde föga vara böjd att i den fåkunniga mängdens beslut se och ära en oantastlig lag. Äfven den gamla gudatron kunde ej hålla stånd för den inbrytande upplysningen: gudstjänst och gudar äro ju sådant, där ett folk tänker ett, ett annat folk ett annat; och för öfrigt innehöllo de gamla myterna så mycket, som ej ville rimma sig med renade sedliga begrepp och nyvunnen insikt. Till och med konsten kunde bidraga att skaka tron. Den bildande konsten lät just genom sin höga fulländning i gudarne se ett verk af människoanden, hvilken i konsten ögonskenligt visade sig *skapa* gudaidealen ur sig själf och behärska dem. Ännu farligare var för traditionell sed och religion den utveckling, skaldekonsten tog, framför allt dramat, skaldekonstens verksammaste och populäraste form. Det komiska såväl som det tragiska dramats hela verkan beror på en kollision af plikter och rättigheter, åsikter och intressen, en kollision mellan tradition och naturlig oskrifven lag, mellan tro och grubblande förstånd, mellan nyhetsbegär och kärlek till det gamla vedertagna, mellan habil klokhet och rättfram redbarhet, med ett ord på de sedliga förhållandenas och pliktemas egen dialektik.[1] Ju fullständigare denna utvecklade

---

[1] I detta sista om kollision af plikter och rättigheter samt om de sedliga förhållandenas och pliktemas egen dialektik — en hegeliansk reminiscens, som skulle utesluta det förnuftigas samstämmighet inom sig, — kan förf. icke för sin del instämma. Hvad nu berörts, ligger ej i det komiska, resp. tragiska dramats väsen och häremot svarande verkan som sådan, utan

sig, ju längre ned diktkonsten skred från den storartade betraktelsen af det sedligas totalitet in i privatlifvets förhållanden, ju mer den på euripideiskt sätt sökte sin ära i fin iakttagelse och noggrann analys af själstillstånd och motiver, ju mer äfven gudarne underkastades mänsklig måttstock och svagheterna i deras människolikhet trädde i dagen, dess oundvikligare måste detta skådespel tjäna till det moraliska tviflets närande, den gamla trons undergräfvande, till att vid sidan af rena och upphöjda uttalanden sätta sedefördärfliga och frivola i omlopp. Hvad gagnade det då, att som Aristophanes rekommendera forntida dygd och anklaga nyhetsmakarne, när man dock själf på sitt håll lämnat det förgångnas ståndpunkt och dref ett uppsluppet lynnes lek med hvad som var forna tider heligt? Hela denna tidsålder var genomträngd af en omhvälfningens, fortskridandets ande, och honom förmådde ingen af de makter, som ägde bestånd, att binda eller fjättra.»

Tog redan genom den politiska utvecklingens gång, hvarmed allt annat sammanstämde, det hela ett förlopp af här skildrad art, kunde ej filosofien undgå att beröras af denna tidens ström. Först nu vaknar alltså ett intensivt intresse för de praktiska frågornas indragande under ett slags vetenskapliga synpunkter. Men hvilka dessa synpunkter skulle blifva, var härmed tillika gifvet. Till ett verkligt inre, motsvarande det praktiskas väsen, kunde man icke höja sig utan ett språng,

---

subjektive i den jordmån, hvari här dess sådd skedde, och som låter missuppfattningar rörande det sedligas natur spira, i samma mån det uppfattande subjektet saknar en verkligt och rent sedlig måttstock att döma efter, *objektive* i att här gifna former af drama visserligen från början äga en högre sedlig uppfattning än det allmänna medvetandet, dock ej helt utan förorenande elementer, som blifva ett ferment i riktningen af det lägre, och därför i växelverkan med detta allmänna medvetande och dess lägre tendenser under fortgången i stigande grad låta dramat dels inficiera detta dels självt däraf inficieras. Har t. ex. Euripides i någon mån beredt jordmånen för sofistikens utveckling, må ej heller glömmas, att hans egen diktning knappast torde kunna tagas fri från att röja inflytelse af den samtida sofistikens tankerörelser.

som skulle ha brutit den historiska kontinuiteten. Det inre, som man med tidens praktiska intressen uppfångade, måste vara i hög grad sinnligt färgadt, och jämsides med utvecklingens resulterande i egoistiska intressens konflikt och strid på alla områden af det offentliga lifvet, blef denna sinnliga karakter alltmer dominerande i de praktiska intressenas teoretiska uppfattning ända till den mest hänsynslösa förnekelse af alla s. k. fördomar, som kunde träda hindrande i vägen för den sinnliga egoismens rätt. Denna utveckling af de praktiska vyerna genomför sofistiken, som står i intim växelverkan med den allmänna strömning, här nyss blifvit skildrad, hämtar sin näring därur och i sin ordning tillför den ny näring. Sofistikens teoretiska gärning är blott medlet för dessa vyers genomförande i det praktiska. Då den ej ville eller kunde erkänna ett annat *förnimmande* än det sinnliga, kunde den ej heller, konsekvent sedt, erkänna andra *intressen* än de sinnliga, och omvändt: då den ej såg eller ville erkänna andra *intressen* än de sinnliga, måste äfven *förnimmandet* fattas på häremot svarande sätt. Rygga än sofistikens förste män tillbaka för att naket uttala ståndpunktens hela praktiska innebörd, äro deras lärjungar mindre försynta; och desses satser äro blott de förr eller senare nödvändiga följderna af den allmänna ståndpunkt, som sofistiken från början intagit. Härmed får alltså den praktiska reflexionen sin första sammanslutning ur en enhetlig synpunkt — den sinnliga egoismens, liksom den teoretiska reflexionen förut vunnit sin tidigaste sammanslutning kring det sinnliga yttre, naturen, och sålunda blef naturfilosofi.

* * *

Vår senaste framställning vände sig från sofistikens teoretiska sidor till dess praktiska. Liksom vi förut hade fullföljt den synpunkt, hvilken bestämde fortgången från den allmänna grekiska bildningens nivå till naturfilosofiens exklusivt teoretiska spekulation och från denna till sofistikens förnekelse af det filosofiska *vetandets* möjlighet, hade vi då närmast att söka uppspåra den först nu begynnande *praktiska* spekulationens

direkta sammanhang med samma allmänna bildning. Ur den grekiska kulturutvecklingens gestaltning, sådan denna formade sig under kolonisationens och de inre politiska förändringarnas inflytelse, och speciellt sådan den påverkades af det nationella självförsvaret mot barbarerna öster- och vesterut, funno vi begripligt, att den praktiska reflexionen just vid tiden för sofistikens framträdande skulle fordra en sammanslutning ur allmännare och, så att säga, vetenskapliga synpunkter, hvarmed ett slags praktisk filosofi måste uppstå. I detta behofs tillgodoseende fann sofistiken sin egentliga uppgift. Härvid är det naturligtvis icke den stränga vetenskapligheten, som sofistiken i första hand afser, ty ett rent teoretiskt intresse för de praktiska problemerna må man ej vänta att finna hos en riktning, som ytterst ej kan erkänna *något vetandes* möjlighet. Utan det *praktiska* intresset är det första, och för dess tillgodoseende kräfves en upplysning i hithörande angelägenheter, hvilken går öfver det vanliga medvetandets mått och så till vida syftar till vetande eller vetenskap.

Sättet för nämda uppgifts lösning bestämdes väsentligen af den allmänna kulturutvecklingen och gestaltade sig därför olika allt efter denna kulturutvecklings egen fortgång. Vi konstaterade med afseende härpå det tydliga beroende, hvari sagda fortgång står till de inre politiska förhållandenas omformning i riktning mot en allt oinskränktare och allt tygellösare demokrati. Parallellt med denna omformning går allmänandans korruption ända till de individuella egoistiska intressenas hejdlösa inbördes strid på alla områden men skarpast på det offentliga lifvets. Gräns bakåt för sagda företeelse är den naivare, harmoniska uppfattning, som trodde individens intressen sammanfalla med och bäst tillgodoses genom det allmänna bästas befordrande, som trodde, att samhällets intressen tillika voro individens. Denna ståndpunkt är från början oreflekterad, men för en vaknande reflexion framskymta olika tolkningsmöjligheter. Intressenas kongruens kan fattas endera ur samhällets eller ur individens synpunkt. I förra fallet gäller samhället såsom det substantiella, utanför hvilket ingen välfärd är tänkbar för individen, och såsom det i och för sig högre, hvarunder individen ovillkorligen bör

underordna sig. I det senare fallet antagas individerna vara samhällets konstitutiva faktorer och sålunda i och för sig högre än detta. Samhället har då att såsom medel tjäna individernas syften och endast såsom medel. Men äfven i detta senare fall kan man åtminstone till en början tänkas anse, att samhället är det *oumbärliga* medlet härför, hvarför dock dess och individernas intressen skulle väsentligen täcka hvarandra. Individen lyder då och tjänar samhället endast därför, att han anser sig härigenom tjäna sina egna intressen. Hans verksamhet för samhällets ändamål upphör, så snart han tror sig finna en starkare motsats mellan dessa och sina enskilda syften.

Det är nödvändigt att fästa uppmärksamheten vid dessa nu antydda tvenne tolkningsmöjligheter i fråga om de allmänna intressenas kongruens med de enskilda, därest man vill förstå utvecklingen från högre till lägre allmänanda hos det hellenska folket. Sådant är egentligen en utveckling bakåt och väcker därför alltid undran, helst om samtidigt därmed röjes framåtskridande i andra afseenden. Detta är just förhållandet i förevarande fall. I vetenskap och formella färdigheter går det grekiska folket afgjordt framåt, medan allmänandan sjunker i olika riktningar. Sammanhanget mellan denna frappanta företeelse och den demokratiska friheten, hvilken med nödvändighet framgick ur den tidens historiska förhållanden, ha vi förut sökt klargöra. Allmännare synpunkter må nu belysa saken!

Den tid, som betecknar en ädel allmänandas höjdpunkt i det grekiska folkets lif, var jämförelsevis oreflekterad just i afseende på denna allmänanda, hvilken instinktivt och omedelbart hade vuxit allt högre under yttre hotande omständigheters påtryckning. När så genom utvecklingens öfriga förlopp reflexionen riktas på detta förut mer instinktiva, naiva och omedelbara samt äfven här frågar efter skäl och grunder, gör sig naturligtvis utvecklingens allmänna lag gällande: först det lägre, sedan det högre. D. v. s. grunderna söker man först inom det lägre, som tidigare än det högre vinner en viss fasthet och stadga. Just detta betingade, såsom vi redan sett, att den begynnande filosofiska spekulationen först stannade

inför det yttre, naturen, och inom dess område sökte sina förklaringsgrunder och det sant verkliga. På samma sätt stannar man nu vid det första försöket att ur vetenskapliga synpunkter begripa det praktiska, sedlighet, rätt och religion, inför det lägre sinnliga hos den mänskliga individen, hvarvid förklaringen visserligen ofta blef en bortförklaring. Det sinnliga är lättare att fatta och fixera för en begynnande reflexion än det förnuftiga och högre, hvilket ej kan vinna makt, förrän det sinnliga inom sig nått en viss ordning och stadga. På samma sätt är individen för den begynnande reflexionen lättare fattlig än samhället, hvars verklighet är mindre ögonskenlig och mer inre, nämligen i de handlande individernas, de många människornas vilja och egentligen deras förnuftiga vilja. Man söker då till en början samhällets grund såväl som ändamål uteslutande hos individerna och närmast hos de sinnliga, lättast skönjbara sidorna af dessa. Samhället fattas på detta vis såsom en anstalt till de individuella sinnliga behofvens fyllande. Och den sinnligt bestämda individen varder såsom högsta ändamål för sig själf också högsta förklaringsgrund i alla frågor, som beröra samhället, dess väsen och art.

Härmed är möjligheten gifven af det föreställningssätts upplösning, hvilket lät samhällets och individens intressen täcka hvarandra. Det låter sig nämligen ej förneka, att mången gång individens faktiska syften och samhällets kraf hindrande korsa hvarandra. Fasthålles då enligt antagandet individens synpunkt såsom den principiella, så måste samhällsintressena vika; och man kommer på den vägen till rent omstörtande af det äldre, naivare åskådningssättet. Brytningen mot detta framträder likväl ej med ens i hela sin skärpa utan först svagt, momentant, sedermera allt eftertryckligare, tills den oförsonliga motsatsen är helt medveten. Vid den svagare brytningen kan man alltså ännu varsna en öfvervikt af samstämmighet med den äldre uppfattningen. Men detta förhållande ändras raskt. I full öfverensstämmelse härmed stå sofistikens äldste representanter alls icke i den hätska motsats till de verkliga samhällsintressena, som t. o. m. deras omedelbara lärjungar göra, utan tro de sig rent af genom sin undervisning verka till samhällets bästa. Dock skall man redan hos dem

utan svårighet kunna upptäcka, att individens synpunkt är den första samt icke utan en viss förskjutning gent emot samhällets. Från dem härstammar alltså i rätt nedstigande nästa led den fräcka sofistik, som icke längre vet af andra hänsyn till samhället, än dem omsorgen om eget skinn dikterar.

Den äldre sofistiken tillhöra Protagoras, Gorgias, Hippias och Prodikos. Till utbildningen af sofistikens *teori,* om jag så får säga, ha de tvenne sistnämde egentligen alls icke bidragit utan framträda förnämligast såsom personer, hvilka yfvas öfver sitt mångvetande och äro färdiga att erbjuda sin undervisning på hvad område som helst. De förtjäna emellertid från *praktisk* synpunkt här ett ögonblicks uppmärksamhet.

Prodikos är författare till den bekanta sedelärande fabeln om Herakles vid skiljovägen. I denna varnas ju för lastens lockelser och manas till dygd, men det är icke fråga om dygdens värde och lastens ovärde i sig utan öfvervägande om dygdens nyttiga och lastens skadliga yttre följder. En sådan tankegång skiljer sig ännu föga från mängdens och utmärkes därför äfven af samma svaghet och orenhet i synpunkter, men den är åtminstone icke positivt och direkt vänd till det osedliga. Just ifrågavarande orenhet i synpunkter gör dock, att dygdens och lastens mätande eller värderande efter deras yttre följder, nämligen för den handlande, lägger öfvergången till den egoistiskt beräknande sinnliga individens synpunkt ganska nära. Hippias åter synes redan framställa den motsättning mellan natur och lag, som är grundtemat i den senare sofistikens alla variationer. Men åtminstone enligt Platons framställning i dialogen Protagoras af ett sofistmöte i Kallias' hus använder han den icke i osedlig riktning. Då Protagoras och Sokrates under sitt samtal kommit till en punkt, där ömsesidigt tillmötesgående synes erforderligt, om den påbörjade utredningen skall kunna afslutas, ingriper Hippias med följande förmaning (citatet liksom de följande efter Dalsjös öfversättning med smärre ändringar):

»I närvarande män, jag tror, att vi äro anförvanter, anhöriga och medborgare af naturen, icke genom lagen. Ty det lika är besläktadt med det lika af naturen, men lagen, som tyranniskt härskar öfver människorna, sammantvingar mycket emot naturen. För oss vore det nu skamligt att

känna tingens natur och dock, ehuru vi äro de visaste bland hellenerna och därför hafva sammankommit här till detta hufvudsäte för hellenisk vishet och i detta det mest ansedda och rikaste hus i staden, icke kunna förete någonting värdigt denna värdighet utan såsom de simplaste människor tvista med hvarandra. Därför beder och råder jag eder, Protagoras och Sokrates, att gå hvarandra till mötes, i det vi, så att säga, såsom skiljedomare söka förena eder.»

Trots denna humana användning skär dock en ton igenom, som anticiperar senare sofisters farliga användning af nämda motsättning: lagen säges nämligen »tyranniskt härska öfver människorna» och »sammantvinga mycket emot naturen».

Vända vi oss nu till Protagoras, finna vi, att han enligt Platons framställning på frågan, hvad för nytta den unge Hippokrates får hoppas af hans umgänge, svarar, att han kan vänta att från första dag och sedan ständigt dag för dag göra framsteg till det bättre. På Sokrates' inkast, att detta är för obestämdt angifvet, och att han vill veta, i hvad hänseende eller riktning Protagoras' lärjungar blifva bättre och skickligare, fortsätter denne:

»Kommer Hippokrates till mig, skall det icke gå honom så, som om han komme till någon annan af sofisterna. De öfrige behandla de unge på skymfligt sätt; ty då desse hafva lyckligen sluppit ifrån skolämnena, kasta de dem mot deras vilja ånyo in däri, i det de lära dem aritmetik, astronomi, geometri och musik — och härvid kastade han en blick på Hippias (som var närvarande) —; men om han kommer till mig, skall han icke besväras af undervisning i annat än det, för hvars skull han kommit. Min undervisning skall afse praktisk klokhet med afseende på egna angelägenheter, huru han skall kunna på bästa sätt förvalta sitt hus, och med afseende på statens, huru han skall blifva bäst i stånd att med ord och handling ingripa i statsstyrelsen.»

Sokrates genmäler nu, att detta syntes honom vara en skön konst, men att det tillika syntes honom tvifvelaktigt, huruvida en sådan kunde, såsom Protagoras utlofvar, genom undervisning meddelas och läras. Han hänvisar på det förhållandet, att man i alla särskilda frågor vänder sig till dem, som äga sakkunskap, till byggmästare, när det gäller byggnaders uppförande, till fartygskonstruktörer, om man vill låta bygga sig skepp o. s. v. Den däremot, som utan sakkunskap vill gifva råd i dylika ärenden, blir endast föremål för åtlöje. Annorlunda i fråga om statsförvaltningen:

»då uppträder hvem som helst med lika rätt för att gifva goda råd:

snickaren, smeden och skomakaren, grosshandlaren och skepparen, rik och fattig, hög och låg, och mot desse framkastar ingen — — den beskyllningen, att de, utan att någonstädes hafva lärt detta och utan att kunna uppgifva någon lärare däruti, likväl uppträda för att gifva råd; det är nämligen tydligt, att man anser, att detta icke kan genom undervisning inhämtas. Detta är icke blott en åsikt hos folket i allmänhet, utan äfven våra visaste och bäste medborgare äro icke i stånd att meddela åt andra denna statsmannadygd, som de själfva innehafva. Perikles till exempel, de här ynglingarnes fader, har skaffat dem en förträfflig undervisning i allt, som beror af vanliga lärare, men i det, hvari han själf är så framstående, undervisar han dem hvarken själf eller öfverlämnar dem åt någon annan; utan de ströfva, så att säga, lössläppte och utan herde fritt omkring på fältet, i fall de möjligen någonstädes af sig själfva kunna påträffa denna statsmannadygd. Än mer, om du vill samme Perikles är förmyndare för Kleinias, denne här Alkibiades' yngre broder, och af fruktan för att han skulle fördärfvas af Alkibiades aflägsnade han honom från denne och inackorderade honom i Ariphrons hus för att där låta uppfostra honom, men innan sex månader hade förflutit, återlämnade honom denne, emedan han icke visste, hvad han skulle göra med honom. På samma sätt skulle jag kunna nämna för dig många andra män, hvilka, ehuru de själfva äro förträffliga, dock ej hafva kunnat göra någon annan bättre och dugligare hvarken bland sina anhöriga eller bland andra. När jag således, Protagoras, tager detta i betraktande, anser jag icke, att dygden kan läras; när jag åter hör motsatsen af dig, börjar jag luta åt en annan mening och tror, att du ej har orätt, emedan du synes mig ha en rik erfarenhet af världen, hafva lärt mycket och själf uppfunnit åtskilligt. Kan du således på ett mera tydligt och öfvertygande sätt visa oss, att dygden är lärbar, så gör det, och missunna oss ej detta bevis.»

Svaret på denna fråga vill Protagoras meddela genom att berätta en saga. Denna har man all anledning att tro vara hämtad ur någon af Protagoras' redan tidigt förlorade skrifter och lyder sålunda:

»Det var en gång en tid, då det visserligen fanns gudar men ännu icke några dödliga släkten. Då emellertid äfven för dessa den af ödet bestämda tiden för deras framträdande hade kommit, formade gudarne dem inom jordens sköte af en blandning af jord och eld och af det, som förenar sig med eld och jord. När de sålunda voro färdige att föra dem upp i ljuset, uppdrogo de åt Prometheus och Epimetheus att vidare utrusta dem och tilldela dem de krafter och gåfvor, som passade hvart och ett släkte. Men Epimetheus bad Prometheus att ensam få verkställa utdelningen och tillade: när jag har utdelat, kom då du och granska det. Så skaffade han sig tillåtelse och företog utdelningen. Härvid förlänade han somliga styrka utan snabbhet, de svagare åter försåg han med snabbhet; somliga beväpnade han, men för andra, som han gaf en värnlös naturbeskaffenhet, uttänkte

han andra medel till räddning. Dem, som han försåg med en liten kropp, gaf han vingar att fly med eller en tillflyktsort i jorden; andra, som han gaf större storlek, skyddade han just genom denna. På samma sätt utjämnande fördelade han äfven öfriga egenskaper. Med allt detta ville han förekomma, att något släkte skulle utrotas. Sedan han sålunda hade satt dem i stånd att undgå ett inbördes utrotande, uttänkte han äfven ett skyddsmedel mot de af Zeus skickade årstiderna, i det han beklädde dem med tätt hår och fast och hård hud, tillräckliga för att utestänga kölden och äfven tjänliga att skydda dem mot hettan, och på det att detta samma måtte tjäna dem såsom egendomliga och fastväxta sängkläder, när de ville gå till hvila. Äfven fötterna skyddade han dels med hofvar dels med hård och blodlös läderhud. Därefter förskaffade han olika näring åt olika djur, åt somliga jordens örter och växter, åt andra trädens frukt, åt andra rötter, åt somliga anvisade han åter andra djur såsom föda. För de förra bestämde han en inskränkt fortplantning men för de senare, som skulle åtgå till de förres föda, en rikligare, sålunda sörjande för släktets bestånd. Då emellertid Epimetheus icke var särdeles vis, hade han utan att märka det redan användt alla gåfvor och krafter; ännu var dock människosläktet icke utrustadt, och därför kom han i förlägenhet, hvad han skulle göra med detta. I denna hans nöd kommer Prometheus till honom för att taga utdelningen i betraktande, och han får då se alla andra varelser väl försedda med allt men människan naken och utan fotbeklädnad, utan sängkläder och utan försvarsmedel. Redan var dessutom den bestämda dagen inne, då äfven människan skulle gå fram ur jorden upp i ljuset. Prometheus, som nu befann sig i villrådighet, hvad han skulle uttänka för ett hjälpmedel åt människan, stjäl då Hephaistos' och Athenes konstskickliga vishet jämte elden — ty det var ej möjligt för någon att utan elden förvärfva och begagna henne — och skänker dem åt människan. På detta sätt erhöll människan den nödiga insikten för lifvets uppehållande men icke den, som behöfdes för det borgerliga lifvet. Ty denna fanns hos Zeus, och Prometheus hade nu icke tid att skaffa sig inträde i borgen, Zeus' boning; dessutom var äfven Zeus' vakt därutanför fruktansvärd. Men till Hephaistos' och Athenes gemensamma bostad, där de båda öfvade sin konst, skaffade han sig hemligen tillträde, stal Hephaistos' med elden arbetande konst och likaså Athenes konstskicklighet och gaf dem åt människan. Härifrån har nu människan lätthet att förskaffa sig uppehälle och lifvets bekvämlighet; men Prometheus blef sedermera, såsom sagan förtäljer, straffad för stölden.

Sedan nu människan hade blifvit delaktig af det gudomliga företrädet, var hon för det första i följd af sin förvantskap med gudarne den enda bland alla skapade varelser, som trodde på gudar och företog sig att upprätta altaren och gudabilder; vidare bildade hon och ordnade med sin konst ljud och ord samt uppfann bostäder, kläder, skodon, sängkläder och näringsmedel af jorden. Så utrustade bodde människorna till en början spridda, och några städer funnos icke. De omkommo därför och dödades af de vilda djuren, emedan de öfverallt voro svagare än dessa, och emedan deras

konstskicklighet, som visserligen var en tillräcklig hjälp för deras uppehälle, var otillräcklig för ett krig med vilddjuren; ty statskonsten, af hvilken krigskonsten är en del, hade de ännu icke. Därför sökte de att förena sig och skydda sig genom att bygga städer. Men så ofta de hade förenat sig, tillfogade de hvarandra orätt och skada, emedan de icke ägde statskonsten, så att de ånyo skingrades och omkommo. Då började Zeus frukta, att hela vårt släkte skulle gå under, och sände Hermes att bringa människorna försynthet och rättskänsla, på det i staterna skulle finnas ordning och band, som vänskap knyta. Nu frågade Hermes Zeus, på hvad sätt han skulle meddela människorna försynthet och rättskänsla. Skall jag, sade han, gifva dem dessa på samma sätt, som konsterna äro dem tilldelade? De äro nämligen fördelade så: en enda, som är i besittning af läkekonsten, är tillräcklig för många enskilda, och likaså alla andra mästare inom sin konst. Skall jag nu på samma sätt utdela försynthet och rättskänsla bland människorna eller skall jag skänka dem åt alla? Åt alla, svarade Zeus, och alla må hafva del däraf. Ty några stater skulle icke komma till stånd, om blott några få af människorna hade del af dessa egenskaper, liksom af konsterna. Och gif äfven å mina vägnar och fastställ den lagen, att den, som icke förmår blifva delaktig af försynthet och rättskänsla, skall dödas såsom en pest för samhället.

Sålunda Sokrates och af dessa skäl anse både andra folk och athenarne, att när det blir fråga om duglighet i byggnadskonsten eller någon annan särskild konst, det endast bör tillåtas några få att råda, och om någon annan än desse få vill uppträda och gifva råd, tillåta de det icke, såsom du säger, och detta enligt min mening med full rätt. Men när de samlas för att rådgöra i en sak, som kräfver medborgerlig dygd, hvilken måste helt och hållet vara grundad på rättrådighet och besinning, då tåla de med rätta en hvar, emedan det åtminstone tillkommer hvarje man att vara delaktig af denna dygd, ty annars skulle inga stater kunna finnas. Detta, Sokrates, är orsaken härtill.»

Efter denna sagas förtäljande påpekar Protagoras, att rättrådigheten allmänt hålles för så nödvändig, »att hvar och en bör gifva sig ut för rättrådig, äfven om han icke är det, och att en hvar, som ej tillskrifver sig själf rättrådighet, är från sina sinnen, och detta därför, att en hvar utan undantag på något sätt bör vara delaktig däraf eller också ej lefva bland människor». Likväl anses rättrådigheten ej medfödd utan lärbar, hvarför människan måste söka att genom eget bemödande förvärfva henne. Hvad som är medfödt eller af naturen en människa gifvet, tillräknas icke såsom förtjänst, ej heller betraktas dess frånvaro såsom fel. Att man straffar den orättrådige, visar alltså, att man anser rättrådighetens när- eller frånvaro bero på hans eget åtgörande. Protagoras ådagalägger

sedan, att föräldrar, släkt, vänner och lärare alltjämt bemöda sig att klargöra skillnaden mellan rätt och orätt och att på denna väg alstra dygd. Att sagda uppfostran leder till olika resultat, så att många söner af förträffliga fäder blifva dåliga människor, är ej underligt. Dels äro nämligen anlagen olika, somliga bättre och andra sämre; dels är äfven uppfostrarnes talang högst olika. Och från den senare omständigheten drager Protagoras den slutsats, att man så mycket som möjligt bör söka efter lämplige uppfostrare. Af denna tanke vill han ock slå mynt för egen räkning:

»Finnes någon. som om också endast litet öfverträffar oss i att föra andra framåt i dygd, så bör man vara särdeles belåten. Af desse tror jag mig nu vara en och därtill en, som mer än alla andra människor är i stånd att hjälpa mången, när det gäller att blifva en rättskaffens och förträfflig man, därvid väl värd den belöning, jag fordrar, ja, en ännu större, såsom äfven den brukar tycka, som åtnjutit min undervisning.»

Med allt detta anser sig Protagoras nu hafva uppvisat dygdens lärbarhet, och han har på samma gång gifvit en apologi för sofistens yrke. Uppfostrans betydelse, finner han härvid, är så stor, att äfven de mest vanartade utan sådan skulle hafva blifvit långt värre och farligare för samhället.

I de åsikter, Platon på detta sätt låtit Protagoras framställa, kan man knappast upptäcka spår till direkt hänvändning mot omoraliska syften. Snarare kunde sägas, att Protagoras fortfarande befinner sig i ganska stor öfverensstämmelse med den värdemätning, som folkmedvetandet ännu tillskref statsinstitutionerna: genom dem räddas ju människan från undergång, sedan försynthet och rättskänsla inplantats hos henne. Men den tolkning är dock ej här utesluten, att individen endast för sin egen skull underordnar sig staten, — ja, den kan nästan sägas antydd genom den föredragna sägnens egen riktning. Det synes närmast vara för undvikande af ett ondt, som staten upprättas. Staten blir då allenast, hvad man i senare tider kallat en nödstat. Och till denna tanke knyter sig gärna den, att staten väljes såsom ett mindre ondt, i det individens obegränsade handlingsfrihet uppgifves för att undgå det större onda, som skulle härflyta ur dylik oinskränkt frihet. Härmed vore man nära Hippias' tanke om lagen såsom tvingande människorna att i mycket handla mot naturen. Nästa steg är att

icke vilja tolerera några som helst hämmande band, den senare sofistikens uttryckliga ståndpunkt.

En svag ton, erinrande om sofistikens sämre tendenser, kunde för öfrigt möjligen äfven förnimmas ur påståendet, att man anser, det »hvar och en bör gifva sig ut för rättrådig, äfven om han icke är det, och att en hvar, som ej tillskrifver sig själf rättrådighet, är från sina sinnen». Men strängt taget har ju Protagoras ej härmed uttalat annat än en allmän åsikt och har ej uttryckligen anslutit sig till densamma, äfven om man från andra grunder skulle komma till den uppfattning, att Protagoras själf måste gilla den. Därhän pekar nämligen Protagoras' för alla andra sofister förebildliga löfte att bibringa sina lärjungar färdigheten att kunna tala för och emot hvad sak som helst och att framställa de svagare skälen, såsom vore de starkare. Och när skulle denna färdighet komma till användning? Tydligen i folkförsamlingarna och inför domstolarne. Och hvad innebär dess användning? Lika tydligt att man vill insvepa sig i rättens sken, äfven om den sak. man förfäktar, icke är rätt. Skall ett dylikt förfarande ej innebära den värsta samvetslöshet, måste det grundas på uppfattningen, att intet är i och för sig rätt, utan att all rätt är genomgående relativ. Denna uppfattning vore endast en tillämpning på de praktiska frågorna af Protagoras' teoretiska princip, att allt är för hvar och en, sådant det synes honom vara. I dialogen Theaitetos låter också Platon honom förklara, att det, som för hvarje särskild stat synes rätt och hederligt, är så för densamma, så länge han det menar. Möjligen är detta en konsekvens, som Protagoras ej själf uttryckligen dragit, fastän Platon lagt den i hans mun för att antyda, hur nära den ligger. Det godas relativitet synes Protagoras i alla händelser hafva uttryckligen lärt och har därvid sin läromästare Herakleitos bakom sig. Liksom denne sökte visa, att ett och samma kunde vara godt och ondt för olika personer eller ting, ja, för samma person i olika tillstånd, framhåller enligt Platon Protagoras det godas relativitet på följande sätt:

»Jag vet många saker, som äro onyttiga för människorna: viss mat och dryck, somliga läkemedel och tusen andra ting, andra saker åter äro dem nyttga. Andra saker äro för människorna intetdera men väl för hästarne,

andra för oxarne, andra för hundarne. Åter annat för intet af dessa djur utan blott för träden, hvarvid somligt är godt för trädets rötter men fördärfligt för grenarne, såsom till exempel gödningen är något godt för alla träd, om hon lägges kring rötterna, men om du ville lägga densamma på knopparne och de unga telningarne, skulle hon fördärfva allt. Ja, olja är alldeles skadlig för alla växter och högst fördärflig för alla djurs hår men ej för människans, utan för människans hår och kropp för öfrigt är hon välgörande. Och någonting så brokigt och olikartadt är det goda, att just i detta fall samma sak är god för människokroppens yttre delar men högst skadlig för de inre. Därför bruka alla läkare förbjuda de sjuke att begagna olja utom i mycket ringa mått i förening med den mat, de intaga, blott så mycket, som kan förtaga det för luktorganet obehagliga i somliga maträtter.»

Att från en sådan relativitetsståndpunkt uppträda som dygdelärare måste alltid vara betänkligt. Den sfär, där det godas relativitet är omisskännlig, den sinnliga, utsträckes till allmän och sålunda äfven till områden, där ett absolut godt måste finnas, om ej människolifvet och allt annat med detta i sista hand skall förlora sitt värde. I öfverensstämmelse med antagandet af det godas genomgående relativitet kan dygden konsekvent ej komma att fattas såsom annat än en formell duglighet, såsom en människans förmåga att framgångsrikt genomföra, hvad hon sätter sig i sinnet: godt eller ondt. En handling må vara öfvervägande ond för flertalet människor: blott hon synes den handlande själf öfvervägande god för honom, företager han densamma och har härvid ej de minsta betänkligheter utifrån denna ståndpunkt sedt. Skulle sådana uppstå, är det i strid mot ståndpunkten, och låter sig den handlande bestämma af dem, råkar han i motsägelse inom sig och i sitt handlande. Och enligt läran om alltings rörelse, som ju Protagoras eljest förfäktar, måste det goda slå öfver i sin motsats, det onda, dygden i last o. s. v.

Bortsedt från dessa mer reella invändningar mot dygdelärare af protagoreiskt skrot och korn, kunna ock mer formella framställas. Vi ha redan förut påpekat, att sofisternas mångvetande är oförenligt med verkligt vetande och sakkunskap. Men att undervisa andra i det, man ej genom sitt vetande behärskar, är humbug och uppenbar orimlighet. Denna ådagalägger Platon, hvad Protagoras angår, i senare delen af dialogen Protagoras på det mest glänsande sätt. Sedan Prota-

goras sökt uppvisa dygdens lärbarhet för att därmed försvara sitt eget uppträdande såsom dygdelärare, uppfordrar Sokrates honom att utreda, huruvida dygden är ett helt och rättrådighet, besinning, gudsfruktan, vishet och tapperhet från hvarandra skilda olika delar af henne, som äro yttre för hvarandra, eller om allt detta endast är olika namn på samma sak. Protagoras bestämmer sig för det förra alternativet, och under dialogens fortgång uppvisar nu Sokrates hela absurditeten af att tänka sig en rättrådighet, som ej vore gudfruktig, en gudsfruktan, som ej vore rättrådig, en besinning, som ej innebure vishet eller förstånd, likaså en besinningslös och ovetande tapperhet o. s. v. Sokrates häfdar m. a. o. dygdens organiska karakter, och att hon måste vara i sin helhet närvarande i hvarje särskild form och yttring. Och till sist antyder han med slående ironi, att endast detta förhållande gör dygdens *lärbarhet* fattlig: endast om all dygd från någon synpunkt är insikt, vetande eller vishet, kan människan lära densamma. Den nära till hands liggande konklusionen, att enligt detta resultat Protagoras uppträdt såsom lärare i en sak, den han ej kände och behärskade, får dialogens läsare själf draga.

Hvad Gorgias beträffar, skall han ju på senare tider hafva afböjt att anses som sofist och begränsat sig till talarkonsten, i hvilken han utlofvade att framför andra lämna tjänlig undervisning. Att sofistiken ej kan stå talarkonsten främmande, är tydligt, eftersom den vill handleda i allt, som är af vikt för en människas framgång i det offentliga ej mindre än det enskilda lifvet. Och den demokratiska rörelsen, som grep allt mer omkring sig, medförde, att man åtminstone i det offentliga lifvet måste i synnerlig grad begagna sig af talets konst för att kunna genomföra sina syften. Denna konst måste alltså ligga sofisterna synnerligen om hjärtat. Omvändt stod retoriken eller talarkonsten, sådan den faktiskt utöfvades, i regel sofistiken ganska nära. På sofisternas vanliga manér uppmanade Gorgias enligt den platonska dialogen af samma namn en hvar att göra de frågor, han ville, och på allt lofvade han att gifva svar. Sokrates sätter nu redan vid dialogens uppränning Gorgias i svår förlägenhet genom sina frågor öfver hans konst och dess föremål, så att läsaren från första början

ser, att Gorgias lika litet behärskar talarkonstens begrepp som Protagoras dygdens, att det sålunda ej heller för Gorgias är fråga om verklig begreppsmässig sakkunskap utan mera om ett för allehanda möjliga syften praktiskt användbart medel. Så småningom tvingas Gorgias genom Sokrates' korsfrågor att bestämma talarkonsten såsom förmågan att med tal öfvertyga domarne vid en domstol, senatorerna i en senat och medlemmarne i en folkförsamling eller annan församling, som har att afhandla samhällets angelägenheter. Och han tillägger för sin konsts lofprisande, att man i besittning af denna förmåga skall göra sig läkaren och äfven gymnastikläraren underdåniga och tvinga förvärfsmannen att arbeta icke för sin egen vinning utan för talarens, som genom makten af sin konst behärskar massorna. Sokrates preciserar nu detta därhän, att talarkonsten är en mästare i öfvertygande. Men det finnes ett öfvertygande, hvaraf tro uppkommer utan vetande, och ett, hvaraf vetande uppkommer. Till hvilkendera formen hör talarkonsten? Gorgias nödgas bestämma sig för det förra alternativet, och Sokrates sammanfattar resultatet af det hittills förda samtalet därhän, att talarkonsten följaktligen kunde mästerligt öfvertyga i fråga om rätt och orätt, dock så att tro, — ej verklig undervisning skänkte detta slags öfvertygelse; och han framhåller särskildt — under Gorgias' instämmande —, att talaren naturligtvis ej skulle kunna på en kort stund gifva större församlingar någon verklig och saklig undervisning i viktigare och svårare angelägenheter. Nya frågor locka Gorgias till en panegyrik öfver talarkonsten:

»Tänk, om du då visste allt, Sokrates: att hon, med ett ord, i sig sammanfattar hvar enda konsts förmåga. Jag vill anföra för dig ett slående bevis därpå. Ofta har jag i sällskap med min broder och andra läkare gått in till någon af deras patienter, som icke ville intaga läkemedlet eller tillåta läkaren att skära eller bränna, och då läkaren icke förmådde öfvertala honom, öfvertalade jag honom genom ingen annan konst än talarekonsten. Jag påstår också, att om en talare och läkare komme till en stad hvilken som helst och det gällde att vid en folkförsamling eller annan sammankomst med tal utkämpa en strid om hvilkendera som borde väljas till läkare, att läkaren då icke någonstädes skulle komma i åtanke, utan den, som är skicklig i att tala, skulle väljas, om han ville. Och om det gällde en täflan med någon annan sakkunnig hvilken som helst, så skulle den i talarekonsten skicklige lättare än hvilken annan som helst genomdrifva sitt eget val. Ty

det finnes intet, hvarom icke talaren skulle kunna inför folket tala på ett mer öfvertygande sätt än hvem som helst af de sakkunnige. Sådan och så stor är nu kraften hos denna konst. Emellertid bör man, käre Sokrates, begagna talarekonsten såsom hvarje annan stridskonst. Man bör nämligen icke bruka all annan stridskonst mot hvilken människa som helst, därför att man lärt sig knytnäfvekamp, pankration och vapenstrid, så att man däruti är öfverlägsen både vänner och fiender; icke får man därför slå, sticka och döda sina vänner. Icke heller, vid Zeus, om en man med stark kropp har besökt fäktskolan och blifvit en skicklig kämpe samt därefter slår sin fader eller moder eller någon annan af sina anhöriga eller vänner, icke bör man därför hata och drifva bort från städerna gymnastiklärarne och dem, som undervisa i konsten att strida med vapen. Ty desse hafva meddelat sin konst under förutsättning, att man skulle på rätt sätt begagna henne mot sina fiender och angripare, till försvar och icke till angrepp, men de andre vända om förhållandet och begagna på oriktigt sätt sin styrka och sin konst. Således äro icke lärarne brottsliga, ej heller bär konsten skulden eller är för den sakens skull brottslig utan de, som icke bruka henne riktigt, skulle jag tro. Samma påstående gäller om talarekonsten. Talaren är i stånd att tala emot alla och om hvarje sak så, att han inför folket blir lättare trodd, kort sagdt, i hvilken fråga han vill. Men icke får han af denna orsak och därför, att han skulle kunna det, beröfva läkarne deras anseende, icke heller de andre sakkunnige deras, utan han bör på rätt sätt begagna talarekonsten, alldeles såsom stridskonsten. Men om någon har blifvit skicklig talare och därefter gör orätt med tillhjälp af denna förmåga och denna konst, så synes man icke böra hata och ur städerna fördrifva den, som undervisat honom. Ty denne meddelade sin konst till ett riktigt bruk, men den andre använder henne på motsatt vis. Den, som icke riktigt brukar henne, är det således rättvist att hata, fördrifva och döda, men icke läraren.»

Gorgias' konst omfattar alltså alla andra konsters makt genom att frambringa deras sken utan motsvarande verklig sakkunskap. Försiktigtvis reserverar han sig emellertid mot orätt användning af denna farliga konst. I dialogens fortsättning tvingar så Sokrates Gorgias att medgifva, det ingen kan vara mästare i talarkonsten utan att känna det rätta och orätta, det skamliga och det sköna, det goda och onda; vidare att den, som lärt det rätta, är rättrådig och handlar rätt, hvarför den i talets konst skicklige heller aldrig kan vilja eller handla på orätt sätt. Gorgias' reservation mot talarkonstens orätta användning har alltså härflutit af hans bristande insikt i eget fack och skulle enligt det sist vunna resultatet vara meningslös. Läsaren måste häraf tillika sluta, att en orätt användning af talarkonsten, som ju vill undervisa om rätt och orätt, endast

är möjlig, om man ej behärskar det, hvari man uppträder såsom lärare. Efter sagda för Gorgias förödmjukande resultat tystnar denne, och andra personer ingripa i samtalet för att bringa Gorgias hjälp mot Sokrates' samtalskonst. Men fåfängt. Det fördärfliga i talarkonsten, sådan den faktiskt idkades, afslöjas alltmer, och samtalet föres så in på andra härmed sammanhängande frågor.

Möjligt är, att nu refererade partier af dialogen Gorgias ej alltigenom få antagas framställa den historiske Gorgias. Men i de allmänna dragen är den dåtida talarkonstens art samt härmed äfven Gorgias, dess hufvudrepresentant, troget och träffande tecknad. Nämda konsts sofistiska lynne är omisskänneligt, och Gorgias' egen lefnadshistoria och utvecklingsgång jäfvar ej heller detta trots hans önskan att räknas som talare, icke som sofist. Skildringens historiska sannolikhet förhöjes däraf, att Platon ej låter Gorgias framställa några direkt osedliga grundsatser. Väl står en dylik retoriks innersta syftning det sedliga fjärran och utvecklar sig snabbt till tydlig och typisk immoralitet, men vi ha dock sett, att Platon låter Gorgias varna mot talarkonstens missbruk, och under dialogens fortgång vågar Gorgias ej ansluta sig till de fräcka maximer, en Polos och en Kallikles uppställa, låt vara att han ej heller dristar uppträda mot desse. Platon har med ifrågavarande drag fint nog antydt den allmänna gränsen för sin framställnings historiska trohet. Öfver den osedlighet, som ligger i skenets föredragande framför verkligheten och i idkande af en konst, hvilken just är riktad på detta samt därför lika väl kan tjäna den sämre saken som den bättre, går ej Gorgias personligen. Gorgias tyckes sålunda ungefär som Protagoras ej synnerligen skilja sig från det allmänna medvetandets föga distinkta åskådningssätt i fråga om rätt och orätt; men icke heller hos honom saknas det första steget på vägen nedåt, och under utvecklingens fortgång växer fallets och förfallets hastighet i ständigt stigande grad. Till skildringen af dessa sofistikens yttersta konsekvenser ha vi nu att öfvergå.

* * *

Inom den europeiska kulturen betecknar den grekiska sofistiken, såsom vi känna, det första försöket att under vetenskapliga synpunkter sammanfatta den praktiska reflexionen. Vi känna ock, att genom samma sofistiks förhållande till de *teoretiska* problemen självfva intresset för denna sammanfattning under vetenskapliga synpunkter blef mer praktiskt än vetenskapligt. Härifrån är begripligt, att det praktiska lifvets och de praktiska intressenas omgestaltning skall afspegla sig i sofistikens försök att vetenskapligt belysa hithörande frågor. Och denna omgestaltning fortgick, såsom vi likaledes lärt känna, under en mångfald af samverkande omständigheter från högre till lägre allmänanda. En motsvarande fortgång bör alltså äfven kunna varsnas i sofistikens uppfattning af de praktiska frågorna om sedlighet, om religion, om rätt och stat. Denna förmodan bekräftas af det historiska förhållandet. Men då man i begreppens värld lättare än i de konkreta realiteternas drager ut sina antagandens konsekvenser, är tydligt, att fastän fortgången på båda hållen sker i samma allmänna riktning, afståndet skall allt mer ökas mellan det allmänna medvetandets och den vetenskapliga reflexionens ståndpunkt.

Då vi i det föregående togo den äldre sofistikens åsikter om det praktiska i betraktande, sågo vi också en ganska tydlig öfverensstämmelse mellan dem och det dåtida folkmedvetandets meningar. Man skönjer på båda sidorna, att allmänandan ej längre förmår hålla sig uppe vid sin förra höjd. Ädlast röjde den sig, när det gällde försvaret af den grekiska nationens existens och självbestämningsrätt. Men så snart de yttre farornas hot försvunnit eller åtminstone dragit sig undan i ett fjärran, som syntes innebära full trygghet för ögonblicket, började individualismens tendenser att göra sig gällande. Icke som om dessa förut skulle ha saknats. Den politiska söndersplittring, hvari det grekiska folket lefde med sina otaliga småstater, hade på förhållandet mellan stat och stat just tillämpat individualismens tanke, som låter den ene stå på vakt mot den andre, där de ej befinna sig i öppen fejd, och som för ordnandet af inbördes och gemensamma förhållanden just ej känner annan rätt än maktens eller med ett vulgärt ord näfrätten. Äfven inom hvarje särskild stat hade samma tendenser fram-

trädt i ståndsstriderna. Dessa fördes emellertid nästan mer i samhällets, statens namn än i de särskilda ståndens. Det stånd, som i hvarje fall satt inne med makten, trodde, att statens väl berodde härpå, att bästa garantierna för statens bestånd och förkofran låge i dess, det ifrågavarande ståndets maktfullkomlighet; och ståndsintresset gick sålunda under statsintressets skyddande förklädnad. När de härmed förbundna missförhållandena genom ståndsegoismen skärptes i något högre grad och framkallade de undertrycktes motstånd, som snart öfvergick till angrepp mot beati possidentes, var äfven här statsintresset det tecken, hvarunder man ville segra. Det enskilda och partikulära stod sålunda ej ännu i någon oförsonlig motsats till det allmänna utan erkände tvärtom sin subordination därunder. Och där ej det enskilda sattes mot det enskilda utan mot det verkligt allmänna, afgick detta senare väl oftast med seger. Just samma inträffade, när barbarerna hotade hela den grekiska nationen. För en tid och så länge detta intryck varade, tillbakaträngdes de partikularistiska intressena och underordnades de allmänna, gemensamma. Likaså kunde ståndsstriderna inom en särskild stat tystna inför den fara, som hotade från en annan. Så långt och så länge allmänintressena behärskade de partikularistiska och egoistiska intressena, var möjligheten häraf, enligt hvad tidigare framhållits, gifven därigenom, att de senare ej alltför starkt differentierats från de förra utan tvärtom i väsentlig mån täcktes af och tillgodosågos genom dem. Men det vore högeligen orätt att neka starka individuella intressens förhandenvaro i det grekiska folkets lif under någon af de perioder, som vi historiskt känna. Och klart är, att dock det allmänna till sist måste bli lidande på att ett enskildt därmed identifieras, äfven om detta skett med subordination under det allmännas synpunkt. Det enskilda är likväl aldrig det allmänna rent af, äfven om *ett* enskildt är mer än ett annat väsentligt för det allmänna. Liksättes ett sådant väsentligt enskildt med det allmänna, kommer gifvetvis ett annat enskildt att blifva lidande härpå, och detta senare enskilda är, om också kanske ej lika väsentligt för det allmänna, dock ingalunda utan betydelse därför. Så snart ej *allt* enskildt underordnas det allmänna i det förhållande, som

dess betydelse för det allmänna gör rättvist, inträder en skefhet, hvaraf det allmänna självt tager skada. Detta framträder naturligtvis starkare, i samma mån de enskilda intressena skarpare individualiseras och tydligare differentieras från hvarandra och det allmänna.

Den högre allmänandan betecknas då af de enskilda intressenas, så att säga, spontana underordnande under de allmänna. Helt instinktivt fattas härvid de förra såsom lägre, de senare såsom högre, för hvilken uppfattning *villkoret* är antydda förhållande, att de enskilda intressena väsentligen tillgodoses genom de allmänna, och framför annat, att de icke hårdt och orättvist kränkas genom de s. k. allmänna intressena eller andra enskilda intressen, som identifierats med de allmänna.

Från sådan högre allmänanda tages första steget nedåt, när hvad som förut varit allenast ett *villkor* fattas såsom det egentliga *ändamålet*, d. v. s. när de enskilda intressena blott för sin egen skull underordna sig de allmänna. Detta stadium representera i den grekiska vetenskapen sofistikens förste män, som vi funnit i det stora hela motsvara det dåtida folkmedvetandets lynne och meningar. I det grekiska folket åter representeras detta stadium af den samtida och närmast föregående demokratien.

Men demokratien utvecklas till allt större obundenhet och tygellöshet. Partikularism och egoism vinna nya krafter, när ingen egentlig fara synes den under frihetskampen högeligen stärkta självkänslan hota från barbarerna, och när just den demokratiska författningsformen medgaf, att folket ej behöfde bära andra band, än det självt ville, och sålunda möjliggjorde, ja, lockade till de sista hämmande bandens afstrykande. Härmed följer en utveckling af de enskilda intressena till allt yppigare individuell gestaltning. Denna differentiering af de enskilda intressena mot hvarandra medger ej längre, att de allmänna intressena kunna helt ut tillgodose de förra. Så till vida som *ett* individuellt intresse skulle fullt tillgodoses, blefve omöjligt att äfvenledes fullt tillgodose ett annat däremot motsatt. Här inträder följaktligen tillika en differentiering af de enskilda intressena mot de allmänna. Rätteligen borde då *ett* enskildt intresse tillgodoses genom det allmänna endast så

långt, som vore förenligt med alla andra enskilda intressens motsvarande tillgodoseende i proportion till samtliga dessa enskilda intressens egen betydelse för det allmänna. Men för att träffa den rätta gränsen härvidlag kräfves en lång utvecklings erfarenhet samt ett betydande mått af besinning och självbehärskning hos de olika individuella intressenas målsmän. Dylika egenskaper kan man emellertid endast med orätt vänta vid en så rapid utveckling i skilda riktningar som det grekiska folkets under denna tid. Har då redan under intressenas relativa sammanstämmighet den förskjutning i synpunkt inträdt, som vi nyss antydde, att individen endast för sin egen skull underordnar sig det allmänna, blir den oundvikliga följden, att nu det allmänna i stället underordnas individen.

Ifrågavarande tanke uttalar den yngre sofistiken, hvarmed vi nu närmast skulle sysselsätta oss, utan den ringaste tvekan. Men till undantagslöst genomförande kan en sådan tanke ej komma i verkliga lifvet, emedan detta allas krig emot alla, hvilket följer ur de motsatta individuella intressenas uppställande såsom högsta princip, skulle leda till allas undergång. Detta förebygges, om man en gång rör sig i sådan riktning, endast genom oupphörliga större eller mindre kompromisser mellan de motsatta intressenas förfäktare. Och då äfven hvarje *kompromiss* skulle omöjliggöras, därest ifrågavarande tanke — den oinskränkta och tygellösa individualismens — medvetet omfattades och fullföljdes af en hvar, känner man instinktmässigt, att skenet måste bevaras. Den senaste sofistikens tankar må ha bestämt mångens handlingssätt i det enskilda och det politiska lifvet, deras uttalande tillhörde dock den trängre kretsen, icke folkförsamlingarna eller folkdomstolarne. Här gällde det fastmer att bibehålla de gamla talesätten, att i formen plädera för det allmänna bästa, medan man innerst tänkte på sina egna och sina medhjälpares intressen, att föra dygden och det rätta på tungan, äfven när man i tankarne förnekade dem. Då man vid den senare sofistikens djärfva och hänsynslösa satser, sådana den grekiska litteraturen bevarat dem, trott sig stå inför ett slags vare sig medvetna eller omedvetna falsarier af partiska skriftställare, emedan något sådant icke hade kunnat läras offentligen utan att väcka en allmän och för dessa lärors

utprånglare farlig indignation, glömmer man, hvad nyss påpekats och redan af Platon antydes i ett af Kallikles' här nedan inryckta yttranden, nämligen att dylika läror enligt sin egen natur väl närmast förkunnades i en trängre krets. Äfvenså kunde den harm, som väcktes genom hvad som till sist dock sipprade ut i ett vidsträcktare publikum, visa sig farlig nog. Men visserligen är sant, att denna harm ej alltid träffade de skyldige, utan stundom den där ingen skuld hade, väsentligen därför att allmänheten hade svårt att skilja mellan skyldige och oskyldige just tack vare det antydda förhållandet. Då sofisterna tagit om händer den tidens högre undervisning och en klass eller ett stånd ofta tillräknas enskilda medlemmars fel, kunde hvarje mer framstående representant för en undervisande verksamhet drabbas af misstankar för gudlöshet samt sedefördärfliga och samhällsupplösande läror. Så skedde Sokrates, som dock framför andra sökt motarbeta den urartade sofistiken, om än hans framträdande och verksamhet torde ha företett vissa yttre likheter med sofisternas. Till hans öde att tömma giftbägaren bidrog högst väsentligt den allmänna opinionens sammanblandning af honom med desse. Och att den allmänna opinionen ej var skarpsyntare än Aristophanes, må man ju knappast förtänka den.

Om den senare sofistiken och dess läror skola vi alltså söka vinna någon kunskap. Vi anknyta då först till dialogen Gorgias, som vi senast refererade i några hufvudpunkter af dess förra del, där samtalet föres mellan Sokrates och Gorgias. Jag antydde då, att enligt nämda dialog Gorgias genom samtalskonstnären Sokrates invecklas i svårigheter rörande uppfattningen af sin egen konst, talarekonsten, hvilka svårigheter han till sin förödmjukelse ej kan utreda; och häraf framgår omedelbart, att han uppträdt som lärare i en konst, den han ej genom verklig insikt behärskade. En yngre sofist Polos, Gorgias' reskamrat, griper då in för att bispringa mästaren. Han framhåller, hurusom Gorgias för skams skull ej gärna kunnat förneka, att han visste det rätta och förstod att lära andra detsamma, en insikt, från hvilken nog ej heller Sokrates ville för sin del afstå, samt hurusom Gorgias' svårigheter under samtalet med Sokrates endast härflutit däraf, att han blygdes

förneka, det talaren måste känna det rätta och orätta. Själf har Polos mindre försynthet och tager Gorgias' konst i försvar därmed, att talaren ägde den största makt i staterna och kunde liksom en envåldshärskare döda, utplundra eller landsförvisa, hvem han ville. Denna makt synes Sokrates icke god ens för den, som äger henne, emedan dess ägande och utöfning motverkar, hvad en hvar dock ytterst åsyftar, hans eget bästa. Människans lycka består nämligen i hennes bildning och rättrådighet, och det är henne bättre att lida orätt än göra orätt. Detta yttrande tyckes Polos alldeles ofattligt och befängdt. Enligt Sokrates skulle alltså den makedoniske tyrannen Archelaos vara en bland de olyckligaste, förty en bland de orättrådigaste människor, och detta finner Polos så orimligt, att han genom en fråga vill få bekräftadt, om detta verkligen är Sokrates' mening. »Således är denne Archelaos», utbrister han, »enligt din sats olycklig?» »Ja, min vän,» svarar Sokrates, »om han är orättrådig.» Och Polos fortsätter då:

»Ja, huru skulle han icke vara orättrådig? Han, som icke hade någon rätt till det välde, han nu innehar, då han var född af en kvinna, som var Alketas', Perdikkas' broders, slafvinna. Enligt rätten var han således Alketas' slaf, och om han hade velat göra det rätta, tjänade han nu som slaf under Alketas och vore lycklig, enligt din teori. Men nu är han obegripligt olycklig, sedan han begått de mest orättrådiga handlingar, i det han först inbjöd till sig just denne husbonde och farbror liksom för att återlämna åt honom makten, som Perdikkas hade beröfvat honom, undfägnade honom och hans son Alexandros, hans egen kusin och ungefär jämnårig med honom själf, drack dem druckna, kastade dem sedan på en vagn och förde bort dem nattetid samt slaktade och gömde båda. Och sedan han begått alla dessa illgärningar, kom han icke under fund med att han själf blifvit högst olycklig, och han ångrade sig icke, utan han ville ej ens en kort tid därefter blifva lycklig genom att rättrådigt uppfostra och i makten insätta sin äkta broder, Perdikkas' son, en ungefär sjuårig gosse, hvilken makten enligt lag och rätt tillkom. Nej, han störtade denne i en brunn och dränkte honom samt berättade för hans moder Kleopatra, att gossen under jagandet efter en gås hade fallit i och omkommit. Således är han då, eftersom han gjort mest orätt af alla i Makedonien, den olyckligaste bland alla makedoner, icke den lyckligaste, och det finnes troligen många athenare, som med dig i spetsen skulle föredraga att vara hvilken annan makedoner som helst hellre än Archelaos.»

Med fin ironi genmäler Sokrates, att mångas vittnesbörd är af intet värde såsom bevis, när det gäller sanningen, »ty

ofta torde en människa ligga under genom falskt vittnesbörd af flere ansedda personer». Att mängdens mening är på Polos' sida, vet Sokrates, men sanningen tror han kommer bättre till synes genom ett korsförhör med Polos ensam än genom att låta det ena vittnet efter det andra träda fram förkunnande sin mening. Och han uppställer nu såsom den sats, hvilken hans samtal med Polos skall bevisa vara sann, att det är sämre att göra än lida orätt och sämre för missgärningsmannen att gå ostraffad än straffas. Sokrates framvisar härefter inkonsekvenserna i Polos' uppfattning, som medger, att det är skamligare att förorätta än förorättas, men likväl håller det förra för bättre än det senare. Skönt och godt finner denne något vara »antingen i följd af någon lust eller i följd af nytta eller i följd af bådadera». Då måste med en viss tankens omvändning äfvenledes gälla, att »när af två skamliga eller fula ting det ena är fulare, så är det fulare, därför att det öfverträffar antingen i olust eller skada.» Nu medgafs, att det var skamligare att förorätta än förorättas. Den förorättande känner naturligtvis ej större smärta än den förorättade: hans gärning är alltså skamligare, därför att den öfverträffar i det onda eller skadliga, och detta var efter Polos' eget medgifvande sämre. Att förorättas är således bättre än att förorätta.

Enligt liknande tankegång är bättre att straffas, när man begått något ondt, än att förblifva ostraffad. Ty det rätta är skönt och godt, men vid ett rättvist straff straffar den ene rättvist och den andre lider rättvist. Såsom skönt och godt öfverträffar då straffet visserligen ej i lust men i nytta. Straffet är alltså till nytta för den, som straffas, i det denne genom ett rättvist straff blir bättre till själen och befrias från ett själsfel. Men själens lyten äro farligare än kroppens, och af själens lyten är orättrådighetens störst, således det största onda för en människa. Följaktligen bör hon göra allt för att befrias därifrån och för att straffas, när hon begått något orätt, hellre än att gå ostraffad. Att de fleste undfly straff, är ungefär »som om en man, behäftad med de svåraste sjukdomar, lyckades undgå att för läkarne redogöra för sina förseelser mot sin kropp och att blifva botad, fruktande såsom ett barn att blifva bränd och skuren, hvilket är så smärtsamt». Talarekonsten borde

alltså brukas just i motsatt riktning till hvad gemenligen sker, och noga sedt gäller:

»att man bör använda henne till att anklaga först och främst sig själf och därefter sina anhöriga och alla andra vänner och bekanta, som göra orätt; att icke dölja utan bringa förbrytelsen i dagen, på det den skyldige må straffas och blifva frisk, och att nödga sig själf och andra att icke vara feg utan att manhaftigt och utan att blinka öfverlämna sig liksom åt en läkare till att skäras och brännas. Härvid sträfvar man efter det goda och sköna och bryr sig ej om smärtan, och om man har begått något, som förtjänar slag, fängelse, penningeböter eller landsflykt eller döden, så öfverlämnar man sig till att undergå kroppsligt straff, fängslas, plikta eller landsförvisas eller dödas, i det man själf är den förste att anklaga både sig själf och sina anhöriga och använder talarekonsten för detta ändamål, på det att de, sedan deras förbrytelser blifvit uppenbarade, må blifva befriade från det största onda: orättrådighet. Skola vi säga så, eller skola vi det icke, Polos?»

Och hvad sålunda talarkonstens vanliga användning innebär, klargör Sokrates på följande sätt:

»Låtom oss åter antaga, att det är tillbörligt att göra något ondt, vare sig en fiende eller hvem som helst, blott man icke själf blir förorättad, ty därför måste man akta sig, — om då en fiende förorättar en annan, bör man på allt sätt, genom handling och tal, arbeta på att han icke må bli straffad och förd till domaren. Om han det oaktadt kommer dit, då gäller det tillse, att han, som handlat fientligt, må komma undan och slippa att lida straff, samt om han har stulit mycket penningar, att han må slippa att återlämna dem och i lugn besittning däraf få använda dem för sig och de sina på ett orättrådigt och gudlöst vis, och om han har begått brott, som förtjäna döden, att han då må slippa att dö, hälst om möjligt för alltid, så att han såsom en ond människa vore odödlig, men om detta ej är möjligt, att han dock i sådan beskaffenhet må få lefva så lång tid som möjligt. Till dylikt, Polos, synes mig talarekonsten vara användbar, då däremot den, som icke ämnar göra orätt, ej synes mig af henne hafva något synnerligt gagn, om hon ens medför något alls, hvilket ingenstädes i det föregående visat sig vara förhållandet.»

Hela den sistnämda argumentationen fasthåller det föregående resultatet, att orättrådigheten är människans största onda, och att man således ej kan göra sin fiende eller någon annan värre ondt än att genom talarekonsten laga, att han får gå ostraffad och följaktligen bibehålles vid sin orättrådighet. Sådan, menar Sokrates, är innebörden af talarkonstens vanliga användning.

Från den dialog mellan Polos och Sokrates, vi här refererat, teckna vi oss till minnes såsom ett drag karakteristiskt

för den senare sofistiken, ytterlighetssofistiken, att Polos tadlar den blygsel, som ej vill medgifva bristande insikt om det rätta och sålunda ännu skänker erkännande åt detta, d. v. s. genom sådant erkännande åtminstone i det yttre böjer sig för det rättas rättmätiga kraf på en hvar. I motsats till den rättrådige uppställes af honom envåldshärskaren såsom hans ideal, emedan en sådan kan företaga, hvad honom lyster, ja, rent af förgöra, utarma och landsförvisa sina fiender. Maktens synpunkt träder då in i stället för rättens. Polos förnekar likväl ej skillnaden mellan rätt och orätt eller mellan rätt och makt utan medger den tvärtom. Hans åsikt är sålunda, att man utan blygsel bör sätta sig öfver det rätta. Härigenom skiljer han sig afgjordt från den försyntare äldre sofistiken. Vi erinra om att Platon också fint nog låter honom klandra Gorgias för just denna försynthet. Vi kunde ock fästa uppmärksamheten vid att det erkännande, Gorgias skänker det rätta genom sin blygsel att medgifva bristande insikt däri, alldeles motsvarar Protagoras' påstående, att försynthet och rättskänsla äro oumbärliga för hvarje medborgare, och att man hellre ger sig skenet af att besitta dessa egenskaper, än man tillstår deras frånvaro, emedan sådan frånvaro borde medföra uteslutande från samhället, ja, dödsdom. Skillnaden mellan Polos och den äldre sofistiken är sålunda tydlig nog, äfven om utvecklingssammanhanget ej heller kan förbises. Sätter man rättens sken i stället för rätten själf, sätter man sig i självfva verket öfver denna. Och äger man makt därtill, inses ej från ifrågavarande ståndpunkt, hvarför man icke skulle göra detta utan all försyn, utan de minsta hänsyn, — sålunda uppenbart trampa rätten under fötterna. Åtminstone kan endast en viss försiktighet mana till skenets bibehållande. Och där försiktighet synes opåkallad, bortkastas naturligtvis skenet såsom ett besvärligt påhäng, hvilket man helst gör sig kvitt. Detta är i korthet tankesammanhanget mellan Polos' och den äldre sofistikens praktiska åsikter.

I Polos' person drager emellertid ej sofistiken sina yttersta och sista praktiska konsekvenser. Detta sker först, när motsvarande den radikala negationen af ett nödvändigt vetande all skillnad förnekas mellan rätt och makt, — och en sådan

skillnad antog ju ännu Polos. Just härigenom invecklades han i de svårigheter, vi ofvan antydt, och afträder, liksom Gorgias tidigare, förödmjukad från skådeplatsen, i det dialogens fortsättning öfvergår till Kallikles och Sokrates. Hade förut Polos klandrat den försynthet, som hämmade och band Gorgias' stridsfärdighet gent emot Sokrates, får han nu i sin ordning af sin och Gorgias' värd i Athen, Kallikles, uppbära tadel för det han antagit någon skillnad mellan rätt och makt. Enligt naturens ordning har den starkare rätt i allt, hvad han förmår, d. v. s. makt är = rätt. Då statens lagar bestämma ett annat och detta betecknas såsom rätt, är sådant endast konventionellt och skulle vika för naturens egen rätt. Här se vi sålunda upptagen den motsättning mellan natur och lag, som redan Hippias lärde. Men under det vi ej funno Hippias göra någon användning däraf, som vore direkt samhällsfientlig, inträder nu ett motsatt förhållande. Hippias' sats kunde enligt hans egen användning ännu tolkas så, att visserligen en hvar af naturen har rätt till hvad han mäktar göra, men att härmed skulle följa ett allas krig mot alla, såsom den moderna naturrätten senare gjort gällande redan i sitt första framträdande. För att detta större onda må undvikas, lämnar naturens ordning genom något slags öfverenskommelse rum för den positiva lagens ordning, som innebär ett mindre ondt, handlingsfrihetens begränsning. Jag vill uttryckligen framhålla, att vi ej känna en sådan tolkning framställd af Hippias själf, men att den likväl vore möjlig från den ståndpunkt, han synes hafva intagit. Denna möjlighet är emellertid utesluten vid Kallikles, hvars första anförande mot Sokrates vi här låta följa. Efter ett kort intermezzo i dialogen ofvanpå Polos' besegrande uttalar sig Kallikles sålunda:

»Sokrates, du synes mig uppträda med ungdomligt öfvermod, liksom om du verkligen vore en folktalare, och nu framställer du detta på en folktalares vis, sedan det gått Polos på samma sätt, som denne sade, att det hade gått Gorgias inför dig. Ty han sade, att Gorgias på din fråga, huruvida han, om till honom komme en, som ville lära sig talarekonsten och icke förstode det rätta, skulle undervisa honom däri, att Gorgias då skämdes och förklarade sig skola göra det i följd af människornas vanliga föreställning, emedan de skulle taga det illa, om han vägrade. I följd af detta medgifvande hade han blifvit nödsakad att tala mot sig själf, och just här-

öfver hade du fröjdat dig. Och då bespottade han dig, såsom mig tyckes, med full rätt; men nu har det gått honom på samma sätt, och jag är i detta fall icke belåten med Polos, emedan han medgaf dig, att det är skamligare att förorätta än förorättas. Ty i följd af detta medgifvande har han själf blifvit insnärjd i dina satsers nät och bragt till tystnad, enär han blygdes för hvad han ämnade säga. Ty du, Sokrates, leder i själfva verket, under påstående att du söker sanningen, talet till sådana bedrägliga ting, som äro passande till att anföras inför en folkhop, till sådant, som icke är skönt enligt naturen men är det enligt lagen. Dessa båda, naturen och lagen, äro nämligen för det mesta hvarandra motsatta. När nu någon blyges och ej dristar säga, hvad han tänker, nödgas han uttala motsägelser. Sedan du således gjort denna visa upptäckt, förfar du listigt och bakslugt i ditt tal: talar man om rätten, skjuter du oförmärkt in frågan om naturen. och talar man om det naturenliga, talar du om det rättsenliga. Såsom då t. ex. nyss angående dessa frågor, det att förorätta och förorättas, Polos talade om det fulare med afseende på lagen, så dref du lagen öfver till naturens område. Ty enligt naturen är allt fulare, som är sämre, t. ex. att förorättas, men enligt lagen att göra orätt. Också är detta att förorättas icke ett tillstånd för en man utan en slaf, för hvilken det är bättre att dö än att lefva, hvilken, om han förorättas och trampas i stoftet, icke är i stånd att hjälpa sig själf och ej heller en annan, som ligger honom om hjärtat. Men de, som stifta lagarne, synas mig vara de svage och den stora hopen. Med blicken riktad på sig självfve och sin egen nytta stifta de således lagar och utdela beröm och tadel. För att skrämma de starkare bland folket och dem, som äro i stånd att skaffa sig företräde framför andra, men som de ej unna något företräde framför dem självfve, säga de, att hvarje företräde är skamligt och orättrådigt, och att just detta att söka få företräde och stå öfver andra är att göra orätt. De äro självfva, tror jag, ganska belåtne, om de blott ehuru sämre äro likställde.

I följd häraf säges således i lagen detta vara orättrådigt och skamligt att söka få företräde framför mängden, och detta kallas att göra orätt. Men naturen själf synes visa, att det är rätt, att den bättre har företräde framför den sämre, den mäktigare framför den svagare. Att detta så förhåller sig, visar hon mångenstädes både hos andra lefvande varelser och i människornas alla samhällen och släkten, nämligen att det rättas natur är sådan, att den starkare skall härska öfver den svagare och hafva företräde framför honom. Eller med hurudan rätt drog Xerxes i fält mot Hellas eller hans fader mot skytherna? Och tusen andra dylika fall skulle man kunna anföra. Men desse göra sådant, skulle jag tro, enligt naturen af det rätta och, vid Zeus, äfven enligt naturens lag men knappast enligt den lag, som vi godtyckligt uppställa, i det vi taga de bäste och kraftfullaste bland oss ända från barndomen under upptuktelse och, såsom man gör med lejon, genom tjusningssånger och förtrollning, tämja dem och göra dem spaka sägande dem, att alla böra vara likställde, och att detta är det sköna och rätta. Men om en, som har en rätt kraftig natur, växer upp till man, så afskakar han, sönder-

sliter och genombryter allt detta, trampar under fötterna våra skrifter, trollerier och besvärjelseformler och alla våra onaturliga lagar, reser sig upp och framstår såsom vår herre, den förre slafven, och då framlyser, hvad som är rätt af naturen. Äfven Pindaros synes mig antyda det, som jag påstår, i den sång, där han säger:

— Lagen är allas kung,
Så gudars som dödlige mäns.

Men denna — naturen —, säger han,

Drar fram som rättvist med sin väldiga hand
Den största våldsbragd, det bevisas af
Herakles' djärfva dåd, ty han köpte ju ej......

Ja, så ungefär säger han, jag kan nämligen icke sången utantill. Men han säger, att Herakles bortförde Geryons kor utan att hafva hvarken köpt eller fått dem, emedan detta vore det af naturen rätta, att de sämres och svagares både boskap och all annan egendom tillfaller den bättre och mäktigare.»

Härtill knyter sedan Kallikles en uppmaning, att Sokrates må öfvergifva sitt filosoferande, som kan anstå ett barn eller en yngling, icke en mogen man, den där betraktar världen, sådan hon är. Och han framhåller, att den som följer dylika filosofiska hugskott, t. ex. det, att bättre är förorättas än förorätta, skulle stå värnlös, om han fördes inför rätta, och kanske ehuru oskyldig rent af dömas till döden, — det öde, som vi veta senare just träffade Sokrates.

Dialogens fortsättning röjer, att ej ens den extremaste sofistik kan undgå inre motsägelser. Och detta är helt naturligt, ty skulle de upplösande tendenserna alltigenom råda, funnes till sist intet, mot hvilket de kunde utöfva sin upplösande kraft. Är den starkare, såsom Kallikles antager, den öfverlägsne och bättre, måste ju mängden vara den enskilde öfverlägsen. Genom sin makt stiftar hon alltså med rätta lag för den enskilde. Mängden fastställer äfvenledes med makt och sålunda med rätt medborgarnes likställdhet, samt att det är fulare att förorätta än förorättas. Sokrates betonar, att efter Kallikles' egna bestämningar måste detta vara rätt ej blott konventionellt eller enligt lagen utan enligt naturen. Ty enligt naturen har den starkare rätt i sina gärningar, d. v. s. hvad han lyckas genomföra, och mängden är starkare än den enskilde.

Vid denna vändning af samtalet och då Sokrates framhåller, att Kallikles' slafvar tillsammans äro starkare än denne, modifierar Kallikles sitt uttalande därhän, att det rätta enligt

naturen är de bättres och i statens angelägenheter insiktsfullares samt tappres herravälde öfver de sämre, äfvensom att de härskande äga mer än de behärskade. Sokrates leder då samtalet på frågan om människans herravälde öfver sig själf och vill veta, huruvida Kallikles' sats skall tillämpas äfven i detta förhållande. Kallikles låtsar ej förstå spörsmålets innebörd. Då nu Sokrates förklarar, att han med en, som härskar öfver sig själf, förstår den, som är besinningsfull, herre öfver själf och behärskar de inom honom uppstående lustarne och begären, utbrister Kallikles: »Hvad du är näpen! Du menar de där enfaldige, de besinningsfulle». På Sokrates bekräftande svar fortsätter Kallikles:

»Ja visst, Sokrates, och enfaldiga äro de. Ty huru skulle en människa kunna blifva lycklig, som är slaf under någon som helst? Nej, däri ligger, såsom jag nu frimodigt förklarar dig, det enligt naturen sköna och rätta, att den, som skall lefva riktigt, måste låta sina egna begär vara så mäktiga som möjligt och icke tukta dem, och att, då de äro riktigt mäktiga, han har förmåga att tjäna dem genom tapperhet och insikt och tillfredsställa den hvarje gång påkommande lustan. Men detta är för de flesta, tror jag, icke möjligt, och därför klandra de af blygsel sådana människor, döljande sin egen oförmåga, och förklara tygellösheten för något skamligt. De göra, såsom jag förut har sagt, de af naturen bättre människorna till slafvar, och då de själfve icke förmå bereda tillfredsställelse åt sina begär, prisa de besinningen och rättrådigheten i följd af sin egen omanlighet. Ty för dem, som fått lyckan att vara konungasöner eller att själfva af naturen vara i stånd att förskaffa sig myndighet, makt eller envälde, hvad skulle väl för dessa människor vara fulare eller sämre än besinning? Skulle de, som fritt kunna njuta det goda utan att någon hindrar dem, frivilligt gifva sig själfva en herre, massans lag, tal och klander? Eller i hvilken olycklig belägenhet skulle icke det sköna i rättrådigheten och besinningen hålla dem, om de icke kunde dela mer åt sina vänner än åt sina fiender, och detta ehuru de äro styrande i sin egen fädernestat? Nej, Sokrates, om vi lyssna till sanningen, som du säger dig eftersträfva, förhåller det sig så här. Utsväfning, tygellöshet och frihet, om de blott hafva hjälpmedel och utvägar, detta är dygd och lycka, men det andra, det skenfagra och människors öfverenskommelser i strid mot naturen, är blott värdelöst joller.»

Sokrates ådagalägger gent mot detta, hur otillfredsställande det lif är, som endast vill tjäna begären, att dessa, om de ej kufvas, göra människan till en slaf, som icke kan uppfylla sin tyranniske herres, begärens, pockande kraf. Då Kallikles icke dess mindre fasthåller, att blott den lefver glad och lycklig, som har alla möjliga begär och kan tillfredsställa dem,

frågar Sokrates efter förhållandet mellan det angenäma och det goda, om dessa äro ett och sammanfalla. Kallikles jakar härtill. Sokrates spörjer vidare, om tapperhet är något annat än kunskap, och om möjligen hvardera af dessa är något annat än njutning. Äfven dessa frågor besvaras jakande. Härnäst framhåller Sokrates motsatsen mellan det goda och det onda. Under uppvisande af paralleller med afseende på andra motsatser tvingar han Kallikles medgifva, att så till vida som man får ett godt, blir man kvitt det onda och omvändt, att sålunda det goda och det onda ej blifva till eller upphöra i ett. Sedan Kallikles ytterligare gått in på att alla behof innebära ett smärtsamt, medan tvärtom deras tillfredsställande är något angenämt, har Sokrates de nödiga premisserna gifna för att uppvisa motsägelsen i Kallikles' åsikt. Törst, säger han, är något smärtsamt, att dricka för törstens släckande något angenämt. Men tillika är gifvet, att man genom att dricka på en gång upphör att törsta och att erfara njutning. På samma sätt i fråga om hunger och alla andra behof. Känslorna af smärta och njutning upphöra alltså på en gång, men det goda och det onda skulle ju enligt Kallikles' antagande ej upphöra samtidigt. Häraf följer då, att smärtan ej är det onda, njutningen ej heller det goda. Ville man bringa denna tanke till ett modernare uttryck, kunde man säga, att visserligen godt och ondt må tänkas upphäfva hvarandra, men att likväl det goda omöjligen kan upphäfva sig själft. Detta sker dock, när törsten släckes genom drickande, ty njutningen i detta fall, d. v. s. törstens släckande genom dryck, upphäfver sin egen förutsättning, törsten, och sedan man släckt sin törst, är det ej längre någon njutning att dricka. Vidare, argumenterar Sokrates, borde man väl anses god genom det godas, således njutningens närvaro, ond genom det ondas, smärtans närvaro. Men Kallikles nödgas tillika medgifva, att både de oförståndige och de förståndige, både de fege och de tappre bedröfvas och fröjdas på ungefär samma sätt, de fege endast något mer än de tappre, — omåttligare än desse. Enligt hans föregående uttalande äro emellertid de förståndige och tappre goda, de oförståndige och fege onda. På ungefär lika sätt alltså fröjda sig och bedröfvas de förståndige och tappre, d. v. s. de gode, samt

de oförståndige och fege, d. v. s. de onde. Då nu fröjd och bedröfvelse innebära det godas, resp. det ondas närvaro, skulle alltså den gode, som bedröfvas, tillika vara ond och den onde, som fröjdas, tillika vara god. Eller med en annan vändning: den onde blir i lika hög grad god och ond som den gode eller t. o. m. ännu mer, om nämligen den fege, som är ond, fröjdar sig och bedröfvas mer än den tappre. Till sådana absurditeter leder antagandet, att det angenäma och det goda äro ett och samma.

Inför detta resultat nödgas Kallikles medgifva, att det finnes bättre och sämre njutningar, ja, rent af både onda och goda njutningar: goda de nyttiga, onda de skadliga. På samma sätt finnas både gagneliga och skadliga smärtor. En gång inne på denna väg uppvisar Sokrates naturligen med lätthet, att den talarekonst, som syftar till åhörarnes lust i stället för nytta är något högst betänkligt, likaså att människan framför lusten bör eftersträfva regelbundenhet, ordning och jämnmått i själens lif, men detta är just själens rättrådighet och besinning. Så länge själen är oförståndig, tygellös, orättrådig och gudlös, böra därför hennes lustar, som föranleda detta, hämmas och intet annat tillåtas än sådant, hvaraf hon blir bättre. Detta resultat är rena motsatsen till hvad den extrema sofistiken i Kallikles' person antog, och detta resultats häfdande innebär sålunda ifrågavarande ståndpunkts kritik och vederläggning. Att ytterligare belysa denna sofistiks allmänna praktiska innebörd, synes obehöfligt. Kallikles' och andra hans likars åsikter behöfva ingen utläggning eller förklaring utöfver hvad här gifvits: de äro i sin oblyga nakenhet tydliga nog. Icke heller behöfves här annan kritik och vederläggning än den, som koncentrerar sig i Sokrates' namn och läror.

* * *

Vi ha nu lärt känna sofistikens allmänna praktiska läror och deras tillämpning i afseende på samhället. Det skulle då återstå att betrakta sofistikens ställning till religionen och den religiösa tron. Här var dess ståndpunkt förberedd genom de tidigare filosofernas opposition mot folktron och dess gudar.

Protagoras tyckes hafva ställt sig rent skeptisk till frågan Man har från honom de bekanta orden: »om gudarne vet jag intet, hvarken att de äro eller icke äro, — mycket hindrar nämligen ett vetande därom, såväl sakens egen otydlighet som människolifvets korthet.» Prodikos däremot söker gifva en *förklaring* af gudatrons uppkomst, hvilken förklaring i det hela går åt samma håll som den i nyare tider så kallade fysiska myttolkningen. Det är enligt Prodikos naturkrafter, som människan personifierat med hufvudsaklig uppmärksamhet fästad vid deras för henne gagneliga eller skadliga verkningar. Sol, måne, floder, källor ha sålunda förvandlats till gudar. Elden hade personifierats i Hephaistos, vattnet i Poseidon, vinet i Dionysos, brödet i Demeter. Tillvaron af något gudomligt i verklig och egentlig mening erkänner ifrågavarande ståndpunkt tydligen icke: det gudomliga bortförklaras. Men denna Prodikos' negation hindrar ej mer än Protagoras' kyliga skepsis från de gamla myternas användning såsom omklädnad för egna tankar. Vi erinra om Prodikos' Heraklesfabel och den protagoreiska myt, som skildrar de dödliga släktenas och särskildt människans daning och utrustning med allehanda egenskaper. Ett tredje stadium, befryndadt med Kallikles' åsikt, att statsinrättningarna tillkommit för de svagares skydd, påträffa vi hos Kritias. Denne menar, att liksom strafflagarne uppställts för att skydda mot öppet våld och brott, någon klok man illistigt påhittat att lära tillvaron af gudar, som vore mäktiga att se i det fördolda och straffa de hemligaste förbrytelser, — äfven detta sålunda i de svagares intresse. Att gudarne verkligen vore människors påfund, följaktligen något konventionellt, ej något af naturen, röjde själfva förhandenvaron af olika religioner, eljest skulle alla dyrka samme gudar.

Samma tendenser, som hos sofistiken gjorde sig gällande i fråga om sedlighet samt rätt och samhällsförhållanden, komma alltså till synes äfven gent emot religionen. Detta är så mycket mindre underligt, som ju religionen för grekerna snarare var kult än lära — uppkomsten af en mer eller mindre dogmatisk religionslära motverkades af den poetiskt fria, brokigt varierande gestaltning, mytbildningen hos dem antog —, och

kulten i sin ordning fattades väsentligen såsom statsinstitution. För statens väl måste den upprätthållas och förseelser mot densamma beifras, men eljest lämnades den största frihet i religiöst afseende, så att man t. o. m. kunde i regel opåtaldt få för sin del införa och dyrka nya gudar jämte de gamla. Dessa omständigheter göra det synnerligen begripligt, att gudatron indrogs i den motsättning mellan naturligt och konventionellt, som blir ett ständigt varieradt hufvudtema under sofistikens fortgång, och som naturligtvis har sin närmaste tilllämpning å det politiska.

Då sofistiken redan i sitt första framträdande förnekade ett allmängiltigt vetandes tillvaro och äfven på det praktiska området fortskred till hejdlös relativism, så att intet allmängiltigt eller i sig godt erkändes, är tydligt, att till sist hvarje sken af allvar, sanningskärlek och heder skulle försvinna från de individers uppträdande, som gingo längst i den riktning, sofistiken utpekade. Praktiskt framträder detta i de sofistiska grundsatsernas tillämpning speciellt inom det politiska lifvet af många, som starkare påverkats genom sofistiken och i den sågo en teori till försvar för människans redan af naturen mäktiga sämre böjelser. Desse handla ungefär efter de åsikter, vi hört Kallikles uttala, äfven om deras tyranniska tendenser, såsom fallet var med denne, i många fall endast kunde tillgodoses genom smicker för den allsmäktiga demos, massan. Teoretiskt se vi en motsvarande själfförnedringens företeelse i den s. k. eristiken. Med detta ord, som egentligen betyder stridskonst, betecknades hvarje riktning, som lägger an på att framför allt synas segra i disputerande med hvem och om hvad det vara må. Det är då icke fråga om att förebringa verklig bevisning — hur vore sådant möjligt, då ingen allmängiltig sanning erkännes? — utan endast om skenet af bevisning och af öfverlägsenhet i disputerkonst.

Zeller har på följande sätt gifvit en lycklig sammanfattning af de konstgrepp, som härvid brukade komma till användning. »Finner en sofist någon utredning besvärlig, gör han en salto mortale därifrån; yrkar man af honom ett svar, envisas han att blott fråga; vill man undgå ett dubbeltydigt spörsmål genom att närmare bestämma eller begränsa det,

begär han ett enkelt ja eller nej till svar; tror han, att man är i stånd att gifva ett svar, undanber han sig på förhand allt, hvad den andre möjligtvis kan svara; uppvisar man motsägelser i hans yttranden, opponerar han mot indragandet af saker, som för länge sen äro undanstökade; kan han ej på annat vis reda sig, öfversvämmar han sin motståndare med tal, hvilkas absurditet omöjliggör hvarje invändning. Timidare naturer söker han förbluffa genom arrogant uppträdande, den långsamme söker han öfverraska genom hastigt dragna slutsatser, den oöfvade söker han förleda till märkvärdiga påståenden och olämpliga uttryck. Utsagor, som blott afsetts gälla i ett visst sammanhang och begränsad omfattning, fattar han utan hänsyn härtill i absolut och oinskränkt bemärkelse. Hvad som gäller om subjektet, öfverföres på predikatet; de djärfvaste slut härledas ur ytliga analogier. Så t. ex. slutes, att det är omöjligt lära sig något, ty det man redan vet, kan man ej mer lära sig, och det, hvarom man intet vet, kan man ej ens söka; den förståndige lär sig intet, emedan han redan vet saken, den oförståndige likaså, emedan han ej begriper den. Den, som vet *något*, påstås veta *allt*, ty den vetande är ju icke en icke-vetande. Den, som meddelar en annan sitt vetande, måste härigenom själf förlora det. Sant och falskt är det samma, ty en och samma sats är sann, om saken förhåller sig i öfverensstämmelse därmed, eljest falsk. Den, som är fader eller broder till någon, är fader och broder till en hvar, ty en fader kan ej vara icke-fader, en broder ej icke-broder. Om A ej är B och B är en människa, är A ej någon människa. Hvad som är på ett ställe men ej på annat, det på en gång är och är icke. Hvad som är tyngre än ett och lättare än ett annat, är på en gång motsatta. Om negern är svart, kan han ej vara hvit, icke ens på tänderna. Om jag i går satt på en plats men i dag ej sitter där, är mitt sittande därstädes på en gång sant och falskt. Om en flaska medikamenter är välgörande för den sjuke, skulle en hel åm vara det än mer. Man visar en beslöjad och frågar en af dennes bekanta, om han känner honom; svarar han ja, är detta osant, ty han kan ej veta, hvem som är dold under slöjan, — svarar han nej, är detta ej mindre osant, ty han är ju bekant med denne. Man

frågar, huruvida det är mened eller sann ed, om en människa genom ed förbinder sig till mened och sedan verkligen svärjer denna mened. Den rikaste fyndorten för sofistiska konstgrepp är emellertid den språkliga formen. Flertydiga uttryck tagas på ett håll i en betydelse, i en annan på annat håll; hvad som blott tillsammans ger rätt mening, skiljes åt, t. ex. 2 och 3 är 5, alltså: 2 är 5, och 3 är 5. Omvändt förenas, hvad som skulle hållas i sär, t. ex. du har en hund, och hunden har ungar, alltså äro hundens ungar dina ungar. Olikheter i språkets användning af ordformerna nyttjas till små trakasserier, man frågar t. ex., om det är möjligt att på en gång göra och hafva gjort ett och samma, — då svaret utfaller nekande, invändes: dock är ju på en gång möjligt att se och hafva sett ett och samma. I allt detta känna (åtminstone de senare) sofisterna hvarken mått eller gräns. Tvärtom, i ju gröfre orimligheter, ju löjligare satser, ju vansinnigare och meningslösare påståenden en motståndare invecklas, dess större är nöjet, dess mera prisas sofistens dialektiska stridsfärdighet, och dess högre skallar åhörarnes jubel.»

Närmast sedt är denna eristik en företeelse inom det teoretiskas sfär men dock begriplig endast genom sitt praktiska moment: den fullständiga frånvaron af aktning för det sanna och sig själf samt positivt de lägsta praktiska intressens öfverordnande öfver hvad det vara må.

Genom dylika konsekvenser så på det teoretiska som det praktiska området är tydligt att sofistiken till sist dock skulle förlora alla tänkande människors aktning och arbeta på sin egen undergång. Den egentliga grekiska sofistiken är ock en jämförelsevis kortlifvad företeelse. Det behof af högre bildning, som sofistiken från början afsåg att fylla, kan på tidernas längd ej tillfredsställas af en öfvervägande formell färdighet, för hvilken reala insikter blott äro ett underordnadt medel. Sedan denna formella färdighet vunnit större utbredning, blef förmågan att värna sig mot densamma och genomskåda dess finter allt större. Önskade man då öfverlägsenhet gent emot andra, måste den förvärfvas genom fackstudier och på dem grundade reala insikter. Sofisternas allomfattande men ytliga mångvetande får då

träda tillbaka för fackmäns undervisning, och den allmänna formella färdighetens utbildning öfvergår till den med filosofiska studier oftast förenade talarkonsten, hvars praktiska utöfning, såsom vi sett, skänkte den en närmare förvantskap till sofistiken, men som naturligtvis äfven den har karakteren af ett slags utbruten fackbildning.

IV.

Innan vi vända uppmärksamheten till en och annan form af senare tiders sofistik, återstår att till ett slags totalbild och totalvärdering samla den antika sofistikens mest karakteristiska drag. Härför kunde vissa svårigheter synas möta på grund af sofistikens högst varierande gestaltning i det enskilda hos dess olika representanter. Men, som Zeller träffande framhållit, »äro ock de män, dem vi pläga räkna bland sofisterna, icke sins emellan förbundna genom några gemensamma, af dem alla erkända lärosatser, är en viss likartad karakter och beskaffenhet likväl omisskännelig. Detta röjer sig icke blott i deras uppträdande såsom lärare utan ock i hela den ställning, de intogo till sin tids vetenskap, i deras bortvändande från fysisk och öfver hufvud all blott teoretisk forskning, i deras koncentration på praktiskt nyttiga färdigheter, i den skepsis, som de fleste och mest betydande bland dem uttryckligen bekänna sig till, i den disputerkonst, hvars öfning och inöfning likaledes är betygad om de fleste, i retorikens formellt tekniska behandling, i den fria kritiken och den naturalistiska förklaringen af gudatron, i åsikterna öfver rätt och sed, hvilkas frön redan utsås genom Protagoras' och Gorgias' skepsis, äfven om de först senare framträda tydligt och bestämdt. Finnas än ej alla dessa drag hos alla särskilda sofister, påträffas dock hos en hvar en del däraf, och de ligga till den grad i samma riktning, att vi med full rätt betrakta alla dessa män såsom representanter för en och samma bild-

ningsform, äfven om vi ej därför må förbise deras individuella olikheter.»

Först erinra vi då, att nämda sofistik blef bärare för den upplysningsrörelse, som en föregående kulturutveckling framkallat under väsentligt inflytande från de såväl utåt som inåt högeligen förändrade politiska förhållandena vid tiden för de nationella frihetsstriderna. Upplysning är emellertid ett flertydigt och tämligen sväfvande begrepp. Man talar t. ex. om en upplyst forskare på historiens, filosofiens, juridikens och andra vetenskapers områden, men man kallar ock mången gång den för en upplyst människa, som ej äger någon utpräglad fackbildning. Däremot säger man ej gärna den vara upplyst, som besitter stort detaljvetande men saknar allmänna vyer öfver sitt område. Häri synes inneburet, att upplysning på ett eller annat sätt kräfver en allmän, sammanfattande öfverblick, det må nu gälla särskilda mot andra begränsade områden eller det mänskliga lifvet i dess helhet. Förlorar en forskare syn på sin vetenskaps sammanhang med det mänskliga lifvet öfver hufvud eller på de stora grunddragen af sammanhanget mellan vetenskaperna själfva och framför allt inom hans egen vetenskap, kan han icke med fog nämnas en upplyst forskare.

Härmed öfverensstämmer, att det behof af bildning, som den antika sofistiken närmast ville tillgodose, just var, hvad man nu till dags skulle kalla »behof af allmänbildning». Strängt taget måste all verklig allmänbildning stå i liflig växelverkan med specialbildningens olika former. Utan detta blir hon ytlig och stannar förr eller senare efter sin tid. Är hon sålunda beroende af specialbildningen, står också denna omvändt i beroende af henne, för så vidt all sådan utan henne blir ensidig och skef och därmed äfven mindre i stånd att lösa sina speciellare uppgifter. Häraf är klart, att allmänbildning och specialbildning redan för sin egen skull ej böra stå i fientlig motsats till hvarandra. Oriktigheter och skefheter å vare sig den ena eller andra sidan framkalla dock lätt en sådan. Men äfven om så skulle vara förhållandet, visar sig den inre samhörigheten nästan alltid däri, att allmänbildningen på ett eller annat håll leder till specialbildning och

specialforskning, liksom denna ej lätteligen undgår att på egen hand och utifrån sina egendomliga synpunkter bilda sig vissa allmänna uppfattningar, som den tror tillämpliga utanför dess egen egentliga sfär.

Det bör sålunda ej heller förundra oss, om den antika sofistiken på sitt sätt står i beroende af och därjämte utmynnar uti specialforskning och specialbildning. Men vi må lägga märke till, hur jämförelsevis rudimentär och föga utvecklad denna senare måste vara på ifrågavarande tidiga kulturstadium. Medförde geografiska och politiska förhållanden samt det grekiska folkets rörliga lynne en allmännare vakenhet och därmed ett slags större allmänbildning, än som vid tiden för sofistikens framträdande kan på annat håll konstateras äfven hos äldre kulturstater, får dock denna allmänbildnings mått ej sättas synnerligen högt, enligt hvad vi redan tidigare framhållit. I förhållande till allmänbildningen stod kanske ännu specialbildningen lägre hos grekerna. De äldre kulturstaterna, Egypten och andra, som ägde en lång utveckling bakom sig, hade under denna samlat rika förråd af specialvetande, hvartill Hellas ej ännu kunde uppvisa motsvarande, och hvaraf kanske icke så alldeles obetydliga smulor kommit detta till del, särskildt genom handelsförbindelser. Men därutinnan skilde sig den specialbildning, som delvis under sådant inflytande, delvis genom spontan utveckling kommit till stånd i Hellas, från de orientaliska kulturstaternas, att den hellenska specialbildningen mindre drunknat i oöfverskådliga, löst hopsamlade detaljer, att den sålunda bättre bevarat de allmänna vyerna, som skola gifva detaljernas mångfald ett inre sammanhang, och äfven mindre hade fjärmat sig från det allmänna lifvet samt dess bildning.

Härutinnan existerade alltså särdeles gynnande omständigheter för den växelverkan mellan allmänbildning och specialbildning, som antydts ligga i sakens egen natur. Och i sin mån kan detta ej undgå att märkas redan vid sofistiken, som utgör det första försöket att särskildt tillgodose allmänbildningen. Af specialbildning fanns dock före sofistikens dagar, såsom redan påpekats, jämförelsevis mindre än af allmänbildning. Bortsedt från yrkes- och konstskicklighet i olika rikt-

ningar, d. v. s. med begränsning närmast till det i strängare bemärkelse teoretiska, kunna vi såsom specialbildning knappast anföra annat än naturfilosofi, hvari sammanfattas alla undersökningar om naturen, samt vidare matematik och historia. Med allt detta sysslar också den mångfrestande sofistiken. Att Protagoras och Gorgias lifligt intresserat sig för naturfilosofien om ock i mer negativ riktning, bör vara af det föregående klart. Det är ju denna, närmast i Herakleitos' och eleaternas lära, som är själfva utgångspunkten för deras teoretiska skepsis. Så till vida som andra sofister ville uppvisa ett liknande resultat och mot den föregående vetenskapen uttryckligen häfda en skeptisk ståndpunkt, ägde med dem ett motsvarande rum. Äfven detta oberäknadt visar åtskilligt, att den hittills gifna filosofien behandlats i sofisternas undervisning, till stor del naturligtvis för den formella färdighet, som brukar följa ur sysselsättning med filosofiska studier. Från naturfilosofien hade vid denna tid börjat utsöndras en, så att säga, mer empirisk naturforskning, och det uppträder tillika nu ett slags vetenskaplig medicin. Äfven för hithörande dock ännu ej synnerligen starkt mot naturfilosofien afgränsade ha sofisterna intresse. Speciellt låter sofisten Hippias sig angeläget vara att ådagalägga vetande i allt dylikt, äfvensom i matematik och historia. Men detta är visst ingen rent af isolerad företeelse, äfven om andra sofister ej nådde samma rykte för polyhistori. Står alltså sofistiken ingalunda främmande för den redan gifna vetenskapliga specialbildningen, är likväl dess intresse härför endast det intresse, man hyser för ett medel till själfva ändamålet. Och detta var: en inkomstbringande undervisning till högre allmänbildning, men denna närmast att fatta såsom formell färdighet för uppträdande i det offentliga lifvet.

Upptar man till närmare granskning sofistikens förhållande till den vid dess framträdande befintliga teoretiska specialbildningen och undersöker man, hur långt sofistiken står i beroende af densamma, visar sig det gemensamma vara, att denna specialbildning i åtskillig grad assimilerades af sofistiken, som just härigenom blef i stånd att meddela en allmänbildning af högre kvalitet än den föregående, — högre dock närmast ur formell synpunkt. Sofistiken är alltså beroende af

den föregående specialbildningen, så till vida som denna i väsentlig mån innehöll materialet för sofistikens upplysande och populariserande verksamhet Härutinnan äro de olika grenarna af specialbildning principiellt ungefär likaställda. Men frågar man, i hvad mån sofistiken själf till sitt allmänna lynne blifvit influerad af den ena eller andra förgreningen, framträder en betydande olikhet. Intresset vid all allmänbildning är förnämligast praktiskt: den åsyftar människans, så långt möjligt är, allsidiga utbildning med hänsyn till lifvets kraf på henne. I eminent mening och väl ensidigt är sofistikens arbete riktadt åt detta håll. Härmed följa de strängt teoretiska synpunkternas tillbakasättande. Möjligheten häraf åter blef väsentligt gifven genom sofistikens skepsis. Med tviflet på att ett de högsta fordringar motsvarigt vetande kunde ernås följde omedelbart öfvertygelsen, att en sådan omöjlig uppgift *icke* finge taga människans krafter i anspråk, d. v. s. en stark tendens att uteslutande hänvända sig till lifvets praktiska syften. Nämda skepsis är alltså en ytterst vital punkt hos sofistiken. Men den i sin ordning är fotad på den föregående filosofiens art och, så att säga, ett facit af denna, så snart den vetenskapliga forskningens uppmärksamhet enligt utvecklingens fortgång ej längre kan bindas vid den yttre naturen. Härigenom var den föregående filosofien mer än hvarje annan gifven teoretisk specialbildning bestämmande för sofistikens lynne. Just härigenom tillhör sofistiken i så väsentlig grad filosofiens historia. Det är äfvenledes detta, som berättigat oss att här alldeles öfvervägande fullfölja de filosofiska synpunkterna i fråga om framställningen af en företeelse, hvilken utöfver filosofiens historia äfven tillhör den allmänna kulturens.

Ha vi nu betraktat sofistikens förhållande till och beroende af en förefintlig specialbildning, må vi ock kasta en blick på dess inflytande i fråga om specialbildningens vidare utveckling. Vi ha m. a. o. att se till, i hvad beroende specialbildningen kan i sin ordning stå till sofistiken.

När denna fråga bringas å bane, må vi åter erinra oss det mångfaldiga gånger påpekade, att sofistikens intresse för specialbildningen var mer formellt än reellt. Naturligtvis är

synpunkten för denna jämförelse kvantitativ, d. v. s. det är fråga om ett mer eller mindre af det ena och det andra intresset. Ett sakligt intresse är sålunda icke förnekadt hos sofistiken, — man har endast påstått, att den sakliga synpunkten där träder tillbaka för och blifvit underordnad den formella, praktiskt användbara färdighetens. Från denna kan saken aldrig helt bortskiljas, och sofistiken måste därför nödvändigtvis ägna åtskillig uppmärksamhet åt det sakliga. Att sofisternas arbete fört den *gifna* teoretiska specialbildningen positivt framåt i någon synnerligt märkbarare grad, vet man dock ej af. Indirekt visserligen genom allmänbildningens höjande och det intresse, som populariserande verksamhet kan tillföra den egentliga vetenskapen, må sofistiken härutinnan äga stor betydelse. Och direkt har specialbildningen på andra områden än de redan bearbetade sofistiken att tacka för värdefulla initiativer och väckelser.

Filosofien har förts framåt genom Protagoras och Gorgias men egentligen blott negativt, emedan desses resultater visade den förut gifna ståndpunktens ohållbarhet. Närmast gäller detta naturfilosofien, — någon annan filosofi var ej ännu gifven. I afseende på den praktiska filosofiens problemer må man på visst sätt kunna säga, att sofistiken därutinnan fört filosofien framåt på en gång positivt och negativt: positivt, ty allra först sofistiken söker indraga dessa problem under vetenskapliga synpunkter och uppställer dygdens begrepp, dock debatteras dessa frågor ej ännu i strängt vetenskaplig form, och dygdebegreppet (= människans duglighet för lifvets praktiska uppgifter) är blott abstraheradt från det allmänna medvetandets indistinkta uppfattning med beaktande företrädesvis af dettas lägre sidor; negativt, ty den intagna ståndpunktens ofullkomlighet, i det dygden ej blir mer än sinnlig duglighet och färdighet, tvingar den följande filosofien att söka en högre princip.

Äfven hvad angår matematik och naturvetenskap, torde vara svårt att uppvisa bestämda positiva framsteg genom sofistiken utöfver det föregående. Den synes härvid företrädesvis och i hufvudsak ha nöjt sig med att popularisera redan gifna resultater. Och betecknande är, att Protagoras lär hafva fört

särskilda bevis till ådagaläggande af de matematiska begreppens ofullkomlighet och osäkerhet. Af gammalt har matematiken genom sin ögonskenliga visshet och evidens varit en af de fastaste utgångspunkter till skepticismens bekämpande. Omvändt måste instinktivt ligga i skepticismens intresse att söka förgöra en så farlig fiende. Och detta är af synnerlig vikt för bedömandet af det allvarliga sanningsintresse och det rent sakliga nit för vetenskapen, som sofistikens »Ehrenretter» velat tilllägga densamma, att gifva akt just på nämda opposition mot matematiken från sofistikens förste och förnämste representant.

Mer hafva sofisterna onekligen åvägabragt i sådant, som låg deras omedelbara uppgift närmare, den att utbilda till fortkomstduglighet i det politiska lifvet. Hvad de uträttat till uppställande af ett slags praktisk filosofi, har egentligen häri sin rot. Med ifrågavarande uppgift följde ock ett större intresse för historiens och särskildt statslifvets företeelser, utan att härmed historiskt sinne och förstånd kunde tillerkännas dem. Tvärtom uteslutes sådant genom deras radikalism mot det historiskt gifna. Sofisterna först torde emellertid hafva samlat något talrikare upplysningar om olika former af statsförfattning och därpå sökt bygga särskilda teorier. Naturligtvis förenades härmed historiska studier, som kunde åt detta skänka ett slags relief, äfvensom studium af gällande lagar, hvilket för öfrigt var af vikt till den forensiska och deliberativa, d. v. s. rättsliga och politiska vältalighetens utbildning. Ja, det omnämnes t. o. m., att den sofistiskt bildade tyrannen Kritias inlåtit sig på uppfostringskonstens teori med väsentlig hänsyn till statens behof. Nära det historiska intresset ligger det arkeologiska, som nu synes ha vaknat, samt enligt tidens uppfattning äfven det mytologiska och litterärkritiska. Historia och myt stodo hvarandra ganska nära. Öfver en Herodotos' historieskrifning hvilar t. ex. ännu rätt mycket af mytens skimmer. Och Homeros, den grekiska folkbildningens bästa källa och hufvudkodex, är ju genomväfd af det mytiska elementet men ansågs dock framställa åtskilligt af det grekiska folkets historiska öden i äldre tider. Då nu ett slags mytologisk och litterärkritisk forskning spirar upp, har detta onekligen ett visst sammanhang med det historiska intresset liksom äfven med det

politiska och pedagogisk-politiska, enär ju myterna och deras poetiska framställning i litteraturen utgjorde en hufvudfaktor i den tidens folkbildning. Att sagda studier äfven skulle få mycken tillämpning i talarkonstens utöfning, är tydligt nog och kräfver ingen närmare belysning.

Ett hufvudföremål för sofistikens intresse var, såsom oupphörligen nämts, retoriken och detta enligt talarkonstens oerhörda betydelse såsom medel i det politiska lifvet. Begynnelser till framställning af talarkonsten och dess medel funnos ju redan före sofistiken, speciellt hos de munviga och talföra sicilierna. Från Sicilien härstammade Gorgias, som i Athen väckte sådant uppseende genom sin vältalighet och under tidernas lopp synes hafva inskränkt sin verksamhet till detta fält. Med sofistikens lifliga intresse för talarkonsten och dess medel förenades ett ifrigt arbete i olika riktningar af betydelse härför. Sålunda hafva sofisterna gjort insatser i fråga om musik och metrik, hafva begynt undersökningar om ordens rätta uttal och skrifsätt, om bästa och korrektaste uttrycksformen för bestämda tankar, ja, rent af inlåtit sig på etymologiska, synonymiska samt i allmänhet grammatiska framställningar. Härutinnan se vi alltså en mångfald initiativer, till hvilka kommande forskning anknutit. Ett annat intresse, äfven det stående i närmaste samband med talarkonsten och riktadt på ett värdefullt medel för denna, är mnemoniken, minneskonsten, hvari Hippias skall ha meddelat undervisning.

Var sofisternas intresse för talarkonsten närmast motiveradt af dennas betydelse för det politiska lifvet, måste vissa sofisters undervisning i krigskonsten och dess olika delar ha syftat till utbildning för politisk karriär. Framstående politici valdes ofta till strateger och navarker (hvad vi skulle kalla generaler och amiraler), och för en politiskt ärelysten man gällde det alltså att ej vara utan kvalifikation för dylika uppdrag. Med krigskonsten sammanhänger i sin ordning gymnastiken, och redan Protagoras skall ha skrifvit om brottningskonsten.

Hur långt sofisterna på dessa och möjligen andra områden af specialbildning äro verkliga begynnare och uppfinnare, hur långt de blott anknutit till ett föregående samt populariserat och vidare utvecklat detta, är i många fall svårt eller

omöjligt att fastställa. I alla händelser är tydligt nog, att trots sofistikens öfvervägande riktning på allmänbildning äfven specialbildningen har sofistiken att tacka för åtskilligt i afseende på såväl förkofran af redan gifvet som framför allt verkligt nya initiativer. Och detta bekräftar blott, hvad vi i det föregående betonat, att sofisternas intresse för den formella färdighetens utbildande ej kunde vara så exklusivt, att det ej lämnat minsta rum åt sakliga intressen. Men säkert är i alla händelser, att dessa närmast äro att finna på den väg, som deras hufvudintresse utstakat. Betydelsen af deras insatser för specialbildningen äfvensom för en formellt högre allmänbildning må vara stor nog, — i förra afseendet har den nog mången gång, liksom den underskattats, äfven öfverskattats, särskildt af dem, som lägga vikt på att oppositionen mot sofisterna utgått från Sokrates, Platon och Aristoteles, och som råka »en rage», hvar helst de vädra idealism, synnerligast om den är förenad med riktning på det rationella; — betydelsen af sofisternas ifrågavarande insatser i sin tids kultur må, säger jag, vara stor nog, ja, den högsta möjliga. Härigenom upphäfves dock ej det minsta af de betänkligheter, som vidlåda sofistikens första och centrala utgångspunkt så teoretiskt som praktiskt, eller af den otvifvelaktiga förkastlighet i samma afseenden, hvilken utmärker dess fortgång och sista representanter. Ej heller upphäfves, att denna sista form af sofistik i all dess styggelse dock väsentligen är en riktigt dragen konsekvens af den tidigare, i yttre mening och efter det allmänna medvetandets måttstock ganska aktningsvärda sofistiken. Sådan aktningsvärdhet se vi ännu i dag rundt om oss och det i rikligaste mått; och konsekvenserna i teori samt handel och vandel af slik aktningsvärdhet kunde blifva typiska analogier till den senare sofistiken, därest ej mycket tillbakahölle från de fulla konsekvensernas utdragande.

Det allmänna medvetandet har alltid och allestädes sina bättre och sina sämre sidor. Dessa äro naturligtvis motsatta och hvarandras fiender i högre eller lägre grad. I allmänna medvetandet råder därför ej ett rätt lugn utan pågår en oafbruten strid mellan motsatta makter, än nästan omärkbart, än tydligt nog, än kanske med stormande våldsamhet. Lifvet är

helt enkelt en strid från början och en strid intill dess slut, en strid utåt och en inre strid, hvilken senare är betydelsefullast. På den beror, om lifvets goda makter skola segrande bära fram folken och individerna till högre fulländning och sann lycka, eller om tvärtom de onda, mörka makterna skola sänka dem ned från redan vunna positioner, kanske till ohjälpligt fördärf. För det allmänna medvetandet är då af otrolig vikt att få sin uppfattning skärpt i fråga om de olika sidornas innebörd. Men detta sker endast därigenom, att konsekvenserna dragas ut ur de gifna motsatta makternas natur, hvar och en för sig. Till detta fortgår ej det allmänna medvetandet gärna af sig självt, men det måste dock taga starka intryck af de erfarenheter, som upprulla sig inför detsamma, och som i mån af förutsättningarnas ensidighet lättare uppenbara deras innersta halt. Att allmänna medvetandet sålunda ej gärna af sig självt drager ut konsekvenserna, är dess räddning i fråga om dess lägre sidor och tendenser, dess olycka i fråga om de högre. Men gent emot denna passivitet till godo och till ondo är forskningens uppgift att sammanställa erfarenheterna och sprida deras samlade, koncentrerade ljus på bästa möjliga sätt. Sådan betydelse kan en rätt insikt om sofistikens natur och art innebära.

Sofistiken är nämligen ett ensidigt uthäfvande af de reellt lägre sidorna hos sin tids allmänna medvetande i en högre öfver dettas lynne höjd form. Intetdera momentet må förbises. Ur innehållet, det reellt lägre, blir dess fortgång till den fullständigaste upplösning med bortkastande af allt, hvad hänsyn heter, fattlig; ur formen, det högre, begripas dess insatser i kulturarbetet, äfven de sakliga, emedan själfva området härför var gifvet genom den åsyftade formella färdighetens natur.

På samma sätt äro än i dag en mångfald af det allmänna medvetandets lägre sidor mäktiga en formell utbildning, som gör dem till viktiga faktorer för intensivt kulturarbete. Fåfänga och egoism, dessa förkastliga egenskaper, som den antika sofistiken utbildade till ren virtuositet, äro alltfort mäktiga häfstänger för människors sträfvanden. Att i det stora hela egoismen regerar det mänskliga kulturarbetet, har man länge påstått och ej utan en viss grad af sanning. Ricardos järnhårda lönelag,

som förklarar, att arbetarens lön aldrig utan tvång höjes något väsentligare öfver hans existensminimum, proklamerar öppet egoismen såsom enda motiv på detta fält. Tvifvelsutan innehåller den en betydande öfverdrift, men med dettas subtraktion återstår ändock tillräckligt af egoism. Hur mycken egoism och fåfänga är icke för öfrigt dold äfven bakom det andliga kulturarbetets resultater? I sanning inga småsmulor. Och ledes ej än i dag den politiske lycksökaren af ungefär samma motiver som dem, hvilka sofisterna sammanställde till ett slags teori, och af hvilka de själfva och deras lärjungar gjorde så flitigt bruk? Men är så förhållandet, må man ock gripa ut dessa momenter och genomträngande analysera dem, hvilket bäst sker vid deras ensidiga och hänsynslösa utbildning i vissa historiskt gifna företeelser, sådana som den antika sofistiken.

Att först ha betonat sofistikens sammanhang med det allmänna medvetandet och ha fattat den såsom en reflex af detta är Platons förtjänst. På ett ställe af dialogen »Staten», hans förnämsta verk och den allsidigaste sammanfattningen af hans åsikt, betonas detta med stort eftertryck. Det athenska folket karakteriseras där såsom den egentlige och störste sofisten, den där genom sin uppfostran fördärfvade ungdomen och hart när omöjliggjorde några resultater äfven af en i motsatt riktning gående handledning af de unge. Af folkets svagheter begagnade sig sedan de *vanliga* sofisterna och uppställde en teori för att sålunda bättre kunna leda folket efter den enskildes intressen.

Jag har nämt, att man icke vill tilltro sofistiken de satser, som just beteckna utdragandet af konsekvenserna ur vissa lägre föreställningssätt. Hvarför vill man det ej? Vill man förneka dylika lägre föreställningssätts tillvaro, eller vill man förneka möjligheten att därur draga konsekvenser af antydd beskaffenhet? En blick på samtida företeelser skall snart lära oss, både att dylika lägre föreställningssätt existera, och att man dristat draga konsekvenserna ur dem. Inför detta sakförhållande borde man ej kunna förneka möjligheten af bådadera eller någondera hos det grekiska folket. Kunde man verkligen på allvar vilja bestrida, att det allmänna grekiska föreställningssättet innehöll dylika lägre sidor, hvilkas samman-

ställande och uthäfvande för sig måste bilda en företeelse af sofistikens art och lynne? Ville man det, måste man undra öfver vår egen tid, som står så fjärran från detta paradisiska tillstånd. Än mer måste man dock undra öfver den otroliga hastighet, med hvilken det grekiska folket aflägsnades ur sitt Eden, ty sofistikens tiderymd ligger dock det uppenbara förfallets alltför nära, ja, sammanfaller till sin större del med denna. I själfva verket blefve äfven den grekiska historien *före* sofistikens dagar rent obegriplig genom ett sådant antagande. Vi behöfva endast hänvisa på ståndsstridernas tid för att styrka detta. Är alltså detta första antagande omöjligt och orimligt, skulle saken hänga på det, att man ej tilltror grekerna att hafva dragit konsekvenserna af dessa lägre sidor i det allmänna föreställningssättet, grekerna, som likvisst på alla andra områden gifvit så typiska och förebildliga utföranden af de viktigaste och mest genomgående principståndpunkter. Orimligheten af en sådan mening vore knappast mindre. Den mänskliga egoismen och människonaturens lägre sidor i allmänhet hafva en så naturlig tendens att göra sig gällande och ha faktiskt spelat en sådan roll i stora partier af det grekiska folkets historia, att det vore mer än märkvärdigt, om sådant skulle ha undgått detta folks ständigt vakna uppmärksamhet och ej på särskildt vis afspeglat sig i dess vetenskap. Då nu den föreliggande grekiska litteraturen i sina uppgifter om sofistiken betygar, just hvad man enligt tingens egen natur hade rätt att vänta, borde detta sakförhållande helt enkelt erkännas och ej, såsom mångenstädes sker, bortadvoceras.

Ur flera synpunkter kunna försöken till sofistikens »Ehrenrettung» emellertid synas begripliga nog om än icke därför rättfärdigade. Den första omständighet, som vi härvidlag skulle kunna anföra, är — utom insikten, att sofisternas kringvandrande lif med penningeförvärf genom sin undervisning ej i och för sig och alldeles förtjänar det förakt såsom banavsiskt, hvilket nationell tidsfördom spridde däröfver icke minst i Platons ögon, — själfva *bruket* i den grekiska litteraturen af ordet »sofist» och därmed besläktade. Från första början hafva dessa ord ej den förklenande och nedsättande betydelse, som de under tidernas lopp fingo, afgjordast kanske genom den i

Platons och Aristoteles' skrifter innehållna kritiken öfver sofisterna och deras uppträdande. Äfven Aristophanes har för öfrigt sin goda andel i detta förhållande. Att orden, redan innan Platons och Aristoteles' kritik kunnat slå igenom, begynt få en sämre klang, antyder nog också Gorgias' motvilja på gamla dagar att tituleras sofist. Dessa ords innebörd var emellertid ursprungligen snarare berömmande samt för öfrigt tämligen vidtomfattande och obestämd. För att karakterisera den första betydelseutvecklingen begagna vi oss af en dansk forskare Christensens sammanfattande omdöme. »En *sophist* vil fra begyndelsen af ikke sige andet end en mand, der i kundskab og indsigt hæver sig over sin samtid, hvad enten hans aandsdygtighed nærmest viser sig i praktisk livsviisdom og statsmandskunst eller i en fremragende kunstnerisk, litterær eller videnskabelig virksomhed (i musikken, poesien, talekunsten, philosophien, morallæren eller fagvidenskaberne). Efterhaanden indskrænkes det mere og mere til fortrinsviis at bruges som staaende klassenavn for videnskabsdyrkerne og ungdomslærerne, omfattende alle, der gjøre de nævnte fag (eller dog nogle af dem) til gjenstand for videnskabeligt studium og derigjennem virke for udbredelsen af almindelig dannelse, enten ved skrifter og foredrag eller især ved som lærere for den voxne ungdom at uddanne deres lærlinge til dygtige og dannede mennesker, der ere i stand til at udfylde deres plads i samfundet baade i private og i offentlige forhold.»

I och för sig är ju detta någonting ganska prisvärdt, och i denna betydelse kallas föregående tiders filosofer och statsmän äfvensom Sokrates, Platon, talaren Isokrates, ja, t. o. m. ännu Aristoteles för sofister. Men klart är, att det berömliga härvid väsentligen beror af det sätt, hvarpå ifrågavarande uppgift absolveras. Gör sig helt eller delvis en riktning gällande af det lynne som den sofistiks, vi i det föregående sökt teckna, är klart, att ordet sofist lätteligen kommer att ändra betydelse i motsvarande riktning. En dylik betydelseändring sker emellertid ej med ens, och äfven när den kan anses fullt genomförd, händer det, att den första betydelsen fortfarande står kvar, d. v. s. en betydelsedifferentiering har försiggått af den art, hvarpå semasiologien eller ordens betydelselära uppvisar så

otaliga exempel. I afseende på litteraturtolkning kan detta naturligtvis medföra åtskilliga svårigheter, i det sammanhanget stundom ej afgör, i hvilken betydelse ett ord är taget. Af dylika litteraturställen hämtar okritisk tolkning ett visserligen vacklande och osäkert stöd för de mest motsatta uppfattningar. Beträffande sofisterna kan detta mången gång vara händelsen, men i afseende på tolkningen af ställen, som äro alldeles otvetydiga, har detta naturligtvis ej minsta inflytande. Och sådana finnas tillräckligt många för att styrka förhandenvaron af en sofistik i sämre mening. De stundom sväfvande betydelserna ha naturligtvis lockat att söka genomföra olika uppfattningar och att bortförklara, hvad som ej stod i öfverensstämmelse med en till äfventyrs förutfattad mening eller, där detta ej kunde ske, förklara sådana ställen härröra från partisk och jäfvig ståndpunkt. Att en riktning, sådan vi här tecknat, faktiskt gjort sig gällande i det grekiska folket före och omkring tiden för peloponnesiska kriget, torde emellertid stå fast. Och denna riktning synes man lämpligen kunna benämna sofistik efter den betydelse, orden fått i de moderna språken och redan fick under antikens dagar delvis åtminstone genom Platons och Aristoteles' kritik af riktningen. Tillvaron af en sådan riktning vederlägges naturligtvis ej genom uppvisande af att fackvetenskapsmän eller en Sokrates, Platon och Aristoteles själfva blifvit kallade sofister i helt annan bemärkelse eller ens i samma, t. ex. Sokrates af Aristophanes.

I sammanhang med detta står den inflytelse, som sofistikens bedömande rönt dels efter det olika gradvisa fortskridandet i afseende på ståndpunkt dels efter dess förhållande till specialbildningen. Man har med rätta opponerat mot att skära alla sofister öfver en kam, och en Protagoras eller Gorgias måste på annat sätt bedömas än en Polos, Kallikles, Kritias, Thrasymachos. Detta upphäfver likväl ej i minsta mån det historiska sammanhanget mellan de senare och de förre, eller att de förres inkonsekvenser i afseende på vissa principers genomförande enligt sakens natur manar till dessa inkonsekvensers aflägsnande, hvarmed den senare ståndpunkten är gifven. Naturligtvis kunna samtidigt med konsekvensernas utdragande på ett håll inkonsekvenserna fortfarande bestå på ett annat,

— dessa till viss grad aktningsvärda inkonsekvenser, som utvisa, att man här och där ej vågar aflägsna sig alltför långt från det gamla hederliga föreställningssättet.

Äfven sofistikens förhållande till specialbildningen har ofta nog bidragit till dess gynnsammare bedömande öfver hufvud. Vid sidan af mycken ytlighet fanns här åtskilligt af värde, och när man såg detta, var man frestad betvifla, att sofisterna kunde lära så betänkliga saker, som vi ofvan sett vara förhållandet. Man resonerade då ungefär så, som man stundom får höra beskedligt folk resonera, då en person misstänkes, anklagas och kanske sakfälles för s. k. oregelbundenheter: det var en så skicklig och framstående karl, — han kan omöjligen ha gjort sig skyldig till något sådant. Ett resonemang lika så bindande, som om någon sade: han kan icke ha försnillat, ty han är en så skicklig bokförare, — eller: personen i fråga kan omöjligen vara anarkist, ty hans rykte som kemist är stadgadt. Liksom om man icke kunde ha gjort rent af snillrika upptäckter i grammatik, naturvetenskap, och vi kunna äfven gärna tillägga filosofi, eller hvad det vara må, men ändock ha betänkliga grundsatser i en eller annan riktning och tillika systematisera och systematiskt genomföra dessa! — helst om man får taga med i räkningen en och annan inkonsekvens i riktning af gängse opinion om genomsnittsheder.

Sin väsentligaste befogenhet äga emellertid försöken till sofistikens »Ehrenrettung» såsom ett slags reaktion mot det ohistoriska betraktelsesätt, hvilket för ännu icke så lång tid tillbaka bestämde kanske flertalets förkastelsedom öfver nämda riktning. Man såg hart när intet, som gjorde dess framträdande begripligt eller rent af nödvändigt, utan den fattades snarast såsom en fullkomligt spontan yttring af människoandens inneboende fördärf och ondska. Dessutom gjorde man, såsom nämdt, i sin dom föga skillnad på den äldre och den yngre sofistiken. Äfven denna historiska begriplighet i de ifrågavarande försöken till »Ehrenrettung» ger dem likväl ej sanningens makt och rätt annat än relative gent emot motsatta öfverdrifter. Det historiskt förklarliga och nödvändiga kan också det innebära något i sig förkastligt. Eller skulle icke något förkastligt kunna vara faktum i historien och kunna

historiskt förklaras? Men visserligen är den historiska betraktelsen oumbärlig, därest ej förkastelsedomen skall blifva alltför hård och orimlig. Gent emot den föregående utvecklingen har sofistiken själf utvecklingens rätt. Den bryter ned det gifna lägre åskådningssätt, som äfven praktiskt ej känner annat än en yttre verklighet, utifrån gifna bud, häfd, tradition, vedertagen sed, och den röjer, att subjektet, det nu starkt vordna, ej kan hämta sina bestämningsgrunder ur en sådan sfär. Subjektet måste bestämma sig självt, ur sig självt, inifrån. Men hos subjektet ser man ingen annan självbestämning än den lägre, godtyckets. Härigenom stannar man vid det yttre och periferiska hos subjektet och bindes alltfort vid ett yttre. Brytningen med detta är följaktligen ej nog radikal trots all ståndpunktens radikalism. Ståndpunkten motsvarar den företeelse i det religiösa lifvet, då man vill bryta med världen men på samma gång ännu hänger fast vid densamma med hela sin kärlek. Härmed är sofistikens historiska ställning rätt fattad. Den var ett nödvändigt genomgångsstadium till den åskådning, som i det inre och andliga ser tillvarons väsen så teoretiskt som praktiskt. Detta är dess rätt, att den var ett sådant genomgångsstadium; dess orätt är att hafva stannat på halfva vägen, att ej hafva tagit steget fullt ut. Den har dragit konsekvenserna af ett lägre åskådningssätt, detta är dess rätt, — dess orätt, att den icke vid åsynen af dessa konsekvensers art fortgick till en ståndpunkt, som förmådde upphäfva ifrågavarande konsekvenser. Deras beskaffenhet visade, att man utgått från okritiskt antagna oriktiga förutsättningar. Och det må vara hur rätt som helst att härleda äfven de yttersta följder ur en temporärt nödvändig men lägre och därför orätt ståndpunkt, det förblifver icke dess mindre orätt att *stanna* vid konsekvenserna af sådant orätt. Kvarstannandet vid detta åter blir fattligt genom aktgifvande på människonaturens allmänna lägre tendenser och böjelser, dem man icke med flack optimism må förneka. Häruti ligger då den antika sofistikens dom, dess rätt såväl som dess orätt.

V.

Med detta kapitel lämna vi den ursprungliga antika sofistikens marker för att göra ett hastigt ströftåg öfver de vidder och fält, som skilja den från det närvarande. Vi ha sett, att det mänskliga tänkandet under den antika sofistiken drager sig tillbaka från det yttre, som hittills utgjort dess enda mer medvetet fattade föremål, men på samma gång förlorar det rent sakliga intresse, hvari det förut haft en högeligen tilldragande förtjänst. Forskningen mister i sofistiken sitt objektiva lynne, det rena sanningsintresset och glädjen af ett omedelbart uppgående i sina föremåls studium. Det rent vetenskapliga intresset distanseras af det subjektivt personliga, individens intresse för sig själf såsom individ. Individen finner sig i allt vara måttet för det omgifvande, måttet såväl teoretiskt som praktiskt. Individens förnimmelser äro sanna men ej genom någon öfverensstämmelse med föremålet, utan därför att detta antages vara i sig ofattligt, oåtkomligt och således den ena förnimmelsen ej sannare eller falskare än den andra. Likaså äro individens tycken rätta, ej därför att de skulle öfverensstämma med någon i sig varande och i sig giltig norm — en sådan vore än mindre åtkomlig —, utan emedan denna frånvaro af allt verkligen normerande gör, att det ena tycket ej är rättare eller orättare än det andra. Individens subjektiva reflexion intager alltså den egentliga vetenskapens plats, hans godtycke de sedliga, religiösa och rättsliga normernas.

Dessa den antika sofistikens drag funno vi fördelade på åtskilliga håll. Ingen sofist har nämligen alla dessa drag typiskt utbildade hos sig utan blott vissa och på sin höjd skizzerade antydningar för de öfriga. Men nämda drag hänga genom en inre samhörighet i hop, den ena tanken fordrar den andra, den ene sofisten kompletterar den andre. Och det hela blir sålunda en väl fogad mosaik, sammanhållen genom de olika figurernas betydelse för hvarandra samt ramen af allmänna kulturförhållanden, bland hvilka det politiska har första rangen. Själfva idén för det hela befanns utgöra den tidens allmänna medvetande, från en viss sida sedt, den lägre. Och sofistiken såsom en särskild mot andra begränsad företeelse kom till stånd genom denna sidas utbrytning för sig.

Hos det allmänna medvetandet finnes städse en motsättning mellan lägre och högre sidor och härmed en ständig utgångspunkt för sofistiska tendenser, hvilka ock under därför gynnande omständigheter utveckla sig till mer eller mindre tydliga former af sofistik. Sällan finnas likväl dessa befordrande och befruktande omständigheter i en för ståndpunktens fullt typiska utbildning nödig kombination. I allmänhet får man sålunda äfven vid gynnande omständigheters förhandenvaro endast former af partiell sofistik, — detta så mycket begripligare, som sofistiken ju redan vid sitt första framträdande enligt det nyss sagda röjde ett slags mosaikartadt lynne och därför äfven vid den sammanbindande ramens sprängning eller frånvaro lätt faller i sär. Bortsedt från detta är gifvet, att trots de typiska hufvudformernas återkomst på olika stadier af utveckling ingen sådan dock helt naket repeteras, utan tvärtom framträda de i individualiserande dräkt, vi hade så när sagt förklädnad. Dylikt medför vissa svårigheter i afseende på diagnos, hvilka vid rask undersökning, sådan som denna kursoriska öfverblick af kolossala och ofantligt innehållsrika perioder i den mänskliga kulturutvecklingen, måste växa i oerhörd grad. Vi få dock ej härigenom låta oss afhålla från denna uppgifts fullgörande.

Närmast ligger då att kasta ännu en blick på forntiden, nämligen de partier af dess utveckling, som falla efter den egentliga sofistiken och förutsätta nya historiska faktorer.

Sofistiken betecknade enligt vår i det föregående vunna insikt det realistiska och det empiristiska föreställningssättets upplösning genom deras egna ofullkomligheter. Utveckling från och utöfver denna ståndpunkt kräfver då en ny princip, den idealistiska och rationalistiska, som endast åt det andliga och inre samt tillika förnuftiga tillerkänner sann och fullständig verklighet. Nämda princip, som strängt taget ligger högt öfver det allmänna medvetandets nivå, och hvartill därför endast ett fåtal människor kunna tränga fram, uppställdes allra först af Sokrates, hvars polemik mot sofistiken vi lärt känna efter den platonska framställningen. Till fulländadt och konsekvent genomförande kom idealismens och rationalismens princip blott hos Platon, Sokrates' störste lärjunge. Hos öfriga sokratici framträder den behäftad med ofullkomligheter, härrörande från antydda högst vanliga oförmåga att fatta dess fulla innebörd. Rester af realistisk åskådning sitta ännu kvar och förorena uppfattningen, men framför allt äro de empiristiska tendenserna fortfarande mestadels starka.

Sådana rester af realism påträffas i antaganden, hvilka ej fattat det andligas rent inre natur, att enhet och mångfald där fullt genomtränga hvarandra, utan fasthålla en uppfattning af enheten snarlik eleaternas realistiska, att enheten utesluter mångfalden. Häri sättas enhet och mångfald såsom yttre för hvarandra, hvilket tydligen är en från realismen hämtad analogi, ty realismen sätter just allt verkligt såsom yttre för hvartannat. Dylika halfrealistiska antaganden se vi hos de sokratiska skolor, som kallats den megariska och den kyniska. Här antagas vetandet och begreppen utgöra den sanna kunskapen och tillika den sanna verkligheten, men hvarje begrepp fattas ungefär på samma sätt, som eleaterna tänkte sig sitt vara, d. v. s. såsom en enhet uteslutande från sig all mångfald, dock visserligen nu såsom en okroppslig, ideell och andlig enhet. Strängt taget utesluter då hvarje begrepp hvarje annat, så att det ena begreppet ej kan utsägas om det andra utan blott om sig självt. Jag kan då egentligen ej säga, att hästen är svart, eller att dygden är god, utan endast att hästen är häst och svart är svart, att dygden är dygd och god är god. Begreppen fattas tydligen som ett slags andliga, hvarandra

repellerande atomer. Söker man undvika de orimligheter, detta innebär, leder ståndpunkten närmast till förnekande af begreppens mångfald i realitet. De många begreppen blifva endast många olika namn för det ena, enda, all mångfald uteslutande andliga varat. Man oscillerar alltså mellan ett slags idealistisk atomism och eleatism. Men hvilkendera ståndpunkten som helst omöjliggör verkligt vetande, ty detta fordrar ju, att det ena begreppet utsäges om det andra och härtill lägger något, som dessförinnan icke var aktuellt eller tydligt tänkt däri, d. v. s. fordrar, att enhet och mångfald ej utesluta hvarandra. Af de tvenne skolor, vi nämt intaga här karakteriserade ståndpunkt, den kyniska och den megariska, har den senare ett öfvervägande teoretiskt intresse, drar därför lättare ut ståndpunktens konsekvenser och utmynnar till sist i en eristik eller disputerkonst, som är ett värdigt motstycke till den rena sofistikens.

Den tredje sokratiska skolan, den kyrenaiska, kunde principiellt drifvas till liknande konsekvenser. Dess stiftare Aristippos öfverflyttar nämligen Herakleitos' och Protagoras' rörelselära på idealistisk mark. Men den rena rörelsen eller växlingen upplöser, konsekvent sedt, allt skeende och all förändring i diskreta, d. v. s. sammanhangslösa momenter, som innebära sitt innehålls absolut momentana uppkomst och undergång. Äfven här förintas sålunda till sist hvarje sammanhang mellan de många, på denna ståndpunkt fattade såsom rent ögonblickliga *förnimmelser, sensationer.* Det ena kunde alltså strängt taget omöjligen utsägas om det andra. Man erinre sig de s. k. herakliteernas resultat! Likväl är det icke närmast härifrån, som kyrenaismen visar sin släktskap med sofistiken, utan snarare såsom empirism och från sin praktiska sida. Det goda är enligt Aristippos njutningen, *ögonblickets* njutning, som ej må störas af kväljande minnen från det förgångna eller af hopp och fruktan gent emot det tillkommande. På sofistisk ståndpunkt antog Kallikles, såsom vi torde erinra oss, identiteten af det goda samt njutningen eller det angenäma men vederlades af Sokrates. Tygellös, omåttlig njutning syntes Kallikles vara det bästa, och denna skulle människan med all makt tjäna. Hos Aristippos visar sig det sokratiska in-

flytandet, däri att han yrkar, att den njutande skall behärska sig själf i njutningen och behärska denna, ej låta sig af henne behärskas, — noga taget en inkonsekvens i förhållande till antagandet af njutningens rent ögonblickliga karakter. Men trots denna hämmande inkonsekvens utvecklar ståndpunkten allt tydligare vissa sofistiska drag. Aristippos' efterföljare Theodoros den gudlöse framhåller det vid motsättningen mellan ett bestående och ett växlande nödvändiga i att förlägga det goda till det bestående, perdurerande, ej till det, som uppkommer och förgår, och uttalar på det mest ohöljda sätt, att intet är i sig rätt, utan att hvad som helst är tillåtet. Gent emot Theodoros' lära betonar senare Hegesias, att den perdurerande glada sinnesstämningen, hvari Theodoros såg det goda, i självfva verket är innehållstom, då den ej får hämta sitt innehåll ur ögonblickets växling. Alltså är den äfven rent omotiverad, och då det goda hvarken kan upptäckas i det växlande eller i det bestående, finnes det öfver hufvud icke. Lifvet är följaktligen värdelöst, ja, rent af motsatsen till det goda, ty uppfylldt af lidanden, och människan gör bäst, om hon befriar sig från existensens elände genom att lämna tillvaron. De sofistiska elementen röja sig här under fortgången på det tydligaste dels i förnekelsen af ett i och för sig rätt, dels däri att öfver hufvud hvarje godt till sist rent af förkastas, emedan det goda, sådant det här fattats, nödvändigt måste slå öfver till sin motsats. Under samma konsekvenser indrages till sist för en skarpt nagelfarande betraktelse äfven den kyniska skolan, som från början fattar det goda såsom självbehärskning genom insikten i det sinnligas ovärde, d. v. s. såsom behofslöshet. Men utan vissa behofs tillfredsställande är tillvaron och härmed det godas förverkligande något omöjligt. Skolan tvingas därför att allt starkare reflektera på naturbehofven och deras tillfredsställande, hvarmed den skarpa gränsen mot njutningsläran är uppgifven.

Från vissa tendenser till sofistik kunna de ifrågavarande trenne sokratiska skolorna tydligen icke fritagas, men en motvikt till dessa ligger naturligtvis i de elementer, som kommit från Sokrates. Gent emot sofistikens skepsis riktar denne sin uppmärksamhet på de förutsättningars undanröjande, af hvilka

ett dylikt resultat kan härflyta. Vetandets problem träder nu i förgrunden, visserligen närmast med praktisk syftning, men det är för Sokrates icke längre fråga om ett blott sinnligt godt utan om ett förnuftigt sådant. Till innehållet lyckades ej Sokrates fullständigt bestämma detta, men just till följd häraf söka hans lärjungar fortsätta arbetet med nämda uppgift, hvars lösning först Platon åstadkom. Redan åsyftade intresse för vetandet såsom ledande till det goda är jämte den idealistiska ståndpunktens accepterande en kraftig hämmare på de tendenser till sofistik, som hos ifrågavarande skolor beledsagade bristfälligheten af deras idealism och deras oförmåga att positivt eller öfver hufvud fatta det förnuftiga innehållet. Med nämda oförmåga följde emellertid, att de långt ifrån att lösa den uppgift, Sokrates lämnat dem i arf, faktiskt sjönko tillbaka från hans högre ståndpunkt. Hos dem härskar alltså en strid mellan sokratiska elementer och sådana äldre, som kunde föra till och i vissa fall äfven förde till ett slags partiell sofistik.

Efter Platons störste lärjunge Aristoteles slocknar allt mer det återupplifvade intresset för ett vetande, som utan främmande hänsyn fördjupar sig i sina föremåls studium. Det praktiska och subjektiva intresset blir dominerande, och till slut framträda former af skepticism, som äfven argumentera med den sofistiska skepticismens material. Men lynnet är dock väsentligen olika. Sofistikens skepticism är ett utslag af en i begynnelsen högeligen lifskraftig individualism, som intet fruktar, ej vet af några hänsyn. Denna senare skepticism är mer dämpad, blaserad, ja, lifstrött: individen vill ej längre så mycket njuta sig själf som fastmer finna ro och hvila, detta i fullaste öfverensstämmelse med ifrågavarande tiders allmänna kulturförhållanden. Sedan en individ eller nation lefvat ut sig själf, sätter den ej heller sin individualitet så skarpt upp emot andra. Tendenserna gå här rent af i riktning mot ett slags kosmopolitism, som enligt tidens lynne dock ej kan blifva positiv utan stannar vid det negativa att icke störande ingripa i andras lif, — en indifferentismens kosmopolitism. Äfven här finnas således elementer af sofistiskt lynne i förening med motsatta, men det hela under sordin.

Öfver antikens andliga horisont var *ett* framför allt annat höjdt: personligheten. Antiken kommer ej ens i sina ädlaste och störste representanter till personlighetens *begrepp*. Den kan följaktligen ej heller komma till erkännande af personlighetens *rätt*. Bådadera blef möjligt först genom den kristna världsåskådningen, som förarbetad af den mosaiska sätter en absolut person, Gud, såsom alltings princip men höjer sig öfver mosaismens allmänna åskådningssätt genom tanken, att Gud är kärleken. Denna kärlek och härpå grundade frälsningsverksamhet är lika för alla, och den kristna världsåskådningen låter sålunda det högsta, den känner, vara för alla åtkomligt, — den sanna och enda sanna demokratien. I motsats härtill äro alla former af antik världsåskådning mer eller mindre aristokratiska: det högsta af dem erkända kan icke en hvar uppnå. Äfven när dygden af dem sättes såsom det högsta, låta de densamma vara betingad af vetande, men huru många människor komma och kunna komma till vetandets förverkligande? Ett motsvarande drag utmärker mosaismen: det högstas vinnande tänker den såsom betingadt af att tillhöra Israels folk, Guds utvalda egendomsfolk, som han från början åt sig utkorat på grund af Abrahams rättfärdighet. Sålunda i ena fallet ett slags intelligensens, i det andra ett slags bördens aristokrati.

Att närmare utföra och karakterisera denna motsättning mellan kristendom och föregående världsåskådningar är här icke möjligt. Det måste få vara nog med denna knapphändiga antydan. Äfven den bör vara tillräcklig för belysning af en schism, som särskildt mot medeltidens slut och nyare tidens begynnelse blir utgångspunkten för vissa sofistiska tendenser. Medeltidens världsåskådning är ju till sin allmänna syftning kristen. Men då densamma skulle fattas och framställas i begreppets eller vetandets form, medförde allbekanta historiska förhållanden, att man nödgades vända sig till vissa från folkvandringarnas barbari bevarade former af antik filosofi. Den antika filosofien var emellertid det begreppsmässiga uttrycket för en världsåskådning, motsatt den kristna. Att då söka fatta den nya världsåskådningens nya och högre innehåll i begrepp och tankeformer, tillhörande en äldre och lägre, kunde icke

utan olägenhet ske. Detta var enligt Skriftens ord att gjuta nytt vin på gamla läglar. Utgången blef också den, att de gamla läglarna sprungo sönder och vinet lopp fara att förspillas. Det kom till en skarp motsättning mellan form och innehåll, hvilken tillspetsades ända därhän, att man förklarade det, som var sant inför trons och teologiens domstol, vara falskt inför filosofiens samt omvändt. Och fåfänga blefvo bemödandena att genom formens utbildning till det yttersta, så som skedde i skolastiken, behärska innehållet. Dessa bemödanden urarta i en tom formalisms vanmäktiga spetsfundigheter och leda rent af till ett slags eristik på kristen grund, därvid man med uppbjudande af en kolossal lärdomsapparat diskuterade de orimligaste frågor. I sådana förhållanden och ytterst i den skarpa motsättningen mellan trosinnehåll och gifven vetenskaplig form finner skepticismen en tacksam jordmån, och skeptiska tendenser spira därför snart sagdt allestädes under öfvergången mellan medeltid och nyare tid. Men i det hela kommer nämda skepticism snarare att rikta sig mot vetenskapens form såsom inadekvat för trosinnehållet än mot detta senare. Man kunde därför såsom motto och öfverskrift för hithörande former af skepticism sätta Tertulliani långt tidigare paradoxa sats »credo quia absurdum» — jag tror på grund af sakens orimlighet — eller det ännu äldre paulinska yttrandet om kristendomen såsom innebärande för judarne en förargelse och för grekerna en galenskap. Af sådan skeptisk anda äro i den följande tiden ännu en Francis Bacons och en Pierre Bayles argumentationer burna, så snart de inlåta sig på det kristna läroinnehållet, — åtminstone försäkrar så deras framställning själf. Och ännu i dag flyter nog mångenstädes en åder af denna tankegång. Det finnes tillräckligt många, som enligt vördad medeltidstradition partout vilja anse filosofien gudlös.

Jämte de former af skepticism, som taga denna väg, finnes det naturligtvis andra, som slå in på den motsatta, d. v. s. rikta sin skepsis på trosinnehållet och med den antika vetenskapens form ifrigt omfatta dennas eget hedniska åskådningssätt. Speciellt sker detta på många håll bland renässansrörelsens bärare. Så till vida gör sig emellertid denna andra

riktning omöjlig, som det naturligtvis är fåfängt att helt enkelt söka vrida tillbaka tidens urverk. På grund af sin orimliga ställning i nämda afseende till historiens och utvecklingens lagar har ej heller ifrågavarande riktning — dess många förtjänster i annat oförnekade — någon större lifskraft. Och egendomligt nog kan den ej ens alltid skarpt begränsas mot den förstnämda, hvilket för resten äfven i vår tid är förhållandet med en och annan representant för analoga tankeriktningar, hvilka då någon gång betecknats med det talande ehuru mindre tilltalande namnet »dubbelt bokhålleri»: man håller, så att säga, ett konto för tron och ett för vetandet.

Genom dessa riktningar hvar för sig och i deras sammanträffande råder under öfvergångstiden ett hejdlöst virrvarr, som lätt nog framtvingar tendenser hos den enskilde att exklusivt ur sitt eget individuella inre hämta rättesnöret för handel och vandel. Så sker i de skeptiska tendensernas samtida parallellföreteelse, mystiken, som vid åtskilligt ädelt äfven bär inom sig åtskillig förvillelse. Med skepticism och mystik har man förlorat allmängiltigheten på såväl det teoretiska som det praktiska området.

Ligger redan häri ett och annat af tendenser, som erinra om sofistikens lynne, är gifvet, att nämda allmänna virrvarr både skall locka till och ej kunna nog kraftigt motverka sofistiska tänkesätts framträdande i olika riktningar. Sådana förspörjas både på det politiska, religiösa och etiska området. Representanter härför äro Machiavelli, Loyolas lärjungar och Francis Bacon. På alla tre hållen utför man i särskild modifikation tanken, att ändamålet helgar medlen, denna jesuitismens äkta sofistiska grundsats.

Att ändamålet helgar medlen, vill säga, att medlen icke genom sig själfva äga helgd; och skall då ändamålet skänka helgd åt dem, så måste medel och ändamål tänkas stå i yttre förhållande till hvarandra. På det sinnliga området är detta just händelsen. Genom där härskande motsats kunna olika vägar föra till samma mål. Icke så på det rent förnuftiga området, där i hvarje fall allenast en utväg, ett medel kan tillgripas, — motsvarande förnuftets ovillkorligt fordrande och eminent organiska karakter. Den ifrågavarande

satsens tillämpning skulle alltså kunna tänkas tillhöra sinnlighetens sfär. Men intet sinnligt ändamål får strängt taget sägas skänka någonting helgd. Helgd äger och skänker allenast det förnuftiga. Skall ändamålet helga medlen, borde alltså ändamålet vara förnuftigt och medlen sinnliga. Vore de senare förnuftiga, skulle de redan i sig äga helgd, och dessutom blefve i hvarje fall endast ett medel rätt och tillämpligt. Mellan ett förnuftigt ändamål och sinnliga medel kan nu visserligen det förhållande existera, att de senare, så att säga, adlas eller helgas genom det förra; dock förvandlas ej härigenom det sinnliga medlet till ett rent af förnuftigt, men det får en viss grad af förnuftighet genom att alldeles underordna sig förnuftets kraf och tjäna detsamma. Så sker i sedligheten, där människans sinnliga krafter framträda såsom införlifvade med förnuftet och såsom dettas villiga organ. Villkoret för detta förhållandes möjlighet är sålunda allra minst, att det sinnliga medlet ej på något sätt motverkar förnuftet eller strider däremot.

En sådan tolkning tillkommer emellertid ej satsen »ändamålet helgar medlen». Tvärtom brukar denna så förstås, att en handling eller ett medel, som i något afseende strider mot förnuftets fordringar, likväl skall tjäna detta genom sin öfvervägande gagnelighet i andra afseenden samt härmed blifva tillåtlig eller få helgd. Det mindre onda skall uppvägas af ett större godt. Men denna tanke upphäfver förnuftets samstämmighet inom sig: det mindre onda är dock alltfort ett ondt, orätt och oförnuftigt. I själfva verket drages härigenom förnuftet ned i det sinnligas sfär och förlorar sin själfständighet mot detta. Också är betecknande, att nämda sats blifvit princip för societas Jesu, hvars uppkomst tillhör den katolska kyrkans renässans under motreformationen, denna katolska kyrka, som med sin yttre och ytliga verkhelighetslära framkallat helgonkulten och aflatsmissbruken. Drar man ut konsekvenserna af detta förnuftets neddragande i sinnlighetens dy, blifva dessa, att inga öfver det sinnliga höjda ändamål kunna tänkas. Att då tala om medlens helgande genom ändamålet, vill säga ungefär det samma som talet om den starkares rätt af naturen, d. v. s. likställandet af makt och rätt, den senare sofistikens stora nummer. Från detta resultat skiljer sig jesuitismens

ståndpunkt ungefär på ett sätt, som är analogt till skillnaden mellan yngre och äldre sofistik. Jesuitismen innehåller såsom framträdande inom en kristen kyrka elementer, hvilka skilja den från konsekventare extremer, och den har härutinnan t. o. m. ett öfverskott af dylika element, om man jämför den med den äldre sofistiken. Redan i nämda äldre sofistik framträder nämligen *individualismen* såsom principiell, men jesuitismen fordrar alla individers och all individualitets underordnande under det stora hela, som heter kyrkan, dock närmast såsom representerad i jesuitergeneralen. Själfva energien af denna jesuitismens fordran torde framspringa från känslan af det religiösas eminenta förnuftighet och därmed oomtvistliga rätt till en hvar, ehuru visserligen denna förnuftighet missuppfattas och drages ned, då man tänker sig, att den skulle kunna befrämjas genom positivt orätta handlingar. Kyrkan själf ställes då gent emot dessa medel i samma ställning ungefär, som sofistiken ställer individen till medlen för hans syften, med den skillnad likväl, att hos den stora individ, som heter kyrkan, åtskilligt af förnuft står kvar och ej kan afhändas så lätt, som den tidigare antika sofistiken fortgick till den senare extrema genom uppgifvande af allt, som kunde hämma eller restringera.

En motsvarande företeelse på det politiska området men af något äldre datum är machiavellismen. Under det tillstånd af inre splittring och förnedring, som mot medeltidens slut gjorde Italien till ett lätt och lockande byte för främmande eröfrare, reflekterade Machiavelli med all ifver på medel häremot. Resultatet af sitt tänkande nedlade han i den beryktade, till Lorenzo de' Medici, Pieros son, dedicerade boken »Il principe» (fursten). I en stark oinskränkt furstemakt ser han enda medlet till räddning; och ifrågavarande arbete innehåller anvisningar, hur en sådan bäst kan vinnas och bevaras enligt erfarenhetens och historiens lärdomar. Frågan om rätt och orätt lämnas, så att säga, ur räkningen, och Machiavelli erkänner till och med, att de medel, han påvisar, ofta äro förkastliga inför moralens domstol. Det är allenast fråga om hvad som ur en formell sinnlig klokhets synpunkt kan anses säkrast leda till målet. I hvilka konflikter man här skall råka

med det allmänna rättsmedvetandet, framgår redan däraf, att Cesare Borgia är den furste, som i åtskilligt varit modell till Machiavellis tafla. Parallellen till den yngre sofistiken är omisskännelig, men hvad som framför annat skiljer Machiavelli från denna, är alltings underordnande under fäderneslandets, statens synpunkt, liksom vid jesuitismen under kyrkans. Machiavelli öfverflyttar sålunda från den enskilde till staten och dess målsman, fursten, de sofistiska tänkesättens tillämpning. Från jesuitismen är skillnaden den — bortsedt från olikheten af det religiösa och det politiska —, att stat och furste hos Machiavelli ha mindre restringerande elementer mot det sofistiska än kyrkan för jesuitismen. I Machiavellis furste och stat träder ej mycket fram af det förnuftiga, som eljest tillhör samhällets natur, hvarmed machiavellismen, som också mindre aktar det yttre skenet, begreppsmässigt torde ligga sofistiken närmare, ehuru det å andra sidan inger mer fasa och motvilja att se det religiösa än det rättsliga och samhälleliga indraget under dessa lägre tänkesätts herravälde.

Om Francis Bacon må vara nog att anmärka, det han tillämpar motsvarande vyer på individens handlande, hvarmed han kunde synas ligga sofistiken närmare än vare sig machiavellism eller jesuitism. Så är dock ej förhållandet, emedan han medgifver dessa vyers tillämpning endast inom vissa gränser, som i väsentlig mån bestämmas genom erkännandet af det religiösa äfvensom staten såsom öfverordnade individen. Dock hindrar ej sådant, att de dispenser från en eljest erkänd snörrät moral, hvilka Bacon vill medgifva, just genom individens litenhet synas lumpna och väcka mer äckel än jesuitismen och machiavellismen. Genom individens strängt fasthållna och konsekvent genomförda oinskränkta subordination under kyrka, resp. stat äga dessa ett grandiost drag, som motverkar äckelkänslan, men hvarpå den baconska sedeläran är totalt renons.

På alla tre hållen finnas således sofistiska elementer men i förening med andra dem mer eller mindre motsatta och stäfjande, vid hvilket resultat vi här måste stanna. I anknytning till det sagda må påpekas, hurusom i den s. k. naturrätten redan från början ingår ett sofistiskt element, möjligen till en del grundadt i den inverkan, Machiavelli utöfvat på följande

generationers politiska skriftställare. Naturrätten reflekterar på det s. k. naturtillståndet och tänker sig i detta den enes intressen såsom motsatta den andres. Härmed är möjligheten af strid gifven, hvilken, allt efter som välvilliga, sociala, altruistiska tendenser anses förefintliga jämte de egoistiska, tänkes gestalta sig med olika grad af skärpa ända till ett allas krig emot alla. Men så till vida syftar naturrätten *öfver* de sofistiska elementen, som den yrkar statens bildande såsom det nödvändiga medlet mot individernas inbördes fientliga tendenser, en ståndpunkt, hvilken dock är otillfredsställande, emedan den faller just under motsättningen mellan natur och lag. Och af denna motsättning kan alltid till sist en svårartad sofistik utmyntas, enligt hvad den antika sofistikens historia lärt oss.

Gent emot öfvergångstidens skepticism frambryter i reformationen och den nu uppspirande moderna vetenskapen en stark ström af positiva och lifskraftiga intressen, som omedelbart icke erbjuda någon anknytning för sofistik utan snarare motverka och tillbakatrycka de ansatser härtill, hvilka ännu fortlefde från den medeltida bildningens upplösning. Men denna nya vetenskap saknade dock ej principiella fel, som på tidernas längd, och när det nya blifvit gammalt samt möjligast tillgodogjorts, kunde utmynna i ett slags sofistik, i det bristerna då måste blifva mer kännbara. Rikta vi vår uppmärksamhet på den moderna filosofien före Kant, visar sig, att denna förlöper i tvenne hufvudströmmar, dem man betecknat såsom den rationalistiska och den empiristiska riktningen, men hvilka trots åtskillig motsats stått i ganska liflig växelverkan. Mot detta svarar, att den rationalistiska riktningen icke är så alldeles helt rationalistisk, äfvensom att den empiristiska riktningen här och hvar döljer elementer, som konsekvent sedt äro med empirism oförenliga. Strängt taget borde rationalismen, som är riktad på det förnuftiga, äfven vara idealistisk, d. v. s. riktad på det inre och andliga. Och i det stora hela var den så, likväl icke utan en dualism, som vittnade om det yttres tvingande makt och därmed om större eller mindre rester af realistisk åskådning. Detta motsvaras i sin ordning däraf, att förnuftet icke fattas så mycket ur inne-

hållets som ur formens synpunkt, hvarmed rationalismen nedsjunker till ett slags abstrakt förståndsmässighet. Men från det blott förståndsmässigt fattade och sålunda i formell mening förnuftiga är det sinnliga ej lika decideradt aflägsnadt som vid ett både till formen och innehållet förnuftigt. Konsekvent sedt skulle äfven empirismen, som är riktad på det sinnliga, tillika vara realism, d. v. s. riktad på det yttre och kroppsliga. Och den var så öfvervägande nog men likväl ej utan faktorer, som kunde fortbildas och verkligen fortbildades i idealistisk riktning.

Från den antika sofistikens historia och förhållande till sina förutsättningar känna vi emellertid, att de empiristiska och realistiska antagandena i sin konsekventa utbildning kommo till sofistik. En parallell härtill saknas ej heller vid detta parti af den moderna vetenskapens historia. Speciellt drager den empiristiska riktningen ut de sofistiska konsekvenserna. Den kom nämligen till en såväl teoretisk som praktisk skepsis af betänkligaste art. Så länge den stannade inom sitt ursprungsland England med Skottland, är detta mindre märkbart. Den teoretiska skepticismen kulminerar här visserligen hos den berömde Hume, men den anglosachsiska rasens praktiska sans och försiktighet hindrar från de fulla praktiska konsekvensernas utdragande. Under den deistiska rörelsen går man till sist med afseende på religionsläran visserligen ganska långt i en naturalistisk kritik och förklaring af dess satser ungefär i den gamla sofistikens riktning, men å det politiska och moraliska området är man betänksammare. För de egoistiska sidorna af människonaturen har man visserligen redan tidigt vaken blick, men man reflekterar ock från början på de s. k. sociala, altruistiska, sympatiska böjelserna. Och det är endast undantagsvis, som på detta håll egoismen utbildas till genomgående teori, så hos läkaren Mandeville, som likväl var af romansk extraktion. Denne söker nämligen visa, att staternas bästa förnämligast är grundadt på individernas sämre sidor, fåfänga, egennytta och andra laster såsom den egentliga sporren till kulturverksamhet, men väckte med sin lära kolossal indignation.

Annorlunda ter sig förhållandet vid den engelska empirismens öfverflyttning på fransk botten. Folkets lynne är här raskare, hänsynslösare, mindre betänksamt. Och hvad som hade fattats af yttersta konsekvenser hos engelsmännen, tillhandahålla nu fransmännen. Sedan Voltaire bland dem introducerat deismen och Lockes filosofi, fortgå Condillac, encyklopedisterna, La Mettrie, Helvétius, Holbach allt längre i samma riktning. Den teoretiska skepticismen ersättes visserligen flerestädes af positiv och extrem materialism, men denna skillnad är mindre väsentlig, då ju en teoretisk skepticism lätteligen framtvingas ur materialismen, som här för öfrigt är mindre fotad på grunder mot skepticismen än på vetenskaplig likgiltighet och känslan af materialismens bekvämlighet, när det gäller bortförklaring af allt högre, besvärande. Praktiskt är det särskildt, som konsekvenserna dragas med ett lyckligtvis sällspordt lättsinne och hänsynslöshet, och den riktning, som Mandeville utpekat, griper nu vidt omkring sig. Mot det egoismens evangelium, som här blir sista ordet, svara alla ryssligheterna i den franska revolutionen, hvilken utan den allmänna opinionens påverkan från nämda håll knappast skulle ha bevarat så många skamfläckar vid sina stora minnen. Frihet, jämlikhet och broderskap, som kan vara en ädel lösen för hela mänskligheten, fattades af pöbeln och utskummet på det sätt, en teoretisk och praktisk materialism lägger nära, d. v. s. ungefär på samma vis som hos den yngre sofistiken i dess lära om naturens rätt, blott med det tyranniska maktidealets uppochnedvändning.

En särskild ställning intager i den franska s. k. upplysningen Rousseau med starkt framträdande både idealistiska och rationalistiska tendenser. Han påpekar eftertryckligt tidens fördärf, som han finner rotadt i en missriktad civilisation. Enda räddningen synes honom vara återgång till naturtillståndet. Då han utifrån detta vill konstruera samhällsförhållandena, sådana de böra vara, lämnar hans lära om statsfördraget ingen annan utväg än ett slags autokratisk republikansk författning, där rätten skall förverkligas genom den s. k. allmänviljan, dock faktiskt utmynnande i individernas majoritetsbeslut, mot hvilken hvarje motstånd, sedan staten en

gång grundats, är brott. Såväl negativt som positivt har Rousseau härmed högeligen förarbetat franska revolutionen, hvars excesser visserligen stodo hans afsikt fjärran. Men af hans ståndpunkt förstod mängden af människor naturligtvis endast föga de högre utan företrädesvis de lägre sidorna, som icke sakna allt släkttycke med sofistiken, — man erinre sig endast motsättningen mellan naturtillståndet och det faktiskt rättsligen bestående, äfvensom majoritetens rätt, hvilken lätt nog förvandlas i maktens rätt. Och som bekant ryggar ej Rousseau alldeles tillbaka inför tanken, att slafveriet kunde befinnas ett nödvändigt medel för hans statsideals förverkligande. Underliga motsägelse hos denne frihetens apostel, som i människans frihet dock ser den oförytterligaste bland rättigheter!

Hvad som gör likheten med sofistiken så mycket mer påfallande vid senast skizzerade spekulationsformer, är, att antydda utveckling faller inom det tidehvarf, hvilket benämts upplysningens. För »upplysningen» blef den omnämda empiristiska riktningen en hufvudbärare, liksom på sin tid sofisterna gjorde sig till målsmän för allmänbildningen. Denna upplysningsrörelse omfattas emellertid äfven af den rationalistiska riktningen under dess fortgång och slut. Nämda riktning tillhör i denna del af sin historia öfvervägande Tyskland och utmynnar där i den s. k. popularfilosofien. I Leibnitz har rationalismen i fråga sin sista store representant och den tyska upplysningen sin närmaste grundläggare. Rationalismens förfall inledes af Wolff, som är den specifika popularfilosofiens andlige fader. Efter Leibnitz hållas de högre tendenserna uppe förnämligast af Lessing. Vid sidan af denna högre riktning fortlöper den egentliga popularfilosofien såsom en förflackad upplysningsrörelse, hvilken med alltmer försvagad känsla för vetenskaplig distinktion låter gränserna mellan empirism och rationalism utplånas, koketterar med en icke alltför radikal teoretisk skepticism och å det praktiska området koncentrerar sin uppmärksamhet kring lycksalighetens begrepp samt dess förutsättningar: världs- och privatklokhet. Detta är ett slags kälkborgerlig sofistik, hvilken är ungefär lika aktningsvärd som den äldre grekiska sofistiken men saknar dess grandiosare

snitt. En viss motsvarande aktningsvärdhet, dock mindre kälkborgerlig och stundom alldeles utan detta drag, tillkommer naturligtvis äfven i det stora hela den engelska upplysningen och några tidigare representanter för den franska. Rousseaus undantagsställning har redan framhållits.

Härmed stå vi inför tröskeln till den nyaste tiden och dess i prägnantare bemärkelse moderna företeelser. Vår öfverblick af den mer än tvåtusenåriga rymd, som faller mellan denna gräns och den ursprungliga antika sofistiken, har visat, att man litet hvarstädes kan upptäcka sofistiska tendenser, fastän i allmänhet mindre rent och konsekvent utbildade samt i regel också mer partiellt, — detta beroende på rikedomen af positivt motsatta elementer äfvensom på frånvaron af den sammanhållande ram, som det perikleiska tidehvarfvets allmänna kulturförhållanden skänkte.

VI.

Med upplysningens århundrade slutar den moderna kulturutvecklingens första period. Den franska revolutionen och dess omedelbara följdföreteelser utgöra den gräns, som på en gång åtskiljer och förenar ifrågavarande period med nutiden. Men här som annorstädes har det nya begynt på åtskilliga punkter, innan det kommer till allsidigt genombrott. Så t. ex. hade vetenskap och konst börjat lefva upp i nya lifskraftiga principer, innan motsvarande rörelser bemäktigade sig det politiska och sociala området. Jag behöfver för styrkande häraf endast hänvisa till den tyska poesiens glänsande utveckling i dess klassiska diktning, sedan »Sturm und Drang» fått rasa ut, och till den omhvälfning, som Kants trenne förnuftkritiker medförde i det filosofiska tänkandet. På båda hållen höjde man sig öfver upplysningsrörelsens flackhet men bevarade dess frihet.

Kant anses med rätta såsom den nyaste filosofiens grundläggare. Hans spekulation sammansluter de föregående motsatta tankeriktningarna genom att lyfta sig till en *öfver* deras motsats liggande ståndpunkt. Själf har han jämfört sin nya princip med den kopernikanska, som inom astronomien öfvergaf den ortodoxa geocentriska ståndpunkten för den heliocentriska, d. v. s. ådagalade, att solen, icke jorden var medelpunkten i vårt planetsystem. Icke mindre revolutionärt bryter inom filosofien Kant med hittills gängse föreställningssätt, då han gent emot Humes skepticism uppvisar, att kunskapens möjlighet måste begripas ur det mänskliga subjektet såsom första utgångs-

punkt. Intill Kants dagar hade man sökt förklara kunskapens möjlighet såsom beroende på öfverensstämmelse med föremål, hvilka lågo utanför och voro oberoende af subjektet, d. v. s. hade antagit, att objektet möjliggjorde kunskapen. Kant däremot lägger i dagen, att det är subjektet självt, som genom vissa för detsamma ursprungliga principer möjliggör på en gång objektet och kunskapen. Motsvarande tankegång genomförde han på det praktiska och det estetiska området. Icke blott kunskapens sanning utan ock det godas godhet och det skönas skönhet härleder han sålunda ur en ursprunglig det mänskliga subjektets beskaffenhet. Sagda åskådning gör strängt allvar af kristendomens tanke att sätta ett subjekt, en person såsom alltings princip men stannar inför det *mänskliga* subjektet. Detta fattas naturligtvis icke såsom absolut eller såsom yttersta grund utan allenast såsom omedelbar grund för det i erfarenheten gifna och tillika såsom dettas ändliga grund. Behofvet att ofvanför denna ändliga grund tänka sig en högsta, oändlig, absolut medgaf Kant men gjorde tillika gällande det mänskliga tänkandets eller vetandets oförmåga att tränga utanför erfarenhetens allmänna gränser. Denna högsta grund blef därför allenast ett praktiskt postulat, på hvars sanning man kunde hoppas enligt dess intima sammanhang med sedelagens ovillkorliga fordringar, men utan att detta kunde omsättas i kunskap. Enligt den mänskliga kunskapsförmågans ändlighet måste man härvidlag stanna vid ett praktiskt försanthållande eller tro.

Genom sin energiska reflexion på subjektet såsom princip i såväl teoretiskt som praktiskt och estetiskt afseende lyckades Kant att principiellt öfvervinna de lägre åskådningssätt, som ännu i den nya tidens första kulturperiod gåfvo näring åt vissa tendenser till sofistik. Möjligheten af sådana funno vi gifven däri, att idealismens och rationalismens tanke ej kommer till fullt genomförande. Tillerkännes sann och självständig verklighet åt något, som är för subjektet yttre, något kroppsligt eller efter det kroppsligas analogi fattadt, ja, äfven åt något inre men ännu blott sinnligt, ligga häri alltid utgångspunkter för sofistik i olika riktning, låt vara att ansatserna till sådan helt eller delvis kunna förkväfvas genom andra faktorers inverkan. Men göres *subjektet* på fullt allvar till princip, är realismen

principiellt öfvervunnen, ty subjektet är i eminentaste mening inre verklighet; och subjektets verklighet såsom subjekt i förnimmelser, viljeyttringar och känslor är direkt höjd öfver det kroppsliga, som omedelbart fastmer är ett innehåll i subjektets förnimmande. Likaså är empirismen därmed principiellt öfvervunnen, ty det sinnliga innebär genomgående relationer, men hvarje relation förutsätter det, hvaremellan det är relation, och det relativa kan därför icke med rätta sättas som filosofisk princip. Subjektet är emellertid genom sitt begrepp, så att säga, höjdt öfver att vara en blott relation eller något blott relativt. Subjektet är nämligen princip för sina förnimmelser; och skall en relation kunna af subjektet fattas, måste den tydligtvis vara förnimmelse hos subjektet, hvilket så till vida också höjer sig öfver hvarje för detsamma fattlig relation, i det subjektet utgör dess princip. Är nu det sinnliga genomgående relationer, måste alltså subjektet tänkas höjdt öfver det sinnliga såsom dettas princip, hvarmed empirismen skulle vara principiellt öfvervunnen.

Ja, principiellt men icke derför helt ut. Detta är redan tydligt däraf, att subjektets upphöjelse till princip är en tanke, som med kristendomen vunnit medborgarrätt i den vesterländska kulturen. Icke dess mindre funno vi i det föregående, att äfven inom den kristna bildningen på åtskilliga af dess utvecklingsstadier förmärkas tydliga ansatser till sofistik. Sådant innebär då trots all sofistikens s. k. subjektivitet, att subjektstanken ej kommit till verkligt genomförande. Hvad angår medeltidens bildning, antydde vi, att subjektet, det gudomliga nämligen, visserligen blef princip för det högsta innehåll, medeltiden kände, men för detta innehålls uttänkande i vetenskaplig form nödgades man tillgripa den antika filosofien, hvilken aldrig trängt fram till subjektets och personlighetens begrepp. Häraf alstrades, som vi sågo, en schism mellan form och innehåll, hvartill åtskilligt af sofistiskt lynne knöt sig. Den nya tiden bryter visserligen med antikens herravälde öfver vetenskapens form och vill gå egna vägar. Men dels är brytningen sakligt ej på långt när så skarp som protesterna; och senare tiders noggranna detaljforskning har uppvisat, hur ofantligt den antika kulturen bestämt äfven den moderna, ofta nog ända in i de minimalaste enskildheter, detta trots alla själfständiga initiativer och nya

synpunkter. Det är gifvet, att själfva försöken till vandring på egen hand och utan alla ledband mången gång skulle föra in på samma vägar, dem antiken förut beträdt. Häremot svarar, att Cartesius visserligen grundlägger den nyare filosofien genom att sätta subjektet såsom princip både formellt och reellt men dock, så att säga, kommer af sig vid själfva ingången; att Spinoza nästan alldeles tyckes ha förlorat subjektets synpunkt, och att Leibnitz ännu i åtskilligt betraktar subjektet efter objektiva analogier. Långt svårare var det härutinnan beställdt med representanterna för den empiristiska riktningen, äfven om intresset för subjektet här stundom synes få nog så starka uttryck i yrkandena på en undersökning af det mänskliga subjektet, innan man öfverginge till metafysisk spekulation och lämnade erfarenhetens fasta mark. Själfva utförandet hos empirismen af denna undersökning bar vittne om de objektiva synpunkternas makt, då man trodde, att kunskapsproblemet kunde lösas genom en *beskrifning* på kunskapens *uppkomst,* sådan denna process ter sig för en *utanför* stående betraktare. Till dessa ofullkomligheter blef det, som äfven under ifrågavarande tidehvarf sofistiska tendenser kunde knyta sig. Och det må tryggt sägas, att ingenstädes före Kant subjektet både formellt och reellt sättes såsom princip med full medvetenhet om denna tankes omhvälfvande innebörd. Just detta medför ock, att det är få spekulationer, hvilka synas till samma grad fjärran från allt, hvad sofistik heter, som Kants. Icke dess mindre spira snart nog frön till sofistik i det tänkande, som från Kant tager sin utgångspunkt. Det gäller då att söka komma under fund med, i hvad mån sådant kan härleda sig från egendomligheter hos den kantska filosofien.

Enligt hvad nämdes, satte denna det ändliga mänskliga subjektet såsom erfarenhetens omedelbara princip men i fullt medvetande och med tydligaste erkännande af dettas ändlighet. Den fann emellertid omöjligt för människan att med sitt vetande öfverskrida erfarenhetens gränser, hvadan tanken på ett absolut subjekt blef en från vetenskaplig synpunkt tom tanke, som endast genom tron kunde få ett slags praktisk realitet. Nämda mening grundar sig på Kants uppfattning af kunskapsförmågans natur. Det fordras enligt honom för hvarje

kunskap tvenne faktorer: en intuitiv, åskådningen, hvarifrån allt kunskapens innehåll ytterst kommer, och en diskursiv, begreppet, som konstituerar kunskapens form. Åskådningen är emellertid hos människan blott sinnlig, och härigenom bindes människan vid erfarenhetens sfär, ehuru visserligen begreppet såsom osinnligt ej är genom sin egen natur inskränkt härtill. Men begreppets användning utanför erfarenhetens gränser är chimärisk, emedan all åskådning där saknas och begreppet således blir tomt. För att fatta den grund, som är absolut, borde människan äga en osinnlig åskådning. Då detta ej är förhållandet, leder hvarje fortgång utanför erfarenhetens regioner allenast till farliga fantasterier.

Sin förutsättning, att den mänskliga kunskapsförmågan endast äger sinnlig åskådning och följaktligen blott sinnligt innehåll, har Kant utan närmare pröfning upptagit från det föregående, och ligger häri en utgångspunkt för empiristiska tendenser, hvartill sedan sofistiska kunna anknyta. Men äfven ett realistiskt moment saknas icke, — enligt detta skulle alltså Kant fortfarande antaga något för kunskapsförmågan yttre. Yttre är naturligtvis egentligen icke, hvad han uppvisar äga sin grund i kunskapsförmågan. Såsom grundade i denna framställer han de allmänna begreppsformerna eller de s. k. kategorierna men därjämte äfven den sinnliga åskådningens allmänna former, rummet och tiden. Om innehållet däremot i de senare, sensationerna, anser han sig ej kunna ådagalägga detsamma. Deras grund är alltså obekant, hvilken uppfattning af Kant betecknas med termen »Ding an sich», tinget i sig, som dock lätt nog får den positiva betydelsen att vara något utanför kunskapsförmågan fallande, genom hvars på ett eller annat sätt afficierande inverkan sensationerna skulle uppstå. Kant anser nämligen, att med uppvisande af rum och tid såsom subjektets specifika former, de där icke äga tillämpning utanför erfarenheten, allt inom denna är fattadt såsom fenomen, men fenomenet hänvisar omedelbart till något, som företer sig, eller hvaraf det är fenomen, sålunda till ett ting i sig af mera positiv betydelse. Då man ej kan gå utanför erfarenheten, är detta en tom tanke, hvaraf tanken på ett högsta väsen blott är ett specialfall, men nämda tanke får från praktisk synpunkt en

viss realitet, låt vara intet kunskapsvärde. Att identifiera den obekanta grunden till sensationerna med tinget i sig, af hvilket det gifna allenast är fenomen, tvingar sig då ovillkorligt på den filosoferande. Men tinget i sig är oåtkomligt för det kunskapsägande subjektet, d. v. s. yttre för detta; och är alltså härmed ett realistiskt element infördt i Kants förklaring af kunskapens möjlighet.

De ifrågavarande empiristiska och realistiska elementens utsöndring blef då en uppgift för den kommande spekulationen. Man griper sig först an med det realistiska, tinget i sig, hvilket Fichte söker eliminera, men så mycket säkrare sätter sig till en början det andra elementet, det empiristiska, fast, och dettas elimination kan först sägas hafva åstadkommits genom den svenske filosofen Boström. Att man börjar med den realistiska faktorn, har sin grund i den tydligare motsägelse, hvilken denna förde med sig. Kant hade förbjudit all användning af kategorierna eller begreppsformerna utanför erfarenheten, detta borde sålunda gälla äfven om grundens kategori. Men då tinget i sig fattades såsom sensationernas obekanta grund, syntes uppenbarligen en användning föreligga af grundens kategori utanför erfarenheten. Liksom Kant hade uppvisat, att de allmänna begreppsformerna äfvensom rum och tid voro grundade i subjektet, vill därför Fichte ådagalägga ett motsvarande om sensationen. Möjligheten häraf finner han gifven, allenast om jaget tänkes vara grund till sin egen verklighet blott och bart genom sin egen verksamhet. Detta kan tydligen ej ett ändligt jag eller subjekt vara, endast ett oändligt eller absolut, hvilket genom självverksamhet, självbegränsning är grund till de ändliga jagen eller subjekterna. Och frågan föres sålunda tillbaka till den yttersta grunden, hvilken Kant ansett oåtkomlig liksom öfver hufvud tingen i sig. Med detta begrepps utrensande försvinner naturligtvis ifrågavarande oåtkomlighet: det finnes ej längre något, som genom en yttre beskaffenhet i förhållande till intelligensen skulle vara för denna oåtkomligt. Det finnes allenast subjekter och deras förnimmelser, hvilka enligt förnimmandets egna lagar från en viss sida te sig såsom subjektet motsatta eller såsom objekter samt härjämte det öfver denna motsättning höjda och i motsatserna ingående enhetsbandet, det absoluta jaget eller självva jagheten.

Var härmed ett kraftigt försök gjordt att aflägsna realismen eller dogmatismen, såsom Fichte kallar den, stannade det empiristiska momentet så mycket mer envist kvar, enligt hvad nyss påpekades. För det första är tydligt, att man genom aflägsnande af begreppet »Ding an sich» icke vinner något nytt positivt innehåll. Utöfver de allmänna begreppsformerna eller kategorierna äfvensom åskådningsformerna rum och tid har subjektet alltfort ej annat innehåll än sensationerna, intet verkligen osinnligt eller förnuftigt innehåll. Vidare skall sensationsinnehållet nu fattas fritt från hvarje tanke på inverkan utifrån, därmed att det antages gifvet genom jagets självproduktion. Men allt producerande och all verksamhet innebär rörelse eller förändring. Då sådan tillägges äfven det absoluta jaget, är detta tydligen i någon mån empiristiskt fattadt, emedan ett alltigenom och fullt ut förnuftigt måste äga oföränderlighetens, evighetens fullkomlighet. Vidare måste äfven sägas, att Fichte icke tillfredsställande kunnat förklara, hvarför det oändliga jaget genom själfbegränsning sätter en mångfald af ändliga jag eller subjekter. Någon grund därtill hos det absoluta såsom absolut kan icke uppvisas, och det är ej utan, att denna verksamhet härigenom får en anstrykning af godtycke, som visserligen är alldeles främmande för Fichtes afsikter men dock sakligt innebäres i hans antaganden. Må nu vara, att Fichte lika starkt som Kant reflekterar på det teoretiskt och praktiskt allmängiltiga och sålunda personligen är från allt slags sofistik himmelsvidt aflägsen, det finnes likväl hos honom ett element, som kan utbildas i sofistisk riktning. Slappas intresset för teoretisk och praktisk allmängiltighet, vändes uppmärksamheten från det öfverindividuella eller allmänna till det individuella, enskilda, kan detta senare ej gärna fattas annat än på sinnligt sätt och efter sinnliga analogier. Ståndpunktens resurser erbjuda ju ej annat innehåll än det sinnliga, och hvad som är förnuftigt, är där blott allmän form. Denna hänvändning till det individuella sker hos den s. k. nyromantiken, med hvilken riktnings hufvudmän Fichte var rätt nära lierad.

Låt vara, att romantiken är af filosofisk spekulation influerad, den har likväl sina rötter förnämligast och omedelbart i vissa omfattande kulturströmningar, hvilkas lynne drager

denna företeelse närmare vissa former af spekulation än andra och sålunda bestämmer mottagligheten för sådant inflytande samt naturligtvis tillika bestämmer den allmänna riktning, i hvilken romantikens egen spekulation spontant sträfvar. Romantiken har ett visst historiskt sammanhang med »Sturm und Drang», denna genirörelse, som å ena sidan revolterade mot allt pedantiskt regelbindande i konsten, å andra sidan mot upplysningstidens flacka religiösa föreställningssätt. I båda hänseendena föreligger en riktning på det individuella, som noga bör observeras: allt yttre regeltvång innebär ett förbiseende af det enskildas betydelse, och den religiösa kritik, som på äldre tiders föreställningssätt lägger sin egen upplysnings måttstock, hemfaller åt samma fel. Speciellt visar detta senare en oerhörd brist på historiskt sinne och sans, hvilken egenskap kräfver noga beaktande af de allmänna tendensernas och ideernas omformning i de gifna högst olika och växlande åskådningarnas och lynnenas material. Upplysningstiden saknar i hög grad just detta historiska sinne. Men i Tyskland hade med Lessing utgått från den leibnitzska världsåskådningens basis en högre riktning än den wolffska och popularfilosofien, en riktning med skarpt intresse för historisk utveckling. I denna riktning torde den religiösa oppositionen inom »Sturm und Drang» mot en flack upplysnings s. k. rationalism ha sin källa; och röjer sig häri ett visst konservativt drag, hvilket sålunda endast i det yttre synes motsatt de liberala tendenserna i oppositionen mot hvad som ville regelbinda och vingklippa konsten samt i en viss politisk opposition mot statsmaktens despotiska utöfning. Konservatismen i ena fallet, liberalismen i det andra äro begripliga ur samma allmänna intresse, intresset för det individuellas rätt, som tillika är ett intresse för det historiskas rätt. Detta senare intresse, det historiska, fick i det följande genom Herder ytterligare näring och utveckling. Visserligen vann snart nog upplysningen ett slags seger öfver denna »Sturm und Drang», men ideerna och tendenserna fortlefde och vunno nya krafter i romantiken.

Mellan »Sturm und Drang» och nyromantiken faller den stora revolutionens tilldragelse, som äfven i Tyskland väckte det allmännaste intresse. Befogad i sin opposition mot gångna

tiders maktmissbruk och fördomar tillvann sig den franska revolutionen i sin begynnelse mångenstädes de varmaste sympatier: den ville ju bära frihetens ädla idé fram till seger. Intressena för det individuellas rätt måste ock vända sig till intresse för den rörelse, som tycktes skänka det individuella utvecklingsfrihet. Så kommo emellertid den franska revolutionens mörka dagar med rått pöbelvälde och missgärningar af mångfaldigaste slag, som hårdt kränkte det individuella. Massans despotism är för individen sannerligen ej mindre kännbar än monarkens och hans verktygs. Den franska revolutionens excesser röjde, att hos de män, som inspirerade eller dirigerade sådant, »upplysningens» flacka oförstånd för det individuella och det historiska drifvits till sin spets. Frihetsidén visade här närmast sin negativa sida, och hvart denna ensidigt fasthållen kan leda hän: friheten blef en frihet från allt det gamla, hvarunder man lidit så otroligt, — allting skulle nyskapas och en fullkomlig jämlikhet genomföras i alla förhållanden, så att den ene ej vore mindre fri än den andre. Fattad från sin negativa sida blef sålunda frihetsidén tillika flackt kosmopolitisk utan erkännande för vare sig nationaliteternas eller individernas rätt. Ett bakslag häremot inträder snart nog. Under Napoleons mäktiga ledning förlöper den franska revolutionens självbevarelsestrid för existens och egna ideer i ett den franska nationalitetens käcka och till en tid framgångsrika försök att häfda sig på bekostnad af andra nationaliteters och staters självständighet. Af detta öfvergrepp väckes i sin ordning hos de angripna folken nationalitetskänslan till vaket lif, och genom de nya krafter, häraf skänkas, reser man sig mot det främmande förtrycket, bryter sina bojor och förjagar eröfraren.

Sökte vi nu en parallell från det förgångna, skulle vi säga, att liksom grekernas frihetsstrider mot barbarerna, där nationens alla krafter hade uppbjudits, framtvingade den demokratiska rörelsens seger, borde på Napoleons fall ha följt ej allenast ett stigande af folkens makt i förhållande till furstarnes utan ock ett erkännande häraf i rättslig form från desses sida. Ett sådant faktiskt stigande af folkens makt inträffade äfven genom tingens och händelsernas eget förlopp, men det rättsliga erkännandet uteblef ännu åtskillig tid. Furstarne hade sin envålds-

makt alltför kär för att skänka sina folk någon konstitution, och de liberalare tendenser eller löften, som nöden framtvingat, restringerades med all makt genom wienerkongressen och dess inflytande på händelsernas gång. Det inträdde öfverallt en allmän reaktionens anda — äfven i vårt land, som dock 1809 erhållit en konstitutionell författning, — och mot reaktionens ofta förhatliga åtgärder, öfvergrepp och skuggrädsla växte en ständigt starkare opinion fram, som efter juli- och februarirevolutionerna småningom på allt flere håll nådde den betydelse och makt, att det ena landet efter det andra fick sin konstitution.

Detta sakernas förlopp afspeglar sig på åtskilligt sätt i det filosofiska tänkandet. Så tillhöra Fichtes och romantikens spekulation den tid, då nationalitetsintresset vinner styrka gent emot en skef kosmopolitism och dess utmynning i fransmännens öfvervåld mot andra nationaliteter. Historiska anknytningspunkter erbjödo sig för detta intresse, såsom nämdt, i de ideer, hvilka fortlefde från »Sturm und Drang». Men franska revolutionens excesser, som allra först framkallade furstarnes aktion mot den nybildade republiken, väckte äfven hos de uppriktigaste vänner af frihet mycken farhåga. Se vi bort från Fichte, hvilken slutade sina dagar det år, wienerkongressen öppnades, och betrakta vi här endast den romantiska riktningen, som fortlefde åtskilligt längre, skola vi finna, att den konservatism, som genom den s. k. upplysningens attentat mot religionen frammanades redan under »Sturm und Drang», förärfves på romantiken men mot antydda historiska bakgrund vidgar sig till att i det stora hela äfven omfatta det politiska status quo. Det ursprungliga frihetsbegäret tager då sin tillflykt till det privatas sfär och fortsätter i afseende på konsten traditionerna från »Sturm und Drang». Här skjuter individualitetsintresset de yppigaste skott, och riktningen hos »Sturm und Drang» på originalitet öfvergår här till formlig genikult.

När nu romantiken, speciellt hos Friedrich Schlegel, sätter frukt i en egen teori, anknyter denne till Fichtes lära om det själfverksamma, själfproducerande jaget. Men för det individuellas begriplighet gaf enligt det föregående Fichtes spekulation blott ett sinnligt innehåll, — det förnuftiga åter var form och sålunda något allmänt. Individualiteten blir därför i motsats

till den allmänna jagheten väsentligen sinnlig. Otydligheten i Fichtes genom sin abstrakthet ytterst svårfattliga framställning gjorde, att man på det sinnliga individuella jaget öfverflyttade, hvad denne endast afsett gälla om det absoluta jaget. Den geniala individen sätter därför enligt Schlegel sin personlighets gränser och upphäfver dem efter eget behag eller godtycke. Subjektet har makt öfver sina egna bestämningar och känner ingen makt öfver sig. Med gudomlig ironi handskas det huru som helst med verkligheten, som ju har i jaget sin grund. I en växlande lek af verklighetssättande handlingar, hvartill dock egentligen endast det geniala subjektet är förmöget, njuter detta sig självt, allra högst i lättjans, vegeterandets gudaliknande konst, ty om ett sedligt handlande, som finner sin lust i att upphäfva skrankorna för förnuftet, är här ej längre fråga. En sådan teori voro många af romantikens män särdeles ifriga att i handling omsätta, och inom privatlifvet fick den geniala individualitetens hela sinnlighet fritt rasa ut. Speciellt offrades äktenskap och kyskhet på genialitetens altare. Och om sedan på orgiernas rus följde bakrus och blaserad likgiltighet, erbjödo de konservativt religiösa sympatierna för medeltid och katolicism i den sistnämda en tillflykt, där syndaren lättast, behagligast och bekvämast gör upp räkningen med det förgångna, där syndernas förlåtelse skänkes utan allt för genomgripande sinnesändring, och där sålunda vegeterandets gudomliga konst kan fortsättas intill lifvets ända.

Härmed skall ingalunda en allmän dom vara uttalad öfver allt, hvad romantik heter; och vore orätt att förneka, det romantiken haft att uppvisa många ädla sidor och representanter, — till romantiken i en vidsträcktare mening fattad måste vi exempelvis hänföra Schleiermacher, och hur nära Fichte står densamma, har redan antydts. Men vi ha måst framhålla, att utifrån momenter af empiristisk åskådning och under medverkan af samtida kulturförhållanden kom det på åtskilliga håll inom nämda riktning till en subjektivitet och ett urgerande af den sinnliga individualiteten, som åtminstone inom sedlighetens sfär ej ville erkänna ett i och för sig godt eller rätt, sålunda till ett slags modern sofistik. De högre tendenserna i romantiken tillhör dess från »Sturm und Drang» ärfda historiska intresse, som

i olika riktningar föranledde värdefull vetenskaplig forskning men ock stundom under inflytelse från den lägre strömningen blir ett slags karikatyr, där det för all sofistik gemensamma ohistoriska lynnet skimrar igenom. Så i vissa romanticis afgudadyrkande veneration för medeltid och katolicism. Den moderna sofistiken röjer här sin mer komplicerade art genom att låta ett visst karakteristiskt drag uppträda i amalgamering med sitt positivt motsatta.

Den fichteska spekulationen fortsättes genom Schelling såsom mellanlänk af Hegel. Här må vara nog att påpeka, det Hegel tillhörde reaktionens dagar och af många betraktas som det dåtida Preussens officielle statsfilosof. Sådant är förtal, som fastnat vid ytligheter. Men visst är, att Hegel gent emot alla subjektivitetens öfvergrepp med synnerligt eftertryck häfdar tanken på objektiva öfver individen höjda samhällsmakter, dem denne har att tjäna, i hvilkas tjänst denne först vinner sin rätta personliga frihet och får sin individualitet adlad genom något högre. Hegels spekulation vidlådes emellertid af liknande allmänna ofullkomligheter som den fichteska. Så t. ex. uppvisar ej Hegels psykologi någon ursprunglig verkligt förnuftig innehållsbestämdhet hos den mänskliga *individen*. Och Hegels absoluta, tänkandet, är icke mindre än det fichteska jaget verksamhet, rörelse, själfproduktion, hvarmed empirismen här står oöfvervunnen och ett slags idealistisk rörelselära konstitueras, som under modifierande fortbildning kan vändas till sofistik ej mindre än dess antika realistiska parallellföreteelse. Efter Hegels död inträdde ock en skarp schism i hans skola, i det en riktning, representerad af de ryktbara namnen Strauss, Feuerbach, Bruno Bauer, bröt sig ut och ensidigt fullföljde vissa med denna empirism sammanhängande lägre sidor hos hegelianismen. Gent emot denna riktning, den hegelska venstern, stod en ortodoxare, den s. k. högern, och jämte båda en förmedlande, centern.

Sina yttersta och sista, i anarkismen utmynnande konsekvenser drar den hegelska venstern med Kaspar Schmidt i hans under pseudonymen Max Stirner anno 1845 publicerade märkliga arbete »Der Einzige und sein Eigenthum». Af denna härstamning från den hegelska skolan bär verket i fråga rätt

tydliga spår i framställning och metod, något, som torde hafva bidragit till att det icke omedelbart utöfvade synnerlig verkan inom de kretsar, där anarkismen senare slagit rot. Men sedan anarkismen under väsentligt andra inflytelser vunnit en hotande tillväxt, har denna riktning i åtskilligt gripit tillbaka till Max Stirner såsom åsiktens kanske radikalaste teoretiker. Själfve Proudhon, hvilken torde böra räknas för den nyare anarkismens egentlige grundläggare, synes ej Max Stirner gå radikalt nog till väga. Då Proudhon förklarar egendom vara stöld, gör han sig, såsom Max Stirner med rätta framhåller, skyldig på en gång till motsägelse och ett slags cirkel. Begreppet stöld förutsätter nämligen begreppet egendom: all stöld måste utföras mot något, som är egendom. Proudhon upphäfver sålunda omedelbart sin egen sats och erkänner egendom, ehuru han ej vill medgifva individen någon sådan. Hvem äger då i sådant fall den egendom, i förhållande hvartill den enskildes s. k. egendom skulle vara stöld? Tydligen individernas sammanfattning: samhället. Proudhon gör följaktligen individen egendomslös gent emot samhället, men hvarför? För att lägga band på dennes egoism, som tager sig ett uttryck i privategendom. »Proudhon liksom kommunisterna kämpa sålunda mot egoismen», säger Max Stirner. »De utgöra därför en fortsättning och konsekvens af den kristna principen, kärlekens och uppoffringens princip, men detta är en uppoffring för något allmänt och främmande». Max Stirner åter vill predika den ohämmade egoismens lära och anser hvarje tanke på subordination under något allmänt, en samhällsmakt eller idé, som ett tomt hjärnspöke. Och det är för honom ej fråga blott om individens förhållande till egendom utan om individens gränslösa frihet eller rättare maktutveckling i alla tänkbara afseenden. Här läres sålunda anarkism ej blott i ett eller annat afseende utan radikalt och åt alla sidor.

Sin allmänna bakgrund har denna anarkism i den reaktionens ande, som utbredde sig öfverallt efter wienerkongressen och som otvifvelaktigt förkränkte både nationernas och individualiteternas rätt. Dylika öfvergrepp gent emot en till lifskraft uppvuxen känsla af folkens förmåga att själfva taga del i sina ödens ledning och en allt starkare vorden individualitets-

känsla hos den enskilde måste framkalla protester och handlande i motsatt riktning. Hegel är genom sin åsikt på en gång höjd öfver denna motsättning och inordnad i densamma, detta enligt den oerhörda betydelse, han tillerkänner samhällsmakterna: allenast såsom samhällsmedlem och högst såsom representant för ett samhälle kan individen äga en verklig och rätt betydelse — detta gäller ej mindre om furstarne än den enskilde — —, men å andra sidan äro just häri individualitetens betydelse och rätt förbisedda. I den hegelska venstern fortgår man därför med historisk rätt till kraftigare framhäfvande af individualiteten, äfven om denna enligt ståndpunktens allmänna resurser blir så godt som exklusivt sinnligt bestämd. Likväl släpper man ej alldeles det allmänna och objektiva. Nationen och framför allt mänskligheten skjuta ännu fram såsom makter öfver individen, dem han har att tjäna och uppoffra sig för. Individualismens reaktion har sålunda ej ännu tagit steget fullt ut förr än med Max Stirner, som betraktar hvarje allmänt, alltså äfven hvarje form af samhälle, och hvarje idé, alltså äfven gudsidén samt rättens och sedlighetens ideer såsom tomma chimärer och såsom idoler, inför hvilka individerna — det enda sant verkliga och rent af det enda verkliga — till sin egen olycka i årtusenden bedrifvit en blott af illusioner uppburen afgudatjänst. Individualismen går alltså hos Max Stirner oändligt långt öfver nyromantikens mått, och längre, än den här gått, kan den öfver hufvud icke gärna gå.

Äfven till grund för de mänskliga sträfvanden, som rikta sig på ett allmänt öfver individen höjdt, ligger enligt Max Stirner ytterst en missförstådd egoism. »Allt möjligt — blott icke min egen sak — skall enligt den gängse meningen vara min sak och uppgift, så den goda saken, Guds sak, mänsklighetens sak, sanningens, frihetens, humanitetens, rättvisans, vidare mitt folks, min furstes, mitt fäderneslands och till sist rent af andens sak och tusen andra saker. Allenast min sak skall aldrig få vara min sak. Skam öfver egoisten, som blott tänker på sig!» Detta finner Max Stirner vara idel hyckleri. Gud, mänskligheten och öfver hufvud hvarje samhälle verka dock uppenbarligen blott för sin egen sak, för hvilken de uppoffra allt annat och särskildt individen. De äro alltså typiska

egoister. Hvad är att lära häraf, menar han? Jo, om Gud eller mänskligheten o. s. v., såsom man försäkrar, har innehåll nog att för sig själf vara allt i allt, så kan detta än mycket mer vara fallet med mig, individen, — jag är det alstrande intet, ur hvilket jag såsom själf skapare frambringar allt. Intet är för mig *öfver* mig, — hvarken godt eller ondt. Hvarken godt eller ondt har någon betydelse för mig, endast *genom* mig — efter mitt behag.

Mellan individens och släktets utveckling finner Max Stirner en slående parallellism. Barnet lefver omedelbart i tingens värld och utvecklar sig så småningom till herre öfver tingen. Hvarigenom? Därigenom att det förstår tingen, kommer under fund med dem och finner sig själf högre än dem. När barnet märker, att det genom sitt trots kan härda ut en aga, fruktar det ej längre riset eller fadrens bistra anlete. Det har lärt känna sin egen makt. Men hvad äro list, klokhet, mod och trots, genom hvilka ett sådant resultat vinnes, hvad annat än uttryck för *anden?* När människan i anden finner sig själf och sin makt öfver tingen, förlorar hon sin respekt för dessa och lämnar barndomens stadium. Ynglingens är andens, ideernas, i förhållande till hvilka de blotta tingen föraktas. Ynglingens ålder är därför idealernas. Sedermera kommer dock människan under fund med idealernas lösa beskaffenhet, hon hänger sig ej längre ensidigt åt andens lif med förakt för tingens värld. När hon finner, att hon måste sätta sig, sig själf ej allenast öfver tingen utan ock öfver idealerna, träder hon in i mannaåldern, som icke försjunker i några illusioner utan räknar med världen i dess faktiska beskaffenhet för att nyttja den till egna syften, — så ting, rikedom etc. som ideer och idealer, makt, inflytande, ära o. s. v.

På motsvarande sätt är forntiden släktets barnaålder, då människan söker frigöra sig från de omgifvande tingens herravälde, d. v. s. vill utveckla sig till ande. Hela forntiden är en ständig strid för detta mål, utan att dock seger vinnes. När släktet ändtligen känner sig som ande och fullt lyftadt öfver de blotta tingens värld, är forntiden död och har lämnat rum för medeltiden med dess förakt för allt utom andens lif, för världen och dess fåfänglighet. Man lefver nu för det and-

liga, för ideer. Äfven från denna ståndpunkts inskränkthet måste släktet frigöra sig, och den nyare tiden är en genomgående kamp för nämda mål. Men ingenstädes krönes denna kamp af seger, förr än individualitetens tanke träder fram, d. v. s. icke före Max Stirner. Man frigör sig från den ena idén efter den andra för att i stället underordna sig en ny. Bröt reformationen med kyrkans allenarådande, blef religionens makt så mycket större. Undergräfde upplysningstidens kritik den uppenbarade religionens idé, så trädde i stället den religion, som låter allt subordineras under samhällsmakterna, familjen, nationen, mänskligheten. Stannar man inför det politiskt-sociala området, kan en motsvarande process där skönjas. Franska revolutionen afskaffade ståndens och enskildes privilegier för att ställa alla lika inför lagen, var sålunda en frigörelse, som så mycket fastare band vid lagen, när man slapp undan monarkens och hans tjänares godtyckliga bestämmelser. Men denna likställdhet sträckte sig endast till personen, ej till medlen för personlighetens dokumenterande, särskildt kunna vi tänka på egendomen. Efter den politiska frågan träder alltså den socialt-ekonomiska. Socialism och kommunism vilja här fullfölja den franska revolutionens likställighetsarbete, så att den ene ej kommer i åtnjutande af mer egendoms användning eller mer hvilotid än den andre. Genom bortstrykande af de individuella olikheterna härvidlag blir den enskilde naturligtvis så mycket ohjälpligare bunden vid det allmänna, samhället, som skall öfvertaga all egendom. Den ekonomiska frigörelsen lämnar emellertid oafgjordt, till hvad användning den nu lika fördelade hvilan efter arbetet skall komma. Här vidtager den af Max Stirner s. k. humana liberalismen, representerad förnämligast genom några af den hegelska vensterns ryktbaraste namn, en Feuerbach och Bruno Bauer.

Denna vill låta allting ytterst tjäna samhällsmakternas heliga sak, äktenskap, nation, mänsklighet. Och för denna riktning är ej nog med det materiella kulturarbetet, utan härtill måste komma andlig kultur. Alltfort bindes sålunda individen vid ett allmänt, och inför denna humana liberalism synes den enskildes egoism ej mindre förkastlig än inför äldre

nu antikverade åskådningsformer. Ja, det allmännas, ideernas tyranni kännes här enligt Max Stirner än outhärdligare och blir allt outhärdligare, ju längre man fortgår i riktningen mot ett mer omfattande allmänt. Individerna äro dock det enda verkliga, och samhällets chimär äger endast bestånd genom deras illusioner och arbete för dessa. Först när individen vaknar till medvetande ej allenast af sitt herravälde öfver de honom omgifvande tingen utan ock öfver sin egen ande och sina egna ideer, inträder släktets mannaålder. Blott genom denna religion, egoismens, känner människan sig tillfredsställd. Af denna egoism krossas allt, hvad heligt är: sanning, sedlighet och rätt. Allt gestaltar sig efter individens, mitt oförlikneliga jags godtycke.

Mitt, individens, menar Max Stirner, är då allt, hvaröfver jag kan dokumentera min makt. Någon annan egendom än min erkänner jag icke, och till denna egendom räknar jag ej blott alla de yttre tingen utan ock alla andra individer. Och min egendoms nyttjande är min njutning: jag, individen, vill njuta mig själf samt alla andra och allt annat. Min kommunikation med annat består i den maktutöfning, som möjliggör, att jag njuter detsamma. Min uppgift är att njuta, men njutning innebär förbrukning, och min uppgift är sålunda att under njutning förbruka, lefva ut mig själf och hvad jag härtill behöfver. Och på denna väg erkänner jag inga skrankor eller hämmande band, inga hänsyn eller fördomar må afhålla mig från hvad mig lyster. Detsamma gäller naturligtvis hvarje annan individ.

Härmed finner Max Stirner själf, att han proklamerat ett allas krig emot alla, och det återstår att se, hur han menar sig kunna komma ut ur ett sådant tillstånd. Egentligen bryr han sig ej om att på allvar söka en utväg därifrån. Jag, individen, får lefva på krigsfot mot de andre, och är jag på min vakt samt biter argt ifrån mig, förskaffar jag mig nog respekt hos dem. För öfrigt är det rent af en njutning att få mäta sin individualitet med andras, att stötas tillbaka genom en lefvande individs motstånd i stället för samhällsspökenas. Men dessutom låter sig en viss reglering genomföra medelst föreningar till olika syften: materiellt arbete, ömsesidigt skydd

o. s. v. Skillnaden mellan dessa föreningar och samhällena skall vara, att jag när som helst kan afbryta min förbindelse med föreningen, hvilket ej kan ske gent emot samhället utan revolt. Att naturligtvis skyddets effektivitet och säkerheten i öfriga syftens ernående blir därefter, behöfver ju ej påpekas.

En vederläggning af denna åsikt är naturligtvis både omöjlig och obehöflig. Obehöflig, emedan hvarje något så när ofördärfvadt sinne däraf ovillkorligen tillbakastötes; omöjlig, emedan den själf förklarar alla de bevisningsgrunder chimäriska, dem vi skulle kunna använda. Eller hur skall man komma till rätta med en ståndpunkt, som i ideernas och således äfven sanningens makt öfver människan endast ser ett afskydt tvång, i allt allmänt blott ett hjärnspöke; som uttryckligen förklarar alla sanningar vara blotta fraser, talesätt, ord; som yrkar, att tänkandet blott är en jagets mening, hvaröfver det härskar och skall härska enrådigt, sålunda med makt och rätt att i hvarje ögonblick ändra eller förinta sin förra mening, och som rent af nämner egoisten »überwahr»: *öfver* sanningen? Att Stirners egna åsikter enligt detta ej kunna pretendera allmängiltighet, bör vara uppenbart men bekymrar en sådan individualism platt intet. Så till vida kräfva de ej heller någon vederläggning. Utomdess har hela vår föregående framställning gifvit tillräckligt af materialier för riktningens bedömande. I erinring må endast bringas, att Max Stirners åsikt har sitt berättigade moment i reaktionen mot en allmän ståndpunkt, som icke kunde gifva individualiteten dess rätt, emedan den egentligen ej kände annat än en sinnlig individualitet. Det orätta i Max Stirners åsikt ligger som vid den antika sofistiken däri, att man icke inför konsekvenserna af en sinnlig individualitets urgerande går tillbaka till revision af sina förutsättningar, hvarvid man skulle ha nödgats erkänna ett förnuftigt innehåll hos den individuella människan samt härmed en individualitetens rätt, som är samstämmig med samhällsmakternas och i allmänhet öfriga förnuftsideers.

* * *

Individualismens tanke kan utföras i tvenne riktningar. Man kan dels urgera hvarje individualitet som sådan och, för det fall att på denna ståndpunkt skall blifva fråga om rätt och orätt, härutinnan göra alla individualiteter likaställda, gifva dem, som man säger, alla lika rätt. Dels kan man framhäfva *skillnaden* mellan individualiteter och gifva dem rätt, så till sägandes, proportionellt härefter, hvarigenom den större, starkare, förnämligare individualiteten skulle få mer rätt än de andra. Båda dessa riktningar finnas redan inom den antika sofistiken representerade. Från den första af dem härstamma de uttalanden, en eller annan sofist skall ha fällt mot slafveriets befogenhet, enär alla människor vore af naturen lika, och detta är sålunda tydligen en mer demokratisk individualism. Från den senare utgå tendenserna att sätta rätt = makt och tillerkänna en hvar rätt till allt, hvad han förmår. Då den starkaste förmår mest af naturen, är sålunda hans rätt ojämförligt större än andras, och för denna tankegång reser sig tyranniet, envåldsmakten som det naturliga målet för den starkares sträfvanden. Man stannar här alltså icke vid en aristokratisk individualism, icke ens vid en oligarkisk utan först vid en tyrannisk eller despotisk.

Tydligtvis måste det egentligen vara till den förra formen af individualism, som de anarkistiska tendenserna knyta sig. Om det just ligger i anarkismens begrepp att icke tåla någon herre eller något slags herravälde öfver sig, är gifvet, att den anarkiskt sinnade måste fasa för att underordnas under en enda individs herravälde, n. b. för så vidt han ej själf blir denne individ. Strängt taget skulle den demokratiska och anarkiska individualismens förverkligande dock äfven det medföra ett makttryck på individen. Det åskådningssätt, som reser sig mot hvarje öfver den enskilde höjd makt, måste nämligen stanna inom det sinnligas sfär. Ty medges ett förnuftigt, måste detta erkännas höjdt öfver det sinnliga och sålunda äfven öfver individualiteterna jämt upp i samma grad, som dessa antagas gifna genom det sinnliga. Erkännes åter en förnuftig individualitet, måste denna först och främst gälla som en makt öfver allt sinnligt, men vidare måste denna förnuftiga individualitet sammanstämma med alla andra för-

nuftiga individualiteter och öfver hufvud med allt förnuftigt enligt dettas inre harmoni. Under förnuftiga samhällsmakter skulle alltså den förnuftiga individualiteten vara subordinerad, men utan att detta innebure något tvång, — just på grund af allt förnuftigts inre samstämmighet. Och denna förnuftets karakter gör, att man ej heller får stanna vid den förnuftiga individen utan måste antaga de förnuftiga individerna äga en verklig organisk enhet med hvarandra, hvilken enhet såsom skjutande öfver individen ock är något öfver individen höjdt. Individualismen nödgas alltså enligt det sagda att stanna inom det sinnligas sfär. Fixeras denna för sig, kan man där icke med fog tala om rätt eller orätt, såvida ej rätt identifieras med makt. Då nu den ena individen är som sinnlig den andra individen motsatt, blir hvarje individs rätt eller makt motsatt den andres. Sedan saken följaktligen reducerats till en maktfråga, visar sig, att den demokratiska eller anarkiska individualismen upphäfver sitt eget begrepp. Vare sig en enda individ eller en förening af individer framträder som den starkaste, komma nämligen öfriga individer och den enskilde i underordnad och behärskad ställning. Den demokratiska eller anarkiska individualismen mynnar sålunda ut i den oligarkiska, tyranniska, något, som också historiens lärdomar sedan urminnes tider bekräfta. Fortgången gör friheten från andras herravälde icke till gemensam egendom utan blott till den eller de härskandes. Motsatserna i den sinnliga sfärens maktförhållanden medföra tydligen, att man med trygghet vet sig fri från andras maktutöfning och herravälde, endast så långt man genom egen maktutöfning är härskande.

Just detta gör ock, att individualismens andra riktning begreppsmässigt ej kan stanna vid en oligarkisk form utan måste fortgå till den tyranniska. Bland de härskandes fåtal är nämligen ingen enskild härskande utan endast de härskandes samfällda vilja. Från detta herravälde lösgöres individen, allenast om *han* ensam blir härskande, hvilket stadium sålunda är det sista under individualismens begreppsmässiga fortgång. Tyrannen är den ende, som är fri från att af andra behärskas, — och dock äfven han icke fri: individualismen upphäfver sig själf. Tyrannen behärskas nämligen af allmänmänskliga lidel-

ser och svagheter, blir slaf under sina begär och personer, som förstå att listigt begagna sig af dem. Äfven tyrannen har sålunda sin herre eller rättare sina herrar, hvilka sinsemellan pläga vara föga eniga utan lefva i ständig fejd. Hvarken för alla, många, ett fåtal eller en enda är individualismens ideal »anarki» eller herrelöshet något, som kan förverkligas.

I senare tiders individualism ej mindre än i den antika sofistikens påträffa vi sagda tvenne riktningar och en liknande öfvergång dem emellan, som den vi nyss sökt i begrepp antyda. Den förra eller demokratiska individualismen representeras af Kaspar Schmidt, alias Max Stirner, och i allmänhet af den s. k. anarkismen, den senare, den oligarkisk-tyranniska af Nietzsche, som dock näppeligen dragit ut ståndpunktens yttersta konsekvenser.

Hos Max Stirner är individualitetsbegreppet fattadt på sprödaste tänkbara sätt. Hvarje jag är för honom absolut oförlikneligt till hvarje annat och blir just härigenom likställdt med alla andra. Ingen undantagsställning medgifves särskilda individer, emedan de alla äro, så att säga, undantag och ej falla under någon allmän regel. Men detta uppenbarar ståndpunktens motsägelse och ohållbarhet. Äro alla jag oförlikneliga, blir självfva denna oförliknelighet en likhet. Bygges på denna oförliknelighet en anarkistisk teori om allas lika rätt att njutande förbruka sig själfva samt alla andra och öfver hufvud allt annat, är klart, att genomförandet af en dylik tanke på allmän individualitetsutveckling skulle sätta individualitet mot individualitet såsom olika starka makter. Denna olika styrka, som först kunde synas tala för jagens oförliknelighet, visar sig dock ådagalägga motsatsen. Att det ena jagets makt eller styrka motstås af och sålunda mätes efter det andra jagets, är tydligen en likhet, som i realitet vederlägger den demokratiska individualismen eller anarkismen genom att låta den starkares makt besegra den svagares och behärska denna.

Att den demokratiska individualismen eller anarkismen på detta sätt genom inre motsägelse vederlägger sig själf, hindrar tydligen icke, att den kan vinna åtskillig anslutning, — först och främst naturligtvis af dem, hvilkas blick ej är nog skarp att förutse detta resultat, vidare äfven af dem, hvilka

finna sin räkning vid ett dylikt öfvergångsstadium såsom medel för deras särskilda syften. Den tyranniskt sinnade individualisten kan sluta sig till denna ståndpunkt *temporärt* — för att med dess hjälp få den mogna frukten nedskakad i sitt sköte: när rätta ögonblicket kommer, skall han nog också visa sin rätta och egentliga afsikt. Vi kunna hämta en belysande parallell från samtidens socialister, som stundom tämligen öppet förklara sin anslutning till det parti, hvars principers genomförande skulle förvärra situationen och bringa den sociala revolutionen ett steg närmare. Bland anarkister i det närvarande finnes nog en betydande mängd af den demokratiska anstrykningen, men där finnas visserligen också män, som under en demokratisk-anarkisk individualisms fårakläder dölja de tyranniska instinkternas vargaklor och vargagap. Att i enskilda fall komma under fund härmed, har naturligtvis sina svårigheter just på grund af den skyddande förklädnaden, liksom enligt Platons framställning den sofistiskt bildade och tyranniskt sinnade Kallikles alltid i folkförsamlingarna vände och vred sig efter nyckerna hos sin älskling, den athenska demos, men visade sig, sådan han var, blott i den förtrogna kretsen. Och mången är naturligtvis ej ens på det klara med de tyranniska instinkter, som slumra inom honom men tvifvelsutan skulle väckas af ett gynnande tillfälle. Tillfället gör tjufven, heter det. Räknar man sålunda Friedrich Nietzsche jämte Michael Bakunin och Max Stirner till anarkismens fäder, såsom A. U. Bååth i en litterär korrespondens refererat efter den franske författaren Jean Torel, måste detta förstås i antydda riktning, d. v. s. att Nietzsche proklamerar ett slags anarkisk frihet såsom tänkt eller verkligt genomgångsstadium till ett slags högre tyranni, öfvermänniskornas eller öfvermänniskans.

Vi framhöllo tidigare, att Max Stirners lära har sin bakgrund dels i hegelianismen och förgreningen af dess skola dels i allmänna politiska förhållanden. Hans anarkism är från en sida uttryck för den misstämning, som utbredde sig mot den politiska reaktionen efter wienerkongressens dagar, en reaktion så mycket olidligare, som både nationalitets- och individualitetskänsla vunnit kraftig växt genom frihetsstriderna mot Napoleon och det uppsving, konst och vetenskaper tagit mot slu-

tet af förra och början af innevarande århundrade. Från sin andra sida är den en filosofisk reaktion mot det individualitetens nedsättande, som följde med att denna endast tillerkändes sinnlig betydelse och därför absolut underordnades det allmänna förnuftet. I båda hänseendena har situationen åtskilligt förändrats sedan Max Stirners dagar. Den politiska frigörelsen har trädt fram som härskande makt i reaktionens ställe och har t. o. m. begynt förlöpa i sådan riktning, att man icke synes stå alltför långt från massans herravälde. Och å andra sidan härskar ej heller i filosofien förnuftets form så allenarådande gent emot individualiteterna. Friedrich Nietzsches tankemålningar hafva därför en helt annan bakgrund än Max Stirners. Framför allt har ej bakgrunden längre samma homogena ton som då. Dess färgblandning ter sig nu långt mera invecklad och konstrik, än då var fallet, och för jämviktens bibehållande äro därför äfven hufvudfigurerna utförda med vida större raffinement.

Också vid framställningen af Nietzsches åsikter måste vi enligt det nu sagda skilja mellan vissa speciellt filosofiska förutsättningar och vissa allmännare, hämtade från samtidens kulturförhållanden i det hela men *särskildt* kanske äfven här det *politiska* läget. Den förut tillbakaträngda liberalismen hade, enligt hvad antyddes, under mellantiden vunnit dimensioner, som redan väckt till lif de allvarligaste farhågor och därmed ånyo gifvit de reaktionära tendenserna ökad styrka. Detta må vara att beklaga, men det är ett faktum, som delvis äger sin begriplighet genom den väg, hvarå liberalismen slagit in eller m. a. o. genom beskaffenheten af idealerna för det 19:de århundradets liberalism.

Det 19:de århundradets *politiska* liberalism åtminstone har svårt att komma ur de hjulspår, som det förra århundradets upplysning format, d. v. s. ur idén på en yttre likställighet. Hvarje människa såsom individ skall hafva samma rätt som hvarje annan, oberoende af hvilka intressen hon uppbär eller representerar. Sådant är egentligen att alldeles öfverordna individens synpunkt öfver samhällets. Af dettas funktioner kräfva vissa ett stort antal arbetare, andra icke därför mindre vitala blott ett fåtal. Fullföljer man nu blott den yttre likställdhetens

idé, komma de intressen, som uppbäras af många, att blifva ojämförligt starkare representerade än de, som uppbäras af några få, äfven om dessas funktion i ett visst fall skulle vara aldrig så mycket viktigare. Man kommer med andra ord in i det rena majoritetsregementet, d. v. s. samhället organiseras ur maktsynpunkt, ej ur rättssynpunkt. Att mena, det en majoritet af människor ej skulle ledas af egoistiska intressen, är en genom erfarenheten otaliga gånger vederlagd chimär, hvilken dock ständigt lefver upp igen, liksom galten Serimner i Valhall. Som bekant, slaktades denne till hvarje afton men var följande morgon lika kry och färdig att ånyo slaktas. Har man en så optimistisk uppfattning af människonaturen, att majoriteternas egoism förnekas, borde väl samma optimism gälla minoriteterna, och det vore i sådant fall likgiltigt, om en majoritet eller minoritet sutte inne med makten. Men erkännas de egoistiska tendenserna som ett slags arfsynd hos människonaturen, borde man framför allt vara betänkt att genom en densamma motverkande samhällsorganisation gifva alla för samhället väsentliga intressen rätt och makt efter deras betydelse för samhället men oberoende af den mängd individer, som uppbära det eller det ifrågavarande intresset.

Då det just är staten, som i sista hand reglerar, vårdar och skyddar de olika kulturverksamheterna, är klart, att det politiska läget med dess spänning mellan s. k. liberalism och reaktion skall få en synnerligen genomgripande betydelse. Inför de symtomer, som synts tyda på den s. k. liberalismens seger i angifven riktning, ha förutseende människor haft en naturlig tendens till reaktion. Jag behöfver ej fästa mig vid den opposition mot flack liberalism, som framspringer ur ett utveckladt rättsmedvetande och finner, att minoriteterna samt individerna äfven de ha en rätt, hvilken bör skyddas mot majoriteternas maktöfvergrepp, utan jag kan stanna inför själfva individualitetsintresset, som en gång — missförstådt — gifvit denna missriktning upphofvet. Emedan monarker och regeringar, d. v. s. individer och minoriteter, såsom maktinnehafvare mången gång kränkte andras intressen och rätt, framsprang denna rörelse och tanken, att alla människor borde ha lika rätt och makt. Men tydligtvis kan en majoritet af män-

niskor lika väl som en monark eller regering våldföra sig på andra, och strängt taget är oundvikligt, att under egoismens tillskyndelser de intressen, som skjuta öfver majoritetens omedelbart kända och insedda egna intressen, skola blifva illa tillgodosedda, och så mycket hellre, som en majoritet har mindre att frukta af en minoritet eller individ än en individ eller ett fåtal af flertalet. Intresset för individualiteternas rika och allsidiga utbildning, hvilken ej är möjlig utan därför gynnande omständigheter, måste alltså oberoende af alla rättssynpunkter mana till reaktion mot en falsk liberalisms tomma hugskott. Särskildt måste individer af mer storslaget snitt, helst om de äga ett slags exklusivitetens lynne, känna sin existens hotad i det allra innersta af ett i perspektiv stående massvälde. Ur denna synpunkt måste man se Nietzsches anfall och skarpa hugg mot »anarkisthundarna» samt i allmänhet hvarje likställande och likaberättigande af olika individualiteter.

Själfva sortien för hans egen åsikt torde ha varit Schopenhauers filosofi, och härmed äro vi inne på den andra af de nyss omnämda förutsättningarna till Nietzsches ståndpunkt. Liksom öfriga större filosofer, hvilka i Kant äga sin utgångspunkt, koncentrerade Schopenhauer sin uppmärksamhet kring »tinget i sig» och dess oåtkomlighet. Här behöfver allenast påpekas, att Schopenhauer trodde sig ha öfvervunnit denna oåtkomlighet genom att identifiera tinget i sig med viljan. Hela den gifna verkligheten vore allenast manifestationer af den i sig öfver hvarje grund höjda, sålunda äfven blinda, medvetslösa viljans existensträngtan. Mot denna blindhet i viljans produktion af fenomenvärlden svarar den gifna tillvarons elände. Så länge människan ännu med sitt jag hänger fast vid en individuell existens, är hon bunden vid detta elände, och häraf är hennes egoism ett symtom. Från detta frigöres människan momentant i medlidandet, som just i nämda frigörelse äger sitt värde, högre och konstant, där hon så mäktar, i en total viljenegation, ett resignerande med afseende på all individuell vilja, hvilket positivt utmynnar i kontemplation af det i-sig-varandes intet, Nirvana. Äfven konsten, särskildt musiken, har en från det individuellas skrankor frigörande

verkan. Men det är blott sällan, som denna frigörelse nås, egentligen endast af den geniale tänkaren eller konstnären.

Som vi se, står Schopenhauer ännu under den åskådnings makt, hvilken ej kan tillerkänna individualiteten ett värde i sig utan betraktar den såsom haltlöst fenomen. I denna punkt förnämligast är det, som Nietzsche med sitt kraftigt reagerande individualitetsintresse divergerar från sin läromästare. Den hufvudsakliga öfverensstämmelsen åter ligger i viljan såsom utgångspunkt, hos Nietzsche bestämd som »viljan till makt». Denna »vilja till makt» producerar liksom Schopenhauers »vilja till existens» mångfalden af tillvarons verklighetsformer. Dessas allmänna förklaring sker liksom hos Schopenhauer på idealistiskt vis, de fattas såsom fenomener af nämda maktvilja som väsen i sig. Men liksom hos Schopenhauer idealism och materialism på det underligaste vis gå hand i hand, inträffar detsamma hos Nietzsche. Schopenhauer stannar vid den flagranta motsägelsen, att materien blott skall vara en förnimmelse, men anser tillika förnimmandet vara en materiell process beroende på hjärnans organisation. Ungefär detsamma kan sägas om Nietzsche, som trots sin opposition mot all materialism och trots det idealistiska antagandet af maktviljan såsom alltings innersta väsen oförmedladt tillämpar rent naturvetenskapliga betraktelsesätt, t. ex. descendensteorien (d. v. s. populärare darwinismen), och fordrar psykologiska egendomligheters återförande till fysiologiska. Med Schopenhauer sympatiserar äfven Nietzsche för buddhism och i allmänhet ateism; som Schopenhauer, hvilken för öfrigt ej stod romantiken främmande, framhäfver han med förkärlek genierna och det genialiska samt intresserar sig varmt för konst och äger en i stilistiskt afseende synnerligt tilltalande konstnärlig framställningsform. Båda dyrka särskildt musiken, hvars filosofiska teori Wagner under ett senare skede af sitt lif hämtade just från Schopenhauer, Wagner, hvars ifrige anhängare Nietzsche var, tills maëstron liksom tidigare flere af romantikens banerförare, slog in i ett slags medeltida katoliserande riktning. Slutligen är äfven bådas intresse för antiken gemensamt, — Nietzsche var, som bekant, till sitt egentliga yrke klassisk filolog.

Ännu må likväl en beröringspunkt framhäfvas, hvilken

innesluter både öfverensstämmelse och motsats, och som sammanhänger med kärnpunkten i bådas lära, uppfattningen af viljan såsom tillvarons väsen. Från den i-sig-varande viljans blindhet och medvetslöshet jämte föraktet för all begränsad individualitet framspringer Schopenhauers pessimism. Äfven Nietzsches världsåskådning är starkt pessimistiskt färgad, hvilket delvis må härflyta ur historisk påverkan från Schopenhauer men har sin djupare grund i utgångspunkten, som också för Nietzsche är en blind, medvetslös vilja. Så att säga experimenterande sätter denna »vilja till makt» olika tillvarelseformer, incl. olika intelligensformer, och de högre intelligensformernas successiva framträdande beror då på att »viljan till makt» genom dem finner sig allt mera tillfredsställd, allt mäktigare: kunskap är, som bekant, makt. Men individualitetsintresset och dess kärna, att viljan innerst är »vilja till *makt*», låta Nietzsche med afsky vända sig bort från den medlidandets moral, hvari Schopenhauers pessimism utmynnar. Stor och stark blir allenast den individ, som i tillvarons strider utan tvekan och förvekligande medlidsamhet häfdar sig själf och sina egna intressen. Och stannar Schopenhauer sist vid tillvarelsenegation, bejakar eller affirmerar Nietzsche med allt eftertryck den gifna existensen, n. b. i dess individualitetskraftiga, förnämligare, mäktiga och praktfulla former, medan öfriga former på sin höjd jakas såsom medel för dessa och sålunda i viss mening äfven negeras: de jakas nämligen såsom försvinnande, förbrukbara medel åt de mäktigare individualiteterna, ett moment, som ej mindre än tanken på individualitetens allsidiga maktutveckling erinrar om Max Stirner. Och medan dessa högre, starkare och geniala individer af Nietzsche beundras just i deras individualitet såsom *dessa,* grundar sig Schopenhauers genibeundran på den åsikt, att endast geniet har makt att bryta individualitetens skrankor och lyfta Majas, sinnesskenets, slöja, som täckande höljer tingens allmänna väsen för vanliga dödliges blick. Äfven det gemensamma drag, som ligger i bådas beundran för det geniala, får sålunda högst olika färgning utifrån grundtanken af hvarderas ståndpunkt.

De jämförelser, här framställts, syfta naturligtvis till

Nietzsches nietzscheska period, ej till den inledningsperiod af hans filosofiska skriftställarverksamhet, då han ännu hyllade Schopenhauer och Wagner. Den Nietzsche, som för oss äger största intresset i samband med frågan om antik och modern sofistik, är den Nietzsche, som skilt sig från nämda förebilder, Nietzsche i den spekulation, där han vill stå helt för sig själf och introducera en hittills fullkomligt okänd världs- och värdeomskapande filosofi. Ej heller med öfvergångsperioden mellan hans första och hans definitiva ståndpunkt kunna vi syssla. Vi få här endast stanna vid några hufvuddrag från Nietzsches sista, mest karakteristiska, individuellaste spekulation; och bygga vi vår framställning närmast på de tvenne arbeten, som bäst och mognast torde sammanfatta ståndpunkten: »Jenseits von Gut und Böse» samt »Zur Genealogie der Moral». Speciellt vilja vi följa tråden af sistnämda verk.

I all hittillsvarande filosofi, menar Nietzsche, har en viss *moral* utgjort centrum. Tänkandet har instinktivt ledts af hänsyn till denna moral, syftat att utveckla denna, vara en apologi för densamma och gendrifva spekulationsformer, som vore den antipodiska. Från dessa dolda förutsättningar må man visserligen kunna ha förfarit kritiskt nog, men sina förutsättningar själfva har man aldrig underkastat kritik. Sådant är dogmatism, och med denna borde man nu vara till ända. Hvart man än ser, röjer sig dock fortfarande samma dogmatismens ande, endast i nya former. Ingen har ännu ifrågasatt dessa yttersta förutsättningar i deras allmänhet. Vid allt kif mellan olika ståndpunkter och sålunda ytterst olika moraler har ingen kommit på det infallet att betvifla annat än den eller den moralens riktighet, icke all moral öfver hufvud, moralen som sådan. Denna nya, hittills oförsökta, allting omhvälfvande ståndpunkt vill Nietzsche för egen del söka intaga. Härigenom finner han att alla perspektiver i världs- och lifsbetraktelse, d. v. s. i det filosofiska tänkandet, förskjuta sig. Detta försök är liksom ett slags jordbäfning, hvilken omskakar planeten Tellus ända in i dess innersta inälfvor och på dess yta omstörtar skogar och berg, leder floder och strömmar i nya lopp, uttorkar forna sjöar och skapar nya vattubäcken samt lägger i spillror människornas bräckliga boningar. Be-

tviflar man värdet af all moral, befogenheten af värdemätningarna »godt och ondt», så skiftar ock all hittillsvarande värdesättning. Äfven inför begreppen sanning och osanning ställer man sig då kritiskt, d. v. s. ifrågasätter deras värde och befogenhet.

Denna ståndpunkt skulle vara den radikala kriticismen, hvilken uppträder kritiskt eller skeptiskt äfven inför de yttersta hittills antagna förutsättningar och naturligtvis vet sig vara förarbetad af den partiellare kriticism, som hvarje ståndpunkt utöfvat från sina egna första förutsättningar mot sig själf och andra ståndpunkter. Gemensamma högsta förutsättningar ha hittills varit erkännandet af ett i sig godt och ondt, rätt och orätt, sant och falskt. För så vidt nu den nietzscheska nya och radikala kriticismen består i en skeptisk hållning inför dessa begrepp, är hans ståndpunkt ingalunda så ny, som han förmenar. Nämda typiska drag ha vi återfunnit redan hos den antika sofistiken. För öfrigt visar sig snart nog, att Nietzsche har svårt att bevara denna af honom själf så emfatiskt proklamerade radikalt kritiska ståndpunkt. Ett indirekt erkännande häraf ligger i hans mening, att allt tänkande är hypotetiskt, opererar utifrån gifna förutsättningar, som visserligen må kunna pröfvas i en ny tankeakt, men då naturligtvis utifrån nya förutsättningar. Enligt detta antagande är Nietzsches egen ståndpunkt blott relative kritisk, nämligen i förhållande till andra gifna ståndpunkter och möjligen inom sig men icke mot sig själf såsom ett helt inclusive sina första förutsättningar. I sådan mening voro ju ock enligt Nietzsches medgifvande många af dessa andra ståndpunkter kritiska. Men genom att proklamera sig själf såsom radikal kriticism råkar den nietzscheska i en motsägelse mot egna antaganden, från hvilken åtskilliga af de kritiserade ståndpunkterna gå fria medelst erkännande af en sida hos tänkandet, hvarigenom detta höjer sig öfver det blott hypotetiska samt ter sig självnödvändigt. Denna motsägelse är för öfrigt blott en särskild form för den motsägelse, hvilken träffar hvarje skepticism, nämligen att trots all påstådd universell och genomgående kriticism äga en dogmatisk hjärtpunkt.

I öfverensstämmelse härmed förskjuter sig Nietzsches

kriticism från *ifrågasättandet* af sanning, godt och rätt till positiv negation af dessa ideers absoluta karakter. Hvad annat ligger nämligen i hans yrkande — obevisadt naturligtvis liksom det mesta af Nietzsches satser —, att det måste inträda en radikal omvärdering af alla värden, en omvärdering, som skall tillfalla framtidens filosofer, hvilka såsom öfvermäktiga individualiteter skola vara värdesättande, värdeproducerande? Icke ens sagda tanke har, ledsamt nog för Nietzsche, den fullständiga nyhetens prägel; denna samma tanke genomspinner ju nyromantikens teorier utifrån en missförstådd fichteanism. Den betecknar i alla händelser, att Nietzsche härutinnan *likställer* sig med de af honom kritiserade okritiska spekulationsformerna, nämligen i gripandet af ett moraliskt moment såsom utgångspunkt, men detta hos honom en relativitetsmoral, konstituerad genom snillrika individualiteters själfsatta värden.

Just harmonierande härmed består Nietzsches kritik af den hitillsvarande moralen väsentligen i en genetisk härledning, som bortförklarar det specifikt moraliska genom att reducera detta till illusion och chimär samt substituerar hans egna nya värden. Enligt etymologien i alla språk, menar Nietzsche, har motsättningen »god — ond» från början fastställts af den härskande klassen, som därmed betecknat skillnaden mellan sig och de behärskade. God var herren, den härskande, frie, — ond slafven, den behärskade, ofrie. Härifrån öfverflyttades benämningen till egenskaper och handlingar, som voro karakteristiska för ifrågavarande situation. Goda ansågos de egenskaper eller handlingar vara, som röjde herren, den härskande, — onda de, som hänvisade på slafven, den behärskade. Den ursprungliga betydelsen afsåg alltså ett rent maktförhållande utan all moralisk interpretation däraf, äfven om en sådan kunde senare därtill anknyta sig. Utvecklades en moral på grundvalen af nämda distinktion, gjord ur de härskandes synpunkt, blef detta tydligen en herremoral. Men ifrågavarande ord underlägges äfven en annan, motsatt betydelse, träffad från de behärskades synpunkt. Den behärskade ansåg naturligtvis sig själf och sina likar god, likaså de egenskaper och handlingar, som gjorde hans tillstånd drägligare. De härskande åter, som mot honom utöfvade en föga mild eller känslosam makt, syn-

tes honom onda. Hvarje moral utbildad från denna synpunkt måste då blifva en typisk slafmoral.

Under den egentliga antiken härskade hos greker och romare herremoralen och därmed förmågan att lefva lifvet fullt, rikt, att njuta utan fruktan eller omsorger. Men denna moral förträngdes under utvecklingens lopp af slafmoralen, med hvilken judarne hämnades sitt underkufvande. Detta folks öden göra det enligt Nietzsche under descendensteoriens ljus begripligt, att de egenskaper skulle utvecklas till virtuositet, som förhjälpa den svage, lidande, behärskade att härda ut i kampen för sin tillvaro. Ett starkare bevis härför anser Nietzsche ej kunna gifvas, än att de personer, som i den civiliserade världen för närvarande betyda mest, äro tre judar och en judinna: Jesus, Petrus och Paulus samt Jesu moder Maria. Hos de svagare, behärskade utvecklades en list och förslagenhet, som genom sammanslutning gåfvo dessa öfvertaget gent emot de kraftigare härskareindividualiteterna och småningom ledde till värdebegreppens omskapning enligt slafmoralen, hvilken predikar medlidande, kärlek, broderlig likhet och betraktar som synd, när någon individualitet vill dokumentera sin makt öfver andra. I den ur judendomen framsprungna kristendomen når slafmoralen sitt kulmen: genom presterskapets list och ränker, dessa prester de förslagnaste bland de svage och sålunda deras själffallne ledare, böjer man nu knä inför en allseende kärlekens Gud, och denna idé binder än äfven lifskraftigare individualiteter, hämmande den maktutveckling, hvartill dessa eljest af naturen sträfva. *Ett* godt har dock nu skildrade utveckling fört med sig, annars ett degenerationssymtom, det att egenskaper utbildats, som när de mäktiga individualiteterna frigöra sig från moralens, slafmoralens och därmed andra fördomar, möjliggöra en ny och högre typ af människor, öfvermänniskorna, som ej för sin dufvoenfalds skull nödgas utveckla ormaklokhet men veta att taga den senare utan den förra och sålunda förena ormens förslagenhet med lejonets stolthet, mod och kraft. Dessa nya högre individualiteters banbrytare och koryfeer utgöras af framtidens filosofer, hvilka skola utrota slafmoralens vanmäktiga vederstyggligheter och hyckleri samt skapa nya värden, den urgamla herremoralens i högre potens,

denna herremorals, som i senaste tider fått en grandios om ock kortvarig tillämpning genom Napoleons härliga, mäktiga, praktfulla, hänsynslösa härskargestalt.

Vi se enligt detta, att de nya värden, Nietzsche vill skapa och låta skapa, ej heller de äro så alldeles nya. De utgöra tvärtom en reproduktion af herremoralen, som ju enligt Nietzsche själf är den uräldsta af moraler. Naturligtvis har Nietzsche aldrig menat, att det skulle stanna vid en blott reproduktion härvidlag, men det är betecknande, att han för de nya värdena hänvisar på framtiden och en kommande generation af filosofer såsom värdeskapare. Själf finner han sig ännu ensam och är sålunda närmast ett slags pionier, som bryter de första stenarne på den väg, andra senare skola vandra, ett slags modern Johannes, förelöpare för en ny uppenbarelse men ännu själf i hufvudsak lydande under en äldre, — så tycks åtminstone saken föresväfva honom. Låtom oss då ock fastställa det, hvarigenom han tillhör gångna tider, det, som närmast framträder såsom reproduktion.

Stanna vi först och främst vid form och metod, måste påpekas, att Nietzsche aldrig presterar sammanhängande, stringent bevisning och därför just älskar aforismens framställningssätt liksom Francis Bacon, hvilken med sin filosofi ville inaugurera en ny tid, och som äfven han påkallade hjälpare och blåste till samling för sina ideer. Den aforistiska framställningsformen må äga åtskilligt konstnärligt värde, men säkert är, att den synnerligen lämpar sig för framställande af tankar, som icke låta sig bevisa, och att under ett skimmer af genialitet och abandon dölja betänkliga brister, — äfven rena ihåligheter och osammanhang. I dessa svagheter ger Nietzsche icke Francis Bacon efter. Vidare måste erinras, att den kvasigenetiska metod för härledning och förklaring, som af Nietzsche bringas till användning, absolut ingenting afgör rörande gifna på detta sätt förklarade tankars värde i sig. Nietzsche har på det moraliska området hemfallit åt samma fel som på kunskapslärans Locke, då han trodde sig kunna lösa kunskapsproblemet — frågan om verklig kunskaps möjlighet och sanning — genom beskrifning af huru kunskapens uppkomst ter sig för en utifrån iakttagande betraktare. Det har länge varit

en af alla rationalister erkänd sak, att det förnuftiga i människolifvet har sin genesis genom det sinnliga, bryter sig fram genom och ur detta och då röjer ett inre ursprung samt ett värde oändligt höjda öfver allt sinnligt. Att uppvisa, till hvilka momenter i det sinnliga lifvet det första framträdandet af exempelvis pliktmedvetandet anknyter, betyder helt enkelt intet med afseende på frågan om plikttankens giltighet eller ogiltighet. Denna fråga »bör — eller — bör icke», om plikt skall erkännas eller icke, är af sådan beskrifning och genetisk förklaring helt oberoende; det gäller här tanken på något, som bör ske, om den saken än aldrig hade skett en enda gång förut under världsförloppet. Hur skulle detta »böras» giltighet då kunna bestämmas genom hänvisning till det en gång skedda? Sin ifrågavarande metod har alltså Nietzsche hämtat från empirismen, — ej under, om den slår ut i skepsis mot ett i och för sig godt, rätt, sant! Bortsedt från detta kunde väl ock skarpa anmärkningar framställas mot den genetiska härledningen redan ur dess egen synpunkt och med hänsyn till frågan om konstaterande af fakta, men vi måste här afstå därifrån.

Vända vi oss till innehållet af Nietzsches lära, befinnes motsättningen mellan herre- och slafmoral just vara en lära hos den antika sofistiken med dess distinktion mellan det af naturen rätta, den starkares rätt, och det konventionellt rätta. Likaså tanken på de svagares sammanslutning under ett slags presterskapets ledning för att som rätt — det konventionellt rätta nämligen — diktera, hvad som länder till de svagares fördel och skydd mot de starkare. Endast däruti röjer sig en modernare anstrykning, dock äfven den en reproduktion ehuru från senaste tider, att det hela ställes under descendensteoriens ljus. En öfverflyttning till moralens område föreligger här af tanken »kamp för tillvaron», men denna jakad utan all inskränkning med elimination af hvarje »böra», som kunde bjuda ett halt vid sagda strids tygellösa våldsamhet: för en enda kraftigare, praktfullare, storslagnare typ af människa må om nödigt alla svagare utan tvekan offras! Med detta drag och för öfrigt ett allmänt drag från antiken öfverensstämmer Nietzsches ringaktning för kvinnan, allenast med en modernare

anstrykning à la Strindberg, låt vara något smakligare och mindre rått än hos denne. Att han liksom de gamle ej heller ryggar tillbaka för slafveriets tanke, bör vara uppenbart. Af antikt och romantiskt lynne är benägenheten att göra en estetiserande världsåskådning gällande. Det är för Nietzsche egentligen fråga om de sköna, praktfulla, storslagna, förnäma verklighetsformerna, och af denna vy uppslukas det sanna och goda, — sålunda en estetiserande världsuppfattning, som från viljeområdet endast bibehållit maktsynpunkten och mäter äfven denna estetiskt, en estetiserande världsuppfattning mer ensidigt estetisk än den antika. För antiken var det sanna och det goda också med nödvändighet skönt, utan att därför det enas synpunkt gick fullt upp i det andras. Men *en* tanke, hvartill antiken hann fram i sin högsta spekulation hos Sokrates och Platon, ligger alldeles öfver Nietzsches horisont, den nämligen, att det sant goda är ett godt för *alla* och under alla omständigheter. Häri finnes något af kristendom anticiperadt, och säkert är, att den aristokratiske Platon ensamt på grund af denna tanke måste räknas som en representant för den s. k. slafmoralen.

Frågar man till sist efter det nya hos Nietzsche, måste vi — för så vidt det skall gälla hufvud- och grundtankar — nästan blifva svarslösa. Nytt finnes här knappast något af innehåll och tankemetod; allenast kombinationen och Nietzsches hela mise en scène kunna erkännas såsom nyheter. Här finnes oändligt mycket af kolorit, stil, pikanterier för en bortskämd gom, men hela anrättningen är liksom all starkt kryddad spis föga hälsosam för digestionen. Det hela är ett slags fin-de-siècle-företeelse, som vill vara något splitternytt men är så endast till den yttre formen. Till innehållet ha vi nogsamt funnit hur Nietzsches spekulation är fullständigt öfversvämmad af antika gengångare, — månne icke en instinktiv reminiscens från yrket?

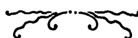
Sist må ännu en påminnelse göras om det, som vi funnit vara hjärtpunkten i Nietzsches åskådning: individualitetsintresset, naturligtvis sinnligt bestämdt om ock förfinadt. Öfverdrifterna i dettas framhäfvande må delvis skrifvas på mannens personlighet och vissa abnormiteter hos denna: som bekant

har hans tanke omtöcknats af vansinne. Men delvis ha de en annan, objektivare förklaringsgrund: de faror, som för närvarande hota från ett ganska allmänt vordet flackt liberalistiskt tänkesätt, hvilket vill bygga samhället, kulturens högsta vårdanstalt, på individernas i stället för intressenas representation. Öfverdrift i en riktning framkallar gärna öfverdrift åt motsatt håll, därest man ej med ständig vaksamhet söker hålla den rätta gränsen inne. Och hvad antiken lärt Nietzsche, icke var det aurea mediocritas, den gyllene midten, det rätta måttet. Med typisk ensidighet hemfaller han tvärtom åt en genom samtida kulturförhållanden väsentligt betingad och begriplig extrem.

INNEHÅLL:

RÄTTELSE:

Sid. 40 rad 17 nedifrån står: tvenne — läs: trenne.

TAL

TILL

GUSTAF VASAS MINNE

Å

GÖTEBORGS HÖGSKOLA DEN 12 MAJ 1896

AF

LUDVIG STAVENOW

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1896

Bland det svenska folkets historiska minnen är det knappt något, som i allmän anslutning kan mäta sig med Gustaf-Vasaminnet. Alla svenskar hafva i alla tider med oförminskad beundran och vördnad hyllat den gamle konungen, utan att tidsriktningar, som hvilat på andra idéer, än hans verk hvilade, förmått att rubba denna fasta folkliga känsla eller skapa ens ett enda skärande missljud i de lofsånger, som vid sekelfesterna höjts till hans ära. Vid Gustaf Erikssons bild har Sveriges folk i århundraden närt sitt historiska medvetande, sin tro på sig själf och sin kärlek till den stat och kultur, som dess gångna generationer gifvit i arf åt sina efterkommande.

Gustaf Vasas minne är kanske på samma gång det svenska folkets äldsta historiska minne, jag menar det äldsta, som verkligen lefver ännu i folkmedvetandet med någon lifgifvande kraft. Visserligen känner den bildade svensken stora gestalter och stora gärningar dessförinnan, men de finnas icke för oss utan en viss histori[illegible]ning. Äfven den folkkäre höfdingen Engelbrekts hjält[illegible] har fördunklats af hans större och lyckl[illegible]erföl[illegible]

[illegible] icke Gustaf Vasas äfventyr [illegible] som
Da[illegible] ch ensam jagades likt den fridl[illegible]erade
a[illegible] käcka frihetståg i sp[illegible] gemen-
[illegible] från Brunnbäcks färj[illegible]
[illegible]ndiga kamp för d[illegible]nnat djupa
[illegible]fundsamma ädli[illegible]. Efter den
[illegible]skedstal till sin[illegible] odlingen allt

ständer, då han såsom en gammal och vördnadsbjudande landsfader, stödd af sina söner, gifver sitt folk en sista välsignelse för en bekymmerfull framtid. Det är en rikedom af konkreta och växlande bilder, som bränt sig in i folksjälen, så att de finnas där ännu i dag, och så åskådligt för alla påminna om de stora hufvuddragen af denna minnesvärda lefnad.

Men det historiska minnet hvilar mer på en instinktiv känsla, än på klara förståndsmotiv. Det kan ej alltid tolka sig själf. Det fäster sig ofta vid de yttre dragen, som på ett allmänfattligt sätt åskådliggöra en historisk företeelse, utan att träffa den inre kärnan eller dess viktigaste moment. Hvad är det i Gustaf Vasas lifsgärning, som skapar hans verkliga betydelse för det svenska folkets hela följande utveckling? Hur ter sig hans verk i förhållande till de samtida idéströmningarna inom Sverige och Europa? I hvad mån är det beroende af Gustafs personlighet eller af tidsomständigheterna och den föregående utvecklingen?

Det är åt dessa frågor, vi skola egna en stunds betraktelse, för att för vårt medvetande något klarare belysa den traditionela bilden af Gustaf Vasas lif och Sveriges med honom. De yttre dragen behöfva vi icke teckna; de äro oss väl kända från barndomen, och den kort tillmätta tiden skulle ej medgifva ens den flyktigaste skiss af en så innehållsrik lefnad.

* * *

Gustaf Erikssons ungdomsbedrift, den som grundade hans konungadöme och omgaf hans namn för alltid med frihetshjältens ära, var skapandet af Sveriges rikes själfständighet genom dess definitiva lösgörande ur den skandinaviska statsbildning, som sedan länge höll på att växa upp öfver nordens 'olk. Han fullbordade härigenom ett verk, som redan hade 'a sekelgamla anor, och som inledts af Engelbrekts dal-ar, då de jagade undan Erik af Pommerns fogdar, och tts genom Sturarnes mödosamma kamp mot unions-gen.

älfva verket vittnar denna långvariga frihetskamp, att linaviska storstaten var grundad på djupa förutsätt-

ningar, men ock att unionstanken kommit i strid med reela lifsintressen hos Sveriges folk, som gjorde den under alla växlande former lika omöjlig. Vi bygga på unionens ruiner, och det är oss svårt att så frigöra oss från den faktiska utvecklingen, att vi skulle kunna göra full rättvisa åt en fallen sak eller idé, hvars undergång just varit förutsättningen för det politiska och kulturella tillstånd, i hvilket vårt folk under sekler fostrats. Men det är först insikten om hvad unionen innerst betydde, och hvarföre den icke kunde bestå, som kan gifva oss den verkliga belysningen af Gustaf Vasas befrielseverk.

Otvifvelaktigt ligger den yttersta förutsättningen för de nordiska folkens enande till ett politiskt helt i den gemensamhet i språk och kultur öfverhufvud, som framträder allt skarpare, ju längre vi gå tillbaka i tiden, och med nödvändighet hänvisar därpå, att de skandinaviska folken utvecklats ur en gemensam rot. Men blott med möda och under långa epoker har det politiska arbetet kunnat öfver den geografiskt så vidsträckta och splittrade gammalskandinaviska folkvärlden bygga upp allt mer omfattande statsbildningar, för att till sist sammansluta den i sin helhet i ett enda politiskt samfund.

I fornsagornas dunkel skönja vi de tider, då det politiska samhället blott omfattade hvarje fylke eller landskap såsom en stat för sig, för att på gränsen af stat och historia växa ut till större statsbildningar, som efter en tids vacklan gestaltat sig såsom de tre kända, Svea rike, Danmark och Norge. Men det sista ordet var icke därmed sagdt. Den dynastiska utvecklingen inom de urgamla nationela konungasläkterna i förening med ett växande behof af ömsesidigt stöd och försvar mot det påträngande tyska elementet alstrade under det fjortonde seklet en ytterligare sammanslutning, och så föddes ändtligen efter ett årtusendes bildningsprocess — kanske mer — den skandinaviska storstaten, den politiska bildning, som täckte hela det skandinaviska folkområdet och organiserade dess stammar – låt vara ytterst ofullkomligt — till gemensamma politiska uppgifter.

Denna långsamma utveckling hade för visso lämnat djupa spår i den samtidigt fortgående kulturutvecklingen. Efter den politiska danelseprocessens olika stadier hade odlingen allt

mer differentierats, och redan flera århundraden före unionens tillkomst grundlades en begynnelse till de följande trenne skandinaviska nationaliteterna. Men ännu var ingalunda denna skillnad så starkt utpräglad, att icke århundradens gemensamma politiska arbete och tukt, gemensamma lidanden och fröjder kunnat öfver dessa tre begynnande nationalitetsbildningar dana en högre, en skandinavisk nation, som skulle gifvit den nya storstaten ökad lifskraft och till en medveten nationalkänsla utdanat det folkliga underlag, som innerst förefanns. Vi kunna desto mindre förneka denna möjlighet, som redan den korta tid unionen bestod hann göra en stark ansats till unionsaristokrati med skandinavisk bildning och skandinaviska sympatier.

Ur den europeiska folkvärldens inbördes kamp föddes dessutom stora intressen för nordens folk, som kunde blifvit ytterligare förutsättningar för en skandinavisk storstats bestånd. Ett sådant var ju den gemensamma uppgiften att skydda sin politiska och kulturella självständighet mot de nedertyska städernas, furstarnes och riddarnes hotande intrång — det yttre tryck, hvilket väsentligen framkallat unionen. Under senare tider har därjämte uppgiften att mot den ryska barbarstaten bilda den europeiska odlingens förmur i norr gång på gång påmint om en sammanslutning af de splittrade skandinaviska folkkrafterna och hos framsyntare andar väckt till lif den aldrig döda, blott slumrande skandinaviska tanken.

Men de nordiska folkens öde var annorlunda bestämdt. Trots alla förutsättningar för en lifskraftig tillvaro började redan efter ett halft sekel Margaretas nordiska storstat att tyna bort och blef en ofullgången bildning, som långsamt dog, utan att lemna efter sig annat än hat och hämndlust och ett sorgligt minne. Hos Sveriges allmoge vaknade en oemotståndlig sträfvan ut ur unionen, en sträfvan som efter ett århundrades kamp skulle spränga den för alltid. Hvarifrån tog denna rörelse den kraft och den ideela innebörd, som gjorde den oemotståndlig och gaf densamma det högre berättigande, som ännu rycker oss med med alla våra sympatier och skapade några af den nordiska historiens vackraste minnen?

Kanske härvid det skandinaviska folkområdets stora geo-

grafiska utbredning och splittring utgjorde en väsentlig orsak, ty det kunde ej undgås att olika delar af den skandinaviska folkvärlden måste förblifva utsatta för olika kulturinflytanden och finna uppgifter för sig, som icke alla kunde känna såsom identiska.

Men ännu viktigare är otvifvelaktigt den skillnad i socialt afseende, som redan insmugit sig mellan nordens folk. I Danmark hade adelns öfvermakt och de starkare påträngande europeiska feodalbegreppen bragt dess allmoge i lifegenskapens bojor, under det i Sverige den gamla germanska folkfriheten och rätten ännu lefde med djupa rötter hos dess bönder. Af ålder hade det svenska konungadömet varit denna urgamla frihets och rätts främsta värn. Men unionskonungadömet tog icke uppgiften i arf med Sankt Eriks krona. Det uppbars af främmande, utfödde personer, för hvilka de feodala begreppen voro självklara och lika med högre bildning, och som saknade sinne för gammalsvensk lag och bondefrihet. På feodalsamhällets grund endast, icke på det gamla nordiska samhällets, förmådde de alla — utom Kristiern den omilde — att tänka sig ett återställande af den likhet i kultur och social struktur, som århundradens skiljaktiga utveckling begynnt att rubba.

Det är här vi träffa den afgörande vändpunkten i den skandinaviska nordens utveckling. Unionen hade blifvit liktydig med den svenska folkfrihetens undergång, och då Sveriges allmoge reste sig för sin fäderneärfda rätt, fördes den med nödvändighet — ehuru detta icke var den ursprungliga och drifvande faktorn — till kamp äfven mot unionsstaten och dess storkonungadöme. Unionen hade kommit i konflikt med en idé, än högre och än mer berättigad. Ett århundrades kamp endast skärper striden, och då unionsidén och adelsväldet hade sitt fastaste stöd i Danmark, blef frågan om unionens tillvaro därjämte i allt högre grad — hvad den icke häller ursprungligen var — en kamp om Danmarks supremati öfver norden eller Sveriges oberoende af ett utländskt herravälde.

Unionen var med denna utveckling dömd till undergång. Icke ens konung Kristierns våldsamma försök att rädda den skandinaviska monarkien genom att förena densamma med en demokratisk reformpolitik kunde här bringa räddning. Det

endast uppkallade mot unionskonungen förutom den väckta nationela frihetskänslan hos Sveriges bönder det oblidkeliga hatet från Danmarks egoistiska adel, och till dessa motsatser sällade sig den alltid påpassliga tyska hansestaden, hvars kommersiela makt öfver norden hotades af hvarje kraftigare politisk bildning därstädes.

Kristiern II:s eröfring af Sverige är sista försöket att bevara den skandinaviska tanken. Då han föll för koalitionen af de krafter, han uppkallat mot sig, ramlade för alltid den stolta byggnad, som Margaretas vishet byggde upp, och på dess ruiner grundade Gustaf Eriksson i stället det nya svenska konungadöme, som Engelbrekt och Sturarne utan kunganamn företrädt. Konungavalet i Strengnäs 1523 förkunnade högtidligen, att Sveriges folk brutit sig ut ur unionen för att hädanefter lefva sitt eget oberoende lif.

Därmed var afgjordt, att de skandinaviska folken för framtiden vandrade sin särskilda väg och hvart för sig sökte utdana sin odling och sitt statsväsen till allt högre fullkomlighet under inbördes täflan och kamp. Först århundradens erfarenhet väckte ånyo till lif en känsla af inre enhet och gammal folkgemenskap och lärde vårt eget sekels släkten att med andra ögon skåda på medeltidens politiska arbete och Margaretas så afskydda och klandrade verk. Engelbrekts och Gustaf Vasas förlorar därigenom intet af sin storhet och sin upplyftande karaktär; det endast framstår i en allt djupare motivering af historisk nödvändighet och en mer opartisk belysning.

Den unionela tidens virrvarr, hvarur den nya svenska staten föddes, bär uti sig mer af tragedi och principiela idékonflikter, än hvad den allt för nära stående betraktaren anat. Det minskar ej, det ökar intresset däraf och storheten hos de andar, som genomkämpade den enda möjliga lösningen och midt i all förödelsens styggelse lade grunden till ett härligt nytt, som var kalladt till en stor framtid.

* * *

Gustaf Eriksson är icke blott grundaren af Sveriges nationela självständighet, han är äfven skaparen af den nya tidens monarki, som först sammanfattade Sveriges krafter till ett tryggadt bestånd utåt och danade en inre ordning och frid, hvarom medeltiden förlorat hvarje begrepp. Detta är hufvudsumman af konung Gustafs mannagärning, af hans långa trägna kungaarbete, som fyller nära fyra decennier af det svenska folkets historiska lif och danar den väldiga klyfta, som för alltid skilde den nya tidens Sverige från medeltidens.

Det var med ytterligt svaga krafter, som det svenska folket ryckt sig lös ur unionen för att för framtiden gå sin egen bana. Dess städer voro förstörda eller nedsjunkna i fattigdom, dess borgerskap nästan utdödt och dess ringa handel i Hansans händer; dess allmoge var ur stånd att möta några starkare finansiela kraf från kronans sida, dess adel krossad och utarmad. Men fästena voro raserade och måste iståndsättas, en flotta och en skolad här voro efter tidens kraf nödvändiga, om ej det föregående eländet skulle begynna igen med ständiga utländska invasioner. En oerhörd skuld hvilade på det arma riket för de lifsförnödenheter, skepp och landsknektar, som Lübecks borgare sändt på Gustafs trägna böner, och nu fordrades med hotelser, som ej kunde missförstås, er ofördröjlig betalning. Öfverallt möttes den unge konungen af den mest tryckande nöd och hämmades däraf vid nä‹an hvarje steg framåt för att upphjälpa sin förfallna stat.

Därjämte hade unionstidens oreda och de långa ‹rigen skapat en mängd oroliga krafter, som icke lätt läto ‹öja sig för den nya monarkins ökade fordringar och tukt. ‹hörde resterna af denna trotsiga adel, som efter behag driit ko‹n-gar och riksföreståndare från makten och var van ‹t för egen räkning innehafva kronans län och njuta dess inkmster. Dit hörde framför allt dessa kraftiga och självmedvna bondekorporationer, som menade sig hafva rest den ya konungens tron och fordrade, att han skulle regera da till lags. Dit hörde ock denna härsklystna och mäktiga hrarki, som gjorde anspråk på att hafva ett dominerande or i landets ledning, utan att själf bära några bördor.

Midt bland dessa upprörda och ‹ridande krafter skred

den unge härskaren oaflåtligt fram mot sitt mål. Med utomordentlig skicklighet visste han att stilla de oroliga bönderna, att framtvinga lydnad för sina bud och sina fogdar, att krossa de upproriske och vinna de motsträfvige, och efter som tiden gick, trädde frid och ordning i stället för det förra självsvåldet, och de ideliga efterdyningarna af befrielsekrigets stormar dogo bort. Den svenska adeln visste han att fästa vid sitt intresse och förvandla till ett verktyg för den nya staten, den härsklystna hierarkin krossade han obarmhertigt.

Genom ytterlig sparsamhet med kronans inkomster och sträng kontroll öfver dess fogdar, genom reduktionen af kyrkans gods och genom stigande välmåga hos Sveriges folk, framkallad af den nya ordningen samt regeringens intelligenta ledning, hade Gustaf efter några årtionden betalat sitt rikes skulder, mångdubblat kronans årliga inkomster och samlat för tidens förhållande betydande skatter. En ordnad förvaltning garanterade inre frid och rätt; det utländska handelsoket var afskuddadt och en nyskapad flotta och här stodo färdiga att skydda Sveriges återvunna själfständighet. Genom det nya arfriket hade Gustaf afskurit en återgång till medeltidens konungaförsäkringar med ty åtföljande adelsvälde och inre oreda och danat den kraftiga institution, som för framtiden skulle visa sig i stånd att bevara hans verk äfven under de svåraste kriser.

Framför allt — Gustafs kraftiga ande hade i det svenska samhället ingjutit en ny åskådning af staten och dess rätt, af det allmännas betydelse och plikten mot detsamma. Det var en tanke, som under medeltidens sista århundraden så godt som försvunnit för de täflande stånds- och korporationsintressena. I Gustafs person blef den åter till realitet och inpräntades i den generation, som växte under hans tuktande regemente, så att den icke vidare skulle försvinna ur det svenska folkets idékrets, utan ständigt verka vidare i en aldrig afbruten sträfvan att bättra Sveriges statsordning och utveckla dess offentliga lif till allt rikare fullkomnande.

Själf var konung Gustaf ett lysande föredöme af orubblig pliktkänsla, af hängifvet arbete i statsidéns tjänst. Personligen har han burit den svåraste bördan och har därföre den främsta

hedern af det stora nydaningsarbetet. Saknaden af dugliga medhjälpare gjorde detta personliga ingripande till en nödvändighet i början; det blef till slut en vana, som han icke kunde aflägga. Konung Gustaf satt själf och granskade sina fogdars intrasslade redovisningsregister, räknade sina silfverskatter och sina mångahanda räntepersedlar och dikterade själf för sina skrifvare sina befallningar eller sina bannande och förmanande skrifvelser. Själf reste han gärna i yngre år omkring och besåg allt med egna ögon, talade vid sin allmoge hvar han kom åt om rikets angelägenheter, redovisade för sina åtgärder och sökte inskärpa sina egna synpunkter och meningar.

På höjden af sin mannakraft, då allt syntes böja sig för honom, blef Gustafs ton mer befallande och härskaremyndig och efter sina utländska rådgifvares ingifvelser började han tala om sin af Gud förlänta myndighet att bjuda och befalla såsom honom täcktes. Men det passade honom icke riktigt och blef ett öfvergående moment i hans bana — icke så, att han eftergaf något af sin verkliga makt, men återgick till den mer folkliga karaktär, som förut präglat den unge bondehöfdingen och svenske folkkonungen, och som på hans ålders dagar tog ett vördnadsvärdt och landsfaderligt uttryck.

Gustaf är såsom regent en egendomlig blandning af en gammalsvensk allmogehöfding, och en modern, europeisk renässansfurste. Han eger visserligen intet af den nya tidens konstnärliga och vetenskapliga bildning, men han har samma hänsynslösa obundenhet af traditionelt häfdad rätt, samma realistiska maktuppfattning, samma åskådning af den enskilda statens obegränsade suveränitet och rätt att bestämma sin politik uteslutande efter det egna maktintressets synpunkt, som öfverallt i Europa vid medeltidens utgång skapade den nya monarkien, ett nytt statsbegrepp och ett nytt statssystem. Han hör med till denna rad af hänsynslösa arbetare i statens tjänst, som nästan allestädes i det femtonde och sextonde seklet bröto ned medeltidens kosmopolitiska ideal och röjde rum för den självmedvetna, realistiska statsandan och en ny tid öfver hufvud.

Men icke desto mindre är Gustaf typiskt svensk, en äkta svensk folkkonung med en djup kännedom om svenska nationens art och lynne som ingen annan och med de karaktäristiska

drag, som känneteckna den svenska allmogemannen eller gammaldags herremannen. Också har knappt någon svensk härskargestalt så omedelbart tilltalat folket som den gamle kung Gösta. Det utpräglad personliga i hans väsende, det genomsunda och genomsvenska har fått försona de drag, som mindre tilltala, såsom en ringa ömhet om medlen, när kritiska tider det fordrade, och en till det omedelbart nyttiga begränsad blick. Med sina förtjänster och fel var han dock en stor man och en stor konung.

* * *

Den starka känsla för individens fria utvecklingsrätt, oberoende af yttre hänsyn eller död tradition, som bildar den innersta förutsättningen för renässanskulturen, skapade på det religiösa området antingen den antikdyrkande, innerst hedniska oppositionen mot medeltidens religion eller ock hos de mer religiöst anlagda folken reformationen. Luthers väldiga protest mot medeltidens förvärldsligade kyrka uttalade i själfva verket den germanska andens innersta trängtan och ryckte Tysklands folk med till en troskamp, som upprörde i århundraden hela dess andliga lif.

Med den tyska kulturen var denna tid de skandinaviska folkens odling djupast förbunden. Konung Gustaf blef den, som bröt vägen för den nya rörelsen hos Sveriges folk, den, som skapade dess protestantiska kyrka och inledde den nya anda, i hvilken det svenska folket skulle fostras till en världshistorisk mission.

Konung Gustaf är icke den ideela representanten för reformationens mäktiga strömning i Sveriges historia. Vid hans sida stod reformatorn, Luthers lärjunge och själafrände, den fördomsfrie och glödande troskämpen, Olaus Petri, som vida öfverträffade konungen i religiös karaktär och andligt djup. Men icke desto mindre är det konungen, icke reformatorn, som i Sveriges historia tryckt sin prägel på kyrkoreformen.

Olaus Petri var icke såsom Luther uttrycket för sin nations under århundraden långsamt mognade idélif. Det svenska

folket lefde ännu i medeltidens andliga atmosfär. Den svenska kyrkan delade väl den samtida medeltidskyrkans allmänna brist, dess förvärldsligande, men var sannolikt vida populärare och mindre förfallen än den tyska, och för den nya rörelsen, som utgick från Wittenberg, voro andarna helt säkert föga mogna. Mäster Olof saknade därför den breda folkliga bakgrund, som Luther ägt i Tyskland, och han skulle säkert utan Gustafs stöd stått tämligen ensam. Först ett halft århundrade senare tränger hans fasta protestantiska tro in i vidare kretsar af den svenska nationen.

Konung Gustaf åter visste att från en annan synpunkt gripa den nya reformrörelsen och att trots bristande folkligt stöd föra den in i den svenska nationens utveckling såsom en bestämmande faktor för all framtid. Det var statens synpunkt, den behärskande i allt Gustafs tänkande och handlande.

Otvifvelaktigt var det statens finansiela behof, hvilket på annat sätt omöjligen kunde fyllas, som dref konung Gustaf att lägga handen på den svenska medeltidskyrkans under århundraden hopade skatter. Redan före sin bekantskap med den reformerade läran hade han utpressat ovanliga bidrag till det världsliga samhällsarbetets tarf af de motsträfviga prelaterna. Den nya lärdomen gaf honom ökad kraft och den rä[illegible]fönd, som i hans egna och i hans samtids ögon rättfärdigade tilltagningen af kyrkans samtliga gods och räntor. De [illegible]des ju icke längre till onyttig hierarkisk ståt eller dyrbara ceremonier, hvarom bibeln intet talade, och hvem egde dessa skatter om ej det kristna folket själf, som både kunde och borde disponera deras öfverflöd för statens oafvisliga [illegible]

Därtill kom ytterligare ett motiv [illegible] samma politiska synpunkt. Den katolska hierarkiens förnämsta målsmän hade ju varit den inhemska själfständighetens farligaste fiender och i innerligt förbund med den världsliga aristokratien gått i spetsen för unionskonungarnes indragande i landet, som alstrat så mycket ondt och senast ledt till Stockholms blodbad. Med sina krigarefölj en och sina fasta borgar trotsade de hvarje regering, som ej föll dem i smaken, och ställde sig hindrande i vägen för den nya stat, som Gustaf Eriksson var kallad att upprätta på unionens ruiner. Deras samhörighet med ett utländskt öfverhufvud,

som ingrep i de svenska kyrkoembetenas besättande, beskattade den svenska kyrkoprovinsen och mottog vad från dess andliga domstolar, deras särställning såsom eget rättssamfund inom staten och anspråk ej blott på full autonomi utan innerst på öfverhöghet måste te sig såsom en fruktansvärd anomali och en oerhörd fara för konung Gustaf med hans orubbliga tro på statens fullkomliga suveränitet och obegränsade rätt till välde öfver sina undersåtars andliga och timliga väl.

Så krossade han med djärf hand den medeltida kyrkans politiska särställning och makt, liksom han reducerat hennes inkomster, och gjorde henne till kronans lydiga tjänare. Om också Vesterås' riksdagsbeslut i dessa fall antyda en viss moderation, visste Gustafs djärfva kraft snart nog att draga de yttersta konsekvenserna, och inom två decennier efter reformationens begynnelse var den gamla hierarkien försvunnen, kyrkans egodelar i konungens hand, dess kloster och domkapitel i en ohjälplig upplösningsprocess, dess biskopar och präster förvandlade till konungens lydiga och anspråkslöst lönade tjänare.

Samma politiska intresse, som framdref denna omfattande och våldsamma revolution, var äfven bestämmande, men i en helt annan riktning, då det gällde förändring af den gamla läran och gudstjänsten. Här gick Gustaf ytterst varligt till väga och erhöll alla våldsammare omstörtningstendenser, för att icke oroa den lättrörliga allmogen, som med vanlig konservatism höll fast vid de fäderneärfda bruken och ständigt bearbetades af förlupna munkar och hämndlystna prelater mot den kätterska konungen. Blott småningom fick den nya tron tränga in genom utspridandet af svensk bibel och reformatoriska skrifter och genom successiv ändring af de gamla kyrkobruken. Gustaf lefde nog länge att i detta fall se tiden verka och vid hans död hade den svenska kyrkan långsamt men säkert gått öfver från katolsk till luthersk.

I båda dessa afseenden kom emellertid konung Gustaf i strid med reformatorerna. De kunde icke gilla ett fullkomligt nedbrytande af all kyrklig självständighet och predikoembetets förvandling till en gren af den världsliga administrationen. De gillade icke det långsamma och försiktiga genomförandet

af den protestantiska tron och liturgien, som för dem var hufvudsaken. En våldsam konflikt blef oundviklig, och med vanlig hänsynslöshet krossade Gustaf de män, som varit hans lärare och medhjälpare, då deras sträfvanden kommo i strid med hans egna planer. Först tiden skulle utjämna denna motsats och gifva mäster Olof rätt, när väl hans egen glödande tro och starka känsla för sin kyrkas självständiga rätt att förfäkta sina intressen, trängt ned i djupa lager af Sveriges folk under kampen mot den katolska reaktionen vid århundradets slut.

Men huru har konung Gustaf i sitt inre ställt sig till den nya rörelse, som han själf befordrat? Att han framför allt var statsmannen, som kände och tänkte från statsidéns synpunkt, är otvifvelaktigt, men utesluter detta ett omfattande af den nya läran ur inre, personliga motiv? Förvisso ej, och vi skulle helt säkert göra konung Gustaf orätt, om vi förnekade, att hans egen ande uppriktigt anslutit sig till tidens mest genomgripande och storslagna andliga rörelse. Han var en förståndsmänniska, som aldrig känt något af Luthers själanöd eller mäster Olofs hänförda trosnit, han skulle aldrig själf hafva kunnat gifva en religiös impuls, men i dess ställe vittna hans egna ord och handlingar otvetydigt, att han tillhörde denna säkert mycket talrika klass af människor, som med »förståndets entusiasm» omfattade reformationens principer och tilltalades af dess enkla och klara lära, som så skarpt afbröt mot den skolastiska visdomens spetsfundiga vidskepelse eller den gamla liturgiens vidunderliga tomhet.

Ju mer konung Gustafs lefnad flyter fram, dess mer framstår han också såsom den protestantiska härskaren, som visserligen blef främmande för de begynnande teologiska dogmstriderna inom den reformerade kyrkan, men i stället intill slutet bevarade den tidigare protestantismens andliga friskhet och kraft.

* * *

Det var en märklig lefnadsbana, hvarpå konung Gustaf i sin ålders höst kunde blicka tillbaka. Sveriges tillvaro så-

som ett självständigt rike, dess inre statsordning, dess nya kyrkliga lif — allt var hans verk och hans personliga verk i så eminent mening.

Vårt folk bygger ännu i dag på den grund han lade och hedrar med rätta i honom fäderneslandets fader. Vid konung Gustafs kraftiga ledning har det tagit det svåraste steget i hela sin utvecklingshistoria, det från medeltidens skumma drömlif öfver till den nya tidens klara, reela och medvetna lifsverksamhet. Må hans minne ständigt som hittills verka till välsignelse, till ökad fosterlandskärlek och pliktkänsla för de generationer, som i en framtid äro kallade att vårda hans arf och bygga vidare därpå!